

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ
ਦੀਆਂ

ਪ੍ਰੀਤ ਨਗਰ

ਜੀ: ਬੀ: ਸਿੰਘ

ਮਾਡਰਨ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼,
੨੬, ਮੈਕਲੋਡ ਰੋਡ ਲਾਹੌਰ

All rights reserved by the author.

ਵਿਦਵਾਨ ਸਿਖਾਂ ਅਤੇ ਖੋਜੀਆਂ

ਦੇ

ਵਿਚਾਰ-ਅਰਥ

Paper for this book was supplied at Controlled rates, by Messrs Ram Lall Kapoor & sons and Messrs Bansi Dhar Kapoor and sons, Anarkali Bazar, Lahore.

ਕੀਮਤ ੨)

ਸ: ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਬੀ. ਏ., ਐਲਐਲ. ਬੀ. ਨੌ ਆਸ਼: ਆਰਟ ਪ੍ਰੈਸ,
੨੬-ਮੈਕਲੋਡ ਰੋਡ, ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਛਾਪ ਕੇ ਮਾਡਰਨ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼
ਲਈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ।

ਬੇਨਤੀ

ਸੰਨ ੧੯੧੫ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਢਾਕੇ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ 'ਹਜੂਰ ਸਿਖ ਸੰਗਤ' ਵਿਚ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕੁਝ ਹੁਕਮਨਾਮੇ (ਚਿਠੀਆਂ) ਅਤੇ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਅਘਨ ਮਾਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ 'ਪੂਰਨ' ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਬਹੁਮੁਲੇ ਹਥ ਦੇ ਲਿਖੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮਿਲੇ। ਓਹਨਾਂ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹੋਰ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਸਾਮਗਰੀ ਵੰਡ ਕਢਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ।

'ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ' ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਸੰਗਤਾਂ' ਦੇ ਨਾਮ ਦਿਤੇ ਸਨ, ਓਏ ਓਥੇ ਮੈਂ ਗਿਆ; ਜੇ ਕੁਝ ਓਹਨਾਂ 'ਸੰਗਤਾਂ' ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ, ਓਹਨਾਂ ਮੇਰਾ ਸ਼ੌਕ ਹੋਰ ਵਧਾਇਆ। ਉਸਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਜਿਸ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ ਵੀ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਗਿਆ, ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ ਫਿਰਕੇ, ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਸਿਖ 'ਸੰਗਤਾਂ' ਅਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਭੌਂਕੇ, ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਜਾ ਜਾ ਕੇ, ਪੁਰਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੋਥੀਆਂ, ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਆਦਿ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਨੌਕਰੀ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਕਦੇ

ਪੰਜਾਬ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਲਗਾ, ਸੋ ਹੁਣ ਪੈਨਸ਼ਨ ਪੁਰ ਆਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਦੌਰਾ ਭੀ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਕ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪੌਣੇ ਦੋ ਸੌ ਪੁਰਾਤਨ ਹਥ ਦੇ ਲਿਖੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੈਂ ਏਸੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਦੇਖੇ ਹੋਨਗੇ, ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਵਧ ਘਟ ਸਮਾਂ ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਏਸ ਖੋਜ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇਰੀਆਂ ਏਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗਲਾਂ ਲਭੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਸਾਮੁਣੇ ਰਖਣੇ ਜੋਗ ਹਨ, ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਉਹ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਖਾਲੀ ਓਹਨਾਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਤ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਲ ਲਿਖਨੀ ਸੀ, ਜਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਤ ਲੀਤੇ ਨੋਟਾਂ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦੀ ਮੈਂ ਲੋੜ ਸਮਝੀ ਹੈ।

ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ

ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ
ਜਨਵਰੀ ੧੯੪੪

ਤਤਕਰਾ

ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ

ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ	੯
ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼	੧੧
'ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ' ਗੁਰੂ ਹਰ ਸਹਾਇ ।	੧੨
ਹੋਰ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ	੨੩
ਬਾਬ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ	੨੬
ਪੋਥੀਆਂ ਦਾ ਲਿਆਉਣਾ	੩੦
ਪਾਣ ਸੰਗਲੀ	੩੫
ਹੋਰ ਬਾਣੀ ਕਿਥੋਂ ਲਈ	੩੭
ਭਫਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ	੩੯
ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ	੫੧
ਬਾਣੀ ਦੀ ਇਕ ਥਾਂ ਲਿਖਾਈ ।	੬੧
ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਗਲਤੀਆਂ	੬੬
ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ।	੭੩
ਹਿਜੇ ਤੇ ਲਗਾਂ	੮੦

ਭਾਗ ਦੂਜਾ

'ਆਦਿ-ਬੀੜ'	੯੧
ਏੜੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ	੧੦੮
ਬੀੜ ਭਾਈ ਬਨੋ	੧੨੨
ਬੋਹਤ (ਫਾਲੀਆ) ਦੀ ਬੀੜ	੧੪੩
ਬੀੜ ਪਿੰਡੀ ਲਾਲਾ	੧੫੦
ਬੀੜ ਵਾਸੂ (ਗੁਜਰਾਤ)	੧੫੪
ਅਖਨੂਰ (ਜਮੂ) ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ	੧੬੦

ਡੇਹਰਾ ਦੂਨ ਦੀ ਬੀੜ	੧੬੭
ਬੀੜ ਸ: ੧੭੪੨	੧੭੭
ਬੀੜ ਸ: ੧੭੧੮	੧੭੮
ਬੀੜ ਸ: ੧੭੮੬	੧੯੫
ਬੀੜ ਸ: ੧੭੨੮	੨੦੨
ਬੀੜ ਧਰਮਸਾਲਾ ਪੈਂਹਦਾ	
ਸਾਹਿਬ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ	੨੦੫
ਦਮਦਮੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦਾਕਾ	੨੧੫
ਆਦਿ-ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੀ ਸੀ ?	੨੨੪
ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ	੨੩੭
ਦਾਕੇ ਬੰਗਾਲੇ ਦੀਆਂ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ	੨੭੪
ਬੀੜ ਨਾਨਕ ਮਤਾ ।	੨੮੦
ਬੀੜ ਬਣਿਗੁਮ	੨੮੩
ਬੀੜ ਚਾਟ ਗਾਮ	੨੮੭
ਵੇਲ ਬੂਟੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ	੨੮੯
ਦਾਕਾ ਸੰਗਤ-ਹੋਰ-ਬੀੜਾਂ	੨੯੧
ਸੂਬਾ ਆਗਰਾ ਤੇ ਅਵਧ	
ਦੀਆਂ ਈੜਾਂ	੨੯੯
ਛੋਟਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਪੁਰ ।	੩੦੧
ਬੀੜ ਪਟੋਟਾ ।	੩੦੩
ਬੀੜ ਲਾਖਨਊ	੩੦੩
ਬੀੜ " "	੩੦੬
ਬੀੜ ਖਾਗਰਾ	੩੦੭
ਬੀੜਾਂ ਬਨਾਰਸ	੩੧੦
ਬੀੜਾਂ ਅਜੁਧਿਆ	੩੧੪
ਬੀੜਾਂ ਅਲਹਾਬਾਦ	੩੧੯

ਸ਼ੀੜਾਂ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ	੩੨੧
ਦਖਣ ਦੇਸ ਦੀਆਂ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ	੩੨੩
ਮੇਲ ਵਡਾ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ	੩੨੫
ਬੀੜਾਂ ਸਰਹਦੀ ਸੂਬਾ	੩੩੬

ਭਾਗ ਤੀਜਾ

ਵਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ	੩੪੧
ਸਲੋਕ ਜਿਤ ਢਰ ਲਖ ਮੁਹਮਦਾਂ	੩੫੬
ਗੋਸਟ ਮਲਾਰ ਨਾਲ	੩੫੭
ਰਤਨ ਮਾਲਾ	੩੬੧
ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ	੩੭੧
ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ	੩੭੨
ਸਾਖੀ ਮਚਲਾ ਪ	੩੭੩
ਸਿਆਰੀ ਕੀ ਬਿਧੀ	੩੭੪
ਰਾਗ ਮਾਲਾਂ	੩੭੫
ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਦਾ ਪਾਠ	੩੮੬
ਜਸੀਹਤ ਨਾਮਾ	੩੯੭
ਹਾਜ਼ਿਰ ਨਾਮਾ	੪੦੨
ਪੈਂਤੀਸ ਅਖਰੀ	੪੦੩

ਭਾਗ ਚੌਥਾ

ਦੁਖੀਆਂ:-

੧. ਬਾਣੀ ਦੀ ਵੰਡ	੪੦੭
੨. ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਤੇ ਫ਼ਰੀਦ ਦੇ	੪੨੩
੩. ਦੂਜੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ	੪੨੮
੪. ਨਾਮਦੇਵ ਦੀ ਬਾਣੀ	੪੩੭
੫. ਫ਼ਰੀਦ ਦੀ ਬਾਣੀ	੪੩੯
੬. ਪੋਥੀ ਬਾਬਤ ਨੋਟ	੪੫੬
੭. ਕਬੀਰ ਦੀ ਬਾਣੀ	੪੫੯

ਤਸਵੀਰਾਂ ਆਦਿ

ਭਾਈ ਬਨੋ ਜੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ	
ਤਿੰਨ ਰੰਗੀ Frontus piece	
ਨੀਸ਼ਾਨ ਪਾਦਸ਼ਾਹੀ ਪ	੧੧੨
ਪੁਰਾਣੇ ਆਖਰ	੧੨੦
ਨੀਸ਼ਾਨ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਪ	੧੪੪
ਨੀਸ਼ਾਨ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ	੧੬੮
ਨੀਸ਼ਾਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ	੨੦੮
ਨੀਸ਼ਾਨ ਦਸਮੇਸ਼ ਸ਼ੀ	੨੮੦
ਫੋਟੋ ਗੰਥ ਸਾਹਿਬ ਢਾਕਾ ਸੰਗਤ	੨੮੯

ਭਾਰਾ ਪਹਿਲਾ

੧. ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਬਾਣੀ ਰਚਨੀ ਤਾਂ ਸਾਧਾਂ ਫਕੀਰਾਂ ਨੇ, ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹੀ, ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤਕ ਪੌਣੀ ਸਦੀ ਹੋਰ ਏਸੇ ਠੱਗੀ ਵਿਚ ਲੰਘ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਜੇਕਰ 'ਗੋਸਟਾਂ', 'ਸਾਖੀਆਂ' ਆਦਿ ਤੋਂ ਜਾਰ ਕਰੀਏ, ਤਦ ਇਹ 'ਨਕਲੀ' ਬਾਣੀ ਲਗ ਪਗ ਉਤਨੀ ਕੁ ਹੀ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਜਿੰਨੀਕੁ* ਕਿ ਖੁਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰਚੀ 'ਅਸਲੀ' ਬਾਣੀ। ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ, 'ਨਕਲੀ' ਵੀ ਤੇ 'ਅਸਲੀ' ਵੀ, ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਜੇਹੀਆਂ ਫੈਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਕੋਈ ਗ੍ਰੰਥ ਜਾਂ ਪੋਥੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ 'ਅਸਲੀ' ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ, ਸਿਖਾਂ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਕਿ ਉਹ 'ਨਕਲੀ' ਤੇ 'ਅਸਲੀ' ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰ ਸਕਣ। ਬਾਣੀ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਜ਼ਬਾਨੀ ਹੀ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ 'ਅਸਲੀ' ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾ ਲਫਜ਼ੀ ਫਰਕ ਪੈਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਇਕ ਕੁਦਰਤੀ ਗਲ ਸੀ। ਜਪੁਜੀ, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਰਹਿਰਾਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ, ਕੀਰਤਨ ਸੋਹਿਲਾ, ਇਹ ਨਿਤਨੇਮ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਕੰਠ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਭਾਵੇਂ ਨਿਤਨੇਮ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪਿਛਲੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਕਹੇ ਸ਼ਬਦ ਤੇ

*ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪਿਛੋਂ ਹੋਰ ਭੀ ਬਹੁਤ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ। ਇਕੱਲੀ 'ਪਰਾਣ-ਸੰਗਲੀ' ਪੂਰੇ ੧੧੩ ਅਧਿਆਇ ਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜਿੱਠੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਏ। ਫੇਰ 'ਰੋਸਤੇ', 'ਮੁਨਾਜਾਤ', ਗਿਆਣ ਸੁਦੋਦਯ, 'ਬਾਣੀ ਬਿਹੰਗਮ', 'ਕਥਾ ਹਰਿਚੰਦ', ਕਈ ਨਵੀਆਂ ਨਵੀਆਂ 'ਗੋਸਟਾਂ', ਨਕਲੀ ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ ਕਈ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਆਦਿ ਭੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਲਝ ਗਈਆਂ।

ਸਲੋਕ ਹੀ ਵਧਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਬੋੜੇ ਕੁ ਸਿਖ ਅਜਿਹੇ ਭੀ ਹੋਣਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਿਤਨੇਮ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਵਾਏ ਹੋਰ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਭੀ ਯਾਦ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਰਬਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸ਼ਬਦ ਯਾਦ ਸਨ, ਜੋ ਉਹ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਗਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਕਿਸੇ ਟਾਂਵੇਂ ਸਿਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਠ ਲਈ ਲਿਖ ਵੀ ਰਖੇ ਸਨ, ਖੁਲ੍ਹੇ ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਪੁਰ। ਸਿਖ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਗਿਣਤੀ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਨੀਵੇਂ ਤਬਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਆਈ ਸੀ। ਸੋ ਬਾਣੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਡਾਢੀ ਬੇਠੁਕੀ ਜਿਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਸਮਝਦਾਰ ਸਿਖ ਡਾਢੇ ਔਖੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਔਖ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਏਸਦੇ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਫਿਕਰ ਵਿਚ ਸਨ, ਕਿ ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਇਕ ਸਿਖ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ, ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ! ਜਦ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹਾਂ, ਤਦ ਵਿਚ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ 'ਕਚੀ' ਬਾਣੀ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਚਿੱਤ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ, ਸੋ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾਉ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕੀਹ ਹੈ? ਕਿਹੜੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੈ? ਤੇ ਕਿਹੜੀ ਨਹੀਂ? ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤਾਂ ਅਗੇ ਹੀ ਏਸ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਸਨ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਭਲੇ ਨੂੰ ਸਦ ਭੋਜਿਆ, ਅਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਉਸ ਸਿਖ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਉਹ ਸੁਣਾਕੇ ਆਖਿਆ :-

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕਿਰਪਾ ਪਾਏ, ਸਿਖ ਸੁਧ ਬੁਧੀ ਕਾਇ,
 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਸਿਖ, ਅਬ ਤੇ ਪਛਾਨ ਹੈ ।
 ਆਕੇ ਕਲੁ ਬਲ ਪਾਵੇ, ਸੁਧ ਬੁਧੀ ਨਾ ਰਹਾਵੇ,
 ਨਿਜ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਿਖ, ਕੇਸੇ ਕੇ ਸੁ ਜਾਣ ਹੈ ।
 ਤਾਂਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਬ, ਕੀਜੀਏ ਇਕੱਤਰ ਅਬ,
 ਸੋਧ ਗੁਰਬਾਣੀ, ਤਾਂਕੇ ਗੁੰਬ ਏਕ ਠਾਨ ਹੈ ।

ਪਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੁਣ ਇਕਤ੍ਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਵੇ ?

੨. ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ, ਜਦ ਹਾਲੀ ਪੰਝੀ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਈ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਸ਼ਾਇਰ' ਕਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਬਾਣੀ ਰਚਨੀ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ ਤੇ ਲਗ ਪਗ ਆਪਣੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਤਕ ਰਚਦੇ ਰਹੇ। ਏਸ ਚਾਲ੍ਹੀ ਕੁ ਸਾਲ ਦੇ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਹ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਕਿਤੇ ਲਿਖੀ ਨਾ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਖੁਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਏਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਪੁਰ, ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਸੋਧਕੇ ਕਿਸੇ ਕੋਰੀ ਪੋਥੀ ਜਾਂ 'ਬਿਆਜ਼' ਵਿਚ ਇਕ ਥਾਂ ਲਿਖਿਆ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਬਾਣੀ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਗਵਾਹੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮਾਖੀਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ-ਸਹਿਤ ਪਾਠ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਏਸੇ ਨਤੀਜੇ ਤੇ ਪੁਚਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕਿਤਾਬੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਬੋਲੀ ਵਲੋਂ ਬਾਣੀ ਡਾਢੀ ਮੰਝੀ ਹੋਈ, ਕਵਿਤਾ ਵਜੋਂ ਸੁਧ, ਅਤੇ ਖਿਆਲਾਤ ਕਰਕੇ ਬੜਵੀਂ ਹੈ; ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸੰਸੁਧੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚਿਨ੍ਹ ਉਸ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਕੱਲੇ ਬੈਠੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਤੇ ਗਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਸਵਾਲ ਉਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਆਪਣੀ ਲਿਖੀ ਕਿਤਾਬ ਜਾਂ ਸੈਂਚੀਆਂ ਕਿਥੇ ਗਈਆਂ? ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਜੋੜੇ ਅਤੇ ਦਸਤਾਰੇ ਤਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧੀਕ ਮਹਤਵ ਦੀ ਚੀਜ਼, ਆਪ ਦੀ ਅਸਲੀ ਯਾਦਗਾਰ, ਮੌਜੂਦ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਬੜੇ ਤਅਜਬ ਦੀ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਪੋਥੀ ਦੀ ਨਕਲ ਵੀ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ ਜਾਂਦੀ। ਆਪਦੇ ਪਿਛਲਿਆਂ ਨੇ ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਹਰ ਸ਼ੈ ਨੂੰ ਟੁਕੜ-ਗਦਾਈ ਦਾ ਜ਼ਰੀਆ ਬਨਾਇਆ ਸੀ; ਏਸ ਕਿਤਾਬ ਤੋਂ ਵਧਕੇ ਜੰਗਾ ਹੋਰ ਕਿਹੜਾ ਜ਼ਰੀਆ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਕੀਹ, ਅਸੀਂ ਸਮਝੀਏ ਕਿ ਆਪਦੇ ਸਮਾਣ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਜਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਦੇ ਹੱਥ ਆਈਆਂ,

ਅਤੇ ਕੋਈ ੮੫ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ* ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦਰੀਯਾ ਰਾਵੀ ਵਿਚ ਰੁੜ੍ਹ ਗਈਆਂ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਥਾਂ ਗੁਰੂ ਥਾਪ ਕੇ ਕਲਹ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਖਡੂਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਜਾਂ ਸੋਚੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀਆਂ। ਜੇ ਮਿਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਸਿਲਸਲੇਵਾਰ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ, ਪਰ ਇਉਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

੩. 'ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ'

ਪਿੰਡ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹ ਇ

ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਪਿੰਡ 'ਗੁਰੂ ਹਰਿਸਹਾਇ' ਦੇ ਸੋਢੀਆਂ ਪਾਸ ਇਕ 'ਪੋਥੀ' ਹੈ, ਜਿਸ ਬਾਬਤ ਉਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਅਸਲੀ ਪੋਥੀ ਹੈ। ਪਰ ਏਸ ਦਾਅਵੇ ਦੇ ਬੂਠ ਸਰ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਿਸੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਿਖ ਨੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਨਾ ਓਥੇ ਦੇ ਸੋਢੀ ਕਰਨ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਉਂਵ ਕਹਿ ਛੱਡਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਪੋਥੀ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਮੌਜੂਦਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਕ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ, ਬੋੜੇ ਦਿਨ ਹੀ ਹੋਏ ਹਨ, ਮੈਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ 'ਪੋਥੀ ਛੋਟੀ ਤਖ਼ਤੀ ਦੇ ਵਰਕਿਆਂ ਪੁਰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਾਂਗ ਚੌੜੇ ਦਾਅ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਕੋਈ ੩੦੦ ਵਰਕੇ ਦੀ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੁਝਾਕੇ ਪੜ੍ਹਾਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਕੋਈ ਟਿਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਸਜਣਾਂ ਨੇ ਪੋਥੀ ਕਈ ਵਾਰੀ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਜਾਂ ਖੁਲ੍ਹੀ ਦੇਖੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੋ ਕੁਝ ਲਿਖਦੇ, ਉਸਨੂੰ ਫ਼ਾਰਸੀ

*ਰਵਾਇਤ ਮੁਜਬ ਆਪ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਤਕ ਜੋ ਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖ ਸਕਦੇ ਸਨ । ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਮਸੀਤੋ ਸਿਖੇ ਸਨ; ਜਾਂ ਪਾਂਧੇ ਕੋਲੋਂ ਸਿਖੇ 'ਸਰਾਫੀ ਸ਼ਿਕਸਤੋ'; ਜਾਂ ਉਸਦੀ ਕਿਤਾਬੀ ਸ਼ਕਲ ਜਿਸਨੂੰ ਅਜ ਕਲ 'ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਲਿਖ ਸਕਦੇ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿਨਾਂ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਖਰਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬੜਾ ਔਖ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਮਾਲੂਮ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ । ਆਖਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰੱਚੀ ਬਾਣੀ ਹੀ ਏਸ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਭੀ ਆਪਣੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਸਤੇ ਜਾਂ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਸਤੇ । ਜੇ ਆਪ ਉਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾਮਾਲੂਮ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ ਲਿਖ ਸਕਦੇ । ਜੇਕਰ ਸਾਰੀ 'ਸਰਾਫੀ ਲੰਡਿਆ' ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖੀ ਹੁੰਦੀ, ਜੋ ਕਿਆਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, * ਤਦ ਕਿਸੇ ਇਕ ਅਧੀ ਤੁਕ ਦੇ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆਂ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਰਵਾਂ ਰਵਾਂ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ । ਹੋਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਰਵਜ ਅਖਰ ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ 'ਅਰਬੀ ਨਸਖ' ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ 'ਨਸਤਾਲੀਕ' ਸ਼ਕਲ, ਫਾਰਸੀ ਕਿਤਾਬੀ ਅਖਰ ਸਨ, ਅਤੇ ਚਿਠੀਆਂ ਚੁਪਠੀਆਂ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ 'ਸ਼ਿਕਸਤਾਂ ਅਖਰ' ।

ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਖਰ ਜਾਨਣ ਵਾਲੇ, ਜੋ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਬੁਲਾਏ ਗਏ ਹੋਣਗੇ, ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ 'ਅਰਬੀ' ਜਾਂ 'ਸ਼ਿਕਸਤਾਂ' ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੋਣਗੇ । ਹਕੀਕਤ ਵਿਚ ਇਹੋ ਵਜ੍ਹਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ

* ਉਹਨਾਂ ਲੰਡਿਆਂ ਵਿਚ ਖਾਲੀ ਲੋਖਾ ਪੱਤਾ ਤੇ ਮਾਮੂਲੀ ਚਿਠੀ ਚੁਪਠੀ ਹੀ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਈ ਕਿਤਾਬ ਉਹਨਾਂ ਲੰਡਿਆ ਵਿਚ ਲਿਖਨ ਦੀ ਮੁਰਖਤਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਅਜ ਤਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ।

† ਫਾਰਸੀ 'ਸ਼ਿਕਸਤੋ' ਦੀ ਨਕਲ ਪੂਰ ਹੀ ਕਿਤਾਬੀ ਅਖਰਾਂ ਨੂੰ ਮੌਜੂਦ ਮਾੜਕੇ ਪੰਦਰਵੀਂ- ਸੋਹਲਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ 'ਮੌਜ਼ੀ' ਅਖਰ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ, ਜੋ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰਾਂ, ਲੇਖ ਪਤੇ ਅਤੇ ਚਿਠੀ ਚੁਪਠੀ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਕਿਤਾਬੀ ਅਖਰਾਂ ਨੂੰ 'ਬਾਲਬੋਧ' ਸਦਦੇ ਹਨ । ਲੰਡੇ ਜਾਂ ਲੰਡੇ (ਦਮ-ਕਟੇ) ਭੀ ਕਿਤਾਬੀ ਅਖਰਾਂ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਅਤੇ ਲਗਾਂ ਫਡਕੇ ਬਣੇ ਹਨ ।

‘ਪੋਥੀ’ ਨਾ ਪੜ੍ਹ ਸਕਣ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਗਲ ਦੀ ਤਾਈਦ ਮਿਰਜ਼ਈਆਂ ਜਾਂ ਆਹਮਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ‘ਮੁਜੱਦਦੇ-ਆਬ਼ਮ’ ਜਾਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ੁਲਾਮ ਅਹਿਮਦ ਕਾਦਿਆਨੀ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਚਰਿਤ੍ਰ ਵਿਚ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

“ਜਨਾਬ ਬਾਵਾ ਸਾਹਿਬ ਕਾ ਏਕ ਔਰ ਤਰੱਬਕ ‘ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ’ ਕੇ ਨਾਮ ਸੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਇਸਕੇ ਮੁਤਅਲਿਕ ਮੋਰੀ (ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਕਰਤਾ, ਡਾਕਟਰ ਬੁਸ਼ਾਰਤ ਅਹਿਮਦ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ) ਮਾਲੁਮਾਤ ਬਰਾਹੇ-ਰਾਸਤ ਉਨ ਲੱਖੋਂ ਸੇ ਹਾਸਿਲ ਸੁਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਉਸ ਵਫ਼ਦ ਕੇ ਮੌਬਰ ਬੇ, ਜਿਸੇ ਹਜ਼ਰਤ ਅਕਦਸ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ‘ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ’ ਕੀ ਤਹਕੀਕਾਤ ਕੇ ਲੀਏ ‘ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ, ਚਿਲਾ ਡੀਰੋਚਪੁਰ ਭੋਜਾ ਬਾ; ਯਾਨੀ ਮੁਫ਼ਤੀ ਮੁਮਹੱਦ ਸਾਦਿਕ ਸਾਹਿਬ ਔਰ ਮੋਲਵੀ ਮੁਹਮਦ ਅਲੀ ਸਾਹਿਬ ਵਗੇਰਾ। ਇਸ ਤਹਕੀਕਾਤ ਕੀ ਵਜ੍ਹਾ ਯਿਹ ਹੂਈ ਕਿ ਹਜ਼ਰਤੇ ਅਕਦਸ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੁਨਾ ਕਿ ਮੰਜ਼ਿਆ ‘ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ’ ਮੇਂ ਜੇ ਚਿਲਾ ਡੀਰੋਚਪੁਰ ਮੇਂ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਕਾ ਏਕ ਤਰੱਬਕ (relic) ਖਲਾ ਆਤਾ ਹੈ, ਜੇ ‘ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ’ ਕਹਲਾਤਾ ਹੈ। ਯਿਹ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਕੀ ਔਲਾਦ ਕੇ ਕਬਰਾ ਮੇਂ ਹੈ। ਯਿਹ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਬਾਅਦ ਸਿਖੋਂ ਕੇ ਰੋਥੇ ਗੁਰੂ ਹੈ, ਔਰ ਯਿਹ ਵਹੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਹੈ, ਜਿਨਕੇ ਨਾਮ ਨਾਮੀ ਪਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮੰਦਰ ‘ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ’ ਨਾਮਛੱਦ ਹੈ। ਇਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਔਲਾਦ ਪਹਿਲੇ ਤੇ ਮੁਹਮਦੀਪੁਰ ਤਹਸੀਲ ਚੁਠੀਆਂ ਚਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਮੇਂ ਆਬਾਦ ਬੀ। ਫਿਰ ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਕਾ ਬੁਜ਼ੁਰਗ ਜੀਵਨਮਲ ਨਕਲੋ-ਮਕਾਨ ਕਰਕੇ ਮੌਜੂਦਹ ਮੁਕਾਮ ਮੇਂ ਆਗਿਆ। ਔਰ ਯਹ ਉਸਨੇ ਏਕ ਗਾਉਂ ਆਬਾਦ ਕੀਆ, ਜਿਸਕਾ ਨਾਮ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਕੇ ਨਾਮ ਪਰ ‘ਗੁਰੂ ਹਰਿਸਹਾਇ’ ਰਖਾ। ਹਜ਼ਰਤ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਇਸ ਤਹਕੀਕਾਤ ਕੇ ਜ਼ਮਾਨਾ ਮੇਂ (ਜੇ ਅਪੁੱਲ ਸਨ ੧੯੦੮ ਮੇਂ ਹੂਈ) ਗੁਰੂ ਬਿਬਨ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਦੀ ਨਬੀਠ ਬੇ, ਔਰ ਇਨਹੀ ਕੀ ਤਹਵੀਲ ਮੇਂ ਵੁਹ ਤਬਰੋਕਾਤ* ਬੇ, ਜੇ ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਕੇ ਕਬਰਾ ਮੇਂ ਚਲੇ ਆਤੇ ਹੈ। ਦਰਯਾਫ਼ਤ ਕਰਨੇ ਪਰ ਮਾਲੁਮ ਹੂਆ, ਕਿ ਇਸ ‘ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ’ ਕੇ ਮੁਤਅਲਿਕ ਸਿਖੋਂ ਕਾ ਅਕੀਦਹ ਹੈ, ਕਿ ਯਿਹ ਵੁਹ ਕਿਤਾਬ ਹੈ, ਜਿਸੇ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨਿਹਾਯਿਤ ਅਕੀਦਤ ਕੇ ਸਾਬ ਹਰ ਵਕਤ ਕਾਲੇ ਮੇਂ ਡਾਹੇ।

*ਪੋਥੀ ਤੋਂ ਵਧਕੇ ਇਕ ਚੌਥਾ ਅਤੇ ਸਿਹਲੀ ਤੇ ਟੋਪੀ ਹਨ। ਅਤੇ ਇਹ ਚਾਰੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵਰਤਨ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਕਹੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਫਿਰਤੇ ਬੇ, ਅਕਸਰ ਔਕਾਤ ਇਸੀ ਕੇ ਪੜਤੇ ਰਹਿਤੇ ਬੇ। ਔਰ ਇਸਕੇ
 ਪੜਨੇ ਕੇ ਵਿਥਾਦਤ ਸੁਮਾਰ ਕਰਤੇ ਬੇ। ਬੜੀ ਬੜੀ ਦੁਰ ਸੇ
 ਰਾਸਿਮ-ਉਲ ਅਕੀਦਹ ਸਿਖ ਲੋਗ ਆਕਰ ਉਸਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਤੇ ਔਰ ਉਸਪਰ
 ਹਜ਼ਾਰਹਾ ਰੁਪਓ ਕਾ ਚੜਾਵਾ ਚੜਾਤੇ ਹੈ। ਚੁਨਾਚਿ ਏਕ ਦਫ਼ਹ ਮਹਾਰਾਜਾ
 ਫ਼ਰੀਦਕੋਟ ਭੀ ਇਸਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਕੇ ਵਹਾਂ ਤਸ਼ਰੀਫ਼ ਲੇ ਗਏ ਬੇ।
 ਲੋਕਿਨ ਆਮ ਤੋਰ ਪੁਰ ਯਿਹ ਕਿਤਾਬ ਹੁਮਾਲੋ ਮੇਂ ਲਪਟੀ ਹੁਈ ਦਿਖਾਈ
 ਜਾਤੀ ਹੈ ਔਰ ਸਿਖ ਲਗ ਉਸੇ ਮਥਾ ਟੇਕ ਕਰ ਚਲੇ ਜਾਤੇ ਹੈ। ਖੋਲਕਰ
 ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਕਿਸੀਕੇ ਦਿਖਾਈ ਜਾਤੀ ਹੈ। ਵਜਹ ਯਿਹ ਕਿ ਇਸੇ ਖੋਲ ਕਰ
 ਦਿਖਾਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਏਕ ਸੇ ਏਕ ਰੁਪਯਾ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਖ਼ਿਦਮਤ
 ਮੇਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਪੜਤਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੁਹ ਏਕ ਸੇ ਏਕ ਦਫ਼ਹ ਨਾਤੇ ਹੈ,
 ਤਬ ਇਸ ਕਾਬਿਲ ਹੋਤੇਹੈ, ਕਿ ਇਸ ਪਵਿਤ੍ਰ ਔਰ ਮੁਕੱਦਸ ਕਿਤਾਬ ਕੇ ਹਾਥ
 ਲਗਾਏ। ਕੋਈ ਬੜੇ ਹੀ ਮੁਤਮਵੱਲ ਔਰ ਦਰਸ਼ਨ ਕੇ ਸ਼ੇਕੀਨ ਸਿਖ ਬਜ਼ੁਰਗ
 ਆਤੇ ਹੈ, ਔਰ ਵੁਹ ਏਕ ਸੇ ਏਕ ਰੁਪਯਾ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦੇਤੇ ਹੈ ਤੋ ਗੁਰੂ ਜੀ
 ਏਕ ਸੇ ਏਕ ਦਫ਼ਹ ਨਾਕਰ ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਖੋਲ ਕਰ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਤੇ ਹੈ,
 ਵਰਨਾ ਨਹੀਂ। ਯਿਹ ਖਬਰ ਸੁਨ ਕਰ ਹਜ਼ਰਤੇ ਅਕਦੇਸ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ
 ਕੇ ਕਲਬੇ ਰੋਸ਼ਨ ਕੇ ਯਿਹ ਇਹਸਾਸ ਹੁਆ ਕਿ ਇਸ ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ ਸੇ ਭੀ
 (ਭੋਹਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਵਿਚ ਉਹ 'ਚੋਲਾ ਸਾਹਿਬ' ਪਹਿਲੇ ਮੁਦ ਦੇਖ ਚੁਕੇ
 ਸਨ।) ਕਈ ਅਮਰ ਔਸਾ ਛਾਹਿਰ ਹੋਗਾ ਜਿਸ ਸੇ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ
 ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਨੇ ਪਰ ਰੋਸ਼ਟੀ ਪੜੇਗੀ। ਚੁਨਾਚਿ ਆਪਨੇ ਅਪਨੇ ਮੁਰੀਦੇ
 ਕਾ ਏਕ ਵਫ਼ਹ 'ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ' ਕੀ ਤਹਕੀਕਾਤ ਕੇ ਲੀਏ ਗੁਰੂ ਹਰਿ
 ਸਹਾਇ ਭੇਜਾ। ਇਨ ਦਿਨੇ ਇਤਿਫ਼ਾਕ ਸੇ ਆਪਕੇ ਮੁਰੀਦ ਸਯਦ
 ਅਮੀਰ ਅਲੀ ਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ, ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਮੇਂ ਸਬ-ਇਨਸ-
 ਪੈਕਟਰ ਪੁਲੀਸ ਬੇ, ਔਰ ਮੋਜ਼ਹ 'ਗੁਰੂ ਹਰ ਸਹਾਇ' ਉਨਕੇ ਹਲਕਾ ਮੇਂ
 ਬਾ। ਵਫ਼ਦ ਸੀਧਾ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚਾ। ਉਨਸੇ
 ਇਸ ਮੁਆਮਲਾ ਕਾ ਝਿਕਰ ਕੀਆ, ਤੋ ਵਹ ਕਹਨੇ ਲਕੇ ਕਿ
 ਬੜੇ ਮੌਕਿਆ ਪਰ ਆਏ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਮੇਂ ਇਨ੍ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ
 ਕੇ ਹਾਂ ਚੋਰੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਔਰ ਮੈਂ ਤਫ਼ਤੀਬ ਕੇ ਲੀਏ ਵਹੀਂ
 ਜਾ ਰਹਾ ਹੂੰ। ਮੇਰੇ ਸਾਥ ਚਲੇ ਚਲੇ। ਚੁਨਾਚਿਹ ਯਿਹ ਸਭ ਸਾਹਿਬ
 ਉਨਕੇ ਸਾਥ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ। ਗੁਰੂ ਬਿਬਨ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ
 ਨੇ ਸਭ ਕੀ ਬੜੀ ਖ਼ਾਤਿਰ ਮਦਾਰਾਤ ਕੀ। ਵਫ਼ਦ ਨੇ ਕਹਾ, 'ਗੁਰੂ ਜੀ! ਸਭ
 ਸੇ ਬੜੀ ਮਦਾਰਾਤ ਯਿਹ ਹੈ ਕਿ ਹਮੇਂ 'ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ' ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਏ।
 ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਸਬ-ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਰਿਆਇਤ ਭੀ

ਮੱਦੇ-ਨਜ਼ਰ ਥੀ। ਬੋਲੇ ਕਿ ਬੜੀ ਤਕਦੀਰ ਵਾਲੇ ਹੋ। ਮੁੜੇ ਆਜ ਹੀ
 ਏਕ ਸ਼ਖ਼ਸ ਏਕ ਸੌ ਏਕ ਰੁਪਯਾ ਨਜ਼ਰ ਦੇਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਲ ਏਕ ਸੌ
 ਏਕਦਵਾ ਨਾਉਗਾ* ਔਰ ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ ਕੋ ਖੋਲ ਕਰ ਉਸਕੋ ਦਰਸ਼ਨ
 ਕਰਵਾਂਉਗਾ ਆਪ ਲੋਗ ਭੀ ਸਾਥ ਹੀ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਲੈਨਾ। ਅਲੱਗ
 ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦੇਣੇ ਕੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਭੀ ਨਾ ਪੜੇਗੀ।' ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ
 ਨੁਨਾ ਸੁਰੂ ਕੀਯਾ। ਏਕ ਸੌ ਏਕ ਦਵਾ ਨੁਨਾ ਕੰਨਸਾ ਆਮਾਨ ਕਮ
 ਹੈ। ਨਾਤੇ ਨਾਤੇ ਘੱਟੋ ਗੁਫਰ ਗਏ। ਤਬ ਗੁਰੂ ਇਸ ਕਾਬਿਲ ਹੁਏ ਕਿ
 ਇਸ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਿਤਾਬ ਕੋ ਹਾਥ ਲਗਾਏ।

ਵੁਹ ਕਿਤਾਬ ਜਬ ਲਾਈ ਗਈ ਤੋਂ ਉਸ ਪਰ ਭੀ ਚੌਲਾ ਸਾਹਿਬ ਕੀ
 ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਕੜੀ ਬੋਸ਼ਕੀਮਤ ਰੁਮਾਲ ਚੜ੍ਹੇ ਹੁਏ ਥੇ। ਜਬ ਯਕੋ ਬਾਅਦ ਦੀਗਰੇ
 ਵੁਹ ਰੁਮਾਲ ਹਟੇ ਤੋਂ 'ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ' ਨਜ਼ਰ ਆਈ। ਖੋਲਾ ਤੋਂ ਹਮਾਰੇ
 ਦੱਸਤ ਯਿਹ ਦੇਖ ਕਰ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ ਕਿ ਵੁਹ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ
 ਥਾ। 'ਬਿਸਮਿਲਾ', ਔਰ 'ਸੂਰਹ-ਏ-ਫਾਤਿਹਾ' ਸੇ ਸੁਰੂ ਕਰ ਕੇ 'ਵ ਅਲਨਾਸ'
 ਤਕ ਪੂਰਾ ਮੁਕੱਮਲ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਥਾ। ਹਮਾਇਲ ਕਾ ਸਾਈਫ ਥਾ,
 ਕਲਮੀ ਥਾ, ਔਰ ਹਰ ਸਫ਼ਾ ਪਰ ਇਰਦ ਗਿਰਦ 'ਸੁਨਹਿਰੀ ਲਕੀਰੋ' ਪੜੀ
 ਹੁਈ ਥੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੋਲੇ ਕਿ 'ਜੋ ਬਾਣੀ (ਜ਼ਬਾਨ) ਇਸ ਮੈਂ ਲਿਖੀ ਹੁਈ
 ਹੈ, ਉਸੇ ਹਮ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਤੇ। ਯਿਹ ਕੋਈ ਆਸਮਾਨੀ ਬਾਣੀ
 (ਜ਼ਬਾਨ) ਹੈ, ਜਿਸੇ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਸਮਝਤੇ ਥੇ।' ਔਰ ਯਿਹ ਉਨੋਂ ਨੇ
 ਸਚ ਕਹਾ। ਮੌਜੂਦਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਿਚਾਰੇ ਅਰਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਕਹਾਂ ਸਮਝ ਸਕਤੇ
 ਥੇ। ਉਨੋਂ ਪਤਾ ਹੋਤਾ ਕਿ ਯਿਹ 'ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ' ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਹੈ, ਤੋਂ
 ਵੁਹ ਮੁਸਲਮਾਨੋਂ ਕੀ ਏਕ ਮੁਹੱਕਕ ਜਮਾਤ ਕੋ ਉਸ ਕੋ ਦਰਸ਼ਨ ਹੀ ਕਿਉਂ
 ਕਰਵਾਤੇ। ਯਿਹ ਖ ਅਪਰੈਲ ਸੰਨ ੧੯੦੮, ਬੰਬਾ ਕਾ ਦਿਨ ਥਾ, ਜਿਸ
 ਰੋਜ਼ 'ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ' ਕਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਆ ਗਿਆ। ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਕੇ ਬਾਅਦ
 ਹਮਾਰੇ ਦੱਸਤ ਆਪਨਾ ਈਮਾਨ ਤਾਜ਼ਹ ਕਰ ਕੇ ਅਲੱਹ ਤਯਾਲਾ ਕਾ
 ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਤੇ ਔਰ ਦਰੁਦ ਸ਼ਰੀਫ ਪੜ੍ਹਤੇ ਵਾਪਸ ਹੁਏ। ਹਜ਼ਰਤੇ ਅਕਦਸ

*ਪੋਥੀ ਗ੍ਰੰਥ ਜਾਂ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਚੋਲੇ ਆਦਿ ਨੂੰ ਲੁਕਾਕੇ ਰਖਣ ਅਤੇ ਉਸਦੇ
 ਦਿਖਾਉਣ ਵਿਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰੋਕਾਂ, ਕਈ ਥਾਈਂ ਖੜੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ
 ਹਨ। ਜਿਥੇ ਵੀ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੁਕਾਨ ਦੇ ਜਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾਨ, ਤੁਸੀਂ ਸਮਝ ਲੋ ਕਿ
 ਸਾਬਤ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਚੋਰੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਚੀਜ਼ ਲੁਕਾਨ ਵਾਲੀ ਹੈ।
 ਮੈਂ ਅਖਰਾਂ ਦੀ ਇਸ਼ਾਰਤ ਸੇਰੇ ਵਲੋਂ ਹੈ।

ਕੀ ਖਿਦਮਤ ਮੇਂ ਆ ਕਰ ਤਮਾਮ ਮਾਜਰਾ ਅਰਜ਼ ਕੀਯਾ, ਤੇ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਈ ਸੇ ਫੁਲ ਕੀ ਤਰਾਂ ਖਿਲ ਗਏ। ਅੱਰ ਫ਼ਰਮਾਯਾ ਕਿ ਬਸ ਯਿਹ ਸ਼ਹਾਦਤ ਜੋ ਸਤ ਕੇ ਆਖਿਰ ਮੇਂ ਹਮੇਂ ਮਿਲੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੇਂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਮਸਲਮਾਨ ਹੋਨੇ ਪਰ ਮੁਹਰ ਲਗਾ ਦੀ। ਚੁਨਾਚਿ ਬੜੀ ਆਬ ਤਾਬ ਸੇ ਇਸ ਤਹਕੀਕਾਤ ਕੇ ਆਪਨੀ ਕਿਤਾਬ 'ਚਸਮ-ਏ-ਮਾਅਰਫ਼ਤ' ਮੇਂ ਦਰਜ ਫ਼ਰਮਾਯਾ। ਅਬ ਕੋਈ ਮਾਨੇ ਯਾ ਨਾ ਮਾਨੇਂ ਖਿਹ ਉ। ਕਾ ਅਖਤਿਆਰ ਹੈ। ਮਗਰ ਇਸ ਮੇਂ ਕੁਛ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਹਜ਼ਰਤ ਅਕਦਸ ਨੇਂ ਸਿਖੋਂ ਪਰ ਦੁਜ਼ਤ ਜ਼ਰੂਰ ਤਮਾਮ ਕਰਦੀ।

ਉਪਰਲਾ ਲੰਮਾਂ ਲੇਖ ਮੇਂ 'ਚਸਮ-ਏ-ਮਾਅਰਫ਼ਤ' ਵਿਚੋਂ ਨਕਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਕਿਤਾਬ 'ਮੁਜਦਦੇ ਆਜ਼ਮ' (The great Reformer) ਹਿੱਸਾ ਅੱਵਲ ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਉਪਰ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਅਹਮਦੀਆਂ ਦੀ ਲਾਹੌਰੀ ਜਮਾਤ ਨੇ, ਜੋ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਨਬੀ ਜਾਂ ਪੈਗੰਬਰ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਚੌਧਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ 'ਮੁਜਦਦੇ' ਜਾਂ ਸੁਧਾਰਕ ਮਨਦੇ ਹਨ, ਦਸੰਬਰ ਸੰਨ ੧੯੩੯ ਵਿਚ (ਮੁਤਾਬਿਕ ਮਹੀਨਾ ਜ਼ੀਕਾਦ ਸੰਨ ੧੩੫੮ ਹਿਜਰੀ) ਛਪਵਾਈ ਸੀ। ਏਸ ਦੇ ਕਰਤਾ ਡਾਕਟਰ ਬੁਸ਼ਾਰਤ ਅਹਿਮਦ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜੂਨ ਸੰਨ ੧੯੦੦ ਤਕ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਮੌਲਵੀ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਸਾਹਿਬ ਐਮ. ਏ., ਐਲਐਲ. ਬੀ. ਲਾਹੌਰੀ ਜਮਾਤ ਦੇ 'ਅਮੀਰੇ ਮਿਲੱਤ' ਜਾਂ ਸਰਕਰਦਾ ਹਨ। ਛੱਤੀ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋਏ ਇਹ ਵਫ਼ਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਹਰਸਹਾਇ ਗਏ ਸਨ। ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਹੀ 'ਮੁਸਲਮ ਟਾਊਨ' ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਮੇਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਮਿਲਿਆ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਤਹਿਕੀਕਾਤ ਦਾ ਸਾਰ ਕਿੱਸਾ ਜ਼ਬਾਨੀ ਸੁਣਿਆ। ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਪਰ ਦਿਤੇ ਸਾਰੇ ਬਿਆਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਸਦੀਕ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਵਫ਼ਦ ਜਾਂ ਰੈਪੁ-ਟੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪੁਰ ਕੋਈ ਬੜਾ ਦਬਾਓ* ਪਾਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ

* ਉਪਰ ਕੁਝ ਇਬਾਰਤ ਮੇਂ ਮੋਟੇ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਏਥੇ ਫੇਰ ਪੜ੍ਹ ਲੋ। ਉਹ ਦਬਾਉ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ, ਬੜੇ ਅਕੜ ਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿਧਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ। ਇਹ ਵਾਧੂ ਗਲਾਂ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਕਹੀਆਂ ਸਨ।

ਨਹੀਂ ਪਈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਆਮ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਖੀਂ ਇਹ 'ਪੋਥੀ' ਦੇਖੀ, ਉਹ ਕੁਰਾਨ ਦੀ 'ਹਮਾਯਿਲ ਸ਼੍ਰੀਫ' ਸੀ, ਕੋਈ ਸੱਤ ਇੰਚ ਲੰਬੀ ਅਤੇ ਸਾਢੇ ਪੰਜ ਇੰਚ ਚੌੜੀ। ਲਿਖਾਈ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਨਫੀਸ ਚਮਕੀਲੀ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਹਕਫਾਂ ਪੁਰ ਅਹਿਰਾਬ* ਨਹੀਂ ਸਨ ਦਿਤੇ। ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਭੀ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਕਿ 'ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ' ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਕੁਰਾਨ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਾ ਉਸ ਵਿਚ ਕੁਰਾਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੀ। ਵਫਦ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਸਨ, ਕੁਰਾਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਬਾਨ ਦੀ ਨੋਕ ਤੇ ਸੀ। 'ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ' ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਰਾਨ ਕਹਿਣ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮੁਗ਼ਾਲਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ।

ਆਮ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਭੀ ਮਾਲੂਮ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ, ਕਿ ਇਹ 'ਗੁਰੂ ਹਰ ਸਾਹਿਬ' ਵਾਲੇ ਸੋਢੀ ਹਨ ਕੌਣ। ਪੂਰਾ ਹਾਲ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ 'ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਤਵਾਰੀਖ਼' ਵਿਚ ਦਿਆਂਗੇ, ਏਸ ਕਿਤਾਬ ਲਈ ਇਤਨਾ ਕਹਿਣਾ ਹੀ ਕਾਫੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁਤ੍ਰ ਸਨ—ਮਹਾਦੇਵ, ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਤੇ ਅਰਜਨ ਮਲ। ਅਰਜਨ ਮਲ ਭਾਵੇਂ ਉਮਰ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਸਨ, ਪਰ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵਡੇ ਸਨ। ਉਂਕਿ ਗੁਰੂ-ਗਦੀ ਸੋਢੀਆਂ ਦੇ ਏਸੇ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣੀ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦੇਣ ਲਈ ਚੁਣ ਰਖਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਗਲ ਵਡੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਲੂਮ ਸੀ। ਮਹਾਂਦਿਉ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਭੋਲੇ ਹੀ ਸਨ, ਪਰ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਇਕ ਹੁਸ਼ਿਆਰ, ਈਰਖਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਲਾਲਚੀ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਤਲਬ ਦੇ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਚੰਗੇ ਮੰਦੇ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨਾ ਗਿਣਨ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ

* ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਇਬਾਰਤ ਨੂੰ ਜੋ ਪੁਠਾ ਕਰ ਕੇ, ਖਬਿਓ' ਸਜੇ ਵਲ ਵਰਥੇ ਉਥੋਲ ਕੇ ਵਿਖਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਖ਼ਾਲੀ ਭਰਮੁਖੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਨੇ ਕੀ ਜਾਣਨਾ ਹੋਇਆ !

ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਬੀਵੀ ਕਰਮ ਦੇਈ ਨਹਿਲੇ ਉਤੇ ਦਹਿਲਾ ਸੀ। ਜੋ ਕੁਝ ਦੁਖ ਏਸ ਭਿਰਾ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੂੰ ਦਿਤੇ, ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਦੁਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ 'ਮੀਨਾ' ਦਾ ਨਾਮ ਦਿਤਾ ਸੀ। 'ਮੀਨੋ' ਬੀਕਾਨੇਰ ਅਤੇ ਬਾਂਗੜ ਦੀ ਇਕ 'ਜਰਾਇਮ-ਪੋਸ਼ਾ' ਕੌਮ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵੀ ਏਸੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੋਈ ਪੋਥੀ (ਜਾਂ ਹੋਰ ਯਾਦਗਾਰੀ ਚੀਜ਼ ਜਾਂ ਤਬੱਰੁਕ) ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਤਕ ਅਪੜੀ ਹੁੰਦੀ, ਤਦ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਵਰਗਾ ਬੇਅਸੂਲਾ ਆਦਮੀ ਹਰ ਜਾਇਬ ਤੇ ਨਾਜਾਇਬ ਤ੍ਰੀਕਾ ਉਸ ਦੇ ਲੈਣ ਲਈ ਵਰਤਦਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਅਤੇ ਜੇ ਪੋਥੀ ਉਸ ਦੇ ਹਥ ਆ ਜਾਂਦੀ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੂੰ ਦੇਣੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਲਖ ਤਰਲੇ ਕਰਦੇ। ਸੋ ਅਸੀਂ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਪੜਦੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਏਸ ਪੋਥੀ ਦੇ ਮੰਗਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਏਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਅਸਲ ਗਲ ਇਉਂ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਕਿ 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਪੋਥੀ' ਵਾਲਾ ਵੇਂਗ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤਕ ਰਹਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਿਆ, ਸਗੋਂ ਬਹੁਤ ਪਿਛੋਂ ॥

ਗੁਰੂ 'ਹਰ ਸਹਾਇ' ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀਵਨ ਮਲ ਦਾ ਪੁੱਤ੍ਰ, ਆਪਣੇ ਵਡ ਵਡੇਰੇ ਵਾਂਗ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਆਦਮੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਏਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲੀ ਨੂੰ ਖ਼ੂਬ ਰੋਣਕ ਦਿਤੀ। ਜਿਕਰ ਧੀਰਮਲ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਹਕੀਮਚੰਦ ਜੀ ਨੇ 'ਦੂਜਾ ਪ੍ਰਿਥੀਆ' ਦਾ ਨਾਮ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਨਿਰੋਜਨ ਰਾਇ ਨੇ, ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਣੀ ਲਿਖੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਹੜਤਾਲ ਅਤੇ ਲੋਵੀ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਸ਼ਕਲ ਬਦਲਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਵਾਲੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਹਥਾਂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ 'ਹਰਿ ਸਹਾਇ' ਨੇ ਕੋਈ ਪੋਥੀ ਲੈਕੇ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰੁਮਾਲਾਂ ਵਿਚ ਲਪੇਟ ਕੇ, ਉਸ ਪੋਥੀ ਦੇ

‘ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ’ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਚੁੱਕ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਅਗਲੇ ਲੇਖਾਂ ਪੁਰ ਕੁਝ ਪੇਸ਼ਕਦਮੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਸ਼ੈਰ, ਜੇ ਉਹ ਪੋਥੀ ਸਚੀ ਮੁਚੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹੀ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਜੇ ਉਹ ਕੁਰਾਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਈਆਂ ਨੇ ਦਸਿਆ ਹੈ, ਤਦ ਸਿਖ ਆਪਣੀ ਬੇਸਮਝੀ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਾਬਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਭੀ ‘ਕਤੋਬ ਕਛ’ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ‘ਹਮਾਇਲ ਸਰੀਫ’ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ‘ਹਮਾਇਲ ਛੋਟੀ ਤਕਤੀਹ ਦੇ ਕੁਰਾਨ ਸਰੀਫ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਹੋਲਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਕ ਬਸਤੇ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਬਗਲ ਵਿਚ ਲਟਕਾ ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ।

+ + +

ਉਪਰਲਾ ਲੇਖ ਲਿਖ ਚੁਕਣ ਦੇ ਡੇਢ ਮਹੀਨਾ ਪਿਛੋਂ ਸਾਨੂੰ ‘ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ’ ਬਾਬਤ ਕੁਝ ਹੋਰ ਠੀਕ ਠੀਕ ਹਾਲ ਮਾਲੂਮ ਹੋਏ ਹਨ। ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਪੋਥੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਵਿਸਾਖੀ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪ ‘ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ’ ਪਿੰਡ ਅਪੜ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਮਿਰਜ਼ਈਆਂ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਬਿਆਨ ਦੇ ਸਚ ਬੂਠ ਦੇ ਨਿਤਾਰੇ ਲਈ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਸਮਝਦਾਰ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣਾ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ‘ਪੋਥੀ’ ਦੇ ਸੰਤੋਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦਸਕ ਮਿੰਟ ਲਈ ‘ਪੋਥੀ’ ਦੇ ਵਰਕੇ ਫੈਲਣ ਦੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਜਾਜ਼ਤ ਵੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਏਸ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਪੜਤਾਲ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਨੋਟ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਲਿਖਕੇ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਮੈਂ ਹੇਠਾਂ ਦੁਹਰਾਉਂਦਾ ਹਾਂ।

ਏਸ ਨੋਟ ਤੋਂ ਮਾਲੂਮ ਹੋਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ‘ਪੋਥੀ’ ਦਾ ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ (ਸੰਨ ੧੯੪੪) ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲੋਕੀ ਦੂਰੋਂ ਨੇੜਿਉਂ ਆ ਕੇ ਮਥੇ ਟੇਕ ਅਤੇ ਅਰਦਾਸ ਭੇਟਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਹ ‘ਕੁਰਾਨ’ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ‘ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ’ ਦੀ ਹੀ ਇਕ

ਪੁਰਾਣੀ ਬੀੜ ਹੈ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਹਰ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਉਤਾਰਾ ਹੋਣ ਦੇ ਠੀਕ ਸਮੇਂ ਦਾ ਠੀਕ ਪਤਾ 'ਪੋਥੀ' ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪ ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਉਹ ਸਮਾਂ ਹੋਵੇ, ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਕ ਬੀੜ 'ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੀ ਪੋਥੀ' ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਅਤੇ ਨਾ ਓਹ ਪੋਥੀ ਜੋ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ 'ਗੁਰੂ ਮਿਹਰਬਾਨ' ਜੀ ਪਾਸ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ' ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਦਸਕੋ, ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨੇ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੁਰ ਆਪਣੀ ਵਖਰੀ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨਕਲ ਬਾਬਤ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਤਾਂਤੇ ਕੁਰਾਨ ਦੇ ਇਕ ਕਲਮੀ ਨੁਸਖੇ ਦਾ 'ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ' ਬਣ ਜਾਣਾ ਇਕ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ, ਜੋ ਮਿਰਜ਼ਈਆਂ ਦੀ ਤਹਕੀਕਾਤ ਦੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣ ਤੋਂ (ਸੰਨ ੧੯੦੮), ਲੈ ਕੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ਸੰਨ ੧੯੪੪ ਤਕ ਦੇ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਚੁਪ ਕੀਤੇ ਹੋਈ ਹੈ। ਪਰ ਕਰਾਮਾਤ ਵਿਚ ਘਾਟਾ ਇਹ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਹੋਰ ਪੁਰਾਣੀ ਪੋਥੀ ਪਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਲੈ ਆਂਦਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੇ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਏਸ ਪੋਥੀ ਦੇ ਜ਼ਿਕਰ ਅਜ਼ਕਾਰ ਦਾ ਨਾ ਹੋਣਾ, ਅਤੇ ਨਾ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਦੁਕਲਭ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਢੂੰਡ ਕਢਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕੋਈ ਜਤਨ ਕਰਨਾ, ਮੇਰੇ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਦੇ ਬਿਆਨ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਹੁਣ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਰਹੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਖੁਦ, ਜੋ ਉਹ ਇਕ ਮਾਮੂਲੀ ਨਕਲ ਜਾਪਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਡੀ ਏਸ ਕਿਤਾਬ ਲਈ ਕੋਈ ਗੌਰਵ ਜਾਂ ਮਹਤਵ ਨਹੀਂ ਰਖਦੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤਿਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਬੀੜਾਂ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਿਆਂ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਦੀ ਗਲ ਨਿਕਲ ਆਵੇ, ਪਰ ਆਸ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ।

ਇਕੋ ਅਨੋਖੀ ਗਲ ਜੋ ਉਸ ਬਾਬਤ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਦੋ ਕੁਝ ਥੋੜੇ ਹਿੱਸੇ ਤੇ 'ਯਾਦਦਾਸ਼ਤਾਂ' ਸ਼ਿਕਸਤਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਜਾਂ 'ਸਰਾਫੀ ਅਖਰਾਂ' ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਖਰਾਂ ਨਾਲ ਹਰ ਥਾਂ ਲੱਗਾਂ ਨਹੀਂ ਵਰਤੀਆਂ, ਕੱਨੌਂ ਦੀ ਥਾਂ ਬਿੰਦੀ ਦਿਤੀ ਹੈ ਆਦਿ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਭਾਗਾਂ ਦਾ ਪੜ੍ਹਨਾ ਸਾਧਾਰਨ ਆਦਮੀ ਲਈ ਕੁਝ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਮੇਰਾ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਆਪਣੀ ਪੜਤਾਲ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ :-

"੧੩ ਅਮੁਲ ੧੯੪੪, ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ, ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਹਰ ਸਹਾਇ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਪੋਥੀ' ਕਰਕੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਵਿਚ ਇਹ 'ਪੋਥੀ' ਹੈ, ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਹਾੜੇ, ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਲਈ ਇਹਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਲੰਕੀ ਦੂਰੋਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਇਹਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਤ ਦਿੰਦੇ ਨੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਚੌਕਾ ਤੇ ਸੱਲੀ ਟੋਪੀ ਪਾ ਕੇ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਪੋਥੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਬੈਠਦੇ ਨੇ।

ਮੈਂ ਕੋਈ ਦਸ ਮਿੰਟ ਦੋਸ 'ਪੋਥੀ' ਦੇ ਵਰਕੇ ਪਰਤ ਕੇ ਦੇਖੇ। ਇਹਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਕਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਬੀੜਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਤਤਕਰਾ ਹੈ। ਅਗੇ ਜਾਕੇ, ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਪਿਛੇ, ਪੰਜ ਵਖਰਿਆਂ ਵਖਰਿਆਂ ਸਫ਼ਿਆਂ ਉੱਤੇ ਪੰਜ ਤਰੀਕਾਂ ਹੇਠਾਂ ਕੁਝ ਥੋੜੀ ਲਿਖਾਈ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੀ ਤਰੀਕ ੧੫੯੫ ਅਤੇ ਅਖੀਰਲੀ ੧੬੬੧ ਹੈ * । ਇਹ ਲਿਖਾਈ ਸਾਡੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ, ਅਤੇ ਵਰਕੇ ਪਾਠੇ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪੜੀ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ 'ਪੋਥੀ' ਦੇ ਛੇ ਸੌ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਵਰਕੇ ਦਸ ਹਨ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਨੇ। 'ਪੋਥੀ' ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਸੌ ਕੁ ਵਰਕੇ ਪਿਛੋਂ ਜੋੜੇ ਗਏ ਦਿਸਦੇ ਨੇ। ਇਹਨਾਂ ਵਰਕਿਆਂ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਵੀ ਬਾਕੀ ਕਿਤਾਬ ਨਾਲੋਂ ਵਖਰੀ ਹੈ। ਵਰਕਿਆਂ ਦਾ ਸਾਈਜ਼ ਲਗ ਪਗ ਦਸ ਇੰਚ ਸਤ ਇੰਚ ਹੈ।* ਪਰ ਪਿਛਲੇ ਵਰਕੇ ਕੁਝ ਵਡੇਰੇ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਕਿਤਾਬ ਸਾਰੀ ਇਕ ਹੱਥ ਦੀ ਤਿਖਿਤ ਨਹੀਂ, ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਲਿਖੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਹੈ, ਪਰ ਕੋਈ ਥਾਂ ਲਿਖਣ ਦਾ ਢੰਗ ਅਜਿਹਾ ਹੈ, ਕਿ ਸਾਡੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ : ਕਈ ਥਾਂ ਵਿਚਾਰਤ ਜੁੜਵਾਂ ਹੋ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ

"ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸਮਾਣੇ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਪੰਜਾਂ ਵਰਕਿਆਂ ਪੁਰ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਉੱਪਰ ਦਿਤੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ੧ ਵਰਾ ਤੋਂ ੨ ਵਰੇ ਘਟ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ।

ਕਰੰਥ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਕਈ ਥਾਂ ਹਰਫ਼ ਅਲਗ ਅਲਗ ਨੰ, ਤੇ ਲਗਾ ਮਾਤਰਾ ਪੁਰੋਆ ਨਹੀਂ। ਲਿਖਾਈ ਲੰਬਾਈ ਵਾਰ* ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰੰਥ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਸਵੇ ਪੁਰ ਅਠ ਤੋਂ ਬਾਰਾਂ ਤਕ ਸਤਰਾਂ ਹਨ। ਇਕੋ ਆਦਮੀ ਦੇ ਹਥ ਦੇ ਲਿਖੇ ਵਿਚ ਵੀ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਵਿਥ ਘਟ ਵਧ ਹੋਂ।

ਪੋਥੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਖ਼ਸਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਰਕੇ ਅਧੇ ਪਚਧੇ ਰਹਿ ਗਏ ਨੇ। ਮੈਰੀ ਜਾਚੇ 'ਪੋਥੀ' ਇਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ ਹੈ।"

ਪਰ ਇਹ ਪੋਥੀ 'ਹਮਾਜਿਲ ਸ਼ਰੀਫ਼' ਸੀ ਜਾਂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੈ, ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਸਾਡੀ ਏਸ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਹੈ, ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਨਿਰਗੁਣ ਹਨ।

ਦੂਜੇ, ਤੀਜੇ, ਚੌਥੇ ਤੇ ਪੰਜਵੇਂ

ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਤੋਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਪੁਰ ਰਹੇ। ਆਪ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੋਈ ੧੧੫ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 'ਵਾਰਾਂ' ਦੇ ਨਾਲ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਥੋੜੇ ਕੁ ਹੋਰਥੇ ਵੀ ਆਏ ਹਨ। ਡਾਕਟਰ ਟ੍ਰੰਪ ਨੇ ਸਾਖੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਪੁਰ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਆਪ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ, ਬੋਲੀ ਆਦਿ, ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਝੂਠਲਾਦੇ ਹਨ। ਸਾਖੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਪੁਰ, ਜੋ ਅਕਸਰ ਅਵਿੱਦ ਲੋਕਾਂ ਵੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ, ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਰ ਕਿਤੇ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗੇ ਜੋ ਆਪਣੀ ਰਚਣਾ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਤੇ ਲਿਖੀ ਜਾਂ ਲਿਖਾਈ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਉਹ ਸੈਂਚੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਮਾਮੂਲੀ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਹੋਣ ਦੀ ਅਸੀਂ ਉਮੀਦ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਜੇ ਉਹ ਬਾਣੀ ਕਿਤੇ ਲਿਖੀ ਗਈ, ਤਦ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ

*ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ੨੧ ਇੰਚ × ੧੫ ਇੰਚ ਜਾਂ ਕਰੋ ਨੌਂ ਕਿਰਹ ਲੰਬੇ ਤੇ ਛੇ ਕਿਰਹ ਚੌੜੇ ਤਾਓ ਵਿਚੋਂ ਚਾਰ ਵਰਕੇ ਕਰੇ ਹੋਏ ਹਨ (quarto) ਏਸੇ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਾਈ ਲੰਬਾਈ ਦੇ ਰੁਖ ਆਈ ਹੈ।

ਕਿ ਉਹ ਪੜ੍ਹੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੁਤਾਂ ਦਾਸੂ ਤੇ ਦਾਤੂ ਦੇ ਹਥ ਆਏ ਹੋਨ, ਅਤੇ ਜਦ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ, ਅਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਕਲਮਾਂ ਖਰੀਦਣ ਲਾਹੋਰ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਦਾਸੂ ਨੂੰ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦਿਨੀ ਲਾਹੋਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਮਿਲੇ ਹਨ, ਤਦ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਏ ਹੋਨ। ਖੜੂਰ ਵਿਚ ਦਾਤੂ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਭਾ। ਅਤੇ ਜੇ ਅਸਲੀ ਲਿਖੇ ਪੜ੍ਹੇ ਮੂਲਾਂ ਗੁਮ ਵੀ ਹੋ ਗਏ ਹੋਨ, ਤਦ ਵੀ ਇਕ ਸ਼ਰੀਆ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਬਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਬਾਬਤ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਸਵੇਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਨੂੰ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਲੜਕੀ, ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਦੇ ਇਕ ਭਤੀਜੇ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸੀ, ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਸੁਣਿਆ। ਬਾਣੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਖਿਚ ਪਾਈ। ਭਾਵੇਂ ਏਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸਨ ਪਰ ਇਹ ਬਾਣੀ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਨਵੀਂ ਸੀ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅਗੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣੀ ਹੋਈ। ਧਾਰਮਕ ਰੁਚੀ ਵਾਲੇ ਮੁਢ ਤੋਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਜੋ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਕੁਝ ਬਾਣੀ ਆਪਣੇ ਲਈ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਅਤੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਦੇ ਸਲੋਕ। ਇਹਨਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਤਨਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਲੋਕ ਵੀ ਰਚੇ ਸਨ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਦੇ ਰਚੇ ਸਲੋਕ ਵੀ ਲਿਖ ਲਏ ਹੋਨ, ਪਰ ਨਿਸਚੇ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਇਹ ਗਲ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਜੋ ਗੁਰੂ ਬਣਣ ਪਿਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਨਾਲਕ' ਦੀ ਛਾਪ ਹੇਠਾਂ ਰਚੀ, ਉਹ ਮੌਜੂਦ ਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਵਿਚ ਆ ਹੀ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਆਈ ਇਕ colophon ਜਾਂ ਟਿੱਪਣੀ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਠ ਲਈ 'ਜਪੁਜੀ' ਆਪਣੀ ਹਥੀਂ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਕ ਅਤੇ ਸੁਧ ਮੰਨਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਵਾਲਾ ਭਾਗ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੀ ਹਥੀਂ ਲਿਖੀ ਸੋਚੀ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਏਸੇ ਗਲ ਨੂੰ ਐਡਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਏਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਆਪਣੇ ਲਈ ਠੀਕ ਜਾਤਾ। ਇਕ ਬੀੜ ਵਿਚ, ਜੋ ਬੜੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੈ, ਇਸ ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਨਕਲ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕਰਦੇ ਜਾਹਰਵੀਂ ਥਾਂ ਨਕਲ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ। ਇਹ ਭੀ ਮਾਲੂਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਹਥੀਂ ਲਿਖੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ 'ਜਪੁਜੀ' ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਲਿਖੇ 'ਜਪੁ' ਤੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ-ਬਾਣੀ ਅਵਸ਼ਜ਼ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੇ ਹੁਥ ਆਈ, ਅਤੇ ਜਿਤਨੀ ਬਾਣੀ ਉਹ ਸੁਦ ਏਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਰਚ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਉਹ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਸੀ, ਜਿਸਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਸੁਧੀ* ਕਰਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਦਿਆਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ 'ਸੁਖਮਨੀ' ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਰਚੀ। ਇਹ ਰਚਨਾਂ ਉਹ ਦੁਪਹਿਰੇ ਪਿਛੇ ਜਾਂ ਰਾਤੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਤਾਂਤੇ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਦੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਸੋਧਕੇ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਬਾਣਇਆ ਜਾਏ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ

*'ਹਜ਼ਾਰੇ ਦੇ ਸਬਦਾਂ' ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਸਬਦ ਦੇ ਚਾਰ ਬੰਦ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਬਨਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਬਨਾਏ ਸਨ। ਇਹ ਉਹ ਚਿਠੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਪਿਤਾ-ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰੇ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ 'ਨਾਨਕ' ਦੀ ਛਾਪ ਹੈ। ਇਹ ਪਦ 'ਨਾਨਕ' ਅਤੇ ਰਹਾਉ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਸਤਰਾਂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਗਦੀ ਪੁਰ ਏਠਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਉਹ 'ਨਾਨਕ' ਛਾਪ ਨਹੀਂ ਸਨ ਵਰਤ ਸਕਦੇ।

ਨੇ ਆਪਣਾ ਮਨਤਵ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਦਸਿਆ, ਤਦ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਉਸ ਬਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਦੀ ਯਾਦ ਆਈ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜਾਂ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਸ ਤੋਂ ਬੀੜ ਬਨਣ ਵਿਚ ਬੜੀ ਮਦਦ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਾਲੀਆਂ ਜਾਂ ਬਾਬੇ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਆਖਦੇ ਸਨ।

੪. ਬਾਬੇ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ

ਇਹ ਦੋ ਪੋਥੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਜੋ ਹੁਣ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹੀਆਂ। ਇਕ ਤਾਂ ਪੰਜੀਹ ਤੀਹ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ ਕੋਈ ਚੁਰਾ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਤਕ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾ। ਦੂਜੀ ਪੋਥੀ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਅਪੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਬਾਬੇ ਮੋਹਨ ਵਾਲੇ ਘਰ ਉਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਭੱਲਾ ਬਾਵਾ ਏਸ ਪੋਥੀ ਨੂੰ ਖਿਸਕਾ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਏਸਦਾ ਵਿਸਾਹ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ। ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਅਕਾਲੀਆਂ ਤੋਂ ਏਡਾ ਤ੍ਰਾਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕਿ ਉਸਨੇ ਪੋਥੀ ਪਠਾਣੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਪਾਸ ਰਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਏਥੇ ਭੀ ਹਾਲਾਤ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਬਣ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਿ ਇਸ ਪੋਥੀ ਨੂੰ ਵੀ ਗਈ ਹੀ ਸਮਝੋ। ਮੈਂ ਏਸਦੇ ਦੇਖਣ ਲਈ ਉਚੇਚਾ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਤਕ ਜਾਕੇ ਵੀ ਇਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਿਆ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪੋਥੀਆਂ ਦਾ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਮ ਹੋ ਜਾਣਾ ਡਾਢੇ ਅਫ਼ਸੋਸ ਦੀ ਗਲ ਹੈ।

ਇਹ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤੇਰੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੋਥੀਆਂ ਦੇ 'ਦਰਸ਼ਣ' ਕੀਤੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਕ ਦੋ ਸਵਾਲ ਕਰਕੇ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ 'ਦਰਸ਼ਣ' ਕਰਨਾ ਖ਼ਾਲੀ ਅਰਦਾਸ ਭੇਟ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖਕੇ ਮਥਾ ਟੇਕਣ ਤਕ ਹੀ ਮੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਜੇ ਬਹੁਤ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਖੁੱਲੀ ਹੋਈ ਪੋਥੀ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਅਧ ਪਾਲ ਪੜ੍ਹਕੇ ਵੇਖ ਲਿਆ, ਜੋ ਠੀਕ

ਗੁਰਮੁਖੀ ਹੀ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਖ਼ਾਲੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ 'ਪੋਥੀਆਂ' ਬੋਜੀ ਬੁਧੀ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਕੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਅਤੇ ਐਵੇਂ ਅਟਕਲ ਪਰੂ ਦਾਅਵੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਇਰਾਨਾ ਉਬਾਲ ਵਿਚ ਕਰ ਦਿਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਉਹਨਾਂ 'ਪੋਥੀਆਂ' ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਬੀਰ ਤੇ ਫ਼ਰੀਦ ਆਦਿ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਚੌਥੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਘਟ ਤੋਂ ਘਟ ਕਬੀਰ ਅਤੇ ਫ਼ਰੀਦ ਦੇ ਸਲੋਕ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਸਨ, ਤੇ ਕਬੀਰ ਅਤੇ ਨਾਮਦੇਵ ਦੀ ਹੋਰ ਬਾਣੀ ਵੀ ਸੀ। ਗੋਇਆ ਇਹ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਲਈ ਇਕ proto type ਜਾਂ ਨਮੂਨਾ ਸੀ।

ਪਰ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਤੀ-ਮਰਦਾਨ ਵਾਲੇ, ਜੋ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੇ ਭਲੇ ਬਾਵਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਤੋਂ ਚੌਧਵੀਂ* ਪੀਹੜੀ ਵਿਚ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਏਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦੇ ਦੇਖਣ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਵਧੀਕ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦਸਿਆ ਜੋ:-

"ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭੱਲਾ ਕੁਲ ਵਿਚ ਜੇ ਰਵਾਇਤ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਮੁਜਬ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪੋਥੀਆਂ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਦੇ ਪੁਤਰ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਪੁਤਰੇ ਸਹੋਸਰ ਰਾਮ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ। ਬਾਣੀ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਦਰਜ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਰਬਾਬੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਗਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਾਂ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣ ਕੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਕੰਠ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜਾਂ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਅੱਡ ਅੱਡ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਠ ਆਦਿ ਲਈ ਖੁਲ੍ਹੇ ਪਤਰਿਆਂ ਪੁਰ ਲਿਖੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।"

*ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤੋਹਰਵੀਂ ਪੀਹੜੀ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਯਾਹਰਵੀਂ ਦੇ ਬਿਧ ਪੁਰਖ ਵੀ, ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ, ਹਾਲੀ ਜੀਉਂਦੇ ਮੰਜੂਦ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਸ. ਬ. ਬਾਬਾ ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਇਹੁ ਭੀ ਕਿਹਾ ਕਿ :-

“ਦੋਵੇਂ ਪੋਥੀਆਂ ਲਗ ਪਗ ਇਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਕੋਈ ਢਾਈ ਢਾਈ ਮੈਂ ਜਾਂ ਪੋਠੇ ਤਿੰਨ ਸੌ ਵਰਕਿਆਂ* ਦੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ । ਪਤਰੇ ਕੋਈ ੧੦ ਇੰਚ ਲੰਮੇ ਅਤੇ ਸਤ ਇੰਚ ਚੌੜੇ, ਅਰਥਾਤ ਵਡੇ ਤਾਉ ਵਿਚੋਂ ਅਠ ਕਦੇ ਹੋਏ (Octavo) । ਇੰਚ ਸਵਾ ਇੰਚ ਹਾਥੀਆਂ ਚੁੜਾਈ ਛਡਕੇ ਲਿਖਾਈ ਅਜ ਕਲ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਾਂਗ ਪਤਰੇ ਦੀ ਚੁੜਾਈ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਅਤੇ ਹਰ ਸਫ਼ੇ ਪੁਰ ਤੋਰਾਂ ਜਾਂ ਚੋਲਾਂ ਸਤਰਾਂ ਹਨ । ਅਖਰ ਪੁਰਾਣੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹਨ; ਚ, ਛ, ਲ, ਠ, ਯ, ਡ, ਅਖਰ ਅਤੇ ਈ, ਈ, ਈ, ਹਿੰਦਸੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਲਗਾਂ ਹੋਰ ਸ਼ਕਲ ਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਕੁਝ ਔਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।”

ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਭੀ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ ਕਿ:-

‘ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜਿੰਨੀ ਕੁ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੈ ਉਹ ਸਾਰੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਹਿੱਸਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਓਹ ਨਿਸਚੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ । ਬਾਣੀ ਕਿਸੇ ਤਰਤੀਬ ਸਿਰ ਦਰਜ ਨਹੀਂ । ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਕੁਝ ਸਲੋਕ ਤੋਂ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਅਤੇ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਦੇ ਸਲੋਕ ਵੀ ਹਨ । ਦੂਸਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋਣ ਜਾਂ ਨਾ ਹੋਣ ਬਾਬਤ ਉਹ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ।”

ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਮਨ ਰਖੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਖ਼ਾਤਰ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਬਾਬਤ ਇਤਨੀਆਂ ਗਲਤ-ਬਿਆਨੀਆਂ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਜੇਕਰ ਦੁਧ ਦਾ ਸੜਿਆ ਮੈਂ ਛਾਹ ਨੂੰ ਫੂਕ ਫੂਕ ਪੀਵਾਂ, ਤਦ ਦੋਸੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵਾਂਗਾ । ਪਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਬਿਆਨ ਪੁਰ ਸ਼ਕ ਕਰਨ ਲਈ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਕੋਈ ਵਜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ, ਸਿਵਾਇ ਏਹਨਾਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਪੁਰ ਸ਼ਕ ਕਰਨ ਦੇ ਕਿ ਸਹੰਸਰ ਰਾਮ ਨੇ, ਇਹ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ‘ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ’ ਕੀਤਾ । ਇਹ ਲਫਜ਼ ਉਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ ਉਸ ਦਰਜੇ ਤਕ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਬਣਾਣ ਦੀ ਗ਼ਰਜ਼ ਨਾਲ ਕਹੇ ਗਏ ਜਾਪਦੇ ਹਨ, ਜਿਸਦਾ ਕਿ ਉਹ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੱਕਦਾਰ ਨਹੀਂ । ਡਾਢੀ ਠੀਕ ਅਤੇ ਨਿਸਚਿੰਤ ਵਾਕਫੀ ਲਈ ਇਹ

*ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਈਜ਼ ਲੰਬਾਈ, ਚੁੜਾਈ ਤੇ ਮੋਟਾਈ ਵਲੋਂ ਭੀ ਇਤਨਾ ਕੁ ਹੀ ਸੀ, ਅਰਥਾਤ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਕੇ ।

ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪੋਥੀਆਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਬਰਾਬਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਣ, ਅਤੇ ਕੋਈ ਸਿਆਣਾ ਤੇ ਨਿਰਪੱਖ ਆਦਮੀ ਜਿਸਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕਰੀਬ ਕਰੀਬ ਕੰਠ ਹੋਵੇ, ਮਹੀਨਾ ਖੰਡ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਪੁਰ ਖਰਚ ਕਰੇ। ਇਹ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਸੋ ਉਪਰਲਾ ਬਿਆਨ ਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਖੋਜੀਆਂ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਅਰਵੀਂ ਮਿਟਾਨ ਲਈ ਮੈਂ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ* ਹਾਂ।

ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਭੀ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਭੱਲੇ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ, ਜੋ ਦੂਰੋਂ ਨੇੜਿਉਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਹੀ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਕਢਾਕੇ ਪੋਥੀ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਲੈ ਸਕਣਗੇ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਹੋ ਜਾਏ, ਤਦ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਮੇਰੀ ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਿਨਾਂ ਅਖਰ, ਲਗ ਮਾਤ੍ਰ ਦਾ ਫਰਕ ਪਾਏ ਦੇ, ਗਲਤ ਸਹੀ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਛਪਵਾ ਦਿਤੀ ਜਾਏ ਅਤੇ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਸਫ਼ਿਆਂ ਦੇ ਫੋਟੋ ਭੀ ਦੇ ਦਿਤੇ ਜਾਣ। ਤੇ ਜੇ ਇਹ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ, ਤਦ ਇਕ ਤਤਕਰਾ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਸਲੋਕ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੋਵੇ, ਛਾਪਿਆ ਜਾਏ, ਪਰ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਸਾਰੀ ਛਾਪੀ ਜਾਏ।

ਇਹਨਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜੋ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰ ਲਈ ਗਈ ਹੈ, ਹੋਰ ਬਾਣੀ ਭੀ ਸੀ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਜੇ ਅਸੀਂ ਸਹਿਸਰ ਰਾਮ ਨੂੰ ਪੈਰੀਬਰ ਮਿਥ ਲਈਏ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਅਲਹਾਮ ਹੁੰਦਾ ਮੰਨ ਲਈਏ। ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਨਣ ਨਾਲ ਗੁਰੂਅਦਰਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ

*ਇਹ ਲੇਖ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ 'ਨੋਟ' ਇਕ ਪੋਥੀ ਵਿਚੋਂ ਡਾਕਟਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਲਏ ਹੋਏ ਮਿਲੇ ਹਨ, ਜੋ ਚਮੀਸੇ ਨੰ: ੬ ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਫਟੇ ਹਨ। ਮੰਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਪੁਰ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਇਤਥਾਰ ਹੈ।

ਕੀਤੀ ਕਿਤਾਈ ਨੂੰ ਖੂਹ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਆਂਗੇ। ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਕੀਤੇ ਉਤਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹੋਏ, ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਤ ਪੁਰ ਕੋਰਿਆਂ ਵਰਕਿਆਂ ਉਤੇ ਕੁਝ ਫਾਲਤੁ ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਬਾਣੀਆਂ ਲਿਖਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ—

ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧—‘ਜਿੱਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹਮਦਾ’

ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧—‘ਬਾਇ ਆਤਿਸ ਆਬ’

ਰਤਨਮਾਲਾ ਮਹਲਾ ੧—‘ਆਸਨ ਸਾਧ ਨਿਸਲਮ’

ਇਹ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸਾਧੇ ਸਮੇਂ ਵਾਲੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੋਥੀਆਂ ਤੇ ਹੀ ਨਕਲ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ, ਬਾਹਰੋਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਛਬਾਨੀ ਸੁਣਕੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ। ਪੁਰਾਣੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੇ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸਾਫ਼ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਬਾਣੀ ਦੀ ਛਾਂਟ ਕਰਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਬਧੀ ਹੈ, ਪਰ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਉਹ ਬਾਣੀ ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਆਮ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕਰ ਕੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਗੁਮ ਨਾ ਹੋ ਜਾਏ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਫਾਲਤੁ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਪੁਰ ਲਿਖ ਦਿਤਾ।

੫. ਪੋਥੀਆਂ ਦਾ ਗੋਇੰਦਵਾਲੋਂ ਲਿਆਉਣਾ

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਏਹਨਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ, ਤਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਕੁਦਰਤੀ ਗਲ ਸੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜਾਤ ਦੇ ਭਲੇ ਸਨ, ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਦੇ ਕਰੀਬੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸਨ। ਸਕੋਦਾਰੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਰਸੂਖ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਣ ਸੀ, ਬਾਬੇ ਮੋਹਨ ਕੋਲੋਂ ਪੋਥੀਆਂ ਲਿਆਉਣ ਲਈ

ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਅਪੜ ਬਾਬੇ ਮੋਹਨ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ
 ਜਾ ਖੜਕਾਇਆ। ਪਰ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਗੱਦੀ ਮਿਲ
 ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਡਾਢੇ ਰੋਸ ਵਿਚ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸੋਲਾਂ ਸਤਾਰਾਂ
 ਵਰ੍ਹੇ ਹੋਣ ਨੂੰ ਆਏ ਸਨ। ਉਹ ਪੋਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਉਂ ਦੱਬਕੇ ਏਠੇ ਸਨ,
 ਜਿਵੇਂ ਸੱਪ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਉਤੇ ਬੈਠਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ
 ਦਰਸ਼ਨ ਤਕ ਨਾ ਦਿਤੇ। ਹਾਰਕੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਮੁੜ ਆਏ ਅਤੇ ਗੁਰੂ
 ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਕਹਿ ਸੁਣਾਇਆ। ਹੁਣ ਭਾਈ ਬੁਢਾ ਜੀ
 ਪੋਥੀਆਂ ਲਿਆਖਿਲ ਕਰੇ, ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਯਾ ਸੁਹਾ ਅੰਦਰੋਂ ਚੰਦ ਪਾਕੇ ਸਟਕਾ
 ਹਥ ਕੀਤਾ। ਚੁਖੀ ਪੁਟਕੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਵੜੇ। ਪਰ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਅੰਹਲ
 ਬੈਠੇ ਰਹੇ, ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਜੀ ਨਿਰਾਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮੁੜ ਆਏ।
 ਪੋਥੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਚਰੂਰੀ ਸਨ, ਇਤਨੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਉਹ ਭੀ
 ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠੀ ਹੋਈ ਹੋਈ, ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਮਿਲ
 ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੀ। ਪੋਥੀਆਂ ਦਾ ਜਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕੇ ਲੈਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸੀ।
 ਸੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਜਤਨ ਕਰ ਵੇਖਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ, ਬਹੁਤ
 ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮਾਮਾ ਕੁਝ ਮਾੜੇ ਚੰਗੇ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਆਖੇਗਾ ਨਾ। ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ
 ਰਚੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ 'ਮੋਹਨ' ਨਾਮ ਵਰਤਕੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਉਸਤਤੀ ਕੀਤੀ
 ਸੀ, ਪਰ ਸਚਮੁਚੀ ਸੁਣਨ ਵਿਚ 'ਬਾਬੇ ਮੋਹਨ' ਦੀ ਰਜ਼ਾਈ ਤਾਰੀਫ਼ ਹੋਈ
 ਹੋਖੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਤਿਉਹਾਰ ਦਾ ਮੌਕਿਆ ਕਢਕੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਅਪੜ
 ਅਤੇ ਮੋਹਨ ਦੇ ਚੁਬਾਰੇ ਹੇਠਾਂ ਗਲੀ ਵਿਚ ਭੁੰਜੇ ਬਹਿਕੇ, ਤੰਬੂਰੇ ਨਾਲ 'ਮੋਹਨ'
 ਦੀ ਉਸਤਤੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਗਾਉਣ ਲਗੇ :—

ਮੋਹਨ ਤੇਰੇ ਉਚੇ ਮੰਦਰ ਮਹਲ ਅਪਾਰਾ।

ਮੋਹਨ ਤੇਰੇ ਸੋਹਨ ਦੁਆਰ ਜੀ, ਸੰਤ ਧਰਮਸਾਲਾ।

ਧਰਮਸਾਲ ਅਪਾਰ ਦੋਆਰ ਠਾਕੁਰ, ਸਦਾ ਕੀਰਤਨ ਗਾਂਵਹੇ

ਜਹ ਸਾਧ ਸੰਤ ਇਕਤ੍ਰ ਹੋਵਹਿ, ਤਹਾ ਤੁਝਹਿ ਧਿਆਵਹੋ।

ਕਰ ਦਇਆ ਮਇਆ ਦਇਆਲ ਸੁਆਮੀ, ਹੋਹੁ ਦੀਨ ਕ੍ਰਿਪਾਰਾ।

ਬਿਨਵੰਤ ਨਾਨਕ ਧਰਮ ਪਿਆਸੇ, ਮਿਲ ਦਰਸਨ ਸੁਖ-ਸਾਰਾ ॥੧॥
(ਰਾਗ ਕਉੜੀ)

ਆਪਣੇ ਮੰਦਰ ਮਹਿਲਾਂ* ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੁਣਕੇ
ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਕੁਝ ਪਸੀਜਿਆ, ਅਤੇ ਦੁਬਾਰੇ ਦੀ ਬਾਰੀ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਕੁਝ ਮਿਹਣੇ
ਕੁਮਿਹਣੇ ਵੇਕੇ ਪਿਛੇ ਹਟ ਗਿਆ। ਮਾਮੇ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਤਾਹਨੇ ਮਿਹਣੇ, ਸੁਣਕੇ,
ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਿਲੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਅਤੇ ਹੁਣ ਦੂਜਾ ਸ਼ਬਦ ਗਾਂਵਿਆ:-

ਮੋਹਨ ਤੋਰੇ ਬਚਨ, ਅਨੂਪ, ਚਾਲ ਨਿਰਾਲੀ।

ਮੋਹਨ ਤੂੰ ਮਾਨਹਿ ਏਕਜੀ, ਅਵਰ ਸਭ ਰਾਲੀ।

ਮਾਨਹਿ ਤ ਏਕ ਅਲੇਖ ਠਾਕੁਰ, ਜਿਨਹਿ ਸਭ ਕਲ ਧਾਰੀਆ।

ਤੁਧ ਬਚਨ ਗੁਰਕੈ ਵਸ ਕੀਆ, ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਬਨਵਾਰੀਆ।

ਤੂੰ ਆਪ ਚਲਿਆ, ਆਪ ਰਹਿਆ, ਆਪ ਸਭ ਕਲ ਧਾਰੀਆ।

ਬਿਨਵੰਤ, ਨਾਨਕ ! ਪੈਜ ਰਾਖੇ, ਸਭ ਸੇਵਕ ਸਰਣਿ ਤੁਮਾਰੀਆ ॥੨॥

ਮੋਹਨ ਤੋਂ ਹੁਣ ਨਾ ਰਿਹਾ ਗਿਆ, ਸੰਦੂਕ ਦਾ ਜੰਦਰਾ ਖੋਲ੍ਹ
ਪੋਥੀਆਂ ਹਥ ਲੈਕੇ ਹੇਠਾਂ ਉਤ੍ਰਨ ਲਈ ਦੁਬਾਰੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ, ਜਿਕੁਰ
ਬੀਣ ਸੁਣਕੇ ਸੱਪ ਆਪਣੀ ਖੁੱਡ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ
ਉਚਰਾਂ ਨੂੰ ਤੀਜੀ ਪਉੜੀ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤੀ :-

ਮੋਹਨ ਤੁਧ ਸਤ ਸੰਗਤਿ ਧਿਆਵੈ, ਦਰਸ ਧਿਆਨਾ।

ਮੋਹਨ, ਜਮ ਨੇੜਿ ਨ ਆਵੈ ਤੁਧੁ ਜਪੇ ਨਿਦਾਨਾ।

ਜਮਕਾਲ ਤਿਨ ਕਉ ਲਗੈ ਨਾਹੀ, ਜੇਇ ਇਕ ਮਨ ਧਿਆਵਹੇ।

ਮਨ ਬਰ ਕਰਮ ਜਿ ਤੁਧ ਅਰਾਧਹਿ ਸੇ ਸਭੇ ਫਲ ਪਾਵਹੇ।

ਮਲ ਮੂੜ ਮੂੜ ਜਿ ਮੁਗਧ ਹੋਤੇ, ਸਿ ਦੇਖ ਦਰਸਿ ਸੁ ਗਿਆਨਾ।

*ਇਹ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਵਡਿਆਈ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਨਿਜੀ ਗੁਣਾਂ ਅੰਗੁਣਾਂ ਵਲ ਕੋਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ। ਮੋਹਨ ਨੇ ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਉਸਤਤੀ ਸਮਝਿਆ ਸੀ, ਤਦ ਉਸਦੀ ਸਮਝ ਬਾਬਤ ਅਸੀਂ ਉਹੀ ਰਾਇ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।

ਬਿਨਵੰਤ ਨਾਨਕ ਰਾਜ ਨਿਹਚਲ, ਪੂਰਣ ਪੁਰਖ ਭਗਵਾਨਾ ॥੩॥
 ਮੋਹਨ ਜੀ ਹੁਣ ਤਕ ਹੋਠਾਂ ਉਤਰ ਆਏ ਸੀ, ਪੋਥੀਆਂ ਗੁਰੂ
 ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਗੇ ਰਖੀਆਂ, ਅਤੇ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਦੇ ਵਾਕ ਕਹਿਕੇ ਮਥਾ ਟੇਕਿਆ ।
 ਤਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਕੇ ਉਸਨੂੰ ਵਰ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਚੌਥੀ ਪੋਤੀ
 ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਚੀ ਮੁਚੀ ਉਸਨੂੰ ਮੁਖਾਤਿਬ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ
 ਪੁਰ ਗਾਵੀ :-

ਮੋਹਨ ! ਤੂ ਸਫਲ ਫਲਿਆ, ਸਣ ਪਰਵਾਰੇ* ।

ਮੋਹਨ ਪੁਤ੍ਰ ਮੀਤ ਭਾਈ ਕੁਟੰਬ ਸਭ ਤਾਰੇ ।*

ਤਾਰਿਆ ਜਹਲ ਲਾਹਿਆ ਅਭਿਮਾਨ, ਜਿਨੀ ਦਰਸਨ ਪਾਇਆ ।

ਜਿਨਿ ਤੁਧ ਨੋ ਧੰਨ ਕਹਿਆ, ਤਿਨ ਜਮ ਨੇੜ ਨ ਆਇਆ ।

ਬੇਅੰਤ ਗੁਣ ਤੇਰੇ ਕਥੇ ਨ ਜਾਹੀ, ਸਤਿਗੁਰ ਪੁਰਖ ਮੁਰਾਰੇ ।

ਬਿਨਵੰਤ ਨਾਨਕ ਟੇਕ ਰਾਖੀ ਜਿਤ ਲਗ ਤਰਿਆ ਸੰਸਾਰੇ ॥੪॥

ਏਨੇ ਨੂੰ ਮੋਹਰੀ ਜੀ, ਛੋਟੇ ਮਾਮਾ ਜੀ ਆ ਗਏ, ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਦਕੇ
 ਘਰ ਲੈ ਗਏ । ਮਾਮੀ ਮਿਲੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਤੇ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੇ
 ਵਿਯੋਗ ਵਜੋਂ ਸ਼ੋਕ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਗੋਇੰਦਵਾਲ
 ਹੀ ਆ ਵਸੋ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਰ ਦੀ ਕਾਰ ਹੋ
 ਰਹੀ ਹੈ, ਸਾਡਾ ਉਥੇ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਠੀਕ ਹੈ । ਪਰ ਮਾਮੀ ਦੇ ਕਹੇ ਤਿੰਨ
 ਦਿਨ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਰਹਿਣਾ ਮੰਨ ਲਿਆ । ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਮੋਹਰੀ ਦੇ
 ਪੁਤ੍ਰ 'ਨੰਦ' ਅਤੇ ਪੋਤ੍ਰੇ 'ਸੁੰਦਰ' ਨੇ ਮਥਾ ਆ ਟੇਕਿਆ । ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ
 ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸੁੰਦਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਦੇ ਦਿਹੜੇ ਗਏ ਅਤੇ
 ਸੁੰਦਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਜੋ ਤੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮਾਣ ਸਮੇਂ ਪਾਸ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿਆਣਾ

*ਇਹ ਦੋ ਸਤਰਾਂ ਬਾਬੇ ਮੋਹਨ ਪ੍ਰਥਾਏ ਹੀ ਹਨ ।

†ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਹਾਲੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚਲਾਣਾ ਕੀਤੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਨਹੀਂ ਸਨ
 ਹੋਏ ਅਤੇ ਮਾਮਾ ਮਾਮੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮਿਲੇ ਹਨ ।
 ਮੁਕਾਨ ਦੇਣ ਵੀ ਨਹੀਂ ਗਏ ।

ਸੀ, ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਵਿਤਾਂਤ ਸੁਣਾਉ ।' ਸੁੰਦਰ ਕੁਝ ਕਵਿਤਾ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਉਸਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਇਕ "ਸੱਦ" ਰਚਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਏਸੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ।

ਟੁਕਲ ਵੇਲੇ ਮਾਮੀ ਜੀ ਨੇ 'ਗੰਗਾ ਜੀ' ਨੂੰ ਰਾਮ ਸਤ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰੋਗੇ, ਤਦ ਅਸੀਂ ਆਵਾਂਗੇ :-

ਰਾਮ ਸਤ ਗੰਗਾ ਕੋ ਕਹੀਉ, ਆਪਨ ਜਾਨ ਹਮਕੋ ਚਿੱਤ ਰਹੀਓ ।
ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਕੋ ਕਰੋ ਬਿਵਾਹ, ਪਠੀ ਬੁਲਾਇ, ਹਮੈ ਚਿਤ ਚਾਹਿ ।

ਖਡੂਰ ਏਥੇ ਨੇੜੇ ਸੀ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੀ ਬਾਣੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰਾਂ—ਦਾਸੂ, ਦਾਤੂ ਨੂੰ ਮਿਲਕੇ ਲੈਣ ਲਈ ਉਧਰ ਟੁਰ ਪਏ । ਪੰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਲਕੀ ਵਿਚ ਰਖ ਆਪ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਨਾਲ ਹੋ ਗਏ । ਦਾਸੂ ਲਾਹੌਰ ਜਾ ਵਸਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਦਾਤੂ ਖਡੂਰ ਹੀ ਸੀ । ਉਸਨੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸਾਖੀਆਂ ਤਾਂ ਸੁਣਾਈਆਂ, ਪਰ ਦੂਜੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਕੋਈ ਨਾ ਮਿਲੀ, ਜਿਸ ਮਤਲਬ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋੜੇ ਦਾਸੂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਜਾ ਮਿਲੇ । ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਪੁਰਾਣੇ ਪਤਰੇ ਮਿਲ ਗਏ ਹੋਣ—੧੧੫ ਖਲੋਕਾਂ ਦੇ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਵਰਕੇ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੇ । ਮੈਂ ਦੂਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਹੈ; ਇਕ ਪਾਕਟ-ਬੁਕ ਦੇ ਯਾਰਾਂ ਸਫੇ ਜਾਂ ਛੇ ਵਰਕੇ ਹੀ ਮਰਚ ਹੋਏ ਹਨ ।

*ਮਤਲਬ ਦਰਗਾਹ ਦਾ ਸੱਦ, the call from Above.

†ਪਾਲਕੀ ਮਾਮੂਲੀ ਇਕ ਪੀੜੀ ਨੂੰ ਰਸੀਆਂ ਪਾਕੇ ਬਣ ਸਕਦੀ ਸੀ ।

‡ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕੋਇੰਦਵਾਲ, ਖਡੂਰ, ਕਬੀਰ ਪੰਥੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਭੇਦ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਸਤ ਇਕੋ ਸਫਰ ਵਿਚ ਲੈ ਆਏ, ਜੋ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ।

੬. 'ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ'*

'ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ' ਨਾਮ ਕਿਤਾਬ ਬਾਬਤ ਵੀ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਭੀ ਸਾਰੀ, ਦੀ ਸਾਰੀ ੧੧੩ ਅਧਿਆਇ ਦੀ ਕਿਤਾਬ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਜੋ ਲਿਖੀ ਜਾਕੇ ਸੰਗਲਾਈਪ ਦੇ ਰਾਜਾ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਪਾਸ ਅਮਾਨਤ ਰਖੀ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਥੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਉਚੇਰੇ ਭਾਈ ਪੈੜਾ ਨੂੰ ਭੇਜਕੇ ਮੰਗਵਾਈ, ਤਾਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਬਾਣੀ ਭੀ ਦਰਜ ਕਰ ਲਈ ਜਾਵੇ । ਸੰਤ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਵਾਲੇ 'ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ' ਦੀ ਆਪਣੀ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :-

"ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਰਾਜਾ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਕੋ ਪਰੋਮ ਕੇ ਵਸ ਕੁਝ ਕਾਲ ਵਾਰ ਰਹਿਕਰੇ, ਅਰ ੧੧੩ ਅਧਿਆਯ ਰੂਪ 'ਪ੍ਰਾਣ-ਸੰਗਲੀ' ਕੀ ਰਚਨਾ ਦਵਾਰਾ ਸਭ ਪੁਕਾਰ ਕੇ ਯੋਗ ਮੇਂ ਰਾਜਾ ਕੇ ਦਿੱਦ ਕਰਕੇ ਉਸ ਯੋਗ-ਕਠਾਨਿਧੀ ਰੂਪ ਅਨਮੋਲ ਫਰੋਬ ਕੇ ਇਸ ਆਗਿਆ ਕੇ ਸਾਬ ਰਾਜਾ ਕੇ ਅਰਪਨ ਕਰਦੀਆ ਕਿ ਉਸੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਸੰਭਾਲ ਕਰ ਰਖੇ ਔਰ ਜਬ ਕੋਈ ਸ਼ਿਸ਼ਯ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਕਾ ਆਵੇ ਤੇ ਉਸੇ ਦੇ ਚੇਵੇ ।"

"ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਪੰਚਮ ਸਬਾਨ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਹੁਏ ਹੈ, ਜਿਨੋਂ ਨੇ ਰੁਰਬਾਣੀ ਕੀ ਬੀੜ ਬਾਧਤੇ ਸਮਯ ਤਾਈ ਪੈੜਾ ਨਾਮੀ ਇਕ ਸ਼ਿਸ਼ਯ ਕੇ ਸੰਗਲਾਈਪ ਭੇਜ ਕਰ ਰਾਜਾ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਕੇ ਪੇਂਤਰੇ ਕੇ ਪਾਸ ਸੇ ਯਹ ਗ੍ਰੰਥ ਮੰਗਾਇਆ ਥਾ, ਜਿਸੇ ਕਿਸੀ ਕਾਰਣ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਬੀੜ ਮੇਂ ਰਖਣਾ ਉਚਿਤ ਨਾ ਸਮਝਕਰ ਸਰਵਥਾ ਹੀ ਜਲ-ਪ੍ਰਬਾਹਿਤ ਕਰ ਦਿਯਾ ਥਾ । ਜੇ ਕਿ ਇਕ ਪਰਮ ਪਰੋਮੀ ਸਾਧੂ ਕੀ ਅਤਯੰਤ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਸੇ ਦਵੀਭੂਤ ਹੁਏ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਬਚਨ ਅਨੁਸਾਰ ਜਲ ਸੇ ਨਿਕਲਵਾਯਾ ਔਰ ਜੇਸੇ ਕਾ ਤੇਮਾ ਉਸੇ ਹੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਦੀਯਾ ਗਯਾ ਥਾ ।"

*ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ 'ਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਹਕੀਕਤ' ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮੁਤਅਲਿਕ ਸਾਖੀਆਂ ਪੁਰ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਭ ਬਨਾਵਟੀ ਗਲਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਬਝਣ ਤੇ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਘੜੀਆਂ ਕਾਈਆਂ ਸਨ । ਖਾਲੀ 'ਰਤਨ ਮਾਲਾ' ਪਹਿਲੇ ਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਛੱਡ ਦਿਤੀ ।

ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇਸ ਵਡੇ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲਿਆ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਕ ਭੀੜ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਗਈ ਦੱਸੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਉਪਰਲੇ ਬਿਆਨ ਤੋਂ ਇਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਫੇਰ ਇਹ ਕੀਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਉਚੇਚਾ ਮੰਗਵਾਕੇ ਭੀ ਸਾਰਾ ਗ੍ਰੰਥ ਜਲ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦਿੱਤਾ ? ਇਹ ਸਵਾਲ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਪਰ ਉਠਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਸੰਤ ਜੀ ਇਹ ਸਵਾਲ ਉਠਾਕੇ ਉਸਦਾ ਉਤਰ ਦੇਣ ਦਾ ਜਤਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਕਰਦੇ ਹਨ :-

“ਕਈ ਏਕ ਗੁਰਮੁਖੇ ਕੇ ਯਿਹ ਪੁਛਨੇ ਕਾ ਭੀ ਅਵਸਰ ਮਿਲਾ ਹੈ ਕਿ ਇਤਨੇ ਬੜੇ ਪਰਿਸ਼੍ਰਮ ਕੇ ਸਾਥ ਇਸ ਪਰਮ ਪਵਿਤ੍ਰ ਗ੍ਰੰਥ ਕੇ ਮੰਗਵਾ ਕਰ ਭੀ ਫਿਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਬੀੜ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਗੁਥਨ ਕੀਯਾ ? ਜਿਸਕਾ ਉਤਰ ਹਮਾਰੀ ਤੁਛ ਬੁਧੀ ਮੈਂ ਯਿਹ ਸਵਰਤਾ ਹੈ :-

ਸ੍ਰੀਮੰਬੋਦਯਾਤਮਕ ਤਥਾ ਪਿੰਡ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਅੰਗ ਇਨਕੇ ਪਾਰ ਪਾਰਾਵਾਰ ਰਹਿਤ ਭੇਦ ਦਰਸਾਯਿਤ ‘ਸ੍ਰੀ ਪਾਣ-ਸੰਗਲੀ’ ਕੀ ਅਮੋਲਕ ਬਾਣੀ, ਅਨਨਤ ਅਧਿਕਾਰਯੋ ਕੇ ਨਮਿਤ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਖ ਕਰਕੇ ਉਚਾਰਣ ਹੁਈ ਹੈ । ਅੰਗ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਬਚਨ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਸਰਬ-ਦੇਸ਼, ਸਰਬਕਾਲ, ਤਥਾ ਸਰਬ-ਅਵਸਥਾ ਮੈਂ ਸਰਬ-ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਅਧਿਕਾਰਿਯੋ ਕੀ ਸ਼ਿਸ਼ਯਕ-ਕੋਟੀ ਕੇ ਹੋ* ।

ਦੂਸਰਾ—ਪਾਣ ਸੰਗਲੀ ਮੈਂ ਕਹੀਂ ਕਹੀਂ ਬੀਚ ਬੀਚ ਰਿਪਿ ਸਿਪਿ ਆਇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇਖ ਵਿਸ਼ੇਖ ਉਪਾਉ ਨਿਰੂਪਤ ਹੋਂ, ਜਿਨਸੇ ਕਿ ਕਲਿਜੁਗੀ ਲੋਕੋਂ ਕੇ ਪ੍ਰਵਿਤਿ ਮਾਰਗ ਮੈਂ ਹੀ ਬਾਰੰਬਾਰ ਗਿਰਤੋ ਰਹਿਣੋ ਕੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੋ ਸਕਤੀ ਬੀ; ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਕੇਵਲ ਭਗਵੰਤ ਪ੍ਰਾਯਣ ਕਰਨੇ ਮੈਂ ਹੀ ਉਦਯਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀ ਬੀੜ ਕੇ ਯੋਗਯ ਇਸੇ ਨਾ ਸਮਝਾ ਗਿਆ* ।

*This, in plain words, means, that the teaching in the Granth Sahib itself is intended for ignorant people, who surrounded the Guru, while the esoteric teachings in Prana-Sangali are for the understanding highly spiritual persons, who now abound: the usual idea in the Shastras about Pra-vidya & Apra-vidya.

ਤਬ ਗੁਰਮਤ ਕਾ ਇਤਨਾ ਵਿਸ਼ੇਖ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਾ ਹੋਨੇ ਤਬਾ ਸਾਧਾਰਣ ਲੋਕੋਂ ਕੇ ਇਸਕਾ ਗੁੜ੍ਹ ਅਸਝ ਸਮਝਨੇ ਮੇਂ ਅਸਮਰਥ ਹੋਨੇ ਅਦਿ ਕਾਰਣੋਂ ਸੇ ਇਤਨਾ ਕਾਲ ਪ੍ਰਯੰਤ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਕਾ ਕੁਪਤ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਅਵਸਥਕ ਥਾ। ਅਥ ਜੀਵੇਂ ਕੀ ਬੁਧਿਯੋਂ ਕੇ ਕੁਦਮਤ (as given in this book—G.B.S.) ਕਾ ਪੂਰਾ ਮਹੱਤਵ ਸਮਝਤੇ ਇਸਮੇਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤ ਦੇਖ ਕਰ ਗੁਰ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਅੰਤਰੀਕ ਆਗਿਆ (heart prompting) ਸੇ ਹੀ ਇਸਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਨੇ ਕਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਾ ਹੈ।"

ਵਡੇ ਵਡੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਉਪਰਲਾ ਉਤ੍ਰ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਲਈ ਭਾਵੇਂ ਤਸੱਲੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ, 'ਪਰ ਮਨ-ਮੁਖਾਂ' ਨੂੰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧੀਕ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸਤਾ ਹੋਵੇਗੀ।

ਸਾਡੀ ਏਸ ਕਿਤਾਬ ਲਈ ਇਤਨਾ ਜਾਨਣਾ ਹੀ ਬਸ ਕਾਫੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ 'ਪ੍ਰਾਣ-ਸੰਗਲੀ' ਨੂੰ ਜਲ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

੭. ਹੋਰ ਬਾਣੀ ਕਿਥੋਂ ਇਕੱਠੀਕੀਤੀ

ਬਾਬੇ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਹੀ ਬੀੜ ਬਨਣ ਲਈ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਜਿੰਨੀ ਕੁ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਵਧੀਕ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲੀ ਪ੍ਰਤਖ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਹੰਸਰ ਰਾਮ ਨੇ ਤਾਂ ਉਹੋ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨੀ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਬੈਠਿਆਂ ਮਿਲ ਸਕੀ। ਸੋ ਜਿਥੇ ਉਸ ਤੋਂ ਅਸਲੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਰਹਿ ਗਈ, ਉਥੇ ਹੀ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕੁਝ 'ਨਕਲੀ' ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਸਮਝ ਮੂਜਬ ਅਸਲੀ ਸਮਝਕੇ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਲਿਖ ਤਿਆ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਕਹਿ ਚੁਕੇ ਹਾਂ। ਫੇਰ, ਸਹੰਸਰ ਰਾਮ ਉਹੋ ਕੁਝ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਕੁਝ ਉਸਨੇ ਸੁਣਿਆ। ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਚਬਾਨੀ ਚਬਾਨੀ ਚਲੇ ਆਉਂਦੇ ਅਧੀਂ ਸਦੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਰਬਾਬੀਆਂ ਵਗੈਰਾ ਦੀ ਤੀਜੀ ਪੀਹੜੀ ਟੁਰ ਪਈ ਸੀ। ਇਤਨੀ ਮੁਦਤ ਵਿਚ ਅਤੇ ਏਨਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਚੜ੍ਹੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਲਫਜ਼ੀ ਫਰਕ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾ

ਪੈ ਜਾਣੇ ਅਵੱਸ਼ਕ ਸਨ । ਸੋ ਇਹਨਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਜਿੰਨੀ ਕੁ ਅਸਲੀ
 ਬਾਣੀ ਵੀ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਅਖਰੋ ਅਖਰ ਠੀਕ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ
 ਜਾ ਸਕਦਾ, ਹਿੱਜੇ ਅਤੇ ਲਗਾਂ (ਜੋ ਸਭ ਉਹਨਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ
 ਵੀ ਹਨ) ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਹੀਆਂ । ਵਡੀ ਗਲ ਜੋ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ,
 ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਮਤਲਬ ਵਿਚ ਫਰਕ
 ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਹੋਣਾ । ਬੋਲੀ ਨੇ ਤਾਂ ਇਤਨੇ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਕੀਹ ਲੰਮਾ
 ਵੱਟਣਾ ਸੀ, ਪਰ ਰਾਤੀ ਅਤੇ ਪਾਠੀ ਬਿਨਾਂ ਵਿਚਾਰੇ ਹੀ, ਇਕ ਲਫੜ ਦੀ
 ਥਾਂ ਦੂਜਾ ਉਸੇ ਅਰਥ ਵਾਲਾ ਲਫੜ ਅਨਜਾਣੇ ਹੀ ਪਾ ਸਕਦੇ ਸਨ । ਫੇਰ
 ਲਫੜਾਂ ਦਾ ਅਗੇ ਪਿਛੇ ਹੋ ਜਾਣਾ ਭੀ ਮਾਮੂਲੀ ਗਲ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ
 ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਹਲ ਕਰਨ ਲਈ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ।

‘ਨਕਲੀ’ ਤੇ ‘ਅਸਲੀ’ ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪ ਨੂੰ
 ਆਮ ਵਿਚ ਫੈਲ ਚੁਕੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਅਤੇ
 ਉਸਦੇ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹੋ ਵਸੀਲੇ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਸਨ
 ਜੋ ਸਹਿਸਰ ਰਾਮ ਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕੇ ਸਨ । ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਧਕੇ ਵੀ,
 ਇਹ ਸਾਰੇ ਵਸੀਲੇ ਭੁਲਾਂ ਤੋਂ ਖ਼ਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋ ਸਕਦੇ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ
 ਚੰਗੇ ਕਵੀ ਸਨ, ਪਿੰਗਲ ਦੀ ਸਾਰੀ ਖ਼ਬਰ ਸੀ; ਚੰਗੇ ਰਾਗੀ ਸਨ, ਸੋ
 ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਲਫੜੀ ਗਲਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਚ ਕੇ ਠੀਕ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ,
 ਟਰਨ ਤੇ ਛੰਦ ਦੀ ਦਰੁਸਤੀ ਭੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ । ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮੁੱਚੇ ਢੰਗ
 ਪੁਰ ਜੋ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਬਾਣੀ ਦਾ ਭਾਵ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ
 ਦੀ ਸਮਝ ਰਖੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇ ਉਲਟ ਜਾਤਾ, ਤਦ ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਰਦ
 ਭੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪਿਛੋਂ ਬੀੜ ਬਨੁਣ ਸਮੇਂ
 ਕਾਹਨਾ, ਸਾਹਹੁਸੈਨ ਆਦਿ ਸਾਧਾਂ ਫਕੀਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕੀਤਾ ।
 ਪਰ ਫੇਰ ਭੀ ਇਹ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਣੀ ਰਹੀ ਕਿ ਕੋਈ ਬਾਣੀ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ
 ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਦਰਜ ਹੋ ਗਏ ਹੋਨ ਜੋ ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ
 ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨਾ ਹੋਣ; ਅਤੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਭਾਵੇਂ ਬਾਬੇ

ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਲਏ ਹੋਣ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਬਾਹਰੋਂ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਹੋਣ। ਇਹ ਮਨ ਲਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਬਾਬਤ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸਿਖਾਂ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਖੁਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਿਹਾ। ਪਰ ਜੇ ਗਲ ਅਨਹੋਣੀ ਹੋਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ 'ਹੋਣੀ' ਨਹੀਂ ਸਨ ਬਣਾ ਸਕਦੇ। ਖੋਜੀ ਦੀ ਤਰਕ, ਜਾਂ ਮੁਹਕੱਕ ਦੀ ਦਲੀਲਬਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਮੁਅਜਜ਼ੇ, ਕਰਾਮਾਤ, ਦੇਵੀ ਜੋਤ ਜਾਂ ਈਸ਼ਵਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਇਹ ਗਲਾਂ ਮੰਨਣੀਆਂ ਹੋਣ, ਤਦ ਬਹਿਸ ਕੇਹੀ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਾਹਦੀ? ਜੇ ਕੁਝ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਮੂਰਖ ਹੋਣ ਜਾਂ ਸਿਆਣੇ, ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਉਸਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੋਕੇ ਸੱਚ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਅਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਾਰਾਜ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਚੁਪ ਹੋ ਰਹੇ। ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪਾਠਕ ਸਿਆਣੇ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਹਨ। ਇਹ ਮੈਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਤਕ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਅਜਿਹੇ ਨਜ਼ਰ ਆਏ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਇਹ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਤਾਂ ਸੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਬਾਬਤ ਹੁਣ ਭਾਗਤ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਲਉ।

੮. ਭਗਤ ਬਾਣੀ

ਇਹ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਅਤੇ ਬੋਖ ਫਰੀਦ ਦੇ ਸਲੋਕ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਬਾਣੀ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਦੇ, ਜਿੰਨੀ ਕੁ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਸ਼ਾਇਦ* ਬਹੁਤ ਬੌੜਾ ਭਾਗ ਹਨ। ਨਾਲੇ ਇਹਨਾਂ ਤੇ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਨੂੰ

* 'ਸ਼ਾਇਦ' ਮੈਂ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਦੋ ਪੋਥੀਆਂ ਚਲਕੇ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੁਜਮ ਦੀਆਂ ਸਨ, ਤਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਅੱਡ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਚੋਖੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਏ।

ਮਿਲਾਕੇ ਤਿੰਨ ਭਗਤਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰਕਿਤਨੇ ਹੀ ਸਾਧਾਂ ਫਕੀਰਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾਂ, ਅਤੇ ਭੱਟਾਂ ਰਾਮਾਂ ਦੇ ਸਵੱਯੇ, ਵਾਰਾਂ ਆਦਿ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਮਰਦਾਨੇ ਰਬਾਬੀ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਭੀ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਸਵਾਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਥੋਂ ਲਈ? ਸਾਧਾਂ ਫਕੀਰਾਂ ਦਾ ਦੂਰੋਂ ਦੂਰੋਂ ਟੁਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਆਉਣਾ ਅਤੇ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕਰਾਨ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ, ਇਹ ਗਲਾਂ ਦਸਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿ ਬੀੜ ਬਨ੍ਹਣ ਦੇ ਇਰਾਦੇ, ਅਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਬੜਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਾਧਾਂ ਫਕੀਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਡਿਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਾਨ ਦੀ ਤਾਂਘ ਭੀ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਸੀ।* ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਇਨਕਾਰ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਰੋਸ, ਸਖ਼ਤ ਕਲਾਮੀ ਅਤੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਸਰਾਪ ਦੇਣ ਤਕ ਨੌਬਤ ਆਈ।

‘ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਤਥਾ ਸੱਤੇ ਭੂਮ’ ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਭੱਟਾਂ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੇ ਗੁਰੂ-ਗਈ ਪੁਰ ਬੈਠਨ ਸਮੇਂ ਸਵੱਯੇ ਪੜ੍ਹੇ, ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਭਗਤ ਤੇ ਕੁਝ ਭੱਟ. ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੀ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਕੋਈ ਕੋਈ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸੌ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲੇ। ਪਰਤਪ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਉਹਨਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਚੋਲਿਆਂ ਅਤੇ ਵੈਸ਼ਣਵ ਮਤ ਦੇ ਆਮ ਸਾਧੂਆਂ ਤੋਂ ਹੀ, ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੋਵੇਗੀ—ਸਿੱਧੀ ਜਾਂ ਬਾਝੇ

*ਕਾਹਨਾ, ਪੀਲੋ, ਛੱਜੂ ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂਤੁਕਾਂ ਨਾਲ ਸੁਨਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਕਰਮਵਾਰ:—(ੳ) ‘ਮੈਂ ਉਹੀ ਰੇ, ਮੈਂ ਉਹੀ ਸਹੀ।’ (ਅ) ‘ਆਸਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸੇ ਭਲੇ ਜਨਮਤ ਹੀ ਮਰਜਾਤ। ਬਿਖੇ ਕੀਚ ਆਲੁਦ ਨਹਿ, ਭਈ ਨ ਜਗ ਕੀ ਤਾਤ’ (ੲ) ‘ਕਾਗਦ ਕੀ ਜੇ ਹੋਵੈ ਨਾਰੀ, ਵਿਸ ਕੰਦਲ ਅਰ ਜ਼ਾਨ ਕਫਾਰੀ।’ (ੳ) ‘ਬੋਲਨ ਦੀ ਇਹ ਠਾਂ ਜਾ ਨਾਹੀ। ਚੁਪ ਵੇ ਅਛਿਆ ਚੁਪ ਕਰ ਜਾਇ।’

ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦੀ ਰਾਹੀਂ। ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਭਗਤਾਂ
 ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੀ ਬਹੁਤੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੇਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ
 ਸਨ, ਕਬੀਰ ਪੰਥੀ ਨਾਮਾਬੰਸੀ (ਛੀਂਬੋ ਤੇ ਦਰਛੀ) ਅਤੇ ਰਵਿਦਾਸੀਏ
 (ਚਮਾਰ)। ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਵਡੇ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਹਨਾਂ ਪੰਥਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ
 ਲਿਖੀ ਲਿਖਾਈ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਲਿਆ ਦਿਤੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਫੇਰ
 ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਏਸੇ
 ਸਿੱਟੇ ਪੁਰ ਪੁਚਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਸਲਨ ਕਈ ਰਾਗਾਂ ਹੇਠਾਂ ਨਾਮਦੇਵ ਦੇ ਸ਼ਬਦ
 ਦੇ ਦਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਰਵਿਦਾਸ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਆਗਿਆ ਹੈ, ਜਾਂ ਕਬੀਰ ਜੀ
 ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕੁਝ ਪਹਿਲੇ ਆਕੇ ਵਿਚ ਨਾਮਦੇਵ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ
 ਕਬੀਰ ਦੇ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਨਾਮਦੇਵ ਦੇ ਪਿਛੋਂ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮਸ਼ਮੂਨ ਦੇ
 ਸੰਬੰਧ ਕਰਕੇ ਜਾਨ ਬੁਝਕੇ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਗੱਲ ਇਹ ਹੋਈ
 ਹੈ, ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਖੁਲ੍ਹੇ ਪਤਿਆਂ ਪੁਰ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਤੋਂ
 ਬੋਲਕੇ ਲਿਖਵਾਂਦੇ ਸਮੇਂ, ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਹਥ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇਣ ਵੇਲੇ,
 ਕੋਈ ਪੜ੍ਹਾ ਹੇਠਾਂ ਉਪਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਉਸੇ ਤਰਤੀਬ ਸਿਰ
 ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ। ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ* ਕਾਰਾਂ ਦਾ ਇਹ ਲਿਖਣਾ ਕਿ ਕਦੇ
 ਦੇ ਮਰ ਚੁਕੇ ਭਗਤ ਕਿਸੇ ਰੂਹਾਨੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਆਪ ਲਿਖਾਣ ਆਏ, ਅਤੇ
 ਇਕ ਵਾਰੀ ਬੂਹੇ ਤੇ ਬੈਠੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤੀਂ ਅਧੇ ਘੰਟੇ
 ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਸਾਰੇ ਭਗਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਤੰਬੁ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਅਤੇ
 ਫੇਰ ਵਾਪਸ ਜਾਂਦੇ ਵੇਖੇ ਭੀ; ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਤੋਤੇ ਮੈਨਾ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ
 ਏਥੇ ਲਿਖਦਿਆਂ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੀ
 ਬੁਧੀ ਪੁਰ ਹਾਸਾ। ਫੇਰ ਜੋ ਲਿਖੀ ਲਿਖਾਈ ਬਾਣੀ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਗੁਰੂ
 ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ, ਉਹ ਅਵਸ਼ਜ ਉਹਨਾਂ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ
 ਹੋਈ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ

*ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਅਸਲੀ ਅਰਥ ਕਿੱਸੇ, ਕਹਾਣੀ ਤੇ ਅਫਸਾਨੇ ਦੇ ਹਨ,
 ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਮ ਕਰਕੇ ਲੇਖ ਹਨ।

ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਇਹ ਅਖਰ ਖਾਲੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ।

ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਵਿਚ ਜੋ ਸਵੱਯੇ ਰਚ ਕੇ ਭਟਾ ਨੇ ਤੀਸਰੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਗੱਦੀ-ਨਸ਼ੀਨੀ ਸਮੇਂ ਪੜ੍ਹੇ ਸਨ, ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਨੇ ਹੀ ਲਿਆ ਦਿਤੇ ਹੋਣਗੇ। ਹਰ ਛਤ੍ਰੀ ਕੁਲ ਨਾਲ ਪੁਰੋਹਤ ਵਾਂਗ 'ਰਾਮ' ਵੀ ਲੱਗਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ 'ਸਿੱਪੀ' ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ 'ਰਾਮ ਜੀ' ਵਿਆਹਾਂ ਪੁਰ ਆਕੇ ਜਜਮਾਨ ਦੀ ਕੁਲ ਦੀਆਂ ਪੀਹੜੀਆਂ* ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਰਚੀ ਜਜਮਾਨ ਦੀ ਸੋਭਾ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਪੜ੍ਹਦਾ ਜਾਂ ਗਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਅਜ ਕਲ ਖੁਲ੍ਹੇ ਬਾਇਰਾਂ ਤੋਂ 'ਸਿਹਰੇ' ਤੇ ਕਦੇ ਕਦੇ 'ਗਜਰੇ' ਬਨਵਾਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਰਵਾਜ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਰਾਮ' ਹਾਲੀ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਆਹਾਂ ਪੁਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਵਡੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਤੇ ਰਾਜ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਇਹੋ 'ਰਾਮ' ਤੇ ਭੱਟ ਲੋਕ ਜੋਧਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਬਨਾਂਦੇ ਅਤੇ ਵਿਆਹਾਂ ਤੇ ਗਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ ਪੁਰ ਉਸਤਤੀ ਦੇ ਸੋਹਿਲੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਦੀ ਗਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ ਤੋਂ (ਜਦ ਗੁਰ-ਗਦੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈ) ਇਹਨਾਂ ਭੱਟਾਂ ਤੇ ਰਾਮਾਂ ਨੇ ਆਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦਰਤੀ ਤੌਰ ਪੁਰ ਬੇਦੀਆਂ, ਤ੍ਰਿਹੁਣਾਂ ਅਤੇ ਭਲਿਆਂ ਤਿਨਾਂ ਕੁਲ ਦੇ ਭੱਟਾਂ ਨੂੰ 'ਜੀਉ ਆਇਆਂ ਨੂੰ' ਕਹੀ ਗਈ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲਾਗ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੀ ਗੱਦੀ-ਨਸ਼ੀਨੀ ਸਮੇਂ ਇ

*ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਚਾਹਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਪੜ੍ਹ ਦਾ ਨਿਕਾਹ ਮੁਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਕਿ ਉਥੇ ਸੱਤ ਪੀਹੜੀਆਂ ਦਸਨੀਆਂ ਪੰਨਫੀਆਂ ਜੋ ਸਾਰੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹੋਏ ਹੋਏ ਨਾਦਰ ਤਾਂ ਆਪ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਚੋਰ ਸਿਪਾਹੀ ਤੋਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਬਣਿਆ ਸੀ, ਪੜ੍ਹ ਕਿਆ ਕਿ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਲੰਕੇ 'ਬਿਨ ਨਾਦਰ ਬਿਨ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ, ਬਿਨ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ, ਬਿਨ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਤਾਂ ਹਫ਼ਤਾਵੇ ਪੁਸਤ ਬਨਾਂ'।

ਮੇਕਿਆ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਹੋਰ ਵਧ ਗਈ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਇਕ ਚੱਕ ਦੀ ਮੁਆਫੀ ਅਕਬਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਮਿਲ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਫਕੀਰੀ ਤੋਂ ਬਦਲਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਤੇ ਠਾਠ ਅਮੀਰਾਨਾ ਹੋ ਗਏ ਸੀ। ਸੋ 'ਸੋਢੀ ਸੁਲਤਾਨ' ਦੀ ਸੋਭਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸੋਢੀ ਕੁਲ ਦੇ ਭੱਟਾਂ ਨੇ ਆਉਣਾ ਹੀ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸਵੱਯੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਬਾਬਤ ਹੀ ਹਨ (੬੦)। ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਯਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਭੁੰਘੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਕੇ ਤੁਸੀਂ ਅੰਦਾਜ਼ਨ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਕਿਹੜੇ ਭੱਟ ਬੋਦੀਆਂ ਦੇ ਤੇ ਤ੍ਰਿਕੁਨਾਂ ਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕਿਹੜੇ ਭਲਿਆਂ ਤੇ ਸੋਢੀਆਂ ਦੇ। ਇਹ ਸਤਾਰਾਂ ਭੱਟ ਚਾਰ 'ਵੇਦਾਂ' ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸਗੋਂ 'ਵੇਦੀ' ਆਦਿ ਚਾਰ ਕੁਲਾਂ ਦੇ ਰਾਮ ਭੱਟ ਸਨ। ਬਹੁ ਹਾਲ ਇਹ ਖ਼ੁਸ਼ਾਮਦ-ਭਰੀ ਬਾਣੀ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਨੇ ਹੀ ਲਿਆਕੇ ਦਿਤੀ ਹੋਵੇਗੀ* ਅਤੇ ਇਹੋ ਵਜ੍ਹਾ ਉਸਦੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਮੇ ਦੇ ਤੌਰ ਪੁਰ ਦਾਖ਼ਲ ਕਰਨ ਦੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸਬਬ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ ਕਿ ਕਿਉਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਜਿਹੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਇਆ, 'ਭਾਵੇਂ ਖਿਲ' ਭਾਗ ਜਾਂ (supplement) ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ।

ਫੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਗਦੀ ਨਬੀਨੀ ਪੁਰ ਸਤੇ ਬਲਵੰਡ ਨੇ ਦੋ ਪਉੜੀਆਂ ਆਪਣੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵਧਾਈਆਂ। ਇਹ ਭੀ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ। ਏਸ ਵਾਰ ਬਾਬਤ ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ 'ਵਾਰ' ਸਤੇ ਬਲਵੰਡ ਨੇ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਗਦੀ ਨਬੀਨੀ ਪੁਰ ਰਵਾਜਨ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਪਿਛੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰੋਸ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀ ਕਹੀ ਸੀ, ਜੱਦ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਹੋ ਠਹੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਤਕਸੀਰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਾਨ ਲਈ ਉਹ ਭਾਈ ਲੱਧਾ ਪਰਉਕਾਰੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰੋਂ ਨਾਲ ਲਿਆਏ ਸਨ।

ਇਹ ਸਾਖੀ ਆਪਣੇ ਥਾਂ ਠੀਕ ਹੋਵੇਗੀ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਵਾਸਤਾ

*ਅਸ ਕਲ 'ਸਿਹਰੇ' ਤੇ 'ਗਜਰੇ' ਫ਼ਪਵਾਕੇ ਵੰਡ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

‘ਟਿੱਕੇ ਦੀ ਵਾਰ’ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਨਾਮ ਅਤੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰਚਨਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਤਿਲਕ ਮਿਲਨੇ ਸਮੇਂ ਪੜ੍ਹੀ ਗਈ। ਫੇਰ ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਭੂਮਾਂ ਨੇ ਦੋ ਪਉੜੀਆਂ ਹੋਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਟਿੱਕੇ ਦੀ ਰਸਮ ਪੂਰ ਰਚਕੇ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਈਆਂ, ਜੋ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਹੋਰ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਰਚੇ ਸਵੱਯਾਂ ਨਾਲੋਂ ਏਸਦਾ ਫਰਕ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ‘ਵਾਰ’ ਸੀ ਅਤੇ ਗਾਵੀਂ ਜਾਂ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਰਾਗਾਂ ਹੇਠਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਦੂਜੀ ਰਚਨਾ ਸਵੱਯਾਂ ਵਿਚ ਸੀ ਜੋ ਪੜ੍ਹਕੇ ਸੁਣਾਏ ਹੀ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ‘ਖਿਲ’ ਭਾਗ ਵਿਚ ਜਗ੍ਹਾ ਮਿਲੀ ਅਤੇ ਉਥੇ ਭੀ ਸਭ ਤੋਂ ਛੇਕੜ। ਫੇਰ ਏਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਉਹ ਹਦੋਂ ਟਪਿਆ ਮੁਬਾਲਗਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜੋ ਸਵੱਯਾਂ ਵਿਚ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਮਥਰਾ ਭੱਟ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :-

‘ਭਣ ਮਥਰਾ ਕਛੁ ਭੇਦ ਨਹ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹਰਿ।’

ਇਕ ਹੋਰ ਗਲ ਵੀ ਸੋਚਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਜੋ ਬਾਣੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਕੀਹ ਉਹ ਕਿਤੇ ਹੋਰਥੇ ਭੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਜਿਸਤੇ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ? ਜਵਾਬ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਏ ਭਗਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੈਦੇਵ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਰਚਨਾ ‘ਗੀਤ ਗੋਬਿੰਦ’ ਆਦਿ ਸਾਰੀ ਚੰਗੀ ਮਿਠੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਮਬਹੂਰ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਆਦਿ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਗੀ ਤੇ ਭਗਤ ਭੀ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜੈਦੇਵ ਦੇ ਦੋ ਹੀ ਬਬਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਇਕ ਬਬਰ ਤਾਂ ਛੇਕੜਲੀ ਤੁਕ ਛਤਕੇ ਖਾਲਿਸ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਛੇਕੜਲੀ ਸਤਰ ਪੂਰਬੀ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ‘ਗੀਤ ਗੋਬਿੰਦ’ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਵਾਕਿਫ਼ ਸਨ। ਇਕ

ਬਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ 'ਮਿਲ ਸਖੀਆਂ ਮੰਗਲ ਗਾਵਹੀਂ ਗੀਤ ਗੋਬਿੰਦ ਅਲਾਇ।' ਦੂਜਾ ਸ਼ਬਦ 'ਬਿਹਾਰੀ ਹਿੰਦੀ' ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਈ ਲਫਜ਼ ਬੰਗਾਲੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦੇ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਜੈਦੇਵ ਦੇ ਹੀ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਵਜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ। ਪਰ ਹਨ ਇਹ ਉਸ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਾਸੀ ਵੈਸ਼ਣਵ ਭਗਤਾਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਣਨ ਵੇਲੇ ਪਰਚੱਲਤ ਸੀ।

ਨਾਮਦੇਵ ਦੀ ਮਰਹੱਟੀ ਰਚਨਾਂ ਅਭੰਗਾ ਵਗੈਰਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਏਸ ਸਭ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡੀ ਸਾਰੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਜਿਸਦਾ ਨਾਂ 'ਨਾਮਦੇਵ ਗਾਥਾ' ਰਖਿਆ ਹੈ, ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੰਜਾਹ ਪਰਵੰਜਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਨਾਮਦੇਵ ਦੇ 'ਹਿੰਦੀ ਪਦੇ' ਵੀ ਦਿਤੇ ਹਨ ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਪੰਜਾਹ ਕੁ ਬਾਹਰੋਂ ਹੋਰ ਹਿੰਦੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੋਂ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਨਾਮਾਖੰਸੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇਰੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਵਕਤਾਂ ਤੋਂ ਚਲੇ ਆਏ ਹਨ। ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਮੰਦਰ ਏਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮਦੇਵ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਘੁਮਾਨ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੈ। ਸੋ ਪ੍ਰਤਖ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮਦੇਵ ਦੀ ਬਾਣੀ ਉਸਦੇ ਪੰਥ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਲਈ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਨਾਮਦੇਵ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੁਰ ਧਾਰਮਕ ਤੇ ਵਿਚਾਰਕ ਨੁਕਤਿਆਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ੰਕੇ ਉਠਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਉਸਨੂੰ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰ ਦੇਣਾ, ਅਤੇ ਉਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਰਹੱਟੀ ਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਆ ਪਦਾਂ (verbs) ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ, ਉਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਮਦੇਵ ਦੀ ਅਸਲੀ ਬਾਣੀ ਹੋਣ ਦੀ ਸਨਦ ਹਨ। ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤਕ ਅਪੜਦੇ ਤਾਈਂ ਉਸ ਵਿਚ ਜੋ ਅਦਲ ਬਦਲ ਅਣਜਾਣੇ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹੋਣ, ਉਹ ਵਖਰੀ ਰਲ ਹੈ, ਇਹ ਨਵੀਨਤਾ ਜਾਂ (modernization) ਸਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹਿੰਦੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਬਾਬੇ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀ ਦੂਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਾਮ ਦੇਵ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ

ਪਹਿਲੇ ਤੋਂ ਉਸਨੇ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਤੇ ਅਗਲੇ ਹੀ ਸਫੇ ਪੁਰ ਉਹੋ ਸ਼ਬਦ ਦੂਸਰੀ ਸ਼ਕਲ (version) ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਦੂਸਰੀ ਸ਼ਕਲ ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਏਸ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਨਤੀਜਾ ਕਢ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਡ ਅੱਡ ਸ਼ਕਲਾਂ (versions) ਪਾਠ ਦੇ ਫਰਕ ਨਾਲ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਵੇਲੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸਨ। ਸਹੀਸਰ ਰਾਮ ਨੂੰ ਵੀ ਇਕੋ ਸ਼ਬਦ ਨਾਮਦੇਵ ਦਾ ਦੋ ਸ਼ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਖੁਲ੍ਹੇ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਪੁਰ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਇਹਨਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਉਪਰ ਰਖ ਲਿਆ। ਪਰ ਜਦ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਕਲ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਤਦ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਪੁਰ ਇਕੋ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਪਾਠਾਂਤ ਕਰਕੇ। ਸੋ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲੇ ਸਫੇ ਪੁਰ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਕਟ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਜੋ ਚੰਗਾ ਤੇ ਸਹੀ ਦਿਸਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਰਖ ਲਿਆ। ਬਾਇਦ ਇਹ ਦੂਜਾ ਸੁਧ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੀ।

‘ਅਰਬਾਦਾਤੇ ਫਰੀਦੀ’ ਨਾਮ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਫਾਰਸੀ ਅਖਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਕੋਰਸ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਲੈਕੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਖ਼ਾਲੀ ਬਾਰਾਂ ਕੁ ਸਲੋਕ ਬਾਹਰੇ ਹਨ। ਕਿਥੋਂ ਲਏ ਹਨ? ਇਹ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ। ਟੀਕਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਹਰ ਸਲੋਕ ਦੇ ਨਾਲ ਕੁਰਾਨ ਦੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਅਤੇ ਹਦੀਸਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਆਦਿ ਵਿਚ ਇਕ ਅਖਰ ਵੀ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇ ਉਲਟ ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ। ਸਲੋਕਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਠੀਕ ਠੀਕ ‘ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ’ ਦੀ ਰਚਨਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਸੰਜਾਦਹ-ਨਸ਼ੀਨ,

ਦੂਜੇ ਤੀਜੇ ਫਰੀਦ-ਰੂਪ ਦੀ ਰਚੀ ਨਹੀਂ* । ਇਹ ਫਰੀਦ ਦੀ ਬਾਣੀ ਫਰੀਦ ਦੇ ਮੁਰੀਦਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ, ਫੇਰ ਸਹੰਸਰ ਰਾਮ ਤੇ ਛੇਕੜ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਹੋਣੀ ਏ । ਪਾਕਪਟਨ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗੱਦੀ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਅਜ ਤਕ ਸਜਾਦਹ ਨਸ਼ੀਨ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ । ਸ਼ੇਖ ਇਬਰਾਹੀਮ ਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਲੋਕ ਜੋ ਉਸ ਗੱਦੀ ਨਾਲ ਵਾਸਤਾ ਰਖਦੇ ਹਨ, ਅਮੂਮਨ ਅਨਪੜ੍ਹ ਹੀ ਸੁਣੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਹਰ ਗੱਦੀ ਦਾ ਹਾਲ ਮੁਢਲਿਆਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾ ਸਿਟਫ ਹਰ ਭਗਤ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾਕੇ ਭੀ ਵਧੀਕ ਹੈ । ਏਸਦੇ ਕਈ ਸਬਬ ਸਨ । ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਬਾਣੀ ਬਹੁਤ ਸੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਸੀ । ਕਬੀਰ ਪੰਥੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਰ ਥਾਂ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਕੀਹ ਸਾਧੂ ਤੇ ਕੀਹ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਤੇ ਚੌਰੇ ਭੀ ਥਾਂ ਥਾਂ ਸਨ । ਬਾਣੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਲਈ ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਗੋਇੰਦਵਾਲ, ਖਡੂਰ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਗਏ ਸਨ, ਉਥੇ ਖਡੂਰ ਦੇ ਪਾਸ ਕਬੀਰ ਪੰਥੀਆਂ ਦੇ ਇਕ ਡੇਰੇ ਭੀ ਗਏ ਸਨ । ਫੇਰ ਕਬੀਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਠੀਕ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਸ਼ੇ ਜਾਂ ਗੁਰਸਿਖੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੀ । ਨਵੀਨ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਨੇ, ਬੋਧਾਂ ਅਤੇ ਜੈਨੀਆਂ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਨ ਪਿਛੋਂ, ਵੈਸ਼ਣਵ ਲਹਿਰ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਬ੍ਰਹਿਮਣਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਕੁਝ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅਗੇ ਰਖਕੇ, ਬੁਧ ਅਤੇ ਮਹਾਵੀਰ ਦੀ ਥਾਂ ਦੇਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਬੜੇ ਦਿਲ

*ਇਬਰਾਹੀਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸੋਂ 'ਫਰੀਦ ਸਾਨੀ' ਦਾ ਨਾਮ ਦੇਕੇ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਇਕ ਅਨਹੋਏ ਇਹਤਾਜ਼ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਰਾਸਰ ਕਲਤੀ ਹੈ । ਫ਼ਸੀਮੋਂ ਵਿਚ ਇਸ ਪੁਰ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ ।

ਖਿਰਵੇਂ ਢੰਗ ਵਿਚ, ਮਨੁਖ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ, ਚਲਾਈ
 ਸੀ। ਇਹ ਨਵੇਂ ਖਿਆਲਾਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅੰਦਰ ਫੈਲ
 ਰਹੇ ਸਨ। ਹੋਰਥੇ ਤਾਂ ਇਹ ਖਿਆਲ ਆਪਣੀ ਲੀਹਾਂ ਪੁਰ ਵਧਦੇ ਫੁਲਦੇ
 ਰਹੇ, ਪਰ ਉਤਰਾ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਅਤੇ ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ
 ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਬੂਣੇ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਇਕ ਹਨੇਰੀ ਇਸਲਾਮ
 ਦੇ ਅਸਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਵਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸਲਾਮ ਦਾ
 ਵੱਡਾ ਮਸਲਾ 'ਵਾਹਿਦ-ਹੂ-ਲਾਸ਼੍ਰੀਕ' ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਬੁਤਪ੍ਰਸਤੀ ਤੋਂ
 ਸਖਤ ਨਫਰਤ (ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਯਹੂਦੀਆਂ ਤੋਂ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਸੀ),
 'ਅਵਤਾਰਾਂ' ਦੀ ਪੂਜਾ ਲਈ ਸੁਰੰਗ-ਲਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਬੀਰ
 ਜੋ ਇਕ ਨੌਮੁਸਲਮ ਘਰ ਵਿਚ ਜੰਮਿਆ ਪਲਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਖਮੀਰ
 ਅਤੇ ਤਰਬੀਅਤ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹ ਰਾਲ ਵੜੀ ਹੋਈ ਸੀ; ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ
 ਜੋ ਇਸਲਾਮੀ ਅਸਰਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਸੀ, ਇਹ ਅਸਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ
 ਦੀ ਤਰਬੀਅਤ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਸਾਬਤ ਹੋਏ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅਵਤਾਰ
 ਪੂਜਾ ਦੇ ਉਲਟ ਜੋ ਵੈਸ਼ਣਵ ਮਤ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਮਸਲਾ ਸੀ, ਆਪਣਾ
 ਲਕਬ ਹੀ 'ਨਿਰੰਕਾਰੀ' *ਰਖ ਲਿਆ ਸੀ। ਜੋ ਉੜੀ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਵੈਸ਼ਣਵ
 ਲਹਿਰ ਦੀਆਂ ਇਹ ਦੋ ਸ਼ਕਲਾਂ ਹੋਕਨਾਂ ਵੈਸ਼ਣਵ ਪੰਥਾਂ ਤੇ ਮਤਾਂ ਨਾਲੋਂ
 ਵਖਰੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਕ 'ਨਿਰਾਕਾਰ' (ਆਕਾਰ ਜਾਂ ਜਿਸਮ
 ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ) ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤੀ ਤੇ ਨਾਮ ਮਿਮੂਣ ਪਰ ਜ਼ੋਰ
 ਦੇਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪੰਥਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਂਝ
 ਐਡੀ ਪ੍ਰਤਖ ਸੀ ਕਿ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਏਸੇ ਬੁਨਿਆਦ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ
 ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਚੇਲਾ ਦਸਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਕਬੀਰ ਜੀ ਗੁਰੂ
 ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਕੁਝ ਪਹਿਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਬੰਗਾਲੀ
 ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਨੂੰ 'ਇਸਲਾਮ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਪੈਰੀਬਰ ਨੂੰ ਕੱਢ

*ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਤਾਂ ਤਮੀਜ਼ ਕਰਨ ਲਈ 'ਰਾਮ' 'ਕੇਂਬਿੰਦ'
 ਦੀ ਥਾਂ ਨਾਂ ਵੀ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' 'ਸਤਿਕਰਤਾਰ' 'ਸਤਿਨਾਮ' ਚਾਲੂ ਕੀਤੇ ਸਨ।

ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ' ਆਖਿਆ ਹੈ। ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਪੰਥਾਂ ਦੀ ਇਹ ਏਕਤਾ ਜਾਂ ਸਾਂਝ ਇੱਕੋ ਹੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਅਸਰਾਂ ਹੇਠਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਤ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਿਵੇਕਲੀ ਅਤੇ ਅਨੋਖੀ ਸਿਖਿਆ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਿਨੀ ਕੁ ਵੀ ਇਹ ਬਾਣੀ ਮਿਲ ਸੱਕੀ, ਉਹ ਗੁੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ, ਏਥੇ ਕੋਈ ਚੋਣ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਿਵਾਏ ਉਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਦੇ, ਜਿਥੇ (mysticisen) ਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ* ਹੈ ਅਤੇ ਯੋਗ ਦੇ ਅਮਲਾਂ ਨੂੰ ਕਟਨ ਦੀ ਹਿਦਾਇਤ ਹੈ।

ਕਬੀਰ ਪੰਥੀਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਬੜੀ ਵਾਫਰ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਜੋ ਸੀ ਉਹ ਤਾਂ ਸੀ ਹੀ, ਪਰ ਕਬੀਰ ਪੰਥੀ ਸਾਧੂਆਂ ਦੀ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਵਧ ਗਈ ਹੈ, ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਇਕ 'ਕਬੀਰਦਾਸ' ਦੀ, ਜੋ ਕਬੀਰ ਜੀ ਤੋਂ ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਹੀ ਪਿਛੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਨਿਖੇੜਨਾ ਔਖਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਜਦ ਨਾਗਰੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪੀ ਕਬੀਰ ਪੰਥੀਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕਰੀਏ, ਤਦ ਗੁੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਉਹਨਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਹਾਂ ਉਸੇ ਆਸ਼ੇ ਦੀ ਰਚਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ, ਪਰ ਸ਼ਬਦ ਉਹੋ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਸਿਖ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਏਸ ਸੰਕੇ ਦਾ ਉੱਤਰ ਢੂੰਡਦਿਆਂ ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਗੁੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਦਿੱਤੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੀ

*ਕਬੀਰ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਪਹਿਲੇ ਲਿਖਕੇ ਏਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਪਿਛੋਂ ਕਟ ਦੇਣ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ।

†ਠੀਕ ਉਹੋ ਹਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਤੇ ਨਾਨਕ-ਪੰਥੀ ਸਾਧੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਹੈ।

ਆਪਣੀ ਹੀ ਰਚੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਖਿਆਲ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਭੀ ਨਹੀਂ, ਅਜ ਤੋਂ ਸੌ ਵਰ੍ਹਾ ਪਹਿਲੇ 'ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ' ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੇ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਹੇਠ ਦਿਤੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਹੈ :-

ਤਬ ਭਾਈ ਚਿੰਤਾ ਕਰੇ, ਮਨ ਸੈਂ ਐਸ ਵਿਚਾਰ।

ਚਤੁਰ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਰਚੇ, ਪੰਚਮ ਆਪ ਉਚਾਰ।

ਬਹੁਰ ਸਬਦ ਸੀ ਮੁਖ ਕਹੈਂ ਭਗਤ ਨਾਮ ਧਰ ਦੇਹ।

ਆਪ ਰਹੈਂ ਹਮਹੂੰ ਲਿਖੇ ਭਗਤ ਨ ਕੋ ਦ੍ਰਿਸਟੇਹਿ ॥

ਏਥੇ ਸ਼ੰਕਾਂ ਸਾਰੇ ਭਗਤਾਂ ਬਾਬਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਨਿਰਾ ਕਬੀਰ ਬਾਬਤ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਸੰਕਾ ਨਿਵਿਰਤੀ ਲਈ ਏਸ ਕਰਤਾ ਨੇ ਇਕ ਕਰਾਮਾਤ ਘੜੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਭਗਤ ਅਤੇ ਰਾਗ ਰਾਗਣੀਆਂ ਆਪੋ ਆਪਣੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਧਾਰਕੇ ਅਤੇ ਚਾਰੇ ਵੇਦ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਸਤਾਰਾਂ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਧਾਰਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਆਏ। ਉਪਰ ਕੁਝ ਇਸ਼ਾਰਾ ਏਸ ਵਲ ਅਸੀਂ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਉਮੀਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਵਿਦਵਾਨ ਸਿਖ ਅਜਿਹੀ ਉਤਪਟਾਂਗ ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਹੋਣਾ।

ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਵਿਸਦੀ। ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਗਤ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੀ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਅੱਧਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਹੀ ਭਰੇ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਕੀਹ ਹਰਜ ਸੀ। ਫੇਰ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਜਿਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਬੀਰ ਹੀ ਰਚ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਖਿਆਲ-ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਹੋਰ ਮੁਹਾਵਰਾ ਹੋਰ ਇਸ਼ਾਰੇ ਕਿਨਾਏ ਹੋਰ, ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਫਰਕ। ਅਸੀਂ ਕਹਾਂਗੇ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਦਿੱਤੀ ਬਾਣੀ ਕਬੀਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਰਚੀ ਹੈ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਕਬੀਰ ਪੰਥੀਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸੰਸਾਰ ਰਾਮ ਨੂੰ। ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦਾ

ਭੀ ਉਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਹਥ ਨਹੀਂ। ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਹ ਵਡਿਆਈ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜਿਸ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਕਿ ਉਹ ਸੋਹਲਵਾਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਧ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਸਾਂਭਕੇ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਭਗਤ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਜੋ ਬਾਣੀ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਉਹੋ ਉਸ ਭਗਤ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਕ ਐਡੀਟਰ ਦਾ ਮਾਮੂਲੀ ਕੰਮ ਜੋ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ।

ਰਵਿਦਾਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ੩੭ ਹਨ, ਜੋ ਚੌਦਾਂ ਰਾਗਾਂ ਹੇਠ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਰਵਿਦਾਸੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਨ; ਇਹ ਬਾਣੀ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਮਿਲੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਬਾਕੀ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਤਨੀ ਥੋੜੀ ਥੋੜੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੈ (ਕੁਲ ੨੩ ਸ਼ਬਦ ਯਾਰਾਂ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ) ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਖਰਾ ਵਖਰਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।

ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਮਾਬੇਸੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਮਿਲੇ ਹੋਣਗੇ, ਅਤੇ ਰਾਮਾਨੰਦ ਤੇ ਪਰਮਾਨੰਦ ਦੇ ਕਬੀਰ ਪੰਥੀਆਂ ਤੋਂ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਧਨਾ, ਸਿਨ, ਧੰਨਾ, ਪੀਪਾ, ਸੂਰਦਾਸ, ਮੀਰਾਂ, ਬੇਣੀ ਆਦਿ ਦੇ, ਹੋਰ ਸਾਧੂਆਂ ਤੋਂ।

੯. ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ

ਜਦ ਬਾਣੀ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਗਈ, ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰਤੀਬ ਸਿਰ ਬੀੜ ਅੰਦਰ ਦਰਜ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਹਰ ਕਰਤਾ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ, ਇਕ ਸਾਇੰਟਿਫਿਕ ਸਟੂਡੈਂਟ ਜਾਂ ਖੋਜੀ ਲਈ ਭਾਵੇਂ ਕਿੱਡਾ ਲਾਭਦਾਇਕ ਦਿਸੇ, ਜਾਂ ਰਚਨਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਚੰਗਾ ਭਾਸੇ; ਜਾਂ ਇਕ ਫਿਲਾਸਫਰ ਲਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਦਰਸਾਏ ਵਿਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਤਰਤੀਬ ਦਿੱਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇ; ਪਰ ਭਗਤਾਂ

ਲਈ, ਤੇ ਸਰਧਾਲੂ ਸਿਖਾਂ ਲਈ ਇਹ ਸਭ ਵੰਡ ਵਖੋਪ ਤੇ ਤਰਤੀਬਾਂ ਨਿਰਾਰਥਕ ਸਨ। ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਵਾਕ ਰਚਨਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਦੇ ਉਤੋਜਨ ਜਾਂ ਦਿਲੀ ਜਜ਼ਬਾਤ ਤੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਦੇ ਭੜਕਨ ਤੋਂ ਨਿਕਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਰਚਕੇ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਗਾਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚਿੱਤ-ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਠੰਡ ਜਿਹੀ ਪੈਂਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿਮਾਗੀ ਕਸਰਤ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਭੁੰਘੀ ਵਿਗਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਭਾਸਦੀ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਚਿੱਤ-ਕਸ਼ੋਭ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਬੋਝੇਨੀ ਵਧਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਹ ਬਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਸੁਣ ਸੁਣਾਕੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਗੁੰਥ ਪੋਥੀ ਵਾਰਕੇ, ਕੁਝ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਆਪਣੇ ਨਿਸਚੇ ਬਣਾ ਲਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸੱਚ ਮੰਨਕੇ ਉਹਨਾਂ ਪੁਰ ਭਰੋਸਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿਸਰਿਆਂ ਦੀ ਸਰਾਈ ਦੇ ਪਰਖਨ, ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਬਾਬਤ ਸਵਾਲ ਉਠਾਕੇ ਉਸਦੇ ਜਵਾਬ ਢੂੰਡਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਟਿਸਦੀ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਕਿਹਾ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਬਸ ਕਾਫ਼ੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹੋ ਗੁਰਮੁਖਤਾਈ ਹੈ, ਅਤੇ ਭਰਮ ਖੜੋ ਕਰਨੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਿਵਿਰਤੀ ਲਈ ਜਵਾਬ ਲਭਨੇ ਮਨਮੁਖਤਾਈ। ਵੱਡੀ ਗਲ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਚੰਦ ਨਿਸਰਿਆਂ ਪੁਰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਢਾਲਨ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਦਿਮਾਗ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾ ਪਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿਲ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਵਿਗਾਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ।

(ੳ) ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਰਾਗ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾਂ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ, ਗਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਦਾਦੂ ਦਯਾਲ, ਸੂਰਦਾਸ, ਮੀਰਾਂਬਾਈ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਰਚੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਵੇਖੋਗੇ, ਤਾਂ ਹਰ 'ਸ਼ਬਦ' ਦੇ ਉਪਰ 'ਰਾਗ' ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਖਿਆ ਵੇਖੋਗੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਉਸਨੂੰ ਗਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਾਇਆ

ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਗਤਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪਰਿਪਾਟੀ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਟੁੱਟੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਸੋ ਜੋ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਵਿੱਠੀ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ ਜੋ ਹਰ 'ਸ਼ਬਦ' ਉਪਰ ਕਿਸੇ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਉਪਰ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ। ਇਹ ਗਲ ਟਿਲ ਨੂੰ ਖਿਆਲ-ਸੁਝਾਊ (suggestive) ਸੀ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ, ਸਾਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਤਰਤੀਬ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਸਭ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਛਾਂਟ ਕੇ ਤੀਹ ਰਾਗ ਰਾਗਣੀਆਂ ਹੇਠਾਂ ਵੰਡ ਲਿਆ। ਪ੍ਰਤਖ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੋਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਅੱਡ ਅੱਡ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਪੁਰ ਲਿਖਨਾ ਪਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਥੇ ਉਹ ਪਹਿਲੇ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਲਿਖੇ ਹੋਏ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਇਕ ਪਤੇ ਪੁਰ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ।

ਇਹਨਾਂ ਰਾਗਾਂ ਨੂੰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਅਤੇ ਪਿਛੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਖਾਇਆ, ਏਸਦਾ ਵੇਰਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਏਥੇ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਇਹ ਤਰਤੀਬ ਰਾਗ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਕਿਸੇ ਮਨੇ ਪ੍ਰਮਾਣੇ ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ। ਨਾ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਕਿਸੇ ਰਾਗ ਹੇਠਾਂ ਆਈ ਬਾਣੀ ਢੋੜੀ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਕੁਰਾਨ ਵਿਚ ਲੰਮੀ ਲੰਮੀ ਸੂਰਤਾਂ* ਪਹਿਲੋਂ ਰਖ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਅਤੇ ਨਾ ਪੈਂਤੀ ਦੇ ਅਖਰਾਂ ਦਾ ਹੀ ਕ੍ਰਮ ਹੈ ਰਾਗ ਤੇ ਰਾਗਣੀਆਂ ਐਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਆਏ, ਰਖ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਦਿਸਦੇ ਹਨ।

(ਅ) ਹਰ ਰਾਗ ਹੇਠਾਂ ਦਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਜੋ ਬਾਣੀ ਚੁਣੀ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਅਤੇ ਪਿਛੇ ਰਖਨ ਲਈ, ਫੇਰ ਇਕ ਹੋਰ ਨਿਯਮ ਮੁਕਰਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਉਹ ਨਿਯਮ ਰਚਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ (Types of composition) ਪੁਰ ਨਿਰਭਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਗੋਂ ਹਰ 'ਰਚਨਾ-ਵਨਗੀ' ਵਿਚ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਾਰੋ ਵਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਸਿਵਾਏ ਖ਼ਾਸ ਖ਼ਾਸ ਹਾਲਤਾਂ

*ਹੁਣ ਯੂਰਪੀਅਨ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸੂਰਤਾਂ ਨੂੰ 'ਵਹੀ ਉਤਠ' ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਰਮ ਮੁਸਬ ਕਰਕੇ, ਕੁਰਾਨ ਦੇ ਤਰਜਮੇ ਛਾਪੇ ਹਨ।

ਦੇ। ਹਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪਹਿਚਾਨ ਵਾਸਤੇ ਲਫਜ਼ 'ਮਹਲਾ' ਵਰਤਿਆ ਹੈ, ਮਹਲਾ ਪਹਿਲਾ, ਮਹਲਾ ਤੀਜਾ ਆਦਿ। ਰਾਗ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬਹੁਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕੋ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਹਨ, ਉਹ ਪਿਛੋਂ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਰਖਿਆ। ਕ੍ਰਮ ਇਹ ਵਰਤਿਆ ਹੈ :-

ਕਬੀਰ, ਨਾਮਦੇਵ, ਰਵਿਦਾਸ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਹੋਰ।

ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਰਖਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਤਰਤੀਬ ਨਹੀਂ ਰਖੀ। ਜਿਸ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਮਿਲੇ, ਅਕਸਰ ਉਹੋ ਤਰਤੀਬ ਕਾਇਮ ਰਖੀ ਹੈ।*

ਏਸ ਗਲ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਸਮਝਨ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਰਾਗ ਨੂੰ ਲੈ ਲੋ। ਗੋਤ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 'ਗਉੜੀ' ਰਾਗ ਸਭ ਤੋਂ ਲੰਮਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰਕੇ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਪਹਿਲੇ ਚਤੁਪਦੇ* ਅਤੇ ਦੁਪਦੇ ਦਿਤੇ ਹਨ; 'ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੋਰੀ' ਦੇ ਮਹਲਾ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ੧੯, ਅਤੇ ਫੇਰ ਇਕ ਸ਼ਬਦ 'ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਦੀਪਕੀ' ਦਾ, ਸਾਰੇ ੨੦ ਜੇ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਅੰਕ ਏਸ ਭਾਗ ਦੇ ਛੇਕੜ ਤੇ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਏਸ ਭਾਗ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪਦਾਂ (stanzas) ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਖਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਉਪਰੰਤ ਮਹਲਾ ਤੀਜਾ ਦੇ ੧੮ ਸ਼ਬਦ ਦੇਕੇ ਛੇਕੜ ਤੇ ਗਿਣਤੀ ੧੮।੩੮। ਦਿਤੀ ਹੈ; ਅਰਥਾਤ ਅਠਾਰਾਂ ਇਹ ਅਤੇ ੨੦ ਮਹਲਾ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਮਿਲਾਕੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ (hymns) ੩੮ ਹੁਣ ਤਕ ਹੋਏ। ਇਹਨਾਂ ਅਠਾਰਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਮੁਜਬ ਜੁਝਾਂ (Sections) ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਅੰਕ ਉਸ ਮੁਜਬ ਦਿਤੇ ਹਨ।

ਫੇਰ ਮਹਲਾ ਚੌਥੇ ਦੇ ੩੨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਛੇ ਜੁਝਾਂ ਜਾਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਕੇ ਛੇਕੜ ਪੁਰ ਗਿਣਤੀ ਇਉਂ ਦਿਤੀ ਹੈ :- ॥੬॥੨੦॥੧੮॥੩੨॥੭੦॥ ਅਰਥਾਤ ਤਿਨਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਏਸ ਰਾਗ ਹੇਠਾਂ ਸਾਰੇ ਜੋੜਕੇ ੨੦ + ੧੮ + ੩੨ ਹੁਣ ਤਕ ੭੦ ਹੋਏ।

ਫੇਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਮਹਲਾ ਪੰਜਵੇਂ ਦੇ ੧੭੨ ਸ਼ਬਦ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇਆਂ ਜੁਝਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ। ਸਾਰੇ ਜੁਝ ਹੁਣ ਤਕ ਹੋਏਆ ੨੩੨ ਸ਼ਬਦ ਜੇ ਗਿਣਤੀ

*ਚਾਰ ਪਦਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਪਦਾਂ ਵਾਲੇ, ਦੋ ਪਦਾਂ ਵਾਲੇ ਤੇ ਅਠ ਪਦਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ।

ਫੇਕੜ ਪੁਰ ਦਿਤੀ ਹੈ ।

ਨਾਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਵੇਸ ਥਾਂ ਵਧਾਏ ਗਏ ਹਨ, ਉਹ ਅਸੀਂ ਫੇਕੜ ਦੇ ਹਾਂ (ਚਿੱਤ੍ਰ ਰਹੇ ਕਿ ਨਾਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਦੇ ਅੰਤਪੁਰ ਜੋ ਬੋਝੀ ਜਿਹੀ ਥਾਂ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖਦੇ ਜਾਂ ਨਕਲ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਫੇਕੜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ) ਆਏ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਆਪਣੀ ਮੁਨਾਸਿਬ ਥਾਂ ਸਿਰ ਆਏ ਹਨ, ਅਤੇ ਏਸੇ ਤਰਤੀਬ ਮੁਜਬ ਹੋਰ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ।)

ਹੁਣ ਚਲੀਆਂ 'ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ', ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਰੇ ਵਾਰੇ । ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਦੀਆਂ ਅਠਾਰਾਂ; ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਦੀਆਂ ੯, ਅਤੇ ਮਹਲੇ ਪੰਜਵੇਂ ਦੀਆਂ ੧੫ । ਪਿਛਲੀਆਂ ਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਦੇ 'ਕਰਹਲੇ' ਨਾਮ ਦੇ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਜੋ ਠੀਕ ਤੌਰ ਪੁਰ 'ਖਾਸ ਕ੍ਰਿਸਮ ਦੀਆਂ' ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪਿਛੋਂ ਆਉਣੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ । 'ਕਰਹਲੇ' ਆਖਦੇ ਹਨ ਸਾਰਥਾਨਾਂ, ਉਠ ਵਾਹਨ ਵਾਲਿਆਂ, ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ। ਫੇਕੜ ਪੁਰ ਗਿਣਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ:— ॥੧੯॥੯॥੨॥੧੫॥੪੪॥ ਜੁਮਲਾ ॥ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਦੇ ਜੋੜ ੪੪ ਵਿਚ ਦੋ ਕਰਹਲੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ।

'ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ' ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ 'ਛੰਤ' ਦੇ ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਦੇ, ਪੰਜ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਦੇ, ਅਤੇ ਚਾਰ ਮਹਲੇ ਪੰਜਵੇਂ ਦੇ, ਸਾਰੇ ੧੧, ਜੋੜੀ ਗਿਣਤੀ ਫੇਕੜ ਪੁਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ।

ਹੁਣ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ 'ਖਾਸ ਕ੍ਰਿਸਮ ਦੀਆਂ' ਰਚਨਾਵਾਂ:—

ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫, ਅਤੇ ਥਿਤ ਮ: ੫ ॥ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ 'ਵਾਰਾਂ' । 'ਵਾਰ' ਵਿਚ ਕਈ ਕਈ 'ਪਉੜੀਆਂ' ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਹਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮੁਤਫਰਕ ਸਲੋਕ ਕਿਤੇ ਖਪਣੇ ਸਨ, ਸੋ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਤਾਂਹੀ ਤੇ ਸਿਰਨਾਵਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ 'ਵਾਰ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ, ਸਲੋਕ ਭੀ ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਕੇ ।' ਉੱਥੇ 'ਵਾਰ' ਵੀ ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਹਰ ਪਉੜੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਵੇਣ ਲਈ ਜੋ ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਚੁਣੇ ਉਹ ਭੀ ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਸਨ । ਪਰ ਇਹ ਕੋਈ ਚਰਚੀ ਗਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਗੁਰੂ ਦੀ ਰਚੀ ਵਾਰ ਹੋਵੇ ਉਸੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਰਚੇ ਸਲੋਕ ਵੀ ਉਸ ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਜਾਣ। 'ਵਾਰ' ਵਿਚ ਹਰ ਪਉੜੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਉਸੇ ਆਸ਼ੇ ਦੇ ਕਿਤਨੇ ਕਿਤਨੇ ਸਲੋਕ (੧ ਤੋਂ ੮) ਦਿਤੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਰਚੇ ਹੋਏ ਹੋਣ । ਇਸ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ਚਉਥੇ ਦੀ ਅਤੇ ਇਕ ਮਹਲਾ ਪੰਜਵੇਂ ਦੀ ਹੈ ।

ਛੇਰਾ ਖਿਆਲ ਕਰੋ ਕਿ ਇਸ ਛਾਂਟ ਤੇ ਤਰਤੀਬ ਵੇਣ ਵਿਚ ਅਤੇ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਕਿਤਨਾ ਸਮਾਂ ਤੇ ਕਿਤਨੀ ਮਿਹਨਤ ਖਰਚ ਹੋਈ ਹੋਵੇਗੀ । ਧਨ ਹਿੰਮਤ ਸੀ ।

ਦੇਖੋਂ ਤਕ ਤਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੋਈ, ਜਿਸਨੇ ੧੭੦ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ੩੬੧ ਤਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ੧੯੧ ਸਫੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ੧੬੦੯ (ਸਫਰੀ ਜਿਲਦ) ਵਿਚੋਂ ਲੈ ਲਏ ਹਨ। ਹੁਣ ਆਉਂਦੀ ਹੈ 'ਭਗਤ ਬਾਣੀ'।

ਪਹਿਲੇ ਕਬੀਰ ਦੇ ੭੭ ਸ਼ਬਦ, ਫੇਰ ਨਾਮਦੇਵ ਦਾ ੧; ਅਤੇ ਰਵਿਦਾਸ ਦੇ ੫ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਚੁੰਕਿ ਕਬੀਰ ਦੇ ੭੭ ਸ਼ਬਦ ਢੇਖੀ ਥਾਂ ਮਲਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਪੋ ਵਿਚ ਕੁਝ ਤਰਤੀਬ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੁਝਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ, ਠੀਕ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ :-

ਪਹਿਲੇ ੧੪ ਚਉਪਦੇ, ਫੇਰ ੨੧ ਪੰਜਪਦੇ, ਸਾਰੇ ੩੫, ਇਕ ਅਸ਼ਟਪਦੀ, ਉਪਰੰਤ 'ਗਉੜੀ ਬੋਰਾਗਣਿ' 'ਗਉੜੀ ਪੁਰਬੀ', ਗਉੜੀ 'ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ', ਗਉੜੀ 'ਬਿਤੀ' ਤੇ 'ਦਾਰ' ਇਹ ਸਾਰੇ ੨੭ ਸ਼ਬਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਆਪ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਜੋ ਤਰਤੀਬ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਹ ਮੂਲਾਂ 'ਕਲਾ-ਵਤ' ਜਾਂ m. chemical ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਨਾ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਨਾ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਬਨਣ ਜਾਂ ਰਚਣਾ ਸਮੇਂ ਦਾ। ਇਹੋ ਤਰਤੀਬ ਜਾਂ ਵੰਡ ਤੀਹਾਂ ਹੀ ਰਾਗਾਂ ਵੇਖੋ ਸਗੋਂ 'ਵੰਗ ਦੀ ਬਾਣੀ' ਵਿਚ ਵੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਇਤਵਾਕੀਆਂ ਜਾਂ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਅਗੇ ਪਿਛੇ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਲਿਖਦੇ ਸਮੇਂ। 'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਵੀ ਇਕ ਖਾਸ* ਕਿਸਮ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ।

ਜੋ ਬਾਣੀ ਟੇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੀਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਹੇਠਾਂ ਆਈ ਹੈ, ਉਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਾਗ (main body) ਜਾਂ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਅਸਲੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੈ। ਇਹ ਸਫਰੀ ਜਿਲਦ ਦੇ

* ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਹਨ:-

(ੳ) ਸਮੇਂ ਦੀ ਵੰਡ ਸਬੰਧੀ-ਪਹਿਰੇ, ਦਿਨਰੋਨ, ਸੰਤ ਵਾਰ, ਬਿਤੀ, ਰੁਤਾਂ, ਬਾਰ ਮਾਹ।

(ਅ) ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜਾਂ ਇਸਤੀਆਂ ਦੇ ਗੀਤ ਆਦਿ। ਘੰੜੀਆਂ, ਲਾਵਾਂ, ਅਲਾਹਟੀਆਂ (ਮਰਜੀਏ ਜਾਂ ਵੇਣ) ਲੋਰੀਆਂ, ਅੰਜੁਲੀਆਂ, ਛੰਤ।

(ੲ) ਖਾਸ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਗੀਤ-ਵਣਜਾਰਾ, ਕਰਹਲੇ (ਉੱਠਾ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ), ਰਹੋਆ (ਲੰਮੀ ਹੱਕ ਨਾਲ, ਜਿਵੇਂ ਘੰੜੀਆਂ)

(ੳ) ਵਰਣਮਾਲਾਂ ਦੇ ਅਖਰਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ (acrostics) ਸੀਹਰਵੀ, ਪੰਤੀਸ ਅਖਰੀ, ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ।

(ੴ) ਮੁਹੱਬਤ ਪੈਸ ਦੇ ਗੀਤ। ਬਿਰਹੜੇ, ਡਖਨੇ (ਮਿਠੜੇ)

(ਕ) ਖਾਸ ਵਚਨ ਦੇ ਛੰਦ। ਸ਼ਲੋਕ, ਦੋਹਰੇ, ਸਵਯੰ, ਕਬਿਤ।

ਸਾਰੇ ੧੬੦੯ ਸਫ਼ਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ੧੫੦੯ ਸਫ਼ੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥

II ਜੋ ਬਾਣੀ ਰਾਗਾਂ ਹੇਠਾਂ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਬਨਾਵਟ ਤੋਂ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਸੀ, ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਿਖਿਆ, ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਗੁਮ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਚਾਣ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਯੇ, ਜਾਂ ਕੁਝ ਸਲੋਕ ਜੋ ਵਾਧੂ ਬਚ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਤੇ 'ਵਾਰਾਂ' ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦਿਤੇ ਜਾ ਸਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਸਭ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਛੇ 'ਖਿਲ' ਜਾਂ ਇਕ ਜ਼ਮੀਮੇ ਦੀ ਸਕਲ ਵਿਚ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਖਿਲ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਭੋਗ (ਛੋਕੜ) ਦੀ ਬਾਣੀ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ੮੬ ਸਫ਼ਿਆਂ ਪੁਰ ਮੁੱਕੀ ਹੈ। ਲਿਖਤ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬਾਂ ਜਾਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਏਸ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਬੜੇ ਵਡੇ ਫ਼ਰਕ ਹਨ, ਅਤੇ ਬੌੜਾ ਬਹੁਤਾ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੀ ਫ਼ਰਕ ਹੈ। ਛਾਪੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵਿਚ ਇਹ 'ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ' ਹੇਠਲੀ ਤਰਤੀਬ ਸਿਰ ਦਿਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :-

I (ੳ) ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮਹਲਾ ੧। (ੳ)* ॥

(ਅ) ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮਹਲਾ ੫ (੬੭) †।

(ੲ) ਗਾਥਾ ਮਹਲਾ ੫ (੨੪)।

(ਸ) ਫੁਨਹੇ ਮਹਲਾ ੫ (੨੩)।

(ਹ) ਖਉਬੋਲੇ ਮਹਲਾ ੫ (੧੧)

II (ਕ) ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ (੨੪੩ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ੨੪੭)।

(ਖ) ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ (੧੩੦ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ੧੩੨)।

III (ਗ) ਸਵੱਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਵਾਕ ਮਹਲਾ ੫ (੯)।

ਸਵੱਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਵਾਕ ਮਹਲਾ ੫ (੧੧)।

IV (ਘ) ਸਵੱਯੇ ਭਟਾਂ ਕੇ (ਬਾਬਤ) :-

*ਮਾਲੀ ਪਹਿਲਾ ਸਲੋਕ ਹੀ ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਦਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਤਿਨ ਮ: ੨ ਦੇ ਦਸੇ ਗਏ ਹਨ।

†ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਸਤਰਾ ਸਗਵੀਆਂ ਚਰਪਟ ਨਾਥ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ ਲਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ (੧) ਕਤੰਚ ਮਾਤਾ ਕਤੰਚ ਪਿਤਾ, ਆਦਿ। (੨) ਨਹ ਬਿਲੰਬ ਧਰਮੰ ਬਿਲੰਬ ਪਾਪੰ। (੩) ਹੇ ਕਾਮੰ ! ਨਰਕ ਬਿਸਰਾਮੰ, ਆਦਿ

੧. ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਕੇ (੧੦) ।
੨. ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਕੇ (੧੦) ।
੩. ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ (੨੨) ।
੪. ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ (੬੦) ।
੫. ਮਹਲੇ ਪੰਜਵੇਂ ਕੇ (੨੧)* ।

V (੬) ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ :-

੧. ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਕੇ (੩੩) ।
੨. ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ (੬੭) ।
੩. ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ (੩੦) ।
੪. ਮਹਲੇ ਪੰਜਵੇਂ ਕੇ (੨੨) ।

(ਏਥੇ ਮਹਲੇ ਨਾਵੇਂ ਦੇ ਸਲੋਕ ੫੭ ਪਿਛੋਂ ਵਧਾਏ ਗਏ ਹਨ) ।

VI (੭) ਮੁੰਦਾਵਨੀ

ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਭਾਗ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਤੇ ਜੇ ਟੁਰਦੇ ਤਦ ਉਪਰਲੀ ਬਾਣੀ (੬) 'ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ', ਅਤੇ (੭) 'ਸਵੱਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਵਾਕ,' ਇਹ (੮) 'ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ' ਤੇ (੯) 'ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ' ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਆਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ (੧੦) 'ਸਵੱਯੇ ਭਟਾਂ ਦੇ' ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਰਖੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ । ਮਤਲਬ ਇਹ ਕਿ ਭਗਤ ਬਾਣੀ 'ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ' ਤੇ 'ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ' ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਆਉਣੇ ਸਨ । ਅਤੇ ਇਹੋ ਤਰਤੀਬ ਕਈ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਦੇਖੀ ਹੈ । ਪਰ ਕਿਤੇ ਸਵੱਯਾਂ ਨੂੰ ਇਕਠੇ ਕਰਨ ਖ਼ਾਤਰ, ਇਹਨਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਕੁਝ ਮਨੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ 'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਦਾ ਦੂਜਾ ਸਲੋਕ 'ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਤੋ ਨਾਹੀ' ਵਾਲਾ 'ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ' ਦੇ ਸਿਕਨਾਵੇਂ ਹੇਠਾਂ ਮਹਲੇ ਪੰਜਵੇਂ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਰਲਾਕੇ ਛੇਕੜ ਤੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਫੇਰ

*ਇਹ ਸਵੱਯੇ ੧੭ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਕਹੇ ਹਨ ਜੋ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰੇਲੂ ਅਧੇ ਨਾਮ ਸਨ : ਜਲੜ; ਭਲੜ; ਭਿਖਾ; ਰੱਭ; ਕਲੜ; ਜਾਲਪ ਜਾਂ ਜਲੜ; ਅੱਪਾ; ਸਰਣ; ਮਥਰਾ; ਹਰਿਬੰਸ; ਜਲੂਣ; ਨਲ; ਦਲ; ਕੀਰਤ; ਗੋਇੰਦ ਦਾਸ ਤੇ ਸਦਾ ਰੰਗ । ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫ਼ੁਮਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਸਨ : ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ, ਸੱਤਾ ਫ਼ੁਮ, ਰਬਾਬੀ ਮਰਦਾਨਾ ।

“ੴ ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥
ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਮਹਲਾ ੫ ॥”

ਇਹ ਸਿਰਨਾਵਾਂ ਦੇਕੇ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਵਾਲਾ ਅਸਲੀ ਸਲੋਕ
“ਬਾਲ ਵਿਚ ਤਿਨ ਵਸਤੂ ਪਈਓ.....
ਸਭੁ ਨਾਨਕ ਬ੍ਰਹਮ ਪਸਾਰੋ ॥”

ਦਿਤਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ‘ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ’ ਵਿਚਾਲੇ,
ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਯਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਆਏ ਹਨ। ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਛੇਕੜ ਪੁਰ ਨਹੀਂ
ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਛਾਪੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਤੇ ਫਰੀਦ ਭ ਤੋਂ ਪਿਛੋ
ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਯੇ।

III। ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵਖਰੇ ਕਢਕੇ ਸਵੇਰੇ,
ਸੰਧਿਆਂ ਤੇ ਰਾਤੀਂ ਸੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਅਰਥਾਤ
ਨਿਰਨੋਮ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ‘ਜਪੁਜੀ’ ਦੀ
ਰਚਨਾ ਨਵੀਂ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ‘ਉਦਾਸੀ’ ਦੇ ਪਿਛੋ ਜਦ
ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਆ ਵਸੇ, ਜਪਨ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਰਚਨਾ
ਵਾਰ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਪਉੜੀਆਂ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਪਿਛੋ ਦੂਸਰੇ ਗੁਰੂ ਨੇ
ਆਪਣੇ ਰਚੇ ਸਲੋਕ ‘ਪਵਨ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਧਰਤ ਮਹਤ’ ਵਾਲੇ
ਇਸ ਦੇ ਅਖਰ ਤੇ ਵਧਾਏ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਲੋਕ ਰਲਾ ਕੇ
ਲਿਖਣ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਲਈ ਖੜਾ ਕੀਤਾ। ‘ਜਪੁ’
ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਲੋਕ।

ਆਦਿ ਸਚਿ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚ ॥

ਹੈਭੀ ਸਚਿ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚ ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ‘ਸੁਖਮਨੀ’

ਵਿਚ ਸਤਾਰਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੇ ਸਿਰ ਪੁਰ ਭੀ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।
 ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਸੋ ਦਰ ਕਿਹਾ' ਵਾਲੀ ਪਉੜੀ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਵਿਚ ਤੇ ਫੇਰ
 'ਰਹਿਰਾਸ' ਵਿਚ ਜੋ ਸੰਧਿਆ ਲਈ ਨਿਤਨੇਮ ਹੈ, ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਂਕਿ
 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਜਪੁ' ਨਾਲੋਂ ਮਹਿਲੇ ਰਚੀ
 ਸੀ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ 'ਜਪੁ' ਅਤੇ 'ਰਹਿਰਾਸ' ਵਿਚ ਉਸੇ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ'
 ਵਿਚੋਂ ਲੈਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਾਈ ਸੀ। 'ਰਹਿਰਾਸ' ਵਿਚ 'ਸੋ ਪੁਰਖ'
 ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਬੜ
 ਚੁਕਨ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਦਾਖਲ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਹੋਰ ਭੀ ਪਿਛੋਂ
 ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਲੈ ਕੇ ਵਧਾ ਲਏ।

ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਭਾਗਾਂ I, II, ਤੇ II ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ
 ਪੂਰਣ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਦੋ ਤਤਕਰੇ, ਇਕ ਰਾਗਾਂ ਦਾ
 ਤੇ ਦੂਜਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਵਧਾਏ ਹੋਏ ਹਨ।

ਤਰਤੀਬ ਦਾ ਫਰਕ ਸਿਵਾਏ 'ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ' ਦੇ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ
 ਪਿਆ। ਪਰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਸਿਆਲ
 ਨਾਲ, ਰਾਗਾਂ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਉਲਟ ਦਿੱਤੀ
 ਅਤੇ ਇਕ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ
 ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਰਾਗਾਂ ਹੇਠੋਂ ਕਢ ਕੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਇਕ
 ਥਾਂ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਏਸ ਅਵਗਿਆ ਦੀ ਕਰੜੀ
 ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤਨੀ ਪਈ। ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਇਕ ਖੋਜੀ
 ਜਾਂ Critical Student ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਬੜੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਨਹੀਂ
 ਸੀ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਹਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਅਗੋਂ ਫੇਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕ੍ਰਮ
 ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ
 ਬਾਣੀ ਨੂੰ। ਇਹ ਕੰਮ ਇਕ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੋਝੀ ਵਾਲਾ
 ਅਤੇ ਬੜਾ ਬਾਖ਼ਸ਼ਰ ਆਇਮੀ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ
 ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੱਤੀ ਹੁੰਦੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ

ਉਹ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਕਹੀ ਜਾਂ ਰਚੀ ਗਈ ਸੀ, ਤਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਨੁਸ਼ਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਸਾਡੀ ਅਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੁੰਦੀ, ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੰਘਣ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਾਕਫੀ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਧਰਮਾਂ ਬਾਬਤ ਵਧਦੀ ਚਲੀ ਗਈ, ਅਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਖੰਡਨ-ਆਤਮਕ ਰਚਨਾਂ ਤੋਂ ਅਤੇ ਇਕ 'ਸ਼ਾਇਰ' ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਤੋਂ ਟੁਰ ਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾਂ, ਭਾਸ਼ਾ, ਕਵਿਤਾ, ਅਤੇ ਉਚੇ ਸ਼ਿਆਲਾਂ ਦੀ ਉਸ ਮਨੁਸ਼ਲ ਤਕ ਆਪਣੀ ਜੋ 'ਆਰਤੀ' ਜਾਂ 'ਜਪ' ਆਦਿ ਦੀ ਰਚਨਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀ ਵਾਕਫੀ ਭਾਗਵਤ, ਯੋਗ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ, ਅਤੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤੀਪਰਵ, ਅਨੂਸਾਸ਼ਨ ਪਰਵ ਤੇ ਭੀਸ਼ਮ ਪਰਵ, ਅਤੇ ਭਗਵਤ ਗੀਤਾ ਵਾਲੇ ਭਾਗਾਂ ਨਾਲ ਅਖੀਰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤਕ ਬੜੀ ਕਾਫੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਰਲ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਤੋਂ ਵੀ, ਫਕੀਰਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣੁਣੁਣਾ ਕੇ ਚੰਗੇ ਜਾਣੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਿਛੋੜੀ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਪਮਾ, ਅਲੰਕਾਰ, ਅਤੇ ਵਾਕ ਰਚਨਾ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਰਤੇ ਹਨ, ਜੋ ਦੂਜੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬੀੜ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਅਬਚਲ ਨਗਰ (ਨੰਦੇੜ) ਬੁੰਗਾ ਰਾਮ ਗੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਦਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਔਰੰਗਾਬਾਦ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਕ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਉਤਾਰਾ ਏਸ ਦਾ ਪਟਨੇ ਸਾਹਿਬ ਭੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਤਾਰਾ ਕਿਸ ਕੀਤਾ ਤੋਂ ਕਿਉਂ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ ਗਿਆ।

੧੦-ਬਾਣੀਦਾਇਕ ਥਾਂ ਲਿਖੇ ਜਾਣਾ

ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਲੋਕ ਨੂੰ ਜਦ ਇਕ ਨੀਜਤ ਥਾਂ ਦੇ ਦਿਤੀ ਗਈ, ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਲਫਜ਼ੀ ਸੁਧਾਈ ਹੋ ਗਈ,

ਤਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਲਿਖਣ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕੀਤਾ ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਹਾਲੀਂ ਪਿੰਡ ਸੀ । ਜਿਥੇ ਹੁਣ ਰਾਮਸਰ ਹੈ, ਉਸ ਨੀਵੀਂ ਥਾਂ ਤੇ ਬੇਰੀਆਂ, ਕਿਕਰਾਂ ਆਦਿ ਦਾ ਇਕ ਸੰਪਣਾ ਬੁੰਡ ਸੀ, ਵਿਚ ਇਕ ਛਪੜ ਵੀ ਸੀ । ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਏਸ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਵੇਖਣਗਏ । ਉਥੇ ਦੀ ਇਕਾਂਤ ਅਤੇ ਛਾਂ ਪਸੰਦ ਆਏ, ਮਨਭਾਉਂਦੀ 'ਪਰੋਬਟੀ' ਮਿਲ ਗਈ, ਛਪੜ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਇਕ ਥਾਂ ਚੁਣਕੇ ਉਥੇ ਆਪਣੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਤੰਬੂ ਲਵਾਕੇ, ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਸਿਹਨ ਕਨਾਤਾਂ ਨਾਲ ਘੇਰ ਲਿਆ । ਕੁਝ ਦੂਰ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਤੰਬੂ ਸੀ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਥੋੜੇ ਸਿਖਾਂ ਲਈ, ਜੋ ਟਹਿਲ ਸੇਵਾ ਲਈ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ, ਰਹਿਣ ਦਾ ਇੰਨਤਬਾਮ ਸੀ । ਰਾਮਸਰ ਦੀ ਸੋਭਾ ਵਿਚ ਖੁਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਰਚਿਆ ਸ਼ਬਦ ਭੀ ਹੈ, ਜੋ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:—

ਨਿਤ ਪ੍ਰਤਿ ਨਾਵਣ ਰਾਮਸਰ* ਕੀਜੈ ।

ਬੋਲ ਮਹਾਂਰਸ ਹਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਜੈ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਨਿਰਮਲ ਉਦਕ ਗੋਬਿੰਦ ਕਾ ਨਾਮ ॥

ਮਜਨ ਕਰਨ ਪੂਰਨ ਸਭ ਕਾਮ ॥ ੧ ॥

ਸੰਤ ਸੰਗ ਤਹਿ ਗੋਬਟਿ ਹੋਇ ॥

ਕੋਟਿ ਜਨਮ ਕੇ ਕਿਲ ਵਿਖ ਖੋਇ ॥ ੨ ॥

ਸਿਮਰਹਿ ਸਾਧ ਕਰਹਿ ਆਨੰਦ ॥

ਮਨ ਤਨ ਰਵਿਆ ਪਰਮਾਨੰਦ ॥ ੩ ॥

ਜਿਸਹਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਰਿ ਚਰਣ ਨਿਧਾਨ ॥

ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਤਿਸਹਿ ਕੁਰਬਾਨ ॥ ੪ ॥

*ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਰਾਮਸਰ' ਤੋਂ ਮਤਲਬ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ 'ਸਰ' ਦਾ ਹੀ ਹੋਵੇ ਜੋ ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਹਾਲੀ ਖੁਦ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਇਸਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸੀ ।

ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ 'ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ' ਤੇ ਰੋ।
 ਇਹ 'ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ' ਹੀ ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਜਾਂ ਧਰਮਸਾਲ
 ਦਾ ਕੰਮ ਵੇਂਦੀ ਸੀ। ਹੋਰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਨ ਲਈ ਕੋਈ 'ਰਾਮ-
 ਸਰ' ਨਾ ਆਵੇ, ਅਸੀਂ ਆਪ ਹੀ 'ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ' ਆਇਆ ਕਰਾਂਗੇ। ਸੋ
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਆਪ ਜੀ ਰਾਮਸਰ ਰਹੇ, ਤੀਜੇ ਪਹਿਰ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਆਉਂਦੇ,
 ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦਰਬਨ ਦੇ ਕੇ ਪਹਿਰ ਦਿਨ ਰਹਿੰਦੇ ਮੁੜ ਡੇਰੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ।

ਜਦ ਸਾਰੀ ਤਿਆਰੀ ਹੋ ਗਈ ਤਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੁਢ ਦਿਨ ਦੇਖ
 ਪੋਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਲਕੀ ਵਿਚ ਰਖਕੇ ਖੂਬ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਉਥੇ ਲੈ ਚਲੇ :-

ਪੁਨ ਖ਼ਾਸ* ਚੌਫੇਰ, ਸੁਚਾਰੇ ਲਗੇਸ, ਗੁਰੂ, ਗੁਰਪੁਤ੍ਰ
 ਬੁਢਾ ਅਰ ਭਾਈ।

ਧੁਨ ਸੰਖਨ ਕੀ ਸੁ ਅਪਾਰ ਭਈ, ਮਿਲ ਵੇਵ-ਬਧੂ ਸਭ
 ਦੇਖਨ ਆਈ।

ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਕੰਮ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ।

ਤਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਮੁਖੋਂ ਉਚਾਰੇ।
 ਸੁਨ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਪਿਆਰੇ।
 ਰਚੋ ਬੀੜ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਅਪਾਰਾ।
 ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰਨਿ ਮੈਂ ਸੁਖ ਧਾਰਾ ॥

ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ

ਤਾਤਕਾਲ ਪੜ੍ਹੇ ਰਚ ਲੀਨੇ ॥

ਏਕ ਤਾਵ ਕੇ ਚਾਰ ਸੁ ਕੀਨੇ ॥

ਅਤੇ ਮਿਸਤਰ ਨਾਲ ਲੀਕਾਂ ਪਾਕੇ ਪਹਿਲੀ ਜੁਬ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ
 ਅਗੇ ਰਖੀ, ਜਿਸਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਫੇ ਪੁਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਰ ਕੰਵਲ
 ਨਾਲ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਵਲ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਤਕਰਾ ਬਣਾਂਦੇ

*ਖ਼ਾਸ, ਖ਼ਾਸਾ = ਪਾਲਕੀ।

ਸਮੇਂ 'ਜਪੁ ਨੀਸ਼ਾਣ'* ਲਿਖਕੇ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। 'ਜਪੁ' ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਹਥਾਂ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਸੋ ਉਸ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤਾ। 'ਸੋਦਰ' ਰਹਿਰਾਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਣੇ ਗੁਣਕੇ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਾਲੀ 'ਸ਼ੋ ਪੁਰਖ' ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਸਨ ਲਿਖੇ ਗਏ। 'ਕੀਰਤਨ ਸੋਹਲਾ' ਜਿਸ ਵਿਚ ਚੌਥੇ ਅਤੇ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਭੀ ਹਨ, ਉਹ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤੇ ਹੋਣਗੇ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਬਾਣੀਆਂ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸਤ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਭਾਈ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਗਏ। ਰੋਜ਼ ਦਾ ਨੇਮ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸ਼ਨਾਨ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋਕੇ ਚਾਨਣ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਕਨਾਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਿਹਨ ਵਿਚ ਇਕ ਬੇਰੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ। ਕੁਝ ਤਾਂ ਬੋਲਕੇ ਲਿਖਵਾਂਦੇ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਬਾਣੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਪੜ੍ਹੇ ਆਪ ਦਰਸਤ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਨਕਲ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ। ਜਦ ਭਾਈ ਜੀ ਲਿਖਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਤਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਹੋਰ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਅਤੇ ਸੋਚ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

* 'ਨੀਸ਼ਾਨ' ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ਰਮਾਨ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਭੀ ਜਦ ਸੂਬੇਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਇਹ 'ਨੀਸ਼ਾਨ' ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਆਦਿ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਿਹੇ 'ਨੀਸ਼ਾਨ' ਨਾਲ ਡੈਕਟਰੀਆਂ ਆਦਿ ਖੋਲਣ ਤੇ ਤਜਾਰਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਥ ਦਾ 'ਨੀਸ਼ਾਨ' ਨਾ ਨਿਰਾ ਸਨਦ ਜਾਂ authority ਹੀ ਸੀ, ਸਗੋਂ 'ਮੰਗਲਾ ਚਰਣ' ਵਜੋਂ ਵੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖਦੇ ਸਮੇਂ ਕਸੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸਫ਼ੇ ਪੁਰ 'ਤਬਰੱਕਨ', 'ਬਿਸਮਿਲਾ' ਲਿਖਵਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਵੇਲੇ ਜਿਨ੍ਹੇ ਭੀ ਗੁੱਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਲਿਖਾਗੇ ਆ ਨੇ ਕੀਤੇ, ਕੰਮ ਆਰੰਭਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ 'ਨਿਸ਼ਾਨ' ਇਕ ਕਾਗਜ਼ ਪੁਰ, ਜੋ ਕਈ ਵਾਰੀ ਸੁਨਾਹਿਰੀ ਰੁਪਹਿਰੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਥੀਂ ਲਿਖਵਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ 'ਮੁਲ ਮੰਤ੍ਰ' ਪੁਰਾ ਜਾਂ ਕੁਝ ਸੰਖੇਪ ਬਰਕੇ ਜਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਉਹੋ ਜਿਹੇ ਲਛਕ ਲਿਖ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਗੁਰੂ ਸਹਾਇ'। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੋਝਾਂ ਵਿਚ ਇਹ 'ਨੀਸ਼ਾਨ' ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

ਇਹਨਾਂ ਸੋਧੇ ਪਤਿਆਂ ਦੇ ਫੇਕੜ ਉਹ ਲਫਜ਼ 'ਸੁਧ' ਲਿਖ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਲਈ ਮਾਸ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਵਿਚ ਇਕ ਥਾਂ ਅਖੀਰ ਤੇ ਇਹ ਹਦਾਇਤ ਹੈ:—'ਇਹ ਸਲੋਕ ਆਦਿ ਅੰਤ ਪੜਨਾ'। ਸੋ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਹ ਸਲੋਕ ਉਸ ਜੁੜ ਦੇ, ਜੋ ਉਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਨਕਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਹਿਲੇ ਵੀ ਤੇ ਪਿਛੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਜਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ (ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਵਾਰ ਮ: ੫ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ) ਇਹ ਹਦਾਇਤ ਹੈ: "ਸੁਧ ਕੀਰੇ" ਜਿਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਨਕਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਲਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਅਸਲ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਕੇ ਸੋਧ ਲਉ।

ਲਿਖਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਦੁਪਹਿਰ ਤਕ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ; ਫੇਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕ ਕੇ ਤੇ ਕੁਝ ਆਰਾਮ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ 'ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ' ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਸੰਧਿਆਂ ਨੂੰ ਚਲਣੇ ਚਾਨਣੇ, ਜਿੰਨੀ ਕੁ ਵੇਹਲ ਮਿਲਦੀ, ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਕਰਦੇ, ਜਾਂ ਨਵੀਂ ਬਾਣੀ ਰਚਦੇ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਬਾਬਤ ਭੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਕੁਝ ਰਚਨਾ ਇਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਹੀ ਰਚੀ ਸੀ।

ਭਾਈ ਜੀ ਦਾ ਲਿਖਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਸੁਖਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਲਗਾਂ ਸੋਧ ਕੇ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਲਿਖਾਈ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਲਿਖਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਇਕ ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਹੋ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ। ਜੇਕਰ ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ ਸਫੇ ਔਸਤਨ ਰੋਜ਼ ਲਿਖਨ, ਤਦ ੬੬੯×੨ ਸਫੇ, ਜੋ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਸਨ, ਲਿਖਣ ਲਈ ਵਰਾ ਭਰ ਲਗ ਜਾਣਾ ਮਾਮੂਲੀ ਗਲ ਸੀ। ਫੇਰ ਕੋਈ ਪੰਜਾਹ ਸਫੇ ਤਤਕਰਿਆਂ ਦੇ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨੇ ਸਨ। ਸਮਝੋ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਕਾਂਟ ਛਾਂਟ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਲਿਖਾਈ ਲਿਖਾਈ ਉਤੇ ਹੀ ਕੋਈ ਸਵਾ ਜਾਂ ਡੇਢ ਵਰਾ ਲੱਗਾਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਸਮਾਂ ਪਾਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ, ਅਤੇ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਕਰਕੇ ਵੰਡਿਆ। ਹੁਣ ਜਿਲਦ ਬਨਾਣੀ ਬਾਕੀ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਚਿਕਰ ਅਗੇ ਆਵੇਗਾ।

੧੧-ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਬਾਬਤ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਗਲਤ ਗੱਲਾਂ

‘ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ,’ ਅਤੇ ‘ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਆਦਿ ਇਤਿਹਾਸਾਂ* ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਬੀਰ, ਨਾਮਦੇਵ ਆਦਿ ਭਗਤ ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਰਹਿੰਦੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਪਾਸ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਸੁਣਾਈ ਬਾਣ ਆਪ ਬੋਲਕੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਤੋਂ ਲਿਖਵਾਂਦੇ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਬਾਬਤ ਉਪਰ ਕੁਝ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ।

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੀਹ ਰਾਗਾਂ ਹੇਠ ਬਾਣੀ ਲਿਖੇ ਜਾਣਦੇ ਪਿਛੋਂ, ਏਕ ਸਮੇਂ ਪੰਡਿਤ ਦੇ ਆਏ। ਕਾਬੀ ਤੇ, ਬਤ ਗੁਣੀ ਸੁਣਾਏ।
ਕ੍ਰਿਸਟਲਾਲ ਹਰਿਲਾਲ ਸੁ ਨਾਮ। ਦੋਊ ਭਾਤ ਸੁੰਦਰ ਸੁਖ ਧਾਮ।
ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੂੰ ਮਥਾ ਆ ਟੇਕਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਪਾਸ ਬਿਠਾਲਕੇ ਹਾਲ ਚਾਲ ਪੁਛਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ :-

ਏਕ ਸਮੇਂ ਨਾਨਕ ਨਰੰਕਾਰੀ। ਕਾਸੀ ਕਏ ਗੁਟੁ ਸੁਖ ਧਾਰੀ।
ਮੁਹਿ ਦਾਏ ਸੇ ਸੰਗਤ ਭਈ। ਅਨਿਕ ਭਾਤ ਕੀ ਚਰਚਾ ਕਈ ॥
ਬਹੁਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀਨੋ। ਚਾਰ ਸ਼ਲੋਕ ਪਠੇ ਸੁਖ ਦੀਨੋ ॥
ਸੇ ਸਲੋਕ ਹੈ ਕੰਠ ਹਮਾਰੇ। ਸੁਨੋ ਪ੍ਰਭ ਹਮ ਕਹੈ ਸੁਧਾਰੇ ॥
‘ਪੜ੍ਹ ਪੁਸਤਕ ਸੰਧਿਆ ਬਾਦੇ।’ ਇਹ ਬਿਧ ਭਾਖੇ ਰੂਪ ਅਨਾਦੇ ॥

*‘ਇਤਿਹਾਸ’ (= ਇਤਿ—ਆਹ—ਸ) ਦੇ ਮਾਦੀ ਅਰਥ (etymological meaning) ਹਨ ‘ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ’ ਅਰਥਾਤ ਕਿੱਸਾ, ਕਹਾਣੀ ਜਾਂ ਅਛਾਸਾਨਾ। ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਪੁਰਾਣਾ ਆਦਿ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੂਰ ਪਲਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਆਰਯਾ ਸਮਾਜੀਆਂ ਨੇ ‘ਪੋਰਾਣਕ ਗਪੜੇ’ ਰਖਿਆ ਹੈ, ਸੇ ਵਿਚਾਰੇ ਆਪਣੀ ‘ਪੋਰਾਣਕ-ਸਿਖਿਆ’ ਤੋਂ ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਉਠ ਸਕਦੇ।

ਆਪ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰ ਅਵਰ ਸੋ ਕਹੋ । ਜਾਂਤੇ ਮੁਕਤ ਪਦਾਰਥ ਲਹੋ ॥
 ਚਾਰ ਸ਼ਲੋਕ ਲਿਖੇ ਕੁਰ ਸੋਊ । ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਕਹਾ ਸੁਣੋ ਤੁਮ ਦੋਊ ॥
 ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਕਰੋ ਸਲੋਕ ਬਖਾਨ । ਸਤਾਹਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਮੈਂ ਜਾਨ ॥
 ਦੋਹਰਾ ॥ 'ਕਤੰਬ ਮਾਤਾ' ਤੇ ਆਇ ਲੈ ਗਾਥਾ ਦੀਉ ਸੁਨਾਇ ।
 ਦੋਊ ਭਾਤ ਆਨੰਦ ਤਰੇ ਰਹੇ ਚਰਣ ਲਪਟਾਇ ॥
 ਸੋ ਸ਼ਲੋਕ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖ ਬਿਪੁਨ ਦੀਏ ਸੁਨਾਇ ।
 ਆਪਨਿ ਦੇਸ ਕਲਿਆਨ ਹਿਤ ਪੰਡਤਨਿ ਲਿਖੇ ਬਨਾਇ ॥
 ਤਥਾ ਸਤ ਬਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕਹੋ ਤਥੇ ਦੋਊ ਹਰ ਖਾਇ ।
 ਕਾਸੀ ਕੇ ਜਾਵਤ ਤਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪਾਦ ਮਨਾਇ ॥

'ਸ਼ਲੋਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ' ਅਤੇ 'ਗਾਥਾ' ਨਾਮ ਦੇ ਸਲੋਕ ਜੋ 'ਭੋਗ ਦੀ
 ਬਾਣੀ' ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਅਤੇ ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਦੇ
 ਨਾਮ ਪੁਰ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਣਨ ਦੇ ਮੌਕਿਆ ਅਤੇ ਸਬਬਾਂ ਨੂੰ
 ਦਸਣ ਲਈ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਘੜੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਖ਼ਾਸ
 ਬਾਣੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਬਾਬਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਹਨ । ਜਿਹੜੇ
 ਚਾਰ 'ਸ਼ਲੋਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ' ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਾਂਸ਼ੀ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ
 ਲਾਲ ਤੇ ਹਰਿਲਾਲ ਪੰਡਿਤਾਂ ਦੇ ਦਾਦੇ 'ਚਤੁਰ ਦਾਸ' ਨੂੰ ਸੁਣਾਏ ਕਹੇ
 ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਖ਼ਾਲੀ ਪਹਿਲਾ ਇਕੱਲਾ ਸਲੋਕ ਹੀ ਗੁਰੂ
 ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਦੂਜੇ ਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ, ਦੇ ਹਨ ।
 ਏਸ ਗਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਖ਼ੁਦ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ
 ਭਰੀ ਹੈ । ਜੋ 'ਗਾਥਾ' ਨਾਮ ਦੇ ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੇ ਉਹੋ ਜਿਹੀ
 ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਰਚੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪਾਲਾਂ 'ਚਰਪਟਨਾਥ'
 ਜੋਗੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ
 ਉਪਰ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ । ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਮੌਜੂਦ ਗੁਰੂ
 ਨਾਨਕ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇ ਚਾਰ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਲੋਂ ਨਕਲ ਉਤਾਰੀ
 ਹੈ । ਉਹ ਕਿਸੇ ਪੰਡਤਾਂ ਨਾਲ ਗੋਸ਼ਟ ਸਮੇਂ ਨਹੀਂ ਕਹੇ ਗਏ, ਜੋ ਏਸ
 ਬੋਲੀ ਦੇ ਵਰਤਨ ਲਈ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ । ਫੇਰ ਉਹਨਾਂ
 ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ' ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਪੰਡਿਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਨ ਵਾਸਤੇ

ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਬੋਲੀ ਵਰਤਨੀ ਪੰਡਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਾਸੇ ਹੀਣਾ ਬਣਾਣਾ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦੇ ਪਿਛੇ 'ਮੁ' ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਬੰਧ ਕਾਰਕ ਵਿਚ 'ਯ'। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕ੍ਰਿਆਪਦ ਦੇ ਤ੍ਰਿਤੀਆ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ ਵਚਨ, ਵਰਤਮਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਛੇਕੜ ਤੇ 'ਤਿ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਮੁ' ਅਨੁਸਵਰ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਚਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਲਤ ਮਲਤ ਵਰਤਕੇ 'ਜੋਗੀ ਨਾਥਾਂ' ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਨਕਲ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਉਤਾਰੀ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਰਚਨਾ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਪੁਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੀ ਕੁਝ ਸਲੋਕ ਰਚੇ ਹਨ ਤੇ ਬਸ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਖਨੇ ਆਦਿ ।

ਜਿਸ ਆਪਣੇ ਦਾਦੇ 'ਚਤੁਰਦਾਸ' ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਪੰਡਤਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਕ ਫਰਸ਼ੀ ਨਾਮ ਹੈ, ਜਿਹੋ ਜਿਹੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਬਣਾ ਲਈਏ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਇਕ ਬਚਨ ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ:-

“ਗਿਆਨ ਧਿਆਨ ਕੁਛ ਬੂਝੇ ਨਾਹੀ, ਚਤੁਰ ਕਹਾਵੇ, ਪਾਂਡੇ ।”

'ਚਤੁਰ ਦਾਸ' ਕੋਈ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਕਾਂਸ਼ੀ ਦੇ ਪਾਂਡੇ ਦਾ, 'ਚਤੁਰਸੇਨ' ਭਾਵੇਂ ਹੋਵੇ। ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਉਪਕਲਾ ਬਚਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੁਰਖੇਤ੍ਰ ਵਿਚ 'ਮਾਸ' ਸਬੰਧੀ ਬਹਿਸ ਕਰਦਿਆਂ 'ਨਨਕੂ' ਪਾਂਡੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਜਾਣਦਾ ਤੇ ਤੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੜਾ ਚਤੁਰ ਕਹਾਂਦਾ ਹੈ।'

ਸ੍ਰਾਮੀ ਦਯਾਨੰਦ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਪੁਰ 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਮੇ ਪਗ' ਅੜਾਉਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਬਧਦਿਆਂ ਭਾਂਵੇਂ ਲਫਜ਼ 'ਭੋ' ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਇਹਨਾਂ 'ਸਲੋਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ' ਵਲ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਲੰਘੀ ਸੀ, ਜੋ ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਲਾਹੌਰੋਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਅਤੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲੋਂ ਹਰਗੋਬਿੰਦਪੁਰ। ਏਸ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਵਰਤਨ ਦੀਲੋੜ, ਜੇ ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਉਹ ਕਿਤੇ ਵਰਤੀ

ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ
ਨੂੰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਗੁਰੂ ਬਣਨ ਪਿਛੋਂ ਖੜੂਰ ਦਾ ਨਿੱਕਾ
ਜਿਹਾ ਪਿੰਡ ਸੀ ।

“ਜੜ ਪੰਡਤ ਜਾਵਤ ਭਏ ਅਧਿਕ ਹਿਰਦੇ ਸੁਖਮਾਨ ।

ਸਭੇ ਭਗਤ ਆਵਤ ਭਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਨਿਕਟਾਨ ॥

ਚਰਚਾ ਭਈ ਅਨੇਕ ਪਕਾਰਾ । ਨਿਰਗੁਣ ਸਰਗੁਣ ਰੂਪ ਅਪਾਰਾ ।”

ਤਦ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ
ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵੀ ਲੈ ਆਉ। ਭਾਈ ਜੀ
ਜਿਤਨੀ ਕੁ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਲੈ ਆਏ । ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ
ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਕਹਿਣ ਪੁਰ ਭੀ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਸਹਿਤ ਇਹੋ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ
ਰਚਨਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋਣ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ।

ਸਾਰੇ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਏਸ ਵੇਲੇ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸਾਨੂੰ
ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ, ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੂਰਣ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਅਤੇ ‘ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ’
ਵਿਚ ਖਾਲੀ ਕਬੀਰ ਤੇ ਫ਼ਰੀਦ ਦੇ ਸਲੋਕ ਹੀ ਹਨ, ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਾਵੇਂ
ਆ ਜਾਂਦੇ। ਫੇਰ ਕਬੀਰ ਤੇ ਫ਼ਰੀਦ ਦੇ ਇਥੇ ਦਿਤੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ
ਦਾ ਅੱਡ ਅੱਡ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਹੈ ।

(੩) ‘ਬਹੁਰੇ ਬੇਦ ਦੇਹ ਧਰ ਆਏ’ । ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਆਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ
ਹੋਈ :-

“ਚਤੁਰ ਚਤੁਰ ਤੁਮ ਰੂਪ ਸੁਧਾਰੇ । ਬਿਪ ਦੇਹ ਧਰ ਕਾਜ ਸਵਾਰੇ ।

ਚਤੁਰਾਨਨਿ* ਕਉ ਕਹਾ ਸੁਨਾਏ । ਜਾਵੇ ਧਰ, ਇਨ ਰਫ ਕਰਾਏ ।

ਜਬ ਲੋ ਰਹੇ ਬੇਦ ਧਰ ਮਾਂਗੇ । ਤਬ ਲੋ ਰਹੇ ਇਨੇ ਨਿਕਟਾਈ ।”

ਜੇ ਇਹ $੪ \times ੪ + ੧ = ੧੭$ ਬ੍ਰਹਿਮਣ ਭੱਟ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਵੱਯੇ
ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਿਖਾ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਸੀ;
ਮਥਰਾ, ਹਰਿਬੰਸ, ਜਾਲਪ ਤੇ ਬੱਲ ਇਹ ਚਾਰ ਸਾਮਵੇਦ ਦੇ ਅਵਤਾਰ
ਸਨ; ਕਲੂ, ਸਹਾਰ, ਜਲੁਨ ਤੇ ਨਲ, ਇਹ ਚਾਰ ਰਿਗਵੇਦ ਦੇ ਅਵਤਾਰ;

*ਬ੍ਰਹਮਾ ।

ਦੱਲ, ਸੱਲ ਜੱਬ ਤੇ ਬਲ ਇਹ ਯੁਜੁਰਵੇਦ ਦੇ, ਅਤੇ ਕੀਰਤ, ਗਇੰਦ, ਦਾਸ,
 ਸਦਾ ਰੰਗ ਇਹ ਅਥਰਬਣ ਵੇਦ ਦੇ ਚਾਰ ਦੇਹਿ-ਅੰਗ ਸਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ
 ਇਕ ਵਰ੍ਹਾ ਜਗਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਥਾਂ ਥਾਂ ਅਤੇ ਜੋਗੀਆਂ ਤਪੀਆਂ ਵਿਚ
 ਵੁੰਡਦੇ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਆ ਮਿਲੇ ਅਤੇ
 ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬੜੀ ਉਸਤਤੀ ਕੀਤੀ, 'ਮਹਾਂ ਬਿਸ਼ਨ ਦਿਖ ਰੂਪ ॥' ਗੁਰੂ
 ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਉਸਤਤੀ ਕਰੋ। ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਸਾਨੂੰ
 ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰੀਏ :-

ਕਿਹ ਬਿਧ ਉਸਤਤ ਗੁਰ ਕੀ ਆਵੇਂ । ਆਪ ਸਮਝਾਏ ਚਾਲ ਹਮ ਦੇਵੇਂ ॥
 ਬੀਸ ਸਵੈਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਰਹੇ । ਕੁਰ ਨਾਨਕ ਜਸ ਬਰਨਨ ਕਰੇ ॥
 ਸਮਝ ਚਾਲ ਤਿੰਹ ਜਸ ਪੁਕਟਾਯੇ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਸ ਪ੍ਰਿਥਮੇ ਆਇਓ ॥
 ਗੁਰੂ ਅੰਕਦ ਕਾ ਜਸ ਕਹਾ । ਸਵੈਯੇ ਦਸ ਪੁਕਟਾਇ ॥
 ਅਮਰਦਾਸ ਕਾ ਜਸ ਸੁਖ ਕੰਦਾ । ਬਾਈ ਸਵੈਯੇ ਰਚੇ ਆਨੰਦਾ ॥
 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜਕ ਸਵਾਮੀ । ਸਠ ਸਵੈਯੇ ਪੁਰਣ ਕਾਮੀ ॥
 ਮੁਕਤ ਜੁਕਤ ਕਾ ਇਕ ਗੁਰ ਸੁਰਾ । ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਕਾ ਜਸ ਜਕ ਰੂਰਾ ॥
 ਬੀਸ ਦੇਕ ਸਵਈਏ ਕੁਟ ਆਇ । ਇਕ ਸੇ ਬਾਈ ਤਦੇ ਸਮੁਦਯੁ ॥
 ਇਹ ਬਿਧ ਸਭ ਨੇ ਜਸ ਪੁਕਟਾਯੇ । ਸਭ ਭਟੋਨ ਮਨ ਆਨੰਦ ਪਾਯੇ ॥
 ਅਤਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਤਦੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਧਾਨਾ । ਲਿਖੇ ਸਵੈਯੇ ਕੁੰਥ ਮਨਮਾਨਾ ॥
 ਮਨ ਇਛਤ ਸਭਕੇ ਵਰ ਦੀਨੇ । ਕੀਨ ਸਿਖ ਤਮ ਤਿਠਕਾ ਡੀਨੇ ॥

ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਭੱਟ ਕੌਣ ਸਨ, ਅਤੇ
 ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਵੈਯੇ ਆਪਣੀ ਅਨੋਖੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਰਚੇ, ਅਤੇ
 ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਮੌਕਿਆਂ ਪੁਰ ਪੜ੍ਹੇ। ਭੱਟ ਘਰਾਂ ਦੇ ਸੋਪੀ ਲਾਗੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ
 ਉਸਤਤ ਦੇ ਪੁਲ ਬਨੁਕੇ, ਜਜਮਾਨ ਨੂੰ ਸੁਝ ਕਰਕੇ, ਆਪਣੀ ਲਾਗ ਲੈਂਦੇ
 ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਉਹ ਸਵੈਯੇ ਸਨ ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਰਚੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਪਰ ਗੁੰਥ
 ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਾਗਾਂ ਹੋਠਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆ ਸਕੇ। ਭੱਟਾਂ ਨੂੰ 'ਵਾਰਾਂ'
 ਅਤੇ 'ਸਵੈਯੇ' ਆਦਿ ਬਨਾਣੇ ਚੰਗੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਪੁਰਨੇ ਪਵਾਣ ਦੀ
 ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ ॥ ਏਸ ਤੋਂ ਵਧਕੇ ਜੋ ਹੋਰ ਗੱਲ ਉਪਰਲੀ ਲੰਮੀ ਕਹਾਣੀ

* ਜੋੜ ੧੨੩ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਵਿਚੋਂ ਪਾਠਕ ਦੇ ਪਲੇ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਆਪ ਵਿਚਾਰ ਲਵੇ।

(੪) “ਵਾਰ ਵਧੀਕ ਸਲੋਕ ਲਿਖ, ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਔਰ ਲਿਖਾਇ ॥
ਤਤਕਰਾ ਲਿਖ ਸਭ ਕੁਝ ਕਾ, ਭੋਗ ਕੁਝ ਜੀ ਪਾਇ।”

‘ਵਾਰਾਂ’ ਤੋਂ ਬਚ ਰਹੇ ਸਲੋਕ ਉਹ ਸਨ ਜੋ ਮਜ਼ਮੂਨ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ‘ਵਾਰਾਂ’ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਮਾ ਸਕੇ, ਪਰ ਹੋਸਨ ਉਹ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਮੌਜੂਦ, ਅੰਨ ਮੌਕਿਆ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਰਚੇ ਗਏ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਾਰੇ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਰਚੇ ਹਨ।

‘ਮੁੰਦਾਵਣੀ’ ਵਾਲੇ ਸਲੋਕ ਪਹਿਲੇ ਥਾਣੀ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ, ਉਪਰਲੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਰਲੇ, ਅਤੇ ਬਟ ਹੀ ਪਿਛੋਂ ਆ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ‘ਮੁੰਦਾਵਣੀ’ ਅਖੀਰ ਤੇ ਦਿਤੀ ਠੀ ਨਹੀਂ।

‘ਤਤਕਰੇ’ ਬਾਬਤ ਵੀ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਬਕ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ‘ਤਤਕਰੇ ਦੀ ਪੋਥੀ’ ਬਣੀ ਹੀ ਪਿਛੋਂ ‘ਪਹੁੰਜੇ’ ਜਾਂ ਪਹੁੰਏ (ਕੁਰਖੇੜ) ਵਿਚ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਏਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਇਤਫਾਕ ਨਹੀਂ। ਅਗੇ ਚਲ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਇਸ ਪੁਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗੇ। ਪਿਆਨ ਰਖੋ ਇਥੇ ‘ਤਤਕਰਾ’ ਜਾਂ ‘ਤਤਕਰੇ’ ਵੀ ਖੁਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਣਾਏ ਦਸੇ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਤੇ ਇਹ ਕੰਮ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਪਿਛੋਂ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਇਹ ਬਣਾਏ। ਇਹਨਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਪੁਰ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਅੰਕ ਵਖਰਾ ਸੀ।

(੫) ਹੁਣ ਇਕ ਹੋਰ ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਗਲ ਸੁਣੋ :-

ਭਝ ਲੋ ਰਾਗ ਸਤਿ ਇਕ ਠਾਏ। ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਕੇ ਸਨਮੁਖ ਆਏ।
ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਧ ਕੀ ਉਸਤਤ ਕਰੀ। ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਮਨ ਆਨੰਦ ਭਰੀ।
ਉਸਤਤ ਕਰ ਗੁਰੂ ਪਕ ਲਪਟਾਏ। ਦਯਾ ਸਿੰਧ ਪ੍ਰਫਿਓ ਮਨ ਲਾਇ।
ਨਿਜ ਆਵਨ ਕਾ ਕਾਰਣ ਕਹੋ। ਤਿਨੈ ਕਹਾ ਤੁਮ ਸਭ ਕਿਛ ਲਹੋ।
ਹਮ ਜਗ ਮੈਂ ਅਤ ਹੀ ਦੁਖ ਪਾਏ। ਪੁਤ੍ਰੀ ਸਾਬ ਪਿਤਾ* ਨਰ ਕਾਏ।

*ਲਿਖਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚੰਗੀਆਂ ਉਪਮਾਆਂ ਲਭੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ।
ਹਰਾਮਕਾਰੀ Incest ਦੀਆਂ ਤਸਬੀਹਾਂ ਵਰਤਕੇ ਬਣਾਏ ਨੇ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਹ ਬਿਧ ਹਮ ਜਕ ਮੇਂ ਦੁਖ ਪਾਵੇ । ਪੁਤ ਪਾਤ* ਕਰਹੇ ਇਕ ਠਾਰੇ ।
 ਸਮਝ ਨ ਪਾਤ ਸਮਾ ਮਧਿਆਨਾ* । ਵਿਖਰਜੇ ਗਾਵੇ ਧਾਰ ਗੁਮਾਨਾ ।
 ਦੇਹਰਾ ॥ ਤਾਤੇ ਜਤਨ ਕੇ ਅਸ ਕਰੇ ਹੇ ਪੁਤ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ।
 ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸਭ ਕੇ ਲਿਖੇ ਹਮ ਸਭ ਕਰੇ ਸਨਾਥ ।
 ਰਾਕਨ ਕੀ ਬਿਨਤੀ ਸੁਨੀ ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਸੁਖ ਖਾਨ ।
 ਰਾਕ ਮਾਲ ਤਬ ਹੀ ਲਿਖੀ ਭੋਗ ਤਾਹਿ ਪਰ ਠਾਨ ।
 ਚੇਪਈ ॥ ਕਹੇ ਰਾਕ ਖਟ, ਤੀਹ ਸੰਗ ਨਾਰੀ । ਅਛਟ ਅਛਟ ਸੁਤ ਕਹੇ ਉਚਾਰੀ
 ਅਠਤਾਲੀ ਸੁਤ ਸਭ ਕੇ ਭਏ । ਅਤਿ ਅਨੰਦ ਮਨ ਰਾਕਨ ਲਏ ॥

ਰਾਗ ਰਾਗਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮਰਦ-ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਸਵੀਰਾਂ
 ਦੇ ਸੈਂਟ ਤਾਂ ਅਜਾਇਬ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਏਸ ਲੇਖਕ ਨੇ
 ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਪਾਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ
 ਅਤੇ ਬਕਾਇਤ ਕਰਦੇ ਦਸਿਆ ਹੈ । ਏਸਦੇ ਵੇਲੇ ਤਕ ਰਾਗਮਾਲਾ ਵਾਲਾ
 ਬਗੜਾ ਛਿੜ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਉਸ ਧੜੇ ਵਿਚ ਸੀ ਜੋ ਰਾਗਮਾਲਾ
 ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ।
 ਸੋ ਇਸਨੇ ਆਪਣੇ ਏਸ ਅਨੋਖੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰਾਗਮਾਲਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ
 ਦੇਵ ਦੀ ਬਨਾਈ ਦਸਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਗਲ ਮੂਲੋਂ ਗਲਤ ਹੈ । ਆਲਿਮ
 ਕਵੀ ਦੀ ਲਿਖੀ ਕਿਤਾਬ 'ਕਾਮਕੰਦਲਾ' ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਰਾਗਮਾਲਾ ਉਧ੍ਰਿਤ
 ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਿਛੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਹੋਰ ਫਾਲਤੂ
 ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੀ ਅਖੀਰ, ਇਸਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ
 ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਕੋਰੇ ਵਰਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਪੁਰ ਲਿਖਨਾ ਸ਼ੁਰੂ
 ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਲਿਖਾਰੀ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਕਲ ਦਰ ਨਕਲ ਕਰਨ ਲਗ
 ਪਏ । ਰਾਗਮਾਲਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਗਵਾਹੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਜਰਾ
 ਦਾਂਦੇ 'ਗਾਯਣ ਪਾਤ੍ਰ' ਜਾਂ ਰੰਡੀ ਨੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ
 ਉਸਤਾਦ ਰਾਗੀ ਨੇ ਬਿਦ ਬਿਦ ਕੇ ਹਰ ਰਾਗ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਏ, ਅਤੇ
 ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਤਬਲੇ ਸਾਰੰਗੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਤਲ ਮਿਲਾਕੇ ਗਾਵਿਆ ।
 ਅਸਾਂ ਤੀਸਰੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਇਸ ਸਵਾਲ ਪੁਰ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ ।

(੬) ਪਰ 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ' ਦਾ ਕਰਤਾ ਕਿੱਸੇ ਲਿਖਦਾ ਹਾਲੀ

ਥਾਕਿਆ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੁਣ 'ਕਲਿਜੁਗ' ਹੋਰਾਂ, ਮਤਲਬ ਹਜ਼ਰਤ ਸ਼ੇਖਰ, ਨੂੰ ਵੀ ਲੈ ਆਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਆਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਤਤੀ ਕਰਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ—

ਕੰਠ ਪਾਠ ਜਹਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸ ਕਰਹੇ ਸਿਖ ਉਦਾਰ।
ਤਹਾ ਰਹਣ ਹਮਾਰਾ ਨਹੀਂ, ਤਜੋ ਠੋਰ ਤਤਕਰ ॥
ਸੰਗਤ ਮੈਂ ਆਵਨ ਪੁਭ ਕਿਸੀ ਕਾਲ ਹਮ ਦੋਹੁ।
ਪ੍ਰੈਂ ਅਨਾਥ ਸ਼ਰਨੀ ਪਰਿਓ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਧ ਰਖ ਲੋਹੁ।

ਤਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ :—

ਜਬ ਕੜਾਹ ਸੰਗਤ ਮੈਂ ਆਵੇ। ਤਿਹ ਛਿਨ ਤੁਮ ਭੀ ਦਰਸਨ ਪਾਵੇ।
ਜਬ ਲਗ ਵਰਤਤ ਰਹੇ ਕੜਾਹਿ। ਤਬ ਲੋ ਵਾਸ ਕਰੋ ਤੁਮ ਤਾਹਿ।
ਕੜਾਹ ਸਾਥ ਕਲਜੁਗ ਚਲ ਆਵੇ। ਸੰਗਤ ਮੈਂ ਗੰਗਾ ਪੜ ਜਾਵੇ।
ਏਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸੱਚੇ ਹੋਣ ਦਾ ਸਬੂਤ ਇਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ :—

ਅਬ ਲੋ ਬਾਤ ਪੁਤਖ ਇਹ ਦੇਖਹੁ ਸਮਝ ਵਿਚਾਰ।

ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੇ ਲਾਲਚੀ ਟੁਭਾ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਕੜਾਹ ਵਰਤਨ ਵੇਲੇ ਕੋਝੇ ਰਵਈਏ ਦਾ ਕਿਹਾ ਸੋਹਣਾ ਮਖੌਲ ਉਭਾਇਆ ਹੈ! ਜੇ ਕਰਤਾ ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਲਿਖਕੇ ਐਵੇਂ ਕਾਗਜ਼ ਕਾਲੇ ਨਾ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਕੀਹ ਬੁਝਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਕਿਤਾਬ ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਕਿਵੇਂ ਬਣਦੀ? ਜਦ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਣਨ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਤਦ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਭੋਗ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਤਕ ਉਸ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਪੁਰਾਇਆ ਜਾਏ।

੧੨-ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ 'ਸ਼ਾਖਾਂ'

ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿਚ 'ਬੀੜ' ਦਾ ਲਫਜ਼ ਤਿੰਨ ਅੱਡ ਅੱਡ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ volume ਜਿਲਦ copy ਨਕਲ, ਅਤੇ recension ਸ਼ਾਖਾ। ਏਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਮੈਂ ਭੀ ਇਹ ਲਫਜ਼ 'ਬੀੜ' ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਵਿਖੇਵਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਏਗਾ ਕਿ ਕਿਥੇ

ਕੀਹ ਅਰਥ ਹੈ। ਪਰ ਏਸ ਧਿਆਇ ਵਿਚ ਅਸੀਂ recension ਵਾਸਤੇ ਲਫਜ਼ 'ਸ਼ਾਖਾ' ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਲਫਜ਼ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਏਸੇ ਅਰਥ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਮੁਖ 'ਸ਼ਾਖਾ' ਸਮਝੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ :-

(੧) ਪਹਿਲੀ 'ਸ਼ਾਖਾ' ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਹਥੀਂ ਲਿਖੀ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ'।

(੨) ਦੂਜੀ 'ਸ਼ਾਖਾ' ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਵਾਧੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਰਜ ਕਰ ਦਿਤੇ ਸਨ—ਇਕ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਅਤੇ ਇਕ ਮੀਰਾਂਬਾਈ ਦਾ।

(੩) ਤੀਜੀ 'ਸ਼ਾਖਾ' ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਾਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਧਾਈ ਗਈ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੁਝ 'ਵਾਰਾਂ' ਦੇ ਸਿਰੇ ਪੁਰ ਏਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਤ 'ਜੋਧਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ' ਦੇ ਨਾਮ ਦੇ ਕੇ ਇਹ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਕਿ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ 'ਵਾਰਾਂ' ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਉਤੇ ਗਾਵਿਆਂ ਜਾਇਆ ਕਰੇ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਸਿਪਾਹੀਆਨਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗਰਮੀ ਲਿਆਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਨਉਂ (੯) 'ਧੁਨੀਆਂ' ਦੇ ਵਧਾ ਦੇਣ ਨਾਲ, ਜੋ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਵਿਚ ਹਾਸ਼ੀਏ ਪੁਰ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਕੋਈ ਅਡ ਸ਼ਾਖਾ ਕਾਇਮ ਨਾ ਹੋਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਫਰਕ ਏਡਾ ਛੋਟਾ ਸੀ ਕਿ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਇਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਤਬਦੀਲੀ ਖੁਦ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਵਿਚ ਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜੋ ਉਤਾਰੇ ਏਸ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਇਸ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਤੋਂ ਹੋਏ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਕਲ ਹੁੰਦੀ ਗਈ।

ਲਿਖਾਰੀਆਂ (ਕਾਤਿਬਾਂ scribes) ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ

ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਛੇ ਕੋਰੇ ਵਰਕਿਆਂ ਪੁਰ ਕੁਝ ਫਾਲਤੂ 'ਨਕਲੀ' ਬਾਣੀਆਂ (apocrypha) ਹੋਰ ਯਾਦਦਾਸਤਾਂ ਸਮੇਤ ਲਿਖਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਛੇ ਸਨ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਪਛਾਣੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲਿਖਣ ਨਾਲ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਿਆ। ਸੋ ਅਸੀਂ ਏਸ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਵੀ ਅੱਖੋਂ ਓਹਲੇ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਪਰ ਇਕ ਰਚਨਾ 'ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ' ਹੈ, ਖੁਦ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੀ ਰਚੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਪੂਰਣ ਹੈ ਅਤੇ ਤਿੰਨਾਂ ਪਉੜੀਆਂ ਤਕ ਹੀ ਰਚੀ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਵਾਰ ਰਚ ਰਹੇ ਸਨ, ਲਾਂਗਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਲੈ ਆਇਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਠਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਣ ਚਲੇ ਗਏ। ਅਤੇ ਫੇਰ ਏਸਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਉਚਰਾਂ ਨੂੰ ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਮੁਕ ਗਈ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਜੋ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਯਾਂ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੇ ੬੧੯ ਪੁਰ ਇਸ ਤੁਕ ਤੋਮੁਕ ਜਾਂਦੀ ਸੀ—

ੴ ਸਿਘਾਸਨੁ ਪਿਰਥਮੀ ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਕਉ ਦੇ ਆਇਉ ॥ ੨੧ ॥

ਪੜ੍ਹੇ ੬੧੦ ਦੇ ਮੋਹਰਲੇ ਸਫੇ ਤੇ ਇਹ ਲਿਖਵਾ ਦਿਤੀ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇਹ ਤਿੰਨ ਪਉੜੀਆਂ ਦੀ ਵਾਰ ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਹੇਠਾਂ ਆਪਣੇ ਠੀਕ ਥਾਂ ਸਿਰ ਲਿਖਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਏਸ ਬਦਲੀ ਨੂੰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਸੁਰਦਾਸ ਅਤੇ ਮੀਰਾਂ ਬਾਈ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਕਿਣਕੇ ਦੂਜੀ 'ਸ਼ਾਖਾ' ਵਿਚ ਹੀ ਰਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਪਰ ਨਾਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੀ ਬਾਣੀ ਚੋਖੀ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਫਰਕ ਪੈ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਤੀਜੀ 'ਸ਼ਾਖਾ' ਦੇ ਖੜੇ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣਿਆ, ਜਿਸਨੂੰ 'ਦਮਦਮੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਖੁਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਵਧਾਈ ਗਈ (ਭਾਈ ਬੱਲੋ ਦੀ ਬੀੜ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ), ਇਹ 'ਸ਼ਾਖਾ' ਮੁਖ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਹੋ ਗਈ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਘਟ ਵਧ ਫਰਕਾਂ

ਨਾਲ ਏਸੇ ਸ਼ਾਖਾ ਮੁਤਾਬਕ ਛਾਪੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਆਪ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦੋ ਵਾਰੀ ਕੁਝ ਵਧਾਏ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਇਕ ਤੋਂ ਤਿੰਨ 'ਸ਼ਾਖਾਂ' ਬਣ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਕਢ ਦੇਣ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਛੁਟ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ। ਅਤੇ ਹੋ ਭੀ ਟਿਹੋ ਕੁਝ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੇ ਬਣਾਏ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਕਢ ਦੇਣ ਦੀ ਦਲੀਲੀ ਕਿਸੇ ਸਿਖ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦੀ।

ਅਗੇ ਜਾਕੇ ਮੈਂ ਸਿਧ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੁਦ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਪਰ ਆਮ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਇੱਕ ਭੁਲੇਖਾ ਵੇਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦ 'ਸੰਮਤ ੧੭੬੩-੬੪ ਵਿਚ ਜੰਗਾਂ ਜੁਧਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਂ 'ਲਖੀ ਜੰਗਲ' ਅੰਦਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਲਈ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲੈਣਾ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਵੈਰੀ ਨੇ ਪਿਛਾ ਛੱਡ ਦਿਤਾ, ਤਦ ਆਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਕਰਵਾਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਨਾਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੀ ਬਾਣੀ ਚੜ੍ਹਾਨ ਦਾ ਸਿਆਲ ਆਇਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਹੁਣ 'ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਏਸ ਵੇਲੇ ਖਾਲੀ ਦੋ ਹੀ ਕਾਪੀਆਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਮੌਜੂਦ ਸਨ, ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ (ਜਲੰਧਰ) ਵਾਲੀ, ਅਤੇ ਇਕ ਮਾਂਗਟ, ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮਿਲ ਸਕਦੀਆਂ। ਥੋੜੇ 'ਰਾਗਾਂ' ਦੀ ਨਕਲ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਦੀ ਕੀਤੀ ਵੀ ਕਿਤੇ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਪਰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦੇਵੀ ਬਕਤੀ ਵਰਤਕੇ ਸਾਰਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਬਾਨੀ ਹੀ ਲਿਖਵਾ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਮੁਖਰ ਮਾਤ੍ਰ ਦਾ ਭੀ ਫਰਕ ਨਾ ਆਇਆ। ਇਹ 'ਦਮਦਮੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' ਹੈ। ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ

ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ ਕਿ 'ਦਮਦਮੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' ਗੁਮ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਇਹਨੂੰ ਕੋਈ ਕ ਬਲ ਵਲ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ।

ਹੁਣ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਗਲ ਭੀ ਰਤਾ ਜਿੰਨੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਸਭ ਵਾਹੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾਅਵੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜੋ ਨਵੀਨ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਬੇਮਬਰੀ ਕਰਕੇ ਪੁਰਾਣੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਗੌੜਿਆਂ ਨਾਲ ਵਧਾਏ ਹਨ। ਸੰਮਤ ੧੭੬੩-੬੪ ਤਕ ਜਦ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ 'ਲਖੀ ਸੰਗਲੀ' ਵਿਚ ਆਸਰਾ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆਂ ਨੂੰ ੧੧੫ ਵਰੇ ਲੰਘ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਏਸ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਸੈਂਕੜੇ ਉਤਾਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੁਣ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਖੁਦ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਦ ਹੋਸ਼ ਸੰਭਾਲੀ ਤਦ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦਰਜਨਾਂ ਉਤਾਰੇ ਕਰਾਕੇ ਦੁਰ ਦੁਰ ਦੀਆਂ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਭੇਜੇ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤਿਆਂ ਤੇ ਉਤਾਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਮਤ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਸੰਮਤ ਸਾਰੇ ੧੭੪੨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੰਮਤ ੧੭੪੬ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਮਰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਵੀਹ-ਇੱਕੀ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਸੀ। ਯੂ. ਪੀ. ਅਤੇ ਢਾਕੇ ਬੰਗਾਲੇ ਦੀ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਆਖੀ ਦੇਵੇ ਹਨ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਖੋਜੇ ਕਰਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬਹੁਤਿਆਂ ਉਤਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ 'ਨੀਸ਼ਾਣ', ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖਾਸ ਚਿਨ੍ਹ ੦+ ਸਮੇਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਬਿਹਾਰ, ਸੀ. ਪੀ., ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤੇਰੀਆਂ ਬੀੜਾਂ 'ਨੀਸ਼ਾਣ' ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਮੇਤ ਮੁਕੰਮਲ ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਦੀ ਲਿਖੀ ਢਾਕੇ ਦੀ 'ਹਜ਼ੂਰ ਸੰਗਤ' ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਏਸ ਵਿਚ ਨਾ ਨਿਰੀ ਨਾਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੀ ਬਾਣੀ ਥਾਉਂ ਥਾਈਂ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਨਾਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦਾ ਇਹ ਸਲੋਕ :-

ਬਲ ਫੁਕਕਿਓ ਖੰਧਤ ਪਰੇ ਆਚਿ

ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ
'ਬਲ ਹੋਆ ਬੰਧਨ ਛੁਟੇ' ਆਦਿ।

'ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦' ਲਿਖ ਕੇ, ਉਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।
ਚੋਤੇ ਰਹੇ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਉਹੀ ਸੰਮਤ ਹੈ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ
ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੀ
'ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' ਹੈ, ਅਤੇ ਜੋ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੇਲੇ
ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹੀ ਅਤੇ ਜਦ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅਨੰਦ
ਪੁਰ ਛਡਣਾ ਪਿਆ, ਅਤੇ ਵੈਰੀ ਨੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤਾ, ਤਦ
ਕੋਈ ਸਿਖ ਇਸ ਨੂੰ ਬਚਾਕੇ ਢਾਕੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਉਹ 'ਦਮਦਮਾ' ਜਿਥੇ
ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ, ਆਨੰਦਪੁਰ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਮਾਲਵੇ
ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ। ਅਤੇ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਸੀ,
ਨਾ ਕਿ ੧੭੬੪।

ਗੁਰੂ ਤੇਗਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਾਲਵੇ
ਵਿਚ ਦੋਰੇ ਦਾ ਹਾਲ ਵੇਰਵੇ ਨਾਲ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਇੱਕ ਕਿਤਾਬ
'ਸਫ਼ਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ' ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ 'ਡਾਇਰੀ' ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ੮੦ ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ, ਜੋ
ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਬਾਬਤ ਹਨ, ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਹੋਣ
ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਅਜ਼ਕਾਰ ਨਹੀਂ, ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲਿਖਣ ਨੂੰ ਵੀ
ਵਰ੍ਹਾ ਸਵਾ ਵਰ੍ਹਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਵਧ
ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਟਿਕੇ। ਫਿਰ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਕਰਾਮਾਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ!
ਹਾਂ ਜੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਿਆ ਲਿਖਾਇਆ ਅਸਮਾਨ ਤੋਂ ਉਤਰਿਆ
ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵਖਰੀ ਗਲ ਹੈ। ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਤੇ ਏਡੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਾਕਿਆ ਦਾ
ਜ਼ਿਕਰ ਸਾਖੀਆਂ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕਰਦਾ? ਮਾਮੂਲੀ ਮਾਮੂਲੀ
ਗਲਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ।

ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਕਰਾਮਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸੈਂਕੜੇ ਕਾਪੀਆਂ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਲੈ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਪਾਸ ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਕੋਈ ਕਾਪੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅੰਦਰੋਂ ਕਪੋਲ-ਕਲਪਨਾ ਹੈ ॥

ਫੇਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਨਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਨਾ ਹੁਣ ਹੈ। ਉਹ ਸੰਮਤ ੧੭੨੨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗਬਹਾਦਰ ਨੇ ਜਲ-ਪਰਵਾਹ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਜਾਲੰਧਰ) ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਭਾਈ ਬੱਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਕਿਸੇ ਉਤਾਰੇ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਵਾਲੀ ਬਕਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਪਿਛੋਂ ਆਈ ਸੀ। ਭਾਈ ਬੱਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਕੁਝ ਅਦਲ ਬਦਲ ਕੇ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰੋ ਕਰ ਕੇ ਜੋ ਪ੍ਰਤੱਖ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਹੁਣ ਭੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

ਇਹ ਭੀ ਇਕ ਨਵੀਂ ਤੇ ਆਮ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਗਲਤੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਭਾਈ ਬਨੋ ਨੇ ਦੋ ਬੀੜਾਂ ਜਾ ਰਖੀਆਂ, ਤਦ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਭਾਈ ਬਨੋ ! ਇਹ ਕੀ ਕੀਤਾ ? ਅਸਾਂ ਤਾਂ ਇਕੋ ਬੀੜ ਰਖਣੀ ਸੀ', ਅਤੇ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਪੇਸ਼ੀਨਗੋਈ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹੁਣ ਬੀੜਾਂ ਇਤਨੀਆਂ ਬਣਨਗੀਆਂ ਕਿ ਲੋਕੀ ਘੜਿਆਂ ਉਪਰ ਢੱਕਨ ਦੀ ਥਾਂ ਰਖਿਆ ਕਰਨਗੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮੂਰਤੀ ਜਾਂ ਸੋਮਨਾਥ ਵਾਂਗ ਸਥਾਪਨ ਕਰ ਕੇ ਪੂਜਾ ਕਰਾਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣਾਇਆ, ਸੋ ਉਹ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਅਯੋਗ ਗਲ ਭਲਾ ਕਿਉਂ ਕਹਿੰਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਤਾਂ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਸਿਖੀ ਫੈਲਾਣੀ ਸੀ। ਸਿਖੀ ਲਈ ਸਗੋਂ ਉਹ ਦਿਨ ਬੜਾ ਭਾਗੇ ਭਰਿਆ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਹੈ, ਜਿਸ ਦਿਨ ਇਕ ਤੋਂ ਅਨੇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੋ ਕੇ ਘਰ ਘਰ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣ। ਈਸਾਈ ਬਾਈਬਲਾਂ ਵੇਡ ਕੇ ਤੇ ਵੇਚ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫਖਰ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਲ ਵਿਚ ਇਤਨੇ ਲਖ ਬਾਈਬਲਾਂ ਅੱਡ ਅੱਡ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਛਪੀਆਂ ਤੇ ਵਿਕੀਆਂ ॥

ਹਿਜੇ ਤੇ ਲਗਾਂ

ਜੋ ਲਫਜ਼ ਵਜ਼ਜਨ (Consonant) ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਮੁਕਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨਾਲ ਗੁੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਕ ਫਾਲਤੂ ਸਿਹਾਰੀ ਜਾਂ ਫਾਲਤੂ ਔਕੜ ਲਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਉਚਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਗੁੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਗਲ ਨਹੀਂ। ਨਾਗਰੀ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਮਰਹੱਟੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹੋ ਫਾਲਤੂ ਲਗਾਂ ਵਰਤੀਆਂ ਦਿਸਦੀਆਂ ਹਨ। ਏਸ ਦੇ ਕੁਝ ਕਾਰਣ ਸਨ। ਬੋਲੀਆਂ ਆਪਣੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਪੇਰੀਦਰੀਆਂ ਅਤੇ ਵਾਧੂ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਸਰਲ ਸਿਪੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕੁਦਰਤੀ ਨਿਯਮ ਹੈ। ਜਿਸ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਖਤ ਕੋਈ ਲਾਈਆਂ ਜਾਣ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਬਦਲਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿਤਾ ਜਾਏ, ਉਹ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ। ਕੁਦਰਤੀ ਨਿਯਮ ਅਪਣਾ ਕੰਮ ਬਰਾਬਰ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਵਰਤਮਾਨ ਬੋਲੀਆਂ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਹਨ। ਆਰਯਣ ਭਾਖਾ ਤੋਂ, ਜੋ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਹੈ, ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਸਰਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਇਹ ਬੋਲੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਰਲਤਾ 'ਨਾਮਨ' ਅਤੇ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਪਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤ, ਜੋ ਕੁਝ ਅਖਰ ਜੁੜ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਈ ਰੂਪ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਅਖਰਾਂ ਨੂੰ ਗ਼ੈਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਥਾਵਾਂ ਪੂਰ ਛੱਡ ਦੇਣ ਜਾਂ ਛੋਟਾ ਕਰ ਦੇਣ, ਅਤੇ ਬਹੁਤੇ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਘਟਾ ਕੇ ਇਕ ਦੋ ਬਹੁਤੇ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਰੂਪ ਰਖ ਲੈਣ ਨਾਲ, ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿੰਨੇ ਛੋਟੇ ਲਫਜ਼ਾਂ, ਜਿੰਨੇ ਥੋੜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ, ਜਿੰਨੀਆਂ ਥੋੜੀਆਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਹੋ ਸਕੇ ਅਤੇ ਕੰਮ ਚਲ ਸਕੇ, ਉਤਨੇ ਹੀ ਰਖ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਛੱਡ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਲੇਖਕ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼

ਸਾਫ਼ ਅਤੇ ਸਹੀ ਬਣਾਣ ਲਈ ਪੁਰਾਣੇ ਚਿਨ੍ਹਾਂ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਕੀਆਂ ਨੂੰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਤਕ ਚਮੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬੜਾ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਛੱਡਦੇ ਹਨ ਜਦ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੀ ਹੋ ਜਾਨ। ਇਹੋ ਹਾਲ ਇਹਨਾਂ ਉਚਾਰ ਵਿਚ ਨਾ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਲਗਾਂ, ਸਿਆਰੀਆਂ ਤੇ ਔਕੜਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਇਹ ਛੇ ਲਫਜ਼ ਲੈ ਲੋ :-

सत्य ; सप्त ; सत् ; रामो बने अगच्छत् ; कर्म ।

ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਉਂ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਜਾਨਗੇ :-

ਸੱਤ (ਸਚ), ਸੱਤ (੭); ਸਤ (ਈਸਬਗੋਲ ਦਾ),

ਰਾਮ ਬਣ ਗਿਆ; ਕਰਮ ਜਾਂ ਕੰਮ।

ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਵਯੰਜਨਾ ਦੇ ਛੇਕੜ short a ਜਾਂ ਜ਼ਬਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਅਖਰ ਮੁਕਤਾ ਜਾਂ ਖੁਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਏਹਨਾਂ ਹੀ ਛੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਆਉਂਦੇ :-

ਸਤਿ, ਸਤੁ, ਸਤ, ਰਾਮੁ, ਵਨਿ, ਕਮ ਜਾਂ ਕਰਮ

ਤਬਦੀਦ ਲਈ ਅਧਕ ਦਾ ਚਿਨ੍ਹ ਅਜ ਕਲ ਵਰਤਨ ਵਿਚ ਆਇਆ

ਨਹੀ, ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤਿਆ ਹੈ,

ਜਦੀ ਕਦੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿਧਰੇ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

ਉਪਰਲੇ ਛੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ 'ਸਤਿ' ਦੀ ਸਿਆਰੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਯ' ਦੀ ਬਾਕੀ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

'ਸਤੁ' ਵਿਚ ਔਕੜ ਪ੍ਰਥਮਾ ਜਾਂ ਦੁਤੀਆ ਵਿਭਕਤੀ ਦਾ ਚਿਨ੍ਹ ਹੋੜੇ ਦੀ ਥਾਂ ਹੈ; 'ਪ' ਗਿਰ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਰਾਮੁ' ਵਿਚ ਵੀ ਔਕੜ ਪ੍ਰਥਮਾ ਜਾਂ

ਦੁਤੀਆ ਵਿਭਕਤੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੋੜੇ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਹੈ। 'ਵਨਿ' ਦੀ ਸਿਆਰੀ ਸ਼ਾਬਕ ਦੀ ਲਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਆਈ ਹੈ। 'ਕਰਮ' ਆਪਣੀ

ਸ਼ਾਬਕ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਰਿਹਾ ਹੈ, 'ਰ' ਅਤੇ 'ਮ' ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਕੋਈ ਸ਼ਾਬਕ ਨਹੀਂ, 'ਰ' ਮੁਕਤਾ ਹੈ। 'ਕਮ' ਵਿਚ 'ਰ' ਉਡ ਹੀ ਗਿਆ ਹੈ,

ਪਰ ਅੱਧਕ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਭਾਵੇਂ ਉਚਾਰ ਵਿਚ ਆਈ ਹੈ, ਤੇ 'ਅ' ਅੱਧਕ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕ੍ਰਿਆ ਪਦਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰਿਦੰਤ (participles) ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਜ' ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਰਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ 'ਕਰਕੇ' ਜਾਂ 'ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ' ਜਾਂ 'ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ' ਉਥੇ ਭੀ ਛੇਕੜਲੇ 'ਜ' ਦੀ ਥਾਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਿਆਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਬਕਲ 'ਕਰੋ' 'ਜਪੋ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਹੋੜੇ ਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਕਰ ਕੇ 'ਕਰ' 'ਜਪ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਅਕਸਰ ਲਿਖਣਗੇ 'ਕਰੁ', 'ਜਪੁ'। ਅਤੇ ਜੇ ਪੂਰਾ ਉਚਾਰ ਆਦਾ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਤਦ ਬਕਲਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ 'ਕਰਹੁ' 'ਜਪਹੁ'।

ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਸਿਆਰੀ 'ਹੀ' ਜਾਂ 'ਈ' (the same, self) ਦੀ ਥਾਂ ਅਕੇ ਪਹਿਲੇ ਆਏ ਲਫਜ਼ ਦੇ ਵਯੰਜਨ ਅਖਰ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕਈ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਵਰਤਾਉ ਸਿਆਰੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਘਟ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਦਰਸਤ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਸਿਧ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਖਿਚ ਘਸੀਟ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਲੇਖਕਾਂ ਤੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਫਾਲਤੂ ਸਿਆਰੀ ਤੇ ਔਕੜ ਸਾਖੀਆਂ ਲਿਖਦੇ ਤੇ ਨਕਲ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਵਾਰਤਕ ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਵੀ ਵਰਤੇ ਹਨ, ਪਰ ਡਾਢੇ ਹੀ ਗਲਤ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮਨ ਰਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵਯੰਜਨ ਅਖਰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸਵਰ ਦੇ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ; ਬਬਰ, ਬੋਰ, ਪੇਬ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਬਰੂਰ ਨਾਲ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਏ। ਉਹ ਲੋਕ ਸਮਝਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿ ਸਿਆਰੀ ਤੇ ਔਕੜ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਕਾਰਣ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਅਕਾਰਣ ਨਿਯਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਧਾ ਹੋਇਆ। ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਏਸ ਪਿੰਡਾਣੇ ਨਿਯਮ ਤੇ ਨਹੀਂ ਟੁਰੇ ਪਰ ਤਾਂ ਭੀ ਮੈਂ ਕੋਈ ਬੀੜ ਲਿਖਤੀ ਜਾਂ ਛਾਪੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰ ਸਫੇ ਪੁਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਲਗਾਂ

ਦੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਨਾ ਹੋਣ । ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਦਰੁਸਤੀ ਪੁਰ ਬਹੁਰਤ ਨਾਲੋਂ ਵਧਿਕ ਬੋਰ ਦੇਣਾ ਵਿਅਰਥ ਹੈ ਅਤੇ ਦਰੁਸਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਫ਼ਫ਼ੂਲ । ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਮਰਹਟੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਹੁਣ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਲਿਖਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਫ਼ਾਲਤੂ ਲਗਾਂ ਦਾ ਵਰਤਾਉ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ 'ਦੀ ਸਿਖ ਰਿਵੀਊ' ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਇਕ ਲੇਖ ਵਿਚ, ਬਹੁਤ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਮੈਂ ਲਿਖਿਆ ਭੀ ਸੀ । ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਾਲੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਜਾਂ ਨਾ ਛੱਡਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਰਖਣਾ ਕੁਝ ਲੰਮਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸਵਾਰਦਾ ।

ਹਿਜੇ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਬੇਬਵੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਕ ਹੀ ਲਫ਼ਜ਼ ਨੂੰ ਅੱਡ ਅੱਡ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ । ਕੁਝ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦੋਹੇ ਹਾਂ :—

ਸਵੈਯੇ, ਸਵਯੇ, ਸਵਈਏ ਸੁਈਏ, ਸੁਯੇ; ਗਿਰੰਥ, ਗੁੰਥ, ਗਿੰਥ; ਪੁਲੋਕ, ਪਕਲੋਕ; ਪ੍ਰਗਟ, ਪਰਗਟ; ਨੈਣ, ਨਯਨ, ਨੈਨ; ਗੁਨ, ਗੁਣ; ਸੁਵਣ, ਬਰਵਨ, ਸੁਵਣ; ਨਰੰਕਾਰ, ਨਿਰੰਕਾਰ; ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਵਾਹਗੁਰੂ, ਵਾਹੁਗੁਰੂ; ਭੋਜਲ, ਭਉਜਲ; ਪਵਣ, ਪਉਨ; ਆਦਿ ।

ਕਈ ਥਾਂ ਦੋਹਰੀਆਂ ਲਗਾਂ ਭੀ ਇਕੋ ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਲਾਈਆਂ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ 'ਨਨਾ ਏਕ ਤੋਹੀ' ਵਿਚ 'ਤ' ਨੂੰ ਹੋੜਾ ਵੀ ਲਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਔਕੜ ਵੀ । 'ਵ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਬ' ਭੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ 'ਮੁਖਵਾਕ' ਦਾ 'ਮੁਖਬਾਕ'; 'ਵੇਦ' ਦਾ 'ਬੇਦ' ।

ਜੇਕਰ ਹਿਜਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਯਤ ਕਰਨਾਂ ਜਾਂ ਟਕਸਾਲੀ ਬਨਾਨਾਂ ਹੋਵੇ, ਤਦ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ ਕਿ ਚੋਣਵੇਂ ਸਿਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬੈਠਣੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜੋ ਮੰਨੀਆਂ ਪ੍ਰਮਾਣੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਠੀਕ ਰੂਪਗੁੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨ । ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਬਾਈਬਲ ਦਾ Authorized version ਹੈ ।

ਲਫ਼ਜ਼ੀ ਅਦਲ ਬਦਲ ਵੀ ਕਈ ਦੇਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ 'ਛਾਡ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਤਜ', 'ਕਾਲੀ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਕਾਰੀ' ਆਦਿ । ਪਰ ਇਹ ਫ਼ਰਕ ਬਹੁਤ ਬੌਰੇ ਹਨ । ਹੇਠਾਂ ਇਕ ਸਾਕਨੀ ਵਿਚ ਇਕ ਹੀ 'ਸਬਦ' ਤਿਨਾਂ

ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, 'ਜਪੁ ਜੀ' ਵਿਚੋਂ; 'ਰਹਿਰਾਸਿ' ਵਿਚੋਂ; ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਰਾਗ 'ਆਸਾ' ਵਿਚੋਂ। ਤੁਸੀਂ ਦੇਖੋਗੇ ਕਿ ਕਿਤਨੇ ਫਰਕ ਹਨ। ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ ਚੁੰਕਿ ਮੁਢਲਾ ਲੇਖ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਸਹੀ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। 'ਜਪੁ' ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ਪਿਛੋਂ ਰਚਿਆ ਸੀ, ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਬੈਠਕੇ। ਇਹ 'ਜਪੁ' ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੀ ਹਥੀਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਬੜੀ ਇਹਤਿਆਤ ਨਾਲ ਨਕਲ ਕੀਤੀ; ਸੋ ਜੋ ਫਰਕ ਇਸ ਵਿਚ ਰਾਗ ਆਸਾ ਨਾਲੋਂ ਦਿਸਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਪਾਏ ਸਮਝਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਪਰ 'ਸੋਦਰ' ਵਾਲੇ ਹਿਸੇ ਵਿਚ ਜੋ ਫਰਕ ਹਨ ਉਹ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਜ਼ਿਮੇ ਲਗਨ ਗੇ।

ਜੇ ਭੀ ਕੋਈ 'ਸੋਦਰ' ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਕ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਆਇਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਹਿੱਜਿਆਂ, ਲਗਾਂ, ਅਤੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਫਰਕ ਸਾਨੂੰ ਦਿਸੇ ਹਨ :-

'ਜਪੁ ਜੀ' ਵਿਚੋਂ	'ਸੋਦਰ' ਵਿਚੋਂ	ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚੋਂ
ਸੋ ਦਰੁ ਕਿਹਾ ਸੋ ਘਰੁ . ਕਿਹਾ	ਸੋ ਦਰੁ ਕਿਹਾ ਸੋ ਘਰੁ ਕਿਹਾ	ਸਮੁਲੇਂ
ਜਿਤੁ ਬਹੁ ਸਰਬ ਸਮਾਲੇ ।	ਜਿਤੁ ਬਹਿ ਸਰਬ ਸਮਾਲੇ ।	
ਵਾਜੇ ਨਾਦ ਅਨੇਕ ਅਸੇਖਾ	ਵਾਜੇ ਹੋਰੇ ਨਾਦ ਅਨੇਕ ਅਸੇਖਾ	
ਕੇਤੇ ਵਾਵਣ ਹਾਰੇ ।	ਕੇਤੇ ਤੇਰੇ ਵਾਵਣਹਾਰੇ ।	
ਕੇਤੇ ਰਾਗ ਪਰੀ ਸਿਉ ਕਹੀਅਨਿ	ਕੇਤੇ ਤੇਰੇ ਰਾਗ ਪਰੀ ਸਿਉ	
ਕੇਤੇ ਗਾਵਣ ਹਾਰੇ ।	ਕਹੀਅਹਿ ਕੇਤੇ ਤੇਰੇ ਗਾਵਣ ਹਾਰੇ	
ਗਾਵਹਿ ਤੁਧਨੋ ਪਉਣੁ ਪਾਣੀ	ਗਾਵਨਿ ਤੁਧਨੋ ਪਵਣੁ ਪਾਣੀ	ਗਾਵਨਿ ਪਉਣੁ
ਬੈਸੰਤਰੁ ਗਾਵੈ ਰਾਜਾ ਧਰਮੁ	ਬੈਸੰਤਰੁ ਗਾਵੈ ਰਾਜਾ ਧਰਮੁ	ਧਰਮੁ
ਦੁਆਰੇ ।	ਦੁਆਰੇ ।	
ਗਾਵਹਿ ਚਿਤੁ ਗੁਪਤੁ ਲਿਖਿ	ਗਾਵਨਿ ਤੁਧਨੋ ਚਿਤੁ ਗੁਪਤੁ	ਗਾਵਨਿ
ਜਾਣਹਿ ਲਿਖਿ ਲਿਖਿ ਧਰਮੁ	ਲਿਖਿ ਜਾਣਨਿ ਲਿਖਿ ਲਿਖਿ	ਵੀਚਾਰੇ
ਵੀਚਾਰੇ ।	ਧਰਮੁ ਬੀਚਾਰੇ ।	

‘ਜਪੁ ਜੀ ਵਿਚੋ’

‘ਸਿਦਰ’ ਵਿਚੋ’

ਆਸਾ ਰਾਗ ਵਿਚੋ’

ਗਾਵਹਿ ਈਸਰੁ ਬਰਮਾ ਦੇਵੀ
ਸੋਹਨਿ ਸਦਾ ਸਦਾਰੇ ।
ਗਾਵਹਿ ਇੰਦ ਇੰਦਾਸਣਿ ਬੇਠੇ
ਦੇਵਤਿਆ ਦਰਿ ਨਾਲੇ ।
ਗਾਵਹਿ ਸਿਧ ਸਮਾਧੀ ਅੰਦਰਿ
ਗਾਵਨਿ ਸਾਧ ਵਿਚਾਰੇ ।

ਗਾਵਨਿ ਤੁਧਨੇ ਈਸਰੁ ਬਰਮਾ
ਦੇਵੀ ਸੋਹਨਿ ਤੇਰੇ ਸਦਾ ਸਦਾਰੇ ।
ਗਾਵਨਿ ਤੁਧਨੇ ਇੰਦੁ ਇੰਦਾਸਣ
ਬੇਠੇ ਦੇਵਤਿਆ ਦਰਿ ਨਾਲੇ ।
ਗਾਵਨਿ ਤੁਧਨੇ ਸਿਧ ਸਮਾਧੀ
ਅੰਦਰਿ ਗਾਵਨਿ ਤੁਧਨੇ ਸਾਧ
ਬੀਚਾਰੇ ।

ਗਾਵਨਿ

ਗਾਵਨਿ

ਗਾਵਨਿ

ਗਾਵਨਿ ਜਤੀ ਸਤੀ ਸੰਤੋਖੀ
ਗਾਵਹਿ ਵੀਰ ਕਰਾਕੇ ।

ਗਾਵਨਿ ਤੁਧਨੇ ਜਤੀ ਸਤੀ
ਸੰਤੋਖੀ ਗਾਵਨਿ ਤੁਧਨੇ ਵੀਰ
ਕਰਾਰੇ ।

ਗਾਵਨਿ

ਗਾਵਨਿ ਪੰਡਿਤ ਪੜਨਿ
ਰਖੀਸਰੁ ਜੁਗ ਜੁਗ ਵੇਦਾ ਨਾਲੇ ।
ਗਾਵਹਿ ਮੋਹਣੀਆ ਮਨਮੋਹਨਿ
ਸਰਗਾ ਮਛ ਪਇਆਲੇ ।
ਗਾਵਨਿ ਰਤਨ ਓਪਾਏ ਤੇਰੇ
ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਨਾਲੇ ।
ਗਾਵਹਿ ਜੋਧ ਮਹਾਬਲ ਸੂਰਾ
ਗਾਵਹਿ ਖਾਣੀ ਚਾਰੇ ।
ਗਾਵਹਿ ਕੰਡ ਮੰਡਲ ਵਰਭੰਡਾ
ਕਰਿ ਕਰਿ ਰਖੇ ਧਾਰੇ ।

ਗਾਵਨਿ ਤੁਧਨੇ ਪੰਡਿਤ ਪੜਨਿ
ਰਖੀਸਰੁ ਜੁਗ ਜੁਗ ਵੇਦਾ ਨਾਲੇ ।
ਗਾਵਨਿ ਤੁਧਨੇ ਮੋਹਣੀਆ ਮਨੁ
ਮੋਹਨਿ ਸਰਗਾ ਮਛ ਪਇਆਲੇ ।
ਗਾਵਨਿ ਤੁਧਨੇ ਰਤਨ ਓਪਾਏ
ਤੇਰੇ ਅਠ ਸਠਿ ਤੀਰਥ ਨਾਲੇ ।
ਗਾਵਨਿ ਤੁਧਨੇ ਜੋਧ ਮਹਾਬਲ
ਸੂਰਾ ਗਾਨਿ ਤੁਧਨੇ ਖਾਣੀ ਚਾਰੇ
ਗਾਵਨਿ ਤੁਧਨੇ ਖੰਡ ਮੰਡਲ
ਬ੍ਰਹਮੰਡਾ ਕਰਿ ਕਰਿ ਰਖੇ ਤੇਰੇ
ਧਾਰੇ ।

ਪੜ
ਬੇਦਾ

ਮਛ

ਗਾਵਨਿ ਉਪਾਏ

ਗਾਵਨਿ

ਗਾਵਨਿ

ਸੇਈ ਤੁਧਨੇ ਗਾਵਹਿ ਜੋ ਤੁਧੁ
ਤ ਵਨਿ ਰਤੇ ਤੇਰੇ ਭਗਤ ਰਸਾਲੇ ।
ਹੋਰਿ ਕੇਤੇ ਗਾਵਨਿ ਸੇ ਮੈ ਚਿ ਤੇ
ਨੁ ਆਵਨਿ ਨਾਨਕ ਕਿਆ
ਵੀਚਾਰੇ ।

ਸੇਈ ਤੁਧਨੇ ਗਾਵਨਿ ਜੋ ਤੁਧੁ
ਭਾਵਨਿ ਰਤੇ ਤੇਰੇ ਭਗਤ ਰਸਾਲੇ ।
ਹੋਰਿ ਕੇਤੇ ਤੁਧਨੇ ਗਾਵਨਿ ਸੇ ਮੈ
ਚਿਤਿ ਨ ਆਵਨਿ ਨਾਨਕ
ਕਿਆ ਵੀਚਾਰੇ ।

ਗਾਵਨਿ ਭਾਵਨਿ

ਤਰਤੀਬ ਦਾ ਵੀ ਫਰਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਰਤਨ ਸੋਹਲੇ
ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਰਹਾਉ ਵਾਲੀ ਤੁਕ :

ਅਉਧ ਘਟੈ ਦਿਨਸੁਰੈਣਾਰੇ । ਮਨ ਗੁਰ ਮਿਲਿ ਕਾਜ ਸਵਾਤੇ ॥੧॥ਰਹਾਉ ॥

ਏਸ ਪਰ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਵਿਤੀ ਹੈ :-

‘ਕਰਉ ਬੇਨੰਤੀ ਸੁਣਹੁ.....ਆਗੈ ਬਸਨੁ ਸੁਹੇਲਾ ॥’

ਪਰ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਹੇਠਾਂ, ਜਿਥੋਂ ਇਹ ‘ਬਬਦ’ ਲਿਆ ਹੈ, ਰਹਾਉ ਵਾਲੀ ਤੁਕ ‘ਪਦ’ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਰਹਾਉ ਵਾਲੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਦਾ ਫਰਕ ਹੋਰਥੇ ਭੀ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੈ ਰਬਾਬੀਆਂ ਨੇ ਕਦੇ ਰਹਾਉ ਦੀ ਤੁਕ ਪਹਿਲੇ ਗਾਵੀਂ, ਤੇ ਕਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਲੋਕ ਜਾਂ ਪਦ ਗਾ ਕੇ ਰਹਾਉ ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਪਿਛੋਂ। ਸਹੰਸਰ ਰਾਮ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਸੁਣਿਆਂ ਤਿਵੇਂ ਲਿਖ ਲਿਆ।

‘ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤਿ ਮਹਲ ੧’ ਦੇ ਸਿਕਨਾਵੇਂ ਹੇਠਾਂ ‘ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ’ ਵਿਚ ਜੋ ਚਾਰ ਸਲੋਕ ਦਿਤੇ ਹਨ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਖ਼ਾਲੀ ਪਹਿਲਾ ਸਲੋਕ ਹੀ ‘ਮਹਲਾ ੧’ ਦਾ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ‘ਮਹਲਾ ੨’ ਦੇ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਸਲੋਕ ‘ਨਿਹਛਲੰ ਤਸਜੁਜਨਮਸਜ’ ਨੂੰ ਮਾਝ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ਪਉੜੀ ੨੩ ਨਾਲ ਰਲਾ ਕੇ ਦਿਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ‘ਮਹਲਾ ੨’ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ‘ੴ’ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੂਸਰੇ ਸਲੋਕ ਦੇ ਨਾਲ ਦੂਜੀ ਜੁਗ਼ ਟੁਰੀ, ਅਰਥਾਤ ‘ਮਹਲੇ ੨ ਦੇ ਸਲੋਕ ਚਲੇ,’ ਭਾਵੇਂ ‘ਮਹਲਾ ੨’ ਏਥੇ ‘ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ’ ਵਿਚ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ।

ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੀਜੇ ਤੇ ਚੌਥੇ ਸਲੋਕ :-

‘ਜੋਗ ਸਬਦੰ’ ਅਤੇ ‘ਏਕ ਕ੍ਰਿਸਣੰ’

ਨੂੰ ਭੀ ‘ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ’ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ‘ਮਹਲਾ ੨’ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਹਿਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਫਰਕ ਹੈ। ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਸਲੋਕ ਠੀਕ ਸਮਝਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ‘ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ’ ਵਾਲੇ ਗਲਤ। ਦੋਹਾਂ ਪਾਠਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਦੋ ਕਾਲਮਾਂ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ।

‘ਵੇਦ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ’

ਨਿਹ ਫਲ ਤਸੁ ਜਨਮਸੁ ਜਾਵਦ ਬੁਹਮ
ਨ ਬਿੰਦਤੋ । ਸਾਗਰ ਸੰਸਾਰਸੁ ਗੁਰ
ਪ੍ਰਸਾਦੀ ਤਰਹਿ ਕੇ ॥ ਕਰਣ ਕਾਰਣ
ਸਮਰਥੁ ਹੈ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਬੀਚਾਰਿ ।
ਕਾਰਣ ਕਰਤੇ ਵਸਿ ਹੈ ਜਿਨਿ ਕਲ ਰਖੀ
ਧਾਰਿ ॥੨॥

ਜੇਕ ਸਬਦੰ ਗਿਆਨ ਸਬਦੰ ਬੇਦ ਸਬਦੰ
ਤ ਬਾਮਣਾ । ਖੜੀ ਸਬਦੰ ਸੂਰ ਸਬਦੰ
ਸੂਦੁ ਸਬਦੰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਹ । ਸਰਬ ਸਬਦੰ ਤ
ਏਕ ਸਬਦੰ ਜੋ ਕੇ ਜਾਨਸਿ ਭੇਉ ।
ਨਾਨਕ ਤਾਕੇ ਦਾਸੁ ਹੈ ਸੋਈ ਨਿਰੰਜਨ
ਦੇਉ ॥ ੩ ॥

ਏਕ ਕ੍ਰਿਸਨ ਤ ਸਰਬ ਦੇਵਾ ਦੇਵ ਦੇਵਾਤ
ਆਤਮਹ । ਆਤਮੇ ਸੀ ਬਾਸੁ ਦੇਵਸੁ
ਜੋ ਕੇ ਜਾਨਸਿ ਭੇਵ । ਨਾਨਕ ਤਾਕਾ
ਦਾਸੁ ਹੈ ਸੋਈ ਨਿਰੰਜਨ ਦੇਵ ॥ ੪ ॥

ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ

ਮਹਲਾ ੨ ॥ ਨਿਹਫਲੰ ਤਸਿ ਜਨਮਸਿ
ਜਾਵਤੁ ਬੁਹਮ ਨ ਬਿੰਦਤੋ । ਸਾਗਰੰ
ਸੰਸਾਰੰਸਿ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦੀ ਤਰਹਿ ਕੇ ।
ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਮਰਥੁ ਹੈ ਕਹੁ ਨਾਨਕ
ਬੀਚਾਰਿ । ਕਾਰਣ ਕਰਤੇ ਵਸਿ ਹੈ ਜਿਨਿ
ਕਲ ਰਖੀ ਧਾਰਿ ॥ ੨ ॥

[ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ । ਪਉੜੀ ੨੩ਵੀਂ
ਮਹਲਾ ੨ ॥ ਜੇਕ ਸਬਦੰ ਗਿਆਨ ਸਬਦੰ
ਬੇਦ ਸਬਦੰ ਬੁਹਮਣਹ । ਖੜੀ ਸਬਦੰ
ਸੂਰ ਸਬਦੰ ਸੂਦੁ ਸਬਦੰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਹ ।
ਸਰਬ ਸਬਦੰ ਏਕ ਸਬਦੰ ਜੋ ਕੇ ਜਾਣੇ
ਭਉ । ਨਾਨਕ ਤਾਕਾ ਦਾਸੁ ਹੈ ਸੋਈ
ਨਿਰੰਜਨ ਦੇਉ ॥ ੩ ॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ
ਮਹਲਾ ੨ ॥ ਏਕ ਕ੍ਰਿਸਨੰ ਸਰਬ ਦੇਵਾ
ਦੇਵ ਦੇਵਾਤ ਆਤਮਾ । ਆਤਮਾ ਬਾਸੁ
ਦੇਵਸਿ ਜੋ ਕੇ ਜਾਣੇ ਭਉ । ਨਾਨਕੁ
ਤਾਕਾ ਦਾਸ ਹੈ ਸੋਈ ਨਿਰੰਜਨ ਦੇਉ ॥੪॥

ਰਾਗ ਰਉੜੀ ਵਿਚ ਵਾਰ ਮਹਲ ੪ ਦੀ ਬਾਹਰਵੀਂ ਪਉੜੀ

‘ਸੰਤ ਬਚਨ ਅਟਲਾਧਾ’

ਪਹਿਲਾਂ ਮਹਲਾ ੪ ਦੀ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਫੇਰ ਅਗੇ ਜਾ ਕੇ ਏਸੇ
ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੈ। ਪਰ ੩੧ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਏਸ ਨੂੰ ਪੰਜਵੀਂ
ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਇਹ
ਗਲਤੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਈ, ਸਿਵਾਇ ਇਹ ਮਨਣ ਦੇ ਕਿ—‘ਮ: ਪ’
ਦੇ ਅਖਰ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਲਿਖ ਦਿਤੇ। ਨਾ ਇਹ
ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਪਉੜੀ ਕਿਉਂ ਦੁਹਰਾਈ ਹੈ। ਮਾਲੂਮ
ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਥਾਈਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ ਭੁਲ ਭੁਲੇਖੇ।

ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਇਹ ਤੁਕਾਂ:-

ਚੁਆ ਚੰਦਨ ਮਰਦਨ ਅੰਗਾ ।

ਸੋ ਤਨ ਜਲੇ ਕਾਠ ਕੇ ਸੰਗਾ ।

ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੇਰੀ ਦੇ ਯਾਰੂਵੇਂ ਚਉਪਦੇ ਵਿਚ ਤੇ ਫੇਰ ਸੋਲ੍ਹਵੇਂ ਚਉਪਦੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਪਤਰਾ ਜੋ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਨਕਲ ਕਰਨ ਲਈ ਮਿਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਸ ਪੁਰ ਏਵੇਂ ਹੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ।

ਪੁਰਾਤਨ ਹਥ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ, ਅਤੇ ਉਤਾਰੇ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗ਼ਲਤੀਆਂ ਲਭ ਲੈਣਾ ਅਜ ਕਲ ਇਕ ਸਾਇੰਸ ਬਣ ਗਈ ਹੈ । ਬਵੰਜਾ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗ਼ਲਤੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਜਿਸ ਕਮੇਟੀ ਬਨਾਣ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਅਸਾਂ ਉਪਰ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਦੇਖੀਏ ਉਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਗੁੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਪਰ ਵਿਚੋਂ ਕੋਨੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗ਼ਲਤੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲਭਦੇ ਹਨ ।

ਭਾਗ ਦੂਜਾ

ਸ
ਬ
ਦਿ
ਪ
ਜ
ਕ
ਕੰ
ਤ
ਸੰ
ਉ
ਸ਼

ਅ
ਰੰ
ਦੀ
ਪ
ਸਫ਼
ਦੇਹ
ਦ

੧. ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ

‘ਆਦਿ ਬੀੜ’

੧. ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਭਾਦਰੋਂ ਸੁਦੀ ਏਕਮ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਸੂ ਦੇ ਅਖੀਰ ਜਿਲਦ ਬਨੁਕੇ ਆ ਗਈ। ਤਦ ‘ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ’ ਵਾਲੇ ਥਾਂ ਅਸੰਬਾਪਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬੁਢਾ ਜੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਮੁਕਰੱਰ ਹੋਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਰਹੇ, ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਭੀ ਇਥੇ ਹੀ ਰਹੇ। ਪਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਜਦ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ (ਜਲੰਧਰ) ਜਾ ਰਹੇ, ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਬਾਉਲੀ ਆਦਿ ਤਿਆਰ ਕਰਾਏ ਤਦ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦਾ ਖਾਸ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸੀ ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਅਲਹਿਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਜਿਥੇ ਅਗੇ ਸਿਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੰਜੀ ਅਗੇ ਮਥਾ ਟੇਕਦੇ ਤੇ ਪਾਵਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਠੀਆਂ ਭਰਿਆਂ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਥੇ ਹੁਣ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਗੇ, ਜੋ ਮੰਜੀ ਪੁਰ ਰਖਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਮਥੇ ਟੇਕਦੇ।

ਇਥੇ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਹੀ ਅਕਬਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਡੇਰੇ ਆ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੜ੍ਹਵਾਕੇ ਸੁਣਿਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸ਼ ਹੋਕੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਲਈ ਚੌਖੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦਿੱਤੀ, ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੀ ਸਫ਼ਾਰਿਸ਼ ਪੁਰ ਉਸ ਸਾਲ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਮੁਆਮਲੇ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ‘ਬ-ਹਿਸਾਬੇ ਦੇਹ ਵਦਾਜ਼ਦੀ’ ਰਿਆਇਤ ਦਿਤੀ।

੨. ਅਕਬਰ ਪੂਰੇ ਚੌਦਾਂ ਵਰ੍ਹੇ, ਸੰਨ ੧੫੮੪ ਤੋਂ ੧੫੯੮ ਤਕ ਲਾਹੌਰ ਰਹਿਕੇ ਆਗਰੇ ਵਾਪਸ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਇਰਾਦਾ ਜਸਵਾਂ ਦੂਨ ਦੇ ਰਸਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੀ। ਹਾਲੀ ਬਿਆਸਾ ਨਹੀਂ ਲੰਘਿਆ ਸੀ ਜੋ ਅਚਲ (ਵਟਾਲੇ) ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਸਖਤ ਫਸਾਦ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਅਤੇ ਜੋਗੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ* ਗਲੇ ਝਗੜਾ ਹੋਕੇ ਫ਼ਸਾਦ ਦੀ ਅੱਗ ਭੜਕ ਉਠੀ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜੋਗੀ ਮਾਰ ਦਿਤੇ ਤੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮੰਦਰ ਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਇਹ ਖਬਰ ਸੁਣਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਰਾਹ ਛੱਡਕੇ ਅਚਲ ਪੁੱਜਾ, ਅਤੇ ਦੁਰ ਤਹਕੀਕਾਤ ਕਰਕੇ ਮਾਲੂਮ ਕੀਤਾ ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਵਧੀਕੀ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਮੰਦਰ ਫੇਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖ਼ਰਚ ਪੁਰ ਬਣਵਾ ਦਿੱਤਾ।

ਅੰਦਰਲਾ ਦੂਨ ਵਾਲਾ ਰਸਤਾ ਤਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਛੱਡ ਹੀ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਉਸਨੇ ਬਾਹੀ ਸੜਕ ਛੱਡਕੇ ਜਾਲੰਧਰ ਹੁੰਦੇ ਜਸਵਾਂ ਦੂਨ ਵਿਚ ਫੇਰ ਪਹਾੜੀ ਸੜਕ ਨੂੰ ਜਾ ਫੜਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਠਹਿਰਾਈ ਜਿਥੇ ਕਿ ਰਕਾਬ-ਦੀ-ਫੌਜ ਡੇਰਾ ਪਾਈ ਇਨਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਬਿਆਸਾ ਨਦੀ ਨੂੰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਕੋਲ ਪਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਅਗੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਏਧਰੋਂ ਲੰਘਦਾ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਲੜਕੀ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਅਤੇ ਜਵਾਈ ਰਾਮਦਾਸ ਨੂੰ ਇਕ ਚੱਕਾ

*'ਪਾਚੀਨ' ਜਨਮਪੱਤ੍ਰੀ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਊ ਦੇ ਛਬਹ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਛਿੜਿਆ ਸੀ।

†ਇਹੋ ਪਿਛੋਂ 'ਚੱਕ ਰਾਮਦਾਸ' ਅਖਵਾਇਆ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਤੋਂ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਜਿਥੇ ਪਿਛੋਂ 'ਕਿਲਾ ਗੋਬਿੰਦ ਗੜ੍ਹ ਬਣਿਆ, ਉਹ ਸਯਦਾਂ ਦੀ ਮੱਤੀ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵਡੇਰੇ ਦੀ ਕਬਰ ਹੁਣ ਤਕ ਕਿਲੇ ਦੇ ਪਾਸ ਹੈ। ਵਿਚਲੀ ਤੋਂ 'ਸਹਮੇ ਲੁੱਝੇ' ਦੀ ਮਾਲੂਮੀ ਵਿਚ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਠਾਮ ਪੁਰ 'ਦੁੰਡੇ ਦਾ' →

ਮੁਆਫੀ ਵਿਚ ਦੇ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਪਿਪਲੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਸੰਤੋਖਸਰ ਤਕ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬਾਹਰ ਬਾਹਰ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਹ ਮੁਆਫੀ ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਪਾਸ ਸੀ। ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉਸਨੂੰ ਪੁਰਾਣੀ ਗਲ ਯਾਦ ਆਈ, ਅਤੇ ਦਰਯਾਫਤ ਕਰਨ ਪੁਰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਏਸ ਵੇਲੇ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ (ਜਾਲੰਧਰ), ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਏਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਮ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

੩. ਸੰਨ ੧੫੮੨ ਵਿਚ ਜਦ ਅਕਬਰ ਪੰਜਾਬ ਆਇਆ ਤੇ ਕਬਜ਼ੀਰ ਗਿਆ ਹੈ, ਰਾਜਾ ਬੀਰਬਲ ਨਾਲ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਰਖਿਲਾਫ਼ ਰਾਜਾ ਬੀਰਬਲ ਪਾਸ ਸ਼ਕਾਇਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਅਗੋਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਕੰਨ ਭਰੇ ਸਨ। ਬੀਰਬਲ ਤਾਂ ਪਿਛੋਂ ਸੱਦੋਜ਼ਈਆਂ ਦੀ ਮੁਹਿਮ ਪੁਰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਓਥੇ ਹੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਅਜਿਹੇ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਬਰਖਿਲਾਫ਼, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਵੱਡੀ ਮੁਆਫੀ ਦੇ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਯਾਦ ਰਹੀ। ਇਤਫ਼ਾਕ ਨਾਲ ਹੁਣ ਫੇਰ ਏਸ ਰਸਤੇ ਲੰਘਿਆ, ਅਤੇ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਧਰਮਸਾਲਾ ਬਣਵਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਪਿੰਡ ਸੜਕ ਉਤੇ ਹੀ ਹੈ। ਪਾਦਸ਼ਾਹ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰੋਂ ਨੰਘਦਾ ਧਰਮਸਾਲਾ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬੀਰਬਲ ਦੇ ਪਾਏ ਸ਼ੱਕਾਂ ਦੇ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੜ੍ਹਵਾਕੇ ਸੁਣਨਾ

←ਤਲਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਦੁਣ ਅੰਮਰਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਲਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਦਖਨ ਦੀ ਪੱਤੀ ਰੰਘੜਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਚਮੀਨ ਨਾਕਸ ਤੇ ਗੰਠ ਆਬਾਦ ਪਈ ਸੀ ਤੇ ਟੰਦਿਆਂ ਤੇ ਛਪੜਾਂ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਬਿਆਸਾ ਦਾ ਵਾਹਨ ਜਾਂ ਪੇਟ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹਨੀ ਦਿਨੀਂ ਤਲਾ ਛਪੜ ਸਨ ਜੋ ਬਰਸਾਤ ਵਿਚ ਦੂਰੋਂ ਦੂਰੋਂ ਪਾਣੀ ਆਕੇ ਭਰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਾਂ ਏਥੇ ਬੇਰੀ, ਕਿਕਰਾਂ, ਪਿਪਲਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਸਿਖ ਅੰਮਰਤਸਰੋਂ ਕੱਢ ਦਿਤੇ ਗਏ ਤਦ ਪੁਰਾਣੇ ਹੱਕ ਕਰਕੇ, ਮੱਸਾ ਰੰਘੜ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਬੈਠਾ, ਅਤੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਚਿੜ੍ਹਾਨ ਖ਼ਾਤਰ ਉਥੇ ਨਾਚ ਮੁੜਕੇ ਕਰਾਨ ਲਗਾ।

ਹਾਹਿਆ । ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ ਜੋਇਆ ਸੀ, ਆਪਣੀ
ਹਥੀਂ ਕੁਝ ਵਰਕੇ ਉਲਟਕੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਜੋ ਤਾਬੇ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਇਕ
ਬਾਉਂ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ । ਇਤਿਫਾਕ ਨਾਲ ਉਥੇ ਵਾਕ ਨਿਕਲਿਆ:-

ਅਵੇਲ ਅਲੋਹ ਨੂਰ ਉਪਾਇਆ ਕੁਦਰਤ ਕੇ ਸਬ ਬੰਦੇ ।

ਦੇਬ ਨੂਰ ਤੇ ਸਤ ਜਗੁ ਉਪਜਿਆ ਕੋ ਭਲੇ ਕੋ ਮੰਦੇ ।

ਪਾਦਸ਼ਾਹ ਇਸ ਤੋ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲੇ ਦੰਨ-ਦਿਲਾਹੀ ਕਰਿਣਮ
ਕਰ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਉਹ ਆਪ ਖਲੀਫਾ ਸੀ । ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਠੀਕ
ਆਪਣੇ ਮਤ ਦਾ ਪਾ ਕੇ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਗੁਜਰਿਆ ਜੋ ਭਾਈ
ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ, ਜਿਸਨੇ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹਿਆ
ਹੈ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਮੇਰੀ ਖੁਸ਼ਮਦ ਲਈ
ਜ਼ਬਾਨੀ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਉਸਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਉਠਣ ਅਤੇ
ਦੂਜੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਵਰਕੇ ਉਲਟਕੇ
ਉਥੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ । ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਿਆ-
ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਰਵਾਇਤ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਨਿਕਲਿਆ:-

ਯਕ ਅਰਜ਼ ਗੁਫਤਮ ਪੇਸ਼ ਤੋ ਦਰਗੋਸ਼ ਕੁਨ ਕਰਤਾਰ ।

ਹੱਕਾ ਕਬੀਰ ਕਰੀਮ ਤੂ ਬੇਅੰਬ ਪਰਵਰਦਗਾਰ ।

ਪਰ ਇਹ ਘੜਤ ਜਾਪਦੀ ਹੈ, ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤ ਦਸਣ
ਲਈ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਇਹ ਗਲ ਬਣਾ ਲਈ ਹੈ । ਸੁਖ ! ਜੋ ਭੀ ਸ਼ਬਦ ਦੂਜੀ
ਵਾਰ ਆਇਆ ਹੋਵੇ ਉਹ ਪਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨੁਕਤਾ ਖਿਆਲ ਤੋਂ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ
ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਲਿਖੀ ਹੀ ਨਹੀਂ
ਸੀ । ਪਾਦਸ਼ਾਹ ਦੂਜਾ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਕੇ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦਿਲ
ਵਿਚ ਜੋ ਸ਼ੱਕ ਸਿਖ ਧਰਮ ਵਲੋਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਸਭ ਦੂਰ ਹੋ
ਗਏ । ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਕੁਛ ਕਹਿਣਾ
ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਹੋ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਾਸਤੇ
ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ, ਪਰ ਤਿੰਨਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਦੇਸ ਵਿਚ ਕਾਲ

ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਵੀ ਆਉਂਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ
 ਠੀਕੀਆਂ ਯਨ, ਲੋਕੀ ਤੰਗ ਯਨ, ਚਿਮੀਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਖੁਆਲੇ ਦੀ ਛੋਟ
 ਹੋ ਜਾਏ। ਪਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਹੁਕਮ ਲਿਖਵਾਇਆ ਕਿ ਦੋ-ਬਾਹਰਵੇਂ
 ਵੇਟ ਤਿੰਨੀ ਜਾਏ ਅਤੇ ਇਹ ਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ
 ਆਪਣੇ ਨੂੰ ਨਾ ਡਰਾਏ ਤੇ ਤੇ ਡਰਾਏ ਤੇ ਡਰਾਏ ਤੇ ਡਰਾਏ
 ਨਾ ਡਰਾਏ ਤੇ ਡਰਾਏ ਤੇ ਡਰਾਏ ਤੇ ਡਰਾਏ ਤੇ ਡਰਾਏ
 ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਵਾਸਤੇ ਸੁਆਫੀ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿਤੀ।

੪. ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਜੋ ਹਥ ਦੀ ਲਿਖੀ
 ਪੁਰਾਣੀ ਭੜ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਉਥੋਂ ਦੇ ਸੋਢੀ, ਗੁਰੂ ਨਿਰੰਜਨ ਰਾਏ ਦੇ
 ਵੇਲੇ ਤੋਂ, ਤਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਹਥੀਂ ਲਿਖੀ ਅਸਲੀ ਅ-ਦਿ-ਬੀੜ ਦਸਦੇ
 ਆਏ ਹਨ, ਉਸ ਵਿਚ ਇਸ ਜ਼ਮੀਨ ਬਾਬਤ ਇਹ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ
 ਹੋਈ ਹੈ :-

“ਸੰਮਤ ੧੯੫੫ ਜਹਾਂਗੀਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ
 ਜੀ ਨੂੰ ਰਕਬਾ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਦਿੱਤਾ, ਧਰਮਸ਼ਾਲੇ ਨੂੰ ੯੯੬੪ ਘੁਮਾਂ,
 ਕਨਾਲ ੭, ਮਰਲੇ ੧੫।”

ਸੰਮਤ ੧੬੫੫ ਮੁਤਾਬਕ ਸੰਨ ੧੫੯੯ ਈਸਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਤੇ
 ਇਹ ਠੀਕ ਉਹੋ ਸਾਲ ਹੈ ਜਦ ਅਕਬਰ ਲਾਹੌਰੋਂ ਵਾਪਸ ਆਗਏ ਜਾ ਰਿਹਾ
 ਸੀ ਅਤੇ ਏਸ ਰਸਤੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰੋਂ ਹੋਕੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੂੰ
 ਮਿਲਕੇ ਲੰਘਿਆ ਸੀ। ਉਪਰਲੀ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇਣ ਵਾਲੇ
 ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨਾਂ ਗ਼ਲਤ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਸੰਮਤ ੧੬੫੫ ਵਿਚ ਜਹਾਂਗੀਰ
 ਪਾਦਸ਼ਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਸੱਤ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਤੇ ਨਾ
 ਜਹਾਂਗੀਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਰਾਇ
 ਗੁਰੂ ਘਰ ਬਾਬਤ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ, ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਬਾਬਤ ਖ਼ਾਸ
 ਕਰਕੇ, ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਸੀ; ਉਹ ਗੁਰਸਿਖੀ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਤੋਂ ਚਲਾਈ
 ‘ਦੁਕਾਨਦਾਰੀ’ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਤੁਸ਼ਕ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ

ਜਿਕਰ ਨਫਰਤ ਭਰੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੂੰ 'ਈ' ਮਰਦਕ ਮਜਹੂਲ' ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਬਾਰੀ ਸਾਹਜ਼ਾਦਾ ਖ਼ੁਸਰੋ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੁਆ ਕਰਨ, ਉਸਦੇ ਮਥੇ ਤੇ (ਰਾਜਗੀ ਦਾ) ਤਿਲਕ ਲਾਉਣ ਅਤੇ ਮਾਲੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਤੁਹਮਤਾਂ ਵਿਚ, ਬੂਠੀਆਂ ਸਚੀਆਂ ਜੋ ਵੀ ਉਹ ਸਨ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਤੇ ਦੁਖ ਦੇਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ, ਡੇਰਾ ਡੰਡਾ ਲੁਟ ਲੈਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਜ਼ਮੀਨ ਦੀਆਂ ਮੁਆਫੀਆਂ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈਆਂ, ਅਤੇ ਜਰਮਾਨਾਂ ਉਗਰਾਹੁਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਪਕੜਕੇ ਬਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਲਈ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਨਮਕ ਵਾਲਾ ਖਾਣਾ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਤੇ ਜਦ ਗਵਾਲੀਅਰ ਤੋਂ ਸੰਨ ੧੬੧੮ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਵੀ ਕੀਤਾ, ਤਦ ਵੀ ਡੇਵ ਵਰਾ ਹੋਰ ਸ਼ੇਖ ਅਹਿਮਦ ਸਰਹੰਦੀ ਸਮੇਤ, ਲਸ਼ਕਰ ਨਾਲ ਕਸ਼ਮੀਰ ਧਰੁਹੀ ਫਿਰਿਆ, ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਲਸ਼ਕਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਕਿਸੇ ਛਪੜ ਦੇ ਕੰਢੇ ਜਾਂ ਕਬਰਮਤਾਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਡੇਰਾ ਲਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਗ੍ਰੰਥੀ, ਭਾਈ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ* ਦੀ ਬਲਾ

*ਇਕ ਹਾਸੇ ਦੀ ਗਲ ਸੁਣੋ। ਸੰਨ ੧੬੧੪-੧੮ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਮਹਾਜੂਧ ਵੇਲੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਜਿੱਤ ਲਈ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਡੇਰਾ ਪੈਂਣ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ, 'ਐਡਵਰਡ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕੀ ਜੈ ਹੋਵੇ'। ਪਿਛੋਂ ਖੜੋ ਛਾਗਾ ਸਿਆਣੇ ਨੇ ਅਰਦਾਸੀਏ ਦੀ ਕੰਨੀ ਖਿਚੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ → 'ਜਾਰਜ ਪਾਤਸ਼ਾਹ'। ਅਰਦਾਸੀਏ ਨੂੰ ਛਰਾ ਉੱਚਾ ਸੁਣੀਂਦਾ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਰਸਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫੇਰ ਆਖਿਆ 'ਜਰਮਨ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਜੈ ਹੋਵੇ'। ਪਿਛੋਂ ਖਲੋਤੇ ਨੇ ਫੇਰ ਕੰਨੀ ਖਿਚੀ ਤੇ ਕਿਹਾ 'ਜਾਰਜ ਜਾਰਜ'। ਅਰਦਾਸੀਏ ਨੇ ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ਉਚੀ ਸਾਰੇ ਕਿਹਾ 'ਜਰਮਨ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕੀ ਜੈ ਹੋਵੇ'। ਭਾਈ ਹੋਰਾਂ ਭਾਣੇ ਹਾਲੀ ਐਡਵਰਡ ਹੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਮਰਿਆ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋ ਕਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਜਾਰਜ ਤੇ ਜਰਮਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਸਕਦੇ।

ਜਾਣੇ ਇਹਨਾਂ ਗਲਾਂ ਨੂੰ, ਉਹਨਾਂ ਅਕਬਰ ਦੀ ਥਾਂ ਨਾਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਲਿਖ ਛਡਿਆ ਹੈ ।

ਉਪਰਲੀ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸਮਝਾਂਗੇ ਕਿ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜਦ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਅਤੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਨਾਮ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਪੜ੍ਹਕੇ ਜਾਂ ਸੁਣਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਕਾਲੀ ਮੰਨਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨਾਂ 'ਜਹਾਂਗੀਰ' ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਰਕਬਾ ਜੋ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਅਕਬਰ ਦੀ ਦਰਜਾ-ਦਿਲੀ ਲਈ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸੀ। ਮਾਮੂਲੀ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਛੋਟੇ ਗੁਮਨਾਮ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਤੇ ਉਹ ਭੀ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਭੇਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਬਾਇਦ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਗੈਰਆਬਾਦ ਜ਼ਮੀਨ, ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਕੱਚੀ ਗੱਢੀ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਵਾਲੀ ਏਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵੇ। ਮਸਜਿਦਾਂ ਮੰਦਰਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਇਹ ਦਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਮੁਆਫੀ ਜਾਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਇਕ ਨੀਜਤ ਠਕਬੇ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਧਰਮ ਖਾਤੇ ਲਈ ਵਖ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਮਿਲਦੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਬੰਦੋਬਸਤ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਕ ਵਖਰਾ ਮਹਿਕਮਾ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਸਾਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਵਿਚ 'ਕਾਜ਼ੀ-ਉਲ-ਕੁਜ਼ਾਤ' ਜਾਂ 'ਬੈਖ-ਉਲ-ਇਸਲਾਮ' ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ 'ਕਾਜ਼ੀ-ਕੁਲ'।

ਰਕਬੇ ਨੂੰ ਕਨਾਲਾਂ ਮਰਲਿਆਂ ਤਕ ਗਿਣਕੇ ਦਸਿਆ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਜਾਲੰਧਰ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ 'ਪੱਕਾ ਬੰਦੋਬਸਤ' ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਹਦ ਇਹ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਲਿਖੀ ਗਈ, ਅਰਥਾਤ ਸੰਨ ੧੮੫੬ ਵਿਚ ਜਾਂ ਜ਼ਰਾ ਪਿਛੋਂ ਅਤੇ ਜੇ ਇਹ ਰਕਬਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਗਪ ਮਾਰ ਛੱਡੀ ਹੈ, ਤਦ ਕਨਾਲਾਂ ਮਰਲਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਰ ਉਸੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੂਠੇ ਬਿਲ ਬਨਾਣ ਵਾਲੇ ਠੋਕੇਦਾਰ, ਬਿੱਲ ਆਨੇ ਪਾਈਆਂ ਤਕ ਬਨਾਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਫੇਰ ਸੈਨੇ ਇਹ ਭੀ ਮਾਲੂਮ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਕਬਰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਰਕਬਾ ਘੁਆਵਾਂ, ਕਨਾਲਾਂ ਤੇ ਮਰਲਿਆਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮਾਪ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸਨ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਕੀਹ ਦੇਣੀ ਸੀ, ਪਿਉ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਜ਼ਬਤ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰ ਲਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਜੋ ਹੁਣ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਨਾਲ ਹੈ, ਪਿਛੋਂ ਮਹਾਰਾਜੀ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਿਸਦੇ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਆਉਣ ਦੀ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਉਸੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਉਂ ਕੀਤੀ ਹੈ:-

“ਸੰਮਤ ੧੮੮੮ ਫਾਗੁਨ ਮੈਂ ਰੰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਆਇਆ”

ਸਾਡੇ ਕਹਿਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ ਸੰਨ ੧੫੯੮ ਈਸਵੀ ਜਾਂ ਸੰਮਤ ੧੬੫੫ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਜਦ ਅਕਬਰ ਉਥੇ ਗਿਆ। ਏਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਬੀੜ ਕਦ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਸੀ ਇਸ ਪਰ ਅਗੇ ਜਾਕੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗੇ।

ਪਰ ਸੰਮਤ ੧੬੫੫ ਤੋਂ ਕੁਝ ਹਿਰ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਪੁਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਭੀ ਨਾਲ ਹੀ ਏਥੇ ਆਇਆ। ਜਦ ਸ਼ੁਰੂ ਸੰਮਤ ੧੬੬੩ ਵਿਚ ਆਪ ਗੁਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਲਿਆਏ ਗਏ ਤਦ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਏਥੇ ਹੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਚੋਦਾਂ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਇਹ ‘ਅਮਰਿ-ਬੀੜ’ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੀ ਭਾਈ ਬੁਢਾ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਰਹੀ।

ਹੋਰ ਦਸ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ ਜਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਲਈ ਫੇਰ ਐਥੇ ਦਿਲ ਆਏ, ਅਤੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਦੇਣਾ ਚਾਹਿਆ, ਤਦ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਵਰ੍ਹੇ, ਕਦੇ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ, ਕਦੇ ਮਾਲਵੇ ਤੇ ਕਦੇ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਮਾਰੇ ਮਾਰੇ ਫਿਰਨਾ ਪਿਆ; ਅਤੇ ਫੇਕੜ ਦੇਸ ਛਡਕੇ ਪ੍ਰਦੇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਪਹਾੜੀ ਰਿਆਸਤ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ, ਕੀਰਤਪੁਰ ਜਾ ਵਸੇ। ‘ਮੀਨਿਆਂ’ ਦੇ ਦਿੱਤ ਮਿਹਨਿਆਂ ਵਿਚ ਕਿ:-

‘ਨਠਾ ਫਿਰੇ ਨ ਟਿਕੇ ਟਿਕਾਇਆ।’

‘ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਘਰ ਆਂਵਦੇ?’ ‘ਗੜ੍ਹ ਚੜ੍ਹਾਇਆ!’

ਇਹਨਾਂ ਦੁਖਾਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਲ ਹੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਉਡਾਇਆ ਹੈ। ਘਰ ਦੇ ਸੁਖ-ਲਧੇ ਲੋੜ ਵੀ ਵਿਰਾੜ ਖਲੋਤੇ। ਟਿੱਕਾ-ਨੂਹ ਨਤੀ ਜਾਂ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਨੇ ਪੋਕਿਆਂ ਦੇ (ਜੋ ਕਟਤਾਰ ਪੁਰ ਵਿਚ ਸਨ) ਅਤੇ ਕੁਝ ਮਸੰਦਾਂ ਦੇ ਕਹੇ ਸੁਣੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਕੀਰਤਪੁਰ ਰਹਿਣਾ ਕਬੂਲ ਨਾ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਬਾਲਗ਼, ਸਗੋਂ ਕੁਝ ਖਲੋਤੇ ਬਾਲ, ਧੀਰਮਲ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਮਸੰਦਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਕਟਤਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਵਖਰੀ ਗੁਰਗੱਦੀ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਸੁਖ ਦੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਖਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਗੁੰਬ ਸਾਹਿਬ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਕਟਤਾਰ ਪੁਰ ਲੈ ਆਉਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਏਸ ਗੁਰੂ ਗਦੀ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਚਿਨ੍ਹ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੱਡ ਸਕਦੇ ਸਨ? ਬਗ਼ੈਰ ਝਾਂਜੇ ਪਿਛੋ ਵੇਰ ਨਾਲ ਏਸਨੂੰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਹੀ ਰਖਿਆ। ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰੇ ‘ਬਕਾਲਾ’ ਆ ਰਹੇ। ਮਾਤਾ ਦਮੋਦਰੀ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਿਚ ਖਾਲੀ ਮਾਤਾ ਮਰਵਾਹੀ, ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਨੂੰਹ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਹੀ ਰਹਿ ਰਾਏ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਪੁਰ ਗੁੰਬ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ‘ਆਦਿ-ਬੀੜ’ ਗੁਰੂ ਗਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਏ ਜੀ* ਨੂੰ ਤੇ ਫੇਰ ਅਤੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੀ।

ਜਦ ਪਹਿਲੀ ਵਸਾਖ ਸੰਮਤ ੧੭੨੧ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ‘ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ’ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਦੇਕੇ ਸਮਾ ਗਏ, ਤਦ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਅਤੇ ਮਸੰਦਾਂ ਨੇ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸਨ, ‘ਗੁਰੂ ਕੀ

*ਦੋਖੇ ਅਤੇ ਜਾਰੇ ਸੰਮਤ ੧੭੧੬ ਤੇ ਸੰਮਤ ੧੭੧੮ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਥੋੜਾ ਦਾ ਹਾਲ।

ਵਸਤ' ਠੀਕ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਬਕਾਲੇ ਆ ਦਿੱਤੀ।

੬. ਹੁਣ ਤਕ ਗੁਰੂ ਗਾਦੀ ਧੀਰ ਮਲ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਖ ਜਾਂ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ (ਜੋ ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਲਈ ਨਾਮਜ਼ਦ ਸਨ) ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਬਣਨ ਨਾਲ ਗੁਰਿਆਈ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਪਾਸ ਚਲੀ ਗਈ। ਧੀਰਮਲ, ਜੋ ਕੁਸੰਗਤ ਵਿਚ ਪਲਕੇ ਹੁਣ ੨੭-੨੮ ਵਰ੍ਹੇ ਦਾ ਨੌਜਵਾਨ, ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲਫੜਾਂ ਵਿਚ 'ਦੂਜਾ ਪ੍ਰਿਥੀਆ' ਸੀ, ਏਸ ਗਲ ਨੂੰ ਕਦ ਸਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਝੱਟ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਗੁੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਅਤੇ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰਕੇ ਵੀ ਖੋਹ ਲਿਜਾਣ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇ ਭੇਜੀਆਂ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਲੁਕ ਛਿਪਕੇ ਦਿਨ ਕਟਦੇ ਅਤੇ ਬਹੁਤਾ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲਦੇ। ਛੇਕੜ ਧੀਰ ਮਲ ਦਾ ਇਕ ਭੈੜਾ ਮਸੰਦ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੀ ਗਾਦੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਥੰਮ ਸੀਹਾਂ* ਭੀੜ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਬਕਾਲੇ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਬੰਦੂਕ ਦਾ ਵਾਰ ਕਰਕੇ ਗੁੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪਾਲਕੀ ਆਦਿ ਸਮੇਤ ਖੋਹ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਖਬੇ ਮੋਢੇ ਪੁਰ ਗੋਲੀ ਦਾ ਘਾਉ ਲਗਾ, ਪਰ ਜ਼ਖਮ ਡੂੰਘਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬਚਾਅ ਹੋ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਹਿਨਸੀਲ ਸਨ, ਸਹਿ ਗੁਜ਼ਰੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਲੁਕ ਕੇ ਘਰ ਅੰਦਰ ਰਹਿਨ ਲਗੇ, ਤੇ ਘਟ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ। ਹੋਰ ਕਰ ਭੀ ਕੀਹ ਸਕਦੇ ਸਨ? ਨਾ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਟੋਈ ਰਸੂਖ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਲੰਮੀ ਸਿਖੀ ਮਾਝੇ ਤੇ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾਕੇ ਵੀ ਵੇਖ ਆਏ ਸਨ ਜਿਥੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਵੀ ਵੜਨ ਤਕ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਘਰ ਵਾਲੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਏਸ ਦਾਬੂ ਸੁਭਾਉ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਥਕ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰੋੜੀ ਸਮਝਣ ਲਗ ਪਏ ਸਨ।

ਹਾਲੀ ਬੰਦੂਕ ਦਾ ਜ਼ਖਮ ਔਲਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਅਗਲੀ ਵਿਸਾਖੀ

*ਕੀਹ 'ਸੀਹਾਂ ਛੀਬਾ', ਸਾਖੀਆਂ ਦਾ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ, ਵੇਰ ਸੀ ?

ਸੰਮਤ ੧੩੨੨ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ ਆ ਗਿਆ। ਬਾਹਕਲੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੂਰੋਂ ਦੂਰੋਂ ਆਈਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕੁਝ ਧਨਾਡ ਖੜੀ ਵੀ ਸਨ, ਜੋ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸਿਖੀ ਦੀ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਸਨ, ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਵਸੀਅਤ ਆਪਣੀ ਕੰਨੀ ਸੁਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਜਦ ਚੌਖੀ ਕੋਬਬ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤਕ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਹੋਈ, ਤਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬਖਸ਼ੀ ਮੋਢਾ ਵਿਖਾਇਆ। ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਬਣਨ ਦੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਪਿਛਲੇ ਗੁਜਰੇ ਵਰ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਜੋ ਸਿਰ ਬੀਤੀ ਸੀ, ਸਭ ਕਹਿ ਸੁਣਾਈ। ਸੰਗਤਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਹਰ ਦੀਆਂ ਸਨ, ਕੀਹ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ? ਦਿਲੀ ਦੇ ਖੜੀਆਂ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਆਪ ਏਸ ਕਲਹ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੋ ਅਤੇ ਦਖਨ ਪੂਰਬ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਉ। ਇਹ ਸਲਾਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਉ ਅਤੇ ਸ਼ਿਆਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੀ, ਪਸੰਦ ਆਈ, ਅਤੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਏਸ ਛੱਡ ਬੇਦੇਸ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਪੱਕਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਵਿਦਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਥੋੜੇ ਦਿਨ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਡੇਰੇ ਡੰਡੇ ਦੀ ਸੰਭਾਲਨਾ ਕਰ, ਬਕਾਲਾ ਛਡ, ਟੁਰ ਪਏ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਪੈਂਦਾ ਸੀ,* ਫਗਵਾੜੇ ਤੇ ਗੜ੍ਹਸ਼ੰਕਰ ਹੁੰਦੇ ਕੀਰਤ ਪੁਰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਾਫ਼ਿਲੇ ਜਾਂ ਸੰਗ ਵਿਚ ਮਾਈਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਲਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲ; ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਨਨਯ ਸਿਖ ਸਨ। ਜਦ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘੇ, ਧੀਰ ਮਲ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ

*ਬਕਾਲਾ ਪਿੰਡ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਖਿਲੋਂ ਵਿਚ ਬੁਟਾਰੀ ਦੇ ਕੋਲ ਬਿਆਸ ਤੋਂ ਚਾਰ ਕੁ ਮੀਲ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਬਿਆਸ ਤੋਂ ਦਖਨ ਵਲ ਕੋਈ ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਮੀਲ। ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਜਾਲੰਧਰ ਕੁਲ ਪੰਜ ਮੰਲ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਾਲੰਧਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਫਜ਼ਦਾਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸੀ। ਜਾਲੰਧਰ, ਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਇਕ 'ਸਰਕਾਰ' (Commissioner's Division) ਸੀ। ਫਜ਼ਦਾਰ ਨੂੰ ਜੋ 'ਸਰਕਾਰ' ਵਿਚ ਹਾਕਮ ਆਲਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਅਖਤਿਆਰ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਕਿ ਚਾਰਾ ਹੁਣ ਦੇਸ ਨਿਕਾਲਾ ਲੈ ਚਲਿਆ ਹੈ। ਜਦ ਤਾਹਨੇ ਮਿਹਣੇ
 ਦੇ ਕੁਝ ਲਫਜ਼ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਕੰਨੀ ਅਪੜੇ, ਤਦ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਦੇ ਲਹੂ ਨੇ ਜੋਸ਼
 ਖਾਧਾ ਅਤੇ ਜੈਸੇ ਕੋ ਤੈਸਾ ਹੋਕੇ ਮਿਲਣ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸਿਖ
 ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਸੰਗ ਨਾਲੋਂ ਪਛੜ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਮੌਕਿਆਂ ਵੇਖਕੇ
 ਅਹਨਚੇਤ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਿਚ ਵੜਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ
 ਦੀ 'ਆਟਿ-ਬੀੜ' ਲੁਟਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਛੇ ਦੌੜੇ। ਇਚਰਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ
 ਸਾਹਿਬ ਕਬੀਲੇ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਦੂਰ ਅਗੇ ਨਿਕਲ ਗਏ
 ਸਨ। ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਿਆ। ਜਦ ਗੁਰੂ
 ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਸਿਖ ਨੂੰ ਸਿਰ ਪੁਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਚੁਕੀ ਆਉਂਦਾ ਡਿੱਠਾ,
 ਤਦ ਹੈਰਾਨ ਅਤੇ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੋੜ
 ਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਕੋਈ ਵਾਪਸ ਜਾਏ ਨਾ। ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ
 ਨੇ ਭੀ ਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ ਸਖਤ ਸੁਸਤ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਕਿਉਂ ਅਸੀਂ
 ਆਪਣਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਈਏ। ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼
 ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ :-

ਇਤਨੇ ਮਹਿ ਸਿਖ ਸੇ ਚਲਿ ਆਯੋ।
 ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜਿਨ ਸੀਸ ਉਠਾਯੋ ॥
 ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਗੁਰੂ ਬਖਾਨਯੋ।
 ਕੌਨ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਆਨਯੋ ॥
 ਤਬ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਗੁਜਰੀ ਕੋ ਭੁਤਾ।
 ਸਰਬ ਸੁਨਾਇ ਭਨਯੋ ਸੁ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤਾ ॥
 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਪ੍ਰਥਮ ਲਿਖਾਯੋ।
 ਧੀਰ ਮਲ ਸੇ ਛਲ ਕਰੇ ਪਾਯੋ ॥ ੬ ॥
 ਡੇਰਾ ਲੁਟ ਲੀਨ ਜਬ ਸਾਰੇ।
 ਤਬਤੇ ਆਯਹ ਸਦਨ ਹਮਾਰੇ ॥
 ਮਹਾਂ ਮਹਾਤਮ ਇਸ ਕੇਰਾ।

ਜਿਸਕੇ ਦਰਬਨ ਪੁਨ ਘਨੇਰਾ ॥ ੭ ॥
 ਰਾਵਰ-ਬਡਨ ਬਨਾਯੋ ਇਹੀ ।
 ਜਿਸ ਢਿਗ ਹੋਇ, ਪੂਜਾ* ਬਹੁ ਲੇਹੀ ॥
 ਇਸ ਕਰ ਸਰਬ ਸੰਗਤਾਂ ਆਵੈਂ ।
 ਦਰਸਹਿ ਅਨਕ ਅਕੋਰਾਂ ਚਵਾਵੈਂ ॥ ੮ ॥
 ਜਾਂ ਤੇ ਆਪ ਨਿਕਟ ਅਬ ਰਹੈ ।
 ਅਪਰ ਬਾਨ ਕੇ ਉਚਿਤ ਨ ਅਹੈ ॥
 ਸੁਨ ਸ੍ਰੀ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਕਹਯੋ ।
 ਹਮਰੇ ਸੰਗ ਕੋਨ ਬਿਧ ਰਹਯੋ ॥ ੯ ॥
 ਕਿਨ ਇਹ ਟਾਖ ਸਾਬ ਨਿਜ ਆਨਯੋ ।
 ਫੇਰਨ ਕਹਯੋ ਨਹੀਂ ਸੋ ਮਾਨਯੋ ॥
 ਧੀਰ ਮਲ ਕੇ ਨਿਕਟ ਕਦੀ ਕੋ ।
 ਅਬ ਭੀ ਦੇਬੋ ਬਨਹਿ ਤਿਸੀ ਕੋ ॥ ੧੦ ॥
 ਫੀਨ ਲੋਨ ਇਹ ਉਚਿਤ ਨ ਹਮੈ ।
 ਰਿਦੈ ਬਿਸੁਰੈ ਦੁਖ ਸਭ ਸਮੈ ॥
 ਤਬਹਿ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸੁਨਾਵਨ ਕੀਨ ।
 ਮਖਣ ਅਰ ਮਾਤਾ ਨਹਿ ਦੀਨ ॥ ੧੧ ॥
 “ਹੁਤੋ ਪਿਤਾਮੇ ਰਾਵਰ‡ ਕੇਰਾ ।
 ਜਿਨਹੁ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਕੀਨ ਬਡੇਰਾ ॥
 ਜਾਂਤੇ ਵਸਤ ਆਪ ਕੀ ਅਹੈ ।
 ਜੋ ਗੁਰ-ਗਈ ਪੁਰ ਸੋ ਲਹੈ ॥ ੧੨ ॥
 ਇਤਨੇ ਬਿਖੈ ਨਾਨਕੀ ਆਈ ॥
 ਗੁਜਰੀ ਸੰਗ ਚਵੀ ਸੁਭ ਡੋਲੇ ॥

*ਪੂਜਾ-ਵੱਤਤ †ਅਕੋਰ = ਧਨ
 ‡ਰਾਵਰ ਕੇਰਾ = ਜਨਾਬ ਕੇ ।

ਨਿਕਟ ਆਏ ਸੁਤ ਕੇ ਬਚ ਸੁੰ ।
 'ਹਠ-ਕਰ-ਰਹੇ' ਹੋਰ, ਸਿਰ ਧੁਨੇ ॥
 "ਸਤਰੂ ਕੇ ਹਿਤ ਚਾਹਿਤ ਰਹੇ ।
 ਪ੍ਰਣ-ਹਾਨ-ਲਗ ਬੋਟੇ ਅਹੈ ॥ ੧੫ ॥
 ਕਹੋ ਕਹਾਂ ਲਗ ਬਹੁ ਸਮਝਾਏ ।
 ਸਰਲ ਸੁਭਾਉ ਨ ਕੁਛ ਲਖ ਪਾਇ ॥"
 ਸਿਖਯਨ ਸੰਗ ਗੁਰੂ ਪੁਨ ਕਹਯੋ ।
 "ਧੀਰਮਲ ਕੋ ਹਮ ਇਹ ਲਹਯੋ* ॥ ੧੬ ॥
 ਕੋ ਅਬ ਗਮਨਹੁ ਲੇਕਰ ਜਾਵੋ ।
 ਸੋ ਪੋ ਜਾਇ ਤਿਸੀ ਕੇ ਪ੍ਰਾਹੋ ॥
 ਹਮਰੇ ਸੰਗ ਨ ਰਾਖਨ ਕਰੋ ।
 ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰੇ ਲੋ ਧਰੋ ॥ ੧੭ ॥"
 ਸੁਣ ਸਿਖਯਨ ਸਭ ਜੋਰੇ ਹਾਥ ।
 ਹੋਇ ਨੰਮੁ ਬੋਲੇ ਗੁਰ ਸਾਥ ॥
 "ਧੀਰ ਮਲ ਤਨ ਮਨ ਕਾ ਬੋਟਾ ॥
 ਤਿਸਕੇ ਦੇਖਨ ਤੇ ਬਹੁ ਤੋਟਾ ॥ ੧੮ ॥
 ਗੁਰ ਨਿੰਦਕ ਬਡ ਪਾਪ ਕਮਾਏ ॥
 ਕਹਿ ਕਰ ਤੁਮ ਪਰ ਤੁਪਕ ਚਲਾਏ ॥
 ਰਾਵਰ ਕੋ ਅਪਰਾਧੀ ਭਾਰੋ ।
 ਹਮ ਬਿਲੋਕੀ ਨਹਿ ਸਕਹਿ ਸਹਾਰੋ ॥ ੨੦ ॥
 ਹਮ ਤਿਸ ਕੀ ਦਿਸ ਮੁਖ ਨਹਿ ਕਰੈ ।
 ਮਿਲਬੇ‡ ਕੀ ਬਾਂਛਾ ਕੋ ਧਰੈ ॥"

*ਲਹਯੋ-ਦਿੱਤਾ ।

‡ਬਿਲੋਕ = ਦੋਖਕੇ । †ਮਿਲਬੇ = ਸੁਲਹ ਸਫ਼ਾਈ ।

ਸੁਨ ਗੁਰ ਸਭ ਸਿਖਯਨ ਕੀ ਬਿਨਤੀ ।
 ਮਨ ਮਹਿ ਗਿਨਤ ਰਹੇ ਗਨ ਰਾਨਤੀ ॥
 “ਨਹਿਨ ਕ੍ਰੀਬ ਸਾਹਿਬ ਹਮ ਰਾਖੈ ।
 ਤਿਸ ਢਿਗ ਪਹੁਚੈ ਚਿਤ ਅਭਿਲਾਖੈ ॥ ੨੧ ॥”
 ਮਾਤ ਨਾਨਕੀ ਬਰਜਤ ਰੇਹੇ ।
 “ਹੇ ਸੁਤ ਕਜੋ ਹਠ ਕਰਹੁ ਬਡੇਰੇ ॥
 ਦੁਰਲਭ ਵਸਤ ਆਪਨ ਬਡਨ ਕੀ ।
 ਬਹੁਰ ਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਨਿਕ ਜਤਨ ਕੀ ॥ ੨੨ ॥
 ਨਹਿ ਦੀਜਹਿ ਨਿਜ ਸਾਥ ਰਖੀਜਹਿ ।
 ਨੀਕੇ ਰਿਦੇ ਬਿਚਾਰ ਲਖੀਜਹਿ ।
 ਰਿਪੁ* ਕੋ ਕਛੁ ਤਦਾਰਕ ਹੋਇ ।
 ਕਰੀ ਅਵਗਾਜਾ ਲੇ ਫਲ ਸੋਇ ॥ ੨੩ ॥
 ਅਧਿਕ ਸਰੀਕਾ ਉਰ ਮਹਿ ਧਾਰਹਿ ।
 ਨਹਿ ਬਡਿਆਈ ਤਨਕ ਬਿਚਾਰਹਿ ॥
 ਅਹੈ ਭਤੀਜਾ ਬਡ ਅਹੰਕਾਰ ।
 ਨਹਿ ਜਿਸਕੇ ਕੁਛ ਰਹਯੋ ਬਿਚਾਰ ॥ ੨੪ ॥
 ਕਿਸੀ ਰੀਤ ਤੇ ਅਦਬ ਨ ਰਾਖਾ ।
 ਕਰਤ ਸਦਾ ਮਾਰਨ ਅਭਿਲਾਖਾ ॥
 ਇਮ ਸਨੇਹੁ ਤਿਸਕੇ ਸੰਗ ਧਕਨਾ ।
 ਕਿਮ ਨ ਚਿਤਹ ਜਿਮ ਦੁਰਮਤ ਕਠਨਾ” ॥੨੫॥
 ਸੁਨਤ ਮਾਤ ਤੇ ਧਰ ਮੁਖ ਮੈਨ ।
 ਚਿਤਹਿ, ਉਪਾਇ ਥਰਹਿ ਅਬ ਕੋਨ ॥ ੨੬ ॥
 ਸਿਖ ਸੇਵਕ ਤਿਹ ਜਾਇ ਨ ਕੋਈ ।

*ਰਿਪੁ = ਵੇਗੇ

ਲਖਾਂਹਿ ਮਹਾ ਅਪਰਾਧੀ ਸੋਈ ॥ ੨੬ ॥
 ਕਰਹਿ ਪ੍ਰਣ ਤਿਸ ਮੁਖ ਨਹਿ ਲਾਗਹਿ ।
 ਕਿਮੁ ਪਹੁਚਾਇ ਗ੍ਰੰਥ ਤਿਸ ਆਗਹਿ ॥ ੨੭ ॥
 ਤਰਨੀ* ਕੀ ਪ੍ਰਤੀਖਨਾ† ਕਰਤੇ ।
 ਇਸ ਕਾਮੁਜ ਕੋ ਰਿਦੇ ਬਿਚਰਤੇ ॥
 ਜਬ ਨੌਕਾ ਚਲ ਕਰ ਢਿਗ ਆਈ ।
 ਭਏ ਅਰੁਢਨ ਤਬਹਿ ਗੁਸਾਈ ॥ ੨੮ ॥
 ਸਯੰਦਨ‡ ਡੇਰੇ ਨਰ ਸਮੁਦਾਇ ।
 ਮਖਨ ਆਦਿਕ ਤੁਰਤ ਚਵਾਏ ॥
 ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋ ਝੰਤਰੀ ਮਝਾਰ ।
 ਸੁਭ ਤਲ ਪਿਖਕਰ ਧਰਜੋ ਸੁਧਾਰ ॥ ੨੯ ॥
 ਕਰਨਧਾਰੳ ਤਬ ਪ੍ਰੇਰਨ ਕਰੀ ।
 ਨੀਰ ਗੰਭੀਰ ਸੀਘ੍ਰ ਚਲ ਤਰੀ ॥
 ਪਰਲੇ ਤੀਰ ਗਈ ਤਤਕਾਲਾ ।
 ਉਤ੍ਰ ਪਰੇ ਸਤਿਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾਲਾ ॥ ੩੦ ॥
 ਹੁਤੇ ਗੰਭੀਰ ਬੋਗ ਜਿਹ ਪਾਨੀ ॥ ੩੧ ॥
 ਭਲੇ ਰਖਾਯਹੁ ਤਾਹਿ ॥ ੩੫ ॥
 ਜਲ ਗੰਭੀਰ ਮਹਿ ਜਬ ਹੀ ਟਿਕਾਇ ।
 ਸਗਲ ਬਿਲੋਕਤ ਬਹੁ **ਬਿਸਮਾਏ ॥
 ਕੋ ਤਹ ਗਯੋ ਨ, ਅਬ ਕਯਾ ਕਰਯੋ ।
 ਸਲਤਾ ਸਹਤ ਬੋਗ ਮਹਿ ਧਰਯੋ ॥ ੩੭ ॥

*ਤਰਨੀ = ਬੋਝੀ । †ਪ੍ਰਤੀਖਨਾ = ਉਡੀਕ ।

‡ਸਯੰਦਨ = ਪਾਲਕੀ ਚਨਾਨੀ । ਝੰਤਰੀ = ਬੋਝੀ ਵਿਚ । ॥ ਕਰਨਧਾਰ = ਮਲਾਹ । ਗੰਭੀਰ ਬੋਗ = ਡੁੰਘਾ ਤੇ ਚੋਰ ਦਾ ਵਗਦਾ। **ਬਿਸਮਾਏ = ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ

ਜਲ ਮਹਿ ਕਾਰਾਦ ਭੀਗਹਿ ਜਬੈ ।
 ਬਚਹਿ ਨ, ਸੀਪ੍ਰੁ ਜਾਹਿ ਗਰ ਤਬੈ ।
 ਕਿਮ ਅੱਖਰ ਸਾਬਤ ਰਹਿਜੈ ਹੈ ।
 ਬਿਨ ਭੀਤ ਜਿਮ ਚਿਤ੍ਰੁ ਨ ਪੈਹੈ ॥੩੩॥
 ਪਿਖਤ ਨਾਨਕੀ ਰਿਦਾ ਤਪਾਯੋ ।
 ਨਹਿ ਸੁਤ ਸੋ ਪੁਨ ਬਾਕ ਅਲਾਯੋ ॥

[੧੧ ਰਾਸ। = ੪ ਅੱਸੂ।

ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਸਦਾ ਲਈ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਈ। ਸਮਝੋ ਕਿ ਜੇਠ ਸੰਮਤ ੧੭੨੨ ਸੀ। ਸਹੀ ਗਲ ਤਾਂ ਇਹੋ ਹੈ।

੭. ਧੀਰ ਮਲ ਨੇ ਹਾਕਮਾਂ ਪਾਸ ਜਾਲੰਧਰ ਜਾ ਰਹਿੰਦੇ ਲਿਖਾਈ, ਕਿ ਮੇਰੇ ਚਾਚੇ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆ ਕੇ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਡਾਕਾ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੁਟ ਕੇ ਸਾਡਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹੋਰ ਮਾਲ ਮਤਾਅ ਲੁਟ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਸੋਂ ਬਦੇਸ਼ ਗਏ ਨੂੰ ਤੀਹ-ਬਤੀ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਤੇ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ। ਏਧਰ ਧੀਰਮਲ ਵਾਲੀ ਗਈ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਚੌਥਾਈ ਸਦੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਦੁਆਬੇ, ਤੇ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਵੀ, ਏਸੇ ਦੀ ਸਿਖੀ ਸੇਵਕੀ ਚੱਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਹਾਕਮਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਬੜਾ ਰਸੂਖ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦ ਤਕ ਧੀਰ ਮਲ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਆਦਮੀ ਸਰਕਾਰੀ ਮਦਦ ਲੈ ਕੇ ਪਿਛਾ ਕਰਦੇ ਸਤਲੁਜ ਤਕ ਅਪੜੇ ਤਦ ਤਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਹਦ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਰਾਜ ਵਿਚ, ਕੀਰਤਪੁਰ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਬਗੜੇ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਹੀ ਲੈ ਆਏ ਸਨ। ਸੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੋਰ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨਾ ਫਜ਼ੂਲ ਜਾਣ, ਇਹ ਲੋਕੀ ਪਿਛੇ ਮੁੜ ਗਏ। ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅੰਤ ਤਕ ਸਰਕਾਰੀ ਢੱਕ ਬਣੇ ਰਹੇ।

੨-ਬੂੜੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ

ਸੰਮਤ ੧੬੬੨ ॥

੧. ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਮਹੱਲਾ ਸੈਦਪੁਰੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿਚ ਇਕ ਡੇਰਾ ਭੱਲੇ ਬਾਵਿਆਂ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਬਾਵਾ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ* ਏਸ ਡੇਰੇ ਦੇ ਆਗੂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਖਾਨੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਡੇਰਾ ਕੋਈ ਡੇਢ ਸੌ ਵਰ੍ਹਾ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭੱਲੇ ਬਾਵਗਾਨ ਜੋ ਇਸ ਡੇਰੇ ਦੇ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਉਹ ਪਿਛੋਂ ਵਟਾਲੇ ਤੋਂ ਆਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਡੇਰੇ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਪਿਛੋਂ ਲਿਆਏ ਸਨ। ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਨ ੧੮੧੩ ਵਿਚ ਦੋਸਤ ਮੁਹਮਦ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰਨ ਆਏ ਹਨ, ਤਦ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀਓਂ ਲੰਘਦੇ ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਸੁਣਿਆਂ ਕਿ ਏਥੇ ਇਕ ਬੜੇ ਬ੍ਰਿਧ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹਨ, ਤਦ ਉਹ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਡੇਰੇ ਆਏ ਅਤੇ 'ਵਾਕ' ਲਿਆ। ਵਾਕ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ :-

*ਬਾਵਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨਤਾ ਹੋਈ; ਆਪ ਚੰਗੇ ਦੀਦਾਰੀ ਮੂਰਤੀ ਹਨ। ਸੂਰਤ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀਰਤ ਭੀ ਸੋਹਣੀ ਪਾਈ ਹੈ। ਤੰਗ ਖਿਆਲੀ, ਛਾਲਚ, ਅਜਾਉਪੁਣਾ ਜੋ ਮੈਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਉਸ ਜਮਾਤ ਦੇ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਜੋੜ ਰਖੇ ਹਨ, ਏਥੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਦਾਰ ਚਿਤ, ਬੇਪਰਵਾਹ, ਅਤੇ ਸਤਕ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਮੈਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਆਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰਾਫਤ ਭਰੇ ਸਲੂਕ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮੋਹਿਤ ਕਰ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਬੇਵਸੋਂ ਹੀ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਬਾਬਤ ਇਹ ਲਫ਼ਜ਼ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਆਪ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ੮੫ ਬਰਸ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਖਾਂ, ਕੰਨ, ਦੰਦ, ਹੋਸ਼ ਹਵਾਸ ਸਭ ਠੀਕ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਤਨ ਦੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮੁਹਤਾਜ ਨਹੀਂ। ਜਦ ਮੈਂ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਡੇਰੇ ਗਿਆ, ਤਦ ਟੂਟੀ ਹੋਣੀ ਬੈਠੇ ਆਪਣੇ ਕਪੜੇ ਧੋ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਨਿਚੌੜ ਵੀ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਲ ਸਾਨੇ। ਮੈਂ ਦੇਖਕੇ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ।

“ਸੰਤ ਪਸਾਦਿ ਮਹਾ ਸੁਖ ਪਾਇਆ ਯਗਲੇ ਬੰਧਨ ਕਾਟੇ।
ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਨਾਨਕ ਧਨੁ ਪਾਇਆ, ਆਪਨੇ ਘਰ
ਲੈ ਆਇਆ ਖਾਟੇ ॥੫॥੧॥”

[ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫

ਇਹ ਵਾਕ ਸੁਣ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਲਸਕਰ ਵਿਚ ਗਲ ਫੈਲ ਕੇ ਉਤਸਾਹ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ ਵਧ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਏਸੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਬਿਨਾਂ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਉਠਾਏ ਦੇ ਹੜ ਆਏ ਦਰਯਾ ਅਟਕ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਤਦ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਭੀ ਯਕੀਨ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਖੁਦਾ ਉਸ ਦੀ ਮੱਦਦ ਤੇ ਹੈ। ਪਠਾਣੀ ਫੌਜ ਹੋਸਲਾ ਹਾਰ ਕੇ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਗਈ, ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਪੂਰੀ ਫਤਹਿ ਹੋਈ। ਮੁੜਦੀ ਵਾਰੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਫੇਰ ਡੇਰੇ ਦੇ ਦਰਸਨ ਕੀਤੇ, ਦੀਪਮਾਲਾ ਕਰਾਈ ਤੇ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ ॥ ੩੫੦੦੦) ਰੁਪਏ ਮਾਲ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਡੇਰੇ ਦੇ ਨਾਂ ਲਗਾਈ, ਜੋ ਘਟ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਹੇਠਾਂ ੧੫੦੦) ਦੀ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ। ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਚਤੁਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰ ਭੀ ਪਿਛੋਂ ਦਰਸਨ ਨੂੰ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ।

(੨) ਡੇਰੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਵਾਕ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਇਕ ਹਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਤਤਕਰੇ ਪਹਿਲੇ ੨੬ ਪੜਿਆਂ ਪੁਰ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਤ ਇਕ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਜਿਸ ਪੁਰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਚਲਿਤੁ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਕੇ ਦਿਤੇ ਸਨ, ਸਾਰੇ ਪੜ੍ਹੇ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਪੁਰ ਮੁਕਾ ਸੀ, ਕੁਲ ੫੮੯ ਪਤਰੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਲਗਾਤਾਰ ਗਿਣਤੀ ਦਿਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਕਿਸੇ ਨੇ ਛੇਕੜਲੀ ਜੁੜ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਦੋ ਵਰਕੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਅੰਕ ੫੮੭ ਅਤੇ ੫੮੮ ਦਿਤੇ ਸਨ, ਕਢਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਹੋਰ ਕਾਜ਼ਮ ਦੇ ਚਾਰ ਵਰਕਿਆਂ

ਦੀ ਜੁਜ਼ ਲਗਾ ਕੇ ਕਈ ਇਕ ਫਾਲਤੂ ਗਲਾਂ ਇਹਨਾਂ ਵਰਕਿਆਂ ਪੁਰ ਵਧਾ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ 'ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ' ਜੋ ਪਤਰੇ ੫੮੭ ਪਰ ਲਿਖੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਹੇਠਾਂ ਲਿਜਾ ਕੇ, ਰਾਗ ਦੇ ਮੁਕਣ ਪਰ ਜੋ ਅਧਾਕੂ ਸਫਾ ਕੋਰਾ ਪਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਸਫੇ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਲਿਖ ਦਿਤਾ। ਏਥੇ 'ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ' ਦੀ ਸਿਆਹੀ ਤੋਂ ਲਿਖਾਈ ਉਹੋ ਹੈ ਜੋ ਛੇਕੜਲੇ ਪਿਛੋਂ ਪਾਏ ਚਾਰ ਵਰਕਿਆਂ ਦੀ। ਏਹਨਾਂ ਚਾਰ ਵਰਕਿਆਂ ਦਾ ਕਾਗਜ਼ ਹੋਰ, ਸਿਆਹੀ ਹੋਰ, ਕਲਮ ਹੋਰ ਤੇ ਲਿਖਨ ਵਾਲਾ ਹੋਰ ਸੀ, ਅਸਲ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਲਿਖਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਂਕਿ ਵਾਧੂ ਲੇਖ ਜੋ ਵਧਾਏ ਗਏ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ 'ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਕੀ' ਵੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ ਸੰਨ ੧੬੭੩ ਦੇ ਲਗੇ, ਜੋ ਇਹ ਦੂਜਾ ਲਿਖਨ ਵਾਲਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੂਜੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ 'ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਦੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ਆਦਿ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਅਸਲ ਪਤਰੇ ੫੮੯ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਉਹ ਲੇਖ ਇਉਂ ਹੈ :-

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣੇ ਕਾ ॥

ਸੰਮਤ ੧੫੯੬ ਅਸੂ ਵਦੀ ੧੦ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਮਾਣੇ

ਸੰਮਤ ੧੬੦੯ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਸਮਾਣੇ

ਸੰਮਤ ੧੬੩੧ ਭਾਦੋਂ ਸੁਦੀ ੫ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਸਮਾਣੇ

ਸੰਮਤ ੧੬੩੮ ਭਾਦੋਂ ਸੁਦੀ ੩ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਸਮਾਣੇ

ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਹਜ਼ੁਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸੰਪੂਰਣ ਹੋਇਆ। ਲਿਖਿਆ

ਭਾਈ ਬੁਝੇ ਸੰਪੂ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸਾਹੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ। ਲਿਖਵਾਇਆ ਭਾਈ
ਲਿਖੀ ਪੇਸ਼ਓਰ ਦੇ ਵਾਸੀ। ਜੇ ਕੋਈ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਾ
ਦਰਸਨ ਕਰੇਗਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੀ ਦੇਹ ਦਾ ਦਰਸਣ
ਹੋਇਗਾ। ਭੁਲ ਚੁਕ ਬਖਸਨੀ।

ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਤਿ ਜੀ।

ਸੰਮਤ ੧੬੬੨ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਣ ਹੋਇਆ।”

[N. B. ਦੂਜੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਦੇ ਚਲਾਣੇ
ਦਾ ਸੰਮਤ ਠੀਕ ਲਿਖਨਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਸੁੱਨ ਦੀ ਥਾਂ ਬਿੰਦੀ ਦੇ
ਵਰਤਾਉ ਨੂੰ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਹੋਰ ਕਈ
ਲਿਖਾਰੀ ਵੀ। ੧੬੦੯ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ੧੬੯ ਲਿਖਿਆ ਸੂ, ਅਤੇ ੯ ਦਾ
ਹਿੰਦਸਾ ਵੀ ਹੋਰ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਨਾਇਆ ਸੂ, ਅਰਥਾਤ ਪੁਰਾਣੇ ੮ ਦੇ
ਹਿੰਦਸੇ ਦੀ ਹੇਠਲੀ ਨੁਕਰੋਂ ਇਕ ਆੜੀ ਲੀਕ ਖਬੋ ਵਲ ਖਿਚ
ਦਿਤੀ ਹੈ। ੨੮ ॥]

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਸੰਮਤ ੧੬੬੩ ਜੇਠ ਸੁਦੀ ੪ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ
ਹੋਏ, ਭਾਵੇਂ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਤਾਰੀਖ
ਮਹਿਨਾ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਇਹ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ
ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਹਾਦਤ ਤੋਂ ਵਰ੍ਹਾ ਕੂ ਪਹਿਲੋਂ
ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ‘ਆਦਿ-ਬੀੜ’ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ
ਦਾ ‘ਨਿਸ਼ਾਨ’ ਜਾਂ Sign-manual ਵੀ ਵਿਚ ਹੈ ਜੋ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿਤਾ
ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਬਨਾਉਟੀ ਜਾਂ ਜਾਅਲੀ ਹੋਣ ਦੀ ਬਾਬਤ ਸ਼ਕ
ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਠੀਕ ਥਾਵਨ ਸਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਔਹੜਦਾ। ਉਤਾਰਾ ਕਰਨ
ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਦਸਤੂਰ ਮੁਤਾਬਕ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਪਰਵਾਨਗੀ ਲੈ ਲਈ
ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹ ‘ਨਿਸ਼ਾਣ’ ਜੋ ਵਖਰੇ ਕਾਗਜ਼ ਪੁਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ‘ਉਤਾਰੇ’
ਦੇ ਦਰੁਸਤ ਹੋਣ ਦੀ ਸਨਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਵੇਲੇ ਦੇ ਗੁਰੂ

ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹਥਾਂ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਸ਼ੀਰ-ਵਾਦ ਜਾਂ ਸੁਭ-ਇੱਛਾ ਦਾ ਚਿਨ੍ਹ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਤਿਬ ਜਾਂ ਖੁਸ਼ਨਵੀਸ ਲੋਕ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਨਕਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਕਿਸੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੇ ਹੱਥੋਂ 'ਤਬਰੱਕ' ਲਈ 'ਬਿਸਮਿਲਾ' ਲਿਖਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ॥

(੩) ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਬੀੜ ਬੜੀ 'ਮੁਸਤਨਿਦ' ਹੈ, ਏਸ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਸਨਦੀ ਕਾਪੀ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਜੋ ਸਜਨ ਛੇਕੜਲੀ ਸਿਹਾਰੀ ਅਤੇ ਔਂਕੜ ਜਾਂ ਹੋਰ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਬਰੀਕੀਆਂ ਪੁਰ ਲੋੜ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ, ਅਤੇ ਮੋਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਵਿਅਰਥ, ਜ਼ੋਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਵੀ ਏਸ ਬੀੜ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਰਾਹ-ਦਸੇਰਾ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਏਸ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਵੇਰਵੇ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

(੪-ੳ.) ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ੨੫ ਵਰਕੇ ਤਤਕਰਿਆਂ ਲਈ ਹਥ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ, ੨੬ ਵੇਂ ਪਤਰੇ ਤੋਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਵਰਕੇ ਪੁਰ ਅੰਕ ੨੬ ਦਿਤਾ। ਤਤਕਰੇ ਉਸ ਦੇ, ਪਿਛੋਂ ਅਠਾਰਾਂ ਵਰਕਿਆਂ ਪੁਰ ਹੀ ਮੁਕ ਗਏ। ਪੂਰੀਆਂ ਚੌ-ਵਰਕੀਆਂ ਦੀ ਛੇ ਜੁੜਾਂ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਲਗਾਈਆਂ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਵਰਕਿਆਂ ਦੀ ਸੀਟ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਅੰਕ ੨੧ ਤੇ ੨੪ ਦਿਤੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਕਢ ਲਈ, ਫੇਰ ੨੨ ਅਤੇ ੨੩ ਅੰਕ ਵਾਲੇ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਜੋੜ ਕੇ ਮੋਟਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਪਰ, ਜੋ 'ਨਿਸ਼ਾਨ' ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਤਲੇ ਚਿਠੀ ਪੜ੍ਹ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ਪੁਰ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਲੇਵੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ।

(ਅ) 'ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਤਤਕਰੇ' ਵਿਚ ਛੇਕੜਲੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ (ਜੋ ਫੇਰ 'ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਤਤਕਰੇ' ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਦੁਹਰਾਈਆਂ) ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ :-

“੫੪੭ ਰਾਗ ਪ੍ਰਭਾਤੀ।

ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤ। ਗਾਥਾ। ਫੁਨਹੇ। ਚਉਬੋਲੇ।

Guru Arjander's autograph in Boora Sandhoos Bir

No. 1

Traced by G.B.S.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

- ੫੬੭ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ।
 ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀਓਕੇ । ਸਲੋਕ ਸੇਖ ਫਰੀਦ ਕੇ ।
 ਸਵਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਮਹਲਾ ੫ ।
 ੫੭੮ ਸਵੈਯੇ ਭੁਟਾਂ ਕੇ ।
 (ਏਏ ਇਕ ਸਤਰ ਕੋਰੀ ਛਡੀ ਹੈ) ।
 ੫੮੮ ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਕੇ ।
 ੫੮੯ ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ ॥”

ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਸਭ ਦੀਆਂ ਸਭ ਬੁਝੇ ਚਿੰਤਾ ਦੇ ਆਥ ਦਾ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ ।
 ਆਪ ਦੇਖੋਗੇ ਕਿ ‘ਮੁੰਦਾਵਣਾਂ’, ਅਤੇ ‘ਦਾਤਮਾਲ’ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ
 ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀਆਂ । ਫੇਰ ਦੇਖੋ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ
 ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕਰੀਏ, ਤਦ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਏਥੇ ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ’ ਦੀ
 ਤਰਤੀਬ ਵਖਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਧੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਵਧੀਕ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ ।
 ‘ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ’, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਆਪਨੀ ਰਚਨਾ ਹੈ,
 ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ‘ਭੁਟਾਂ ਦੇ ਸਵੈਯੇ’ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦਿਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ
 ਅਵਸਥਾ ਕਬੀਰ ਅਤੇ ਫਰੀਦ ਸਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲੇ ਹਨ, ਜੈਸਾ
 ਕਿ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ ॥ ‘ਭੁਟਾਂ ਦੇ ਸਵੈਯੇ’ ‘ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ’ ਦਾ
 ਅੰਤ ਹਨ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਮੁੱਖ ਸਬ ਥਾਂ ਹੈ । ਜਿਹੜੇ ਨਿਯਮ ਬਾਣੀ
 ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੇਚ ਵਿਚ ਵਟਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਹ ਏਸ
 ਵਾਧੂ ਭਾਵ (ਖਿਲ) ਜਾਂ ‘ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ’ ਵਿਚ ਵਟਤੇ ਹਨ ॥

ਹੁਣ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਵੇਚ ਬੀੜਾਂ, ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਦੀਆਂ ਹਨ,
 ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਏਸ ‘ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ’ ਦੀ ਅੰਦਲੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ
 ਬੜਾ ਫਰਕ ਹੈ । ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਚਿੰਤ ਕਬੀਰ ਅਤੇ ਫਰੀਦ ਦੇ ਸਲੋਕ
 ਅਖੀਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ । ਕਿਸੇ ਚਿੰਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਰਚੇ ‘ਸਲੋਕ
 ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ’ ਪਹਿਲੇ ਰਖਕੇ ਫਿਰ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ
 ਸਲੋਕ ਸਹਸਾਇਤੀ, ਗਾਥਾ, ਫੁਨਾਂ, ਚਉਬੋਲੇ ਅਤੇ ਸਵੈਯੇ ਭੁਟਾਂ ਦੇ

ਦੇ ਕੇ ਛੇਕੜ ਪੁਰ ਕਬੀਰ ਤੇ ਫਰੀਦ ਦੇ ਸਲੋਕ ਹਨ। ਅਤੇ ਇਹ ਤਰਤੀਬ ਵੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਰਤੀ ਤਰਤੀਬ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੋ ਬੁੜੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਆਦਿ 'ਬੀੜ' ਤੋਂ ਸਿਧੀ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਭੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ, ਅਸੀਂ ਮਨ ਲਵਾਂਗੇ ਕਿ 'ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ' ਦੀ ਜੋ ਤਰਤੀਬ ਬੁੜੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹੈ, ਉਹੋ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਵਿਚ ਸੀ ॥

(੫) 'ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ' ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਹੇਠਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਹੋਰ ਕਿਤਨੀਆਂ ਹੀ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਦਿਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅੰਦਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਉਪਰ ਦਸਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਰ ਦੇ ਨਾਮਕੰਮਲ ਰਹਿਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਬਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਰਚ ਰਹੇ ਸਨ ਤਦ ਲਾਂਗਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਲੈ ਆਇਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਕੰਮ ਵਿਚੋਂ ਛੱਡ ਕੇ ਉਠ ਬੈਠੇ। ਜੋ ਕਰ ਇਹ ਵਾਰ ਪੰਝੀ ਜਾਂ ਤੀਹ ਪਉੜੀਆਂ ਦੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਤਦ ਬਾਇਦ 'ਸਲੋਕ' ਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਪੰਜਾਹ-ਸਠ ਸਲੋਕ ਏਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਪਰੋ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ, ਅਤੇ 'ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ' ਉਤਨੀ ਹੀ ਘਟ ਜਾਂਦੀ।

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਦੇ ਅੰਤ ਪੁਰ ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਦਰਜ ਸਨ, ਜੋ ਭਾਈ ਬੁੜੇ ਨੇ ਜਿਉਂ ਦੀਆਂ ਤਿਉਂ ਨਕਲ ਕਰ ਲਈਆਂ।

(੬) ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਰਾਗ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੇ ਕੇ ੧੯ਵੇਂ ਪਤਰੇ ਪੁਰ '੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪੁਸਾਇ' ਲਿਖ ਕੇ ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਲਿਖਣੀਆਂ ਚਾਹੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਆ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ, ਇਹ ਸ਼ਿਮਾਲ ਛੱਡ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ

ਦੇ ਵਰਕੇ ਕੋਰੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ, ਭਾਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਉਪਰ ਤਤਕਰੇ ਲਿਖਣ ਵਾਸਤੇ ਸਿਆਹੀ ਦੀਆਂ ਲੀਕਾਂ ਕਿਚੀਆਂ ਹਨ।

(੭) ਤਤਕਰਿਆਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਗੁੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਤੇ ਜਪੁ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 'ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੈਯਾਂ ਦੀ ਛੋਕੜਲੀ ਪਾਲ :

ਛਤ੍ਰ ਸਿੰਘਾਸਨ ਪਿਰਥਮੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਕਉ ਚੇ ਆਇਓ।
ਤਕ ਬੂੜੇ ਸੰਧੂ ਦੇ ਹਥ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

(੮) ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਵਾਲਾ ਦੂਜਾ ਸ਼ਲੋਕ :— 'ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਤੋ ਨਾਹੀ', 'ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ' ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਆਪਣੀ ਠੀਕ ਥਾਂ ਪੁਰ, ਅਰਥਾਤ 'ਸ਼ਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ' ਦੇ ਅੰਤ ਪੁਰ ਹੋਰਨਾਂ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ 'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਦਾ ਨਵਾਂ ਸਿਕਨਾਵਾਂ ਦੇ ਕੇ 'ਥਾਲ ਵਿਚ ਤਿਨ ਵਸਤੂ ਪਈਓ' ਵਾਲਾ ਸ਼ਲੋਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸ਼ਲੋਕ ਕਬੀਰ ਤੇ ਸ਼ਲੋਕ ਫਰੀਦ ਦੇ ਕੇ ਫੇਰ ਸਵੈਯੇ ਆਏ ਹਨ ਪਤਰੇ ੫੭੭ ਪੁਰ॥

ਕੋਈ 'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਜਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਤੇ ਪਿਛਲਾ ਸ਼ਲੋਕ ਗੁੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਤ ਪੁਰ ਨਹੀਂ ਦਿਤੇ, ਭਾਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲਿਖਣ ਵਾਸਤੇ ਕਾਫੀ ਥਾਂ ਪਈ ਸੀ ਅਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਜੇ ਚਾਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਸੀ।

(੯) ਗੁੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਿਸੇ ਵਾਰ ਦੇ ਸਿਰ ਪੁਰ ਧੁਨੀ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਹੇਠਾਂ ਨਾ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਇਹ ਸਾਰਾ ਸ਼ਬਦ :—

‘ਛਾਡ ਮਨ ਹਰ ਬੇਮੁਖਨ ਕੋ ਸੰਗ।’

ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਉਸ ਦੀ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਹੇਠਾਂ ਮੀਰਾਂ ਬਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੋਣੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਤੇ ਵਿਚ-

ਕਾਰ ਜਾਂ ਇਕੱਠੀ ਛੇਕੜ ਤੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਾਈ ॥

(੧੦) ਨਿੱਤਨੇਮ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਪੁ ਜੀ ਦੇ ਛੇਕੜੇ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਬਾਬਤ ਇਹ ਵੇਰਵਾ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਹ ਦੂਸਰੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹਨ।

ਰਹਿਰਾਸ ਵਿਚ 'ਸੋ ਪੁਰਖ' ਵਾਲੇ ਚਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਖਰ ਹਨ :—'ਸੋ ਪੁਰਖ,' 'ਤੂੰ ਕਰਤਾ'; 'ਤਿਤੁ ਸਰਵਰਕੈ'; 'ਭਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ' ਇਹ ਚਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਚਉਥੇ ਗੁਰੂ ਦੇ, ਤੀਜਾ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਅਤੇ ਚਉਥਾ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਾਗਾਂ ਹੇਠਾਂ ਦਿਤੇ ਹਨ। 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਤੋਂ ਸਿਧੇ ਹੋਏ ਹੋਰ ਉਤਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਦਿਤੇ ਹੋਏ; ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਬਨੌ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਹੋਏ ਉਤਾਰਿਆਂ, ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਆਦਿ, ਵਿਚ ਅਤੇ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਮਤ ੧੭੧੮ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਵਿਚ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਰਹਿਰਾਸ ਵਾਲਾ ਭਾਗ ਉਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਣੇ ਗੁਟਕੇ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ 'ਰਹਿਰਾਸ' ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਚੁਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਤਿਆਰ ਹੋ ਚੁਕਨ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਰਹਿ ਗਏ ਨਜ਼ਰ ਆਏ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬੂੜੇ ਸੰਪੂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰ ਦਿਤੇ।

(੧੧) ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਕਹਿ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਅੰਦਰਲੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ, ਅਤੇ ਇਕ ਦੋ ਜਗ੍ਹਾ ਖੁਦ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਅਯੋਤੜ ਪੜੋਤੜ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਤਰਤੀਬ ਦੇਣ ਲਈ ਪਰਚੱਲਤ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੈ। ਏਸ ਤੋਂ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖੁਲ੍ਹੇ ਪਤਰੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਇਹ ਬਾਣੀ ਲਿਖੀ

ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਨਕਲ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉਪਰ ਹੋ ਗਏ। ਪਰ ਬੁੜੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਗਲਤੀਆਂ ਦਰੁਸਤ ਹੋਈਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਇਹ ਗਲਤੀਆਂ 'ਆਟਿ-ਬੀੜ' ਵਿਚ ਸਨ, ਤਦ ਇਹ ਦਰੁਸਤੀਆਂ ਬੁੜੇ ਸੰਧੂ ਨੇ ਆਪ ਕੀਤੀਆਂ। ਅਤੇ ਜੇ ਇਹ ਗਲਤੀਆਂ 'ਆਟਿ-ਬੀੜ' ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਤਦ ਉਹਨਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਲਿਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗਲਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਪਿਛਲੀ ਗਲ ਠੀਕ ਮਨ ਲਵਾਂਗੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਨਕਲ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਲਿਖਾਠੀ ਕੋਲੋਂ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਨਕਲ ਕਰਨੋਂ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਇਹ ਗਲਤੀ ਬਚਦੇ ਹੀ ਮਾਲੂਮ ਹੋ ਗਈ, ਤਦ ਰਿਹਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਬਦ ਪਿੱਛੋਂ ਲਿਖ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਮਿਸਾਲਾਂ ਅਸੀਂ ਹੇਠਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ :-

ਛਾਪੇ ਦੀ ਸਫਰੀ ਜਿਲਦ ਵਿਚੋਂ

ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਦੇ ਸ਼ਬਦ :-
 ਕਬੀਰ ਦਾ ੧, ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ੧,
 ਕਬੀਰ ੧, ਬੋਣੀ ੧, ਅਤੇ ਰਵਿਦਾਸ
 ੧ ॥ ਸਾਰੇ ੫ ॥

ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਦੇ ਸ਼ਬਦ :-
 ਕਬੀਰ ੧੦, ਨਾਮਦੇਵ ੧,
 ਕਬੀਰ ੧, ਜੈਦੇਵ ੧, ਕਬੀਰ ੧,
 ਰਵਿਦਾਸ ੨ ॥ ਸਾਰੇ ੧੬ ॥

ਬੁੜੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ ਲਿਖਤੀ ਬੀੜ ਵਿਚੋਂ

ਕਬੀਰ ੧, ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ੧,
 ਕਬੀਰ ੧, ਬੋਣੀ ੧, ਰਵਿਦਾਸ ੧
 ॥ ਸਾਰੇ ੫ ॥
 ਇਥੇ ਤਤਤੀਬ ਤਾਂ ਇਕੋ ਹੈ
 ਅਤੇ ਗਿਨਤੀ ਭੀ, ਪਰ ਪਹਿਲੇ
 ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਮਜ਼ਮੂਨ ਦੀ ਸਾਂਝ
 ਹੈ ਅਤੇ ਕਬੀਰ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ
 ਜਾਣ ਬੁਝਕੇ ਨਿਖੇੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ॥

ਕਬੀਰ ੧੧, ਨਾਮਦੇਵ ੧,
 ਜੈਦੇਵ ੧, ਰਵਿਦਾਸ ੧ ॥ ਸਾਰੇ
 ੧੪ ॥

ਕਬੀਰ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਗਿਣਿਆਂ ਹੈ, ਪਰ ਰਵਿਦਾਸ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਘਟ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ।

ਭੈਰੋਂ ਰਾਗ ਦੇ ਸ਼ਬਦ :-

ਕਬੀਰ ੨੦, ਨਾਮਦੇਵ ੧੧
ਰਵਿਦਾਸ ੧, ਨਾਮਦੇਵ ੧ ॥
ਸਾਰੇ ੩੩ ॥

ਕਬੀਰ ੨੦, ਨਾਮਦੇਵ ੧੨,
ਰਵਿਦਾਸ ੧, ਨਾਮਦੇਵ ੧ ॥ ਸਾਰੇ
੩੪ ॥

ਨਾਮਦੇਵ ਦਾ ਇਕ ਵਧ ਹੈ,
ਪਹਿਲੀ ਸੁਣੀ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰਵੇਂ
ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਇਹ ਹੈ :-
'ਜਉ ਗੁਰ ਦੇਉ ਤਾਂ ਮਿਲੇ
ਮੁਰਾਰ ॥'

ਬਸੰਤ ਰਾਗ ਦੇ ਸ਼ਬਦ :-

ਕਬੀਰ ੭, ਰਾਮਾਨੰਦ ੧,
ਨਾਮਦੇਵ ੩, ਰਵਿਦਾਸ ੧ ਅਤੇ
ਫੇਰ ਕਬੀਰ ੧ ॥ ਸਾਰੇ ੧੩ ॥

ਕਬੀਰ ੮; ਰਾਮਾਨੰਦ ੧;
ਨਾਮਦੇਵ ੩; ਰਵਿਦਾਸ ੧ ॥ ਸਾਰੇ
੧੩ ॥

ਕਬੀਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ੭ ਤੇ
ਪਿਛਲਾ ੧ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਦਿਤੇ
ਹਨ ॥

ਸਾਰੰਗ ਰਾਗ ਦੇ ਸ਼ਬਦ :-

ਕਬੀਰ ੨; ਨਾਮਦੇਵ ੩;
ਪਰਮਾਨੰਦ ੧; ਸੂਰਦਾਸ ੧ ਤੇ
ਇਕ ਤੁਕ, ਅਤੇ ਫੇਰ ਕਬੀਰ ੧ ॥
ਸਾਰੇ ੮ ॥

[ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ

ਕਬੀਰ ੩; ਨਾਮਦੇਵ ੩;
ਪਰਮਾਨੰਦ ੧; ਸੂਰਦਾਸ ੧ ॥
ਸਾਰੇ ੮ ॥

ਕਬੀਰ ਦੇ ਤਿੰਨੇ ਸ਼ਬਦ ਇਕੱਠੇ
ਕਰ ਦਿਤੇ ਹਨ । ਗਿਨਤੀ ਇੱਕ

ਇਕੱਲੀ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ, ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੀ ਨਕਲ ਵਿਚ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਗਿਨਤੀ ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਪਿਛੇ '੮' ਕੀਤੀ ਹੈ (ਅਤੇ ਕਬੀਰ ਦੇ ਪਿਛੇ ੯) ਜੋ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੀ ਨਕਲ ਹੈ। ਗੋਇਆ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ, ਜਿਸ ਪੁਰ ਪਿਛੋਂ ਹੜਤਾਲ ਫੇਰੀ ਗਈ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਕ ਤੁਕ (ਪਹਿਲੀ) ਹੜਤਾਲ ਤੋਂ ਬਚ ਗਈ ਹੈ, ਉਹ ਗਿਨਤੀ ਵਿਚ ਆ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀਕ ਭੀ ਏਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਦਿਤੀ ਹੈ।

ਪਰਮਾਣਵ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਸੂਰਦਾਸ ਦੀ ਵਾਧੂ ਤੁਕ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ, ਭਗਤ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ, ਦੋਨੋਂ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਮੇਲਕੇ ਹੀ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਘਟ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਵਿਚ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਇੱਕੋ ਸ਼ਬਦ ਸੀ। ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਾਲ, ਅਤੇ ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ, ਸੂਰਦਾਸ ਵਾਲਾ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ ਬਣੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨਕਲ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਪਿਛੋਂ ਜਦ ਏਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ, ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਪੁਰ ਹੜਤਾਲ ਫੇਰ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਪਿੰਜਰ ਤੇ ਲਹੂ-ਲਿਬੜੇ ਕਪੜੇ ਖੂਨ ਕੀਤੇ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦੇਨ ਵਾਲੇ ਪਿਛੇ ਰਹਿ ਗਏ।

ਏਸ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਦੋ ਛਾਪੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਭੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰ-ਵਾਲੀ' ਬੀੜ ਨਾਲ ਸੋਧ ਕੇ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਚਤੁਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਛਪਵਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਪੁਰ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ, ਕਬੀਰ ਦਾ ਹੇਠਾਂ ਦਿਤਾ ਸ਼ਬਦ, ਜੋ ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਹੇਠਾਂ ਜੈਵੇਵ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪਿਛੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਿਆ:—

“ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਮਨ !.....

ਕਹਤ ਕਬੀਰ ਸੁਨਹੁ ਰੇ ਮੰਤਹੁ, ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਤਰਿ ਜਾਹਿਗਾ ॥”
ਬਾਇਦ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰਾਗ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋਵੇ। ਸਫਰੀ ਜਿਲਦ ਵਿਚ ਵੀ
ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ॥

(੧੨) ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਹੇਠਾਂ ਜੋ ਰਵਿਦਾਸ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਏਸ
ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਮਾਮੂਲੀ ਛਾਪੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵਿਚ ਇਉਂ
ਦਿਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :-

ਮਾਰੂ ॥ ਸੁਖ-ਸਾਗਰ, ਸੁਰਿ ਤਰ, ਤਿੰਤਾ ਮਨਿ, ਕਾਮਦੈਨ ਬਸਿ
ਜਾਕੇ ਰੇ। ਚਾਰ ਪਦਾਰਥ, ਅਸ਼ਟ ਮਹਾਸਿਧਿ, ਨਵਨਿਧਿ,
ਕਰਤਲ ਤਾਂਕੇ ॥ ੧ ॥ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿਨ ਨ ਪਸਿ ਨਾਨਾ।
ਅਵਰ ਸਭ ਛਾਡਿ ਬਤਨ ਰਚਨਾ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥
ਨਾਨਾ ਤਿਆਨ ਪੁਰਾਨ ਬੇਦ ਬਿਧਿ ਚਠਿਤੀਸ* ਅਛਰ ਮਾਹੀ।
ਬਿਆਸ ਬਿਭਾਰ ਰਹਿਰੇ ਪਰਮਾਟਥ ਰਾਮ ਨਾਮ ਸੁਰਿ
ਨਾਹੀ ॥ ੨ ॥ ਸਹਿਜ ਸਮਾਪ, ਉਪਾਧਿ ਰਹਿਤ ਹੋਇ ਬਹੇ
ਭਾਗ ਲਿਵ ਲਾਗੀ। ਕਹਿ ਰਵਿਦਾਸ, ਉਦਾਸ ਦਾਸ ਮਤਿ
ਜਨਮ ਮਟਨ ਭੈ ਭਾਤੀ ॥ ੩ ॥ ੨ ॥ ੧੫ ॥

ਬੂੜੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰਾਗ ਹੇਠਾਂ ਦਿਤਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ
ਮੈਂ ਕਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ; ਟਾਕਰਾ ਕਟਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਏਸ ਤੋਂ ਦਿਸਦਾ
ਹੈ ਕਿ ਭਾਗਤ ਬਾਣੀ ਦੀ ਗਿਨਤੀ ਅਤੇ ਤਰਤੀਬ ਵੇਹਾਂ ਵਿਚ ਕਿਤਨਾ
ਫਰਕ ਹੈ, ਨਿਰਾ ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਇਕ ਫਾਲਤੂ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਮੀਰਾਂਬਾਈ
ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪੁਰ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸਚ ਮੁਚ

* ਏਥੇ ਬਾਵਨ ਦੀ ਥਾਂ ਚਉਤੀਸ ਅਖਰ ਹੀ ਕਿਣੇ ਦਨ। ਜੇ ਕਰ
ਕੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚੋਂ ‘ੜ’ ਛੱਡ ਦੇਈਏ, ਤਦ ਚਉਤੀਸ ਅਖਰ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ
ਹਨ, ਅਤੇ ਰਵਿਦਾਸ ਅਦਿ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ‘ੜ’ ਵਰਤਿਆ ਭੀ ਨਹੀਂ, ਸਭ ਥਾਂ
‘ਡ’ ਆਇਆ ਹੈ। ਸਵੇਰ ਚਿਨ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਏ ਪ ਨੂੰ ਵੀ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਹੈ।

ਪਾਗੀਨ ਬੀਨਾਂ ਵਿਚ ਪੁਗਈ ਸਕਲਾਂ
ਅਖਰ ਤੇ ਅੰਕ

ਕਾ (ਕਾਂ); ਕੁ (ਕੁੰ); ਕੂ (ਕੂੰ); ਕ੍ਰ (ਕ੍ਰਿ); ਕੇ (ਕੇਂ) New
ਕੁ ਕੂ ਕ੍ਰ ਕੇ ਕੇ

ਖ ਕੁ ਕੁ ਚ ਛ ਏ ਏ New
ਖ ਮ ਕੁ ਕੁ ਚ ਠ ਛ ਛ ਛ ਛ ਏ ਏ Old

ਤ ਚ ਛ ਫ ਯ ਨ ਲ New
ਤੁ ਠ ਠ ਠ ਠ ਠ ਠ ਠ ਠ ਠ ਠ ਠ ਠ Old

ੳ ੴ ੵ ੶ ੷ ੸ ੹ New
ੲ ੳ ੴ ੵ ੶ ੷ ੸ ੹ ੺ ੻ ੼ ੽ ੾ ੿ Old

New ੳ
Old ੴ ੵ ੶ ੷ ੸ ੹ ੺ ੻ ੼ ੽ ੾ ੿

Traced by G.B.S.

ਬੂੜੇ, ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਤਦ ਵੀਹ ਵਿਸਵੇ
ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ ਨਹੀਂ ਸੀ।

(੧੩) ਬੂੜੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਪਿਛੇ ਜੋ ਵਾਧੂ ਚਾਰ ਪਤਰੇ
ਲਗਾਏ, ਅਤੇ ਇਕ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਕੋਰੇ ਰਹੇ ਪੰਜਵੇਂ ਵਰਕੇ ਨਾਲ ਰਲਾਏ,
ਉਹਨਾਂ ਪੁਰ ਗਿਨਤੀ ਦੇ ਅੰਕ ੫੮੭ ਤੋਂ ੫੯੧ ਤਕ ਦਿਤੇ ਹਨ,
ਉਹਨਾਂ ਪੁਰ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਤਰਤੀਬ ਵਾਰ ਦਰਜ
ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ :-

(ੳ) ਸ਼ਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧ । “ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹਮਦਾ.....
ਨਾਨਕ ਤਾਕੀ ਕੀਮਤ ਨ ਪਵੈ ਬੇਅੰਤ ਬੇਸੁਮਾਰ ॥ ੧ ॥
ਇਸ ਕਲਿਓ ਪੰਜ ਭੀਤਿਓ ਕਿਉਂ ਕਰ.....
ਕਰਤਾ ਰਖੇ ਪਤ ॥ ੨ ॥
ਨਾਨਕ ਫਿੰਜ ਪਈ ਦਰਵਜੇ ॥ ੩ ॥”

(ਅ) ਸ਼ਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧ ॥ “ਬਾਇ ਆਤਿਸ ਆਬ ਸ਼ਾਕ.....
ਆਪਿਓ ਹੋਇ ਤਾਂ ਬੁਰਿਮਰਾਂ ਸਚੁ ਸਦਾ ਬਖਸ਼ਿਦ ।”

(ੲ) ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਰਤਨਮਾਲਾ,
“ਆਸਨ ਸਾਧ ਨਿਰਾਲਮ ਰਹੇ.....
ਤਾਮਸ ਤਿਸਨਾ ਮਮੈ ਤਿਆਗੀ ਨਾਨਕ ਕਹੇ ਸੋਈ ਬੈਰਾਗੀ ॥੨੫॥
ਰਤਨ ਮਾਲਾ ਸੁਧ ਉਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਰੰਥ ਕਾ ਅਖਰੀ ਤੋਰਕੀ
ਸੀ ਭੀ* ਅਖਰੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਖੀ ॥”

(ਸ) ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸਿਵਨਾਭ ਕੀ।

(ਹ) ਰਾਗ ਮਾਲਾ।

(ਕ) ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧਿ (ਛੋਟੀ ਚਾਰ 'ਸਤਰਾਂ ਵਾਲੀ)

(ਖ) ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਕੇ ਚਾਰ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ, ਅਤੇ

*‘ਭੀ’ ਡੋਗਰੀ ਬੋਲੀ ਹੈ, ਅਰਥ ‘ਵੇਰ’।

ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਨਾਮ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸੰਮਤ, ਜੋ ਪੁਰਾਣੇ ਪਤਰੇ
ਤੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਆਪ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ
ਭੀ ਸਭ ਤੋਂ ਅਖੀਰ ਰਖੀ ਹੈ। 'ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ' ਸੰਨ ੧੯੭੩
ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ ॥

(੧੪) ਅਖਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਵੀ ਫਰਕ ਹੈ। ਸੋ ਏਸ
ਬੀੜ ਤੇ ਹੋਰ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਤੋਂ ਇੱਕਠੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਪੁਰਾਣੀਆਂ
ਸ਼ਕਲਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਰਾਂ ਵਜੰਜਨ ਅਖਰਾਂ, ਇਕ
ਸੂਰ ਅਖਰ, ਪੰਜ ਸੂਰ ਚਿਨ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਸਤ ਹਿੰਦਸਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲਾਂ
ਵਿਚ ਫਰਕ ਹੈ ॥

੩-ਬੀੜ ਭਾਈ ਬਨੌ ਜੀ, ਮਾਂਗਟ।

ਜਦ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਸਾਰਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖ ਲਿਆ, ਤਦ
ਦੇਹਰਾ ॥ ਗੁਰ ਸਿਖ ਬੰਨੇ ਆਯੋ, ਸੰਗਤ ਸਾਥ ਅਪਾਰ।

ਮਾਂਗਟ ਵਾਸੀ ਤਾਹਿ ਕੀ, ਦਰਸਨ ਗੁਰੂ ਨਿਹਾਰ ॥

ਚੋਪਈ ॥ ਬੰਨੇ ਕੋ ਨਿਜ ਸਿਖ ਗੁਰ ਜਾਨਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤਾਂਕੋ ਬਚਨ ਬਖਾਨਾ।

ਲਾਹੌਰ ਬੀਚ ਬਨੌ ਤੁਮ ਜਾਵੋ।

ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਕੀ ਜਿਲਤ ਬਨਾਵੋ।

ਕਾਰੀਗਰ ਇਹ ਠਾਂ ਅਬ ਨਾਹੀਂ।

ਸਮਾ ਪਾਇ ਸਭ ਇਹਾਂ ਰਹਾਈਂ।

ਤੁਰਕ ਰਾਜ, ਬਹੁ ਦਿਨ ਨਹੀਂ ਰਹਿਨਾ।

ਜਿਤਕ ਜਰੂਰ ਹੋਇ ਤਿਤ ਰਹਿਨਾ ॥

ਤਬ ਬਨੋਂ ਮਨ ਮੈਂ ਇਹ ਆਈ ।
 ਦੁਤੀਆ ਸਰੂਪ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਪਾਈ ।
 ਹਾਥ ਜੋਰ ਬਨੋਂ ਤਬ ਕਹਾ ।
 ਏਕ ਬੇਨਤੀ ਮੈ ਪ੍ਰਭ ਆਹਾ ।
 ਹੁਕਮ ਹੋਇ ਤਾਂ ਮਾਂਗਟ ਜਾਵੈਂ ।
 ਸੰਗਤ ਕੇ ਦਰਸਨ ਕਰਵਾਵੈਂ ।

ਦੋਹਰਾ ॥ ਗ੍ਰੰਥ ਜਹਾਜ ਸਤਿਗੁਰ ਰਚਯੋ, ਭਈ ਜਿਲਤ ਇਕ ਵਾਰ ॥
 ਗੁਰ ਗੁਰ ਭਯੋ ਤਬ, ਲਿਖੈ ਕੋ, ਸੰਗਤ ਕੈਸ ਕਰਾਇ ॥

ਰੁਪਈ ॥ ਗੁਰੂ ਤਬ ਕਹਾ ਇਕ ਨਿਸ ਬਸਨਾ ।

ਤਿਨ ਸੋ ਕਹਾ ਜੋਊ ਗੁਰ ਰਸਨਾਂ ॥

ਦੋਹਰਾ ॥ ਏਕ ਫੈਨ ਖਾਰੇ ਰਹੇ, ਦੁਤੀਆਂ ਜੰਡੋਰ ਆਇ ।

ਸਿਖ ਸੰਗਤ ਦਰਸਨ ਕਰਿਓ ਮਨ ਮੈਂ ਸੁਖ ਪਾਇ ॥

ਭਾਈ ਬਨੋਂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀਏ, ਅਤੇ
 ਓਧਰ ਦੇ ਮਸੰਦ ਸਨ, ਮਾਨ ਸਤਿਕਾਰ-ਫੋਗ ਅਤੇ ਕਰਨੀ ਵਾਲੇ
 ਸਜਨ ਪੁਰਖ ਸਨ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਵਤ ਪੂਜੇ
 ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਹਸਬ ਮਾਮੂਲ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਦਿਵਾਲੀ ਵਿਸਾਖੀ ਗੁਰੂ ਕੇ
 ਦਰਸਨ ਨੂੰ ਆਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਹੁਣ ਭਾਦਰੋਂ ਵਿਚ ਆਏ ਸਨ,
 ਰਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਏਸ ਕਟਕੇ ਕੋਈ ਬੜੀ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦੀ,
 ਕਿਉਂ ਜੋ ਕੋਈ ਤਿਉਹਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਜਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਜਾ ਕੇ
 ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜਿਲਦ ਬਨੁਵਾ ਲਿਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ, ਤਦ ਭਾਈ
 ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੁਝ ਮਨ ਵਿਚ ਸੋਚ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ
 ਮਾਂਗਟ ਪਹਿਲੇ ਲਿਜਾ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਨ ਕਰਾ ਲਿਆਉਣ ਦੀ
 ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਜੀ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਅਸੀਕਾਰ
 ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਦਿਤੀ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੋਚ
 ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਾਂਦੀ ਵਾਰੀ ਲਾਹੌਰੋਂ ਲੋੜ ਜਿੰਨੇ ਕਾਗਜ਼ ਕਲਮਾਂ

ਸਿਆਹੀ ਸ਼੍ਰੀਦ ਕੇ ਮਾਂਗਟ ਤੋਂ ਮੁੜਦੀ ਵਾਰੀ ਆਪਨੇ ਮਨ ਭਾਉਂਦੇ
ਲਿਖਾਰੀ ਨਾਲ ਲੈ ਲੈਣਗੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕਹਾ ਰੈਨ ਇਕ ਰਹੀਉ। ਆਵਤ ਜਾਵਤ ਬੀਰ ਨ ਤਹੀਰੇ।
ਪੰਥ ਰੈਨ ਕਛੁ ਭਾਖੀ ਨਾਹੀਂ। ਤਾਂਤ ਜਤਨ ਕਰੋ ਇਹ ਮਾਹੀਂ ॥

ਮਾਂਗਟ ਵਾਲੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਬਾਰਾਂ ਲਿਖਾਰੀਆਂ
ਦੇ ਹਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਛੋਕੜ ਦੇ ਕੁਝ ਵਰਕੇ ਇਕ ਦੋ ਹੋਰ ਹਥਾਂ
ਦੇ। ਸੋ ਸਾਫ਼ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਰਜਨ ਕੁ ਲਿਖਾਰੀ
ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਮੁੜੇ ਸਨ। ਚਾਰ-ਚਾਰ ਪੰਜ-ਪੰਜ ਕੋਹ ਦੀ ਮੰਜ਼ਲ ਕਰਦੇ
ਟੁਰ ਪਏ। ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਤਖਤਿਆਂ ਦੇ ਵਰਕੇ ਬਣਾ ਕੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ
ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿਤੇ। ਔਸਤਨ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਹਿਸੇ ੨੦ ਜੁੜਾਂ ਜਾਂ ਅੱਸੀ
ਅਸੀ ਵਰਕੇ ਸੈਰੀਆਂ ਦੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਦੇ ਤਕ ਪੂਰੀ
ਨਕਲ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ
ਲਿਖੇ ਜਾਨ ਦੀ ਤਾਰੀਖ

“ਅਸੂ ਵਦੀ ੧”

ਦਿਤੀ ਹੈ। ਮਾਂਗਟ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਤਕ ਸਿਧਾ ਪੈਦਲ ਰਸਤਾ, ਕਾਦਿਰਾਬਾਦ
ਪਾਸ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਕੇ, ਸੌ ਮੀਲ ਤੋਂ ਕੁਝ ਹੀ ਉਪਰ ਹੈ। ਸਮਝੋ
ਜੇਕਰ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਬਾਰਾਂ ਪੜਾਂ ਕੀਤੇ, ਤਦ ਔਸਤ ਲਿਖਾਈ ਰੋਜ਼
ਛੇ ਲਿਖਾਰੀ ੧੨ ਸਫੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਲਿਖਣ ਲਈ ਮਾਮੂਲੀ
ਲਿਖਾਰੀ ਨੂੰ ਚਾਰ ਪੰਜ ਘੰਟੇ ਲਗ ਜਾਂਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਸੋ ਇਹ ਠੀਕ
ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਪੜਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਹੋਣਗੇ, ਕਿਉਂਕਿ
ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਾਈ ਕੁਝ ਪੀਰਜ ਨਾਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਸਵੇਰੇ ਹੀ
ਸੌਚ ਇਬਨਾਨ ਥਰ ਟੁਰ ਪਏ, ਜੇਹੜਾ ਪਿੰਡ ਸਤਾਂ ਅੱਠਾਂ ਕੁ ਮੀਲਾਂ
ਤੇ ਪਿਆ ਉਥੇ ਠਹਿਰ ਗਏ, ਰੋਟੀ ਪਕਾਈ, ਖਾਧੀ ਤੇ ਕੁਝ ਆਰਾਮ
ਕਰ ਕੇ ਦੁਪਹਿਰੇਂ ਪਿਛੇ ਲਿਖਨ ਲਗ ਪਏ। ਮਹੀਨਾ ਭਾਦਰੋਂ ਜਾਂ

* ਸੋਗੀ = Copy

ਬਰਸਾਤ ਦਾ ਛੇਕੜ ਅਤੇ ਅਸੂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਸਨ ॥

ਇਹ ਗਲ ਆਮ ਪ੍ਰਸਿਧ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਮੰਨੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਏਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ, ਅਤੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਮੀਰਾਂਬਾਈ ਦਾ ਪਾਏ ਗਏ ਹਨ, ਜੋ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਭਾਈ ਬਨੌਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਪਾਏ, ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਮਨ ਮਰਜ਼ੀ ਕੀਤੀ, ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਆਖਿਰ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਭੀ ਸਿਖੀ ਦੇ ਬਰਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਜਾਂ ਇਤਰਾਜ਼ ਯੋਗ ਗਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਆਸ਼ੇ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ। ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਵਧਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ :-

ਛਾਡ ਮਨ ਹਰ ਬੇਮੁਖਨ ਕੋ ਸੰਗ।

ਕਿਹ ਭਯੋ ਪੈ ਪਾਨ ਪਿਆਇ, ਬਿਖ ਨਹੀਂ ਤਜਤ ਭੁਅੰਗ

॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਕਾਗਾਂ ਕਾਪੂਰ ਚੁ ਗਾਏ, ਸ੍ਰਾਨ ਨ੍ਰਾਇ ਰੰਗ।

ਖਰ* ਕੋ ਕਹਾ ਅਗਰ ਕੋ ਲੇਪਨ।

ਮਰਕਟ† ਭੂਖਨ ਅੰਗ।

ਪਾਹਨ ਪਤਿਤ ਬਾਨ ਬੇਧੇ, ‡ਰੀਤੇ§ ਹੋਏ ਨਿਖੰਗ§

ਸੂਰਦਾਸ ਕੀ ਕਾਲੀ ਕਮਰੀ,¶ ਚੜ੍ਹਤ ਨ ਦੂਜਾ ਰੰਗ ॥

ਸਗੋਂ ਜੇਹੜਾ ਸ਼ਬਦ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਸਭ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਚੋਸ ਤੁਕ ਤੇ ਕੁਝ ਇਤਰਾਜ਼ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ :-

'ਸਿਆਮ ਸੁੰਦਰ ਤਜ ਆਨ ਜੋ ਚਾਹਤ, ਜਿਉਂ ਕੁਸ਼ਟੀ ਤਨ ਜੋਕਿ ॥'
ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਈ ਹੈ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ

॥ ਅਸਲ ਵਿਚ ਕੁਝ ਹੋਰ ਫ਼ਰਕ ਭੀ ਸਨ। ਦੋਖੋ ਸਫ਼ਾ ੧੨੦ ਅਤੇ ੧੪੦

* ਖਰ = ਖੱਤਾ, † ਮਰਕਟ = ਬਾਦਰ। ‡ ਰੀਤੇ ਹੋਏ = ਸ਼ਾਲੀ ਹੋਏ।

§ ਨਿਖੰਗ = ਤਰਕਸ਼, ਭਲਬੇ। ¶ ਕਮਰੀ = ਕੰਬਲੀ।

ਦੀ ਪੂਜਾ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਹੈ । ਇਹ ਦੂਜਾ ਸ਼ਬਦ ਆਦਿ ਬਿੰਦੂ ਵਿਚ
ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ ॥

ਸੂਰਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਭਗਤਾਂ ਵਾਂਗ ਮੀਰਾਂ ਭੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ
ਦੀ ਉਪਾਸ਼ਕ ਸੀ, ਅਤੇ ਏਸ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਭੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਵਲ ਹੀ
ਸੰਬੰਧਨ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਅਤੇ ਹੋ ਭੀ ਸ਼ਿੰਗਾਰ-ਰਸ ਨਾਲ
ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਮੋਟੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਭੀ ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ
ਵਾਂਗ ਨਿਰੰਦੇਸ਼ ਹੈ :-

ਮਨ ਹਮਾਰੋ ਬਾਧਿਓ ਮਾਈ, ਕਵਲਨੈਨ ਆਪਨੇ ਗੁਣ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਤੀਖਨ ਤੀਰ ਬੋਧ ਸਰੀਰ, ਦੂਰਿ ਗਇਓ ਮਾਈ ।

ਲਾਹਿਓ ਤਬ ਜਾਨਿਓ ਨਾਹੀ, ਅਬ ਨ ਸਹਿਓ ਜਾਈ ਰੀ ਮਾਈ ॥ ੧ ॥

ਤੰਤ ਮੰਤ ਅਉਖਦ ਕਰੋ, ਤਉ ਪੀਰ ਨ ਜਾਈ ।

ਹੈ ਕੋਊ ਉਪਕਾਰ ਕਰੈ, ਕਠਿਨ ਦਰਦ ਮਾਈ ਰੀ ॥ ੨ ॥

ਨਿਕਟਿ ਹਉ ਤੁਮ ਦੂਰਿ ਨਹੀਂ, ਬੇਗ ਮਿਲਹ ਆਈ ।

ਮੀਰਾਂ ਗਿਰਧਰ ਸੁਆਮੀ ਦਇਆਲਾ ।

ਤਨ ਕੀ ਤਪਤ ਬੁਝਾਈ ਰੀ ਮਾਈ ॥

ਕਵਲਨੈਨ ਆਪਨੇ ਗੁਣ, ਆਪਨੇ ਗੁਣ ਬਾਧਿਓ

ਮਾਈ ॥੩॥੧॥੧੫॥

ਸੂਰਦਾਸ ਅਤੇ ਮੀਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਸਫਰੀ ਜਿਲਦ ਵਿਚ
੧੭੦ ਸਫੇ ਦੀ ਵਿੱਥ ਹੈ । ਸੋ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਲਿਖਾਰੀ
ਏਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਧਾਨ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸਨ, ਪਰ ਹੋ ਸਕਦਾ
ਹੈ ਕਿ ਇਕੋ ਨੇ ਹੀ ਦੋਵੇਂ ਵਧਾਏ ਹੋਣ, ਮੈਂਨੂੰ ਏਸ ਗਲ ਦੀ ਪੜਤਾਲ
ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਿਆ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ॥

ਇਹ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਤਾਂ ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਤੇ ਰਾਗ ਮਾਠੂ ਦੇ ਛੇਕੜ
ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਧਾਏ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ
ਪਿਛੇ ਵਾਧੂ ਪੜਿਆਂ ਪੁਰ ਹੋਰ ਕਈ ਬਾਣੀਆਂ ਵੀ ਏਸ ਬੀੜ ਵਿਚ

ਦਰਜ ਹੋਈਆਂ। 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ' ਦਸਦਾ ਹੈ :-

੧. 'ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹਮਦਾ' ਸਲੋਕ ਤੀਨ ਲਿਖ ਪਾਇ।
੨. 'ਬਾਇ ਆਤਿਸ਼ ਆਬ' ਸੋਲਾਂ ਸਲੋਕ।
੩. 'ਰਤਨ ਮਾਲਾ' ਲਿਖ ਲਈ ਅਲੋਕ ॥
੪. 'ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਕੀ ਸਾਖ' ਲਿਖਾਈ।
੫. 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਪਾਛੇ ਲਿਖ ਪਾਈ ॥

ਦੁਹੰ ਗ੍ਰੰਥ ਕੀ ਜਿਲਤ ਬਨਾਈ।

ਚਲੇ ਗੁਰੂ ਪਹਿ ਦੇਰ ਨ ਲਾਈ ॥

ਜੋ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਾ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਧੇ ਤੇ ਅਦਲ ਬਦਲ ਪਿਛੋਂ ਹੋਏ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਪਿਛੇ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠੀ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਅੰਦਰ ਹੜਤਾਲ ਆਦਿ ਫੇਰ ਕੇ 'ਵਾਰਾਂ' ਉਪਰ 'ਪੁਨੀਆਂ' ਪਿਛੋਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਸਵਾਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਪਰ ਗਿਣੀਆਂ ਪੰਜ ਬਾਣੀਆਂ ਉਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕਦ ਪਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। 'ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ' ਦਾ ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੇਲੇ ਜੇ ਨਹੀਂ ਮੁੱਕਾ, ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਵੇਲੇ ਜ਼ਰੂਰ ਮੁਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਬਿਆਨ ਤੋਂ ਇਹ ਤਾਂ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਇਹ ਬਾਣੀਆਂ ਮਾਂਗਟ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਇਹ ਉਤਾਰਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਪੈ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੌਜੂਦ ਸਨ, ਜਦ ਬੀੜ ਜਿਲਦ ਬਨ੍ਹਣ ਲਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਜਿਲਦ ਬਨ੍ਹਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਉਪਰ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਬੀੜ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬਨੋ ਦੇ ਪਿਛਲਿਆਂ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਹਸਤਾਖੇਪ ਕੀਤੇ। 'ਵਾਰਾਂ' ਦੇ ਉਪਰ 'ਪੁਨੀਆਂ' ਲਿਖਣ

ਲਈ ਪਿਛੋਂ ਜਗਹ ਬਣਾਈ ਸਾਫ਼ ਦਿਸ ਰਹੀ ਹੈ । ਕਿਤੇ ਹੜਤਾਲ ਨਾਲ ਪਹਿਲੇ ਲਿਖੇ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਕੇ ਲਕੀਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ 'ਪੁਨੀ' ਦੇ ਲਫਜ਼ ਦਰਜ ਕਰਨ ਲਈ, ਥਾਂ ਬਣਾਈ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਲੀਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਬਰੀਕ ਅੰਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਹਸਤਾਖੇਪ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗਵਾਲੀਅਰ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਵਾਪਸ ਪੰਜਾਬ ਆਉਣ ਅਰਥਾਤ ਸੰਨ ੧੬੨੧ ਦੇ ਬਾਅਦ ਹੋਇਆ ਅਰਥਾਤ ਸੰਮਤ ੧੬੭੮ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ॥ 'ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਕੀ' ਵਾਲੀ ਲਿਖਿਤ ਵਿਚ ਇਕ ਰਾਜੇ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸੰਨ ੧੬੭੩ ਜਾਂ ਸੰਮਤ ੧੭੩੦ ਵਿਚ ਰਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਅਰਥਾਤ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਦੋ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲੇ । ਏਸ ਸੰਮਤ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਇਹ ਲੇਖ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀਣ ਲੱਗਾ । ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨਵੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਦੀ ਰੀਸੇ ਹੀ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਦਰਜ ਕਰ ਦਿਤੀ ਗਈ । ਨਾਵੇਂ ਮਹਿਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਾਂਗਟ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਪਈ । ਇਹ ਬਾਣੀ ਜਾਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਬਨੋਆਨੀਆਂ ਆਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾਂ ਕੇ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚੋਂ ਨਕਲ ਕਰ ਲਿਆਇਆ, ਜਾਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਨੋਆਨੀਏ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਉਥੋਂ ਲਿਖੀ ਲਿਖਾਈ ਆਈ, ਮਤਲਬ ਸਭ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਨੂੰ ਗਸ਼ਤੀ ਚਿਠੀ ਵਾਂਗ ਸਰਕੂਲੇਟ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ । ਪਿਛਲੀ ਗਲ ਮੰਨਣ ਯੋਗ ਨਹੀਂ, ਅਤੇ ਸਹੀ ਇਹੋ ਗਲ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸਾਖੀ ਦਿਵਾਲੀ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਅਜਿਹੇ ਕਿਸੇ ਮੌਕਿਆ ਪੁਰ, ਕੋਈ ਬਨੋਆਨੀਆਂ ਭਾਈ ਇਹ ਬਾਣੀ ਉਸ ਬੀੜ ਵਿਚੋਂ ਨਕਲ ਕਰ ਲਿਆਇਆ । ਅਤੇ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਬਾਣੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ ਦੇ ਅਖੀਰ ਇਕ ਥਾਂ ਦਰਜ ਕੀਤੀ, ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਪੰਜ ਫ਼ਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਵੀ, ਜੋ ਉਪਰ

ਗਿਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਭੀ ਦਰਜ ਕੀਤੀਆਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸੰਮਤ
੧੭੩੨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ।*

ਮੈਂ ਮੌਕਿਆ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰ
ਸਕਦਾ, ਇਹ ਦੇਖਕੇ ਕਿ ਇਹ ਪੰਜ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ, ਜੋ ਹੁਣ ਬੀੜ
ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਕਿਸ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਹਨਾਂ ਹਥਾਂ
ਨੇ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ, ਕੀ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਉਹੋ ਲਿਖਾਰੀ ਸੀ
ਜਿਸਨੇ 'ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ' ਲਿਖੀ ਜਾਂ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਹੀ ਲਿਖਾਰੀ ? ਮੈਂ
ਕੁਝ, ਸਵਾਲ ਇਕ ਸੱਜਨ ਨੂੰ ਲਿਖ ਭੇਜੇ ਹਨ, ਜੇਕਰ ਮੈਂਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦਾ
ਜਵਾਬ ਮਿਲ ਗਿਆ ਜਾਂ ਮੈਂ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਆਪ ਮਾਂਗਟ ਗਿਆ, ਤਦ
ਕੋਈ ਨਿਸਚਿਤ ਗਲ ਲਿਖ ਸਕਾਂਗਾ। ਪਰ ਏਸ ਗਲ ਦਾ ਮੈਂ ਵੇਟਵਾ
ਕਫ ਲਿਆ ਸੀ, ਕਿ ਛੇਕੜ ਪੁਰ 'ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧਿ' ਤੇ 'ਰਾਗ ਮਲਾ'
ਦੇ ਕੇ ਨਾਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਸਲੋਕਾਂ ਸਮੇਤ ਇਕ ਥਾਂ
ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਰਾਗਾਂ ਹੇਠਾਂ ਵੰਡਕੇ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ
ਗਈ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਕਿ ਰਾਗਾਂ ਹੇਠਾਂ ਥਾਂ ਸਿਰ ਦੇਣ ਲਈ ਕੋਰੀਆਂ
ਥਾਵਾਂ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਜੋ ਸੰਮਤ
੧੭੩੨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਇਹੋ ਕੁਝ
ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਮਾਂਗਟ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਾਵੇਂ ਮਹਿਲੇ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਿਛੋਂ
'ਚਲਿਤੁ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਨ ਕਾ' ਆਉਂਦਾ ਹੈ; ਨੌ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ
ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਫ ਸਿਧ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਵਰਕੇ
ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਿਖਕੇ ਪਾਏ ਗਏ, ਜਾਂ ਉਸਤੋਂ ਵੀ
ਕੁਝ ਪਿਛੋਂ।

ਪਰ ਇਹ ਪਿਛੋਂ ਪਾਈਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਅਸਲ ਬੀੜ ਪੁਰ ਕੋਈ

*ਦੇਖੋ ਅਕੇ ਜਾ ਕੇ Addenda

ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਰਖਦੀਆ। ਕੱਟ ਵਢਰੇ ਤੇ 'ਪੁਨੀਆਂ' ਵਧਾਈਆਂ ਹਨ,
 ਅਤੇ ਬੀੜ ਲਿਖੇ ਜਾਨ ਦੇ ਸੰਮਤ ਨੂੰ ਜੋ ਸਾਫ ਸਾ ਬਣਲਿਆ ਦਿਸ ਰਿਹਾ
 ਹੈ, ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪੱਕਾ ਸਬੂਤ ਹਨ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਗ੍ਰੰਥ
 ਸਾਹਿਬ ਅਸਲੀ ਭਾਈ ਬਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਪਿਛਲਿਆਂ ਨੇ
 ਆਪਣੀ ਮੂਰਖਤਾ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਆਮ-ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਗਲਤੀਆਂ, ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ
 ਵਿਚ ਫੈਲੇ ਗਲਤ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਕਰ ਦੇਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ
 ਹੈ। ਖਾਲੀ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਵਧਾਏ ਹੋਏ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਹਨ, ਪਰ
 ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਭੀ ਏਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਨਹੀਂ ਬਣਾਂਦੀ।
 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਭਾਈ ਬਨੋ
 ਦੋਵੇਂ ਬੀੜਾਂ ਜਿਲਦ ਕਰਾਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਲੈ ਗਏ, ਤਦ ਉਹਨਾਂ
 ਦੇ ਏਸ ਸਵਾਲ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਕਿ ਇਹ ਦੋ ਬੀੜਾਂ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਗਈਆਂ,
 ਭਾਈ ਬਨੋ ਨੇ ਕਿਹਾ:-

ਬਨੋ ਕਹਾ ਪ੍ਰਭੂ ਤੁਮ ਜਾਨੋ।
 ਸੰਗਤ ਹਿਤ ਮੈਂ ਉਦਮ ਠਾਨੋ।
 ਪਰਉਪਕਾਰ ਗੁਰ ਤਹਿ ਇਖਰਾਇ।
 ਦਸਖਤ ਕਰੇ ਸੁ ਪ੍ਰਭੂ ਸੁਖਦਾਇ।
 ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਕਹਾ ਬੀੜ ਦੇ ਭਈ।
 ਇਕ ਗੁਰਦਾਸ, ਇਕ ਬਨੋ ਕਈ।

ਦੋਹਰਾ ॥ ਜੋ ਉ ਗ੍ਰੰਥ ਇਸਥੇ ਲਿਖੇ ਸੋਧ ਉ ਇਸੇ ਬਨਾਇ।

ਗੁਰਦਾਸ ਬੀੜ ਤੇ ਜੋ ਲਿਖੇ ਤਾਂ ਤੇ ਸੋਊ ਸੁਧਾਇ ॥

ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਬਿਆਨ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਅੱਖਰੇ ਅੱਖਰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ
 ਮੰਨ ਸਕਦੇ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ
 ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਖਿਆਲਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਗਲ ਬਣਾਈ ਹੈ, ਪਰ ਤਾਂ ਭੀ ਇਸ
 ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਬਨੋ ਦੇ ਉਤਾਰਾ ਕਰ ਲੈਣ ਨੂੰ,
 ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ 'ਅਸਲ' ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਫਰਕ ਪਾ ਦੇਣ ਨੂੰ, (ਜਿਸਦਾ

ਪਤਾ ਭਾਈ ਬਨੋ ਨੇ ਮੁਦ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤੇ ਟਾਕਰਾ ਕਰਕੇ ਦੇਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ), ਕੋਈ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਮਨਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਵਖਰੇ ਕਾਗਜ਼ ਪੁਰ 'ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ' ਲਿਖਕੇ ਦੇ ਦਿਤੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕਾ 'ਨੀਸ਼ਾਣ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ 'ਦਸਤਖਤ' ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਲਿਖਨ ਦਾ ਕੋਈ ਦਸਤੂਰ ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ 'ਦਸਤਖਤ' (signature) ਉਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹੈ ਹੀ। ਖ਼ਤਾਂ ਚਿਠੀਆਂ ਤਕ ਦੇ ਹੇਠ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਗੋਂ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਉਤਾਰਾ ਭਾਈ ਬਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਸੋਧੋ, ਅਤੇ ਜੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਮਿਲਾਕੇ ਸੋਧੋ, ਇਹ ਯਥਾਰਥ ਰਾਲ ਸੀ। ਏਸ ਸਾਰੀ ਬਹਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਵਧਾਏ ਗਏ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਏਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਰਾਗੁ ਮਾਰੂ ਦੇ ਅੰਤ ਮੀਰਾਂ ਬਾਈ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਕੋਰੀ ਥਾਂ ਪੁਰ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੀ ਮੁਹਰ ਲਗੀ ਹੈ ਅਤੇ 'ਨਿਸ਼ਾਣ' ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਥ ਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਹੈ :-

ੴ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ
ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਨਾਇ ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਚਰਨ
ਸਰਨ ਸਾਹਿਬ ਹਰਿ
ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ

ਗੁਰੂ ਜੀ

ੴ ਸਤਿਨਾਮੁ
ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸ੍ਰੀ

Reverse & obverse
of the seal

ਇਹ 'ਨਿਸ਼ਾਣ' ਅਤੇ ਮੁਹਰ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਦੀ ਛਾਪ ਸੰਨ ੧੬੨੧ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਭਾਈ ਬਨੋ ਨੇ ਅਪ (ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸਨ ਤਾਂ) ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬਨੋਆਨੀਆਂ ਨੇ ਅਰਜ਼ ਕਰਕੇ ਲਏ ਹੋਣਗੇ। ਏਸ ਗਲ ਦੀ ਲੋੜ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਬੂਤ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੀੜ 'ਅਸਲੀ' ਹੈ ਅਤੇ ਬੀੜ ਦੇ ਆਦਿ ਵਿਚ ਜੋ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ 'ਨਿਸ਼ਾਣ' ਹੈ, ਉਹ ਭੀ ਸੱਚਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਇਸ ਉਤਾਰਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਪਹਿਲੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਪਿਛੋਂ ਰਵਾਜ ਪੈ ਗਿਆ। ਸੋ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ 'ਨਿਸ਼ਾਣ' ਏਸ ਬੀੜ ਵਿਚ 'ਮੰਗਲਾ ਚਰਣ' ਜਾਂ ਸੁਭ ਇੱਛਾ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਤਸਦੀਕ ਜਾਂ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੀ ਸਨਦ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ 'ਚਿਰਜੀਵ' ਦੀ ਅਸੀਸ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ।

ਸੋ ਜੇ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਤਖ ਪਿਛੋਂ ਵਧਾਈਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਸ਼ਬਦ ਆਦਿ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਾ ਕਰੀਏ, ਅਤੇ ਠੀਕ ਅਸਲੀ ਉਤਾਰੇ ਨੂੰ ਹੀ ਲਈਏ, ਤਦ ਇਹ ਬੀੜ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਬੜੇ ਮਹਤਵ ਅਤੇ ਗੌਰਵ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ।

ਏਸ ਬੀੜ ਬਾਬਤ ਦੋ ਇਕ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਗਲਤੀਆਂ, ਜਾਂ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਫੈਲਾਈਆਂ ਬੁਠੀਆਂ ਗਲਾਂ, ਦੀ ਭੀ ਦਰੁਸਤੀ ਅਸੀਂ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ।

ਕੋਈ ੨੬ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਦ 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਸਬੰਧੀ ਚਰਚਾ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰਾਂ ਵਿਚ ਸੀ ਅਤੇ ਵਰ੍ਹਾ ਭਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਦੇ ਪੰਚੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਖ ਦੀ ਸਿਧੀ ਲਈ ਇਹ ਗਲ* ਫੈਲਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਮਾਂਗਟ ਵਾਲੀ ਬੀੜ 'ਅਸਲੀ' ਬੀੜ ਹੀ ਨਹੀਂ,

*ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਫਿਰ ਕੇ, ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਇਹ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੋਸੇ ਵਰਗੀਆਂ ਹੋਰ ਕਈ ਗਲਤ-ਬਿਆਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਉਸ ਬਹਿਸ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ (sins of commission) ਅਤੇ ਕਈ ਗਲਾਂ ਜੋ ਦਸਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਨ, ਲੁਕਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ (sins of omission).

ਅਖੇ ਅਸਲੀ ਬੀੜ ਕਿਸੇ ਕੁੜੀ ਦੇ ਦਾਜ ਵਿਚ, ਜੋ ਪਿੰਡੀ ਲਾਲਾ ਦੇ ਭਾਟੀਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹੀ ਗਈ ਸੀ, ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਭਾਈ ਬਨੋਂ ਜੀ ਭਾਟੀਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਬਨੋਆਨੀਏ ਭਾਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਇਹ ਮਾਂਗਟ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਹੁਣ ਹੈ, ਭਾਈ ਬਨੋਂ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜ ਹਨ। ਅਸਲ ਬੀੜ ਦੇ ਦਾਜ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਗਲ ਗਲਤ ਹੈ। ਪਿੰਡੀ ਲਾਲਾ ਵਿਚ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਭੀ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ 'ਆਟਿ-ਬੀੜ' ਤੋਂ ਦੋ ਉਤਾਰੇ ਇਕ-ਸਾਥ ਹੋਣੇ ਆਰੰਭ ਹੋਏ ਸਨ, ਪਰ ਜੋ ਉਤਾਰਾ ਪਿੰਡੀ ਲਾਲਾ ਵਿਚ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੂਰਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਇਹ ਗਲ ਭੀ ਨਿਰਮੂਲ ਹੈ। ਪਿੰਡੀ ਲਾਲਾ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਬਰੂਰ ਪੁਰਾਣਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਪੁਰਾਣਾ ਹਿੱਸਾ ਭੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੇ ਅਖੀਰ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਮਾਂਗਟ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਨਾਲੋਂ ੮੪ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ। ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਪਿਛੇ ਅਤੇ ਉਸੇ ਹਥ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਉਸਦੇ ਪੂਰਣ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ਇਉਂ ਦਿਤਾ ਹੈ :-

“ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਪੋਹ ੨੩ ਤ੍ਰੈਵੀਂ ਪੋਥੀ ਲਿਖੀ ਪਹੁਰੇ”

ਅਰਥਾਤ ਓਹੋ ਸੰਮਤ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਹਾਦਤ ਹੋਈ, ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਪੁਰ ਬੈਠੇ।

ਸੋ ਜੇਕਰ ਏਸ ਗਲ ਦੀ ਕੁਝ ਬੁਨਿਆਦ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਬੀੜ ਕਿਸੇ ਕੁੜੀ ਦੇ ਦਾਜ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਤਦ ਉਹ ਇਹੋ ਪਿਛੋਂ ਤਿਆਰ ਹੋਈ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਪਿਛੋਂ ਪੂਰਣ ਹੋਈ ਬੀੜ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਪਿੰਡੀ ਲਾਲਾ ਵਿਚ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਭਾਈ ਬਨੋਂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਜੋ ਸਦਾ ਮਾਂਗਟ ਵਿਚ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਭੀ ਓਥੇ ਈ ਹੈ। ਮਾਂਗਟ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਉਤਾਰਾ ਪਿੰਡੀ ਲਾਲਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਪਿਛੋਂ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਇਆ ਉਤਾਰਾ ਪਿੰਡ 'ਬੋਹਤ' ਵਿਚ ਹੈ, ਜੋ ਅਰੋੜਿਆਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਹੈ, ਭਾਟੀਆਂ ਦਾ ਨਹੀਂ।

ਅਤੇ ਜਾਕੇ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਾਂਗੇ।

ਦੂਜੀ ਗਲਤ ਗਲ ਜੋ ਦਰੁਸਤ ਕਟਨ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਉਹ ਭਾਈ ਬਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਨਾਮ ਜਾਂ ਉਪਨਾਮ ਬਾਬਤ ਹੈ। ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਬਨੋ ਦੋਹਾਂ ਬੀੜਾਂ ਦੀਆਂ ਜਿਲਦਾਂ ਬਨੂਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਾਲੂਮ ਹੋਇਆ ਕਿ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਵਾਧੂ ਪਾਏ ਹਨ, ਤਦ ਦੂਜੀ ਬੀੜ ਦਾ ਨਾਮ ਉਹਨਾਂ 'ਖਾਰੀ ਬੀੜ' ਰਖ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਮੂਲੋਂ ਗਲਤ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੋਂ ਘੜੀ ਗਈ ਤੇ ਮਤਲਬੀਆਂ ਦੀ ਜਾਣ ਬੁਝਕੇ ਫੈਲਾਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ॥

ਜਿਸ ਕਸਬੇ ਨੂੰ ਅਜ ਕਲ 'ਮਾਂਗਟ' ਆਖਦੇ ਹਨ, ਉਸਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਨਾਮ ਜੋ ਨੇੜੇ ਦੇ ਸਮਿਆਂ ਤਕ ਵਰਤੀਂਦਾ ਚਲਾ ਆਇਆ ਹੈ, 'ਖਾਰਾ' ਸੀ, ਅਤੇ ਏਥੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਨਾਮ 'ਖਾਰੇ ਦੀ ਸੰਗਤ'। ਮੁਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਕਲਮੀ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚ, ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਬਨਆਨੀਆਂ ਭਾਈਆਂ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਏਥੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ 'ਖਾਰੇ ਦੀ ਸੰਗਤ' ਕਹਿਕੇ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਜੇਹੜੀਆਂ ਸਰਕਾਰੀ ਸਨਦਾਂ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਨਾਲ ਲਗੀ ਜਾਗੀਰ ਬਾਬਤ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਨਾਮ ਕਿਤੇ 'ਖਾਰਾ' ਅਤੇ ਕਿਤੇ 'ਖਾਰਾ ਮਾਂਗਟ' ਕਰਕੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਫਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਿਤੇ ਪਰਵਾਣੇ ਮਿਤੀ ੨੯ ਸਾਵਨ ੧੮੮੧ ਵਿਚ 'ਖਾਰਾ ਮਾਂਗਟ' ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਗੀਰ ਦੇ Deed of Grant ਵਿਚ, ਜੋ ੭ ਜਨਵਰੀ ਸੰਨ ੧੮੫੩ ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨੇ ਮੰਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੱਤੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ 'ਖਾਰਾ ਮਾਂਗਟ' ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਸੰਨ ੧੮੮੧ ਵਿਚ ਜੋ ਏਸ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਹੋਈ, ਉਸ ਵਿਚ 'ਖਾਰਾ ਮਾਂਗਟ' ਨਾਮ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੈ।

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਨਾਮ 'ਖਾਰੇ ਦੀ ਬੀੜ' ਸੀ ਨਾ ਕਿ

ਖਾਰੀ ਬੀੜ'। ਪਿੰਡ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਰੋਤਮ ਨੇ ਵੀ ਪੁਰੋਲਤ ਗਤਤੀ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਸੋਚੇ ਸਮਝੇ ਦੁਹਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

'ਖਾਰਾ' ਦੀ ਤਵਾਰੀਖ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਟਾਜਿਆਂ ਦੇ ਵਕਤ ਇਹ ਕੋਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਡੇ ਹਿਸੇ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਏਸਦਾ ਨਾਮ 'ਵੱਕੀ' ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ 'ਹਜੂਅਨ ਤਸਾਂਗ' ਚੀਨੀ ਯਾਤਰੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਫਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਸਤਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਇਹੋ ਨਾਮ ਦੇਕੇ ਕੀਤਾ ਹੈ 'Tsokia'। ਭਾਵੇਂ ਜਨਰਲ ਕੰਪਿਯਮ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਵੱਕੀ' ਨੂੰ ਖਾਨਗਾਹ ਡੋਗਰਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਮਸ਼ਹੂਰ ਦੇ ਵਡੇ ਥੋਹ ਜਾਂ 'ਮੀਆਂ ਅਲੀ ਦਾ ਭਿੜ' ਵਿਚ ਜਾ ਲਭਾ ਹੈ, ਪਰ ਏਸ ਲਈ ਆਪ ਨੂੰ ਚੀਨੀ ਯਾਤਰੂ ਦੇ ਦਿਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਦੇ ਫ਼ਾਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦਰੁਸਤ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਬਦਲਨਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਦਸ ਮੀਲ (੬੦ ਲੀ।) ਦੇ ਸੌ ਮੀਲ ਬਣਾਕੇ ਉਹ ਖਾਨਗਾਹ ਡੋਗਰਾਂ ਅਪੜੇ ਹਨ। ਫੇਰ ਉਥੇ 'ਵੱਕੀ' ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਲਭਦਾ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਰਵਾਇਤ ਆਦਿ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਮਾਂਗਟ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਜੋ ਥੋਹ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਤੇ ਜਿਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਮਾਂਗਟ ਵਸਿਆ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਹੁਣ ਤਕ 'ਵੱਕੀ' ਹੀ ਆਖਦੇ ਹਨ।*

ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਏਥੋਂ ਦੇ ਰਾਜਾ ਦਾ ਨਾਮ 'ਖੰਖਾਰ' ਸੀ। 'ਖੰਖਾਰ' ਆਪਭੋਭ ਬਬਰ ਹੈ, ਜੋ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਲਭੜ ਸ਼੍ਰਿੰਗਾਰ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ:-

ਸ਼੍ਰੰਗਾਰ ਸਿੰਗਾਰ ਖੰਕਾਰ ਖੰਕਾਰ ਖਾਰ ਖਾਰੇ ਖਾਰਾ

ਸ਼੍ਰਿੰਗਾਰ' ਵੀ 'ਮਦਨ' ਜਾਂ Love God ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਮ ਸੀ, ਅਤੇ

*ਅਸਰੂਰ ਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਦੇ ਡੋਗਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਰਾ ਸਨ। ਖਾਨਗਾਹ ਡੋਗਰਾਂ, ਖਾਨਗਾਹ ਮਸ਼ਹੂਰ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਵੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਇਹ ਦੋ ਭਰਾ ਅਕਬਰ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਜਾਂ ਸੂਰੀ ਪਠਾਨਾਂ ਦੇ ਵੱਲੇ ਹਏ ਹਨ।

ਹੁਣ ਤਕ ਜੱਟਾਂ ਵਿਚ 'ਸ਼ਿੰਗਾਰਾ' ਨਿੰਘ' ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਰਾਜਾ ਖੰਖਾਰ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਕਸਬੇ ਦਾ ਨਾਮ 'ਢੱਕੀ ਖੰਖਾਰ' ਪੈ ਗਿਆ। ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਕਸਬਾ ਅਸਲੋਂ ਗੈਰਆਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਦੀਆਂ ਤਕ ਗੈਰਆਬਾਦ ਪਿਆ ਰਿਹਾ। ਖਾਰੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਇਥੋਂ ਉਠਕੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਪਿੰਡ ਜਾ ਵਸਾਏ। 'ਖਾਰੇ' ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਜੱਟਾਂ ਦੀ ਇਕ ਗੋਤ ਦਾ ਨਾਮ ਬਣ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਵਸਾਏ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ 'ਖਾਰਾ' ਹੀ ਪਿਆ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਦ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ 'ਖਾਰਿਆਂ,' ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ 'ਖਾਰਾ' ਅਤੇ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਖਾਰਾ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

ਸ਼ੇਰ ਚਿਰਾਂ ਪਿਛੋਂ ਢੱਕੀ ਦੇ ਥੇਹ ਦੇ ਉਤ੍ਰ ਵਲ 'ਬੁਲਾਨੇ' ਜੱਟਾਂ ਨੇ ਇਕ ਪਿੰਡ 'ਬੁਲਾਨਾ' ਨਾਮ ਵਸਾਇਆ। ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਦੀ ਕੁੜੀ ਕੁਝਰਾਂਵਾਲੇ* ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਮਾਂਗਟ ਜੱਟਾਂ ਦੇ ਵਿਆਹੀ ਗਈ ਅਤੇ ਇਹ ਮਾਂਗਟ ਲੋਕ ਦਰਯਾ ਪਾਰ ਕਰ ਏਥੇ ਬੁਲਾਨੇ ਹੀ ਆ ਗਏ। 'ਢੱਕੀ ਖਾਰਾ' ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਬੁਲਾਨੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਗਿਨੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਮਾਂਗਟਾਂ ਨੇ ਏਥੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਸਾਇਆ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਪੁਰਾਣੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ 'ਖਾਰਾ ਮਾਂਗਟ' ਅਤੇ ਪਿਛਲੀਆਂ ਦੋ ਸਦੀਆਂ ਵਿਚ ਨਿਰਾ 'ਮਾਂਗਟ' ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਹੁਣ 'ਮਾਂਗਟ ਭਾਈ ਬਨੋ' ਜਾਂ ਨਿਰਾ 'ਮਾਂਗਟ ਭਾਈ' ਅਖਵਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਬੁਲਾਨਾਂ' ਅਤੇ 'ਮਾਂਗਟ' ਦੋਵੇਂ ਗੁਜਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਤਾਂ ਹਨ, ਪਰ ਜੱਟ ਦੇ ਖੁਲੇ ਅਰਥ 'ਕਾਸ਼ਤਕਾਰ' ਦੇ ਲੋਕੇ 'ਜੱਟ' ਹੀ ਅਖਾਂਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਬਨੋ ਦਾ ਦਾਦਾ ਜਾਂ ਪੜਦਾਦਾ 'ਸ਼ਾਹ-ਵਣਜਾਰਗੀ' ਲਈ

*'ਕੁਝਰਾਂ' ਜੱਟ ਸਨ, 'ਗੁਜਰਾਤ' ਦੀ ਠਕਲ ਪੁਰ, ਜੋ ਅਕਬਰ ਨੇ ਛਾਕੂ ਗੁਜਰਾਂ ਵਾਸਤੇ ਵਸਾਇਆ ਸੀ, ਗਲਤੀ ਠਾਲ ਏਸਨੂੰ ਵੀ 'ਗੁਜਰਾਂ-ਭਾਈ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਦੇ ਗੁਜਰਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਮੀਰਾਂਗਾਂ ਦੇ ਵਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆ ਵਸਿਆ ਸੀ।

Addenda ਵਾਧੂ ਗਲਾਂ

ਉਪਰ ਮੈਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਮੇਰੇ ਪੁਛ ਭੇਜੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲ ਗਿਆ, ਤਦ ਕੋਈ ਨਿਸਚਿਤ ਗੱਲ ਲਿਖ ਸਕਾਂਗਾ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਨਿਰਾ ਮੇਰੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਸਰਦਾਰ ਬਿਬਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਨੋਅਨੀਏ ਨੇ, ਜੋ ਸਿਆਣੇ ਸਜਨ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਖੋਜ ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਬੌਕੀਨ ਜਾਪਦੇ ਹਨ, ਆਪਣੀ ਬੀੜ ਵਿਚੋਂ ਵੀ, ਤੇ 'ਬੋਹਤ' ਅਤੇ ਪਿੰਡੀ ਲਾਲਾ ਜਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਮੇਰੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਚੁੰਡਕੇ, ਮੈਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਆ ਕੇ ਦਰਬਨ ਦੇਣ ਦੀ ਖੋਚਲ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਸਬੰਧੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਭੀ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਧਨਵਾਈ ਹਾਂ।

(੧) ਆਪ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ 'ਰਾਗ ਮਾਰੂ' ਵਿਚ ਮੀਰਾਂਬਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਦੇ ਅੰਤ ਪੁਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਇਹ ਉਸੇ ਹਥ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਹਥ ਦੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਲਿਖੇ ਜੈਦੇਵ ਅਤੇ ਰਵਿਦਾਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪਿਛੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਨਹੀਂ, ਅਸਲ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਬਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸੀ।

(੨) 'ਸਾਟੰਗ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਤਿ ਇਹ ਹੈ:-

ਪਰਮਾਨੰਦ ਦਾ ਸ਼ਬਦ।

(ੳ) ਛਾਡ ਮਨ ਹਰਿ ਬੇਮੁਖਨ ਕੋ ਸੰਗ।

(ਅ) ਹਰਿਕੇ ਸੰਗ ਬਸੇ ਹਰਿ ਲੋਕਾ।

ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ :-

ਹਰ ਬਿਨ ਕਉਨੁ ਸਹਾਈ ਮਨ ਕਾ ॥

“ਛਾਡ ਮਨ ਹਰਿ ਬੇਮੁਖਨ ਕੋ ਸੰਗ’ ਵਾਲਾ ਸਾਰਾ ਸ਼ਬਦ ਭਾਵੇਂ ਏਥੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਹੀ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਲਿਖਿਤ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਅਗੇ ਸਾਰਾ ਸ਼ਬਦ ਹੋਰ ਲਿਖਿਤ ਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਦੂਜਾ ਸ਼ਬਦ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ, ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਕਬੀਰ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਪਹਿਲੀ ਕਲਮ ਦੇ ਹੀ ਲਿਖੇ ਹਨ।

ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪਿਛੋਂ ਦਾ ਵਧਾਇਆ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ ॥”

ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਲਿਖਾਰੀ ਮਾਂਗਣ ਤੋਂ ਲਾਹੋਰ ਆਉਂਦਾ ਨਕਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਯਾਦ ਆਇਆ, ਪਰ ਸਾਰੇਆਂ ਤੁਕਾਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਬਾਬਤ ਕੁਝ ਸ਼ਕ ਸੀ। ਸੋ ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਜ਼ਬਾਨੀ ਲਿਖ ਦਿਤੀ, ਉਪਰਲੇ ਪਰਮਾਨੰਦ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿਲਾ ਕੇ, ਬਿਨਾਂ ਨਵਾਂ ਸਿਰ-ਲੇਖ ‘ਸੂਰਦਾਸ’ ਦਾ ਦੇਣ ਦੇ, ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਛੇ ਤੁਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਥਾਂ ਛੱਡ ਕੇ, ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਸ਼ਬਦ, ਸਾਹਮਣੇ ਪਈ ਸੋਚੀ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਛੇ ਤੁਕਾਂ ਗਾਲਿਬਨ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਬੀੜ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ, ਉਸ ਵਿਚ ਹਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਪਿਛੋਂ ਤਲਾਸ਼ ਕਰ ਕੇ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਾਦ ਸਨ, ਲਿਖ ਦਿਤੀਆਂ।*

*ਕੁਰਦਵਾਰਾ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਬਹਮੁਖੀ ਅਜੁਧਿਆ ਵਿਚ ਉਥੇ ਦੇ ਮਹਾਂ ‘ਸਤਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮੂੰਹ’ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮੈਂਨੂੰ ਏਸ ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਕੁਝ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣ ਦੀ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਇਤਿਫ਼ਾਕ ਦੀ ਗਲ ਸਮਝੇ, ਉਹ ਭੀ ਮੈਂਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਤੋਂ ਕੁਝ ਥੋੜੇ ਲਫਜ਼ ਦੂਜੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਦੇ ਸੁਣਾ ਸਕੇ ਸਨ।

ਇਸ ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਮੀਰਾਂਬਾਈ ਦੇ ਉਪਰ ਦਸ
ਸ਼ਬਦ, ਅਤੇ ਅੰਤ ਪੂਰ ਫਾਲਤੂ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਵਜਹ
ਇਹ ਹੋਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਬਾਬੇ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ
ਵਿਚ ਦਰਜ ਸਨ।

(੩) “ ‘ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ’ ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਹੇਠਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ
ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ, ਥਾਂ ਸਿਰ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਪਨੇ ਦਾ
ਅੰਕ ਸਾਫ ਦਿਤਾ ਹੈ।”

‘ਆਦਿ-ਬੀੜ’ ਵਿਚ ਇਹ ਛੇਕੜਲੇ ਵਰਕੇ ਪੂਰ ‘ਚਲਿਤ੍ਰ
ਜੋਤੀਜੋਤ ਸਮਾਵਨ ਕੇ’ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਅੰਦਰਲੇ ਸਫੇ ਪੂਰ ਸੀ, ਲਿਖਾਰੀ
ਨੇ ਉਥੋਂ ਚੁਕ ਕੇ ਰਾਗ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ।

(੪) “ਇਹ ਮਨਣ ਵਾਲੀ ਗਲ ਹੈ ਜੋ ਵਾਧੂ ਬਾਣੀ ਭਾਈ
ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਇਕੱਠੀ ਇਕੋ ਵਾਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਵੇ, ਪ੍ਰੰਤੂ
ਬੀੜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦੇ ਵਕਤ, ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਪੰਚਮ
ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਲਿਜਾਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ। ਪਿਛੋਂ ਕੋਈ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ
ਲਿਖੀ ਗਈ।”

ਇਹ ਅਸੀਂ ਖ਼ਾਲੀ ਅੰਦਰ ਦਰਜ ਕੀਤੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਬਾਬਤ
ਹੀ ਮਨ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਜੋਹੜੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਛੇ
ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਬਾਬਤ ਨਹੀਂ।

(੪ ਓ) “ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਤ ਪੂਰ ਇਹ ਵਾਧੂ ਬਾਣੀਆਂ
ਹੇਠ ਦਿਤੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ :—

(ੳ) ਸਲੋਕ, ‘ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹਮਦਾ।’

(ਅ) ਸਲੋਕ, ‘ਬਾਇ ਆਤਿਸ਼ ਆਬ।’

(ੲ) ਰਤਨਮਾਲਾ।

(ਸ) ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਕੀ।

(ਹ) ਰਾਗ ਮਾਲਾ।

ਰਾਗ ਕਾਨੜਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਵਾਧੂ ਬਾਣੀ ਸਮੇਤ ਰਾਗਮਾਲਾ ਤੇ ਜ਼ਿਆਦੀ ਕੀ ਬਿਧੀ ਇਕ ਹਥ ਦੀ ਲਿਖਿਤ ਹੈ।”

ਜੇ ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ, ਤਦ ਸਾਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਵਰਕੇ ਭਾਈ ਬਨੋ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਲਿਖਿਤ ਨਹੀਂ, ਬਹੁਤ ਖ਼ਿਰ ਪਿਛੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਲਿਖ ਕੇ ਪਾਏ ਹਨ। ਅਸਲ ਬੀੜ ਦੇ ਛੇਕੜਲੇ ਕੁਝ ਵਰਕੇ ਖ਼ਸਤਾ ਹੋ ਗਏ ਹੋਣਗੇ ਜਾਂ ਪਾਟ ਗਏ ਹੋਣਗੇ।

‘ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜਾ ਬਿਵਨਾਭ ਕੀ’ ਵਿਚ ਤੰਜੋਰ ਵਿਚ ‘ਨਾਜਿਕ* - ਰਾਜ’ ਹੋਣ ਅਤੇ ਤੰਜੋਰ ਦੇ ਨਾਜਿਕ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਤੰਜੋਰ ਵਿਚ ਨਾਜਿਕਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਸੰਨ ੧੫੩੨ (ਸੰਮਤ ੧੫੮੯) ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਨਾਜਿਕ, ਜਿਸ ਵਲ ‘ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ’ ਵਿਚ ਦਿਸਾਰਾ ਹੈ ਤੰਜੋਰ ਦਾ ਛੇਕੜਲਾ ਨਾਜਿਕ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੀਜਾਪੁਰ ਦੇ ਜਰਨੈਲ ‘ਏਕੋ ਜੀ ਭੋਸਲੇ’ (ਬਿਵਾਜੀ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ) ਨੇ ਮਦਦ ਦੇ ਕੇ ਗਈ ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਸੀ। ਏਕੋ ਜੀ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਸੁਲਤਾਨ ਬੀਜਾਪੁਰ ਇਹਨੀ ਦਿਨੀਂ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ; ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਹੋ ਕੇ ਏਕੋ ਜੀ ਨੇ ਨਾਜਿਕ ਨੂੰ ਕਢ ਕੇ ਤੰਜੋਰ ਦਾ ਰਾਜ ਆਪ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ। ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੰਜੋਰ ਵਿਚ ਮਰਹਟਿਆਂ ਦਾ ਰਾਜ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਵਾਕਿਆ ਸੰਨ ੧੬੭੩ ਦਾ ਹੈ। ਪਿਛਲਾ ਨਾਜਿਕ ਤੰਜੋਰ ਦਾ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਗੱਦੀ ਪੁਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ‘ਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਹਕੀਕਤ’ ਵਿਚ ਏਸ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਪੂਰੀ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜੇ ‘ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜਾ ਬਿਵਨਾਭ ਕੀ’ ਨੂੰ,

*ਜਿੰਨੀ, ਤੰਜੋਰ ਅਤੇ ਮਝੂਰਾ ਵਿਚ ਵਿਜਯਨਗਰ ਰਾਜ ਨੇ ਤਾਮਿਲ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਕਢ ਕੇ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਤੇਲੰਗਾਂ ਨੂੰ ਸੁਬੇਦਾਰ ਮੁਕੱਰਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਇਹ ਸੁਬੇਦਾਰ ਜਾਂ ਨਾਜਿਕ ਛੇਤੀ ਹੀ ਬਾਗ਼ੀ ਹੋ ਕੇ ਥਾਓਂ ਥਾਈਂ ਮੁਦ ਮੁਖਤਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਵਿਜਯਨਗਰ ਰਾਜ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਰਾਮ ਰਾਜ ਸੀ।

ਸੰਨ ੧੬੭੩ ਤੋਂ ਥੋੜਾ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਰਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਅਰਥਾਤ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਨੀਮ ਪੜ੍ਹਿਆ (ਕਚ-ਘਰੜ ਪੜ੍ਹਿਆ) ਸਾਧੂ ਉਪਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਕੇ ਏਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਲਿਖ ਦਿਤਾ।

(੫) “ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਬਾਣੀ’ ਉਪਰ ਵਾਲੀ ਕਲਮ ਸਿਆਹੀ ਦੀ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਦੀ ਕਿ ਪਿਛੇ ਬਾਣੀ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਸੈਂਚੀ ਵਖਰੇ ਹੀ ਕਾਗਜ਼ ਅਤੇ ਵਖਰੀ ਹੀ ਲਿਖਿਤ ਦੀ ਪਿਛੋਂ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਵਕਤ ਏਥੇ ਆਈ, ਜੋ ਅਜ ਤਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਵਖਰੀ ਸੈਂਚੀ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਜੋ ਰਾਗ ਗਉੜੀ (ਦੇ ਬਬਦਾਂ) ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਮੁਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਲੋਕ-ਨਾਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਤਕ ਹੈ।”

ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਦੁਰ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ।

(੬) “‘ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀਜੋਤਿ ਸਮਾਨ’ ਦੇ ਪੰਜ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੇ ਇਕ ਹਥ ਦੇ ਹੋਨ, ਅਤੇ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਤੋਂ ਦਸਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਤਕ ਵਖੋ ਵਖ ਹਥਾਂ ਦੇ ਹੋਨ।”

ਸੋ ਇਹ ਪੜ੍ਹਾ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ। ਬਾਕੀ ਥਿਤਾਂ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਲਿਖੀਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ, ਅਰਥਾਤ ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਤਕ ‘ਨਾਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ’ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਹਥੀਂ, ਅਤੇ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਥਿਤ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹਥੀਂ, ਹੋਰ ਭੀ ਪਿਛੋਂ।

ਇਸ ਤੋਂ ਜੋ ਕੁਝ ਉਪਰ (੪ੳ) ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਫਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

੭. (ੳ) ‘ਮੁੰਦਾਵਣੀ’ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ‘ਸ਼ਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਪੀਕ’ ਦੇ ਪਿਛੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿਲਕੇ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਇਸਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ।

(ਅ) ਤਤਕਰਾ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਾਗਾਂ

ਦੇ ਪਿਛੇ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ:-

ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤਿ, ਗਾਥਾ, ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਸਲੋਕ
ਫਰੀਦ ਜੀ, ਸਵੈਯੇ, ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ, ਸਲੋਕ ਜਿੱਤ ਦਰ
ਲਖ ਮੁਹਮਦਾ, ਰਤਨਮਾਲਾ, ਹਕੀਕਤ ਰਾਹਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ
ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਕੀ, ਰਾਗ ਮਾਲਾ।

ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪੱਨਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਵੀ ਦਿਤੇ
ਹਨ।

(ੲ) “ਅਯੋ ਤਤਕਰਾ ‘ਰਾਗਾਂ ਕੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਕਾ’ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਭਗਤਾਂ
ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਾਰੀ ਦਾ ਇਕੋ ਪੱਨਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਵਖ ਵਖ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ
ਪੱਨਾ ਨਹੀਂ। ਇਹੋ ਢੰਗ ਸਾਰੇ ਰਾਗਾਂ ਹੇਠਾਂ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਭਤਤਾਂ
ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਤਤਕਰਾ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ।”

ਜਿੱਟੇ ਇਹ ਨਿਕਲੇ (ੳ) ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਤ ਪੁਰ
‘ਇਤਿ’ ਲਈ ਨਹੀਂ। (ਅ) ‘ਫੁਨਹੋ’, ‘ਚਉਬੋਲੋ’ ਅਤੇ ‘ਭਟਾਂ ਦੇ
ਸਵੈਯੇ’ ਦਾ ਸ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਨਾਂ ਸਲੋਕ ‘ਬਾਇ ਆਤਿਸ ਆਬ’
ਬਾਬਤ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਹੈ। (ੲ) ਤਤਕਰੇ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਖੁਲ੍ਹ
ਲੈ ਲਈ ਹੈ।

੮. “ਇਹ ਸਚ ਹੈ ਕਿ ਰਹਿਰਾਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ, ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ
ਕੁਲ ਪੰਜ ਹੀ ਹਨ (ਸੋ ਦਰ, ਸੁਣ ਵਡਾ, ਆਖਾਂ ਜੀਵਾਂ, ਹਰਿਕੇ ਜਨ,
ਕਾਹੇ ਰੇ ਮਨ)। ਬਾਕੀ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ (ਸੋ ਪੁਰਖ, ਤੂੰ ਕਰਤਾ, ਤਿਤ
ਸਰਵਰੇ, ਭਈ ਪ੍ਰਾਪਤ) ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਹਿਰਾਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ।”

ਜਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ
ਨਿਤਨੇਮ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਲਿਖਣੇ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਭੀ
ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

੪. ਬੋਹਤ (ਤਹਸੀਲ ਫਾਲੀਆ)

ਵਾਲੀ ਬੀੜ

ਭਾਈ ਬਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਉਤਾਰਾ ਵਰ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਹ ਬੀੜ ਮਾਂਗਟ ਤੋਂ ਪੰਜ ਕੁ ਮੀਲ ਤੇ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਬੋਹਤ ਵਿਚ ਪੰਚਾਇਤੀ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ੨੬ ਵਰਕੇ, ਜੋ ਸੌ ਵਰ੍ਹਾ ਪਿਛੋਂ ਪਾਏ ਗਏ ਸਨ, ਛਡ ਕੇ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪੜ੍ਹੇ ੧ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹੇ ਪ੬੮ ਤਕ ਇਕ ਹੀ ਲਿਖਾਹੀ ਦੇ ਹਥਾਂ ਦਾ ਸਾਫ਼ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਤਤਕਰਿਆਂ ਸਮੇਤ। ਅਤੇ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਪਿਛੇ ਤਿੰਨ ਉਂਗਲਾਂ ਖ਼ਾਲੀ ਥਾਂ ਛਡਕੇ ਉਸੇ ਹਥ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਨੰਮਤ ਹੈ, ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ। ਤਤਕਰੇ ਤੋਂ ਇਹ ਭੀ ਇਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਪੜ੍ਹਾ ਪ੬੯ ਸੀ, ਜਿਸ ਉਤੇ ਪਹਿਲੇ ਲਿਖਾਹੀ ਨੇ ਹੀ 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਤੇ 'ਚਲਿਤ ਜੋਤੀਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਕਾ' ਲਿਖੇ ਸਨ। ਇਹ ਅਸਲੀ ਉਤਾਰੇ ਵਿਚ ਸਨ। ਏਸ ਪੜ੍ਹੇ ਪ੬੯ ਨੂੰ ਕਢਕੇ ੨੬ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਰ ਬਨਤ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਪਾਏ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀ ਆਦਿ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਇਕ ਵਰਕਾ ਹੋਰ ਪਿਛੋਂ ਪਾਇਆ ਹੈ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਇਸ ਪੁਰ 'ਸੋ ਪੁਰਖ' ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਅਸਲੀ ਲਿਖੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਸਰਦਾਰ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਨੋਆਨੀਆਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਪੁਰ ਬੋਹਤ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖਕੇ ਇਕ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕੀਤੇ ਨੋਟਾਂ ਦੀ ਤਾਈਦ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਤੇ ਦੂਜੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਗਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦਸੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਕਾਹਲ ਵਿਚ ਥੋੜਾ ਵਕਤ ਹੀ ਦੇ ਸਕਿਆ ਸਾਂ।

(੧) ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਹੇਠਾਂ ਜੇਦੇਵ ਦਾ ਇਹ ਸ਼ਬਦ 'ਚੰਦ ਸਤਿ

ਭੋਇਆ' ਛੇਕੜ ਪੁਰ ਆਕੇ ਪਿਛੇ ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਪਈ ਸੀ। ਉਥੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹਥ ਦੇ ਲਿਖੇ ਇਹ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਹਨ :

(ੳ) ਟਵਿਦਾਸ ਦਾ ਸ਼ਬਦ : 'ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਚਿੰਤਾ' (ਦੋਖੋ ਸਫਾ ੧੨੦ ਉਪਰ)।

(ਅ) ਮੀਰਾਬਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬਦ : 'ਮਨ ਹਮਾਰੋ ਬੇਧਿਓ' ਥਾਂ ਹਾਲੀ ਭੀ ਖਾਲੀ ਪਈ ਹੈ (ਪੰਨਾ ੩੪੮ ਪੁਰ)।

(੨) ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਹੇਠਾਂ 'ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ' ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਰਾਗ ਦੇ ਅਖੀਰ ਪੁਰ ਅਗੇ ਜਗ੍ਹਾਂ ਖਾਲੀ ਪਈ ਹੈ (ਪੰਨਾ ੪੮੪ ਪੁਰ)।

(੩) ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਹੇਠਾਂ, ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਸ਼ਬਦ 'ਛਾਡ ਮਨ ਹਰ ਬੇ ਮੁਖਨ ਕੋ ਸੰਗ' ਅਤੇ ਕਬੀਰ ਦਾ ਸ਼ਬਦ 'ਹਰਿ ਬਿਨ ਕਉਨ ਸਹਾਈ' ਇਹ ਪਿਛੋਂ ਕਿ ਹੋਰ ਹਥ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹਨ।*

ਜੇਹੜੇ ਨਵੇਂ ਵਰਕੇ ਪਾਏ ਗਏ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਪੁਰ ਹੇਠਲੀ ਤਰਤੀਬ ਵਾਰ ਇਹ ਬਾਣੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ:-

(ੳ) ਪਨੇ ਪ੬੯ ਤੋਂ ੫੭੮ ਤਕ ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਸਲੋਕ।

(ਅ) ਸਵੈਯੇ ਭੱਟਾਂ ਕੇ ਬਾਬਤ ਮਹਲੇ ੧ ਦੇ, ਮਹਲੇ ੨ ਤੇ ਤੇ ਮਹਲੇ ੩ ਦੇ। ਮਹਲੇ ੪ ਅਤੇ ਮਹਲੇ ੫ ਦੇ।

(ੲ) ਮੂੰਦਾਵਣੀ।

(ਸ) ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧- 'ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹਮਦਾ'

(ਹ) ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧- 'ਬਾਇ ਆਤਿਸ ਆਬ'।

(ਕ) ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਰਤਨਮਾਲਾ।

*ਹੋਰ ਫਰਕ ਭੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਮੇਰੇ ਪੁਛੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਉੱਚੇ ਦੁੰਡਦਿਆਂ ਪਤਾ ਕੀਤੇ ਹਨ।

No. 4

ਗੁਰਿ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਕੇ ਪਾਠੁ
ਕੇ ਸੁਠੈ ਕੇ ਸੁਠੈ ਕੇ
ਕੇ ਸੁਠੈ ਕੇ ਸੁਠੈ ਕੇ
ਸੁਠੈ ਕੇ ਸੁਠੈ ਕੇ

Guru Arjan dev's Autograph
in Granth Sahib at Bokar (Lujrat)
Traced by
Master Balwant Singh

ਗੁਰੂ ਕੇ ॥ ਗੁਰੂ ਤੇ ਸੁਠੈ ਸੁਠੈ ॥
ਗੁਰੂ ਸਿ ਸਿ ਜ. ਕੇ ਤੇ ਸਿ ॥ ਗੁਰੂ
ਗੁਰੂ ਪਾਠੁ ਸੀ ਏ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸੁਠੈ ॥ ੧ ॥

੧੦੧

(ਖ) ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਬਿਵਨਾਭ ਕੀ।

(ਗ) ਰਾਗ ਮਾਲਾ।

(ਘ) ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧੀ (ਛੋਟੀ) ਅਤੇ

(ਙ) ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਨ ਕੇ ਪਹਿਲੇ ਨੌਂ ਗੁਰੂ
ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ।

ਪ੍ਰਤਖ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ੨੬ ਵਰਕੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਚਲਾਣੇ
ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਪਾਏ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ
ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਬਿੱਤ-ਸੰਮਤ ਨਹੀਂ ਦਿਤੇ, ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ
ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਠੀਕ ਤਾਰੀਖ 'ਸੰਮਤ ੧੭੦੧ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੫' ਅਤੇ ਗੁਰੂ
ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਮਘਰ ਸੁਦੀ ੫ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨' ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ।

ਜੇ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਾਰੀ ਇਕੋ ਜਗ੍ਹਾ
ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਤਰਤੀਬ ਇਉਂ ਹੈ:—੧. ਰਾਗ ਗਉੜੀ,
੨. ਰਾਗ ਆਸਾ, ੩. ਰਾਗ ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ; ੪. ਰਾਗ ਸੋਫਠ, ਰਾਗ ਗਉੜੀ
੫. ਰਾਗ ਬਿਹਾਗੜਾ, ੬. ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ, ੭. ਰਾਗ ਜੈਤਸਰੀ, ੮. ਰਾਗ
ਟੋਡੀ, ੯. ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ, ੧੦. ਰਾਗ ਬਿਲਾਵਲ, ੧੧. ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ,
੧੨. ਰਾਗ ਮਾਰੂ, ੧੩. ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਅਤੇ ੧੪. ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯ ॥

ਆਪ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਦੋ ਵਾਰੀ ਆਗਿਆ
ਹੈ, ਅਤੇ ਰਾਗ ਬਿਹਾਗੜਾ ਤਰੀਕੇ ਅਨੁਕੂਲ ਰਾਗ ਸੋਫਠ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ
ਲਿਖਣ ਦੀ ਬਜਾਇ, ਪਿਛੋਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸੋ ਉਪਰਲੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ
ਰਾਗ ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ ਅਤੇ ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਕੁਝ ਗੜ ਬੜ
ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਰਕਿਆਂ ਤੋਂ ਇਹ ਨਵਾਂ ਲਿਖਾਰੀ ਨਕਲ ਕਰ ਰਿਹਾ
ਸੀ ਉਲਟ ਪੁਲਟ ਹੋ ਗਏ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਦੇ ਦੂਜੀ ਵਾਰ
ਆਉਣ ਕਟਕੇ ਅਵੱਸੋਂ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਭਰਮ ਉਠਿਆ, ਅਤੇ ਮੈਂ
ਦੂਜੀ ਵਾਜੀ ਆਏ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਨਾਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੇ ਕੁਝ
ਬਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਨਵੀਆਂ

ਲਗੀਆਂ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਮੈਂ ਬੋੜਾ ਚਿਰ ਹਾ ਪਹਿਲੋਂ ਨਾਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਵਖਰੀ ਕਰਕੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹ ਚੁਕਾ ਸਾਂ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਮੁਲਾਸਾ ਬਣਾ ਚੁਕਾ ਸਾਂ। ਇਕ ਸਜਨ ਹੋਰ ਜੋ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹ ਤੁਕਾਂ ਨਵੀਆਂ ਲਗੀਆਂ। ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਹੇਠਾਂ ਜੋ ਨੌਂ ਸ਼ਬਦ ਨਾਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੇ ਦਿਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਏਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਦਿਤੇ ਸਨ। ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਹੇਠਾਂ ਆਏ ਇਹਨਾਂ ਨੌਂ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪਿੰਡੀ ਲਾਲਾ ਅਪੜਨ ਦੀ ਕਾਹਲ ਸੀ, ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਨਕਲ ਦਾ ਕੰਮ ਬੋਹਤ ਦੇ ਇਕ ਸਜਨ ਦੇ ਜ਼ਿਮੇ ਲਾ ਕੇ ਚਲਾ ਆਇਆ। ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਨਕਲ ਛੱਡ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਵੀ ਬਾਵਜੂਦ ਚੋਖੀ ਲਿਖਾ ਪੜ੍ਹੀ ਦੇ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕੀਆਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਥੇ ਦੀ 'ਸੰਗਤ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕਿ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਚੋਲ* ਕੀਤੀ ਜਾਏ।' ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਤਨੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਆਮ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਧੀਕ ਬਾਣੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਹੋਰ ਦੋ ਤਿੰਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਹੇਠਾਂ ਬਾਗਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਇਕ ਵਾਧੂ ਤੋਹਰਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ 'ਪ੍ਰਤੀਕ' ਮਿਲੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਸਾਰਾ ਸ਼ਬਦ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ।

ਪਰ ਏਸ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧੀਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲ ਏਸ ਬੀੜ ਬਾਬਤ ਦਸਣ ਵਾਲੀ ਇਸ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਏਸਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਹੈ:-ਸੰਮਤ ੧੬੪੬ ਕਤਕ ਸੁਦੀ ੫ ਮੈਂ ਭਾਈ ਬਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚਲਾ ਸੰਮਤ ਜਾਣਕੇ ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਉਸਨੂੰ ਏਸ

*ਠੀਕ ਵੀ ਹੈ Ignorance is bliss, ਕੁਝ ਜਾਣਕੇ ਕੀਹ ਚੰਗਾ ਹੈ ?
 †ਸਰਦਾਰ ਬਿਬਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਫੇ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ ਏਸ ਕੁਝ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਇਸ ਦਿਤੇ ਸੰਮਤ ਦੀ ਪੁੱਛਤਾ ਕੀਤੀ।

ਬਾਂ ਲਈ ਰਖ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਸੰਮਤ ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਦਿਸ
ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਦਿਤਾ ਹੈ:-

ਅਸੂ ਵਦੀ ੧ ਸੰਮਤ ੧੬੫੯

ਖੋਬੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁਚੇ

ਇਸ ਵਿਚ ੫ ਦਾ ਜੋ ਅੰਕ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਫ਼ ਕਿਸੇ
ਹੋਰ ਹਿੰਦਸੇ ਨੂੰ ਦਰੁਸਤ ਕਰਕੇ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਨਜ਼ਰ
ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਪਹਿਲਾ ਹਿੰਦਸਾ ਤੰਗ ਪੇਟ ਵਾਲਾ ੪ ਸੀ,
ਠੀਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ੪ ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੋਹਤ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ
ਸੰਮਤ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਉਂ ਸਮਝੋ ਜਿਕਰ ਕੰਧਾਂ ਉਤੇ ਲੱਗਾ
ਹਿਰਨ ਦਾ ਸਿਰ ਦੂਰੋਂ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਚੌਕੇ ਦੀ ਤੰਗ ਘੁੰਡੀ ਜਾਂ
ਪੇਟ ਨੂੰ ਭਰਕੇ ਭਾਈ ਬਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦਾ ਪਾਂਜਾ ਮੋਟੀ ਸੁਜੀ
ਹੋਈ ਲੱਤ ਵਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਕਰ ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਦੀ
ਲੱਤ ਨੂੰ ਹਾਬੀਪਾਉ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ elephantiasis ਹੋ
ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਪਰਲੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ (ਹਿਰਨ ਦੇ ਸਿੰਗ) ਵਿਚੋਂ
ਖਬੀ ਸ਼ਾਖ ਉਤੇ ਫਿਰ ਕਲਮ ਫੇਰੀ ਹੋਈ ਦਿਸ ਰਹੀ ਹੈ।
ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲੇ ਅੰਕ ੮ ਉਪਰ ਦੁੰਬਾਲਾ ਵਧਾਕੇ ਹੁਣ
ਵਾਲਾ ਅੰਕ ੯ ਉਸੇ ਆਦਮੀ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਏਸ
ਸੰਮਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੇਰਾ ਪੱਕਾ ਨਿਸਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ
ਸੰਮਤ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਹਲੋਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ੧੬੪੮ ਸੀ,
ਜਿਸ ਦੀ ਤਾਈਦ ਬੋਹਤ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਜੋ
ਮਾਂਗਟ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ ਅੰਦਰ ਹੀ ਨਕਲ

ਕੀਤੀ ਗਈ ।

ਉਪਰ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਅਕਬਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਜਾਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਵਾ ਕੇ ਸੁਣਨ ਲਈ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਅਤੇ ਅਕਬਰ ਅਚਲ (ਬਟਾਲਿਉਂ) ਹੁੰਦਾ ਸੰਨ ੧੫੯੮, ਮੁਤਾਬਕ ਸੰਮਤ ੧੬੫੫ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਸੰਮਤ ਦੀ ਤਾਈਦ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਖੁਦ ਇਕ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਵਿਚ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ । ਸੋ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਬੱਝਨ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੬੫੫ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਅਤੇ ਜਦ ਦੋ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ' ਬੀੜਾਂ ਇਸਨੂੰ ਸੰਮਤ ੧੬੪੮, ਅਰਥਾਤ ਸੰਮਤ ੧੬੫੫ ਤੋਂ ਸਤ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਖਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਤਦ ਸਾਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਭਾਦਰੋਂ ਸੰਮਤ ੧੬੪੮ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ । ਮਤਲਬੀ ਡੋਕ ਬੇਸ਼ਕ ਵੋਲ ਵਜਾਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਫਿਰਨ ਕਿ ਨਹੀਂ ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਵਿਚ (੧੩ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ) ਬਣੀ ਸੀ ।

ਮਾਂਗਟ ਵਾਲਿਆ ਨੇ ਬੜੀ ਭੁਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਪਣੀ ਅਸਲ ਬੀੜ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਨਾਦਾਨ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾ ਨਿਰਾ ਚੌਕੇ ਦਾ ਪਾਂਜਾ ਅਤੇ ਅੱਠੇ ਦਾ ਨਾਇਆਂ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਗੋਂ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੀ ਪੈਰਵੀ

ਵਿਚ (ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੀੜ ਦੇ ਕਿਸੇ ਉਤਾਰੇ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਸੀ) ਹੜਤਾਲ ਆਦਿ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਉਪਰ 'ਪੁਨੀਆਂ' ਭੀ ਵਿਚ ਘੁਸੇੜ ਦਿਤੀਆਂ। ਭਾਈ ਬਨੋ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਵਾਧੂ ਲਿਖਣ ਨਾਲ (ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਪਾ ਦਿਤੇ ਸਨ) ਮਾਂਗਟ ਵਾਲੀ ਬੀੜ 'ਖਾਰੀ' ਨਹੀਂ ਬਣੀ, ਅਤੇ ਨਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਏਸ ਵਧਾ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਮੰਮਤ ਬਦਲਕੇ ਅਤੇ ਪੁਨੀਆਂ ਲਿਖਕੇ ਮਾਂਗਟ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਖਾਲਸ ਸੋਨੇ ਵਿਚ ਖੋਟ ਰਲਾ ਲਿਆ, ਭਾਵੇਂ ਵਿਚਾਰਵਾਨਾਂ ਲਈ ਏਸ ਪ੍ਰਤਖ ਦਿਸ ਰਹੇ ਖੋਟ ਨੇ ਬੀੜ ਦੇ ਅਸਲੀ ਹੋਣ ਦਾ ਪੱਕਾ ਸਬੂਤ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਇਕ ਹੋਰ ਗਲ ਦੀ ਭੀ ਏਸ ਬੋਹਤ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਤਸਦੀਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ 'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਛੇ 'ਭੋਗ ਬਾਣੀ' ਦੇ ਅੰਦਰ 'ਸ਼ਾਸ ਤਰਾਂ' ਦੀ ਰਚਨਾਂ ਦੇ ਥਾਂ ਪੁਰ ਦਰਜ ਸੀ । 'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਦੀ ਨਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀਕ ਤਤਕਰੇ ਵਿੱਚ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਨਾ ਪੱਨੇ ਪੜ੍ਹ ਉਪਰ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਇਹ ਲਿਖੀ ਹੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਡੇਢ ਸਫਾ ਸ਼ਾਲੀ ਪਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਜੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਲਿਖਣੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਲਿਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਅਸਲੀ ਪਨੇ ਪੜ੍ਹ ਉਪਰ ਕੀਹ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਇਹ ਅਸੀਂ ਪਿਛੇ ਦਸ ਹੀ ਆਏ ਹਾਂ ।

ਫੇਰ ਏਸ ਬੀੜ ਵਿਚ 'ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੈਯਾਂ' ਨੂੰ ਪਿਛੋਂ ਲਾਏ ਵਰਕਿਆਂ ਪੁਰ ਫਾਲਤੁ Apocryphal ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਯੋਗ ਥਾਂ ਹੈ ।

ਬੀੜ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਥ ਦਾ ਲਿਖਿਆ

‘ਨਿਸ਼ਾਣ’ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਦਾ ਅਤੇ ਇਕ ਸਲੋਕ ਵੀ ਹਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ:—
ਸਤਿਨਾਮ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤ
ਅਜੋਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸਲੋਕ । ਰੇ ਮਨ ਤਾਕੋ ਧਿਆਈਏ ਸਭ ਬਿਧਿ ਜਾਕੇ ਹਾ:੩ ।

ਰਾਮ ਨਾਮ ਧਨ ਸੰਚੀਏ, ਨਾਨਕ ਨਿਬਹੇ ਸਾਥ ॥”

ਏਸਦਾ ਟ੍ਰੇਸਿੰਗ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਈ ਦਿੱਤੇ ਹਾਂ ।

ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਇਕ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਭੀ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ
ਇਬਾਰਤ ਇਹ ਹੈ:—

“ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਦਿ ਸਚੁ ਜਗਾਦਿ ਸਚੁ ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ
ਸਚੁ ਸਭਨੀ ਗਲੀ ਗੁਰੂ ਸਹਾਇ ਗੁਰੂ ਰਖੈ ਵੈਰੀ* ਮੁਹ ਭਿਖਾਰ ।”

ਏਸੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਦੀ ਉਪਰਲੀ ਖਬੀ ਨੁਕਰ ਵਿਚ
ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

“ਮ: ੬ ॥ ਜੋ ਸਿਖ ਭਰਾ ਦਰਸਨ ਕਰੇ ਸੋ ਦਸਵੰਧ ਗੁਰੂ
ਕਾ ਵੇਵੇ ।”

ਗੁਰੂ ਕੀ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਿਖ ਨੇ ਮੰਗਣ ਲਈ ਠੂਠਾ
ਬਣਾਇਆ ਹੈ ।

੫. ਬੀੜ ਪਿੰਡੀ ਲਾਲਾ (ਗੁਜਰਾਤ)

ਪਿੰਡੀ ਲਾਲਾ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਦੇ ਲਿਖਤ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ
ਸਾਹਿਬ ਦੇਖੇ; ਇਕ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਚੇੜ ੧੯੧੯
ਦਾ । ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ
ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਹਾਦਤ ਤੋਂ ਕੁਲ ਇੱਕ ਮਹੰਨਾ
ਪਿੰਡੇ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਏਸ ਵਿਚ ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ

•ਮੈਂ ਚਿਹਰੇ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹ ਸਕਿਆ ਹਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪਾਠ ਹੋਵੇ ।

ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਹਾਂ, ਇਹ ਬਾਣੀ ਵੰਡਕੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਰਾਗਾਂ ਹੇਠਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ, ਸਗੋਂ ਇਕੱਠੀ ਇਕ ਥਾਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਤ ਪੁਰ, ਜਿਥੇ ਸਾਰੇ ਰਾਗ ਮੁਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪੜ੍ਹੇ ਪੜ੍ਹੇ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਾ ਤਕ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਇਹ ਬਾਣੀ (ਸ਼ਬਦ) ਲਿਖੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹਥ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਗ੍ਰੰਥ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਪਹਿਲੋਂ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਏਸ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪੜ੍ਹੇ ਪੜ੍ਹੇ ਤੋਂ ਟੁਰਕੇ 'ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ' ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਤਕ, ਵੇਰ ਅਸਲੀ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਹਥ ਦੀ ਹੈ; ਅਤੇ ਛੇਕੜਲੇ ਪੰਜ ਵਰਕੇ ਦੂਜੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਜਿਸ ਨੇ ਨਾਵੇ ਮਹਲੇ ਦੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖੀ। ਨੌਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀਆਂ ਬਿੱਤਾਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਵੰਡ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਾਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ ਵਿਚ ਪਾਏ ਹਨ, ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਪੰਜ ਪੜ੍ਹੇ ਭੀ ਵਧਾਏ ਹਨ। ਅਸਲੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ 'ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ' ਪੁਰ ਮੁਕ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ਇਹਨਾਂ ਲਫੜਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:—

“ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਪੋਥੀ ਤਤਕਰਾ ਰਾਗਾਂ ਕਾ

ਜਿਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਕਾ ਚਿਤ੍ਰ* ਸੰਮਤ ੧੭੩੨

ਪੋਹ ੨੩ਤ੍ਰੇਵੀਂ ਪੋਥੀ ਲਿਖੀ ਪਹੋਰੇ।”

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਫੜ ਹੋਰ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਦੇਖੇ ਗਏ ਹਨ; ਏਸ ਵਿਚ 'ਪੋਥੀ ਲਿਖੀ ਪਹੋਰੇ' ਸਾਫ਼ ਲਫੜ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਗੋਇਆ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਤਕ ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੰਨ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਪੋਥੀ ਭੋਏ ਕੁਰਖੇਤ੍ਰ ਲਿਖੀ ਜਾਈ ਸੀ। 'ਪੋਥੀ ਲਿਖੀ ਪਹੋਰੇ' ਦਾ ਠੀਕ ਮਤਲਬ ਨਾ ਸਮਝ ਕੇ, ਇਹ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ 'ਵੇਦ ਮੰਤ੍ਰ' ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਲਿਖਾਰੀ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਨਕਲ ਕਰ ਛਡਦੇ ਸਨ।

‘ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਪਹਿਲੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਹਥ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ

* 'ਚਲਿਤ੍ਰ' ਦੀ ਥਾਂ, ਜੋ ਦੋਰ ਸਭ ਥਾਂ ਹੈ, ਏਸਨੇ ਲਫੜ 'ਚਿਤ੍ਰ' ਵਰਤਿਆ ਹੈ।

ਧੁਨੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਏਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਹਿੱਸਾ ਭੀ ੧੭੨੧ ਸੰਮਤ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹਸਤਲੇਖ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਲਫਜ਼ ਹਨ 'ਗੁਰੂ ਸਹਾਇ'। ਪਰ ਇਹ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ।

ਜਪੁ ਜੀ ਬਾਬਤ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, 'ਜਪੁ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਓ ਕੇ ਨਕਲ ਕਾ ਨਕਲ ਤਿਸ ਕਾ ਨਕਲ ।' ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਮੁਢ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਤੀਜੀ ਥਾਂ ਨਕਲ ਸੀ ।

'ਸੋ ਦਰ' ਵਾਲੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ, 'ਸੋ ਪੁਰਖ' ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ 'ਸੋਹਿਲਾ ਆਰਤੀ' ਦੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ ਸਭ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ।

'ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ' ਰਾਗ ਦੇ ਅੰਤ ਪੁਰ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ।

'ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ' ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ 'ਛਾਡ ਮਨ ਹਰਿ ਬੇਮੁਖਨ ਕੋ ਸੰਗ' ਦੀ ਖਾਲੀ ਇਹੋ ਤੁਕ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਪੂਰਾ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ । ਫੇਰ ਦੂਜਾ ਸ਼ਬਦ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਦਕੇ ਕਬੀਰ ਦਾ ਸ਼ਬਦ, 'ਹਰਿ ਬਿਨ ਕਉਨ ਸਹਾਈ' ਆਉਂਦਾ ਹੈ ।

ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਵਿਚ ਮੀਰਾਂਬਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਦੇ ਛੇਕੜ ਪੁਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਰਵਿਦਾਸ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ, 'ਐਸੀ ਲਾਲ ਤੁਝ ਬਿਨ' ਅਤੇ 'ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਸੁਰ ਤਰ' ਆਉਂਦੇ ਹਨ ।

'ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ' ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਮਾਮੂਲੀ ਹੈ । ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਦੇ ੨੪੪, ਫਰੀਦ ਦੇ ੧੩੦ ਹੀ ਦਿੱਤੇ ਹਨ । ਸਵੈਯਾ ਦਾ ਜੋੜ ੧੪੨ ਅਤੇ 'ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ' ਦਾ ਜੋੜ ੧੫੩ ਹੈ ਫੇਰ ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਖਾਲੀ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਕੇ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਪਹਿਲੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਦਬ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਏਸ ਤਰਤੀਬ ਸਿਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ :-

(ੳ) ਸਲੋਕ ਤਥਾ ਗੋਸ਼ਟ ਮਲਾਰ ਨਾਲ ਹੋਈ ।

(ਅ) ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯ (ਸਾਰੇ ੫੭) ਗੋਇਆ ਪਹਿਲਾ
ਲਿਖਾਰੀ ਏਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਜ਼ਿੰਦਾ ਮੌਜੂਦ ਸੀ।

(ੲ) ਰਤਨਮਾਲਾ ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧

(ਸ) ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਕੀ।

(ਹ) ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਅਤੇ (ਕ) ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧੀ।

‘ਰਤਨ ਮਾਲਾ’ ਦੇ ੨੫ ਬੰਦ ਦੇਕੇ ਪਿਛੇ ਰਵਾਜ ਮੂਤ ਯਕ
ਟਿਪਲੀ ਲਿਖੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਰਕੀ ਤੋਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ
ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਏਸ ਬੀੜ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਭਾਗ ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ
ਵੇਲੇ ਤਿਯਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੇਲੇ
ਏਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਬੀੜ ਬਾਬਤ ਇਹ
ਦਾਅਵਾ ਕਿ ਉਸਦਾ ਲਿਖੇ ਜਾਣਾ ਮਾਂਗਟ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਨਾਲ
ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਠੀਕ ਨਹੀਂ।

ਪਿੰਡੀ ਲਾਲਾ ਦੀ ਹਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਦੂਜੀ ਬੀੜ ਸੁੰਦਰ ਮੋਟੀ
ਲਿਖਾਈ ਵੀ ੧੬੦੨ ਪੜਿਆਂ ਪੁਰ ਉਪਰਲੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਹੀ ਨਕਲ
ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਲਿਖਣ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਇਉਂ ਦਿੱਤੀ ਹੈ:-

“ਸਾਵਣੋਂ ਸਤਾਈ ‘ਲਿਖ ਪਹੁੰਚੇ ਕਾ ਚਿਤਰ’ ੧੯੧੮”

ਇਹ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਏਸ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ‘ਲਿਖ ਪਹੁੰਚੇ ਕਾ ਚਿਤਰ’ ਦੇ
ਅਖਰ ‘ਲਿਖ ਚੁੱਕਣ ਦਾ ਸੰਮਤ’ ਦੇ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਏਸ ਵਿਚ
ਸਿਰਫ ਚਾਰ ਹਨ: ‘ਗੋਸ਼ਟ ਮਲਿਆਰ ਨਾਲ ਹੋਈ’, ‘ਰਤਨ ਮਾਲਾ ਰਾਮਕਲੀ’,
‘ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜਾ ਸ਼ਿਵਨਾਭ’, ਅਤੇ ‘੪-ਰਾਗ ਮਾਲਾ’।

‘ਵਾਰਾਂ’ ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਧੁਨੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ‘ਮੁੰਦਾਵਣੀ’
ਵਾਲੇ ਸਲੋਕ ‘ਗੋਸ਼ਟ ਮਲਿਆਰ ਨਾਲ ਹੋਈ’ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

ਹੋਰ ਕੋਈ ਗਲ ਏਸ ਬੀੜ ਬਾਬਤ ਲਿਖਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਅਤੇ
ਹੈ ਭੀ ਇਹ ਕੁਲ ੮੨ ਵਰ੍ਹੇ ਪੁਰਾਣੀ।

੬--ਬੀੜ ਵਾਸੂ (ਤਹਿਸੀਲ ਫਾਲੀਆ)

ਵਾਸੂ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਟ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਇਹ ਪਿੰਡ ਵਸਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਖਾਸਾ ਵੱਡਾ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਆਬਾਦੀ ਤੇ ਮਾਲਕੀ ਬਹੁਤੀ ਅਰੋੜਿਆਂ ਦੀ ਹੈ। ਮਾਂਗਟ ਬਨੋ, ਬੋਹਤ, ਪਿੰਡੀਲਾਲਾ (ਜਿਥੇ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਲਾਂਬੇ ਖੜੀ ਹਨ, ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਲਾਂਬਾ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜ), ਵਾਸੂ ਆਦਿ ਸਭ ਨੇੜੇ ਨੇੜੇ ਪਿੰਡ ਹਨ। 'ਧੌਲ' ਜਿਥੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਵੇਲੇ ਵਡੀਆਂ ਤੇ ਚੰਗੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਉਹ ਮਾਂਗਟੋਂ ਤਿੰਨ ਕੋਹ ਪੁਰ ਹੈ। ਉਥੇ ਅਤੇ *ਮੌਗ ਰਸੂਲ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹਨ। ਪਿੰਡੀ ਬਹਾਉਦੀਨ ਤੋਂ ਪ ਮੀਲ ਤੇ ਚੱਕ ਫਤੇ ਬਾਹ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਪੁਰਾਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹਨ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇਸੋਂ ਨਿਕਲ ਬਿਦੇਸ ਜਾ ਵਸੇ, ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਨਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਅਤੇ ਨਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਏਧਰ ਆਏ, ਤਦ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਿਚਲੇ ਹਿਸੇ ਵਿਚ 'ਮੰਨਿਆਂ' ਅਤੇ 'ਧੀਰਮਲੀਆਂ' ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਸਤਿਲੁਜ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਚਨਾਬ ਤਕ ਦੇ ਦੇਸ ਵਿਚ 'ਗੁਰੂ-ਗਦੀ' ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਸਿਖ ਤੇ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਬਹੁਤ ਘਟ ਗਏ; ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਸਿਖੀ ਸਤਲੁਜੋਂ ਦਖਨ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਅਤੇ ਚਨਾਬੋਂ ਉੜ ਵਲ ਰਹਿ ਗਈ। ਇਹ ਸੰਗਤਾਂ ਅਤੇ ਸਿਖ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅਸੀਂ ਏਥੇ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਉੜੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਪੁਰ ਸਨ ਅਤੇ ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਇਹ 'ਆਪਣਾ ਘਰ' ਦਿਸਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਹੁਕਮ ਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ

*ਮੌਗ ਰਸੂਲ ਅਤੇ ਚੰਲੀਆਂ ਵਾਲਾ ਦੋਵੇਂ ਪਿੰਡੀ ਬਹਾਉਦੀਨ ਤੋਂ ਛੇ ਸਤ ਮੀਲ ਹਨ।

ਸਿਖੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੋਣ ਦਾ ਇਕ ਸਬਬ ਇਹ ਭੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਲੋਕ ਖੜੀ, ਭਾਈਆ, ਅਰੋੜੇ 'ਗੈਰ ਕਾਬਤਕਾਰ' ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜੱਟ ਵਸੋਂ ਸਾਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਸੀ। ਏਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਮਸਾਲਾ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਵਕਤ ਦੀ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਸੰਬੰਧੀ ਲਈ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਅਤੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦਵਾਨੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਹਨ।

'ਵਾਸੂ' ਦੀ ਜਿਸ ਲਿਖਤ ਦੀ ਬੀੜ ਦਾ ਬਿਕਰ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਖ਼ਾਸ ਗ਼ਲਤੀ ਦਾ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਆਮ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਸਾਫ਼ ਸਬੂਤ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ 'ਗ਼ਲਤੀ' ਫੋਵੀਂ ਤੋਂ ਨਾਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਬੜੀ ਗੜ ਬੜ ਪਾਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਏਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਵਾਧੂ ਪਾਏ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਠੀਕ ਠੀਕ ਪਾਠ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਗ਼ਲਾਂ ਨਕਲ ਕਰਕੇ, ਫੇਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਨਤੀਜੇ ਕੱਢਾਂਗੇ।

(੧) ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :-

“ਤਤਕਰਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਸੰਮਤ ੧੮੮੬ ਵਿਚ
ਹਾੜ ਸੁਦੀ ੧੦ ॥”

(੨) “ਜਪੁ ਨੀਸ਼ਾਨ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਕੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਕਾ ਨਕਲ ਬਾ,
ਤਿਨ ਕਾ ਨਕਲ ਲਿਖਿਆ।”

(੩) ‘ਜੋ ਦਰ’ ਵਾਲੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ, ‘ਜੋ ਪੁਰਖ’ ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ
ਅਤੇ ‘ਸੋਹਿਲਾ ਆਰਤੀ’ ਦੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ ਹਨ।

(੪) ਰਾਗਾਂ ਹੇਠਾਂ ਰਾਗ ਦੇ ਸਿਰ ਪੁਰ ਧੁਨੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ।

(੫) ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ
ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਜੋ ਭਾਈ ਬਨੌ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵਧਾਇਆ ਗਿਆ, ਪਾਠ
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਹੈ :-

“ਛਾਡਿ ਹਰਿ ਬੇਮੁਖਨ ਕੋ ਸੰਗ।
 ਕਹਾ ਭਏ ਪੀ* ਪਾਇੰ ਪਿਆਏ,
 ਬਿਖ ਨ ਤੰਜਈ ਭੁਇਅੰਗਾਂ ॥੧॥ ਰਹਾਉ।
 ਕਾਗਾਂ ਕਹਾ ਕਪੂਰ ਚੁਗਾਏ, ਸੁਆਨ ਨਵਾਇ ਗੰਗਾ ॥
 ਖਰਨੋ ਕੋ ਕਹਾ ਅਗਰ ਕੋ ਲੇਪਨ,
 ਮਰਕਟਿ† ਭੂਖਨ ਅੰਗ ॥ ੧ ॥
 ਪਾਹਿਨ ਪਤਤਿ ਬਾਨ ਨ ਬੋਧੇ, ਰੀਤਿ॥ ਹੋਇ ਨਿਖੰਗ।
 ਸੂਰਦਾਸ ਓਇ. : ਕਾਰੀ. : ਕਮਰੀਆ, ×
 ਚੜਤ ਨ ਦੂਜਾ ਰੰਗ ॥ ੨ ॥”

(੬) ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਵਿਚ ਮੀਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਦੇ ਅੰਤ ਪੁਰ ਹੈ, ਕੁਜ ਪਾਠਾਂਤੁ ਨਾਲ :-

“ਅਨ ਹਮਾਰੋ ਬਾਧਿਓ, ਮਾਈ ! ਕਵਲ ਨੈਨ ਆਪਨੋ ਸੰਗ।

ਮੀਰਾ ! ਗਿਰਧਰ ਸੁਆਮੀ ਦਇਆਲ ਤਨਿ ਕੀ ਤਪਤਿ
ਬੁਝਾਈ ਰੀ ਮਾਈ।

ਕਵਲਨੈਨ ਆਪਨੋ ਗੁਨ, ਆਪਨੋ ਗੁਨ ਬਾਧਿਓ ਮਾਈ ॥

- (੭) ‘ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ,’ ਰਾਗ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਤੇ ਪਿਛੇ, ਇਉਂ ਦਿਤੀ ਹੈ;
- (ੳ) ਸਵੈਯੇ ਭਟਾਂ ਤਕ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ਫੇਰ ਆਉ ਦੇ ਹਨ,
- (ੲ) ‘ਸ਼ਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ’ ਮਹਲਾ ੧, ਮ: ੩,
ਮਹਲਾ ੪, ਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ॥

*ਖੋ=ਅਪੀ ਜਾਂ ਅਛਾਈ, ਅਤੇ ਭੁਇ ਅੰਗ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਸਪ ਦੇ ਹਨ

†ਪਾਇ=ਦੁਧ। ‡ਖਰ=ਖੜਾਂ। §ਮਰਕਟ ਬਾਂਕਰ।

¶ਸਖਨੋ ਹੋ ਗਏ। ††ਤਰਕਸ਼, ਭਲਬੇ। . . ਓਇ=ਓਹੋ ਏ। . . ਕਾਡੇ

=ਕਾਈ। × ਕਮਰੀਆ=ਕਮਲੀਆ।

(ੲ) ਮੁੰਦਾਵਣੀ ।

(ਸ) ਸਲੋਕ, 'ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹਮਦਾ' ।

(ਹ) ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ, ਰਤਨਮਾਲਾ ।

(ਕ) 'ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਬਿਵਨਾਭ ਕੀ'

(ਖ) ਵਾਗ ਮਾਲਾ ਅਤੇ (ਗ) ਸਿਆਈ ਕੀ ਬਿਧੀ (ਛੋਟੀ)

(੮) ਤਤਕਰੇ ਤੋਂ ਬੱਟ ਹੀ ਪਹਿਲੇ 'ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਕਾ' ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਨੌਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦਾ ਸੰਮਤ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਥਿਤ 'ਸੰਮਤ ੧੫੯੬ ਅਸੂ ਵਦੀ ੧੦' ਦਿਤੀ ਹੈ । ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਥਿਤ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਾਮ ਦਿਤੇ ਦੋ ਜੋ ਤਾਰੀਖ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਏਸ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਵੀ ਜਿਸਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਲਿਖੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਇਹ ਨਕਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ:—

'ਸੰਮਤ ੧੬੯੫ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੧੦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਮਾਣਾ ਕੀਰਤਪੁਰ, ਆਇਤਵਾਰ ਨਉ ਘੜੀਆਂ ਰਾਤ ਜਾਂਦੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕਾਰਣ ਕਰਣ ਸਮਰਥੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨਿਰਵੈਰ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਸਮਾਣਾ ਕੀਰਤਪੁਰ ਦੇ ਹੇਠ ਬਾਪਲੁ ਪਤਾਲਗੜ ਨਾਉ ਥਾ ਕੋਠੇ ਵਿਚ ਪੰਜ ਦਿਹੁ ਸਾਂਗ ਹੋਆ । ਰਾਤਿ ਆਂਵਦੀ ਸਮਾਣਾ ਨਦੀ ਉਤੇ ਦਾਗੁ ਦਿੱਤਾ ਰਾਜ ਕੈਹਲੂਰ ਕੋ ਵਿਚਿ ਅਗੋਂ ਜੋ ਗੁਰ ਭਾਵੇਗਾ ਸੋ ਹੋਵੇਗਾ ।'

'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਦੇ ਪਿਛੇ ਪਹਿਲੀਆਂ ਪੰਜ ਥਿਤਾਂ ਤੋਂ ਅਗੇ ਬਾਬਾ

ਗੁਰਦਿਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀਆਂ ਦੋ ਥਿਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਹਥੀਂ (ਯਾ ਸ਼ਾਇਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਬੋਲਕੇ ਲਿਖਾਣ ਪੁਰ) ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਸੰਮਤ ੧੭੧੭-੧੮ ਵਿਚ। ਉਸ ਤੋਂ ਨਕਲ ਦਰ ਨਕਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਥਿਤ ਸੰਮਤ ਛੱਡਕੇ ਪਹਿਲੀ ਥਿਤ, ਜੋ ਅਸਲ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੋਹੀਂ ਥਾਈਂ ਲਿਖੀਆਂ ਇਬਾਰਤਾਂ ਨੂੰ ਠਲਾਕੇ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਇੱਕੋ ਇਬਾਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਥਿਤ ਇਉਂ ਦਿੱਤੀ ਹੈ:—

‘ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਮਿਤਿ ਮਘਰ ਸੁਦੀ ੫ ਵੀਰਵਾਰ ਦੋਇ ਪਹਿਰ ਇਕ ਘੜੀ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸਾਂਗ ਹੋਆ। ਗੁਰੂ ਕੀਤਾ।’

ਨਤੀਜੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਲ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਵੀ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ, ਇਹ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ:—

(੧) ਇਹ ਬੀੜ ਸਾਰੀ ਇਕੋ ਹੱਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੮੮੬ ਮੁਤਾਬਕ ਸਨ ਈਸਵੀਂ ੧੮੨੯ (ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੇਲਾ) ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦਾ ਸੰਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣ ਈ ਹੈ। ਏਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਅਜਿਹੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਬਣੀ ਸੀ, ਕੁਝ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲੋਂ ਜਾਂ ਪਿਛੋਂ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਥਿਤ ਏਸ ‘ਵਾਸੂ’ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਕਿਤੋਂ ਹੋਰ ਥੋਂ ਨਕਲ ਕਰ ਲਈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੀ ਇਬਾਰਤ ਤੋਂ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੋ ਦੂਜੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਇਬਾਰਤ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵਖਰੀ ਹੈ।

ਉਹ ਬੀੜ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਵਾਸੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ,

ਭਾਈ ਬਨੋ ਦੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਸਿਧੀ ਨਕਲ ਸੀ, ਜਿਸਤੇ ਵਾਸੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦਾ 'ਜਪੁ' ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਵਾਲੇ ਜਪੁ ਤੋਂ ਤੀਜੀ ਥਾਂ ਨਕਲ ਸੀ।

(੨) ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਪੋਤ੍ਰਿਆਂ ਦੇ ਜਨਮ, ਮਰਨ, ਵਿਆਹ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਘਟਨਾਆਂ ਦੀਆਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੇ ਸੰਮਤ ਤੋਂ ਹਿਸਾਬ ਕਰਕੇ 'ਗੁਰ-ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ' ਆਦਿ ਲਿਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਗੜ ਬੜ ਅਤੇ ਗਲਤੀਆਂ, ਏਸੇ ਸੰਮਤ ਦੀ ਬੇਬਵੀ ਕਰਕੇ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਹ ਭੀ ਇਕ ਬਰੇ ਦੀ ਹਥੀਂ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਕਰਕੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਬਰੇ ਨੇ ਬਾਇਦ ਅਦਬ ਦੇ ਸ਼ਿਮਾਲ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਦਾਦੇ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਦਾਦੇ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਥਿਤਿ ਦੇਕੇ ਖਾਲੀ ਇਹ ਲਫਜ਼ ਲਿਖੇ, 'ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਾਹਮਣੇ'। 'ਗੁਰੂ ਸਤਿਗੁਰੂ' ਇਹ ਸਾਰੇ ਘਰ ਦਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਿਤਾਬ ਸੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਕਦੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬਣੇ। ਜੀਉ ਦੇ ਗੋਹੰਦੇ ਅਤੇ ਅਠਾਰਾਂ ਉੱਨੀ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਨਾ ਚਲ ਵਸਦੇ, ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ; ਉਹ ਭੀ ਬਾਇਦ ਹੀ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਦੇ ਮੰਗਣ ਪੁਰ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਆਪਣਾ ਇਹ ਬਰਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚੜ੍ਹਾ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਨੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੋਲੀ ਟੋਪੀ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਛੇ ਉਦਾਸੀ ਸਮਪਰਦਾਇ ਦਾ ਮਹੰਤ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਦੇ ਹੀ ਚਾਰ ਮੁਖੀ ਚੋਲਿਆਂ ਤੋਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਚਾਰ ਪੂਏਂ ਚਲੇ ਹਨ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਸੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦਾ ਸੰਮਤ ਹੇਠਾਂ ਵਲ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਖਨੂਰ (ਜਮੁ) ਦੀ ਇਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ

ਬੀੜ ਵਿਚ, ਇਹੋ ਤਾਰੀਖ ਉਪਰ ਵਲ ਗੁਰੂ ਅਰਜਣ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਆਪਣੀ ਅਸਲੀ ਸਹੀ ਤਾਰੀਖ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੰਮਤ ਵਧ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਸੀ; ਗੁਰੂ ਛੇ ਅਤੇ ਸੰਮਤ ਚਲਾਣੇ ਦੇ ਸੱਤ, ਇਹ ਗਲ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ। ਸੋ ਏਸਨੂੰ ਭੁਲ ਸਮਝਕੇ, ਅਤੇ ਇਕ ਸੰਮਤ ਦੇ ਛੱਡ ਦੇਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਕੇ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦਾ ਸੰਮਤ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਣ ਦੇਵ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦਾ, ਪਰ ਪਹਿਲੇ ਖਿਆਲ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਵਧੀਕ ਸਨ।

੭-ਅਖਨੂਰ (ਜੰਮੂ) ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ

ਅਖਨੂਰ ਵਿਚ ਆਦਿ-ਗ੍ਰੰਥ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਲਿਖਤੀ ਬੀੜਾਂ ਹਨ; ਦੋ ਪੰਚਾਇਤੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਿਚ, ਤੇ ਇਕ ਧਰਮਸਾਲਾ ਨਾਨਕ ਚੰਦ ਗਣੇਸ਼ ਦਾਸ ਠਕੁਰਾਲ ਵਿਚ। ਪੰਚਾਇਤੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਿਚ ਇਕ ਲਿਖਤ ਦਾ ਦਸਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਵੀ ਹੈ।

- (੧) ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੭੮੦ (ਮੁਤਾਬਕ ਸੰਨ ੧੭੨੩ ਈਸਵੀ) ਦੀ ਹੈ:—“ਸੰਮਤ ੧੭੮੦ ਮਿਤਿ ਵੈਸਾਖਉ ਦਿਨ ਪੰਦਰਹ ਗੁਦਰੇ ਗਰੰਥ ਜੀ ਪੂਰਣ ਲਿਖਿਆ।”
- (੨) ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਗ੍ਰੰਥ ਇਕ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ੧੩ ਇੰਚ ੮ ਇੰਚ ਦੇ ੬੮੪ ਪੜਿਆਂ ਪੁਰ, ਲਿਖਾਈ ਫਾਰਸੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਾਂਗ ਚੁੜਿਤਨ ਵਿਚ
- (੩) ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ‘ਧੁਨੀਆਂ’ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਮੁਢੋਂ ਹੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਿਛੋਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀਆਂ।

(੪) ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਖਾਲੀ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਹੰਦਿਤੀ ਹੈ, ਸਾਰਾ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖ ਕੇ ਉਸ ਪਰ ਹੜਤਾਲ ਨਹੀਂ ਫੇਰੀ, ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ:-

“ਛਾਡਿ ਮਨ ਹਰ ਬੇ-ਮੁਖਨ ਕੇ ਸੰਗ।”

ਦੂਸਰਾ ਸ਼ਬਦ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

(੫) ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਹੇਠਾਂ ਮੀਰਾਂ ਬਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬਦ: ‘ਮਨ ਹਮਾਰਾ ਬਾਂਧਿਉ ਕੰਵਲ ਨੈਣ ਆਪਣੇ ਰੁਣ’, ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਪਰ ਹੜਤਾਲ ਨਹੀਂ ਫੇਰੀ ਹੋਈ।

(੬) ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਥਾਂ ਸਿਰ ਰਾਗਾਂ ਹੇਠਾਂ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਲੋਕ ਵਖਰੇ ‘ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ’ ਨਾਲ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਰਾਗ ‘ਜੈਜਾਵੰਤੀ’ ਛੇਕੜ ਪੁਰ ੩੧ ਵਾਂ ਰਾਗ ਨਹੀਂ ਬਨਾਇਆ, ਸਗੋਂ ਜੈਤਸਰੀ ਰਾਗ ਦੇ ਪਿਛੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

(੭) ‘ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ’ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਹਿਸੇ ਵਿਚ ਬਾਣੀਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਤਰਤੀਬ ਸਿਰ ਹਨ:-

(ੳ) ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ (੨੪੪) ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ (੧੩੦) ਸਵੈਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ। (ਸ) ਸਵੈਯੇ ਭੁੱਟਾਂ ਕੇ। (ਹ) ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ। (ਕ) ਸਲੋਕ ਨਾਵੇਂ ਮਹਿਲਕੇ (੫੭)

ਏਥੇ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਾ ਛੱਡਕੇ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਚਲਦੀਆਂ ਹਨ:-

(ਖ) ਸਲੋਕ ਜਿਤ ਕਰ ਲਖ ਮੁਹਮਦਾ।

(ਗ) ਗੋਸ਼ਟ ਮਲਾਰ ਨਾਲ ਹੋਈ।

(ਘ) ਮੰਦਾਵਣੀ (ਦੋਵੇਂ ਸਲੋਕ)।

ਏਥੇ ਚੌਖੀ ਥਾਂ ਛੱਡੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਬਾਣੀਆਂ:-

(ਙ) ਰਤਨਮਾਲਾ, ਮਾਮੂਲੀ ਟਿਪੋਨੀ ਸਮੇਤ।

(ਚ) ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਕੀ।

(ਛ) ਰਾਗ ਮਾਲਾ ।

(ਜ) ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਕਾ । ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਕੀ ਥਿਤ
ਤਕ । ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਦੀ ਥਿਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ।

(ੜ) ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧੀ (ਛੋਟੀ) ।

ਏਸ ਬੀੜ ਦੇ ਉਤਾਰਾ ਕਲ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਏਥੇ ਫੇਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ,
ਪਹਿਲੇ ਏਥੇ ਹੀ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ, ਪਿਛੋਂ ਜਦ ਤਤਕਰਾ
ਲਿਖਿਆ, ਓਥੇ ਇਹ ਤਾਰੀਖ ਦੁਹਰਾ ਦਿੱਤੀ ।

(੮) ਤਤਕਰਿਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ, ਇਕ ਵਾਧੂ ਪੜ੍ਹੇ ਪੁਰ ਇਹ ਟਿੱਪਣੀ ਲਿਖੀ ਹੈ:-

“ਜਪੁ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਕੈਆ ਦਸਤ ਕਾ ਨਕਲ, ਨਕਲ ਕਾ
ਨਕਲ, ਨਕਲ ਕਾ ਨਕਲ, ਗੁੰਬ ਜੀ ਤੇ ਲਿਖਿਆ।”

ਜਿਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ਪਹਿਲੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਤੋਂ
ਛੇਵੀਂ ਥਾਂ ਨਕਲ ਜਾਂ ਛੇਵੀਂ ਪੀਹੜੀ ਵਿਚ ਹੈ ।

(੯) ਕੋਈ ‘ਨੀਸ਼ਾਣ’ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ,
ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਕ੍ਰੀਬਪੰਦਰਹ
ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ।

ਨਤੀਜੇ (੧) ਜਿਸ ਬੀੜ ਤੋਂ ਇਹ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਓਹ ਪ੍ਰਤਖ
ਅਜਿਹੀ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ
ਹੀ ਤੁਕ ਸੀ। ਓਹ ਬੀੜ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਸੀ, ਕਿਉਂ ਜੋ
ਏਸ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰਾ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖ ਕੇ ਉਸ ਪਰ ਫੇਰ ਹੜਤਾਲ ਫੇਰੀ
ਹੋਈ ਹੈ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਬੀੜ ਅਜਿਹੀ ਮਾਲੂਮ
ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ।

ਜੇ ਆਦਿ-ਬੀੜ ਤੋਂ ਇਹ ਅਖਨੂਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਛੇਵੇਂ ਥਾਂ ਹੈ,
ਤਦ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਪੰਜਵੇਂ ਥਾਂ ਸੀ। ਮਤਲਬ ਭਾਈ
ਬਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਅਤੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਦੋ
ਪੀਹੜੀਆਂ ਸਨ; ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਭਾਈ ਬਨੋ ਦੀ ਬੀੜ ਦੇ

ਉਤਾਰੇ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ੧੭੭੯-੮੦ ਸੰਮਤ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸੀ।

ਦੂਸਰੀ ਬੀੜ ਪੰਚਾਇਤੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਦੀ ਡਾਢੀ ਸੁੰਦਰ, ਇਕ ਹੱਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਹਾਸ਼ੀਆ ਮਾਮੂਲੀ ਲਾਲ ਕਾਲੀਆਂ ਲੀਕਾਂ ਪਾਕੇ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਏਸ ਪੁਰ ਏਸਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਹੀ ਪਿਛੋਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਮਾਲੂਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਪਤਾ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੇ ਗਲਤ ਸੰਮਤ ਦੇਣ ਤੋਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਮੁਢ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹ ਦਸਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਚਲਾਣੇ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਅਜੀਬ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਕਿ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤੀ ਹੈ:-

“ਸੰਮਤ ੧੬੯੫ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੯ ਬੁਧਵਾਰ

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਸਮਾਣੇ।”

ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦਾ ਸੰਮਤ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:-

“ਸੰਮਤ ੧੭੬੬ ਕਤਕ ਸੁਦੀ ਪੰਚਮੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ਸੋਮਵਾਰ ਕੇ ਦਿਨ ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਰਹਿੰਦੀ ਨੰਦੇੜ ਵਿਚ ਗੋਦਾਵਰੀ ਤੀਰਥ ਬਾਨਗੀਗਾ ਉਪਰ ਸਾਂਗ ਹੋਆ ਦਖਨ ਦੇਸ।” ਏਸ ਵਿਚ ਥਿਤ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਸੰਮਤ ੧੭੬੫ ਦੀ ਥਾਂ (ਜੋ ਮਾਮੂਲੀ ਤੌਰ ਪੁਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ੧੭੬੬ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਭਰੋਸੇ ਵਾਲੀ ਗਲ ਇਹ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸੰਮਤ ੧੭੬੬ ਦੀ ਕਾਰਤਿਕ ਸੁਦੀ ੫ ਨੂੰ

ਨੂੰ ਵਾਰ, ਸੰਮਵਾਰ ਹੀ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਿਸਾਬ ਮੁਜਬ ਮੰਗਲ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ ਸੀ, ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੋਂ। ਤਾਂਤੇ ਅਜਬ ਨਹੀਂ ਜੋ ਠੀਕ ਸੰਮਤ ੧੭੬੬ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਏਸ ਹਿਸਾਬ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤਾਰੀਖ ੨੭ ਸਤੰਬਰ ਸੰਨ ੧੭੦੯ ਸੀ।

ਏਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ 'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਦੇ ਸਿਕਨਾਵੇਂ ਹੇਠਾਂ ਖਾਲੀ ਪਹਿਲਾ ਸਲੋਕ 'ਬਾਲ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਵਸਤੂ' ਵਾਲਾ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ 'ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ' ਦੇ ਪਿਛੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। 'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਦਾ ਦੂਜਾ ਸਲੋਕ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਰਲਾਕੇ 'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਦੇ ਉਪਰ ਆ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਇਹ 'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਵਾਸਤੇ ਠੀਕ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ,

[ਸੰਮਤ ੧੭੬੫ ਦੀ ਕੱਤਕ ਸੁਈ ਪੰਚਮੀ ਨੂੰ ਵੀਰਵਾਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟਾ ਤਾਰੀਖ ੮ ਕੱਤਕ। ਉਪਰ ਸੰਮਤ ੧੭੬੬ ਲਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟਾ ਤਾਰੀਖ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਪੜਤਾਲਨ ਨਾਲ ਹੋਰ ਤਸਦੀਕ ਜਾਂ ਤਰਦੀਦ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਜਿਥੇ ਸੰਮਤ ੧੭੬੫, ਕੱਤਕ ਸੁਈ ੫ ਦਿੱਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਓਥੇ ਨਾਲ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਹੁੰਦਾ, ਜਿਸਤੇ ਪੜਤਾਲ ਹੋ ਸਕੇ। ਪਰ ਏਸ ਅਖਨੂਰ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਆਪਣੇ ਇਤੇ ਸੰਮਤ ਨਾਲ ਠੀਕ ਵਾਰ ਦਸ ਦੇਣਾ ਹੋਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੋਇਆ, ਜਿਸਤੇ ਜੰਤ੍ਰੀ ਤੋਂ ਵੇਖ ਕੇ ਜਾਂ ਜੋਤਸ਼ੀ ਤੋਂ ਪੁਛਕੇ ਠੀਕ ਥਿਤ ਵਾਰ ਦੇ ਸਕੇ। ਇਹ ਭੀ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਅਖਨੂਰ ਇਲਾਕਾ ਰਿਆਸੀ ਵਿਚ ਹੈ, ਜਿਥੋਂ ਦਾ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਮੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਦੇ 'ਬੀਰ' ਭੀ ਏਸੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਹੋਨਗੇ। ਲਿਖਾਰੀ ਨੂੰ ਸੰਮਤ ਕਿਸੇ 'ਬੀਰ' ਨੇ ਹੀ ਦਸਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਦੇ ਨਾਲ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਨੰਦੇੜ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ।]

ਜੋ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ।

ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਹੋਰ ਬਾਣੀਆਂ ਤਰਤੀਬ ਵਾਰ ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਜ ਹਨ:—ਸਲੋਕ ਨਾਵੇਂ ਮਹਲ ਦੇ (੫੮); ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੇ (੨੪੩); ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ ਕੇ (੧੩੦); ਸਵੈਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ; ਸਵੈਯੇ ਭਟਾਂ ਕੇ; ਸਲੋਕ 'ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹਮਦਾ', ਸਲੋਕ 'ਬਾਇ ਆਤਿਸ ਆਬ' ਤੇ ਰਤਨਮਾਲਾ ਜਿਸਦੇ ਪਿਛੇ ਤਰੀਕੇ ਮੁਤਾਬਕ ਟਿੱਪਣੀ ਇਕ ਲਫਜ਼ ਵਧਾਕੇ ਆਈ ਹੈ:—

‘ਰਤਨ ਮਾਲਾ ਸੁਧ ਉਤਾਰ ਕੀਤਾ। ਅਗੈ ਅਖਰੀ ਤੋਰਕੀ ਸੀ।

ਭੀ* ਅਖਰੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਖੀ

ਲਫਜ਼ ‘ਗ੍ਰੰਥ ਕਾ’ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ‘ਉਤਾਰ ਕੀਤਾ’ ਦੇ ਪਿਛੇ, ਅਤੇ ਲਫਜ਼ ‘ਅਗੈ’ ਵਧਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਰਤਨ ਮਾਲਾ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ: ‘ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ’ ‘ਰਾਗ ਮਾਲਾ’ ਤੇ ‘ਸਿਆਹੀ ਕਿ ਬਿਧਿ’ (ਛੋਟੀ)।

ਉਪਰਲੀ ਤਰਤੀਬ ‘ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ’ ਤੇ ਵਾਧੂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਠੀਕ ਹੈ। ‘ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ’ ਦਾ ਪਹਿਲੇ ਆਉਣਾ ਹੀ ਸਹੀ ਤਰਤੀਬ ਹੈ, ਜੋ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਤਰਤੀਬ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ; ਅਤੇ ਉਸਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਖ਼ਾਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ, ਜਿਹਾ ਕਿ ‘ਮੁੰਦਾਵਣੀ’ ਹੈ, ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ, ਤਦ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਦੁਹਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਹੀ ਰਖੇ ਜਾਣਗੇ। ਫੇਰ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਵੈਯਾਂ ਨੂੰ ਵਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਮਨਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ, ਪਹਿਲੇ ਸਵੈਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ, ਤੇ ਫੇਰ ਸਵੈਯੇ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਆਉਣਗੇ। ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਹੋਰ ਬਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਪਿਛੇ।

*‘ਭੀ’ ਵਧਰ ਦੀ ਹੀ ਡੋਗਰੀ ਬੋਲੀ ਹੈ, ਅਰਥ ਹਨ ‘ਫੇਰ’।

ਸਭ ਤੋਂ ਛੇਕੜ ਜਾਕੇ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ
'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਭੀ ਹੈ, ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।

ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ, ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਮੈਂਨੂੰ ਯਾਦ ਪੈਂਦਾ ਹੈ,
'ਤ੍ਰਿਆ-ਚਰਿਤ੍ਰ' ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਨੋਟਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਕੋਈ
ਵੇਰਵਾ ਨਹੀਂ ਕਢਿਆ ਹੋਇਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਲਿਖਣਾ ਭੁਲ ਗਿਆ ਹਾਂ।

ਅਖਨੂਰ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਬੀੜ

ਇਹ ਬੀੜ ਧਰਮਸਾਲਾ ਗਣੇਸਦਾਸ ਨਾਨਕ ਚੰਦ ਠਕੁਰਾਲ ਵਿਚ
ਹੈ। ਸੰਮਤ ਨਕਲ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ
ਅਖਨੂਰ ਦੀ ਦੂਜੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਹੀ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਅੰਤ ਪੂਰ
'ਭੰਗ ਦੀ ਬਾਣੀ' ਅਤੇ 'ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀ' ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਸਗਵੀਂ ਉਹੋ
ਹੈ, ਜੋ ਉਪਰ ਦਿਤੀ ਹੈ।

ਤਤਕਰੇ ਦਾ ਮੁਢ ਏਹਨਾਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ—'ਤਤਕਰਾ
ਸੂਰੀ ਪਤੁ ਗਰੰਥ ਜੀ ਕਾ' ਹੋਰਾਂ ਬਾਵਾਂ ਤੇ ਲਫਜ਼ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਥਾਂ ਪੋਥੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
ਸੋ ਪੁਰਾਣੇ ਲੋਕ 'ਗਰੰਥ' ਅਤੇ 'ਪੋਥੀ' ਦੋਵੇਂ ਲਫਜ਼ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ
ਵਾਸਤੇ ਵਰਤਦੇ ਸਨ; 'ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ' ਨਾਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਤੋਂ ਚੋਖਾ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਸਿਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਖੜਾ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਵਰਤੀਨ ਲਗਾ
ਹੈ, ਅਤੇ ਲਫਜ਼ 'ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ' ਹੋਰ ਵੀ ਪਿਛੋਂ।

ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀਕ 'ਜਪੁ ਨੀਸ਼ਾਣ' ਦਿਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਅੰਦੋ
ਪੁਰਾਣੇ ਤਤਕਰੇ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਲਿਖ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਲਿਖਾਰੀ
ਇਹ ਨਹੀਂ ਮੰਨ ਜਾਣਦਾ ਕਿ 'ਨੀਸ਼ਾਣ' ਤੋਂ ਕੀਹ ਮਤਲਬ ਹੈ। ਏਸ
ਬੀੜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਦਾ 'ਨੀਸ਼ਾਣ' ਨਹੀਂ। ਹਾਂ ਪਹਿਲੇ ਦੋ
ਸਫੇ ਜੋਬਾਇਬੀ ਤੇ 'ਜ਼ਰਫਸ਼ਾਂ' ਹਨ। ਦੋ ਸਫਿਆਂ ਪੂਰ ਆਮੋਹ
ਸਾਮੁਣੇ ਦੋ ਦੱਕਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਖਿਚ ਕੇ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ

ਰੁਆਲੇ ਖੂਬ ਵੇਲ ਬੂਟੇ ਪਾਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੋਰਪੰਖ ਦਾ ਚਮਕੀਲਾ ਨੀਲਾ ਰੰਗ ਬਹੁਤਾ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਜਪੁ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਚਾਰ ਪਉੜੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਫਿਆਂ ਪੁਰ ਚਕਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਪਾਲਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਭੀ 'ਰੰਗਮੋਚੀ' ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਜੀਓ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਫੋਟੋ ਲੈ ਲਵਾਂ, ਪਰ ਸਾਮਾਨ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤੇ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕਿਆ।

ਅਖਨੂਰ ਤੋਂ ਬੋੜੀ ਦੂਰ ਇਕ ਪਿੰਡ 'ਚੱਕ ਰਾਨਾ' ਨਾਮ ਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਇਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੬੬੩ ਦੀ ਲਿਖੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਏਸ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿਸ਼ਾਣ ਹੈ, ਜੋ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਿਛੋਂ ਕੁਝ ਵਧਾ ਘਟਾ ਭੀ ਹੋਏ ਹਨ, ਲਿਖਿਤਾਂ ਇਕ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਹਥਾਂ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੋ ਏਸ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਮਤਲਬ ਲਈ ਗ਼ੈਰ ਮੁਅਤਬਿਰ ਬਨਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

੯-ਸੰਮਤ ੧੭੧੬ ਦੀ ਬੀੜ

ਡੇਹਰਾਦੂਨ

ਇਹ ਬੀੜ, ਜੋ ਡੇਹਰਾ ਬਾਬਾ ਰਾਮਰਾਏ, ਡੇਹਰਾਦੂਨ, ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਬੜੇ ਮਹਤੂ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਏਸ ਨੂੰ ਬੂੜੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਮਾਂਗਟ ਦੀ ਬੀੜ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੀ 'ਸਨਦੀ' ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ। ਇਹਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਦਿ-ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੀਹ ਸੀ ਤੇ ਕੀਹ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਬੀੜ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੇ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬੀੜ ਤੋਂ ਗਿਆ, ਪਰ ਏਸ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਪੰਚਮ ਪਾਕਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਨਾਲ

ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਰਾਲ ਦਾ ਸ਼ਬੁਤ ਏਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਪੁਰ ਕੁਝ ਸੁਧਾਈਆਂ, ਏਸ ਵਿਚ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਅਨਫੋਹੀ ਰਹੀ, ਨਾਵੇਂ ਮਹਿਲ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਾਏ ਗਏ। ਤਾਂ ਤੇ ਏਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਅਸਲ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਨਕਲ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਲਫਜ਼ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਹਿਜੇ ਵਿਚ ਫਰਕ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੇ ਆਖਿਰ ਦੀ ਸਿਹਾਰੀ ਜਾਂ ਔਂਕੜ ਰਹਿ ਗਏ ਹੋਨ ਜਾਂ ਵਧ ਲਗ ਗਏ ਹੋਨ, ਇਹਨਾਂ ਗਲਾਂ ਬਾਬਤ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਅਤੇ ਇਹ ਹੈਨ ਭੀ ਮਾਮੂਲੀ ਗਲਾਂ। ਪਰ ਤਿੰਨਾਂ *ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਏਹ ਸ਼ਕ ਭੀ ਦੂਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

(੨) ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਹੀ ਇਕ ਕੋਰੇ ਵਰਕੇ ਪੁਰ ਲਿਖਾਈ ਨੇ ਉਤਾਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਮਤ ਇਉਂ ਦਿਤਾ ਹੈ:—

“ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ।

ਸੰਮਤ ੧੭੧੬ ਵਰਖੈ ਮਾਹ ਵੈਸਾਖ ਵਦੀ ੧ ਦੇ ਦਿਨ ਗਿਰੰਥ ਲਿਖਾ।” ਇਹ ਥਿਤ ੨੯ ਮਾਰਚ ਸੰਨ ੧੬੫੯ ਨੂੰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਏਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਬਾਬਾ ਰਾਮਰਾਇ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ‘ਓਲ’ ਵਿਚ ਭੇਜੇ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ੬ ਅਕਤੂਬਰ ਸੰਨ ੧੬੬੧ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮਾਵਣ ਪੁਰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਨਾਲ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਗੁਰੂ ਥਾਪ ਗਏ ਸਨ, ਗੁਰੂ ਗਦੀ ਬਾਬਤ ਬਗੜਾ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਹਾਕਿਮਾਂ ਪਾਸ ਅਰਜ਼ੀ ਪਰਚਾੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ

*ਚੌਥੀ ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੭੧੮ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਚਿਕਰ ਅਗੇ ਦਿਤਾ ਹੈ। +ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੀ ਉਮਰ ਏਸ ਵੇਲੇ ਮਸਾਂ ਅਠਾਂ ਕੁ ਵਰਿਆਂ ਵੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰਾ ‘ਬਗੜਾ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਮਾਵਾਂ ਤੇ ਧੜੇ ਦੇ ਮਸੰਦਾਂ ਵਿਚ ਸੀ। ਧੀਰਮਲ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਸਾਹਮਣੇ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਜੋ ਤਾਇਆ ਲਗਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ੨੨ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਦਾ ਖੁਦ-ਪਸੰਦ ਜਵਾਨ ਸੀ।

No. 5.

ੴ

ਕਰਤਾ ਹਰਿ ਕਰ

ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਏਕੈ

ਮੁਖਿ ॥ ਅੰਤਿ ਅੰਤਿ

ਮੁਖਿ ॥ ਅੰਤਿ

GURU HAR RAIS AUTOGRAPH IN
GRANTH-MANUSCRIPT OF S. 1716
Traced by G. B. Singh

ਹਨ। ਬੀੜ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਦਾ 'ਨੀਸ਼ਾਣ' ਹੈ, ਜੋ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਏਸ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰ ਸਰਾਫੀ ਅਖਰਾਂ ਵਰਗੇ ਹੀ ਸਨ, ਨਾ ਉਪਰ ਮਾੜਾ ਸੁਭ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ, ਸਿਵਾਇ ਇਕ ਸਿਹਾਰੀ ਦੇ, ਕੋਈ ਲਗਾਂ ਹੀ ਵਰਤੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਲਗਾਂ ਤੇ ਮਾੜਾ ਜ਼ਰੂਰ ਮਾਲੂਮ ਹੋਸਨ।

(੩) ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਦੇ ਅੰਤ ਪੁਰ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਥਾਂ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਏਸ ਢੇੜੀ ਥਾਂ ਵਿਚ ਘੁਸੜ ਕੇ ਬਰੀਕ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਮੀਰਾਬਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਬੀੜ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਜ਼ਬਾਨੀ ਸੁਣਕੇ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਕ ਦੋ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦਾ ਫਰਕ ਹੈ।

ਏਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਮੁਟੇਰੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ: 'ਮੀਰਾਂ ਬਾਈ ਕਾ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਵੇਂ ਮਹਲੇ ਕੇ ਗਿਰੰਥ ਨਾਹੀ।'

(ਅ) ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਹਾਸ਼ੀਏ ਪੁਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਪਾਕੇ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੀਰਾਂ ਬਾਈ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਬਦ ਇਹ ਹੈ*—“ਮਾਰੂ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ। ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਸੁਰਿਤਰ ਚਿੰਤਾਮਣੀ.....ਕਹਿ ਰਵਿਦਾਸ ਉਦਾਸ ਦਾਸ ਮਤਿ ਜਨਮ ਮਰਨ ਭੈ ਭਾਗੀ ॥ ੩ ॥ ੨ ॥ ੧੭ ॥”

ਏਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਫੇਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

‘ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਵੇਂ ਮਹਲੇ ਕੇ ਗਿਰੰਥ ਉਪਰਹੁ ਲਿਖਿਆ।’

(ੲ) ‘ਸ਼ਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ’ ਪਟਿਲੇ, ਤੀਜੇ

*ਦੇਖੋ ਸਫ਼ਾ ੧੭੦ ਪੁਰ ॥

ਅਤੇ ਚੋਬੇ ਮਹਲੇ ਦੇ ਲਿਖਕੇ ਫੇਰ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:-

“ਇਤਨੇ ਸ਼ਲੋਕ ਪੰਜਵੇਂ ਮਹਲੇ ਕੇ ਗਿਰੰਥ ਉਪਰਹੁ ਲਿਖੇ।”

ਉਪਰ ਜੋ ਤਿੰਨ ਟਿਪਣੀਆਂ ਜਾਂ Colophons ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਸਿਧ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੰਮਤ ੧੭੧੬ ਦੀ ਬੀੜ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪੁਰਾਣੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਪਰ ਉਹ ਪੁਰਾਣੀ ਬੀੜ ਭਾਈ ਬਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੀ ਸਿਧੀ ਜਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਨਕਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਸ ਵਿਚ ਮੀਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਪਿਛੋਂ ਹੋਰ ਥਾਉਂ ਲੈਕੇ ਤੰਗ ਥਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਫੇਰ ਜਦ ਪਿਛੋਂ ਪੰਜਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ, ਤਦ ਏਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਓਥੇ ਨਾ ਵੇਖਕੇ ਏਸਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਨ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ। ਅਤੇ ਉਸਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਜੋ ਰਵਿਦਾਸ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਛੁਟ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ‘ਪੰਜਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਉਪਰਹੁ’ ਲਿਖਿਆ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਲੋਕ (ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ) ਵੀ ‘ਆਦਿ-ਬੀੜ’ ਉਪਰਹੁ ਹੀ ਨਕਲ ਕੀਤੇ। ਗੋਇਆ ਹਾਲੀ ਏਸ ੧੭੧੬ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਸੁਧਾਈਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਸੰਮਤ ੧੭੧੬ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਕੀਰਤਪੁਰ ਲਿਖੀ ਗਈ, ਜਿਸਤੋਂ ਪ੍ਰਤਖ ਹੈ ਕਿ ਏਸ ਸੰਮਤ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਤਕ ‘ਆਦਿ-ਬੀੜ’ ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਹੋਰ ਬੀੜ ਜਾਂ ਬੀੜਾਂ ਭੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਆਮ ਤੌਰ ਪੁਰ ਉਤਾਰੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਹੋ ‘ਆਦਿ-ਬੀੜ’ ਦੇ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਗਈ ਦੇ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੀ, ਅਤੇ ਸੰਮਤ ੧੭੨੦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦਿਲੀ ਗਈ, ਜਦ ਉਹ ਬਾਬਾ ਰਾਮਰਾਇ ਦੇ ਕੀਤੇ ਮੁਕਦਮੇ ਦੀ ਪੇਸ਼ੀ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਸਦੇ ਗਏ ਸਨ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਵਿਸਾਖੀ ਸੰਮਤ ੧੭੨੧ ਦੇ ਮੌਕਿਆ ਪੁਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ, ਤਦ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਅਤੇ

ਨਾਲ ਦੇ ਮਸੰਦ ਤੇ ਸੇਵਕ ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੂਜਬ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬਕਾਲੇ ਲੈ ਆਏ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਗਲਾ ਹਾਲ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਦੇ ਆਏ ਹਾਂ।

(੪) ਬੀੜ ਦੇ ਅੰਤ ਪੁਰ 'ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਕਾ' ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਫਹਿਰਿਸਤ ਵਿਚ ਖ਼ਾਲੀ ਪਹਿਲੇ ੭ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਵੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਹਨ, ਛੇ ਇਕ ਹੱਥ ਵੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਤੇ ਸਤਵੀਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਦੀ ਥਿਤ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ, ਅਤੇ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਥਿਤ ਬਹੁਤ ਸੰਖੇਪ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਉਂ ਦਿੱਤੀ ਹੈ:-

“ਸੰਮਤ ੧੭੦੧ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੫ ਫ਼ਨਿਫ਼ਰ ਵਾਰ ਨਉ ਘੜੀਆਂ
ਰਾਤ ਬੀਤੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ਚੇਤ ਕੀ ਸੰਕਰਾਂਤਾ॥”

ਇਹਨਾਂ ਦੋ ਗਲਾਂ ਤੋਂ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਾਰੀਖ਼ਾਂ ‘ਆਦਿ-ਬੀੜ’ ਉੱਤੇ ਨਕਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਹਥੀਂ ਇਹ ਦੋ ਤਾਰੀਖ਼ਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਨਾ ਦੇ ਕੇ, ਥਿਤ ਦਿਤੀ ਸੀ ਖ਼ਾਲੀ ‘ਸ੍ਰੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਕਹਿਕੇ; ਪਰ ਪੜਦਾਦੇ ਦੀ ਥਿਤ ਦੋਵਿਆਂ ਪੰਜ ਛੇ ਸਤਰਾਂ ਭਟੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਹਦੋਂ ਵਧ ਤਾਰੀਫ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਬਜਾਇ ਸ਼ਰਧਾ ਉਪਜਨ ਜਾਂ ਵਧਨ ਦੇ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦੇ ਮਨ ਉਪ੍ਰਾਮ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਥਿਤ ਉਸ ਵਿਚ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੀ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਬੀੜ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਉਂਦੇ ਜੀਅ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਸਦਾ ਬਾਬਾ ਰਾਮਰਾਇ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਰਹੀ। ਸੋ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸ਼ਖ਼ਸ ਦੀ ਹਥੀਂ ਇਹ ਥਿਤ ਪਿਛੋਂ ਏਸਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਲਿਖੀ ਗਈ:-

“ਸੰਮਤ ੧੭੧੮ ਕੱਤਕ ਵੱਦੀ ੯ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਰਾਇ ਜੀ ਸਮਾਣੇ॥”

ਦੂਜੀ ਫ਼ਹਿਰਿਸਤ ਵਖਰੇ ਵਰਕੇ ਪੁਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੭੪੪

ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਲਿਖੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਰਾਮਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ
ਥਿਤ ਵਧਾਈ ਹੈ, ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰ:-

“ਸੰਮਤ ੧੭੪੪ ਭਾਦਉ ਸੁਦੀ ੮ ਆਇਤ ਵਾਰਿ ਪੰਜ ਘੜੀਆਂ
ਦਿਨਿ ਚੜ੍ਹੇ ਛੇਦੀਂ ਦੇ ਅਮਲਿ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮਰਾਇ ਜੀ ਸਮਾਣੈ।
ਗੁਰੂਵਾਲਿ ਦੇਸ ਖੁਰਵਈ ਗੰਗਾ ਜਮਨਾ ਦੇ ਮਧਿਆਨ*।”

(੫) ਇਹ ਦੂਜੀ ਫਹਿਰਿਸਤ ਸਾਰੀ ਇਕ ਹਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੈ,
ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚੋਂ ਕਢਕੇ ਏਸ ਵਿਚ ਜਿਲਦ ਅੰਦਰ ਲੈ
ਆਂਦੀ ਹੈ। ਅਠਵੀਂ, ਨਾਵੀਂ ਅਤੇ ਦਸਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਓਹ
ਲੋਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਹੱਕ ਖੋਹਣ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਗਾਸਿਬ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ
ਨਹੀਂ ਸਨ ਮੰਨਦੇ, ਜੋ ਓਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਕਿਉਂ ਦੇਨ ਲਗੇ ਸਨ।
ਪਰ ਇਹ ਦੂਜੀ ਫਹਿਰਿਸਤ ਉਪੁਲੀ ਦੀ ਨਕਲ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਹਿਲੇ
ਗੁਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਦੇਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਲਫਜ਼ੀ ਫਰਕ ਹੈ, ਅਤੇ ਕੁਝ
ਵੇਰਵਾ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਪੁਲੀ ਪਹਿਲੀ ਫਹਿਰਿਸਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਪਹਿਲੇ
ਮਹਲੇ ਈ ਥਿਤ ਵੇਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਚਲਾਣਾ ‘ਪਖੋ ਕੀ ਰੰਧਾਵੀ
ਰਾਵੀ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਹੋਇਆ। ਦੂਜੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਮਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਖਡੂਰ’
ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਤੇ ਚੌਥੇ ਦੀ ‘ਗੋਇੰਦਵਾਲ’ ਦਸੀ ਹੈ। ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ
ਥਿਤ ਵੇਦੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ: ‘ਜੇਠ ਸੁਦੀ ੧੪ ਸੁਕਰਵਾਰ ਲਾਹੌਰ।’ ਲਿਖਾਰੀ
ਨੇ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ੪ ਦੀ ਥਾਂ ੧੪ ਲਿਖ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਏਸ ਥਿਤ ਤੋਂ ਅਗੇ
ਲਿਖਿਆ ਹੈ :-

*ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਓਹਨਾਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ‘ਗੰਗਾ ਜਮਨਾ ਕੇ ਮਧਿਆਨ’ ਤੋਂ
ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਘੜ ਲਈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਰਾਮਰਾਇ ਨੂੰ ਸਾਧੂਆਂ
ਨੇ ਸਮਾਧੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਜਿਉਂਦਾ ਹੀ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ।

+ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਚੌਥੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਚਲਾਣਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ
ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਹੈ, ਓਥੇ ਓਹਨਾਂ ਦਾ ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤਾ
ਗਿਆ, ਜਾਂ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਢੇਰ ਉਪਰ ਸਿਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਇਹ ਗਲਤ ਹੈ,
ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਾਲੀ ਗਲ ਠੀਕ ਹੈ।

“ਸੰਮਤ ੧੯੯੫ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੧੦ ਬੁਧਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਬਾ
ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ਕੀਰਤਪੁਰਿ।”

‘ਆਦਿ-ਬੀੜ’ ਦੀ ਇਬਾਰਤ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ‘ਗੁਰਦਿਤਾ’ ਅਤੇ
‘ਕੀਰਤਪੁਰ’ ਨਾਮ ਵਧਾਏ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਛੋਟੇ ਲਫਜ਼ੀ ਫਰਕ
ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਥਿਤ ਦੇ ਸਮਾਣੇ ਦੀ ਇਬਾਰਤ ਵਿਚ ਵੀ ਪਾਏ ਹਨ।

ਇਕ ਤੀਜੀ ਫਹਿਰਿਸਤ ਵੀ ਦਿਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਪਰਲੀਆਂ
ਦੋਹਾਂ ਫਹਿਰਿਸਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਅਟਥਾਤ
ਪਹਿਲੇ ਛੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਪਹਿਲੀ ਲਿਸਟ ਤੋਂ, ਅਤੇ ਬਾਬਾ
ਗੁਰਦਿਤਾ, ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਰਾਇ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ
ਦੂਜੀ ਲਿਸਟ ਤੋਂ ਲਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਪੜ੍ਹਾ ਵੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬੀੜ ਵਿਚੋਂ,
ਜੋ ਰਾਮ ਰਾਈਆਂ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ, ਲੈ ਕੇ ਏਥੇ ਜਿਲਦ ਬਨ੍ਹਦੇ ਸਮੇਂ
ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਲਿਸਟਾਂ ਵੀ ਬੀੜ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦੀਆਂ
ਹਨ।

(੬) ‘ਮੁੰਦਾਵਣੀ’ ਤੋ ਪਿਛੇ ਉਪਰ ਦਸੀਆਂ ਤਿੰਨ ਲਿਸਟਾਂ ਤੋਂ
ਇਲਾਵਾ, ‘ਰਾਗ ਮਾਲਾ’ ਅਤੇ ‘ਵਾਰ ਬਸੰਤ ਕੀ ਮਹਲਾ ੧’ ਇਹ ਦੋ
ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ। ਗ਼ਲਤੀ ਨਾਲ ‘ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ’ ਨੂੰ ਮਹਲੇ
ਪਹਿਲੇ ਦੀ ਸਮਝਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਹੋਰ ਸਲੋਕ ‘ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹਮਦਾ’
ਆਦਿ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਏਸ ਗ਼ਲਤੀ ਕਰਕੇ ਕਈ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪਿਛੋਂ
ਵੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਹੇਠਾਂ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ
ਗਈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਵਾਰ ਪੰਜਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਅਤੇ
‘ਆਦਿ-ਬੀੜ’ ਵਿਚ ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਹੇਠਾਂ ਦਰਜ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ
ਦੇ ਅੰਤ ਪੁਰ ਇਕ ਬਚ ਰਹੇ ਕੋਰੇ ਪੜ੍ਹੇ ਪੁਰ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਬੂੜੇ ਸੰਧੂ
ਵਾਲੇ ‘ਆਦਿ-ਬੀੜ’ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਵੀ

ਪਿਛੇ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ* ।

(੭) ਹੁਣ ਮੁਢ ਵਿਚ ਤਤਕਰਿਆਂ ਵਲ ਆਉ। 'ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਪੋਥੀ ਦਾ ਤਤਕਰਾ ਲਿਖਿਆ ਰਾਗਾਂ ਕਾ ਤਥਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਕਾ' ਦੇਕੇ ਅਗੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—'ਜਪੁ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਉ ਕਿਆ ਦਸਖਤਾ ਕਾ ਨਕਲ ।' ਏਥੇ ਇਹ ਦਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਕਿ ਏਥੇ ਕਿਨਵੀਂ ਥਾਵੇਂ ਨਕਲ ਸੀ; ਨਕਲ ਦਰ ਨਕਲ ਦਸਕੇ ਯਾਹਰਵੇਂ ਥਾਂ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਨਹੀਂ ਦਸੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਢਾਕੇ ਦੀ ੧੭੩੨ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਏਸ ਬੀੜ ਦਾ ਲੰਬਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅਗੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਹੋਰ ਗਲਾਂ ਤੋਂ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ੧੭੧੬ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਆਦਿ ਬੀੜ ਤੋਂ ਤੀਜੇ ਕੁ ਥਾਂ ਨਕਲ ਸੀ, ਅਤੇ ਏਸ ਦੇ ਅਤੇ ਬੁੜੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਇਕ ਜਾਂ ਹਦ ਦੇ ਹੀ ਹੋਰ ਬੀੜਾਂ ਜਾਂ ਨਕਲਾਂ ਸਨ। ਉਸ ਪੁਰਾਣੀ ਬੀੜ ਵਿਚ, ਜਿਸਤੋਂ ਇਹ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਅੰਤ ਪੁਰ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਤੇ ਰਾਗਮਾਲਾ ਲਿਖੇ ਜਾ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਸ਼ਾਇਦ ਅਸਲ ਲਿਖਾਰੀ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਹਥੀਂ। 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਅਤੇ ਏਸ ਬੀੜ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਨ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਸਤਰ ਵਰ੍ਹੇ ਦੇ ਫ਼ੀਬ ਨੰਘ ਚੁਕੇ ਸਨ।

ਏਸ ਦੀ ਅਸਲ ਪੁਰਾਣੀ ਬੀੜ ਵਿਚ 'ਸੋ ਪੁਰਖ' ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਭੀ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਲਿਖੇ ਜਾ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਓਹ ਹਨ ।

(੮) ਤਤਕਰੇ ੨੯ ਵਰਕਿਆਂ ਪੁਰ ਮੁਕੇ ਹਨ, ਇਹ ਬੜੀ ਇਹਤਿਆਤ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜੋ ਮੈਂ ਦੇਖੇ

*ਅਸਲ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸ਼ਖਸ ਨੇ ਵਿਚਾਲੇ ਕੋਰੀ ਥਾਂ ਵੇਖਕੇ ਉਸ ਪਰ 'ਵਾਰ ਬਸੰਤ ਕੀ ਮਹਲਾ ਪ' ਵੇਰ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਕੋਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਨਾ ਨਿਰਾ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਪੁਰ, ਸਕੇਂ ਜੁਠਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਵਿਚਾਲੇ ਭੀ ਛਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। 'ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ' ਵਿਚ ਇਹ ਕੋਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਬਹੁਤ ਹਨ ।

ਹਨ, ਚੰਗੇ ਹਨ। ਜਿਕਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੀਆਂ ਕਈ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀਆਂ ਵਿਚ ਹਰ ਸਫੇ ਦੇ ਸਿਰੇ ਉਪਰ ਸਫੇ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਤੇ ਪਿਛਲਾ ਲਫਜ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਏਥੇ 'ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਤਤਕਰੇ' ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਫੇ ਦੇ ਉਪਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਅਤੇ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਮ ਅਤੇ ਮਹਲਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਹੈ:-

ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਦਖਣੀ ॥

ਓਂਕਾਰ ਮਹਲਾ ੧ ॥

ਮਤਲਬ ਇਹ ਕਿ ਲਫਜ਼ 'ਦਖਣੀ' ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਜਾਂ ਗੁਣਵਾਚਕ ਸੰਗਿਆ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ 'ਓਂਕਾਰ' ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ।

'ਦਖਣੀ ਓਂਕਾਰ' ਦੇ ਕੁਝ ਅਰਥ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਗ਼ਲਤੀ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਆਮ

ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੈ। 'ਓਂਕਾਰ' ਉਹ ਬਾਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਪੰਡਤਾਂ ਚਤੁਰਦਾਸ ਆਦਿ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਦਖਣ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਪੰਡਿਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ।

(੧੦) ਤਤਕਰਿਆਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦੋ ਵਰਕਿਆਂ ਪੁਰ ਗੁਰ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਹਥ ਦੇ ਲਿਖੇ ਦੋ 'ਨੀਸ਼ਾਨ' ਹਨ।

ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ੩੩ ਤੋਂ ੬੫੧ ਵਰਕਿਆਂ ਪੁਰ ਹੈ (ਰਿਲਤੀ ਦਾ ਅੰਕ ਜੁਸਤ ਸਫਿਆ ਪੁਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਤਾਕ ਪੁਰ ਨਹੀਂ)। ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਹੀ ਹਥ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਸਾਫ ਤੇ ਸੁਥਰਾ, ਸਿਵਾਏ ਉਹਨਾਂ ਦਰੁਸਤੀਆਂ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਉਪਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

(੧੧) ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਉਪਰ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਦੇ ਅੰਤ ਪੁਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਿਛੋਂ 'ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ ਪ' ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਠੀਕ

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬੂੜੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ। ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਕਿ ਜਦ ਬੂੜੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਿਛੋਂ ਚਾਰ ਵਰਕੇ ਪਾ ਕੇ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਰਾਗਮਾਲਾ ਆਦਿ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ 'ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ' ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਦੇ ਪਿਛੇ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਵਧਾਈ ਹੋਈ ਬੂੜੇ ਸੰਧੂ ਦੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਜੋ ਉਤਾਰਾ ਹੋਇਆ, ਉਸਤੋਂ ਅਗੇ ੧੭੧੬ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ।

(੧੨) 'ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣ' ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਦੇ ੨੪੩ ਸਲੋਕ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਪਰ ਛੇਕੜਲੇ ਦੇ 'ਹਰਿ ਮੈਂ ਹੀਰਾ' ਅਤੇ 'ਜਿਉ ਗ੍ਰਿਹੁ ਕਰਗਿ', ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹਥ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਮਤਲਬ ਪਹਿਲੋਂ ੨੪੧ ਈ ਸਨ।

ਫਰੀਦ ਦੇ ਹਸਬ ਮਾਮੂਲ ੧੩੦ ਸਲੋਕ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਦੋ ਸਫੇ ਕੋਰੇ ਛਡਕੇ ਸਵੈਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਪੰਜਵੇਂ ਸਵਈਏ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ, 'ਹਰਿ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕੁ ਜਿਨ ਪਰਸਿ', ਲਿਖਕੇ ਸਾਢੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪਾਲਾ ਦੀ ਥਾਂ ਖ਼ਾਲੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਗੇ ਜਾਕੇ ਇਹ ਤੁਕ ਲਿਖੀ ਹੈ:—

‘ਅਉਸਿ ਜਨਮ ਮਰਣ ਦੁਹੁ ਬੇ ਰਹਿਉ ॥ ੫ ॥

ਵਿਚਲੇ ਪਾਠ ਬਾਬਤ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸ਼ੱਕ ਸੀ, ਸੋ ਫੇਰ ਤੇ ਰਖਿਆ, ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਲਿਖ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਸਵੈਯਾਂ ਦੀ ਗਿਨਤੀ ਇਉਂ ਕੀਤੀ ਹੈ:—

॥ ੧੧ ॥ ੯ ॥ ੨ ॥

ਅਗੇ ਸਵੈਯੇ ਭਟਾਂ ਕੇ, ੯, ੧੦, ੨੨, ੬੦ ਅਤੇ ੨੧ ਦੇ ਕੇ ਫੇਰ ਦੋ ਸਫੇ ਖ਼ਾਲੀ ਛੱਡੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਤੀਸਰੇ ਸਫੇ ਦੇ ਹੇਠੋਂ ਸੁਰੂ ਕਰਕੇ 'ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ' ਲਿਖੇ ਹਨ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ੩੭, ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ੬੩, ਅਤੇ ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ੩੦। ਚੌਥੇ ਮਹਲੇ ਬਾਬਤ ਜੋ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੈਯੇ ਹਨ, ਓਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਲਫੜੀ ਗਲਤੀਆਂ ਦੂਸਰੇ ਹਥ ਦੀਆਂ ਦਰੁਸਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। 'ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ' ਦੇ ਪਿਛੋਂ

ਇਹ Colophon ਜਾਂ ਟਿਪਨੀ।

‘ਇਤਨੇ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਵੇਂ ਮਹਲੇ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਉਪਰੋ ਲਿਖੋ।’

ਏਸਦਾ ਛਿਕਰ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ।

(੧੩) ਏਸਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ‘ਮੁੰਦਾਵਣੀ’ ਲਿਖਕੇ ਬਾਕੀ ਅੱਧਾ ਸਫ਼ਾ ਕੋਰਾ ਛਡਿਆ ਹੈ। ਅਗਲੇ ੬੫੧ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸਫ਼ੇ ਪੁਰ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਤੇ ‘ਵਾਰ ਬਸੰਤ ਕੀ ਮਹਲਾ ੧’ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

ਏਹਨਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਫਾਲਤੂ ਜਾਂ ਵਾਧੂ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

੯-ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੭੪੨-ਡੇਹਰਾਦੂਨ

ਇਹ ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੭੧੬ ਵਾਲੀ ਉਪਰ ਦਸੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਡੇਹਰਾਦੂਨ ਵਿਚ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਲਿਖਿਆ ਹੈ:-

“ਸੰਮਤ ੧੭੪੨ ਜੇਠ ਸੁਦੀ ਥਿਤੀ ਪੰਚਮੀ ੫
ਸੁਕਰਵਾਰ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਸੰਪੂਰਣ ਹੋਏ ਜੀ॥”

ਪਰ ਇਹ ਲਿਖਤ ਅਸਲੀ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹਥ ਦੀ ਬੀੜ ਦੇ ਆਖੀਰ ਤੇ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਏਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ‘ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਕਾ’ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੭੧੬ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੀ ਦੂਜੀ ਲਿਸਟ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਪਿਛੇ ਇਕ ਥਿੱਤ ਹੋਰ ਪਿਛੋਂ ਵਧਾਈ ਹੋਈ ਹੈ:-

“ਸੰਮਤ ੧੭੯੮* ਮਿਤੀ ਵੈਸਾਖ ਸੁਦੀ ਬੁਧਵਾਰ ੫ ਸ੍ਰੀ ਮਾਤਾ
ਪੰਜਾਬ ਕੋਰ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ਗੜਵਾਲ ਦੇਸ।”

ਮਾਤਾ ਪੰਜਾਬ ਕੋਰ, ਬਾਬਾ ਰਾਮਗਾਇ ਜੀ ਦੀ ਤੀਜੀ ਪੜਨੀ

*ਮਾਤਾ ਪੰਜਾਬ ਕੋਰ ਨੇ ਸੰਨ ੧੭੪੧ ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕੀਤਾ।
ਉਦੋਂ ਠਾਵਰਗਾਹ ਦਾ ਹਮਲਾ ਹੋਕੇ ਸਿਖ ਹੋਲ ਸੰਗਲ ਰਹੇ ਸਨ।

ਸਨ, ਅਤੇ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਫੋਲਾਂ ਸਤਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਜਵਾਨ ਲੜਕੀ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਕੋਰ ਜੀ (ਆਮ ਪ੍ਰਸਿਧ ਨਾਮ ਮਾਈ ਪੰਜਾਬੋ)† ਪਿਛੋਂ ਪੌਰ ਵਰ੍ਹੇ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹੇ।

ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਖਾਲੀ ਰਾਗਮਾਲਾ ਈ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਮੀਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਹੇਠਾਂ ਅਤੇ ਰਵਿਦਾਸ ਦਾ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ ਹਾਈਏ ਪੁਰ ਬਹੁਤ ਪਿਰ ਮਿਰ ਕਰਕੇ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਜਿਸਤੋਂ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਨਕਲ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਮਖੀ ਤੋ ਮਖੀ ਮਾਰੀ ਹੈ ਜਾਂ ਉਤਾਰਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਪਹਿਲੋਂ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਮੁਢਾਇਆ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ੨੬ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ।

ਏਸ ਬੀੜ ਵਿਚ 'ਨੀਸ਼ਾਣ' ਬਾਬਾ ਰਾਮਰਾਇ ਦੇ ਹਥਾਂ ਦਾ ਹੈ।

੧੦-ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੭੧੮, ਕਾਨਗੜ੍ਹ (ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ)

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਕ ਬੜੀ ਬਹੁਰੀ ਬੀੜ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਲਗੇ ਹਾਂ, ਜੋ ਤਿਆਰ ਤਾਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ

†ਦੇਹਰਾ ਸੰਮਤ ੧੭੬੩ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਮੰਜੀ ਉਤੇ ਮਾਈ ਪੰਜਾਬੋ ਨੇ ਹੀ ਉਸਾਰਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹੋ ਨਾਮ 'ਮਾਈ ਪੰਜਾਬੋ' ਕੇਧ ਪੁਰ ਇਕ ਸਿੱਲਾ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਦ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇਹ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਕੁਝ ਮੁਸਕਰਾ ਪਿਆ। ਮਹੰਤ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜੋ ਆਦਮੀ ਮੈਨੂੰ ਦੇਹਰਾ ਦਿਖਾਣ ਲਈ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਇਹ ਗਲ ਤਾੜ ਲਈ। ਸੋ ਜਦ ਮੈਂ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਕੋਈ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ, ਵਰ ਦੇਹਰੇ ਗਿਆ, ਤਦ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਮੁਤਾਬੇ ਨੂੰ ਬਦਲਕੇ 'ਮਾਈ ਪੰਜਾਬੋ' ਦੀ ਥਾਂ ਨਾਮ 'ਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬ ਕੋਰ' ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਤਬਦੀਲੀ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇ-ਮਾਲੂਮੀ ਸੀ।

ਕਾਨਗੜ੍ਹ* ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਹ ਬੀੜ ਸਾਢੇ ੧੩ ਇੰਚ × ਸਾਢੇ ਦਸ ਇੰਚ ਦੇ ੬੭੯ ਵਰਕਿਆਂ ਪੁਰ ਫਾਰਸੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਾਂਗ ਚੌੜੇ ਦਾਉਂ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕੋਈ ੩੦ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਸਰਦਾਰ ਹਰਦਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਬੀੜ ਬਿਨਾ ਜਿਲਦ ਦੇ ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਸੀ, ਤੇ ਜਿਲਦ ਉਹਨਾਂ ਆਪ ਬਨਾਈ ਸੀ। ਉਸਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦਾ ਹਾਲ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਪਟਿਆਲੇ ਆਪੜੀ। ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ਕਿਸੇ ਜੁਧ ਦੇ ਮੌਕਿਆ ਪੁਰ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਤਲਵਾਰ ਲਗ ਕੇ ਕੁਝ ਵਰਕੇ ਅਧੇ ਕਟੇ ਗਏ।

ਤਤਕਰੇ ਤੋਂ ਮਾਲੂਮ ਦੋਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੈਯਾਂ ਪੁਰ ਮੁਕ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਤੋਂ ਅਗੇ 'ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਕੇ' ਹੀ ਸੀ, ਜੋ ਹੁਣ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਹੋਰ ਵਰਕੇ ਵਧਾਕੇ ਨਾਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਾਰੀ ਇਕ ਥਾਂ ਚਾਹੜੀ ਹੈ।

ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਨਾਮਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੱਨਿਆਂ

*ਜਾਖਲ ਅਤੇ ਬਰੋਟਾ ਹੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ, ਬਰੋਟਾ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਦੇ ਪੰਦਲ ਰਸਤੇ ਪੁਰ ਇਹ ਪਿੰਡ ਕਾਨਗੜ੍ਹ ਵਸਦਾ ਹੈ।

†ਬਾਰਾਂ ਗਿਰਾਂ ਲੰਬੇ ਅਤੇ ੯ ਗਿਰਾਂ ਚੜ੍ਹੇ ਤਾਉ ਦੋ ਚਾਰ ਵਰਕੇ ਕੀਤੇ ਹਨ (Quarto) ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਲਿਖਾਈ ਚੌੜੇ ਦਾਉ ਵਲ ਹੋਈ ਹੈ। ਲਿਖਾਈ ਸਾਫ਼ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਕੋਈ ਡਾਢੀ ਸੁੰਦਰ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਚਮਕੀਲੀ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਕੋਈ ਲਫੜ ਭੁਲ ਨਾਲ ਦੂਸਰੀ ਵਾਰੀ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ ਜਾਂ ਕੋਈ ਤੁਕ ਲਿਖਨੋਂ ਰਹਿ ਜਾਈ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੁਰਸਤ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬੀੜ ਦਾ ਹੇਠਲਾ ਪਾਸਾ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਿਜਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਨਮੀ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਇੰਚ ਸਵਾ ਇੰਚ ਅੰਦਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਾਗਜ਼ ਚੁਰਚੁਰਾ ਹੋਕੇ ਨੁਕਰਾਂ ਤੋਂ ਹੇਠਲਾ ਕਿਨਾਰਾ ਕਈ ਥਾਂ ਤੋਂ ਟੁਟ ਗਏ ਹਨ। ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹ ਵਰਕੇ ਇਕਠੇ ਰਿਸੋਤਰਾਂ ਪਾਟ ਗਏ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਪੁਰ ਬਰੀਕ ਵੱਚ ਕਾਗਜ਼ ਦੀਆਂ ਕਾਤਰਾਂ ਲਾਕੇ ਲਿਖਾਈ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਲਿਖਾਈ ਇਕ ਹਥ ਦੀ ਹੈ, ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਬਾਦਾਂ ਪੁਰ ਦੋ ਚਾਰ ਪੰਜ ਪੰਜ ਸਤਰਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਅਨਾੜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਦੋਖੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਅਸਲ ਲਿਖਾਰੀ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਬੜੇ ਚਿਰ ਲਈ ਬਾਹਰ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਦੇ ਅੰਕ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੇ ੬੬੯ ਪੁਰ ਮੁੱਕਾ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਪੜ੍ਹੇ ੬੭੦ ਪੁਰ ਸਾਹਮਣੇ ਸਫੇ ਤੇ 'ਵਾਰ ਬਸੰਤ ਕੀ' ਤੇ ਪਿਛਲੇ ਸਫੇ ਤੇ 'ਚਲਿਤੁ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਨ ਕੇ' ਦਿਤੇ ਦਸੇ ਹਨ। ਪਰ ਅੰਦਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੇ ੬੭੦ ਪੁਰ ਹਾਲੀ 'ਸਵੇਯੇ ਭਟਾਂ ਕੇ ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਕੇ' ਹੀ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਏਸ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਜਿਨੇ ਭੀ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਜਾਂ ਪੰਨਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਦਿਤੇ ਹਨ ਉਹ ਛੋਕੜਲੇ ਅੱਧੇ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਹੀ ਗ਼ਲਤ ਹਨ, ਅੰਦਰ ਬੀੜ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ।

'ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਤਤਕਰੇ' ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਨਤੀ ਦੇ ਅੰਕ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਾਰ ਖਬੇ ਹਥ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਪਰ ਸ਼ਬਦ ਕਿਹੜੇ ਪੜ੍ਹੇ ਪੁਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਅੰਕ ਨਹੀਂ ਦਿਤੇ। ਮਤਲਬ ਇਹ ਕਿ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਜੋ ਪੰਨਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਨਾਮਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਉਹ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਨਕਲ ਕਰ ਹਟਨ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਅੰਦਰੋਂ ਵੇਖਕੇ ਨਹੀਂ ਦਿਤੇ ਗਏ, ਸਗੋਂ ਅਸਲ ਬੀੜ ਤੋਂ, ਜਿਸਤੋਂ ਇਹ ਬੀੜ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਕਲ ਕਰਦਿਆਂ, ਜਿਉਂ ਕੇ ਤਿਉਂ ਲੈ ਲਏ ਹਨ, ਗ਼ਲਤੀ ਨਾਲ। ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਬੀੜ ਦੀ ਨਕਲ ਦਾ ਮੁਢ ਤਤਕਰਿਆਂ ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪਹਿਲੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਤਤਕਰੇ ਪਿਛੋਂ ਬਣਾਏ ਜੋ ਸਹੀ ਝੀਕਾ ਸੀ।

ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ 'ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ' ਜੋ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖੀ ਅਸਲ ਬੀੜ ਦੇ ਅੰਤ ਪੁਰ, ਉਸਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ੬੭੦ ਤੋਂ ਸੀ, ਉਹ ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਹੋਠਾਂ ਆਪਣੀ ਠੀਕ ਥਾਂ ਮਿਰ, ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦਰਜ ਕਰ ਲਈ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਹੋਰ ਵੀ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਤੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਲਿਖਾਈ ਦੇ ਮੋਟੇ ਪਤਲੇ ਜਾਂ ਖੁਲ੍ਹੇ ਤੰਗ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨਕਲ, ਅਸਲ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਨਾ ਰਹੀ, ਅਤੇ ਛੋਕੜ ਤਕ ਅਪੜ-ਦਿਆਂ ਅਸਲ ਨਾਲੋਂ ਦਸ ਪੜ੍ਹੇ ਵਧ ਗਏ।

ਉਤਾਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਮਤ ਮੁਢ ਵਿਚ ਹੀ ਤਤਕਰਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰੇ

ਉਪਰ ਇਉਂ ਦਿਤਾ ਹੈ :-

“ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਪੋਥੀ ਆਰੰਭ ਸੰਮਤ
੧੭੧੮ ਕੀਰਤਿਪੁਰ ਜੀ।”

ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਖ਼ਾਲੀ ‘ਜਪੁ’ ਦਿਤੀ ਹੈ, ‘ਜਪੁ ਨੀਸ਼ਾਣ’ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ। ਠੀਕ ਵੀ ਇਹੋ ਸੀ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਭਾਵੇਂ ਉਤਾਰਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਛੇਕੜਲੇ ਵਰ੍ਹੇ ਵਿਚ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਤਾਰਾ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਮਨਸ਼ੁਰੀ ਜਾਂ ਆਬੀਰਵਾਦ ਵਜੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ‘ਨੀਸ਼ਾਣ’ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਏਸ ਉਤਾਰੇ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਮੁਕੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਣ ਮਗਰੋਂ ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਵੀ ਨਾਵੀਂ ਜਾਂ ਦਸਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ‘ਨੀਸ਼ਾਣ’ ਏਸ ਵਿਚ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

ਏਸ ਬੀੜ ਦੀ ਅਸਲ ਕੇਹੜੀ ਸੀ? ਅਰਥਾਤ, ਇਹ ਕਿਸ ਬੀੜ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ? ਏਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮੀਰਾਂਬਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਹੇਠਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਨਾ ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ, ਜਾਂ ਉਸਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ‘ਛਾਡ ਮਨ ਹਰਿ ਬੇਮੁਖਨ ਕੋ ਸੰਗ’ ਹੀ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਸੰਮਤ ਦੇ ਦੇਣ ਵਿਚ ਇਹ ਲਫਜ਼ : ‘ਪੋਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁੰਚੇ’ ਨਹੀਂ ਵਰਤੇ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਉਤਾਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਬੇ-ਸਮਝੀ ਨਾਲ ਵਰਤੇ ਮਨ। ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗਲਾਂ ਦੇ ਨਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿਧ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਤਾਰਾ ਭਾਈ ਬੱਠੋਂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਸਿਧਾ ਜਾਂ ਉਸਦੀ ਕਿਸੇ ਨਕਲ ਤੋਂ ਨਕਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਬੱਠੋਂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਵੰਸ਼ ਦੀਆਂ ਇਹੋ ਤਿੰਨ

ਨਿਸ਼ਾਣੀਆਂ ਹਨ ।

ਹੁਣ ਲੋ 'ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਕੇ' ਨੂੰ ।
ਏਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਹਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਤਕ ਦੀਆਂ
ਥਿਤਾਂ, ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਥਿਤ ਸਮੇਤ,
ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ । ਛੇਕੜਲੀ ਥਿਤ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ
ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਸਫ਼ੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਥੋੜੀ ਥਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਬਰੀਕ
ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਤੰਗ ਕਰਕੇ ਲਿਖੀ ਹੈ । ਕੋਸ਼ਸ਼ ਇਹ ਕੀਤੀ
ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇੰਦਰਾਜ entry ਵੀ ਉਸੇ ਸਫ਼ੇ ਪਰ ਮੁਕ
ਜਾਏ । ਲਿਖਤ ਮੁਢਲੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਹੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ
ਨਹੀਂ । ਜਿਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਲਿਖਾਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ
ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਤਕ ਜੀਉਂਦਾ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਅਰਥਾਤ
ਆਪਣੀ ਬੀੜ ਲਿਖਣੀ ਖਤਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਡੇਢ ਦੋ ਵਰ੍ਹੇ
ਪਿਛੋਂ ਤਕ । ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਇਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਹੀ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ
ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੋਏ ਸਨ । ਅਤੇ ਇਹ ਦੋ ਥਿਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ
ਬੀੜ ਵਿਚ ਆਪ ਹੀ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਲਿਖੀਆਂ ।

ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਮਾਵਣ ਦੀਆਂ
ਚਾਰ ਥਿਤਾਂ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਦੇ ਪਿਛੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ
ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਤੋਂ ਆਪ ਹੀ ਲਿਖਾਈਆਂ ਸਨ ।

ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਜਦ ਸੰਮਤ ੧੬੭੮ ਵਿਚ, ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ
ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋਕੇ, ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਡੇਢ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋਰ ਰਸਤੇ
ਵਿਚ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਰਹਿਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਅਪੜੇ, ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਵਿਚ 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਲ' ਆਦਿ ਸਥਾਨ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਏ, ਭਾਵੇਂ

ਚੱਕ ਦੀ ਮੁਆਫੀ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਆਦਿ ਬਹਾਲ ਨਾ ਹੋਏ।
 ਓਹਨਾਂ ਠਾਠ ਬਾਠ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਸਿਪਾਹੀ ਨੌਕਰ ਰਖੇ ਤੇ
 ਹਥਿਆਰ ਵਗੈਰਾ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਆਪਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਜੋਧਿਆਂ
 ਦੀਆਂ ਆਮ ਪ੍ਰਸਿਧ ਵਾਰਾਂ ਗਾਵੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਉਮਰ ਆਪਦੀ ਏਸ
 ਵੇਲੇ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਸੀ; ਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਰਜ਼ਾਂ ਜਾਂ ਧੁਨੀਆਂ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ
 ਆਈਆਂ। ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਿਤੀਆਂ ਕੁਝ ਵਾਰਾਂ ਨੂੰ, ਪ੍ਰਸਿਧ ਜੋਧਿਆਂ
 ਦੀ ਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਪੁਰ *ਗਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ
 ਓਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਚੁਣੀਆਂ ਨੌ ਧੁਨੀਆਂ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਵਿਚ ਭਾਈ-ਗੁਰਦਾਸ
 ਦੇ ਹਥੋਂ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕੋਲੋਂ ਚੜ੍ਹਵਾ ਦਿਤੀਆਂ। 'ਧੁਨੀ' ਦੇ ਲਫਜ਼
 ਹਾਸ਼ੀਏ ਖੁਰ ਲਿਖੇ ਗਏ, ਜਿਸਦਾ ਸਬੂਤ ਏਸੇ ੧੭੧੮ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ
 ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਥਿਤਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇ
 ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਥਿਤ ਵੀ ਦਰਜ ਕਰਾਈ। ਭਾਈ-ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਗੁਰੂ
 ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘਰ ਮੁੜ ਆਉਣ ਤੋਂ ਛੇ ਸਤ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ ਤਕ ਜਿਉਂਦੇ
 ਰਹੇ ਹਨ।

ਅਗਲੀਆਂ ਦੋ ਥਿਤਾਂ, ਪਹਿਲੀ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਦੇ
 ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ
 ਚਲਾਣੇ ਦੀ, ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬੋਲਕੇ ਜਾਂ
 ਕਹਿ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਹਥੀਂ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ'

*ਗਾਉਣ ਲਈ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇਣ ਦੀ ਰਸਮ ਵੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ
 ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਤੋਂ ਹੀ ਟੁਕੀ। ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—'ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਕਬੀਰ ਸੀਉ ਕਾ। ਏਕ
 ਸੁਆਨੁ ਕੇ ਘਰਿ ਗਾਵਣਾ।' ਏਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਕਬੀਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦ:
 'ਸਨਨੀ ਜਾਨਤ ਸੁਤੁ ਬੜਾ ਹੋਤ ਹੈ' ਨੂੰ, ਉਸ ਸੁਰ ਵਿਚ ਗਾਉਣਾ ਜਿਸ ਵਿਚ
 ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ: 'ਏਕੁ ਸੁਆਨੁ ਦੇਇ ਸੁਆਨੀ ਨਾਲ' ਗਾਵਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
 ਅਰਥਾਤ ਘਰ ਓ ਵਿਚ। ਘਰ ਤੋਂ ਮਤਲਬ (Octave) ਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ
 ਉਸਤਾਦੀ ਗਾਣੇ ੧੫ ਘਰ ਤਕ ਗਾਵੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਵਿਚ ਪਹਿਲੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਪੰਜ ਬਿਤਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਦਰਜ ਕਰਾਈਆਂ। ਲਫਜ਼ ਇਹ ਸੰਨ:—

“ਸੰਮਤ ੧੬੬੫ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੧੦, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ਕੀਰਤਿਪੁਰ।”

ਸੰਮਤ ੧੭੦੧ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੫ ਆਇਤਵਾਰ ਨਉ ਘੜੀਆਂ ਰਾਤ ਜਾਂਦੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਮਰਥ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ਕੀਰਤਿਪੁਰ ਕੇ ਹੇਠ ਥਾਪਲ ਪਤਾਲਗੜ੍ਹ ਨਾਉ ਥਾਂ ਕੋਠੇ ਵਿਚਿ ਪੰਜ ਦਿਹੁ ਸਾਂਗ ਹੋਆ। ਰਾਤਿ ਆਂਵਦੀ ਸਮਾਣਾ।

ਨਦੀ ਉਤੈ ਦਾਗ ਦਿੱਤਾ ਰਾਜ ਕਹਲੂਰ ਕੈ ਵਿਚਿ ਅਗੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਭਾਵੈਗਾ ਸੋ ਹੋਵੈਗਾ ਤਾ ਕੋਈ ਜੀਵੈਗਾ ਸੋ ਲਖੈਗਾ। ਗੁਰੂ ਕੀ ਗਲ ਗੁਰੂ ਜਾਣੈ।

ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਬਿਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ, ਖਾਲੀ ਉਪਰਲੀਆਂ ਦੋ ਬਿਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ, ਇਕ ਦਾਦੇ ਦੀ ਅਤੇ ਇਕ ਪੜਦਾਦੇ ਦੀ। ਇਹ ਬਿਤਾਂ ਸੰਮਤ ੧੭੧੭-੧੮ ਵਿਚ ਹੀ ਦਰਜ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਗੁਰੂ ਹਰ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬਣੇ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਲਿਖਣ ਦੇ ਕਾਬਿਲ ਹੋਏ ਹੋਣਗੇ, ਭਾਵੇਂ ਬੋਲਕੇ ਹੀ ਸਹੀ। ਪਿਤਾ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਸਮੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਮਸਾਂ ਪੰਜਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਬੀੜ ਸਮਝ ਲੋ ਕਿ ਸੰਮਤ ੧੭੧੮ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਕੇ ਸੰਮਤ ੧੭੧੯

ਵਿਚ ਮੁਕੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਉਪਰ ਦਿਤੀਆਂ ਦੋਵੇਂ
 ਥਿਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਨਕਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਪ੍ਰਤਖ ਹੈ ਕਿ
 ਸੰਸਤ ੧੭੧੯ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਹਰ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਲਾਣੇ
 ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਉਹ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ
 ਸਨ। ਏਸ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਨਕਲ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ
 ਤਕ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਨਕਲ ਕਰਕੇ ਅਗਲੀਆਂ ਦੋ ਦੇਣ ਤੋਂ
 ਪਹਿਲੇ ਇਹ ਲਫਜ਼ ਟਿਪੋਨੀ ਜਾਂ colophon ਵਜੋਂ
 ਲਿਖੇ:-

‘ਮਹਲਾ ੮ ਅਠਵੇਂ ਜੀ ਕਾ ਨਕਲ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਲਮ
 ਅਪਣੀ ਹਥੀਂ ਲਿਖਿਆ ਕਰਤੈ ਪੁਰਖ।’

ਇਹੋ ਲਫਜ਼ ਹੁ-ਬ-ਹੁ ਅੰਕ ਵੀ ਤੇ ਅਖਰ ਭੀ*
 ਦੁਹਰਾਕੇ ਹੋਰਨਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਦੋ ਥਿਤਾਂ
 ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸਤੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ ਕਿ ਹੋਰ ਬੀੜਾਂ ਨੇ ਏਸ
 ਸੰਸਤ-੧੭੧੯ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਲਫਜ਼ ਨਕਲ
 ਕੀਤੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਏਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ
 ਹਨ। ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ੧੭੧੯ ਵਿਚ
 ਮੁਕੀ, ਸੁੰਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਗੁਰੂ ਬਣ
 ਚੁਕੇ ਸਨ, ਸੋ ਲਿਖਾਰੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਹਲਾ ਅਠਵਾਂ ਤਾਤੇ
 ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਏਸੇ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ

*ਇਹ ਟਿਪੋਨੀ ਦੂਜੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਉਪਰ ਲਿਖੀ ਹੈ
 ਅਤੇ ਕਈ ਇਕਠੇ ਦੋ ਥਿਤਾਂ ਤੋਂ ਹੋਣਾ।

ਕਿ ਇਹ ਸੰਮਤ ੧੭੧੮ ਵਾਲੀ ਬੀੜ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਤੋਂ ਸਿਧੀ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਠੀਕ ਹੈ, ਅਤੇ ਹੈ ਠੀਕ, ਤਦ ਅਸੀਂ ਕਹ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਦੇ ੬੬੬੫ ਪਤੇ ਏਸੇ ਸਾਈਜ਼ ਦੇ, ਸਾਢੇ ਤੇਰਾਂ ਇੰਚ ਲੰਬ ਤੇ ਸਾਢੇ ਦਸ ਇੰਚ ਚੌੜੇ ਸਨ; ਹਰ ਸਫੇ ਪੁਰ ੨੩ ਜਾਂ ੨੪ ਪਾਲਾਂ ਸਨ ਤੇ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੌੜੇ ਦਾਉ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਨਾਲੇ ਉਸ ਦੇ ਪਤੇ ੬੭੦ ਪੁਰ ਮੁਹਰਲੇ ਸਫੇ ਤੇ 'ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ' ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਸਫੇ ਪੁਰ ਚਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਚਲਣੇ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਥਿਤਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਹਥੀਂ ਲਿਖੀਆਂ, ਅਤੇ ਪੰਜਵੀਂ ਪਿਛੋਂ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਹਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਥਿਤਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਛੇਵੀਂ ਤੇ ਸਤਵੀਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਸੀ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਕਲਮ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। 'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਵਾਲਾ ਸ਼ਲੋਕ ਕਬੀਰ ਅਤੇ ਫਰੀਦ ਦੇ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਆਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੈਯਾਂ ਪੁਰ ਭੋਗ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਪੱਨਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕਾਂ ਦਾ ਨਕਲ ਕਰ ਦੇਣਾ ਸਾਡੇ ਲਈ ਡਾਢਾ ਗੁਣਕਾਰ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਦਸ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਵਿਚ ਕਿਹੜਾ ਰਾਗ ਕਿਹੜੇ ਪੱਨੇ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਹਾਂ! ਸੰਮਤ ੧੭੧੮ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਲੋਂ ਵੇਖਕੇ ਕੁਝ ਅਦਲ ਬਦਲ ਅਤੇ

†ਜੇ ਪੂਰੀਆਂ ੧੬੮ ਜੁਗਾਂ ਲਾਈਆਂ ਹੋਣ, ਤਦ ਸਾਰੇ ੬੭੨ ਵਰਕੇ ਹੋਣਗੇ।

ਵਾਧੇ ਕਰ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ । ਹੁਣ ਏਹਨਾਂ ਪੁਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ।

“ਪੁਨੀਆਂ” ਏਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ । ਆਸ਼ਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਇਹ ਲਫਜ਼ ‘ਉੱਡੇ ਅਸਰਾਜੇ ਕੀ ਪੁਨੀ ਪਰ ਗਾਵਨਾ।’ ਨਹੀਂ ਦਿਤੇ, ਪਰ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਤੇ ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਪੁਰ ‘ਪੁਨੀਆਂ’ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ। ਪੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਚ ਛੁਟ ਜਾਨ ਦੇ ਅਰਥ ਇਹ ਹਨ, ਕਿ ‘ਅਸਲ’ ਵਿਚ, ਭਾਵ ‘ਆਦਿ-ਬੀੜ’ ਵਿਚ, ਇਹ ਪੁਨੀਆ ਦਰੁਸਤੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਹਾਸ਼ੀਏ ਤੇ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ। ਫੇਰ ਜਿਥੇ ਭੀ ਇਹ ਪੁਨੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਪੁਰ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ, ਓਥੇ ਹੀ ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਰੂਮਾਲ ਦੀ ਕੰਨੀ ਨਾਲ ਪੁੰਝਣ ਦਾ ਕੁਝ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਹਰਫ ਮਿਟਾਏ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਹੜਤਾਲ ਫੇਰੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਲਿਖਾਰੀ ਨੂੰ ਲਿਖਕੇ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਹੋਵੇ, ਕਿ ਅਸਲ ਵਾਂਗ ਕਿਨਾਰੇ ਪੁਰ ਲਿਖਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਾਂ ਇਹ ਪੁੰਝੇ ਪਿਛੋਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕਾਰਸਤਾਨੀ ਹਨ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਸਿਆਣਾ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਪੁੰਝੇ ਪਏ ਹੋਏ ਵੀ, ਕੁਝ ਪੁਨੀਆਂ ਦੇ ਨਾ ਹੋਣ ਵਾਂਗ ‘ਅਸਲ’ ਜਾਂ ‘ਆਦਿ-ਬੀੜ’ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਪੁਰ ਲਿਖੇ ਹੋਣ ਦੀ ਦਲੀਲ ਹਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਕਿ ਇਹ ੧੭੧੮ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਹ ਚੋਤੇ ਰਹੇ

ਕਿ ਇਹ ਛੇਕੜਲੀ ਬੀੜ ਸੀ ਜੋ ਸਿਧੀ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਤੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਲਿਖੀ ਗਈ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ 'ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ' ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਹੇਠਾਂ ਆਪਣੀ ਠੀਕ ਥਾਂ ਸਿਰ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਰਵਾਜ ਪੈ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਜਿਸਤੇ ਏਸ ਬੀੜ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਵੀ 'ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ' ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਖੀਰ ਪੁਰ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੁੜੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸੀ, ਜਾਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਏਸ ਬੀੜ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਤੋਂ, ਜੋ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਵਿਚੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਦਿਸਦਾ ਹੈ।

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਸੋ ਦਰ' ਵਾਲੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਂ 'ਸੋ ਪੁਰਖ' ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਭੀ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲਿਖੇ ਜਾਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਸ਼ਾਇਦ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ। 'ਨਿਤਨੇਮ' ਵਿਚ ਇਹ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਸਨ।

'ਦੋ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ' ਭੀ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪਏ ਹਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਰਾਗ ਗਉੜੀ 'ਬਿਤੀ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਕੀ' ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਅਤੇ ਸਤ 'ਵਾਰਾਂ' (ਬਾਰ ਬਾਰ ਹਰਿ ਕੇ ਗੁਣ ਗਾਉਂ) ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਇਹ ਦੋ ਸਤਰਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ:—

ਪੁਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚਿ ਬੋਲੜੀ* ਤਿਹ ਲਾਲ ਸੁਰੀਯਾ ਫੂਲ।

*ਇਹਨਾਂ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਮੈਂ ਕੁਝ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਸੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ: 'ਪਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚਿ ਬੋਲੜੀ ਤਿਹ ਲਾਲ ਸੁਰੀਯਾ ਫੂਲ। ਅਖਰ ਓਹ ਲਖਿਓ ਨਹੀਂ ਰੋਜਾ ਧਰੇ ਕਬੂਲ।' ਬੋਲੜੀ ਤੋਂ ਮਤਲਬ 'ਬਹੁਮਰਧਰ' ਦਾ ਹੈ। ਬੋਲੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ।

ਅਖਰ ਓਹ ਲਖਿਓ ਨਹੀਂ ਰੇ ਜਾ ਪਰੈ ਕਬੂਲ।
 ਦੂਜਾ ਇਕ ਪੂਰਾ ਸ਼ਬਦ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਗੁਜਰੀ
 ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਦੇ ਦੋ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਏਥੇ ਤਿੰਨ ਦਿਤੇ
 ਹਨ, ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ ਦੂਸਰੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।
 ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਸਤਰਾਂ ਉਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਿਛੋਂ ਸਿਆਹੀ ਫੇਰੀ ਹੋਈ ਹੈ,
 ਅਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਕਾਪੀਇੰਗ ਪੈਨਸਿਲ ਦੀਆਂ ਲੀਕਾਂ ਵਾਹੀਆਂ
 ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੋਂ ਸਤਰਾਂ ਉਪਰ ਸਿਆਹੀ ਫਿਰੀ ਹੈ, ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ
 ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ, ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਇਉਂ ਹਨ:-

॥੧॥

ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦਹ।
 ਗੋਬਿੰਦ ਬਿਨੁ ਮੈਂ ਅਵਰੁ ਨ ਜਾਚਉ,
 ਨਾਮ ਵਖਾਣਉ ਗੋਬਿੰਦ ਕਾ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥
 ਗੋਬਿੰਦ ਕੇਰੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾਸੀ,
 ਸਨਿਆਸੀ ਸਿਵ ਰਾਚੀਲੇ ;
 ਤਾਚੀ ਦਾਸੀ ਮਹਾ ਅਸਟ ਸਿਧੀ,
 ਨਾਹੀ ਕਾਜ ਹਮਾ ਤਿਸ ਸੇਤੀ ॥ ੨ ॥
 ਧਾਤਰਬਾਜੀ ਰਸਾ ਉਪਜੀਲੇ,
 ਤਜਿਲੇ ਇਹ ਕੁਬਧੀ।
 ਮਨ ਭੀਤਰਿ ਬੀਚਾਰ ਨ ਦੇਖਹਿ,
 ਗੋਬਿੰਦ ਭਗਤ ਭਲੀ ਰਸ ਸੁਧੀ ॥ ੩ ॥
 ਗੋਬਿੰਦ ਕੇਰੀ ਬਾਤ ਸੁਣੀਜੈ,
 ਕਹ ਕਿਨਿ ਦੇਖਿਆ ਨੈਣੀ ।

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਗੋਬਿੰਦ ਨਾਮ ਚਰਿਤ੍ਰ ਸਦਾ ਹਹਿ,
ਗੋਬਿੰਦ ਸਦਾ ਸੰਤ ਕੀ ਬੈਣੀ ॥੪॥

ਗੋਬਿੰਦ ਕੇਰੀ ਭਾਉ ਭਗਵਤ,
ਮਨ ਮਛਰ ਮਦ ਰਹਤਾ ।

ਬਦਤਿ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨੁ, ਸੁਨੁ ਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀ
ਮਾਗਉ ਜੋ ਸੰਸਾਰਿ ਬਿਰਕਤਾ ॥੫॥੨॥

ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਰਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਕਬੀਰ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਪਾਲਾਂ ਜੋ ਅਸਾਂ ਉਪਰ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ ਉਹ ਇਕ ਪੂਰੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚੋਂ ਹਨ, ਜੋ ਬਾਬੇ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਹਠ ਯੋਗ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਏਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਏਸਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਾਇਆ । ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਉਂ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫੇਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਕਬੀਰ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਏਸਨੂੰ ਪੋਥੀ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਸੋ ਉਸ ਪਰ ਹੜਤਾਲ ਫੇਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ । ਪਰ ਦੋ ਪਾਲਾਂ ਕਿਉਂ ਰਹਿਨ ਦਿਤੀਆਂ, ਏਸ ਦੀ ਕੁਝ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ।

ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਭੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਬੂੜੇ ਸੰਪੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ ਪੂਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਸਤਰਾਂ, ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੭੧੮ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਮਿਟਾ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਬੂੜੇ ਸੰਪੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁੰਰ ਹਨ:—

ਨਵ ਨਿਧ ਪਰਸੀ ਕਾਇਰੇ ਚਿੰਤਾ ਅਚਿੰਤ ਕਲਪ ਤਰੋ ।
ਕੋਣ ਪਾਸ ਹਉ ਮਾਂਗਤ ਆਛਉ ਮੇਰ ਪ੍ਰਭੁ ਲਾਜੈ ਲਾਛ ਬਹੋ ॥੧॥

ਹੋਰ ਕੇਹੜੀ ਕੇਹੜੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਪੁਰ ਹੀ ਪਤਾ ਲਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਪੰਜਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦਾ ਇਕ 'ਛੰਤ' ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਖ਼ਾਲੀ ਦੋ ਹੀ ਪਾਲਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ, ਚਾਰ ਪਦ ਹੋਰ ਛੰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ । ਏਸ ਪੂਰੇ ਛੰਤ ਵਾਸਤੇ ਕੋਰੀ ਥਾਂ ਛੱਡੀ ਹੈ, ਪਿਛੋਂ ਲਿਖਣ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਸੀ । 'ਸਭ ਮਹਿ ਰਹਿਆ ਸਮਾਇ ਜੀਉ ॥ ੪ ॥ ੪ ॥' ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਏਸ ਛੰਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਪਾਲਾਂ ਇਉਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ :-

ਰੁਣ ਬੁੰਬਨੜਾ ਗਾਓ ਸਖੀ ਹਰਿ ਏਕ ਧਿਆਵਹੁ ।
ਸਤਿਗੁਰ ਤੁਮ ਸੇਵ ਸਖੀ ਮਨ ਚਿੰਦਿਅੜਾ ਫਲੁ ਪਾਵਹੁ ॥

ਇਕ ਮੋਟੇ ਅਖਰਾਂ ਦਾ ਛਾਪੇ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵੀ (੧੬੫੦ ਸਫੇ ਵਾਲਾ) ਕਾਨਗੜ੍ਹ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਉਸ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ ਖ਼ਾਲੀ ਏਹੋ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਸਨ । ਭਾਈ ਹਕਨਾਮ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਸਫਰੀ ਜਿਲਦ, ਜੋ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰੈਸ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਛਪੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਇਹੋ ਦੋ ਹੀ ਸਤਰਾਂ ਹਨ । ਮੈਂ ਸੁਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਹੋਰ ਛਾਪੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਦੋ ਹੀ ਸਤਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਪਰ ਸੰਮਤ ੧੭੮੬ ਦੀ ਇਕ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ ਪੂਰਾ ਛੰਤ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਅਸੀਂ ਅਗੇ ਚਲ ਕੇ ਦਿਆਂਗੇ ।

ਸੰਮਤ ੧੭੧੮ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦੋ ਸਤਰਾਂ ਹੀ ਲਿਖ ਕੇ ਬਾਕੀ ੨੨ ਤੁਕਾਂ ਲਈ ਕੋਰੀ ਥਾਂ ਛੱਡੀ ਹੋਣੀ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ 'ਅਸਲ', ਭਾਵ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਵਿਚ ਏਥੇ ਹੜਤਾਲ ਫੇਰੀ ਹੋਈ ਸੀ ।

'ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ' ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਏਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰ ਹੈ :-

ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮਹਲਾ ੧ ॥ ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤਿ ਮਹਲਾ ੫ ॥
ਗਾਥਾ ਫੁਨਹੇ ॥ ਚਉਬੋਲੇ ॥

ਸਲੋਕ ਬਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਮਹਲਾ ੧, ਮਹਲਾ ੨, ਮਹਲਾ ੪,
ਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ॥

ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ੨੨ ਸਲੋਕ ਏਥੇ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ
ਫੋਕੜਲਾ ਬਾਈਵਾਂ ਇਹ ਹੈ :-

ਤੋਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਤੋ ਨਾਹੀ ਮੈਨੂੰ ਜੋਗਾ ਕੀਤੋਈ ।

ਮੈਂ ਨਿਰਗੁਣਿਆਰੇ ਕੋਇ ਗੁਣ ਨਾਹੀਂ ਆਪੇ ਤਰਸ ਪਿਓਈ ॥

ਤਰਸ ਪਿਆ ਮਿਹਰਮਤ ਹੋਈ ਸਤਿਗੁਰ ਸਜਨ ਮਿਲਿਆ ।

ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਜੀਵਾਂ ਤਨ ਮਨ ਬੀਵੇ ਹਰਿਆ ॥੨੨॥*

ਦੋ ਉਂਗਲਾਂ ਦੀ ਵਿਥ ਜਾਂ ਕੋਰੀ ਥਾਂ ਛਡ ਕੇ ਫੇਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :-

੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਮਹਲਾ ੫ ॥

ਬਾਲ ਵਿਚ ਤਿਨ ਵਸਤੂ ਪਈਓ ਸਤ ਸੰਤੋਖ ਬੀਚਰੋ ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮ ਠਾਕੁਰ ਕਾ ਪਇਓ ਜਿਸਕਾ ਸਭਸ ਅਧਾਰੋ ।

ਜੋ ਕੋਇ ਖਾਵੈ ਜੋ ਕੋਈ ਭੁੰਗੇ ਤਿਸ ਕਾ ਹੋਇ ਓਧਾਰੋ ।

ਇਹ ਵਸਤ ਤਜੀ ਨਹੀਂ ਜਾਈ ਨਿਤ ਨਿਤ ਰਖ ਉਰਿ ਧਾਰੋ ।

ਤਮ ਸੰਸਾਰ ਚਰਣ ਲਗ ਤਰੀਏ ਸਭ ਨਾਨਕ ਬ੍ਰਹਮ ਪਸਾਰੋ ॥੧॥

ਏਸ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਹੋਰ ਬੋਝੀ ਕੋਰੀ ਥਾਂ ਛਡ ਕੇ ਛਤ ਬਾਣੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਅਰਥਾਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕ (੨੪੩): ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਠ ਫਰੀਦ ਦੇ ਸਲੋਕ (੧੩੦)॥

ਏਸ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਫੇਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ :-

ਸਵੈਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਮਹਲਾ ੫ ॥ (੯+੧੧=੨੦)॥

ਸਵੈਯੇ ਭੁਟਾ ਕੇ, ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਕੇ, ਮਹਲੇ ੨ ਕੇ, ਮਹਲੇ ੩ ਕੇ,

ਮਹਲੇ ੪ ਕੇ, ਅਤੇ ਮਹਲੇ ਪੰਜਵੇਂ ਕੇ ॥

‘ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ’ ਦੀ ਠੀਕ ਇਹੋ ਤਰਤੀਬ ਬੂੜੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ
ਬੀੜ ਈ ਹੈ । ਇਹ ਸਭ ਬਾਣੀ ਪਤਰੇ ੬੭੯ ਤਕ ਮੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਖਾਲੀ

*ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਭੀ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ੨੨ ਸਲੋਕ ਹਨ ਪਰ ਲਿਖਤ
ਦੀਆਂ ਸੁਝ ਬੋਝੀ ਵਿਚ ੨੧ । ਸੋ ਇਕ ਸਲੋਕ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਠਹੀਂ ਜੋ
ਛਪੀਆਂ ਵਿਚ ਹੈ ।

ਫਕੜਲੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸਤਰਾਂ 'ਸਵੈਯੇ ਮਹਲੇ ਪੰਜਵੇ ਕੇ' ਦੀਆਂ ੬੮੦ਵੇਂ ਵਰਕੇ ਦੇ ਸਿਰ ਪੁਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਏਥੇ ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਏਥੇ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਇਹ ੬੭੯ ਪੜ੍ਹੇ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਪਾਲਾਂ ਪੜ੍ਹੇ ੬੮੦ ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਇਕੋ ਹਥ ਦੀ ਲਿਖਤ ਹਨ।

ਪ੍ਰਤਖ ਹੈ ਕਿ ਸਲੋਕ 'ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਤੇ ਨਾਹੀ', ਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਗਏ ਮਾਮੂਲੀ ਪਰਚੂਨ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ, ਅਤੇ ਖਾਸ ਤੌਰ ਪੁਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਖੀਰ ਮੁਹਰ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਵਾਲਾ ਸਲੋਕ 'ਬਾਲ ਵਿਚ ... ਬ੍ਰਹਮ ਪਸਾਰੈ ॥੧॥' ਖਾਸ ਤੌਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਰਚਨਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਖਾਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਆਂ ਵਾਂਗ ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਰਜ ਹਨ, ਇਹ ਭੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਅਤੇ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਰਤੀਬ, ਬਧੇ ਤੇ ਵਰਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ। ਨਾਲੇ 'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਮੂੰਦਣ ਜਾਂ ਢੱਕਣ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਜੰਜ ਦੀ ਬੱਧੀ ਜਾਂ ਮੂੰਦੀ ਹੋਈ ਥਾਲੀ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਵਾਸਤੇ ਹੈ। ਇਹ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਭੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਲਿਖੀ ਜਾਣ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਖਾਸ ਤੌਰ ਪੁਰ ਉਸ ਉਪਰ ਮੋਹਰ ਲਾਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਚੀ ਗਈ। ਸਗੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਰਚੀ ਰਚਾਈ* ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਠੀਕ ਥਾਂ ਸਿਰ

*ਕੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਪੁਰ ਆਪਣੀ ਜੰਜ ਦੀ ਬਧੀ ਥਾਲੀ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਰਚੀ ਸੀ। 'ਵਸਤ' ਜਾਂ 'ਵਸਤੂ' ਆਮ ਪੁਰਾਣੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿਚ 'ਮਠਿਆਈਆਂ' ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਸਨ।

‘ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ’ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਲੋਕ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾਕੇ ਅਜ ਕਲ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ ‘ਆਦਿ-ਬੀੜ’ ਵਿਚ ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਤੇ ਗਏ, ਅਤੇ ਨਾ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੈਯਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਕੁਝ ਸੀ। ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅੰਤ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੈਯਾਂ ਪੁਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਪੜ੍ਹੇ ੬੮੦ ਦੇ ਮਥੇ ਉਤੇ ਤਿੰਨ ਸਤਰਾਂ ਸਵੈਯਾਂ ਦੀਆਂ, ‘ਜਸੁ.....ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਕਉ ਦੇ ਆਇਆਉ’ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ, ਬਾਕੀ ਸਾਰਾ ਪੜ੍ਹਾ ਕੌਰਾ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਪੜ੍ਹਾ ੬੮੧ ਵੀ ਸਾਰਾ ਕੌਰਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਪੜ੍ਹੇ ੬੮੨ ਦੇ ਇਕ ਸਫੇ ਪੁਰ ‘ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤਿ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣੇ ਕੇ’ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਹਥ ਦੇ ਲਿਖੇ ਸਨ, ਏਸਦਾ ਦੂਜਾ ਸਫਾ ਅਤੇ ਅਗਲਾ ਪੜ੍ਹਾ ੬੮੩ ਫੇਰ ਕੌਰੇ ਸਨ। ਇਕ ਹੋਰ ਕੌਰਾ ਪੜ੍ਹਾ ਬਿਨਾਂ ਅੰਕ ਦਿਤੇ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਲਿਖਾਰੀ ਆਇਆ, ਏਸ ਨੇ ਬਿਤਾਂ ਵਾਲਾ ਪੜ੍ਹਾ ੬੮੨ ਵਿਚੋਂ ਕਢਕੇ ਉਸਦੀ ਥਾਂ ਚਾਰ ਪੜ੍ਹੇ ਨਵੇਂ ਬਾਹਰੋਂ ਪਾ ਕੇ, ਪੜ੍ਹੇ ੬੮੦ ਦੇ ਮਥੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਨਵੀਂ ਬਾਣੀ ਲਿਖਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਪੜ੍ਹੇ ੬੮੩ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਫੇ ਤਕ ਲਿਖਦਾ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਉਸਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਅਸਲੀ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ੬੮੨ਵਾਂ ਪੜ੍ਹਾ, ਜਿਸ ਪੁਰ ਬਿਤਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ, ਵਿਚ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ।

ਪਿਛੋਂ ਘਤੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਤਰਤੀਬ ਵਾਰ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਹੋਈ, ਪਦ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਪੌ ਸਲੋਕ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਇਕ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਬੀੜ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਵੇਲੇ

ਤਯਾਰ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹੋ ਢੰਗ ਇਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕ ਥ ਵੇਣ ਦਾ ਹੋਰ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਪਹਿਲ ਵਾਰ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਅਗਹਨ ਵਦੀ ੭ ਨੂੰ ਮੁਕੇ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਕੋਈ ੧੬ ਦਿਨ ਪਿਛੋਂ। ਏਸ ਵਿਚ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦ ਦਾ ਦੁਹਰਾ 'ਬਲ ਹੁਓ ਬੰਧਨ ਛੁਟੇ ਸਭ ਕੁਛ ਹੋਤ ਉਪਾਇ' ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਏਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ ਦੁਹਰਾ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਲ, 'ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦' ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਪਰ ਇੰਚ ਸਵਾ ਇੰਚ ਕੋਰੀ ਥਾਂ ਛੱਡੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਏਸ ਨਵੇਂ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਭਰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ 'ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦' ਦਾ ਦੁਹਰਾ ਹੈ ਵੀ ਕਿ ਨਹੀਂ।

ਨਾਵੇਂ ਮਹਿਲੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਏਸ ਨਵੇਂ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ 'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਦਾ ਸਿਕਨਾਵਾਂ ਦੇਕੇ ਮਾਮੂਲੀ ਦੋਵੇਂ ਸਲੋਕ ਇਥੇ ਦੁਹਰਾਏ ਹਨ। ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਉਸਨੇ ਰਾਗਮਾਲਾ ਭੀ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਏਸ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਪੁਰ ਆਪਣੀ ਪਿਛੋਂ ਘੱਤੀ ਬਾਣੀ ਮੁਕਾਈ ਹੈ। ਹੋਰ ਬੀੜਾਂ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਦਸ ਸਕਾਂਗੇ ਕਿ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਦੂਜਾ ਲਿਖਾਰੀ ਕਦ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਬਾਣੀ ਵਧਾਈ।

੧੧. ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੭੮੬

ਮਿਤਿ ਅਗਹਨ ਵਦੀ ੧੩ ॥

ਇਹ ਬੀੜ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਇੱਕੀ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ ਦੀ ਬਣ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਮਿਤ੍ਰ* ਤੋਂ ਮਿਲੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸਤਵੰਜਾ ਦੇ

* ਡਾਕ ਚੇਪਰੀ ਮੇਲਾ ਰਾਮ, ਗੀ ਡ ਸਿਵਲ ਸਰਜਨ
ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ।

ਗਦਰ ਵੇਲੇ ਏਸਨੂੰ ਪਟਨੇ ਤੋਂ ਲੁਟ ਵਿਚ ਲਿਆਏ ਸਨ । ਪਤਲੇ ਦੇਸੀ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ੩੨ x ੨੦ ਦੇ ਤਾਉ ਦੇ ਅਠ ਵਰਕੇ ਥਰ ਕੇ ੧੦ x ੮ (ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਭਾਗ ੮ x ੫॥) ਦੇ ੭੬੮ ਪੜੇ ਕੁਲ ਹਨ, ਤਤਕਰਿਆਂ ਸਮੇਤ । ਤਤਕਰਿਆਂ ਲਈ ਚਾਲੀ ਪੜੇ ਰਖੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ੩੩ ਪੜਿਆਂ ਪੁਰ ਹੀ ਮੁੱਕ ਗਏ, ਬਾਕੀ ਕੋਰੇ ਪਏ ਹਨ । ਇੰਚ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਪਾਲਾਂ ਤੇ ਸਫੇ ਉੱਤੇ ੨੫ ਹਨ । ਲਿਖਾਈ ਬਰੀਕ ਤੇ ਸੋਹਣੀ ਹੈ । ਅਤੇ ਸਾਟੀ ਇਕ ਹਥ ਦੀ ਹੈ । ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੁਰ ਪੜਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਸਭ ਥਾਈਂ ਨਹੀਂ ਦਿਤੇ ।

‘ਜਪੁ’ ਸ਼ਬਤ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—‘ਜਪ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਉ ਕਿਆ ਦਸਖਤਾਂ ਕਾ ਨਕਲ ਥਾ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਕਲ, ਨਕਲ ਕਾ ਨਕਲ, ਕਾ ਨਕਲ । ਮਤਲਬ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ, ਪਹਿਲੀ ‘ਆਦਿ-ਬੀੜ’ ਤੋਂ ਭਾਈ ਬਨੋ ਦੀ ਬੀੜ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਛੇਵੇਂ ਥਾਂ ਨਕਲ ਸੀ । ਮੀਰਾ ਥਾਈ ਦਾ ੧ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਦਿਤੇ ਹਨ । [ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ (ਛਾਡਿ ਮਨੁ ਹਰ ਬੇਮੁਖਨ ਕੋ ਸੰਗ) ਨੂੰ ਉਪਰਲੇ ਪਰਮਾਣਿ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਹੀ ਰਲਾਕੇ ਲਿਖਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗਿਣਿਆ ਹੈ । ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਉਪਰ ਇਹ ਸਿਰਨਾਵਾਂ ਦਿਤਾ ਹੈ:—

“੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥ ਸਾਰੰਗ ਮ: ੫ ॥ ਸੂਰਦਾਸ ।”

‘ਮਹਲਾ ੫’ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਭੁਲ ਨਾਲ ਨਕਲ ਹੁੰਦੇ ਚਲੇ ਆਏ ਹਨ । ਸ਼ਬਦ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਹੀ ਹੈ, ਬੋਲੀ ਤੇ ਮੁਹਾਵਰਾ ਉਸਦਾ ਹੈ, ਛਾਪ ਵੀ ਸੂਰਦਾਸ ਦੀ ਹੈ ।

ਬੀੜ ਲਿਖਨ ਦਾ ਸੰਮਤ ਦੋਂਦਿਆਂ ਇਹ ਲਫਜ਼ ਨਹੀਂ ਦੁਹਰਾਏ:—
‘ਪੋਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁਚੇ’ । ਲਿਖਾਰੀ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ।

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਜਪੁ' ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੋਵੇ ਅਗੇ ਲਫਜ਼ 'ਨੀਸ਼ਾਣ' ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਲਿਖਾਰੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ 'ਨੀਸ਼ਾਣ' ਕਿਸ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਏਥੇ 'ਨੀਸ਼ਾਣ' ਕੋਈ ਹੈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਆਦਮੀ ਸਿਆਣਾ ਮਾਲੂਮ ਦੋਂਦਾ ਹੈ।

'ਸੋ ਪੁਰਖ' ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਨਿਤਨੇਮ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ। ਕੀਰਤਨ ਸੋਹਿਲਾ ਦੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ ਹਨ।

'ਚਲਿਤ੍ਰੁ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਕੇ' ਖਾਲੀ ਨਾਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਤਕ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਥਿੱਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਲਿਖਾਰੀ ਨੂੰ ਮਾਲੂਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਤੇ ਜਿਸ ਬੀੜ ਤੋਂ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਹ ਸੰਮਤ ੧੭੬੫ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਅਤੇ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀਆਂ ਥਿੱਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਿ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਜੀ ਦੀ ਹਥੀਂ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਖਾਲੀ ਏਤਨੇ ਫਰਕ ਨਾਲ ਕਿ 'ਸ੍ਰੀਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਮਾਣੇ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਮਾਣੇ' ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਸਹੀ ਗਲ ਹੈ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦੋ ਥਿੱਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹ Colophon ਜਾਂ ਟਿੱਪਣੀ ਨਹੀਂ ਦੁਹਰਾਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੋ ਥਿੱਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਜੀ ਦੀਆਂ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਸਾਹਮਣੇ ਪਈ ਬੀੜ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨਹੀਂ ਹੋਣੀਆਂ। ਉਹ ਸਾਹਮਣੇ ਪਈ ਬੀੜ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੭੧੮ ਅਤੇ ਸੰਮਤ ੧੭੬੫ ਵਿਚਾਲੇ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਨੌਂ 'ਵਾਰਾਂ' ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਸਭ ਥਾਂ 'ਧੁਨੀਆਂ' ਦਿੱਤੀ ਹਨ। ਨਾਵੇਂ ਮਹਲ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵੰਡਕੇ 'ਰਾਗਾਂ' ਹੇਠਾਂ ਆਪਣੇ ਥਾਂ ਸਿਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਰਾਗ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਦੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਜੈਤਸਰੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਆਏ ਹਨ, 'ਰਾਗਾਂ' ਦੇ ਅਖੀਰ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਨੂੰ ੩੧ਵਾਂ ਰਾਗ ਬਣਾਕੇ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਨਾਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸਲੋਕ (੫੬ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦੁਹਰੇ

ਸਮੇਤ, ਜਿਥੇ ਸਾਡੇ 'ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦' ਲਿਖਿਆ ਹੈ) 'ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ' ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦਿਤੇ, ਸਗੋਂ 'ਮੁੰਦ੍ਰਾਵਣੀ' ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਸਲੋਕ 'ਜਿ ਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹਮਦਾ' ਅਤੇ ਸਲੋਕ 'ਬਾਇ ਆਤਸ਼ ਆਬ' ਲਿਖਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵੀ ਪਿਛੋਂ ਆਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਛੇਕੜਲਾ ਸਲੋਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਹੈ:-

ਬੰਧ ਸਖਾ ਸਭੁ ਤਜ ਗਏ ਦੀਓ ਨ ਕਾਹੂ ਸਾਬ।

ਕਹੁ ਨਨਕ ਇਹ ਬਿਪਤ ਮਹਿ ਏਕ ਓਟ ਠਪੁਨਾਥ ॥ ੫੬ ॥

ਪਿਛਲੇ ਅਠ ਦਸ ਸਲੋਕ ਪੜ੍ਹਕੇ ਵੇਖੋ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ 'ਗਹਿਉ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ' ਵਾਲਾ ਸਲੋਕ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਹੋ ਹੀ ਕਹਿ ਗਿਆ ਹੈ।

ਰਾਗ ਗੁਜਰੀ ਹੇਠਾਂ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਦੇ ਦੋ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਤੀਸਰਾ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੭੧੮ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹੈ (ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦਗ ਵਾਲਾ)। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ (ਪਹਿਲੀ ਤੇ ਆਖੀਰਲੀ) ਦੋ ਤੁਕਾਂ, ਜੋ ਉਪਰ ਸਫੇ ੧੮੯ ਪੁਰ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ, ਏਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਨਿਸਚਿਤ ਗਲ ਤਾਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਕੇ ਹੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਆਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਆਦਿ-ਬੀੜ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਗਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਬਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਕਰਕੇ ਨਕਲ ਨਹੀਂ ਹੋਏ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਏ।

ਰਾਮਕਲੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੫ ਵਿਚ ਪੰਜਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੇ ਇਕ ਛੰਦ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪਹਿਲੀਆਂ ਹੀ ਤੁਕਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੁੜੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਪਹਿਲੀਆਂ ਹੀ ਤੁਕਾਂ ਹਨ। ਪਰ ਏਸ ੧੭੮੬ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਅਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੭੫੮ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਰਾ ਛੰਦ ੨੪ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਹੇਠਾਂ ਨਕਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ :-

ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫ ॥

ਰਨ ਬੁੰਬਨੜਾ ਗਾਉ ਸਖੀ, ਹਰਿ ਏਕੁ ਧਿਆਵਹੁ ।
ਸਤਿਗੁਰ ਤੁਮ ਸੇਵਿ ਸਖੀ, ਮਨ ਚਿੰਦਿਅੜਾ ਫਲ ਪਾਵਹੁ ॥
ਸਤਿਗੁਰ ਧਿਆਇਆ ਕਰਮ ਪਾਇਅ, ਅਨੂਪ ਬਾਲਕ ਜੰਮਿਆ ॥
ਸਤਿਗੁਰ ਸਾਚੇ ਭੋਜਿਦਿਆ, ਚਿਰ ਜੀਵਨ ਵਡ ਪੁੰਨਿਆ ॥
ਮਹਾ ਅਨੰਦ ਹੋਆ ਸਦਾ ਮੰਗਲ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਵਹੁ ।
ਜਨ ਕਹੇ ਨਾਨਕੁ ਸਫਲੁ ਜਾਤ੍ਰਾ ਸਤਿਗੁਰ ਪੁਰਖ ਧਿਆਵਹੋ ॥੧॥
ਅਮ੍ਰਿਤ ਭੋਜਨ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰੇ ਪਰਵਾਰ ਬੁਲਾਇਆ ।
ਵੰਡਿਅਹੁ ਅਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਹਰੇ, ਜਿਤੁ ਸਭੁ ਤ੍ਰਿਪਤਾਇਆ ॥
ਸਤਿਗੁਰ ਬਹਿਕੈ ਵੰਡਿ ਕੀਤੀ, ਸਗਲ ਭਾਉ ਦਿਵਾਇਆ ।
ਕਰਮਾ ਉਪਰਿ ਵੰਡ ਹੋਈ, ਖਾਲੀ ਕੋਇ ਨ ਜਾਇਆ ॥
ਸਭ ਸਿਖ ਸੰਗਤਿ ਭਈ ਇਕਤ੍ਰ ਮਹਾ ਅਨੰਦ ਸਮਾਇਆ ।
ਬਿਨਵੰਤ ਨਾਨਕ ਸਾਮ ਹਰਿ ਕੀ ਸਰਬ ਸੁਖ ਮੈ ਪਾਇਆ ॥੨॥
ਗੋਤੀ ਸਗਲ ਕਰਾਈਆ, ਹਰਿ ਸਿਉ ਲਿਵਲਾਈ ।
ਭੁਦਨ ਉਣੇਤੁ ਕਰਾਇਆ, ਗੁਰ ਗਿਆਣ ਜਪਾਈ ॥
ਗੁਰ ਗਿਆਣ ਜਪਿਆ ਸੁਖਹ ਦਾਤਾ,
ਚਟਸਾਲਿ ਬਾਲਕ ਪਾਇਆ ।
ਸੰਗਲ ਵਿਦਿਆ ਸੰਪੂਰਣ ਪੜ੍ਹਿਆ,
ਗੋਬਿੰਦ ਰਿਦੈ ਮਨਾਇਆ ।
ਜੇਵਣ ਵਾਰ ਨਾਮ ਕਰਣ ਬਿਰਥਾ ਕੋਈ ਨ ਜਾਈ ।
ਬਿਨਵੰਤ ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਹਰਿਕਾ
ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਭ ਅੰਤ ਸਖਾਈ ॥ ੩ ॥

ਸਾਧ ਸੰਤ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰੇ, ਬਾਲਕ ਕਰਹੁ ਮੰਗੇਵਾ ।
 ਬਾਧੇ ਸਜਨ ਜਨ ਕੁੜਮ ਭਲੇ ਵੰਡਿਅਹੁ ਅਮ੍ਰਿਤ ਮੇਵਾ ।
 ਅਮ੍ਰਿਤ ਪਾਇਆ ਗੁਰ ਗਿਆਣ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ
 ਸਗਲ ਦੁਖ ਮਿਟਾਇਆ ॥
 ਲਗਣੁ ਲਿਖਾਇਆ ਧੁਰਹੁ ਆਇਆ
 ਵੀਆਹੁ ਕੁੜਮਿ ਦਿਵਾਇਆ ॥
 ਅਚਰਜ ਜੰਵ ਬਨਾਈ ਠਾਕੁਰ,
 ਮੁਨਿ ਜਨ ਢੁਕੇ ਸਭ ਦੇਵ ਸੁਰਾ ।
 ਜਨ ਕਹੈ ਨਾਨਕ ਕਾਜ ਹੋਆ
 ਵਜੇ ਅਨਹਦ ਤੂਰਾ ॥ ੪ ॥

ਇਹ ਸਾਫ਼ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵਿਆਹ ਤਕ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਹੈ । ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਨਮ ਦੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੂੰ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਜਨਮ, ਵਧਾਈ, ਜ਼ਿਆਫ਼ਤ, ਮੁੰਡਨ, ਜਨਜੂ, ਪਾਧੇ ਬਠਾਨਾ, ਮੰਗਨੀ, ਲਗਣ, ਜੰਵ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਸਗਲ ਰੀਤੀ ਕਰਾਈ, ਵਾਜੇ ਵਜਾਏ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਭ ਗਲਾਂ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ । ਹਾਂ ਇਹ ਲਫਜ਼ 'ਸਤਿਗੁਰ ਬਹਿਕੇ ਵੰਡਿਆ' ਫੁੜ ਅਨੋਖੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਨ ਸੁਭਾਉ ਦੇ ਉਲਟ ਹਨ । ਕੋਰ ਵੇਖੋ ਚੰਦੂ ਵਾਲੀ ਮੰਗ ਛਡਣ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਭਾਵੇਂ ਏਸ ਜ਼ਿਕਰ ਦਾ ਨਾ ਹੋਣਾ ਇਹ ਸਿਧ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਏਸ ਦੀ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਬੁਨਿਆਦ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਜੇ ਇਹ ਗਲ ਹੋਈ ਤਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਏਸਨੂੰ ਮਾਮੂਲੀ ਜਿਹੀ ਗਲ ਸਮਝ ਕੇ ਏਸ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾਂ ਤਕ ਕਰਨਾ ਵੀ ਮੁਨਾਸਿਬ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਐਵੇਂ ਪਿਆ ਵਧਾਇਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਏਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਭ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਅਤੇ ਬਹਾਦਤ

ਦਾ ਕਾਟਣ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਬੇਸਮਝੀ ਦਾ ਢੋਲ ਵਜਾਇਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ
ਤੁਜ਼ਕਿ ਜਹਾਂਗੀਰੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਦ ਅਸੀਂ ਤਭ ਧੋਖਾ ਖਾ ਚੁਕੇ ਹੁੰਦੇ।

ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਦੀ ਟਿਕੇ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਅਠ ਪਦੁਆਂ ਨੀ
ਹਨ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੀ ਤਾਅਰੀਫ਼ ਵਿਚ।

ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਾਂਗ
ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪੂਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:-

ਸੁਣਿ ਮਛਿੰਦ੍ਰਾ ਨਾਨਕ ਬੋਲੈ।.....

ਸੁਣਿ ਮਛਿੰਦ੍ਰਾ ਅਉਧ ਨੀਸਾਣੀ।.....

ਛਿਆ ਦਰਸਣ ਕੀ ਸੋਬੀ ਪਾਈ॥੪॥੫॥

ਸਿਧ ਗੋਸਟ ਵਿਚ ਹੇਠਲੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ:-

ਚਰਪਟੁ ਬੋਲੈ ਅਉਧ ਨਾਨਕ ਦੇਹੁ ਸਰਾ ਬੀਚਾਰੋ॥੪॥

ਗੋਰਖ ਸੁਤ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਬੋਲੈ, ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਬਿਧਿ ਸਾਈ॥੭॥

ਇਹ ਮਨ ਮੈਹਗਲ ਕਹਾ ਬਸੀਅਲੋ ਕਹਾ ਬਸੇ ਇਹ ਪਵਨ॥੬੪॥

ਸੁਣ ਭਰਥਰੀ ਜੋਗੀ (ਰਾਗ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧)

ਮਛਿੰਦ੍ਰਾ, ਚਰਪਟ, ਲੋਹਾਰੀਪਾ, ਭਰਥਰੀ ਸਿਧ ਨਾਥ ਗੁਰੂ
ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲੇ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ।

‘ਓਂਕਾਰ’ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ‘ਦਖਣੀ ਓਂਕਾਰ’ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜੋ
ਬੇਮਤਲਬ ਹੈ।

ਰਾਗ ‘ਬਿਭਾਸ’ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ‘ਬਿਭਾਸ ਪ੍ਰਭਾਤੀ’, ਕਿਤੇ ‘ਪ੍ਰਭਾਤੀ
ਬਿਭਾਸ’ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਨਿਰਾ ‘ਬਿਭਾਤੀ’ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਵਿਚ ‘ਵਾਰ’ ਨੂੰ ਠੀਕ ਥਾਂ ਸਿਰ ਭਗਤ ਬਾਣੀ
ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦਿਤਾ ਹੈ।

ਰਾਗ ਮਲ੍ਹਾਰ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਇਹ
ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ :-

‘ਪ੍ਰਾਣ ਮਨ ਏਕ ਨਾਮ ਪ੍ਰਿਆ ਪ੍ਰੀਤ ਚੀਤ ।’

ਛਾਪੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ । ਹੋਰ ਕੁਲ ਲਿਖਤ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਹੈ । ਇਹ ਇਕ ਹੋਰ ਫਰਕ ਵਾਲੀ ਗਲ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਖੋਜ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ‘ਆਦਿ-ਬੀੜ’ ਵਿਚ ਸੀ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਅਤੇ ਜੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਂ ਕਦ ਤੋਂ ਤੇ ਕਿਸ ਬੀੜ ਤੋਂ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ । ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਸਵਾਲ ਬੜਾ ਚਿਟਕਾ ਖੜਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਖੋਜ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ ।

ਭੋਗ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰ ਹੈ :-

ਸਲੋਕ ਸਹਸ੍ਰਿਤੀ: ਗਾਥਾ; ਫਨਤੋ: ਚਉਬੋਲੇ ।

ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ (੨੪੪); ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ (੧੩੦) ।

ਸਵਾਯੰ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਵਾਕ; ਸਵਵਾਂਏ-ਕਲ ਕੇ ਤਥਾ ਹੋਰਨਾਂ ਕੇ॥

ਸਲੋਕ ਮੁੰਦ੍ਰਾਵਣੀ ।

ਸਲੋਕ ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹੰਮਦਾ; ਗੋਸ਼ਟ ਮਲ੍ਹਾਰ ਨਾਲ ਸਹਲਾ ੧ ।

ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯; ਰਾਮਕਲੀ ਰਤਨਮਾਲਾ ।

ਰਾਗ ਮਾਲਾ; ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸਿਵਨਾਭ ਕੀ ।

ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧੀ ॥

ਇਹ ਤਰਤੀਬ ਹੋਰਨਾਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬੜੀ ਵਖਰੀ ਹੈ, ਸਿਵਾਏ ਇਕ ਗਲ ਦੇ ਕਿ ‘ਰਾਗਮਾਲਾ’ ਨੂੰ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਰਖਿਆ ਹੈ । ‘ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ’ ਅਤੇ ‘ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧਿ’ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ, ਜਾਦਾਸ਼ਤਾਂ ਹਨ ।

੧੨-ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੭੨੮

(ਪਿੰਡ ਸਾਰਨਕੇ)

ਕੋਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਛਾਂਗਾਮਾਂਗਾ ਦੇ ਪਾਸ ‘ਭਾਈ ਫੇਰੂ’ ਤੋਂ ਦੋ

ਮੀਲ ਦਖਣ ਵਲ ਇਕ ਪਿੰਡ ਸਾਰਨਕੋ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਾਲੇ ਇਕ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂ ਹਨ, ਜਿੰਤ ਕੰਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਉਹ ਇਹ ਬੀੜ ਪੁੱਛੇਸਰ ਜੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਲਿਆਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਹ ਬੀੜ ਪੁੱਛੇਸਰ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਮਕਾਨ ਪੁਰ ਹੀ ੧੦ ਅਕਤੂਬਰ ਸੰਨ ੧੯੪੩ ਨੂੰ ਵੇਖੀ ਸੀ।

ਇਹ ਸਾਰੀ ਇਕ ਹਥ ਦੀ ਸਾਫ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਏਸ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣੇ ਦਾ ਸੰਮਤ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਅੰਤ ਪੁਰ ਰਾਗਮਾਲਾ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਪਤਰੇ ੬੭੭ ਪੁਰ ਇਉਂ ਦਿਤਾ ਹੈ:—

“ਸੰਬਤ ੧੭੨੮ ਗਿਰੰਥ ਗੁਰੂ ਸੰਗਤਿ* ਕਾ ਸੰਪੂਰਣ ਹੋਆ।

ਸਿਖ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਭੁਲਾਂ ਚੁਕਾਂ ਵਾਧਾ ਘਾਟਾ ਬਖਸਣਾ।
ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਅਮਰਿ, ਸੰਗਤ* ਦੇ ਅਮਰਿ ਬਖਸ ਲੈਣਾ।
ਬਿਟਦ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹਰਿ ਬਾਬਾ* ਖਸਮਾਣਾ ਕਰਣਾ ਅਗੈ,
ਦਿਸ ਜੀਅ ਕੀ ਰਖਿਆ ਕਰਣੀ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ ਨਾਇ
ਦਰਗਾਹ ਖਸਮਾਣਾ ਕਰਣਾ ਸਰਣਿ ਗੁਰੂ ਸੰਗਤਿ ਕੀ ਰਖਣਾ।
ਇਹ ਜੀਉ ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਭੁਲਣ ਵਿਚਿ ਹੈ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਬਿਰਦ
ਦਾ ਸਦਕਾ ਰਖਿਆ ਕਰਣੀ ਤੁਹਾਡਾ ਬਿਰਦੁ ਹੈ ਤੁਹਾਡਾ
ਬਿਰਦੁ ਹੈ ਜੀ।”

ਲਿਖਾਰੀ ਸਿਖ ਜੋ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਤਕ ਦੇਣਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀ ਕਰਦਾ, ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਹਾਲਤ, ਅਤੇ ਨੌਕ-ਨੀਯਤ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਉਪਰਲੀ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਉਸ ਦੇ ਵਸ ਦੀ ਗਲ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਨਕਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਗਲਤੀ ਘਟ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੋਣੀ ਏਂ। ਪਰ ਫੇਰ ਭੀ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਰਹਿ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲਗਾਂ ਆਦਿ ਦਾ ਫਰਕ ਪੈ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

* 'ਸੰਗਤ ਕੇ' ਇਕ ਛੋਟੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਫ਼ਿਰਕੇ ਦਾ ਨਾਮ ਸੀ। ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਸੰਗਤੀਆ ਜੀ, ਸਤਵੇਂ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤਕ ਜੀਵੇ ਹਨ। ਨੌਕੇ ਦੇ ਸਨ ॥

ਜਿਵੇਂ ਏਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਵਰਕੇ ੬੭੮ ਪੁਰ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ
ਵਡਹੰਸ ਦਾ, ਜੋ ਨਕਲ ਹੋਣੋਂ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ, ਦਿਤਾ ਹੈ :-

“ਰਾਗ ਵਡਹੰਸ ਮਹਲਾ ੫ ਛੰਤ ਸਤਾਰਵਾਂ ੧੭ ॥

ਪ੍ਰਭ ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਮਰਥਾ ਰਾਮ ।

ਰਾਖੁ ਜਗਤੁ ਸਗਲ ਦੇ ਹਥਾ ਰਾਮ ॥

ਬਿਨਵੀਤ ਨਾਨਕੁ ਸੁਖ ਨਾਮਿ ਭਗਤੀ ਦਰ ਵਜਹ ਅਨਹਰ ਵਾਜੇ
॥੪॥੧॥੧੭॥

ਛੰਤ ਵਡਹੰਸ ਕਾ ਰਹਿਆ ਹੋਇਆ ਪਿਛੋਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਸਤਾਰਵਾਂ
ਸਮਾਲਿ ਵਾਚਣਾ ਲਿਖਣਾ ।”

ਜੋ ਲਿਖਾਰੀ ਸਿਖ ਆਪਣੀ ਲਿਖੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਉਤਾਰੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ
ਉਮੀਦ ਰਖਦਾ ਸੀ ।

ਤਤਕਰੇ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਕੇ ਲਿਖੇ ਹਨ,
ਪਹਿਲੇ ਅਠ ਗੁਰੂਆਂ ਅਤੇ ਬਾਬੇ ਗੁਰਦਿਤੇ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ
ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ । ਇਹ ਏਸ ਬੀੜ ਦੇ ੧੭੨੮ ਸੰਮਤ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਗਏ
ਹੋਣ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਵਾਲੀ ਥਿਤ
ਦੇਣ ਵਿਚ ਜੋ ਗਲਤੀ ਨਾਮ ਨਾ ਦੇਣ ਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਦਸ ਵਰ੍ਹੇ
ਪਿਛੋਂ ਏਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਠੀਕ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ :-

“ਸੰਮਤ ੧੬੯੫ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੫ ਚਾਰ ਘੜੀਆਂ ਦਿਨ ਰਹਿੰਦੇ
ਸ੍ਰੀ ਸਤਿ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀਓ ਸਮਾਣੇ ।”

ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ‘ਸਤਿਗੁਰੂ’ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਪਹਿਲੇ
ਪਹਿਲ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਥਿਤ ਅਸੂ ਵਦੀ ੧੦
ਦਿਤੀ ਹੈ ।

ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪਿਛੋਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਏਸ

ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਚਾਹੜੀ। ਨੌਂ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਪੁਰ ਧੁਨੀਆਂ ਨਹੀਂ
 ਦਿਤੀਆਂ; ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਹੇਠਾਂ ਮੀਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ, ਅਤੇ ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ
 ਹੇਠਾਂ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਨਾ ਉਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਹੀ
 ਦਿਤੇ ਹਨ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ਬੂੜੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਜਾਂ
 ਉਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਉਤਾਰੇ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ।

ਇਹ ਬੀੜ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹੈ, ਜਿਹੀ ਕੋਈ ਹੋਰ, ਜੋ
 ਹੁਣ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

੧੩-ਗ੍ਰੰਥ ਧਰਮਸਾਲਾ ਪੈਂਹਦਾ ਸਾਹਿਬ, ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ।

ਮਹਲਾ ਸੈਦਪੁਰੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਬਾਵਿਆਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਈ
 ਇਹ ਪੈਂਹਦਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਮਥੇ ਤੇ ਨਾਮ ਦਾ
 ਪਥਰ ਲਗਾ ਹੈ। ਉਸ ਪਥਰ ਪੁਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :-

“ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ। ਧਰਮਸਾਲਾ ਮਹਾਰਾਜ ਭਾਈ
 ਪੈਂਹਦਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਮਾਈ ਵੀਰੋ ਜੀ ਭਾਈ ਨਾਨੂ ਸਿੰਘ ਜੀ
 ਕੀ ਦਾਸਨ ਦਾਸ।

ਭਾਈ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਹਕੀਮ। ਜੇਠ ੧੯੬੯ ॥”

ਮਹਾਰਾਜ ਭਾਈ ਪੈਂਹਦਾ ਜੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਿਖ ਸਨ। ਕਿਤੇ ਨਾਮ
 ਪੈੜਾ ਜੀ ਕਰਕੇ ਦਿਤਾ ਹੈ! ਭਾਈ ਨਾਨੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਾਈ ਪੈਂਹਦਾ ਜੀ ਦੇ
 ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਹੋਏ ਹਨ, ਜੋ ਉਸਮਾਨ ਖੱਟੜ ਜ਼ਿਲਾ ਹਜ਼ਾਰਾ ਦੇ
 ਵਸਨੀਕ ਸਨ, ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਡਿਤਣ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਉਸ ਦੇਸ
 ਵਿਚ ਪਰਚੋਲਤ ਹਨ। ਦਾਅਵਾ ਇਹ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ
 ਸਾਹਿਬ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਸਖਤ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਪੈਂਹਦਾ ਜੀ ਨੂੰ ਏਸੇ

ਸਕਲ ਵਿਚ ਬਖਸ਼ਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੇ ਹੋਰ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਈਰਖਾ ਹੋਈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਹੇਠਾਂ ਲੁਕਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਸਤਾਂ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਕਢਕੇ ਏਧਰ ਲੈ ਆਏ। ਪਾਣੀ ਨੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਅਖਰਾਂ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸੇ ਪੁਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਖਾਲੀ ਹਾਸੀਏ ਪੁਰ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਅਸਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਦੇ ਦਾਗ ਵਾਲੇ ਇਹ ਪਤਰੇ ਏਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦਿਖਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਭੀ ਵੇਖੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹੇਠਾਂ ਏਸ ਦਾ ਕੁਝ ਹਾਲ ਦਸਿਆ ਹੈ।

ਸਰਦਾਰ ਸਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਦੋੜੀਏ ਨੇ ਡਾਕਟਰ ਲਾਇਟ-ਨਰ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦਾ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ੪੦੦੦ ਸਫੇ ਦੇ ਕ੍ਰੀਬ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਥਾਂ ਦੇ ਭੀ ਲੇਖ ਹਨ। ਮੈਂ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਅਨੰਦਪੁਰ ਗਿਆ ਤੇ ਨਿਰਾਸ ਮੁੜਿਆ। ਪਰ ਏਸ ਪੌਹਦਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਦਾ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇਖਕੇ ਮੇਰੀ ਤਸਲੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਇਹੋ ਗ੍ਰੰਥ ਸੀ ਜਿਸ ਵਲ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਸੀ।

ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਪੁਰਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਅਸਲੀ ਪਹਿਲੀ ਸਕਲ ਵਿਚ ਇਹ ਸੰਮਤ ੧੬੬੩ ਅਤੇ ਸੰਮਤ ੧੭੦੧ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜੋ ਹੋਰ ਵਰਕੇ ਜਾਂ ਅਭ ਅਤੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਕਢੇ ਪਤਰੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਭ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤਕ ਵਿਚ ਅਭ ਅਭ ਸਮਿਆਂ ਪੁਰ ਲਿਖੇ ਗਏ ਸਨ। ਖਾਲੀ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਵਰਕੇ ਨਵੀਨ ਦਿਸਦੇ ਹਨ।

ਏਸ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ੧੭੦੫ ਵਰਕੇ ਹਨ। ਕਾਗਜ਼ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਟਤਿਆ ਹੈ, ਕੋਈ ਪਤਰੇ ਮੋਟੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਹਨ, ਕੋਈ ਪਤਲੇ ਦੇ, ਕੋਈ ਖਰਵੇ ਤੇ ਕੋਈ ਘੋਟੇ ਹੋਏ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ। ਕੋਈ ਕਾਗਜ਼ ਮਾਮੂਲੀ ਭੂਤੇ ਜਾਂ ਗਾਰਨੀ ਰੰਗਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਈ ਡਾਢਾ ਚਿਟਾ। ਲਿਖਤ ਵੀ ਕਈ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੇ ਹਥਾਂ ਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੋਟੀ ਤੇ ਬ੍ਰੀਕ ਹੈ। ਕਈ ਕਈ ਵਰਕੇ ਵਿਚ ਕੋਰੇ ਭੀ ਪਏ ਹਨ। ਕਿਤੇ ਸਾਰੇ ਸਫੇ ਪਰ ਦਸ ਪਾਲਾਂ,

ਤੇ ਕਿਸੇ ਪੁਰ ੨੪; ਪਾਲ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ੨੨ ਜਾਂ ੨੩ ਅਖਰ ਅਤੇ
 ਕਿਤੇ ੩੭ ਤੋਂ ੪੦ ਅਖਰ। ਬਹੁਤਾ ਹਿਸਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲਿਆ ਹੈ,
 ਪਰ ਹੋਰ ਪੋਥੀ ਗ੍ਰੰਥਾਂ 'ਆਤਮ ਪ੍ਰਬੋਧਨ,' 'ਹੋਰ ਉਸਤਤੀ,' 'ਪ੍ਰਾਣ
 ਸੰਗਲੀ' ਆਦਿ ਦੇ ਪਤਰੇ ਵੀ ਵਿਚ ਧਰ ਕੇ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਅਡ ਅਡ
 ਖੁਲ੍ਹੇ ਪਤਰੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਕੁਝ ਗੁਰਬਾਣੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਸਤੋਤ੍ਰ ਆਦਿ ਲਿਖੇ
 ਸਨ, ਉਹ ਭੀ ਨਾਲ ਰਖ ਕੇ ਇਕ ਜਿਲਦ ਕਰਾ ਲਈ ਹੈ। ਛੋਟੇ ਵਡੇ
 ਵਰਕਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰਲੇ ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਹਾਸ਼ੀਆ ਜੋੜ ਕੇ ਇਕੋ ਜੇਡਾ
 ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਵਰਕਿਆਂ ਪੁਰਗਿਨਤੀ ਦੇ ਅੰਕ ਨਵੇਂ
 ਸਿਰੇ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਵਰਕੇ ਤੇ ਪੁਰਾਣਾ ਅੰਕ, ਜੋ ਪਹਿਲੀ
 ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਸੀ, ਹਾਸ਼ੀਏ ਹੇਠਾਂ ਨਾ ਆ ਕੇ ਦੁਣ ਤਕ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਫਕੀਰਾਂ ਦੇ ਕਚਕੋਲ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਤਨਾਜਾ
 ਰਲਿਆ ਮਿਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਸਮਝੋ, ਜੋ ਬਾਣੀਆਂ ਵਾਲੇ ਪਤਰੇ, ਏਸ
 ਬਿਆਲ ਨਾਲ ਕਿ ਬੇਅਦਬੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਜਿਲਦ ਬਨ੍ਹ
 ਲਈ ਗਈ ਹੈ। ਸੋ ਏਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ, 'ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ' ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ
 ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਰਖਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਜੇਹੜਾ
 ਭਾਗ ਸੁਦ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ ਬਾਹਰੋਂ ਬਾਣੀ
 ਅਤੇ ਸਾਖੀਆਂ ਰਲਾ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਪਤਰੇ ੩੮੨ ਪੁਰ 'ਸਦ'
 ਦੇ ਕੇ ਬਟ ਈ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪਤਰੇ ੩੮੩ ਪੁਰ 'ਸਾਖੀ ਗੁਰੂ
 ਅਮਰਦਾਸ ਕੀ' ਦਿਤੀ ਹੈ ਜੋ ੧੩ ਸਫਿਆਂ ਪੁਰ ਮੁਕੀ ਹੈ। ਏਸੇ
 ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚ 'ਜੁਗਾਵਲੀ,' 'ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ' ਦੇ ਹਿਸੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਖੀਆਂ
 ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ 'ਸਾਖੀ ਮਹਲੇ ਪੰਜਵੇਂ ਕੀ' ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ
 ਵਿਚ 'ਪੰਜ ਕਮ ਕਰਨੇ' ਅਤੇ 'ਪੰਜ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰਨੇ' ਵਾਲੇ ਦਸੇ ਹਨ
 (ਦੋਖੋ ਪਤਰਾ ੧੨੬੦)। ਇਹ ਸਾਖੀ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਚਿਟਾ ਗ੍ਰੰਥ
 ਤੋਂ ਵੀ ਪੰਜਾਹ ਮੀਲ ਹੇਠਾਂ ਦਖਨ ਵਲ ਇਕ ਕਸਬੇ 'ਬਣੀ ਗ੍ਰੰਥ'
 ਜਾਂ 'ਬਾਂਸਖਾਲੀ' ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸੰਗਤ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਛੇ

ਲਿਖੀ ਦੇਖੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਅਪਰੈਲ ੧੯੧੫ ਵਿਚ 'ਛਾਕਾ ਰੀਵੀਊ' ਤੇ 'ਦੀ ਸਿਖ ਰੀਵੀਊ' ਵਿਚ ਲੇਖ ਦੋਂਦਿਆਂ ਏਸ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਸਾ ਦੇ ਦਸ ਅਹਿਕਾਮ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਖੀ ਵੀ ਕਿਸੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਪਤਰੇ ਪੁਰ ਲਿਖੀ ਸੀ, ਜੋ ਲੈ ਕੇ ਜਿਲਦ ਵਿਚ ਗੱਡ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਵਿਧੀ ਨਿਖੇਧੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਬਰਾਬਰ ਬਰਾਬਰ ਕਾਲਮਾਂ ਵਿਚ ਰਖੇ ਹਨ। ਤਤਕਰੇ ਤੋਂ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ '੩੮੩ *ਸਾਖੀਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀਆਂ' ਏਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ।

ਦੋ ਖੁਲ੍ਹੇ ਪਤਰੇ ਹੋਰ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਆਪਣੀ ਹਥੀਂ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਪਨੇ ੧੩੩੫ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਫੇ ਉੱਤੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸਵੈਯਾ ਤੇ ਦੋਹਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਾਜ਼ਕੇ ਬ੍ਰਹਿਮਣਾਂ ਦੀ ਰੋਟੀ ਮਾਰ ਦੇਨ ਦੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮਿਸ਼ਰ ਜੀ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:— 'ਜੇ ਕੁਛ ਲੇਖ ਲਿਖਯੋ ਬਿਧਨਾ ਸੋਊ ਪਾਈਯਤ ਮਿਸਰਜੂ ਸ਼ੋਕ ਨਿਵਾਰੋ।... ਦੋਹਰਾ। ਚਟਪਟਾਇ ਚਿੱਤ ਮੈ ਜਰਯੋ ਤ੍ਰਿਨ ਜਿਉ, ਕ੍ਰੁਧਿਤ ਹੋਏ। ਖੋਜ ਰੋਜ ਕੇ ਹੋਤ ਲਗ ਦਯੋ ਮਿਸਰਜੂ ਰੋਇ।' ਅਗਲੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਪਤਰੇ ਪੁਰ, ਜਿਸ ਪੁਰ ਗਿਨਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਕ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹਥੀਂ ਅੱਠ ਰੁਬਾਈਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਰੁਬਾਈ ਵਖਰੇ ਰੁਖ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਾਇਰ ਆਪਣੇ

*ਜੇਕਰ ਇਹ ੩੮੩ ਸਾਖੀਆਂ ਉਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚੋਂ ਨਕਲ ਕਰਕੇ ਵਖਰੀਆਂ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਛਾਪ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਨ, ਤਦ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ 'ਸਾਖੀ ਸੰਗ੍ਰਹ' ਕਹੇ ਜਾ 'ਜਨਮ ਸਾਖੀ' ਜਾਂ 'ਇਤਿਹਾਸ ਪੁਸਤਕ' ਕਹੇ, ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ, ਮੈਂ ਇਕ ਮੁਕਾਮੀ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਏਸ ਕੰਮ ਦੇ ਕਰਨ ਲਈ ਖੋਜਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਏਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਇਮਤਹਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸੱਤ ਘੰਟੇ ਇਕੋ ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਲਾਏ ਸਨ; ਸਾਖੀਆਂ ਨਕਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਸੱਤ ਘੰਟੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਛਾਕਟਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਅਗਲੀਆਂ ਗਰਮੀ ਦੀਆਂ ਫੁਟੀਆਂ ਏਥੇ ਲਗਾਨ ਦਾ ਅਕਰਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ੴ
 ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁ
 ਜਪੁ ਜਿਹ ਭਉ ਜਿਹ ਦੈ
 ਵੇ ਸੁਕੁਲ ਮੁਗਤਿ ਸੁ
 ਨਸੀ ਸੈ ਭੰਗੁਰ ਪਰਸਾਦੈ

ਸਤਿਗੁਰ
 Guru Gobind Singh

No 6.

ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰ
 ਖਰਾਤੁ ਭਉ ਭਵੈ
 ਮੁਕਲ ਮੁਗਤਿ ਮੁਨ
 ਨਸੁ ਭੰਗੁਰ ਪਰਸਾਦੈ
 Guru Hargobind Sahib

All three above
 were traced from
 the originals by G.B.S.

ੴ
 ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ
 ਪੁਰਖੁ ਨਰ ਭਉ
 ਜਿਹ ਦੈ ਵੇ ਸੁਕੁਲ
 ਮੁਗਤਿ ਮੁਨਸੀ
 ਸੈ ਭੰਗੁਰ ਪਰਸਾਦੈ

This was copied by G.B.S.

ੴ
 ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰ
 ਖਰਾਤਿ ਭਉ ਭਵੈ
 ਮੁਕਲ ਮੁਗਤਿ ਮੁਨਸੀ
 ਸੁ ਭੰਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ

ਬਿਅਰ ਬਣਾਕੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਕਾਗਜਾਂ ਪਰ ਲਿਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਦਰੁਸਤ ਕਰਕੇ ਬਿਆਸ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਰੁਬਾਈਆਂ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ; ਹੋ ਸਕਿਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਏਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ 'ਦਸਮੇਸ਼ ਦੀ ਬਾਣੀ' ਵਿਚ ਦਿਆਂਗੇ। ਜਿਲਦ ਬਨੁਦੇ ਵੇਲੇ ਚੋਹਿਰੇ ਦੇ ਇਹ ਦੋ ਸ਼ਬਦ 'ਮਿਸਰਜੂ ਰੋਇ' ਕੱਟ ਗਏ ਹਨ। ਸਵੈਯੇ ਦੇ ਸਿਰ ਪੁਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਆਪਣੀ ਹਥੀਂ ਲਿਖਿਆ ਲੇਖ, 'ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ' ਅਤੇ 'ਸ' ਦੇ ਉਪਰ ਓਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਖਾਸ ਨਿਸ਼ਾਣ ੯+ (ਬਿੰਦੀ ਤੇ ਚਰਖੜੀ,) * ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਇਕ ਖੁਲ੍ਹੇ ਪੜ੍ਹੇ ਪੁਰ ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸਤੋਤ੍ਰ ਸਾਮੀ ਸੰਕ੍ਰਾਚਾਰਯ ਵਿਰਚਿਤ ਕਿਸੇ ਗੰਗਾਦਾਸ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਏਸ ਸਤੋਤ੍ਰ ਦੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੬੬੩ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਮਤ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ, ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਦੋ ਬਰਸ ਪਹਿਲੋਂ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਗੰਗਾਦਾਸ ਕੀਰਤਿਪੁਰ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਇਹ ਪੜ੍ਹਾ ਖਾਸ ਪੁਰ ਟਾਂਡਾਂ ਨਗਰ ਵਿਚ, (ਅਜੁਧਿਆ ਮੰਡਲ ਦੇ ਅੰਦਰ) ਆਪਣੇ ਇਕ ਪਰਮ ਮਿਤ੍ਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸਿਖ ਦੇ ਸਿਮ੍ਰਨ ਤੇ ਪਾਠ ਵਾਸਤੇ ਲਿਖਿਆ। ਕੁਝ ਸਤਰਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਏਸ ਪੜ੍ਹੇ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ਹੇਠ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ।

* ਇਕ ਬਿਆਸੋਫਿਸਟ ਨੇ ਏਸ ਨਾਮ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਵੀ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਖੜੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਅਸਲ ਏਸ ਪਵਿਤ੍ਰ ਚੰਨ ਦੀ, ਲਿੰਗਮ ਅਤੇ ਯੋਨੀ ਹੀ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਭੁਲ ਭੁਲਾ ਗਈ ਹੋਵੇ।

† 'ਟਾਂਡਾਂ', ਵਣਜਾਰਿਆਂ ਦੀ ਰਾਤ ਠਹਿਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਜਾਂ (Camping Ground) ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਪਿਛੋਂ ਪਿੰਡ ਕਸਬੇ ਵਧਕੇ 'ਟਾਂਡਾਂ' ਅਖਵਾਏ ਹਨ, ਜੋ 'ਟਾਂਡਾਂ' ਨਾਮ ਦੇ ਪਿੰਡ ਬਹੁਤ ਹਨ। ਸਿੰਧ ਵਿਚ ਏਸ ਨਾਮ ਨੂੰ 'ਟਾਂਡੋ' ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ। ਵੰਡਾਬਾਦ ਜਾਂ ਅਜੁਧਿਆ ਦੇ ਪਾਸ ਭੀ ਇਕ ਟਾਂਡਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ। ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਟਾਂਡੋ ਹਨ।

‡ ਅਜੁਧਿਆ-ਮੰਡਲ-ਅਜੁਧਿਆ ਦੀਆਂ ਵਸਤੀਆਂ (Suburbs)

श्री रामो जयति ।

अविनयमपनय विकल्पोदमयमनः समय विभयन
सतृक्लं भूतदयं विसतरयंतार ।.....

नारायण करुणामय शरणी करवाणी तावकौ चरणौ॥

इति शवदीये वदन सरोज सदा वसतु ॥

इति श्री शंकराचार्य विरचितं शवदी सतोत्रं समाप्तं ।

ऐषे बुध अषरां उते सिआगी डेरके डेर हेठां लिखिआ है:-

गंगादासमिश्रेण अयोध्या मण्डले

वासपुर टांडारव्ये नगर वासिना

श्री नानक पुरोः शुभम नाम्नो

शिष्याय परम मित्राय समरणार्थं

पाठार्थंच । संवत् १६६३ मास

ज्येष्ठ शुक्लाष्टम्यां बुद्धवारे

ਪੜੇ ੧੩੩੨* ਦੇ ਸਾਮੁਣੇ ਪਾਸੇ ਅਤੇ ਪੜੇ ੧੩੩੫* ਦੇ
ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਤਿੰਨ 'ਨਿਸ਼ਾਨ' ਹਨ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ,
ਗੁਰੂ ਹਰ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।
ਦੋ ਦਾ ਮੈਂ ਟਰੇਸਿੰਗ ਕਰ ਲੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਇਤਨਾ ਮਪਮ ਸੀ ਕਿ
ਟਰੇਸਿੰਗ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ, ਜੋ ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਨਕਲ ਕਰ ਲਈ,
ਜਿਤਨੀ ਕੁ ਠੀਕ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਹੋ ਸਕੀ । ਉਹ ਤਿੰਨੋਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਮੁਣੇ
ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲਾ ਭਾਗ ਵੀ ਅਡ ਅਡ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ
ਪੜੇ ਇਕਠੇ ਕਰਕੇ ਬਣਿਆ ਹੈ । ਪੜੇ ੫੭੬ ਪੁਰ ਇੱਕ ਦਾ ਮਥੇ

ਦਾ ਸਫ਼ਾ (Title Page) ਹੀ ਲਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਲੀਕਾਂ ਖਿਚਕੇ ਕੁਝ ਖ਼ਾਨੇ ਬਣਾਏ ਹਨ, ਅਤੇ ਬੋਲ-ਬੁਟੇ ਪਾਣੇ ਸਨ ਪਰ ਨਹੀਂ ਪਾਏ ਗਏ। ਓਥੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:-

“ਲਿਖਿਆ ਗਿਰੰਥ ਮਾਧੋ ਬਨ”

ਉਸ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਛੋਟੇ ਖ਼ਾਨਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਲਫਜ਼ ਲਿਖੇ ਹਨ : ‘ਸਤਿਗੁਰੂ’; ‘ੴ ਸਤਿਗੁਰੂ’। ਪਤੇ ੩੯੦ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਪਹਿਲੇ ਛੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਣ ਦੇ ਬਿਤ ਸੰਮਤ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਸੰਮਤ ਇਕ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਹਥ ਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਦੋ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹਥ ਦੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰ :-

ਸੰਮਤ ੧੬੯੬ ਚੇਤ੍ਰ ਸੁਦੀ ਦਸਮੀ ਸ੍ਰੀ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਸਮਾਣੇ।

ਸੰਮਤ ੧੭੧ ਚੇਤ੍ਰ ਸੁਦੀ ਪੰਚਮੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ਕੀਰਤਿ।

ਸੰਮਤ ੧੬੯੫ ਦੀ ਥਾਂ ਸੰਮਤ ੧੬੯੬ ਗਲਤ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਸੰਮਤ ੧੭੦੧ ਲਿਖਣਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਕੀਰਤਿ ਤੋਂ ਮਤਲਬ ਕੀਰਤਿਪੁਰ ਤੋਂ ਹੈ, ਪੁਰ ਲਿਖਣੋਂ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਮਤ ਕਿਸੇ ਵਖਰੇ ਪਤੇ ਪੁਰ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਨੌਂ ਕੋਰੇ ਵਰਕੇ ਕਢਕੇ ਏਥੇ ਜੜੇ ਹਨ, ਕੋਰੇ ਵਰਕਿਆਂ ਪੁਰ ਹਾਸ਼ੀਏ ਦੀਆਂ ਖ਼ਾਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੀਕਾਂ ਖਿਚੀਆਂ ਇਹ ਗਲ ਦਸ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਛੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਿਤਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਏਸ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਕਤ ਦੀ ਲਿਖੀ ਸਿਧ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਵਰਕੇ ਜੋ ਪਤਲੇ ਪਰ ਘੋਟੇ ਹੋਏ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਹਨ, ਲੈਕੇ ਓਹਨਾਂ ਪੁਰ ਪਤੇ ਦੇ ਅੰਕ ੪੦ ਤੋਂ ੪੪ ਦੇਕੇ ਜਿਲਦ ਅੰਦਰ ਬਝੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਪਤੇ ੪੦ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਫ਼ੇ ਪੁਰ ਇਕ ਹੋਰ ‘ਨਿਸ਼ਾਣ’ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਲਿਖਤ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਵਖਰੀ ਹੈ।

‘ਵਾਰਾਂ’ ਉਪਰ ‘ਧੁਨੀਆਂ’ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਕਰ ਪੜ੍ਹੇ ੧੧੩੫ ਪੁਰ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਉਪਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ: ‘ਟੁੰਡੇ ਅਸਰਾਜੇ ਕੀ ਧੁਨੀ’। ਨਾਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੇ ਸੋਲਾਂ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਬੀੜ ਬਾਬਤ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਵਧ ਘਟ ਤੇ ਅਤੇ ਪਿਛੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਏਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ* ਲਗਾਣਾ, ਏਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਤਤਕਰੇ ਨੇ ਬੜਾ ਸੁਖਾਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਏਸ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੇ ਖਬੇ ਪਾਸੇ, ਤੇ ਪੜ੍ਹੇ ਦਾ ਅੰਕ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਜੇ ਪਾਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸਿਲਸਲੇਵਾਰ ਅੰਕ ਉਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਹਰ ਰਾਗ ਦੇ ਪਿਛੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਜੋੜ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਹੇਠਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਨਤੀ* ੧੩੬ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਫੁਟ ਨੋਟ ਵਿਚ ਸਭ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਤਤਕਰਾ ਭੀ ਮੁਕੱਮਲ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਹੋਰ ਬਾਣੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਬੁਟਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਕੀਮ ਨੇ, ਜੋ ਭਾਈ ਨਾਨੂ ਸਿੰਘ

*ਤਰਤੀਬ ਅਤੇ ਗਿਨਤੀ ਇਉਂ ਦਿਤੀ ਹੈ:—

ਸੀ ਰਾਗ ੧੩੬: ਮਾਝ ੧੦੭: ਗਉੜੀ ੨੮੧: ਆਸਾ ੨੧੪: ਬਿਲਾਵਲ ੪੫; ਗੋਭ ੨੮; ਰਾਮਕਲੀ ੧੩੧. ਸੂਹੀ ੧੦੦; ਬਿਲਾਵਲ ਫੇਰ ੧੧੦: ਆਸਾ ਫੇਰ ੮੬: ਗੁਜਰੀ ੬੧: ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ ੪੭: ਸੂਹੀ ਫੇਰ ੩੦: ਮਾਰੂ ੧੪੨: ਕੇਦਾਰਾ ੧੯; ਤੁਖਾਰੀ ੧੧: ਧਨਾਸਰੀ ੯੬; ਟੋਡੀ ੩੩. ਬੋਰਾੜੀ ੭; ਭੀਮ ਪਲਾਸੀ (ਨਵਾਂ ਨਾਮ) ੬: ਜੈਤਸਰੀ ੨੦: ੩੮੩ ਸਾਖੀਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀਆਂ। ਸ਼ਬਦ ਨਾਵੇਂ ਮਹਲੇ ਕੇ ੧੬; ਸੋਰਠ ੧: ਬਸੰਤ ੧; ਤਿਲੰਗ ੨੩: ਮਾਲੀ ਗੋੜਾ ੧੪; ਭੈਰੋਂ ੯੯; ਬਸੰਤ ਫੇਰ ੬੯; ਸੋਰਠ ਫੇਰ ੧੩੭; ਬਿਹਾਗੜਾ ੧੬; ਸਾਰੋਗ ੧੬੫; ਕਾਨੜਾ ੭੦; ਕਲਿਆਨ ੨੪: ਨਟ ਨਾਰੇਣ ੨੫, ਵਡਹੰਸ ਪ੨; ਪੁਭਾਤੀ ੫੯; ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ੨੧੪, ਸੁਭੋਕ ਫਰੀਦ ੧੪੦; ਬਾਣੀ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ੨੬੮; ਵਾਰਾਂ ਕਾ ਜੁਮਲਾ ੨੨: ਗ੍ਰੰਥ ਕਾ ਤਤਕਰਾ। ਪਾਣ ਸੰਗਲੀ ਕਾ ਤਤਕਰਾ ੨੭ ਧਿਆਇ; ਮਵੇਯੋ ੨੭, ਸਲੋਕ ਮਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ੬੭, ਗਾਥਾ ੨੪, ਫੁਨਹੇ ੨੩, ਚਉਬੇਲੇ ੪ = ੩੩੨੦ ਸੰਪੂਰਣ ॥

ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਰ੍ਹ ਸਨ, ਮੈਨੂੰ ਸੰਨ ੧੯੧੭ ਵਿਚ, ਮੇਰੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਹੇਠਲੀ ਚਿਠੀ ਲਿਖੀ ਸੀ:-

“ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜੋ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬਖਸ਼ਿਸ਼, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਨੇ ਅਸਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰਕੇ ਕੀਤੀ ਸੀ; ਇਹ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਸੇ ਪਹਿਲੇ ਕਾ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਮਹਾਰਾਜ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਜੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਭੀ ਹੋਣ ਤੇ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭੀ ਲਿਖੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੬੯੩ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

(੨) ਨਾਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸਿਰਫ ੧੪, ੧੫ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਹਨ। ਮਹਿਲ ੯ ਦੀ ਹੋਰ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ।

(੩) ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਪੰਜ ਸਤ ਸ਼ਬਦ ਪਹਿਲੇ ਲਿਖਕੇ ਫੇਰ ਸ਼ਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਫਰੀਦ ਜੀ ਤੇ ਫੇਰ ਹੋਰ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹੋਂ।

(੪) ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਫਿਰ ਅਗੇ ਹੈ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ, ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ, ਮਾਲਕੋਸ਼ ਦੀ ਵਾਰ, ਰਾਗ ਮਾਲਾ, ਮੁੰਦਾਵਣੀ, ਸ਼ਲੋਕ, ਫਿਰ ਰਾਗਮਾਲਾ, ਫੇਰ ਦੋਆਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਦਸਤਖਤ, ਫਿਰ ਜੁਗਾਵਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ ਦੇ ੨੫ ਧਿਆਦਿ, ਫਿਰ ਸਵੈਯੇ, ਸਲੋਕ, ਰਤਨਮਾਲਾ, ਕੁਛ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭੀ ਹੈ।”

ਹੋਰ ਸਵਾਲ ਜੋ ਮੈਂ ਕਰ ਭੇਜੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਉਤ੍ਰ ਹਕੀਮ ਜੀ ਨੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ।

ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ‘ਟਿਕੇ ਦੀ ਵਾਰ’ ਜੋ ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਤਥਾ ਸਤੋ ਭੂਮ ਦੀ ਕਹੀ ਹੈ, ਉਸਦੀਆਂ ਅਠ ਪਉੜੀਆਂ ਆਮ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ; ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦੋ ਹੋਰ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ ਪੁਰ ਕਹਿਕੇ ਅਠ ਦੀ ਥਾਂ ਦਸ ਪਉੜੀਆਂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭੀ ਸਤੋ ਬਲਵੰਡ ਨੇ ਹੀ ਰਚੀਆਂ ਹੋਨਗੀਆਂ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ। ਵਾਧੂ ਦੋ

ਪਉੜੀਆਂ ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਹਨ:-

ਪੰਚਾਇਣ ਕਾਇਆਂ ਪਲਟਿ ਬਾਏ ਛੇਵੇਂ ਕੀਉਨ ਨਿਵਾਸ ।
ਉਤਰਿਆ ਅਉਤਾਰ ਲੈ ਬਾਲ ਰੂਪੀ ਸਭ ਗੁਣ ਤਾਸ ।
ਪਿਛੇ ਕੁਦਰਤਿ ਘਤਿਓਨਿ ਧਰਿ ਤੋਕ ਤੋਲਿਓਨੁ ਅਕਾਸ ।
ਦਿਨਸ ਚੜ੍ਹਾਇਉਨੁ ਰਾਤਿ ਘਤਿ ਕੁਦਰਤ ਕੀਉਨੁ ਪਰਗਾਸ ।
ਆਇ ਵਾਉ ਨਾ ਡੋਲਈ ਪਰਬਤ ਜਿਵੇਂ ਕਓਲਾਸੁ ।
ਨਾਨਕ ਅੰਗਦ ਅਮਰਦਾਸ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਤੂੰ ਰਾਮਦਾਸ ।
ਪੰਚਾਇਣ ਕਾਯਾਂ ਪਲਟਿ ਬਾਇ ਛੇਵੀ ਕੀਉ ਨਿਵਾਸ ॥੯॥
ਅੰਬਰ ਧਰਤਿ ਵਿਛੋੜਿਓਨੁ ਵਿਣ ਬਮਾਂ ਗਗਨ ਖਲੋਆ ।
ਬਾਥੈ ਤੂੰ ਵਡਿਆਇਉਨ ਸੁਵੰਨੀ ਖਿਵੈ ਚੰਦੋਆ ।
ਚਉਦਹਿ ਰਤਨ ਨਿਕਾਲਿਓਨੁ ਕਲਿ ਅੰਦਰ ਚਾਨਣ ਹੋਆ ।
ਅਗੇ ਡੁਬੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਮੇਦਨੀ, ਦੇ ਹਥੀ ਆਪ ਖਲੋਆ ।
ਨਾਨਕ ਅੰਗਦ ਅਮਰ ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਭੀ ਆਪੇ ਹੋਆ ।
ਪੰਚਾਇਣ ਆਪੇ ਵਰਤਿਆ, ਛਿਆ ਪੁਰਖ ਭੀ ਆਪੇ ਹੋਆ ॥੧੦॥

ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਕਹਿ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਏਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਨਿਰੀ ਗ੍ਰੰਥ
ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹੀ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਪੋਥੀਆਂ ਦੇ ਵਰਕੇ ਕਢਕੇ ਭੀ
ਪਾਏ ਹਨ। ਇਕ ਪੋਥੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ, 'ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਕੀ ਉਸਤਤੀ,
ਨਿਰੰਜਨ ਗੋ ਭਗਤਿ' ਜਿਸਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਹੈ:- 'ਗੁਰਮੁਖ ਨਾਮ
ਨਿਰੰਜਨ ਲੀਜੈ।' ਇਹ ਪੋਥੀ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਵਰਕੇ (ਅੰਕ ੧੫੨੧ ਤੋਂ
੧੬੧੨ ਏਸ ਕਰੋਥ ਵਿਚ) ਹੇਠਾਂ ਵਲੋਂ ਬੋੜੇ ਜਿਹੇ ਭਿਜੇ ਹੋਏ ਹਨ,
ਪਾਣੀ ਜਿਥੇ ਸਭ ਤੋਂ ਡੂੰਘਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਓਥੇ ਕੋਈ ਸਵਾ ਇੰਚ
ਉੱਚਾ ਹੋਊ। ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਏਸ ਪੋਥੀ ਉੱਤੇ ਪਾਣੀ ਡੁਲੀ
ਗਿਆ ਸੀ, ਭਿਜੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰੀਆਂ ਦੀ ਨਕਲ ਪੁਰ

ਕਰਾਮਾਤ ਵਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਪਿਛੋਂ ਘੜ ਲਈ ਗਈ।

ਏਸ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਚਾਰ ਵਰਕੇ ਕੋਰੇ ਛਡਕੇ ਇਕ ਹੋਰ ਪੋਥੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ 'ਆਤਮ ਪ੍ਰਬੋਧਨ ਨਿਰੰਤਰ ਕਥਾ' ਹੈ। ਏਸਨੂੰ 'ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਬੀਹ (ਬੀਚ?) ਵਾਰਲਿਆ' ਦੀ ਹਿਦਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਪਤ੍ਰੇ ੧੬੧੬ ਤੋਂ ੧੬੮੨ ਤੱਕ ਹੈ।

ਏਸਤੋਂ ਪਿਛੋਂ 'ਸਵੈਯਾ ਮ: ਪ' ਦੇਕੇ ਜੁਗਾਵਲੀ ਨਾਲ ਕਈ ਵਰਕੇ ਭਰੇ ਹਨ। ਵਿਚ ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹ ਵਰਕੇ ਡਾਢੇ ਸੁਫੈਦ ਤੇ ਸਫਾਈ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਕਾਗਜ਼ ਹੈ ਤਾਂ ਦੇਸੀ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਈ, ਪਰ ਮਸ਼ੀਨ ਦੇ ਬਣੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੀ ਕਾਤਰਾਂ ਦੀ ਲੋਵੀ (Pulp) ਤੋਂ, ਇਹ ਮੇਰਾ ਕਿਆਸ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਕਿਆਸ ਠੀਕ ਹੈ, ਤਾਂ ਜਿਲਦ ਕੋਈ ਅੱਸੀ ਨੌਵੇ ਵਰ੍ਹੇ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਜਦ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਛਾਪੇਖਾਨੇ ਚਲ ਪਏ ਸਨ ਅਤੇ ਕਾਤਰਾਂ ਰਦੀ ਵਿਚ ਮਿਲ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ।

੧੪-ਦਮਦਮੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ

ਮਘਰ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਦੀ, ਢਾਕਾ ਸੰਗਤ ਵਿਚ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਮਘਰ ਸੁਦੀ ੫ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਇਸ ਬੀੜ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਏਸ ਸਾਕੇ ਤੋਂ ੧੭ ਦਿਨ ਪਿਛੋਂ ਖਤਮ ਹੋਈ। ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:-

“ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਮਿਤੀ ਅਗਹਨ ਵਦੀ ॥੭॥ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਿਆ” ‘ਪਾਭਸ਼ਾਹੀ ੧੦ ਦਾ ਦੋਹਰਾ, ‘ਬਲ ਹੋਓ ਬੰਧਨ ਛੁਟੇ’ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼,

'ਸੰਗ ਸਖਾ ਸਭ ਤਜ ਗਏ ਕੋਈ ਨ ਨਿਭਿਓ ਸਾਥ' ਭੀ
 ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਪੁਜ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਬਾਣੀ
 ਅਡ ਅਡ ਰਾਗਾਂ ਹੇਠਾਂ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਏਸਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਲਿਖਿਆ
 ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਬਾਣੀ
 ਥਾਂ ਥਾਂ ਸਿਰ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਹੈ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ
 ਹੀ ਹੋਣਾ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਦਸਮੇਸ਼ ਏਸ ਵੇਲੇ ਨੌ ਕੂ ਵਰ੍ਹੇ
 ਦੇ ਬਚੇ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ 'ਰਹਿਉ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ' ਦੇ ਬਚਨ
 ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਥਾਪੇ ਜਾ
 ਚੁਕੇ ਸਨ, ਪਰ ਪੰਦਰਾਂ ਸੌਲਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ
 ਨਕਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਗੁਰੂ ਗਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦੀ
 ਬੀੜ ਦਰਯਾ-ਬੁਰਦ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸ ਗਲ ਤੋਂ ਛੇ
 ਕੂ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮਾਖੋਵਾਲ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਤੀਰਥ
 ਯਾਤ੍ਰਾ ਕਰਦੇ ਪਟਨੇ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਥੋਂ ਕਾਹਲੀ
 ਵਿਚ, ਕਬੀਲੇ ਨੂੰ ਪਟਨੇ ਹੀ ਛੱਡਕੇ, ਮਸਾਂ ਡੇਢ ਕੂ ਵਰ੍ਹਾ
 ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਾਪਸ ਆਏ ਸਨ। ਇਹ
 ਬੀੜ ਦੇ ਤਿੰਨ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ।
 ਮਾਮੂਲੀ ਨਤੀਜਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਗਲਾਂ ਤੋਂ ਕਢ ਸਕਦੇ
 ਹਾਂ, ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਏਸ ਬੀੜ ਦੇ
 ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦੀ ਆਪ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ
 ਵੀ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਕੇ ਉਸਦੇ ਥਾਓਂ ਥਾਂਈ ਦਰਜ ਕਰਨ
 ਲਈ ਹਿਦਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਇਹ ਆਗਿਆ ਦੇਕੇ ਫੇਰ
 ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਧਰਮਸਾਲਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਦੌਰੇ ਵਾਸਤੇ ਲੇਕਿਨ

ਅਤੇ ਏਸੇ ਦੌਰੇ ਵਿਚ ਗਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜ ਦਿਤੇ ਗਏ, ਜਿਥੇ ਇਹ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਕੂ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਕ੍ਰੀਬ ਕੈਦ ਰਹੇ। ਬੀੜ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਹਾਲੀ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਥੋੜੇ ਦਿਨ ਪਹਿਲੇ ਕਹੇ ਸ਼ਲੋਕ ਤੇ ਦੁਹਰੇ ਭੀ ਛੇਕੜ ਪੁਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋ ਸਕੇ।

ਇਹ ਬੀੜ ਮਾਖੋਵਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਪੁਰ ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਅਜ ਕਲ ਦਮਦਮਾ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਕਹਾਂਗਾ ਕਿ ਇਹੋ ਦਮਦਮੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹੋ ਹੁਣ ਗੁਰੂ-ਗਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦੀ ਬੀੜ ਸੀ ਅਤੇ ਸੰਮਤ ੧੭੬੧ ਤਕ ਰਹੀ। ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਈ ਇਹ ਗਲ ਕਿ ਇਹ ਢਾਕੇ ਕਿਵੇਂ ਜਾ ਅਪੜੀ, ਏਸਦਾ ਜਵਾਬ ਸੁਖੱਲਾ ਹੈ। ਜਦ ਸੰਮਤ ੧੭੬੧ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛਡਣਾ ਪਿਆ; ਅਤੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨੇ ਏਸ ਕਸਬੇ ਨੂੰ ਢਾ ਵੇਰੀ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਓਸ ਵਕਤ ਕੋਈ ਸਿਖ ਢਾਕੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦਾ, ਜੋ ਦਰਸ਼ਣਾ ਨੂੰ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਏਸ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਢਾਕੇ ਲੈ ਗਿਆ, ਜਿਥੇ ਇਹ ਹੁਣ ਤਕ ਸਾਂਭਿਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਏਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਤੀਹ ਵਰ੍ਹੇ ਤਕ ਨਹੀਂ ਵਸਿਆ।

ਮੈਂ ਏਸਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਬੀੜ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹੋ ਜੋ ਇਹ ਮੁਕੰਮਲ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸੇ ਨੂੰ ਮੈਂ 'ਦਮਦਮੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' ਦਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਨਾਮ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਏਸ ਦਾ ਇਮਤਹਾਨ ਕੁਝ ਵੇਰਵੇ ਨਾਲ

ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਮਾਕੋਵਾਲ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਪਾਸ ਕੋਹੜੀ ਬੀੜ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨਕਲ ਕੀਤੀ? ਏਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਇਸ ਇਮਤਿਹਾਨ ਤੋਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਬੀੜ ਭਾਈ ਬਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਕੋਈ ਉਤਾਰਾ ਸੀ—ਦੋਬੀ ਜਾਂ ਪੰਜਵੀਂ ਥਾਂ । ਸਾਰੀਆਂ 'ਧੁਨੀਆਂ' ਵਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਅਸਲ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਹਥ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ । ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਹੇਠਾਂ ਮੀਰਾਂ ਬਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਪੂਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਭੀ ਅਸਲ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਹਥੀਂ । ਸਾਰੰਗ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਇਕੋ ਸ਼ਬਦ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਜੋ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ ਭਾਈ ਬਨੋ ਨੇ ਪਾਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਨਾ ਉਸਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ਜੋਹੜਾ ਸ਼ਬਦ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਮਦਾ ਫਰਕ ਛਾਪੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਇਤਨਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਥਾਈਂ 'ਲੋਕ' ਦੀ ਬਜਾਏ 'ਲੋਕਾ' ਪਾਠ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । 'ਸੋ ਪੁਰਖ' ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਨਿਤਨੇਮ ਦੀ ਬਾਣੀ ਰਹਿਰਾਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਦਿਤੇ ।

ਤਤਕਰੇ (Contents)

'ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਪੋਥੀ ਕਾ ਤਤਕਰਾ ਰਾਗਾਂ ਕਾ' ਇਹ ਸਿਰਨਾਵਾਂ ਦੇਕੇ ਏਸ ਗੁੰਬ ਦੇ ਲਿਪੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ਇਉਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:—'ਸੰਮਤ ॥ ੧੭੩੨ ॥ ਮਿਤ' ਅਗਸਤ ਵਦੀ ॥੭। ਗਰੰਥ ਲਿਖਿਆ ।' ਫੇਰ ਹੈ—'ਜਪੁ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੋਉ ਕਿਆ ਦਸਖਤਾਂ ਕਾ ਨਕਲੁ ਥਾ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਕਲੁ, ਨਕਲੁ ਕਾ ਨਕਲ, ਕਾ ਨਕਲ, ਕਾ ਨਕਲ, ਕਾ ਨਕਲ, ਨਕਲ ਕਾ ਨਕਲ ਤਿਸ ਕਾ ਨਕਲ ।' ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਜਪੁਜੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਹਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਪਗੀ ਤੋਂ ਯਾਹਰਵੇਂ ਥਾਂ ਨਕਲ ਸੀ । ਇਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਕਿ ਦੋਬੇ ਕਿਸੇ ਵਖ ਪੋਥੀ ਵਲ ਦਿਸਾਰਾ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਫੜੀ ਸੀ । ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਸੇ ਬੀੜ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੇ ਟਿਰ ਬੀੜ ਅਸਲ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਨਾਲੋਂ ਯਾਹਰਵੇਂ ਥਾਂ ਨਕਲ ਸੀ । ਅਸੀਂ ਉਪਰ 'ਦੋਬੀ ਪੰਜਵੀਂ ਥਾਂ' ਦਿਖਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਜੋ ਅਦਲ ਬਦਲ ਜਾਂ ਵਧਾ ਘਟਾ ਏ ਹਨ, ਉਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਸੀ ।

ਤਤਕਰੇ ਤਦ ਵਰਕਿਆ ਪੁਰ ਮੁਕੇ ਹਨ । ਚਾਲੀਵੇਂ ਵਰਕੇ ਦੇ ਪਹਿਲ

ਸਫੇ ਪੁਰ ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਤਕ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਥਿਤ ਅਸੂ ਵਦੀ ੧੦ ਈ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, 'ਅਸੂ ਸੁਦੀ ੯ ਜਾਂ ੧੦ ਨਹੀਂ'। ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਦੀ ਥਿਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ, ਅਤੇ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਥਿਤ ਨਿਰੋ ਤੋਂ ਲਫੜਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੈ; ਅਸਲ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਦੇ ਪਿਛੇ ਜੋ ਲੰਮੀ ਅਤੇ ਲੰਬੇ ਵਧ ਵਡਿਆਈ ਵਾਲੀ ਲਿਖਤ ਹੈ, ਉਹ ਨਹੀਂ ਦੁਹਰਾਈ। ਲਿਖਿਆ ਹੈ— 'ਸੰਮਤ ੧੭੦੧ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੫ ਆਇਤ ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਸਮਾਣੇ'। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਬੀੜਾਂ ਦੀ ਜਿਸ ਸ਼ਾਖ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਵਾਕੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਹਥੋਂ ਬਾਬੇ ਗੁਰਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ, 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੱਡ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਨਾਵੇਂ ਮਟਲ ਦੀ ਥਿਤ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਝਟ ਹੀ ਲਿਖੀ ਗਈ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਸ ਵਰਦਨਾਕ ਸਾਕੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਲਗ ਰਹੀ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਦਾ ਹੀ ਸਵਾਲ ਸੀ। ਲਿਖਿਆ ਹੈ—

“ਸੰਮਤ ੧੭੦੩* ਅਘਰ ਸੁਦੀ ੫ ਵੀਰਵਾਰ ਦੁਇ ਪਹਿਰ ਇਕ ਘੜੀ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਸ੍ਰੀ ਸਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਗ ਬਹਾਦਰੁ ਜੀ ਦਿਲੀ ਰਚ ਮਾਂਗ ਹੋਅ ਗੁਰੂ ਕੀਤਾ ।”

ਏਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ੪੧ਵੇਂ ਵਰਕੇ ਤੋਂ ਲੰਕੇ ੯੨ਵੇਂ ਵਰਕੇ ਤਕ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਜੋ 'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਪੁਰ ਜਾਕੇ ਮੁਕੀ ਹੈ।

'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਹੋਠ ਲਿਖੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਏਸੇ ਤਰਤੀਬ ਨਿਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ—

ਸਲੋਕ 'ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹਮਦਾ'।

'ਗੋਸ਼ਟ ਮਲਾਰ ਨਾਲ ਹੋਈ'

ਰਾਮਕਲੀ 'ਰਤਨਮਾਲਾ' ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਤ ਪੁਰ ਦਸਰੂਰ ਮੁਤਾਬਕ ਤੋਰਕੀ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਲਿਖਨ ਬਾਬਤ ਟਿਪਨੀ ਹੈ।

'ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਕੀ'।

'ਰਾਗ ਮਾਲਾ' ਤੇ 'ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧਿ'।

ਨਿਤਨੇਮ ਦੀ ਬਾਣੀ (Prologue)

'ਸੋ ਪੁਰਖ' ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਜੋ 'ਛਾਪੇ' ਦੇ ਪ੍ਰੰਬ ਵਿਚ ਨਿਤਨੇਮ ਦੀ ਬਾਣੀ ਰਹਿਰਾਸ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ।

*ਲਿਖਾਰੀ ਨੂੰ ੧੭੩੨ ਲਿਖਣਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

‘ਜਪੁਜੀ’ ਦੇ ਉਤਾਰਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਖਾਸ ਇਹਤਿਆਤ ਕੀਤੀ ਦਸੀ ਹੈ। ਸੋ ਮੈਂ ਏਸਦੀ ਪੜਤਾਲ ਲਗਾ ਮਾਤ੍ਰਾ ਸੁਧੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਦੱਖਕੇ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ ਕਿ ਬਹੁਤ ਥੋੜੇ ਫਰਕ ਮੰਨੂੰ ਮਿਲੇ ਹਨ, ਮਸਲਨ-ਨਿਰੰਜਨ (ਔਂਕੜ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ) ਸਾਲਹਨ ਮੰਦੁ, ਵੜੀ ਕਲਾਮ (‘ਵ’ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਔਂਕੜ ਪਾ ਕੇ ਵੇਰ ਹੜਤਾਲ ਲਾਈ ਹੋਈ ਹੈ); ਕਾਂਇਆ (ਅਨੁਸੁਰ ਪਾਇਆ ਹੈ); ਜਗਤ (‘ਜ’ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਔਂਕੜ ਪਾ ਕੇ ਕਟ ਦਿੱਤਾ ਹੈ), ਕੋਤੇ ਇੰਦ ਚੰਦ ਸੁਰ (ਦੋਲੋਂਕੜੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸੀ); ਰਤਨ ਸਮੁੰਦੁ ਪਾ ਕੇ ਵੇਰ (ਪਿਛਲਾ ਔਂਕੜ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ); ਜਤ ਪਹਾਰਾ (ਅਧਿਕ* ਗ਼ਲਤ ਹੈ); ਖਲਾਂ (ਅਨੁਸੁਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ); ਟਕਸਾਲਿ (ਸਿਆਰੀ ਗ਼ਲਤ ਹੈ)।

ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਖਾਸ ਜਾਂ ਉਸ ਦਾ ਗਰਭਲਾ ਭਾਗ

THE MAIN BODY

(੧) ਸਿਰੀ ਰਾਗ

(ੳ) ਗੁਰਬਾਣੀ।

ਚਉਪਦੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਹੋਰ ਤਰਤੀਬ ਸਿਰ ਹਨ। ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਦੋ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੋਣੇ ਰਹਿ ਵੀ ਗਈਆਂ ਹਨ। ‘ਘਰ ਇਕ’ ਵਾਲੇ ਚਉਪਦੇ ਇਕ ਥਾਂ ਕਰ ਦਿਤੇ ਹਨ, ‘ਘਰ ਦੋ’ ਵਾਲੇ ਦੂਸਰੇ ਥਾਂ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਘਰ ੬’ ਅਤੇ ‘ਘਰ ੭’ ਵਾਲੇ ਪਿਛੇ ਰਖੇ ਹਨੜੇ। ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਗਿਨਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਇਹ ਹੈ, ਜੋ ਛਾਪੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਖਰਾ ਹੈ :-

॥ ੪ ॥ ੩੦ ॥ ੩੩ ॥ ਮਹਲਾ ੧ ॥ ੩੧ ॥ ੫ ॥ ੩ ॥ ੬ ॥ ਮਹਲਾ ੪ ॥ ੩੦ ॥ ੫ ॥ ੩੩ ॥ ਤਿਨ ਕਾ ਜਮਲਾ ॥ ੧੦੦ ॥

ਚਉਪਦਿਆਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ, ਪਹਿਰੇ, ਛੰਤ, ਵਣਜਾਰ ਵਾਰ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ, ਇਹ ਬਾਣੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਵੇਰ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ॥ ਫਗਤਬਾਣੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਗਿਨਤੀ ਇਉਂ ਕੀਤੀ ਹੈ :-

“ਨਾਨਕ ਪੰਨਾਇਆ ॥ ੨੧ ॥ ਸਲੋਕ ਵਾਰ ਨਾਲ ॥ ੪੩ ॥ ਚਉਪਦੇ ॥ ੧੦੦ ॥ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ॥ ੨੧ ॥ ਸ਼ਬਦ ਤਥਾ ਛੰਦ ਤਥਾ ਪਹਿਰੇ ਤਥਾ ਵਣਜਾਰੇ ॥ ੧੦ ॥ ਤਿਨਕਾ ਜੋੜ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਕਾ ॥ ੨੩੮ ॥ ਜੁਮਲਾ ॥”

* ਆਮ ਸ਼ਿਕਾਲ ਹੈ ਕਿ ਅਧਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵਰਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਨਾ ਅਨੁਸਵਰ। ਏਥੇ ਦੋਵੇਂ ਵਰਤੀਆਂ ਹਨ।

ਇਹ ਸ਼ਬਦ, 'ਜੋਗੀ ਅੰਦਰ ਜੋਗੀਆ' ਅਤੇ 'ਪੈ ਪਾਇ ਆਇ' ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਤੋਂ ਵਖਰੇ ਗਿਣੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਛਾਪੇ ਦੇ ਗੁੰਝ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ।

(ਅ) ਬਾਣੀ ਭਗਤਾਂ ਕੀ ।

ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਵਰਣਾ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ ॥ ਇਹੋ ਹਾਲ ਭਾਈ ਬਾਣੀ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦਾ ਹੈ । ਅੰਦਰ, ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਦੋ, ਵੇਰ ਤਿਰਲੋਚਨ, ਬੇਣੀ, ਅਤੇ ਰਵਿਦਾਸ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਬਦ, ਸਾਰੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ ਹਨ । ਛਾਪੇ ਦੇ ਗੁੰਝ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਤਿਰਲੋਚਨ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਕਬੀਰ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਲਛਮੀ ਦੇ ਫ਼ਰਕ ਭੀ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਏਸ ਗਰੰਥ ਵਿਚ ਹੈ— 'ਭੁਲਾਵਾ ਵਿਚਹੁ ਜਾਉ', ਅਤੇ ਛਾਪੇ ਦੇ ਗੁੰਝ ਵਿਚ ਹੈ 'ਵਿਚਹੁ ਜਾਇ' ॥

'ਧਰਮ ਰਾਇ',

'ਧਰਮ ਰਾਉ ।'

ਚਲਣਾ, ਬਦਤ, ਜਾਇ ਕੋਈ,

ਚਾਲਣਾ, ਬਦਤਿ, ਜਾਇ ॥ ਕੋਈ ।

ਜਿਨਿ ਮੋਹਿ, ਚਿਛਿਆ, ਅਤ ਨਿਰਮਲ,

ਜਿਨ ਮੋਹੇ, ਚੁਛਿਆ, ਅਤਿ ਨਿਰਮਲ ।

ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀਉਕਾ'

'ਸਿਰੀ ਰਾਗ'

ਕਟਕ

• ਕਟਿਕ

ਅਨੁਸਵਰ ਅਤੇ ਔਕੜ ਛੇਕੜਲੇ ਹਰਫ਼ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਥਾਂ ਛੱਡੇ ਹੋਏ ਹਨ ।

(੨) ਰਾਗ ਮਾਝ

ਤਤਕਰੇ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਕ 'ਮੋਰਾ ਪ੍ਰਭ ਨਿਰਮਲ' ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਕ 'ਤੂੰ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ' ਆਪਣੇ ਠੀਕ ਥਾਂ ਸਿਰ ਨਹੀਂ । ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਫ਼ਰਕਾਂ ਤੋਂ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤਤਕਰਾ ਜਾਂ ਸੂਚੀ ਪਤਰ ਦੇ ਨਕਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਛਾਈ ਇਹਤਿਆਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ । ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਸਿਰਨਾਵੇ' ਦੇਣ, ਅਤੇ ਪਿਛੇ ਗਿਨਤੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਖੁਲ ਵਰਤ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਸਮਝ ਦੀ ਗਲ ਸੀ । ਏਸ ਰਾਗ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਗਿਨਤੀ ਇਉਂ ਦਿੱਤੀ ਹੈ—

"॥੨੭॥ ਸਲੋਕ ਵਾਰ ਨਾਲ ॥੬੩॥ ਚਉਪਦੇ ਮ: ੪ ॥੭॥ ਮ: ੫॥੪੩॥

ਤਿਨਕਾ ਜੁਮਲਾ ॥ ੫੦॥ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਮਹਲਾ ੧ ॥ ੧ ॥ ਮ: ੩ ॥

੩੨ ॥ ਮਹਲਾ ੪ ॥ ੧॥ ਮਹਲਾ ੫॥੫॥ ਜੁਮਲਾ ੩੯ ॥ ਸ਼ਬਦ ॥੩॥

ਬਾਗ ਮਾਹ ॥ ਦਿਨਰੋਣ ॥ ਵਾਰ । ਤਿਨਕਾ ਜੋੜ ॥ ਜੁਮਲਾ ੯੨ ॥"

ਛਾਪੇ ਦੇ ਗੁੰਝ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਖਾਲੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ " ॥੨੭॥ ਸੁਧੁ ॥"

(੩) ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੇਰੀ

(ੳ) ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੇ ਦੋ ਸਮੇਂ ਕਿਤਨੀ ਥਾਈਂ ਹਿਜੇ ਦੀਆਂ ਭੁਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਕ ਕੁਥਾਏ ਵੀ ਦਿੱਤੀ

ਹੈ। ਅਡ ਅਡ ਭਾਗਾਂ ਦੀ ਗਿਨਤੀ ਨਾਵੇਂ ਮਹਿਲ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵਿਖ ਕਿਣਕ ਵੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ 'ਕਿਣਤੀ' ਉਸ ਬੀੜ ਤੋਂ ਨਕਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਇਹ ਗਿਨਤੀ ਆਪ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਗਿਨਤੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰ ਦਿਤੀ ਹੈ—

“॥੨੧॥੧॥੨॥ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਨਾਲਿ ॥ ੪੨ ॥ ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਕਾ ਜੁਮਲਾ ॥ ੨੫੧ ॥ ਚਉਪਦੇ ॥ ੪੪ ॥ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ॥ ੧੧ ॥ ਛੰਤ ॥ ਗਰੋਬ ਬਾਦਨ ਅਖਰੀ ॥ ੧ ॥ ਸੁਖਮਨੀ ॥ ੧॥ ਬਿਤੀ ॥ ੧ ॥ ਵਾਰਾਂ ੨ ॥ ਤਿਨਕਾ ਜੁਮਲਾ ॥ ੩੧੧ ॥ ਸ਼ਬਦ ਗਉੜੀ ਕੇ।”

(ਅ) 'ਬਾਣੀ ਭਗਤ ਕੀ' ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੇਰਵਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਅੰਦਰ ਜੋ ਬਾਣੀ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਛੇਕੜ ਪੂਰ ਕਿਣਤੀ ਦੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰ ਹੈ :-

ਜੁਮਲਾ ॥ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੇ ॥੭੭॥ ਨਾਮਦੇਇ ॥੧॥ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਕੇ ॥੫॥ ਤਿਨਕਾ ਜੁਮਲਾ ॥ ੮੩ ॥

ਇਹ ਕਿਣਤੀ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਤਿੰਨ ਲੰਬੇ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਨਾ ਤਤਕਰੇ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਫ਼ਰਕ ਦਿਖਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਗਰੋਬ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਹੁਣ ਤਕ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

(੪) ਰਾਗ ਆਸਾ। (੫) ਰਾਗ ਗੁਜਰੀ।

ਇਕ ਲਫ਼ਜ਼ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਗੁਜਰੀ ਮਹਲਾ - ਵਿਚ ਹੈ—

“ਭਗਤਿ ਪਰੇਮ 'ਅਧਾਰਿਤੁ' ਸਚ ਪਿਆਸ ਪਰਮ ਹਿਤੰ।”

ਛਾਪੇ ਦੇ ਗਰੋਬ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਅਰਾਧਤੰ' ਹੈ।

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ; ਨਾਮਦੇਵ ਦੇ; ਰਵਿਦਾਸ ਦਾ ੧; ਤੁਲੋਚਨ ਦੇ ਦੇ; ਜੈਦੇਵ ਦਾ ੧. ਸਾਰੇ ੮ ਸ਼ਬਦ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਰਾਗ ਗੁਜਰੀ ਵਿਚ ਹਨ।

(੬) ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ

ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੋਰਬੇ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ਹੈ।

(੭) ਰਾਗ ਬਿਹਾਗੜ

ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਨਾਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਖ਼ਲਾਸਾਣੀ ਦੇ ਛੇਕੜ ਦਿਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਏਸ ਰਾਗ ਹੇਠਾਂ ਇਕ ਲਫ਼ਜ਼ ਨਾਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਪੰਜਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਹੀ ਪਿਛੋਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ ਵੀ

ਵਿਚਕਾਰ ਆਇਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸੌ ਇਹ ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਨਾਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਬਾਕੀ ਗਰਬਾਣੀ ਜਾਂ ਰਾਗ ਦੇ ਪਿਛੇ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਂ ਜੁਝ ਦੇ ਪਿਛੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਦਿਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

(੮) ਰਾਗ ਵਡਹੰਸ। (੯) ਰਾਗ ਸੋਰਠ।

ਨਾਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਸੋਰਠ ਹੇਠਾਂ ਹਨ। ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਅੰਦਰ ਕਿਤਾਬ ਦੇ, ਅਤੇ ਛਾਪੇ ਦੇ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਚ ਤਰਤੀਬ ਏਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਦੇਣ ਦੀ ਅੱਡ ਅੱਡ ਹੈ। ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਏਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਇਸ ਤਰਤੀਬ ਮਿਰ ਹਨ :-

੧. ਰੇ ਮਨ ਰਾਮ, ੨. ਮਨ ਕੀ ਮਨ ਹੀ, ੩. ਮਨ ਰੇ ਕਉਨ, ੪. ਮਨ ਰੇ ਪੁਭ ਕੀ, ੫. ਪ੍ਰਾਣੀ ਕਉਨ ਉਪਾਏ, ੬. ਰੇ ਨਰ ਏਹ, ੭. ਮਈ ਮਨ ਮੇਰੇ, ੮. ਮਾਈ ਮੈਂ ਕਿਹ ਬਿਧ, ੯. ਜ ਨਰ ਦੁਖ ਮੇਰੇ, ੧੦. ਇਹ ਜਗ ਮੀਤ, ੧੧. ਮਨ ਰੇ ਰਵਿਉ, ੧੨. ਪੁੰਤਮ ਜਾਨ ਲਿਉ।

ਅੰਦਰ ਬੀੜ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਇਉਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:- ੧, ੨, ੩, ੪, ੬, ੮, ੫, ੭, ੧੧, ੯, ੧੦ ਤੇ ੧੨ ॥ ਛਾਪੇ ਦੇ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਹੀ ਤਰਤੀਬ ਇਹ ਹੈ:- ੧, ੨, ੩, ੪, ੫, ੮, ੭, ੬, ੧੦, ੧੧, ੯, ਤੇ ੧੨। ਨਾਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਬਾਬਤ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਫਰਕ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਰਾਗ ਦੇ ਹਨ, ਸਭਨੀ ਥਾਈਂ ਉਸੇ ਰਾਗ ਹੇਠਾਂ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਅਨੁਮਾਨ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਦੇ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਨਕਲਾਂ ਖੁਲ੍ਹੇ ਵਰਕਿਆ ਪੁਰ ਹੋਕੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਅਪੜੀਆਂ ਜਾਂ ਸਿਖ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਆਕੇ ਨਕਲ ਕਰਕੇ ਲੈ ਗਏ। ਨਕਲ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਪਤਰੇ ਹੇਠ ਉਪਰ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖੇ ਗਏ।

ਲਛਕੀ ਫਰਕ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਖੇ ਗਏ ਹਨ-ਨ ਗੁਰ ਜਨ ਸੇਯੋ (ਸੋਵਿਉ), ਪ੍ਰ (ਪ੍ਰ ਛਾਪੇ ਦੇ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ), ਫਿਰਾਹ (ਫਰਾਹ), ਹੀਐ (ਹੀਏ); ਬਰਨਉ (ਬਰਨਉ); ਤਿਹਿ (ਤਿਹ), ਅਜਾ ਮੇਲ (ਅਜਾਮਲ); ਰਿਤਾ ਮਨ (ਰਿਤਾ ਮਨ), ਛਾਡਤ (ਛਾਡਤ)। ਸਲਕ ੭ 'ਮਨ ਸੋਰ' ਪਰ ਧਨ ਪਰ ਦਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਛਾਪੇ ਦੇ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਰਤੀਬ ਹੈ।

ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ, ਸਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਲੈ ਲਈਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਛਾਪੇ ਦੇ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਦਾ ਪਉੜੀ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਪਾਲ ਤੋਂ।

ਭਗਤਾਂ ਦੇ ॥੧੧॥ ੩ ॥ ੭ ॥ ੨ ॥ ਸਾਰੇ ੨੩ ਸ਼ਬਦ ਹਨ।

(੧੦) ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ। (੧੧) ਜਤਸਰੀ ਰਾਗ।

ਨਾਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਛਾਪੇ ਵਾਲੇ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵਿਚ ਤਰਤੀਬ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਹੈ।

(੧੧ ਉ) ਜੈ ਜੈ ਵੰਤੀ।

ਏਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਖਾਲੀ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਨਾਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੇ ਹੀ ਹਨ। ਛਾਪੇ ਦੇ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਛੇਕੜਲਾ ੩੧ ਵਾਂ ਰਾਗ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਏਸਦਾ ਨਾਮ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਤਰਤੀਬ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸਭ ਜਗਾ ਇਕੋ ਹੈ, ਪਰ ਕੁਝ ਲਫ਼ਜ਼ੀ ਫ਼ਰਕ ਹਨ :-

ਪ੍ਰਭ ਜੀ (ਪ੍ਰਭ ਜੂ); ਜੈ ਇਹੀ (ਜੈ ਹੈ), ਜਿਉ ਬਿਖ (ਬਿਖ ਜਿਉ)

ਤਾਕਉ ਨਹ ਸੁਨੇ ਕਾਨ (ਸੇ ਤਉ ਨਹੀਂ ਸੁਨਿਉ ਕਾਨ), ਭਇਓ ਅਧੀਨ (ਭਇਉ ਦੀਨ)

(੧੨) ਰਾਗ ਟੋਡੀ। (੧੩) ਰਾਗ ਬੈਰਾੜੀ।

(੧੪) ਤਿਲੰਗ ਰਾਗ।

ਨਾਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਏਸ ਪੁਰਾਣੀ ਥੀੜ ਤੇ ਛਾਪੇ ਦੇ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਤਰਤੀਬ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਹੈ, ਪਹਿਲੇ ਦੇ ੧, ੨, ੩, ਦੂਸਰੇ ਦੇ ੧, ੩, ੨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕਬੀਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਲਫ਼ਜ਼ੀ ਫ਼ਰਕ ਹੈ—'ਅਸਮਾਨ ਮਿਆਨੇ ਲਹ ਦਰਿਆਉ' ਦੀ ਥਾਂ ਛਾਪੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, 'ਅਸਮਾਨ ਮਹਾੜੇ ਲਹੰਗਾ ਦਰੀਆ'।

(੧੫) ਰਾਗ ਮੂਹੀ।

ਲਫ਼ਜ਼ੀ ਫ਼ਰਕ ਹੈ :- ਬਿਸਰਹਿ ਨਾਹਿ (ਵਿਸਰਹਿ ਨਾਹੀ)।

(੧੬) ਰਾਗ ਬਿਲਾਵਲ। (੧੭) ਰਾਗ ਗੋਂਡ।

ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਗੋਂਡ ਦਾ ਨਾਮ 'ਸੋਰਠਿ' ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

(੧੭) ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ।

ਦੋਠ ਦਿਤੇ ਟਾਕਰੇ ਤੋਂ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤਤਕਰੇ ਦੀ ਪੌਥੀ ਅੱਡ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਸੀ ਪਿਛੋਤਰੇ ਬਣੇ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬਾਂ ਤੋਂ, ਅਤੇ ਉਹ ਮੁਢੋਂ ਹੀ ਇਕ ਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ।

ਸੰ: ੧੭੩੨ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ।

੧ ਰੁਤੀ ਬੁਦਨ ਪ੍ਰਤ

੧ ਓ

ਮਹਲਾ ੧ ਓ ਓਕਾਰ

੧ ਓਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਉਤਪਤ

੧ ਸਿਧਿ ਗੋਸ਼ਟਿ

੧ ਸਿਧ ਸਭ ਕਰ ਆਸਨ

੧ ਓ

ਮਹਲਾ ੩

ਵਾਰ ਸਲੋਕਾ ਨਾਲ
ਸਤਗੁਰ ਸਹਜੇ ਦਾ (ਸਲੋਕ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੀਕ)

ਵਾਰ ਸਲੋਕਾ ਨਾਲ
ਜੇਸਾ ਸਤਿਗੁਰ ਸੁਨੀਦਾ

੧ ਓ

ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ
ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਤਥਾ ਸਤੋ ਡੁਮ ਆਖੀ
ਨਾਓ ਕਰਤਾ ਕਦਰਤ

੧ ਓ

ਭਗਤ ਬਾਣੀ
(ਕੋਈ ਵੇਰਵਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ)

ਫਾਪੇ ਦਾ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ।

ਕਰ ਬੰਦਨ ਪ੍ਰਤ ਪਾਰ
(ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਅਸ਼ਟਪਦੀ)

ਮਹਲਾ ੧

(ਦਖਣੀ ਓਕਾਰ)

ਓਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਉਤਪਤ

(ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟ)

ਸਿਧ ਸਭਾ ਕਰ ਆਸਨ

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੩)

ਸਚੇ ਤਖਤ ਰਚਾਇਆ
(ਪੇੜੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੀਕ)

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫)

ਥਾਟਟਹਾਰੇ ਥਾਟ ਆਪੇ

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ

ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਤਥਾ ਸਤੋ ਡੁਮ ਆਖੀ)

ਨਾਓ ਕਰਤਾ ਕਾਦਰ

(ਸ੍ਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ)

ਕਾਇਆ ਕਲਾਲਨਿ

ਗੁੜ ਕਰਿ ਗਿਆਨ

ਆਦਿ ਆਦਿ

ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਲਫਜ਼ੀ ਫ਼ਰਕ ਵੀ ਹਨ:-ਅਜਾਮਲ
(ਅਜਾਮਲ), ਜਾ ਗਤਿ (ਜਾਂ ਗਤਿ) ।

.(੧੯) ਨਟ ਨਾਗਇਣ। (੨੦) ਮਾਲੀ ਗਉੜਾ।

(੨੧) ਰਾਗ ਮਾਰੂ।

ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਲਈਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਛਾਪੇ ਦੇ ਗਰੰਥ ਵਿਚ ਪਉੜੀਆਂ ਤੋਂ। ਕਬੀਰ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਥਾਂ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਪਏ, ਦੋਹਾਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ; ਅਰਥਾਤ ਕਬੀਰ ਦੇ ੧੦ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਕੇ, ਇਕ ਨਾਮ ਦੇਵ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਫੇਰ ਇਕ ਕਬੀਰ ਦਾ, ਫੇਰ ਇਕ ਜੇਦੇਵ ਦਾ, ਉਸਦੇ ਪਿਛੋਂ ਫੇਰ ਇਕ ਕਬੀਰ ਦਾ। ਇਹ ਤਰਤੀਬ ਜਾਂ ਬੇ ਤਰਤੀਬੀ ਸਭ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਦੇਖੀ ਗਈ ਹੈ, ਜੋ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਤੋਂ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੋਰਉ ਰਾਗ ਵਿਚ ਨਾਮਦੇਵ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਅੱਡ ਹੋਕੇ ਰਵਿਦਾਸ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਆਇਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਭੀ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਹੈ। ਏਸਦਾ ਸਬਬ ਉਪਰ ਬੁੜੇ ਸੰਪੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਹੇਠਾਂ ਦਸਿਆ ਹੈ।

ਮਹਲਾ ੧ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਕਾਫ਼ੀਆਂ ਵੀ ਏਸ ਰਾਗ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਜੋ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਇਹ ਬਹਿਰ ਨਗੀਂ ਕਢਿਆ, ਇਹ ਪਰਾਣਾ ਹੀ ਛੰਦ ਹੈ।

ਮੀਰਾ ਬਾਈ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਰਾਗ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ ਕਿ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਨੋ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵਧਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਏਸ ਰਾਗ ਹੇਠ ਕਿਉਂ? ਏਸਦਾ ਸਬਬ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਉਪਰ ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬੇ ਮੋਹਨ ਦੀ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੀ, ਜਾਂ ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਬਨੋ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ, ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਮ ਦਰਜ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ 'ਮੀਰਾ ਬਾਈ' ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਜੋੜੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਛਪੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੇਖੀਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਰਾਗ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਹੁੰਦਾ। ਹਾਂ ਦਾਦੂ, ਸੂਰਦਾਸ ਆਦਿ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿੱਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮੀਰਾ ਬਾਈ ਕੰਵਰ ਭੋਜ ਦੀ ਰਾਣੀ ਅਤੇ ਰਾਣਾ ਸਾਂਗਾ ਦੀ ਵੱਡੀ ਨੂੰਹ ਸੀ। ਕੰਵਰ ਭੋਜ ਪਿਤਾ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਛੋਟਾ ਭਿਰਾ ਕੰਵਰ ਬਿਕ੍ਰਮ ਜੀਤ ਰਾਣਾ ਸਾਂਗਾ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਰਾਣਾ ਬਣਿਆ। ਮੀਰਾ ਨੂੰ ਤਕਲੀਫ਼ ਰਾਣੀ ਬਿਕ੍ਰਮਾ ਜੀਤ, 'ਦੇਵਰ' ਨੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਸਨੂੰ ਮੀਰਾ ਦੇ ਤੋਰ ਤ੍ਰੀਕੇ, ਮੰਦਰੀ ਵਿਚ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੂੰਹ ਜਾਣਾ, ਡਕੀਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਨਾ, ਇਕ ਵਿਧਵਾ ਵਾਸਤੇ, ਪਸੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸਨ; ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੀ ਨਮੋਸ਼ੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਰੋਕਾਂ ਪਾਦਾ ਸੀ। ਮੀਰਾ ਬਾਈ ਅਕਬਰ ਦੇ ਅਹਿਦ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਤੋਂ ਕੁਝ ਪਹਿਲੋਂ ਹੋਈ ਹੈ।

ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦੀ ਗਿਨਤੀ ਸਭ ਜਗਹ ਵਾਂਗ ਅਡ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਰਲਾਈ। ਕੇਨਤਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਜੋੜ ਗਲਤ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

(੨੨) ਰਾਗ ਤੁਖਾਰੀ । (੨੩) ਰਾਗ ਕੇਦਾਰਾ ।

(੨੪) ਰਾਗ ਭੈਰਵ । (੨੫) ਰਾਗ ਬਸੰਤ ।

ਅਠਵਾਂ ਤੇ ਚਉਥਾ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਹੇਠਾਂ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ

ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਦੋਹੀਂ ਥਾਈਂ ਮਹਲਾ ਤੀਜਾ ਲਿਖਕੇ ਠੀਕ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਤਤਕਰਾ ਏਸਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਹੈ। ਛਾਪੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਤਤਕਰਾ ਗਲਤ ਤੱਯਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਹੋਰ ਸਬੂਤ ਹੈ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਕਿ ਤਤਕਰਾ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਤੋਂ ਅੱਡ ਤਯਾਰ ਹੋਇਆ, ਜਾਂ ਪਹਿਲੇ ਨਕਲ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਭੁਲਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਅਤੇ ਓਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਭੁਲਾਂ ਨਕਲ ਦਰ ਨਕਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ।

‘ਵਾਰ’ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦਸਤੂਰ ਮੁਤਾਬਕ ਸ਼ਲੋਕ ਤੋਂ ਲਈ ਹੈ, ਪਉੜੀ ਤੋਂ ਨਹੀਂ, ਜਿਕੁਰ ਛਾਪੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੈ।

ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਹੇਠਾਂ, ਅਤੇ ਨਾਮਦੇਵ ਦਾ ਰਾਗ ਭੈਰਉ ਹੇਠਾਂ ਕੁਥਾਏਂ ਪਏ ਹੋਏ ਹਨ, ‘ਆਦਿ-ਬੀੜ’ ਵਿਚ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਏ ਹਨ।

(੨੬) ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ।

ਕਬੀਰ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਥਾਂ ਸਿਰ ਨਹੀਂ। ਉਸਦੇ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦਾ ਛੇਸਲਾ ਪਿਛੋਂ ਕੀਤਾ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਮਜਮੂਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਗਲ ਨਹੀਂ, ਜਿਸਤੇ ਸ਼ਬਦ ਲਈ ਇਹ ਥਾਂ ਚੁਣੀ ਜਾਂਦੀ।

ਵਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸ਼ਲੋਕ ਤੋਂ ਲਈ ਹੈ, ਪਉੜੀ ਤੋਂ ਨਹੀਂ।

ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਕੇ ਛੇਕੜ ਤੇ ਗਿਨਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਰਲਾਕੇ:-

॥ ੪ ॥ ੩ ॥ ੧੩ ॥ ੧੩੯ ॥ ੪ ॥ ੧੫੯ ॥

ਛਾਪੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਏਥੇ ਗਲਤੀ ਹੈ।

(੨੭) ਰਾਗ ਮਲਾਰ ।

ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:-

ਪ੍ਰਾਨ ਮਨ ਏਕ ਨਾਮ, ਪ੍ਰਿਆ ਪ੍ਰੀਤਿ ਚੀਤਿ ॥੧॥ਰਹਾਉ ॥

ਜਾਪ ਤਾਪ ਧਿਆਨ, ਮੋਰੈ ਮਨ ਬਨੀ ਰੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ॥

ਲੋਭ ਮੋਹ ਧੋਹ ਨਾਠੇ, ਭਰਮ ਮਿਟੇ ਭੀਤਿ ।

ਸਹਜ ਸੂਖ ਆਨੰਦ ਘਨੋ, ਨਾਨਕ ਗੁਨ ਗਾਉ ਗੀਤਾ॥੨॥੯॥੩੧।

ਚਉਪਦਿਆਂ ਦਾ ਜੁਮਲਾ ॥੯॥ ਮ: ੧॥੧੩॥ ਮਹਲਾ ੩ ॥ ੯ ।

ਮਹਲਾ ੪ ॥ ੩੧ ॥ ਮਹਲਾ ੫ ॥ ੬੨ ॥ ਜੋੜ ॥

ਇਹ ਚਉਪਦਾ ਬਹੁਤ ਥੋੜੀ ਥਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਪਿਚਰ ਮਿਚਰ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਕੀਤੀ ਗਿਨਤੀ ਉੱਤੇ ਹੜਤਾਲ ਫੇਰਕੇ ਨਵੀਂ ਗਿਨਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਗਿਨਤੀ ਵੀ ਹੜਤਾਲ ਦੇ ਹੇਠੋਂ ਕੁਝ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੋੜ ਗਲਤ ਹੈ। ਵਾਰ ਦੀ ਬਾਈਸਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਜੋ ਸਲੋਕ :

‘ਨਾਉ ਫਕੀਰੈ ਪਾਤਸਾਹੁ’

ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਤੀਸਰੇ ਮਹਲੇ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਛਾਪੇ ਦੇ ਗਰੇਬ ਵਿਚ ਏਸਨੂੰ ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਵਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਆਪਨੇ ਦਸਤੂਰ ਮੁਜਬ ਸਲੋਕ ਤੋਂ ਲਈ ਹੈ।

ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਇਕ ਲਛਮੀ ਫ਼ਰਕ ਵੀ ਹੈ : ਪੋਖਿਓ (ਦੇਖੋਉ) ।

(੨੮) ਰਾਗ ਕਾਨੜਾ (੨੯) ਰਾਗ ਕਲਿਆਨ ।

(੩੦) ਬਿਭਾਸ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ।

ਰਾਗ ਕਾਨੜਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸਲੋਕ ਤੋਂ ਲਈ ਹੈ।

ਤੀਹਵੇਂ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਮ ਕਿਤੇ ਬਿਭਾਸ, ਕਿਤੇ ਪ੍ਰਭਾਤੀ, ਕਿਤੇ ਬਿਭਾਸ ਪ੍ਰਭਾਤੀ, ਕਿਤੇ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਬਿਭਾਸ ਦਿੱਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਵਾਲ ਉਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਆਦਿ-ਬੀੜ’ ਵਿਚ ਕੀਹ ਨਾਮ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ

(Supplementary)

ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹ ਕੁਝ ਹੈ:-

- (ੳ) ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤਿ ਮਹਲਾ ੧ (ੳ) ।
- (ਅ) ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤਿ ਮਹਲਾ ੫ (੬੭) ।
- (ੲ) ਗਾਥਾ ਮਹਲਾ ੫ (੨੪) ।
- (ਸ) ਫੁਨਹੇ ਮਹਲਾ (੨੩) ।
- (ਹ) ਚਉਬੋਲੇ ਮਹਲਾ ੫ (੧੧ ਤੇ ਕਿਤੇ ੯)
- (ਕ) ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ (੨੪੫) ।

ਛਾਪੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ੨੪੩ ਹਨ । ਵਾਧੂ ਸਨਵਾਂ ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਜੋ ਛਾਪੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਇਉਂ ਹੈ:-

ਨਾਨਕ ਮੁਕਤ ਦੁਆਰਾ ਅਤਿ ਨੀਕਾ ਨਾਨਾ ਹੋਇ ਸੁ ਜਾਇ ।
ਹਉਮੈ ਮਨੁਆ ਅਸਥੂਲ ਹੈ ਕਿਉ ਕਰਿ ਵਿਚੁਦੇ ਜਾਇ ।
ਸਤਿਗੁਰ ਮਿਲਿਐ ਹਉਮੈ ਗਈ ਜੋ ਤਿਰਹੀ ਸਭ ਆਇ ।
ਇਹ ਜੀਉ ਸਦਾ ਮੁਕਤੁ ਹੈ ਸਹਜੈ ਰਹਿਆ ਸਮਾਇ ॥ ੬੦ ॥

ਸਤਾਹਟਵਾ ਸਲੋਕ ਵਾਧੂ ਦਾ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਹੈ:-

ਆਪੈ ਪੀਸੈ ਆਪੈ ਘਸੈ ਆਪੈ ਹੀ ਲਾਇ ਲਏਇ ॥
ਇਹ ਪਿਰਮ ਪਿਆਲਾ ਖਸਮ ਕਾ ਜੈ ਭਾਵੈ ਤੈ ਦੇਇ॥੬੭॥

ਛੇ ਹੋਰ ਸਲੋਕ ਪੰਜ ਮਹਲੇ ਪੰਜਵੇਂ ਦੇ ਅਤੇ ਇਕ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਦਾ ਹੋਰ ਵਧਾਏ ਹਨ, ਨੰਬਰ ੨੧੧, ੨੧੨

੨੧੩, ੨੧੬, ੨੨੨ ਅਤੇ ੨੨੩। ਹੋਰ ਦੋ ਨੰਬਰ ੨੧੪, ੨੧੫ ਨਾਮਦੇਵ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਬਾਬਤ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ ਕਿ ਕਿਸਦੇ ਰਚੇ ਹਨ।

ਇਸਦੇ ਉਲਟ 'ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ' ਹੇਠਾਂ ੪ ਸਲੋਕ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਦੇ, ਅਤੇ ੩ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਦੇ ਛਾਪੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਸਲੋਕ ਇਹ ਹਨ।

੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਅਭਿਅਗਤ ਇਹ ਨ ਆਖੀਅਹਿ ਜਿਨਕੈ ਮਨ ਮਹਿ ਭਰਮੁ।
 ਤਿਨਾਕੇ ਦਿਤੇ ਨਾਨਕਾ ਤੇਹੋ ਜਿਹਾ ਧਰਮ ॥ ੧ ॥
 ਅਭੈ ਨਿਰੰਜਨ ਪਰਮ ਪਦ ਤਾਕਾ ਭੀਖਕੁ ਹੋਇ।
 ਤਿਸਕਾ ਭੋਜਨ ਨਾਨਕਾ ਵਿਰਲਾ ਪਾਇ ਕੋਇ ॥ ੨ ॥
 ਹੋਵਾ ਪੰਡਿਤ ਜੋਤਕੀ ਵੇਦਿ ਪੜਾ ਮੁਖ ਚਾਰਿ।
 ਨਵਾਂ ਖੰਡਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣੀਆਂ ਅਪਨੇ ਚਜ ਵਿਚਾਰ ॥ ੩ ॥
 ਬਹਮਣ ਕੈਲੀ ਘਾਤੁ ਕੰਵਕਾ ਅਣਚਾਰੀਕਾ ਧਾਨੁ।
 ਫਿਟਕ ਫਿਟਕਾ ਕੋੜੁ ਬਦੀਆਂ ਸਦਾ ਸਦਾ ਅਭਿਮਾਨ।
 ਪਾਹਿਏ ਤੇ ਜਾਹਿ ਵੀਸਰਿ ਨਾਨਕ ਇਕ ਨਾਮੁ।
 ਸਭ ਬਧੀ ਜਾਲੀਅਹਿ ਇਕ ਰਹੈ ਤਤੁ ਗਿਆਨੁ ॥ ੪ ॥
 ਚਉਥੇ ਮਹਲੇ ਦੇ ਸਲੋਕ:-

ਗੁਰ ਪੂਰੈ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਦਿੜਾਇਆ,

ਜਿਨਿ ਵਿਚਹੁ ਭਰਮੁ ਚੁਕਾਇਆ ।
 ਰਾਮ ਨਾਮ ਹਰਿ ਕੀਰਤ ਗਾਇ,
 ਕਰ ਚਾਨਣੁ ਮਗੁ ਦੇਖਾਇਆ ।
 ਹਉਮੈ ਮਾਰਿ ਏਕ ਲਿਵ ਲਾਗੀ,
 ਅੰਤਰਿ ਨਾਮੁ ਵਸਾਇਆ ।
 ਗੁਰਮਤੀ ਜਮੁ ਜੋਹਿ ਨ ਸਕੈ,
 ਸਚੈ ਨਾਇ ਸਮਾਇਆ ।
 ਸਭ ਆਪੇ ਆਪਿ ਵਰਤੈ ਕਰਤਾ,
 ਜੋਭਾਵੈ ਸੋ ਨਾਇ ਲਾਇਆ ।
 ਜਨ ਨਾਨਕ ਨਾਓ ਲਏ ਤਾਂ ਜੀਵੇ,
 ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਖਿਨੁ ਮਰਿ ਜਾਇਆ ॥ ੨੮ ॥
 ਮਨ ਅੰਤਰਿ ਹਉਮੈ ਰੋਗ ਭ੍ਰਮ ਭੂਲੇ,
 ਹਉਮੈ ਸਾਕਤ ਦਰਜਨਾ ।
 ਨਾਨਕ ਰੋਗ ਗਵਾਇ ਮਿਲਿ
 ਸਤਿਗੁਰ ਸਾਧੂ ਸਜਣਾ ॥ ੨੯ ॥
 ਗੁਰਮਤ ਹਰਿ ਹਰਿ ਬੋਲੇ ।
 ਹਰਿ ਪ੍ਰੇਮ ਕਸਾਈ ਦਿਨ ਸੁਰਾਤੀ
 ਹਰਿ ਰਤੀ ਹਰਿ ਰੰਗ ਚੋਲੇ ।
 ਹਰਿ ਜੈਸਾ ਪੁਰਖ ਨ ਲਭਈ,
 ਸਭੁ ਦੇਖਿਆ ਜਗਤ ਮੈਂ ਟੋਲੇ ।
 ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਮ ਦਿੜਾਇਆ
 ਮਨ ਅਨਤਨ ਕਾਹੂ ਡੋਲੇ ।

ਜਨ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਕਾ ਦਾਸੁ ਹੈ,
ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਗੁਲ ਗੋਲੇ ॥੩੦॥

ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ ਵਿਚ ਲਫੜੀ ਫਰਕ ਭੀ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ 'ਉਪਰ ਨਾਮ' ਹੈ ਚਾਹੀਏ 'ਉਪਰਿ ਰਾਮ'; ਸਲੋਕ ਚਾਲ੍ਹਵੇਂ ਵਿਚ 'ਭੁਯੰਗ' ਹੈ, ਚਾਹੀਏ 'ਭੁਯੰਗ' ਆਦਿ ।

(ਖ) ਸਲੋਕ ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਦੇ (੧੩੦) ।

(ਗ) ਸਵਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਵਾਕ ਮਹਲਾ ੫ (੯) ।

ਸਵਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਬਾਕ ਮਹਲਾ ੫ (੧੧) ।

(ਘ) ਸਵਯੇ ਭੋਟਾਂ ਕੇ ॥ ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਕੇ (੧੦) ।

„ „ ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਕੇ (੧੦) ।

„ „ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ (੨੨) ।

ਸਵਯੇ ਭੋਟਾਂ ਕੇ । ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ (੬੦) ।

„ ਮਹਲੇ ਪੰਜਵੇਂ ਕੇ (੨੧) ।

(ਙ) ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ; ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਕੇ ੩੩, ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ ੬੩ (ਛਾਪੇ ਦੇ ਗੁੰਬ ਵਿਚ ੬੭); ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ ੨੭ (ਛਾਪੇ ਦੇ ਵਿਚ ੩੦); ਮਹਲੇ ਪੰਜਵੇਂ ਕੇ ੨੨, ਅਤੇ ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ੫੭ ॥ ਜੋੜ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਗਲਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਲਫੜੀ ਫਰਕ ਭੀ ਬਹੁਤ ਹਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ:-

ਬੁਖਿਆਂ ਆਪ ਸਮਝਾਏ,

ਚਾਹੀਏ ਭਲਿਆਂ ।

ਹਉ ਘੜੀ ਨਿਹਾਲੀ

„ ਖੜੀ ।

ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਚਾ ਲਾਈਐ

„ ਪਾਈਐ ।

ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਫਰਕ ਬਹੁਤ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ :-

ਕਹ ਨਾਨਕ ਇਹ ਜਾਨ ਲੈ

ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਤਿਹ ਜਾਨੀਐ ।

ਲੀਨ ਤਾਹਿ ਮੈਂ ਨਾਮ

„ ਮਾਨ ।

ਉਸਤਿਤ ਨਿੰਦਿਆ ਨਾਹਿ

„ ਉਸਤਤਿ ਨਿੰਦਿਆ ।

ਮੁਕਤ ਤਾਹਿ ਮੈਂ ਜਾਨ

„ ਤਾਹਿ ਤੇ ਜਾਨ ।

ਪ੍ਰਾਣੀ ਕੈ ਨਾਹਿ ਮਾਨ

„ ਨਾਹਿ ਮਨਿ ।

ਦਾਨ ਕਰ ਮਨ ਮਹਿ

„ ਦਾਨ ਕਰਿ ਮਨ ਮਹਿ

ਮਨ ਮਾਇਆ ਇਕੋ ਫਹਿ
 ਜਤਨ ਬਹੁਤ ਮੈ ਕਰ ਰਹਿਉ
 ਰਾਖ ਲਿਹਵ ਭਗਵਾਨ
 ਲੰਢ ਕੇ ਫੰਦ
 ਛਾਡਿਤ ਤਾਹਿ ਨ ਭੀਤ
 ਜਤਿਨ ਬਹੁਤ ਸੁਖ ਕੇ
 ਇਕ ਮਨ ਹੁਇ ਇਕੋ ਚਿਤ
 ਬੁਠੇ ਮਾਨ ਕਾਹ ਕਰੇ
 ਇਹ ਗਤਿ ਭਈ ਤਉ ਨ

ਚਾਹੀਏ ਮਾਇਆ ਮੈ ਫਹਿ ।
 „ ਕਰਿ ਰਹਿਉ ।
 „ ਲਿਹੁ ਭਗਵਾਨ ।
 „ ਲੰਢ ਕੇ ਫੰਦ ।
 „ ਨਾਹਿਨ ਭੀਤ ।
 „ ਜਤਨ ।
 „ ਇਕ ਚਿਤ ।
 „ ਬੁਠੇ ਮਾਨ ।
 „ ਬਿਧਿ ਭਈ ।

੫੭ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਇਤਨੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਦਸਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਬੜੀ ਕਾਹਲੀ ਵਿਚ ਤੇ ਬੇ ਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਨਕਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ । ਪਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਫ਼ਰਕ ਕੁਝ ਵਡੇਰੇ ਹਨ :-

ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਦੀ ਬੀੜ	ਛਾਪੇ ਦਾ ਕੁਝ
ਬਲੁ ਟੂਟਿਓ ਬੰਧਨ ਪਰਿਓ, ਰਹਿਓ ਨ ਕਛੁ ਉਪਾਇ	ਬਲੁ ਛੁਟਕਿਓ ਬੰਧਨ ਪਰੇ, ਕਛੁ ਨ ਹੋਤ ਉਪਾਇ ।
ਕਹ ਨਾਨਕ ਅਬ ਓਟਹਰਿ, ਗਜ ਜਿਉਂ ਹੋਇ ਸਹਾਇ ॥ ੫੪ ॥	ਕਹ ਨਾਨਕ ਅਬ ਓਟਿ, ਹਰਿ, ਗਜ ਜਿਓ ਹੋਹੁ ਸਹਾਇ ।
ਮਹਲਾ ੧੦ ।	
ਬਲੁ ਹੁਓ ਬੰਧਨ ਛੁਟੇ ਸਭ ਕਛੁ ਹੋਤਿ ਉਪਾਇ ।	ਬਲੁ ਹੋਆ ਬੰਧਨ ਛੁਟੇ ਸਭ ਕਿਛੁ ਹੋਤ ਉਪਾਇ ।
ਸਭ ਕਛੁ ਤੁਮਰੇ ਹਾਥ ਮੈਂ ਤੁਮ ਹੀ ਹੋਇ ਸਹਾਇ ॥ ੫੫ ॥	ਨਾਨਕ ਸਭ ਕਿਛੁ ਤੁਮਰੇ ਹਾਥ ਮੈਂ ਤੁਮ ਹੀ ਹੋਇ ਸਹਾਇ ।
ਗਮ ਨਾਮ ਉਰ ਮੈਂ ਗਹੋ ਜਾਕੀ ਸਮ ਨਹੀਂ ਕੋਇ ।	ਗਮ ਨਾਮ ਉਰਿ ਮੈਂ ਗਹਿਓ ਜਾਕੇ ਸਮ ਨਹੀਂ ਕੋਇ ।
ਜਿਹ ਸਿਮਰਤ ਸੰਕਟ ਮਿਟੇ ਦਰਸ ਤਿਹਾਰੇ ਹੋਇ ॥ ੫੬ ॥	ਜਿਹ ਸਿਮਰਤ ਸੰਕਟ ਮਿਟੇ ਦਰਸੁ ਤੁਹਾਰੇ ਹੋਇ ।
ਬੰਧ ਸਖਾ ਸਭਿ ਤਜਿ ਗਏ, ਦੀਉ ਨ ਕਾਹੁ ਸਾਥ ।	ਸੰਗ ਸਖਾ ਸਭ ਤਜਿ ਗਏ ਕੇਉ ਨ ਨਿਭਹਿਓ ਸਾਥ ।
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਯਹਿ ਬਿਪਤ ਮੈਂ ਏਕ ਉਟ ਰਘੁਨਾਥ ॥ ੫੭ ॥	ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਇਹ ਬਿਪਤ ਮੈਂ ਏਕ ਏਕ ਰਘੁਨਾਥ ।

ਨਾਵੇਂ ਮਹਲ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਵੀ ਫ਼ਰਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਉਮੀਦ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਏ । ਲਿਖਿਤ ਦੀ ਬੀੜ ਦੇ ਨੰ: ੩੦, ੩੧, ੩੨,

੪੨, ੫੧ ਅਤੇ ੫੬, ਛਾਪ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨੰ: ੪੪, ੩੮, ੪੬, ੪੫, ੫੬ ਅ-
 ੫੭ ਹੋ ਕਏ ਹਨ। ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਕੜਲਾ ਭਾਗ ਏ।
 ਮੁਦਾਵਣੀ ਹੈ। ਏਥੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੁਕ ਗਿਆ।

IV. ਫਾਲਤੂ ਬੇ-ਸਨਦ ਬਾਣੀਆਂ

Apocrypha

‘ਮੁਦਾਵਣੀ’ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਫਾਲਤੂ ਤੇ ਗ਼ਰ ਪ੍ਰਮਾਣਕ ਬਾਣੀਆਂ ਇਸ ਬੀੜ
 ਵਿਚ ਇਹ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ :-

(ੳ) ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧-‘ਜਿਤ੍ਰੰਦਰ ਲਖ ਮੁਹਮਦਾ’।

(ਅ) ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧-‘ਬਾਇ ਆਤਸ ਆਬ’। ਇਹ ‘ਗੋਸ਼ਟ’ ਮਲਾਰ
 ਨਾਲ ਹੈ।

(ੲ) ਰਤਨ ਮਾਲਾ ਰਾਗ ਰਾਮ ਕਲ (ਮਾਮੂਲੀ ਟਿਪਨੀ ਸਮੇਤ)।

(ਸ) ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਕੀ।

(ਹ) ਰਾਗ ਮਾਲਾ। ਅਤੇ (ਕ) ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧਿ।

ਭਾਵੇਂ ੨੬ ਸਫ਼ੇ ਏਥੇ ਏਸ ਟਾਕਰੇ ਨੂੰ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਨੌਟ ਏਸ
 ਨਾਲੋਂ ਚਾਰ ਗੁਣੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਦੋ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦਾ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼
 ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਕੋਈ ਸਤ ਹਫ਼ਤੇ ਲਗੇ
 ਸਨ, ਪਰ ਤਾਂ ਭੀ ਇਹ ਟਾਕਰਾ ਬਹੁਤ ਓਪਰਾ ਓਪਰਾ ਹੈ। ਠੀਕ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ
 ਲਈ ਬਹੁਤ ਵਕਤ ਤੇ ਮਿਹਨਤ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਾਡਾ ਮਤਲਬ ਏਤਨੋਂ ਨਾਲ
 ਹੀ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਹੈ।

੧੫-‘ਆਦਿ ਬੀੜ’ ਵਿਚ ਕੀ ਸੀ ਤੇ ਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ
 ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਭਾਈ ਬਨੋਂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ,
 ਤਦ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ :-

ਦੋਹਰਾ। ਮਮ ਆਗਿਆ ਸਭ ਹੀ ਸੁਨੋ ਸੱਤ ਬਾਤ ਨਿਰਧਾਰ।

ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਸਮ ਮਲੀਉ ਭੇਦ ਨ ਕੋਉ ਬਿਚਾਰ ॥

ਜੋਉ ਗ੍ਰੰਥ ਇਸ ਥੋਂ ਲਿਖੇ ਸੋਧਉ ਇਸੈ ਬਨਾਇ ।
ਗੁਰਦਾਸ ਬੀੜ ਤੇ ਜੋ ਲਿਖੇ ਤਾਂ ਤੋ ਸੋਉ ਸੁਧਾਇ ॥

ਸੋ ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਬੀੜਾਂ ਤੋਂ ਗ੍ਰੰਥ ਨਕਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਬੜਾ ਹੀ ਸੋਧ ਕੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਅਖਰ ਮਾਰੂ ਦਾ ਛੁਟ ਜਾਣਾ ਜਾਂ ਵਧੀਕ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਲਗਾਂ ਤਕ ਵਿਚ ਫਰਕ ਪੈ ਜਾਣਾ, ਉਹ ਪਾਪ ਸਮਝਦੇ ਸਨ । ਪਾਠ ਕਰਨ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਗਲਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਾ ਗਿਣਦੇ ਸਨ, 'ਅਖਰ ਵਧ ਘਟ ਭੁਲ ਚੁਕ' ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗਦੇ ਸਨ । ਇਹ ਰੀਤ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ । ਸਗੋਂ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਕਹੇ ਜਾਨ ਵਾਲੇ ਲਫਜ਼ ਪੁਰਾਣੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਹੀ ਤਰਜੁਮਾ ਸਨ । ਸ਼ੰਕਾਰਾਚਾਰਯ ਦੇ 'ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜਯ' ਸਤੋਤ੍ਰ ਵਿਚ ਇਹੋ ਗਲ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹੀ ਹੈ :-

यद्भक्ष्यपदभ्रष्टं मातृहीनतु यद्भवेत् ।
तत्सर्वं क्षम्यतां देव नारायण नमोऽस्तु ते ।
विसर्गं विन्दुमाताणि पदपादाक्षराणि च ।
न्यूनानि चातिरिक्तानि क्षमस्व पुरुषोत्तम ।

ਜੇਹੜੇ ਪੇਸ਼ਾ-ਵਰ 'ਲਿਖਾਰੀ' ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਾ ਆਪਣੀ ਭੁਲਾਂ ਦਾ ਹੀ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਨਕਲਾਂ ਤੋਂ ਪਾਠ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਪਾਪ ਦਾ ਫਲ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਸੀ । ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਇਹਤਿਆਜ ਕਰਨ ਦਾ ਸਬਬ ਇਕ ਹੋਰ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਾ ਅਖਰ ਬੋਧ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਹੋਰ ਕੁਝ ਆਪਣੀ ਸਮਝ ਬੁਝ ਘਟ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ । ਜੋ ਇਹ ਲੋਕ ਜਾਨ ਬੁਝ ਕੇ ਨਾ ਕੁਝ ਵਧਾ ਸਕਦੇ ਸਨ ਨਾ ਘਟਾ । ਸਹਿ-

ਸੁਭਾ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਅਖਰ ਰਹਿ ਜਾਵੇ, ਜਾਂ ਲਗ ਮਾਤ੍ਰਾ ਬਦਲ ਜਾਏ ਜਾਂ ਕਿਤੇ ਭੁਲ ਭੁਲੇਖੇ ਇਕ ਲਫਜ਼ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸਦਾ ਪਰਯਾਜ (ਮੁਤਦਾਦਿਫ ਲਫਜ਼) ਆ ਜਾਏ, ਇਹ ਗਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸਨ। ਪਿਛੋਂ ਸੋਧਕੇ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਉਕਾਈਆਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਹੜਤਾਲ ਠੂਠੀ ਵਿਚ ਘੋਲਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪਾਸ ਰਖੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਕਾਲੀ ਸਿਆਹੀ ਛੇਤੀ ਧੋਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦੀ, ਸੋ ਮਖੀ ਤੇ ਮਖੀ ਮਾਰਕੇ ਰਖ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਸਚਿਕਾ ਸਥਾਨੇ ਸਚਿਕਾ। ਜੇਕਰ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਰਿਬ ਨੇ ਪਤਰੇ ਸੋਧ ਕੇ ਲਿਖ ਦਿਤਾ 'ਸੁਧ' ਜਾਂ 'ਸੁਧ ਕੀਰੈ', ਤਦ ਇਹਨਾਂ ਭੀ ਉਹੋ ਲਫਜ਼ ਉਥੇ ਹੀ ਲਿਖ ਦਿਤੇ; ਜੇ ਗੁਰੂ ਸਾਰਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਸਤੇ ਹਿਦਾਯਤ ਲਿਖੀ ਸੀ ਕਿ 'ਇਹ ਸ਼ਲੋਕ ਪਹਿਲੇ ਅਰ ਪਾਛੇ ਪੜ੍ਹਨਾ' ਤਦ ਇਹਨਾਂ ਭੀ ਉਹੋ ਲਫਜ਼ ਦੁਹਰਾ ਦਿਤੇ। ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਕੋਈ ਅਖਰ ਕਿ ਅੰਕ ਕਿ ਲਗ ਵਧ ਘਟ ਪੈ ਗਈ, ਤਦ ਉਹ ਭੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਨਾ ਛੱਡੀ। ਤਾਂ ਤੇ ਅਸੀਂ ਇਕ ਅਨਟੁਟ ਨਿਯਮ ਬਨਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਥਰੇ ਸੰਵਾਰ ਕੇ ਲਿਖੇ ਉਤਾਰੇ ਵਿਚ ਕੋਈ 'ਤੁਕ' ਕਿ 'ਵਾਕ' ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਦ ਉਹ 'ਤੁਕ' ਕਿ 'ਵਾਕ' ਉਸ ਦੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਏਸ ਨਿਯਮ ਨੂੰ ਹੁਣ ਵਰਤਕੇ ਦੇਖੋ॥

(ੳ) ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨੌਂ 'ਵਾਰਾਂ' ਦੇ ਸਿਰ ਪੁਰ ਨੌਂ ਧੁਨੀਆਂ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀਆਂ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕ ਅਖੀ ਛੁਟ ਗਈ ਹੈ। ਨਹੀਂ ! ਨਵਾਂ ਹੀ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਪੁਰ ਨੌਵੇਂ ਧੁਨੀਆਂ ਹੈ ਨਹੀਂ। ਨਤੀਜਾ ਸਾਫ਼ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਧੁਨੀਆਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਹਥ ਦੀ ਲਿਖੀ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਬੂੜੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ, ਜਾਂ ਸੰਮਤ ੧੭੨੮ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਸਿਖਾਂ ਅੰਦਰ ਇਹ 'ਪਕੀ'

ਰਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਧੁਨੀਆਂ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦੀਆਂ ਪਿਛੋਂ ਵਰਜ ਕਰਾਈਆਂ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚੜ੍ਹਾਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ:-

ਚੋਪਈ॥ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਿਖ ਲੋਗ ਦਿਵਾਨਾ।
 ਬੁਢੇ ਆਦਿਕ ਸਭ ਇਕ ਠਾਨਾ।
 ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਕੋ ਕਹਾ ਸੁਨਾਈ।
 ਆਗਿਆ ਮੋਰ ਸੁਨੋ ਚਿਤ ਲਾਈ।
 ਸਾਹਿਬ ਬੁਢੇ ਬਚਨ ਬਖਾਨਾ।
 ਤੁਮ ਕਰਨੋ ਜੁਧ ਮਹਾ ਭੈਆਨਾ।
 ਗ੍ਰੰਥ ਬੀਚ ਹਮ ਜੋਇ ਲਿਖਾਈ।
 ਬਾਈ ਵਾਰ ਸੁਨਹੁ ਮਨ ਲਾਈ।
 ਮਨ ਪਸੰਦ ਸੁਨ ਵਾਰ ਜੋ ਪਾਵੋ।
 ਤਬੈ ਧੁਨਾਂ ਤੁਮ ਤਾਹਿ ਚੜ੍ਹਾਵੋ।
 ਬਾਣੀ ਔਰ ਨਹੀਂ ਤੁਮ ਕਰਨੀ।
 ਸਤ ਬਚਨ ਸੁਨਹੋ ਮਮ ਸੁਵਣੀ।
 ਦੀਨ ਹੇਤ ਜੋ ਸੀਸ ਉਤਾਰੋ।
 ਚਾੜ੍ਹੇ ਬਾਣੀ ਮੁਖੋ ਉਚਾਰੋ।
 ਔਰ ਕਿਸੀ ਕੀ ਚੜ੍ਹੇ ਨ ਬਾਣੀ।
 ਸਤਿ ਬਚਨ ਹਮਰੇ ਤੁਮ ਜਾਣੀ।

ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਕਤ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲੇ ਖਿਆਲ ਏਥੇ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੋ ਭਾਵੇਂ ਹਦਾਇਤ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਆਪਨੇ ਪੁਤ੍ਰ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਨੂੰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਨਾ, ਪਰ ਇਹ ਪ੍ਰਤਖ ਹੈ ਕਿ ਧੁਨੀਆਂ ਬਾਬਤ ਇਹ ਰਵਾਇਤ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਰਚੇ ਜਾਨ ਵੇਲੇ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਗਲ ਰਹੀ ਮੀਸ ਦੇਕੇ ਬਾਣੀ ਚੜ੍ਹਾਨ ਵਾਲੀ, ਸੋ ਕਰਤਾ ਨੇ ਵਾਕਿਆਤ ਦੇ ਹੋ ਚੁਕਨ

ਪਿਛੋਂ ਸੂਰਤ ਹਾਲ ਦੀ ਸਫਾਈ ਲਈ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਪਾਈ ਹੈ।

ਉਂਜ ਤਾਂ ਕੁਝ ਧੁਨੀਆਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਖੁਦ ਵੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ 'ਪਹਿਰਿਆਂ ਕੇ ਘਰ ਗਾਵਨਾ' ਜਾਂ 'ਏਕ ਸਵਾਨ ਕੇ ਘਰ ਗਾਵਨਾ' ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਿਰੇ ਗਾਵੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਯਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਏਕ ਸਵਾਨ ਦੋਇ ਸੁਆਨੀ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਗਾਵਿਆਂ ਜਾਂਦਾ। ਹਾਂ ਇਥੇ ਧੁਨੀ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਦਸੀ ਹੈ। 'ਵਾਰਾਂ' ਦੇ ਸਿਰ ਪੁਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਜੋਧਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ।

(ਅ) ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ਪ' ਵੀ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਪੁਰਾਣੀ ਹਥ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਛੇ ਵਾਪੂ ਕੋਰੇ ਵਰਕਿਆਂ ਪੁਰ, ਹੋਰ ਫਾਲਤੂ Apocryphal ਬਾਣੀਆਂ 'ਰਤਨ ਮਾਲਾ' 'ਗੋਸ਼ਟ ਮਲਾਰ ਨਾਲ ਹੋਈ' ਵਗੈਰਾ ਨਾਲ ਕਲਾਕੇ ਲਿਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਹੋਰ ਬਾਣੀਆਂ ਵਾਂਗ ਇਸਨੂੰ ਭੀ 'ਮਹਲਾ ੧' ਦੀ ਦਸਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਹ ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ ਭੀ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਹੋਠਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੁੜੇ ਸੰਧੂ ਨੇ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਤੋਂ ਜੋ ਉਤਾਰਾ ਸੰਮਤ ੧੬੬੨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਵਿਚ ਇਹ ਵਾਰ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਤ ਪੁਰ 'ਚਲਿਤੁ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਕੇ' ਦੇ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਇਕੱਲੀ ਬੀੜ ਨਹੀਂ ਜਿਸਨੇ ਇਹ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਕ ਸਮੇਤ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਉਪਰ ਅਸੀਂ ਕਈ ਥਾਂ ਏਸ ਸਵਾਲ ਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ। ਨਤੀਜਾ ਸਾਫ਼ ਹੈ ਕਿ 'ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ' ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਵਿਚ

ਘਰ is Octave, Classical Indian music ranges over 17 Octaves.

ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਬੂੜੇ ਸੰਧੂ ਦੀ ਬੀੜ ਵਾਂਗ ਪਿਛੇ ਲਿਖੀ ਸੀ ਜਿਥੋਂ ਉਸਨੇ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ।

(ੲ) ਹੁਣ ਲੋਂ 'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਨੂੰ । ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਵਾਹ ਸਮੇਂ ਇਸਤ੍ਰੀਉਂ ਨੇ ਜਨੇਤ ਕੀ ਥਾਲੀਆਂ ਬੰਧੀ, ਉਸ ਬਨ੍ਹਣੇ ਕੇ ਨਾਮ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਹੈ । ਮੁੰਦਣ ਸੇ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਨਾਮ ਬਣਾ ਹੈ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਬੰਦਕੋ ਖੋਲਨੇ ਕੇ ਹੇਤ ਇਹ ਸ਼ਲੋਕ ਕਹਿਆ ।' ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਫਕਨ ਅਤੇ ਸਰਪੋਸ਼ ਦੇ ਵੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ । ਦੋਵੇਂ ਅਰਥ ਲਫਜ਼ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਦੇ ਠੀਕ ਹਨ ਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕੋ ਹਨ । ਦੋਸ ਦੀ ਰਸਮ ਹੈ ਕਿ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਜਨੇਤ ਦੀ ਥਾਲੀ ਐਵੇਂ ਹਾਸੇ ਬਖੋੜੇ ਲਈ ਬਨ੍ਹ ਦੋਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਜਦ ਤਕ ਜੰਜ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ (ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਲਾੜਾ ਹੀ ਜਵਾਬ ਦੇ) ਮੁੰਡਾ ਚੁਸਤ ਫਿਕਰਾ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਨ ਕਹੇ, ਜੰਜ ਖਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ । ਪਰ ਏਸਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੇ ਵਿਆਹ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਮ ਪਚਲਿਤ ਗੀਤਾਂ Folk-Songs ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਕੇ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨਾਂ ਜਾਂ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰਮਾਰਥ ਵਲ ਖਿਚਿਆ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਘੋੜੀਆਂ, ਲਾਵਾਂ, ਅਲਾਹਨੀਆਂ ਵਗੈਰਾ । ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖਾਸ ਰਚਨਾ ਹੈ । ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਖਾਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਪੁਰ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ । ਓਹੋ ਤਰਤੀਬ, ਵਾਧੂ ਬਚ ਰਹੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਭੋਗ ਵਾਲੇ ਹਿਸੇ ਵਿਚੇ ਦਿੰਦੇ ਸਮੇਂ ਵਰਤੀ ਹੈ । ਅਤੇ 'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਵਾਲੇ ਸ਼ਲੋਕ 'ਬਾਲ ਵਿਚ ਤਿਨ ਵਸਤੂ ਪਈਉ' ਨੂੰ ਸ਼ਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਦੇ ਪਿਛੇ ਰਖਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਸ਼ਲੋਕ 'ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਤੋ ਨਾਹੀ' ਵਧੀਕ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਇਕ ਹੈ, ਅਤੇ ਪੰਜਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੇ ਵਾਧੂ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ੨੨ਵਾਂ ਸ਼ਲੋਕ ਹੈ । ਬਹੁਤੀਆਂ

ਪ੍ਰਾਰਠਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਮੁੰਦਾਵਨੀ ਅਖੀਰ ਪੁਰ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਕਬੀਰ ਅਤੇ ਫਤੀਹ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਤਖ ਵਿਚ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ ਵਿਚ 'ਮੁੰਦਾਵਨੀ' ਵਾਲੇ ਸਲੋਕ ਨੂੰ ਇਹੋ ਥਾਂ ਮਿਲੀ ਸੀ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ 'ਇਤੀ' ਭਟਾਂ ਦੇ ਸਵੈਯਾ ਦੀ ਏਸ ਤੁਕ ਪੁਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ:—'ਛੜ ਸਿੰਘਾਸਨ ਪਿਰਥਮੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਕੋ ਦੈ ਆਇਓ॥' ਬੁੜੇ ਸੰਪੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਾ ਤਾਂ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਮੁੰਦਾਵਨੀ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਅੰਦਰ ਭਟਾਂ ਦੇ ਸਵਯਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ, ਬਾਵਜੂਦ ਰੋਖੀ ਕੋਰੀ ਥਾਂ ਹੋਨ ਦੇ, ਓਥੇ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਆਪਨੀ ਠੀਕ ਥਾਂ ਤੇ ਰੂਰ ਹੈ।

ਪਰ 'ਮੁੰਦਾਵਨੀ' ਦੇ ਲਫਜ਼ ਤੇ ਖੁਦ ਮੁੰਦਾਵਨੀ ਨਾਮ, ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਤ ਪੁਰ ਦੇਨ ਲਈ ਡਾਢੇ ਢੁਕਵੇਂ ਸਨ। ਜੋ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਪਨੀ ਥਾਉਂ ਹਟਾ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਅਤੇ ਇਸ ਭਾਗ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਸਦਾ ਗੜ ਬੜ ਪੈਂਦੀ ਚਲੀ ਆਈ ਹੈ। ਮੁੰਦਾਵਨੀ ਨੂੰ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸ ਨੇ ਅੰਤ ਪੁਰ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਕਦ, ਇਹਨਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਬਹੁਤ ਖੋਜ ਦਾ ਮੁਹਤਾਜ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਵਕਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਆਖਿਰ ਪੈਣੀ ਸਦੀ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਣਨ ਪਿਛੋਂ ਲੰਘ ਚੁਕੀ ਸੀ।

(ਸ) ਭਾਈ ਬਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਭਗਤ ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਇਕ ਸ਼ਬਦ, ਜਿਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਹੈ: 'ਹਰਿ ਕੇ ਸੰਗ ਬਸੇ ਹਰਿ ਲੋਕਾ', ਉਹ ਤਾਂ ਸਭ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ਦੂਸਰਾ ਸ਼ਬਦ (ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ:—'ਛਾਡ ਮਨ ਹਰ ਬੇਮੁਖਨ ਕੋ ਸੰਗ) ਉਹ ਬਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਏਸ ਬੀੜ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰਾ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਇਕ ਖ਼ਾਸ ਮਤਲਬ

ਵਾਸਤੇ ਏਸ ਉਤੇ ਹੜਤਾਲ ਫੇਰ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਪਰ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਜੋ ਉਪਰਲੇ ਪਰਮਾਨੰਦ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਮਿਲ, ਕੇ ਹੀ ਲਿਖੀ ਸੀ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਈ। ਜੋ ਬੀੜਾਂ ਏਸ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਟਕਸਾਲੀ ਸਮਝਕੇ, ਏਸ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕਰਕੇ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਖ਼ਾਲੀ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਹਾ ਦਿਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਛਾਪੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵਿਚ। ਨਾ ਇਹ ਸ਼ਬਦ, ਨਾ ਏਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਹੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ, ਜੋ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਤੋਂ ਸਿਧੀਆਂ ਨਕਲ ਹੋਈਆਂ, ਦਿਤੇ ਹਨ, ਜਿਕੁਰ ਬੁੜੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਆਦਿ; ਨਾ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਭਾਈ ਬਾਣੋ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਇਹੋ ਸਿਖਾਂ ਦੀ 'ਪੱਕੀ' ਰਵਾਇਤ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਸਿਧ ਹੈ ਕਿ ਨਾ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਨਾ ਏਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਹੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸਨ।

ਇਹੋ ਹਾਲ ਕਬੀਰ ਦੇ ਸ਼ਲੋਕ : 'ਧੁਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚ ਬੇਲੜੀ' ਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਬਾਣੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

(ਹ) ਰਹਿਰਾਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਖ਼ਾਲੀ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਦਿਤੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਬਾਣੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਉਤਾਰਾ ਹੋਈ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੁੜੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਆਦਿ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਵੀ ਦੂਜੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ, 'ਸੋ ਪੁਰਖ' ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਨ ਵਾਲੇ, ਨਹੀਂ ਦਿਤੇ। ਤਾਂ ਤੇ ਇਹ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਵਿਚ ਨਿਤ ਨੇਮ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਸਨ।

(ਕ) 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਵਿਚ, ਇਕ ਖ਼ਾਸ ਸ਼ਬਦ ਕਰਕੇ, ਤਤਕਰਾ ਹੋਣ ਬਾਬਤ ਭੀ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਕ ਹੈ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦ

ਉਹਨੀ ਦਿਨੀਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ, ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਗਰਮੁਖੀ ਹਿੰਦੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ, ਪਨਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਦੇ ਕੇ ਸੂਚੀ ਪਤਰ ਦੇਣ ਦਾ ਰਵਾਜ ਸੀ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਗੁੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਰਗੇ ਵੱਡੇ ਪੁਸਤਕ ਲਈ, ਜਿਸਦੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ, ਵਿਸ਼ੇ ਮੁਜਬ ਕੋਈ ਵੰਡ ਜਾਂ ਤਰਤੀਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ ਹੋਈ, ਅਤੇ ਨਾ ਇਹ ਭਾਗ ਕਿਸੇ ਐਸੀ ਤਰਤੀਬ ਨਾਲ ਦਿਤੇ ਸਨ, ਜਿਸਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਲਭਿਆ ਜਾ ਸਕੇ, ਤਤਕਰੇ ਦਾ ਹੋਣਾ ਬੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਤਤਕਰਾ ਹੈ। ਬੂੜੇ ਸੰਪੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਤਤਕਰਾ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਹਥ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰਾ, ਬਿਨਾਂ ਕਟੇ ਵਢੇ ਦੇ, ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਜਿਸਤੇ ਸਾਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਪਏਗਾ ਕਿ ਤਤਕਰਾ ਆਦਿ-ਬੀੜ ਵਿਚ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਸੀ। ਏਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਉਸਦਾ ਪੂਰਾ ਉਤਾਰਾ ਸੰਮਤ ੧੭੧੮ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਇਕ ਤਤਕਰਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਸੂਚੀ ਪਤ੍ਰ ਦੇ ਅਗੋਂ ਇਕ ਤਤਕਰਾ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਬਨਾਣ ਦੀ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਗੁੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਛੇਤੀ ਲਭਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਤਤਕਰਾ' ਲਫਜ਼ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਤਜ਼ਕਰਹ ਦੀ ਵੱਟੀ ਹੋਈ 'ਸ਼ਕਲ ਹੈ।

ਤਤਕਰੇ ਬਾਬਤ ਏਸ ਸ਼ਕ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਇਕ ਖ਼ਾਸ ਵਜਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਵਜਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਹਥ ਦੇ ਲਿਖੇ ਗੁੰਥ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ਵੇਂਦੇ ਹੋਏ ਇਕ ਫਿਕਰਾ ਜਾਂ ਵਾਕ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ: 'ਪੋਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੋਰੇ' ਜਾਂ 'ਪੋਥੀ ਲਿਖੀ ਪਹੁਰੇ।' ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇਹ ਫਿਕਰਾ ਨਾਨਕ ਮਤਾ ਜ਼ਿਲਾ ਪੀਲੀਭੀਤ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਸਥਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਜੋ ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੭੪੨ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬੁਹਮਕੰਡ ਅਜਧਿਆ ਦੀ ਲਿਖਤੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹੋ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਦੇਖਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ Colophon ਜਾਂ ਟਿਪੋਨੀ ਦੀ ਸਮਝ ਨਾ ਆਈ। ਹੁਣ

ਹਿੰਦ
ਸੀ
ਅੱਡ
ਹੋਈ
ਸਨ,
ਠਾ
ਹੈ।
ਆ
ਣਾ
ਹੀ
ਬ
ਸ
ਤ
।
ੀ
।
।

‘ਪਹੁਚੇ’ ਜਾਂ ‘ਪਹੋਆ’ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਇਕ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕ ਤੀਰਥ ਦੇ ਨਾਮ
ਕਨ। ਹੋਰ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ‘ਪਹੋਚੇ’ ਦੇ ਅਗੇ ਲਫਜ਼ ‘ਕੁਰਖੇਤ੍ਰ’ ਵੀ ਲਿਖਿਆ
ਬੰਧਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਅਜੁਧਿਆ ਵਿਚ ਪੁਜਾਰੀ ਭਾਈ ਸ਼ਤਰੂਜੀਤ
ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਦਸਿਆ ਕਿ ‘ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਪੋਥੀ’, (ਮਤਲਬ ਸ਼ਬਦਾਂ
ਦਾ ਤਤਕਰਾ) ਪਹਿਲੇ ਪਹੋਚੇ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ, ਉਸੇ ਦੀ ਨਕਲ
ਸਾਰੇ ਲਿਖਾਰੀ ਕਰਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਸਰਦਾਰ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ
ਏਸ ਢਿਕਰੇ ਦਾ ਇਹੋ ਮਤਲਬ ਸਮਝਿਆ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਸਜਨਾਂ ਦੇ ਦਸਨ
ਪੁਰ ਮੇਰਾ ਭੀ ਇਹੋ ਨਿਸਚਾ ਬੱਝ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਜਦ ਹੋਰ ਹਸਤ-
ਲਿਖਤ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇਖੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਲਫਜ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਅਤੇ
ਤਤਕਰੇ ਮੌਜੂਦ ਸਨ, ਦਿਲ ਵਿਚ ਸ਼ਕ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹਿਆ
ਕਿ ਅਸਲ ਗਲ ਕੀ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਕ ਮੇਰਾ ਮਾਂਗਟ ਜਾਣ ਤਕ ਦੂਰ
ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਉਥੇ ਜਦ ਮੈਂ ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਨੋਆਨੀਆਂ
ਨਾਲ ਗਲ ਕੀਤੀ, ਤਦ ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਲਫਜ਼ ਉਹਨਾਂ ਦੀ
ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਹਨ। ਜਦ ਮੈਂ ਉਸ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਇਹ
ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਇਹ ਅਸਲੀ ਭਾਈ ਬਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਹੈ,
ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਇਹ ਲਫਜ਼ ਵੀ ਲਿਖੇ ਦੇਖ ਲਏ, ਤਦ ਮਨ ਵਿਚ
ਆਪਣੇ ਆਪ ਚਾਨਣ ਹੋ ਆਇਆ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਗੁੰਬਲ ਦਾ ਹਲ
ਲਭ ਪਿਆ। ਸਾਫ ਦਿਸ ਪਿਆ ਕਿ ਇਹ ਲਫਜ਼ ਭਾਈ ਬਨੋ ਜੀ
ਆਪਣੀ ਬਾਬਤ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ‘ਪੋਥੀ’ ਜਾਂ ‘ਗ੍ਰੰਥ’ ਲਿਖਕੇ ਅਸੀਂ
ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚੇ। ਲਾਹੌਰ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿ ਲਾਹੌਰੋਂ ਜਿਲਦ ਬਨਵਾਕੇ
ਉਹਨਾਂ ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਕੇ ਇਹ ਬੀੜ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ।
ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਹੈ ਜੋ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੀੜ
ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਵਕਤ ਤਕ
ਅਕਸਰ ‘ਪੋਥੀ’ ਹੀ ਆਖਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕਦੇ ਕਦੇ ‘ਗ੍ਰੰਥ’। ਪਿਛੋਂ ਆਉਣ
ਵਾਲੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਏਸ ਗਲ ਨੂੰ ਨਾ ਸਮਝਕੇ ਤੇ ਇਸ ਢਿਕਰੇ ਨੂੰ ਇਕ

ਗੁਰੂ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲਾ ਫਾਰਮੂਲਾ ਸਮਝਕੇ ਇਸ ਦੀ ਨਕਲ ਦਰ ਨਕਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮਝਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ 'ਪਹੁਚੇ' ਦਾ 'ਪਹੁਚੇ' ਤੇ 'ਪਹੁਚੇ ਕੁਰ ਬੋਤਰ' ਬਣਾ ਦਿਤਾ।

ਤਾਂਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਨ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਸੰਮਤ ਦੇਂਦਿਆ ਇਹ ਲਫਜ਼ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਭ ਭਾਈ ਬੱਨੋ ਜੀ ਦੀ ਬਦੋਲਤ ਹਨ, ਅਤੇ ਮਾਂਗਟ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਸਿਧੀ ਜਾਂ ਨਕਲ ਦਰ ਨਕਲ ਹਨ।

(ਖ) ਜਿਕੁਰ ਮੁਢ ਵਿਚ ਇਕ ਤਤਕਰਾ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਹੈ, ਅੰਤ ਵਿਚ ਹੋਰ ਇਕ 'ਰਾਗ ਮਾਲਾ' ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲਿਖਤ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤ ਪੁਰ ਚਾਰ ਪੰਜ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਰਾਗਮਾਲਾ ਭੀ ਇਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਏਸ ਨੂੰ ਛੋਕੜਲੀ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸਿਵਾਇ ਸਿਆਹੀ ਦੀ ਬਿਧੀ ਦੇ, ਜੋ ਇਕ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਹੈ, ਕੋਈ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ 'ਰਾਗ ਮਾਲਾ' ਛੰਦਾ ਬੰਦ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਛੇ ਮੁਖ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹਰ ਰਾਗ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਪੰਜ ਰਾਗਣੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਅਤੇ ਅੱਠ ਅੱਠ ਛੋਟੇ ਰਾਗਾਂ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਕ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਗੁੰਧੇ ਹਨ। ਇਹ 'ਨਾਮਾਵਲੀ' ਇਕ ਕਿਸੇ 'ਕਾਮਕੰਦਲਾ' ਦਾ ਭਾਗ ਹੈ। ਕਾਮਕੰਦਲਾ ਦਾ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਨੌ-ਮੁਸਲਮ ਆਲਮ ਨਾਮ ਦਾ ਕਵੀ ਅਕਬਰ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਸੰਨ ਹਿਜਰੀ ੯੯੧ ਮੁਤਾਬਿਕ ਈਸਵੀ ਸੰਨ ੧੫੮੩ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਅਤੇ ਇਹ ਸਨ ਉਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਦੇ ਕੇ ਅਕਬਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਲੰਮੇ ਰਾਜ ਹੋਣ ਲਈ ਦੁਆ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗੋਇਆ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲੋਂ ਅਠ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲੇ ਲਿਖੀ ਗਈ। ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਦ ਅਤੇ ਕਿਸਨੇ ਪਾਈ, ਇਹ ਦੋ ਸਵਾਲ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਔਖਾ ਹੈ। 'ਕਦ' ਪਾਈ ਦਾ ਜਵਾਬ ਅੰਦਾਜ਼ਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ ਵਿਚ ਭੀ

ਇਹ ਅਸਲ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਹਥ ਦੀ ਲਿਖੀਨਹੀਂ ਪਾਈ ਗਈ, ਸਭ ਵਿਚ ਇਹ ਫ਼ਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਪਿਛੋਂ ਘੜੇ ਵਰਕਿਆਂ ਪੁਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਨਾਵੇਂ ਮਹਿਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਏਸ ਪਿਛੋਂ ਆਏ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਇਹ ਨਾ ਭੀ ਹੋਵੇ, ਓਥੇ ਭੀ 'ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵ ਨਾਭ ਕੀ' ਵਿਚ ਤੰਜੋਰ ਵਿਚ 'ਨਾਯਿਕ' ਰਾਜ ਦੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਤੰਜੋਰ ਦੇ ਇਕ ਨਾਯਿਕ ਰਾਜਾ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਅਸੀਂ ਮੁਕਰੱਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਉਹ ਤਾਰੀਖ ਸਨ ਈਸਵੀਂ ੧੬੭੩ ਜਾਂ ਸੰਮਤ ੧੭੩੦ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਇਹ 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦਰਜ ਹੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਅਰਥਾਤ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਨਾਲੋਂ ੮੨ ਵਰ੍ਹੇ ਦੇ ਪਿਛੋਂ, ਜਦ ਭੀ ਹੋਵੇ।

ਉੱਜ ਤਾਂ ਇਹ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਭਾਈ ਬੱਨੋ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਨਾਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਫੋਰਨ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਨਾਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਉਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਆਖਰ ਪੁਰ ਹੈ। ਰਾਗਮਾਲਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ 'ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ' ਵਗੈਰਾ ਹੋਰ ਬਾਣੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸੇ ਇਕ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਈ ਬੱਨੋ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਬਾਰਾਂ ਚੌਦਾਂ ਹਥਾਂ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ 'ਹਕੀਕਤ', 'ਰਾਗ ਮਾਲਾ' ਆਦਿ ਬਹੁਤ ਪਿਛੋਂ ਪਾਏ ਵਰਕਿਆਂ ਪੁਰ ਹਨ।

ਸਾਡੀ ਦਲੀਲ ਮੁਜਬ ਤਾਂ ਇਕ ਵੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਦਾ ਨਾ ਹੋਣਾ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਕਾਫੀ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਨਹੀਂ। ਜੇਹੜੀਆਂ ਮੈਂ ਆਪ ਦੇਖੀਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਉਪਰ ਆ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਹੇਠਾਂ ਆਵੇਗਾ। ਪਰ ਸੰਨ ੧੯੧੮ ਵਿਚ ਜੋ ਲੰਮੀ ਬਹਿਸ 'ਰਾਗਮਾਲਾ'

ਸੰਬੰਧੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਰਾਗਮਾਲਾ ਦੇ ਵਿਖੀਆਂ ਨੇ ਬਾਰਾਂ ਬੀੜਾਂ ਦੀ ਇਕ ਫ਼ਹਰਿਸਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਿਆ। ਸਿਵਾਇ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੇ ਕਿ ਇਹ ਰਾਮਕਾਈਆਂ ਦੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਜਾਣ ਬੁਝਕੇ ਛੁੜ ਦਿੱਤੀ ਸੀ*। ਇਹ ਗਲ ਮੂਲੋਂ ਗਲਤ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਮ ਕਾਈਆਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ, ਜੋ ਡੇਹਰਾਦੂਨ ਵਿਚ ਹਨ, ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਰਾਮਰਾਇ ਨੇ ਆਪ ਲਿਖਾਈਆਂ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਰਾਗਮਾਲਾ ਹੈ। ਤਾਂਤੇ ਇਹ ਸਿਧ ਹੋਇਆ ਕਿ 'ਰਾਗ-ਮਾਲਾ' ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ।

*ਉਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਏ ਗਏ ਸਨ (ਦੇਖੋ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਚਰਪਨ ਆਦਿ):-

(੧) ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਝੰਡਾ ਬੁੰਗਾ-ਸੰਮਤ ੧੭੪੫ ਦੀ ਲਿਖੀ ਬੀੜ। ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਭੀ ਨਹੀਂ।

(੨) ਗੋਂਦਲਾਵਾਲਾ (ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਦੇ ਪਾਸ), ਉਪਰਲੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਦੀ ਬਹੁਤ ਬ੍ਰਿਧ ਬੀੜ।

(੩) ਕਾਨਗੜ੍ਹ (ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ) ਸੰਮਤ ੧੭੧੮ ਦੀ ਅਸਲੀ ਬੀੜ।

(੪) (੫) (੬) ਬੁਰਜ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ। ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਨਹੀਂ।

(੭) ਇਕ ਹੋਰ ਪੁਰਾਣੀ ਬੀੜ ਓਥੇ ਹੀ।

(੮) ਓ. ਪਿੰਡ ਢਡੇ ਨਜ਼ਾਮਤ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ। ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਠੇਕੇਦਾਰ ਪਾਸ ਸੰਮਤ ੧੭੭੫ ਦੇ ਲਾਗੇ ਦੀ।

(੯) ਮਲਕਪੁਰ, ਮੁਤਸਿਲ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮੰਨਿਆਲਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ।

(੧੦) ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ, ਸੰਮਤ ੧੮੩੦ ਮਘਰ ਸੁਦੀ ੧੦ ਦੀ।

(੧੧) ਇਕ ਹੋਰ ਪੁਰਾਤਨ ਗੁੰਬ ਸਾਹਿਬ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ।

(੧੨) ਕਮਰਸ਼ਲ ਪਰੋਸ ਅੰਮਰਤਸਰ ਦਾ ਛਪਿਆ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ।

(੧੩) ਬੰਬਈ ਦਾ ਸੰਨ ੧੮੦੦ ਦਾ ਛਪਿਆ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਮੌਜਿਆ ਰਿਸ਼ਤੀਆਂ ਤੋਂ ਚਾਰ ਕੋਹ 'ਮਹਾਰਾਨ ਸਰੀਫ਼' ਪਿੰਡ ਵਿਚ।

੧੬ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ

ਆਦਿ ਬੀੜ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਅਸੀਂ ਉਂਪਰ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ,
ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ,
ਪਰ ਪੀਰਮਲੀਆਂ ਤੋਂ ਕਦ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਚੁਪ ਕੀਤੇ ਬੈਠੇ ਰਹਿੰਦੇ :—

“ਦੁਕਲਭ ਉਤਮ ਗ੍ਰੰਥ ਪਦਾਰਥ ।

ਜੇਕਰ ਲਹੈਂ ਭਏ ਸਭ ਸਵਾਰਥ ।

ਮੋਹਿ ਬੰਸ ਮਹਿ ਰਹੈ ਬਢਾਈ ।

ਚਢਹਿ ਅਕੋਰਨ ਕੇ ਸਮੁਦਾਈ ।

ਤਿਸੀ ਸੰਗ ਸੋ ਗੁਰਤਾ ਗਾਈ ।

ਬਨਹਿ ਆਬਾਈ ਸੂਰਹਿ ਬਾਈ ॥” ੨੩ ॥

ਜਦ ਸਮਾ ਪਾਕੇ ਅਸਲੀ ਵਾਕਿਆਤ ਭੁਲ ਭੁਲਾ ਗਏ, ਉਹਨਾਂ
ਨੇ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਘੜੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ
ਦਰਿਆ ਬਿਆਸਾ ਵਿਚ ਭਿਜਨ ਰਲਨ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਰਿਹਾ, ਅਤੇ ਚੌਧਵੇ
ਦਿਨ ਪੀਰਮਲ ਜਾਕੇ ਕਢ ਲਿਆਇਆ। ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਉਪਰਲੇ
ਲਫੜ ਪੀਰਮਲ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਰਖੇ ਹਨ। ਉਸੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ
ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸੰਖੇਪ ਕਰਕੇ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਇਕ
ਆਦਮੀ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਹਥ ਪੀਰਮਲ ਨੂੰ ਗੁਰੂ
ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਰਖ
ਚਲੇ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਆਕੇ ਕਢ ਲਿਆਉ ।

ਇਮ ਸਮਝਾਏ ਗੁਰੂ ਗਤਿ ਦਾਨੀ ।

ਹੁਤੋ ਗੰਭੀਰ ਬੋਗ ਜਿਹ ਪਾਨੀ ॥ ੩੪ ॥

ਮੰਜੀ ਕੇ ਸਮੇਤ ਜਲ ਮਾਹਿ ।

ਕਹਿ ਕਰ ਭਲੇ ਰਖਾਯਹੁ ਤਾਹਿ ॥

ਭਲੇ ਸੰਭਾਲੋ ਭੋ ! ਦਰਆਇ ।

ਤੁਝਤੇ ਲੇਹਿ ਧੀਰਮਲ ਆਇ' ॥ ੩੫ ॥

ਉਧਰ ਰਾਹੀ ਨੇ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਅਪੜ ਧੀਰਮਲ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ
ਜਾ ਦਿਤਾ ।

ਸੁੰਨਿ ਮਸੰਦ ਬੋਲਯੋ ਮਤਿ' ਬੋਟਾ ।

ਇਹੁ ਕਿਯਾ ਕਰਹੁ, ਨ ਕਿਸਹੁ ਹੋਟਾ ।

ਹਮਤੇ ਅਰੁ ਆਪਨਿ ਤੇ ਬੋਯੋ ।

ਇਸਤੇ ਕੋਨ ਭਲੋ ਨਿਜ ਜੋਯੋ ।

ਪੁਨ ਤੁਮ ਸੰਗ ਹਾਸ ਕਰ ਭੇਜਾ ।

ਸਲਤਾ ਤੇ ਨਿਕਾਸ ਕਰ ਲੇਜਾ ।

ਨਦੀ ਸਬੇਗ ਬਿਖੇ ਕਿਮ ਹੋਹਿ ।

ਬਹਯੋ ਹੋਇਗੋ ਜਲਕੇ ਜੋਰ ।

ਕੇਤਕ ਥਾਨ ਕਰਹਿਗੋ ਟੋਰ ?

ਕਿਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇ ਟਿਵੇ ਬਿਚਾਰੋ ।

ਦਬਯੋ ਹੋਇ ਸਿਕਤਾ ਪੁਰ ਭਾਰੋ ।

ਜੇ ਕਦਾਚ ਕਰ ਆਵੈ ਹਾਥ ।

ਕਾਗਦ ਰਾਰੇ ਹੋਹਿ ਜਲ ਸਾਥ ॥ ੨੮ ॥

ਰਾਖਯੋ ਰੋਕ ਚਲਿਨ ਨਹਿ ਦਿਯੋ ।

ਸੋ ਦਿਨ ਇਮ ਬਤੀਤ ਕਰ ਗਯੋ ॥ ੩੨ ॥

ਕਿਤਕ ਦਿਵਸ ਬੀਤੇ ਇਸ ਭਾਂਤੀ ।

ਮਿਲ ਮਿਲ ਕਰਹਿ ਅਨਕ ਬਿਧ ਬਾਤੀ ॥ ੩੫ ॥

ਪੰਚਾਮ੍ਰਿਤ ਬਹ ਆਨ ਕਰਾਵੋਂ ।

ਜੇਕਰ ਗ੍ਰੰਥ ਜਾਇ ਮੈਂ ਪਾਵੋਂ ।

ਇਮ ਕੇਤਕ ਦਿਨ ਜਬਹਿ ਬਿਤਾਏ ।

ਧੀਰਮਲ ਬਹੁਰ ਚਿਤ ਉਪਾਇ ॥ ੪੦ ॥

ਹਠਕੋ ਧਾਰ ਚੜ੍ਹਨ ਪੁਨ ਚਾਹਾ ।

ਖੋਜੋ ਏਕ ਬਾਰ ਜਲ ਮਾਹਾ ।

ਮਸੰਦ ਨੇ (ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਸ਼ਾਰਾ ਸ਼ੀਹੇ ਵਲ ਹੈ) ਤਾਂ ਅਕਲ ਦੀ ਗਲ ਆਖੀ ਸੀ ਕਿ ਗੁੰਥ ਹੁਣ ਕਿਥੋਂ ਲਭਨਾ ਹੈ । ਤਿਖੇ ਰੋਹੜਵੇਂ ਤੇ ਡੂੰਘੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਪਾਲਕੀ ਸਮੇਤ ਧਰਿਆਂ ਪਹਿਲੀ ਗਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੋਣੀ ਸੀ ਕਿ ਹੌਲੀ ਚੀਜ਼ ਪਾਲਕੀ ਉਲਟਕੇ ਗੁੰਥ ਹੇਠਾਂ ਡਿਗ ਪੈਂਦਾ ਅਤੇ ਪਾਲਕੀ ਅਗੇ ਰੁੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀ, ਅਤੇ ਗੁੰਥ ਪਤਲੇ ਰੁਮਾਲਾਂ ਵਿਚ ਬੱਧਾ ਗੜ੍ਹਚ ਹੋਕੇ ਕਾਗਜ਼ ਗਲ ਜਾਂਦਾ । ਪਰ ਲਾਲਚੀ ਨੂੰ ਅਕਲ ਨਾਲ ਵੇਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਅਖੇ ਦਸਵੇਂ ਯਾਰਵੇਂ ਦਿਨ ਦਰਯਾ ਵਿਚੋਂ ਪੋਥੀ ਕਢਨ ਟੁਰ ਪਿਆ ।

ਦੋਹਰਾ ॥ ਉਠ ਪ੍ਰਭਾਤ ਕੋ ਤਯਾਰ ਭਾ ।

ਕਟਕੈ ਸੋਚ ਸਨਾਨ ।

ਕੇਵਟ ਬ੍ਰਿੰਦ* ਬੁਲਾਇਕਰ ਦੇਣ ਦਰਬ ਬਹੁ ਮਾਨ ॥

ਚੋਪਈ ॥ ਅਪਰ ਨੀਰ ਮਹਿ ਤਰਨੇ ਹਾਰੇ ।

ਸੁਨ ਸੁਨ ਗੁਨ ਤਿਨ ਲੀਨ ਹਕਾਰੇ ।

ਜਾਰ ਬ੍ਰਿੰਦ ਕੋ ਲਯੋ ਮੰਗਾਈ । ਸਭ ਬਿਧ ਤੇ ਤਯਾਰੀ ਕਰਵਾਈ ॥

ਗਮਨਯੋ ਮਾਰਗ ਲੈ ਨਰ ਬ੍ਰਿੰਦ । ਸੰਗ ਬਿਬਸ ਹੋਇ ਚਲਯੋ ਮਸੰਦ ॥

ਦੋ ਦਿਨ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਨਾ ਮਿਲਿਆ, ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਬਹੁਤ ਪਾਰਬਨਿਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਕੀਰਨੇ ਪਾਏ, ਨਵਾਂ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵਾਰ ਵਾਰ ਲੈਕੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਅਗੇ ਆਪਨੇ ਬਚਨ ਪਾਲਨ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ । ਚੌਹਦਵੇਂ ਦਿਨ ਪਾਲਕੀ ਦੀ ਮੁਨੀ ਨੂੰ ਉਮੇ ਥਾਂ ਜਿਥੇ ਕਈ ਵਾਰੀ

*ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਮਲਾਹ ਡੂੰਘੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਤਰਨ ਵਾਲੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਜਾਲ ਇਕਠੇ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਲੰਕੇ ਟੁਰ ਪਿਆ ।

† ਧੀਰਮਲ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਆਪਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਸਤਵੇਂ ਅਠਵੇਂ ਅਤੇ ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂਆਂ ਨੂੰ ਗਾਇਬ ਜਾਂ ਲੁਟੇਰੇ ਜਾਨਦਾ ਸੀ । ਓਹ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਾਲਾਂ ਕਢ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਓਹਨਾਂ ਅਗੇ ਅਰਦਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ।

ਤਲਾਸ਼ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਧੀਰਮਲ ਦਾ ਅਪਨਾ ਹਥ ਲਗਾ। ਪਾਲਕੀ ਉੱਤੇ
 ਤੀਕ ਰੋੜ੍ਹੇ* ਹੋਠਾਂ ਦਬ ਗਈ ਸੀ। ਆਦਮੀ ਪੁਟਨ ਲਾਏ ਅਤੇ ਪਾਲਕੀ
 ਸਮੇਤ ਗੁੰਥ ਜੀ ਕੱਢਕੇ ਬਾਹਰ ਆਂਦੇ। ਗੁੰਥ ਜੀ ਦੋ ਰੋਬਮੀ ਅਤੇ ਤਿੰਨ
 ਤੂਲਾਂ ਦੇ ਰੁਮਾਲਾਂ ਵਿਚ ਲਪੇਟੇ ਸਨ। ਜਦ ਬੋਲਿਆ ਤਦ ਵੇਖਿਆ
 ਉਪਰੋਂ ਉਪਰੋਂ ਭਿੰਜਾ ਹੈ, ਅਖਰ ਸਾਰੇ ਸਲਾਮਤ ਹਨ। ਪੜ੍ਹੇ ਧੁਪੇ ਸੁਣ
 ਨੂੰ ਰਖ ਦਿਤੇ, ਅਤੇ ਫੇਰ ਬਾਜੇ ਵਾਜੇ ਨਾਲ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਲਿਆ
 ਦੀਪਮਾਲਾ ਕੀਤੀ। ਸਭ ਲੋਕੀ ਇਹ ਕਰਮਾਤ ਵੇਖਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ
 ਗਏ। ਸਫੇਦ ਕਾਗਜ਼ ਜੋ ਗਲ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਥਾਂ ਹਾਥੀ ਦੇ
 ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਲਗਾਏ।

ਗਰਯੋ ਸੁਪੇਦਾ ਕਾਰਦ ਜੋਇ । ਅਪਰ ਲਗਾਯ ਸੁਧਾਰਯੋ ਸੋਈ ।
 ਅਬ ਲੋ ਚਿਨ੍ਹਤ ਪੜ੍ਹੇ ਸਾਰੇ । ਕਹਿਤ ਕਵੀ ਹਮ ਆਪ ਨਿਹਾਰੇ ।
 ਕਵੀ ਜੀ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਨੂੰ ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਮਿਲਨ ਤੋਂ ਪੈਣੇ
 ਸੋ ਵਰ੍ਹਾ ਪਿਛੋਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਨ, ਜੋ 'ਆਦਿ-
 ਬੀੜ' ਦੀ ਥਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਕਵੀ ਜੀ ਦੇ
 ਅਗੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :-

ਤਬ ਤੇ ਧੀਰਮਲ ਕੇ ਧਾਮ । ਰਹਯੋ ਗੁੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਭਿਰਾਮ ।
 ਤਿਸ ਕੀ ਕੁਲਕੇ ਲੇਤ ਅਕੋਰਝ । ਅਬਹਿ ਖਾਲਸੇ ਕਰਕੇ ਜੋਰ ॥੫੧॥
 ਆਦਿ ਸੁਧਾਸਰ ਲਵਪੁਰ ਮਾਹੀ । ਰਾਖਹਿ ਗੁੰਥ ਸੁ ਅਪਨੇ ਪਾਹੀ ।
 ਧਨ ਆਦਿਕ ਭੋਟਾ ਜੋ ਦੇਯ ।
 ਧੀਰਮਲ ਕੇ-ਸਗਰੀ ਲੇਯ ।

*ਨਾ ਬਿਆਸਾ ਅਤੇ ਨਾ ਸਤਲੁਜ ਵਿਚ ਵਿਸਾਖ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤਕ ਵੱਡੇ
 ਹੜ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਏਤਨੀ ਰੋੜ ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ
 ਵਗਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਥਾਂ ਦਸਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਗਢ ਸਵਾ ਗਢ ਰੋੜ ਚੜ੍ਹ ਜਾਏ।

†ਤੂਲ ਲਾਲ ਹਰਵਾਨ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸਦਾ ਵਿਆਹ ਦਾ
 ਜੋੜਾ ਕੁੜੀ ਲਈ ਬਨਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਪਤਲਾ ਜਿਹਾ ਕਪੜਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

‡ਚੜ੍ਹਤ

ਕਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਹਿ ਲੀਨ ਸੁ ਛੀਨ ।
 ਸਤਿਗੁਰ ਮਤਿ ਕੇ ਜਾਨ ਪ੍ਰਬੀਨ ।
 ਪੁਨਹਿ ਭਵਿਖਤ ਕੀ ਸੁਖ ਨਾਹੀਂ ।
 ਲੋਹਿ ਪੰਥ ਕੇ ਰਹਿ ਤਿਨ ਪਾਹੀਂ ।

ਕਹਾਣੀ ਬੜੀ ਸੁਆਦਲੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰਾਮਾਤ ਬੜੀ ਵੱਡੀ । ਪਰ
 ਇਸ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੰਡ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਗਵਾਹੀ ਏਸ
 ਲਈ ਰਹੀ ਹੈ । ਕਵੀ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ਖਾਲਸਾ ਮਤਲਬ
 ਰਾਜ-ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਮੰਗਵਾਈ ਸੀ, ਅਤੇ
 ਨੂੰ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਸਮਝ ਕੇ ਲੈਣ ਲਗੇ ਸਨ, ਪਰ ਫੇਰ ਕਿਰਪਾ ਕਰ ਕੇ
 ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਈ । ਕਵੀ ਫੇਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਗੇ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਕਿ
 ਕੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਧੀਰਮਲ ਕਿਆਂ ਕੋਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਪੰਥ ਦਾ
 (ਅਲੀਆਂ ਦਾ) ਸ਼ਿਅਲ ਏਸ ਬਾਰੇ ਕੀਹ ਹੈ, ਏਸ ਦਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ
 ਨਹੀਂ, ਪਰ ਜੇ ਲੈਣਗੇ, ਤਾਂ ਪਿਛੋਂ ਤਫ਼ਤਾਣਗੇ, ਸੋਨੇ ਦੀ ਥਾਂ
 ਲਭੋਗਾ ।

'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲਾਲਚ ਬੜਾ ਭਾਰਾ
 ਇਸ ਨੂੰ ਲੈਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਪੁਰ ਕਾਤਿਲਾਨਾ ਹਮਲਾ
 ਕੀਤਾ । ਸੋ ਜਦ 'ਜਲ-ਪ੍ਰਵਾਹ' ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਅਸਲੀ ਗਰੰਥ
 ਧੀਰਮਲੀਆਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਨਾ ਆਇਆ, ਤਦ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ
 ਹੋਰ ਪੁਰਾਣੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਲੈਵੀ ਨਾਲ ਕਾਗਜ਼ ਦੀਆਂ ਕਾਤਰਾਂ ਲਾ ਕੇ
 ਮਲ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਦਾ ਸਵਾਂਗ ਬਣਾ ਕੇ ਰਖ
 ਦਿੱਤਾ । ਕਦੋਂ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ? ਏਸ ਪੁਰ ਅਸੀਂ ਹੇਠਾਂ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗੇ ।
 ਕੁਝ ਅਜ ਇਹ ਗਲ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ । ਇਕ ਸਦੀ ਦੇ ਕਰੀਬ
 ਵੀ ਇਹੋ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਏਸ ਦਾਅਵੇ ਨੂੰ ਝੂਠਾ
 ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ । ਪਹਿਲੀਆਂ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀਆਂ ਬੰਦੋਬਸਤ
 ਰੀਪੋਰਟਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਗੈਜ਼ਟੀਅਰਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿਖੀਂਦਾ

ਚਲਾ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ—

Some sceptics assert that the book shown is mere substitute for the original, which was never fished out of the river.

ਸੰਨ ੧੯੧੭-੧੮ ਵਿਚ ਇਕ ਲੰਮੀ ਤੇ ਦੁਖਦਾਈ ਚਰਚਾ 'ਰਾਗ ਮਾਲਾ' ਦੇ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਖਣ ਅਤੇ ਪਾਠ ਸਮੇਂ ਪੜ੍ਹਨ ਜਾਂ ਨਾ ਪੜ੍ਹਨ ਬਾਰੇ ਵੱਡਾ ਭਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਚਰਚਾ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਕਈ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਦੋਹਾਂ ਪਖਾਂ ਵਲੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਬਾਬਤ ਇਹ ਗਲਤ-ਬਿਆਨੀ, 'ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਤਰਦੀਦ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਚਿਠੀ 'ਅਖ਼ਬਾਰ ਪੰਥ ਸੇਵਕ (੨੩ ਜਨਵਰੀ ਸੰਨ ੧੯੧੮) ਵਿਚ ਛਪਵਾਈ ਸੀ—

“ਆਪ ਦੇ ੧੨ ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ, 'ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਗੁਪਤ ਚਿਠੀ' ਨਾਮਕ ਸਿਰਨਾਵੇਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਇਬਾਰਤ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਬਹੁਤ ਚਿਠੀਆਂ ਆਈਆਂ ਹੈਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕ ਮੈਥੋਂ ਪੁਛਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਸਬੰਧੀ ਆਪਣੀ ਰਾਇ 'ਗੁਰਮਤ ਸੁਧਾਕਰ' ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਕਿਉਂ ਬਦਲੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਸ਼ ਦੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਤਰ ਦੇ ਸਕਾਂ, ਪਰ ਪਬਲਿਕ ਨੂੰ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਚਿਠੀ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ।

ਜਿਸ ਚਿਠੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ 'ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ'

ਵਿਚ ਹੈ, ਉਹ ਮੈਂ ਢੀਡ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨ* ਹੋਇਆ ਹਾਂ ਕਿ ਬਾਬੂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਰਾਗ ਮਾਲਾ' ਕਵ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਗਮਾਲਾ ਤਾਂ ਚਿਰ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਕਢੀ ਜਾ ਚੁਕੀ ਹੈ, ਅਨੇਕ ਪੁਰਾਣੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬਾਨ ਬਿਨਾ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈਨ।.....ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਇਤਨੀ ਦੁਖ-ਦਾਈ ਵਸਤੂ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੀਕ ਬੁਰੇ ਲੇਖ ਕਈ ਗਰੰਥਾਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵਿਚ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਤਿ ਆਦਿ।

ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਘਟ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਹੈ, ਕੋਈ ਖੋਜ ਭਾਲ ਦਾ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਸੁਣੀਆਂ ਗਲਾਂ ਪੁਰ ਯਕੀਨ ਕਰ ਬੈਠਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਨਿਰਣਯ 'ਗੁਰੂ ਗਿਰਾ ਕਸੌਟੀ' ਵਿਚ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਪੋਥੀ ਮਸੰਦਾਂ ਤੇ ਬੁਰਫ਼ਿਆਂ ਦੇ ਉਪਦ੍ਰਵ ਤੇ ਭਯ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤੋੜੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸਚੇ ਰਹੇ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਹਾਨੀ ਦੇ ਭਯ ਤੋਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਡਰਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਦੇ ਚੀ ਸੰਕੋਚ

*ਸਦਾ ਦੇਸੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿਚ ਗਹਿ ਕੇ ਮੁਹਮਲ ਤੇ ਵਫ਼ਾਵਿੰਗ ਪਾ ਕੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸੁਭਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਏਸ ਨੂੰ diplomacy ਜਾਂ ਹਿਕਮਤੋ ਅਮਲੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਹੀਂ, ਪਰ ਡਰ ਕੇਵਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਗੁਰੂ ਗਿਰਾ ਕਸੌਟੀ' ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਅਨੇਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਪੁਰ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪੈ ਜਾਣੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਜੰਗ ਛਿੜ ਪੈਣਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਅਨੇਕ ਸੁਧਾਰ* ਦੇ ਮੁਆਮਲੇ ਪਿਛੇ ਪੈ ਜਾਣਗੇ, ਅਰ ਵਿਤੰਡਾ ਵਾਦ ਆਰੰਭ ਹੋ ਜਾਊ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਣ ਅਤੇ ਸਤਤ ਦੇ ਗ੍ਰਾਹਕ ਵਿਰਲੇ ਹਨ।

ਅਜ ਕਲ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਗੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬਾਰ ਬਾਰ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ 'ਰਾਗ ਮਾਲਾ' ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਿਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਬਹਿਸੀਅਤ 'ਖੋਜੀ' ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਭਾਈਆਂ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਐਸਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੇ ਗੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਦੇ ਖੰਡਣ ਦਾ ਇਕ ਵੱਜਰ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ।

ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਜਣੋ ! ਜ਼ਰਾ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣੋ—ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਜੋ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਦੇ ਹੇਠ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ, ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਖਰੀਂ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਤਾਕਿ ਦਸਤਖਤ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਕੋਈ

*ਜਿਕਰ ਇਹ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਲਿਖਾਰੀ ਸਤਰਾਂ ਨਾ ਵਧਾ ਸਕੇ ।* ਐਸੇ ਹੀ ਨੇਵੇਂ ਸਤਿ-
ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਅਹਿਦ ਤਕ ਇਹ ਰੀਤੀ ਰਹੀ ਕਿ ਜੇ ਕਾਪੀ
ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹੁੰਦੀ, ਉਸ ਦੇ ਪਤਰਿਆਂ ਦੀ
ਗਿਣਤੀ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ।
ਇਸ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ
ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਅੰਤ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ —

“ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਮਿਤੀ ਭਾਦੋਂ ਵਦੀ ੧ ਪੋਥੀ ਲਿਖਿ
ਪਹੁੰਚੇ । ਸਾਰੇ ਪੜ੍ਹੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬ ਦੇ ੯੭੪ ।”

‘ਪੋਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁੰਚੇ’, ਏਸ ਦਾ ਨਿਰਨਾ ਤਾਂ ‘ਗੁਰੂ
ਗਿਰਾ ਕਸੋਟੀ’ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਏਸ ਥਾਂ ਪ੍ਰਕਰਣ
ਅਨੁਸਾਰ ਦਸਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ

*ਕਈ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਚਿਠੀ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਖਰਾਂ
ਅਤੇ ਹਿੰਦਸਿਆਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਕੋਈ ਨਿਯਮ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਹਰ
ਇਕ ਚਿਠੀ ਵਿਚ ਸਤਰਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਦਿਤੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ
ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਚਿਠੀਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਰ ਹੈ । ‘ਦਸਤਖਤ’ ਤੋਂ ਮਤਲਬ ਜੇ
ਅਜ ਕਲ ਵਾਂਗ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਲਿਖਣ ਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਗਲ ਡਾਲਤ ਹੈ, ਏਸ
ਗਲ ਦਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਰਵਾਜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ । ‘ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ’ ਜਿਸ ਪਾਲ
ਵਿਚ ਦਿਤੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਚਿਠੀ ਦੇ ਬਟ ਹੀ ਹਿਠਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੇ
ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ । ਮੈਂ ਅਜ ਤਕ ਕੋਈ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ, ਜਿਸ
ਵਿਚ ਦਸਤਖਤ ਹੋਏ ਹੋਣ । ਸਾਡੇ ‘ਲਿਖਾਰੀ’ ‘ਦਸਖਤ’ ਲਿਖਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ
ਏਸ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ hand writing ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਨਾਕਿ Signature ਦਾ ।

†ਇਹ ਭੀ ਕੋਈ ਨੀਯਮ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਬਹੁਤ ਬੜੇ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵਿਚ
ਪਤਰਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਏਸ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ਹਾਂ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਸਫ਼ਿਆਂ
ਦੇ ਅੰਕ ਤਾਂ ਪਤਰੀਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ । ਅਤੇ ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਭੀ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ
ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਹੋਣੀਏ ਜੇ ਇਹ ਕਦੇ ਰੀਤੀ ਬਣੀ ਭੀ ਸੀ । ‘ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ’ ਨਾਮ ਹੀ
ਇਹ ਗਲ ਦਸ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਹ ਨਾਮ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਸਤੇ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ
ਵਰਤੀਨ ਲਗਾ ਹੈ । G. B. S.

ਸਾਹਿਬ ਦੇ ੯੭੩ਵੇਂ ਪੜ੍ਹੇ ਪੁਰ 'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਹੈ, ਅਰ
 ੯੭੪ਵਾਂ ਪੜ੍ਹਾ (ਜਿਸ ਪੁਰ ਅੰਗ ੯੭੪ ਮੌਜੂਦ ਹੈ) ਕੋਰਾ
 ਪਿਆ ਹੈ। ਏਸ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਪਾਯਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ
 ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੜ੍ਹੇ ੯੭੪' ਦੀ ਗਿਨਤੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜੋ ਕੁਛ ਹੈ
 ਉਹ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦਾ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ।

ਆਦਿ ਅੰਤ ਦੇ ਵਾਧੂ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਪੁਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ
 ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਕੇਵਲ ਰਾਗਮਾਲਾ ਹੀ ਨਹੀਂ
 ਕਿੰਤੂ ਰਤਨਮਾਲਾ ਹੈ, ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਕੀ ਸਾਖੀ ਹੈ, ਅਰ
 ਐਸੇ ਲੇਖ ਭੀ ਹਨ :-

‘ਸੰਮਤ ੧੬੫੫ ਜਹਾਂਗੀਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ
 ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੂੰ ਰਕਬਾ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਦਿੱਤਾ ਧਰਮਸਾਲ ਨੂੰ
 ੯੯੬੪ ਘੁਮਾਂ ਕਨਾਲ ੭ ਮਰਲੇ ੧੫ ।’

ਅਤੇ ਚਲਿਤ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਇਉਂ ਹੈ :-

੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸੰਮਤ ੧੫੯੬ ਅਸੂ ਵਦੀ ੧੦ ਸ੍ਰੀ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ
 ਦੋਵ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ।

ਸੰਮਤ ੧੬੦੯ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੪, ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਅੰਗਦ
 ਜੀ ਸਮਾਣੇ ।

ਸੰਮਤ ੧੬੩੧ ਭਾਦਉ ਸੁਦੀ ੩, ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ
 ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ।

ਸੰਮਤ ੧੬੩੮ ਭਾਦਉ ਸੁਦੀ ੩, ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ

ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ।
ਸੰਮਤ ੧੬੬੩ ਜੇਠ ਸੁਦੀ ੪, ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ ਸ੍ਰੀ
ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ।

*

ਸੰਮਤ ੧੬੬੫ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੧੦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ
ਸਮਾਣੇ ਕੀਰਤਿਪੁਰ ।

ਭਾਵ ਬਾਦਾ ਕੁਰਦਿਤਾ ਜੀ । (J. B. S.)

ਸੰਮਤ ੧੭੦੧ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੫, ਐਤਵਾਰ ਨਉ
ਘੜੀਆਂ ਰਾਤ ਜਾਂਦੀ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਮਰਥ
ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਨਿਰਵੈਰ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਸ੍ਰੀ ਹਰ ਗੋਇੰਦ ਜੀ
ਸਮਾਣ ਕੀਰਤਿਪੁਰ ।'

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਧੂ ਪਤਰਿਆਂ ਵਿਚ ਨਿਰੰਜਨ ਰਾਇ ਜੀ ਦੀ, ਜੋ
ਧੀਰਮਲ ਜੀ ਦੇ ਪੜੋਤੇ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਮਹਿਮਾ ਗਾਈ ਹੈ,
ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ—

“ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ, ਹਰਗੋਬਿੰਦਪੁਰਾ, ਸੰਗਤ
ਸਾਹਿਬ, ਨਿਰੰਜਨ ਰਾਇ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਦਿਤਾ,
ਇਸ ਕਾ ਸ਼ਰੀਕ ਕੋਈ ਨਾਹੀ । ਮੇਰਾ ਵਰ ।”

ਏਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਅਨੇਕਾਂ ਤਾਨੀਖੀ ਬਾਤਾਂ ਵੀ ਹਨ,
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ:—

*ਇਹ ਲੀਕ ਵਿਖ ਲਈ ਮੈਂ ਪਾਈ ਹੈ. ਵੇਦਾ ਮਤਲਬ ਅਗੇ ਚਲਕੇ
ਖੁਲੇਗਾ । (J. B. S.)

“੧੮੧੪—ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਮੇਂ ਅਗ ਲਗੀ ।”

“੧੮੮੮—ਫਾਗਨ ਮੇਂ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਆਇਆ ।” ਇਤਿਆਦਿ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ, ਜਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਏਥੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਕੌਮ ਦੇ ਦਰਦੀਆ ਅਗੇ ਬੇਨਤੀ ਹੈ, ਕਿ ਇਹ ਜ਼ਮਾਨਾ ਪ੍ਰਸਪਰ ਪੇਸ਼ ਨਾਲ ਉਨਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਪੜ੍ਹੋਸੀ ਭਾਈ ਆਪਣੇ ਹਕਾਂ* ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਕੀਹ ਕੀਹ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਸਾਡੀ ‘ਰਾਗ ਮਾਲਾ’ ਦੀ ਆਰੋਹੀ ਤਾਨ ਕੰਨ ਪਈ ਸੁਣਨ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੀ । ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੋ, ਤਰਸ ਕਰੋ, ਸ਼ਾਂਤਿ ਕਰੋ, ਧੀਰਯ ਕਰੋ, ਖੋਜੀ ਬਣ ਦੇ ਵਿਚਾਰੋ, ਵਾਦੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਨਾ ਲਉ ।

ਕਬਿਤ—ਕਰਤ ਸਮਾਜ ਕਾ ਉਧਾਰ ਹੈ.....

ਐਸੇ ਸਮੇਂ ਉਨਤੀ ਕੇ ਬੀਚ, ਗੁਰਸਿਖਨ ਕੇ,
ਯਮ ਫਾਸਿ ਹੁਕੇ ਗਲ ਪਰੀ ਰਾਗਮਾਲ ਹੈ ।

ਪਾਠਕੋ ! ਮੇਰੀ ਏਸ ਚਿਠੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਜਣ ਪਤਰ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਖੋਚਲ ਨਾ ਕਰੋ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨੀਯਤ ਸਮੇਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਮਿੰਟ ਵੀ

*So Religion, or rather Truth, is to be a hand-maiden to. Political Rights !! It ought not to be a scholar's business. G.B.S.

ਨਹੀਂ ਕਢ ਸਕਦਾ।

ਪੰਥ ਦਾ ਸੇਵਕ
ਕਾਨ ਸਿੰਘ*

ਕਰਤਾ—ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਭਾਕਰ, ਗੁਰਮਤ ਸੁਧਾਕਰ ਆਦਿ”

ਪੋਥੀ ‘ਗੁਰੂ ਗਿਰਾ ਕਸੌਟੀ’ (ਮਤਲਬ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪਛਾਣ) ਜਿਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸਰਦਾਰ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਪਰ ਆਪਣੀ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਛਪਵਾਉਣ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਸਰਦਾਰ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਨ ੧੯੧੮ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਵੀ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਯੰਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ‘ਗੁਰੂ ਗਿਰਾ ਕਸੌਟੀ’ ਦਾ ਖਰੜਾ, ਮੈਂ ਸੁਣਦਾ ਹਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਹੀ ‘ਮਸੰਦਾਂ ਤੇ ਬੁਰਫ਼ਿਆ’ ਦੇ ਹੱਥ ਆਇਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ‘ਉਪਦ੍ਰਵ ਭਯ ਤੋਂ’ ਓਹ ਡਰਦੇ ਰਹੇ, ਬਾਵਜੂਦ ਡੋਲੇ ਵਜਾਣ ਦੇ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ‘ਮਸੰਦਾਂ’ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੀਹ ਕੀਤਾ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਕਹ ਸਕਦੇ। ਅਸਾਂ ਓਹ ਖਰੜਾ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ, ਪਰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਐਵੇਂ ਸਰਸਰੀ ਜਿਹਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸ ਬਾਬਤ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਆਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਓਹ ਗੱਲ ਨੂੰ ਟਾਲ ਗਏ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਆਸ ਰਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਖਰੜੇ ਦਾ ਘਾਟਾ ਇਕ ਅੰਬ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਤੋਂ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਏਗਾ, ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਰਿਹਾ ਸਾਡੀ ਦੂਜੀ ਕਿਤਾਬ ‘ਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਹਕੀਕਤ’ ਤੋਂ।

ਹੁਣ ਜ਼ਰਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰੋ। ਅਸੀਂ ਪਿਛਲੇ ਧਿਆਇ ਵਿਚ ਬੀੜਾ

*ਸਰਦਾਰ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਤਰ ‘ਖੰਜੀ’ ਅਤੇ ‘ਸਚ ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣੀ ਹਾਣੀ ਤੋਂ ਨਾ ਡਰਨ ਵਾਲ’ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰਪਰ ਦੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਨਾਬਾਲਗੀ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਚਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖਣ ਅਤੇ ਨਟ ਲੱਠ ਲਈ ਚਾਰ ਦਿਨ ਮਿਲ ਗਏ ਸਨ। ਦਾਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਜੇ ਚਾਰ ਕੁ ਘੰਟੇ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਣ, ਤਦ ਸਾਰੇ ਸੰਦੇਹ ਦੂਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬਕੀ ਗਲਾਂ ਉਤੇ ਚੁੱਠਣ ਪਾਣ ਦਾ ਮੌਕਿਆ ਮਿਲ ਜਾਏ। ਪਰ ਇਹ ਗਲ ਹੋਣੀ ਨਾ ਹੋਈ। ਹਾਂ ਜੇ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਛਪਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਫਰਕ ਪੈ ਗਏ ਹਨ, ਤਾਂ ਵਖਰੀ ਗਲ ਹੈ। G.B.S.

ਦੇ ਪਰਖਣ ਲਈ ਘਸਵੱਟੀ ਦੇ ਆਏ ਹਾਂ, ਓਥੇ ਲਿਖੀ ਇੱਕ ਇੱਕ ਗਲ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਪੁਰ ਘਟਾਉ ।

(੧) ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਥਾਂ ਥਾਂ ਸਿਰ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਹੋਠਾਂ ਅਤੇ ਹਰ ਥਾਂ 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ 'ਭਗਤਬਾਣੀ' ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਠੀਕ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਛਪੇ ਹੋਏ ਮਾਮੂਲੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵਿਚ ਹੈ । ਜੋ ਬੀੜਾਂ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ, ਓਹਨਾਂ ਵਿਚ ਅਵਸ਼ੋਂ ਇਹ ਬਾਣੀ ਸਲੋਕਾਂ ਸਮੇਤ ਬੀੜ ਦੇ ਛੇਕੜ ਪੁਰ ਸਾਰੀ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕਠੀ ਲਿਖੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਵਾਧੂ ਵਰਕੇ ਲਗਾ ਲਏ ਗਏ ਹਨ, ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਬਾਣੀ ਅਸਲੀ ਲਿਖਾਰੀ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਨਾਵੇਂ ਮਹਿਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕਠੇ ਲਿਖੇ ਹੋਣਾ, ਉਹਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਹੋਣ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਹੈ । ਪਰ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ।

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਮੁਹਾਫਿਜ਼ਾ ਜਾਂ ਰਾਖਿਆ ਨੇ ਨਾਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕਿਥੋਂ ਲਈ? ਕੀਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੇਲੇ ਜਾਂ ਓਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਏਸ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਨਕਲਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਲਿਖਾਈਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਬਤੋ ਪਹੁੰਚੀਆਂ, ਜਾਂ ਇਹ ਲੋਕ ਆਪ ਆਨੰਦ ਪੁਰ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤਖਤ ਪੁਰ ਜਾਕੇ ਨਕਲ ਕਰ ਲਿਆਏ, ਜਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤੀ? ਕਈ ਥਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਨਕਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਡੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਗਏ, ਉਥੋਂ ਨਕਲ ਕਰ ਲਿਆਏ । ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਦੂਜੀ ਗਲ ਠੀਕ ਜਾਪਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਕ ਬੀੜ ਵਿਚ ਚਾਰਕੂ ਸਫੇ ਨਾਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਦੇਖੇ ਗਏ, ਜੋ ਬਾਣੀ ਮੈਨੂੰ ਨਵੀਂ ਮਾਲੂਮ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ।

ਬਾਣੀ ਜੋ ਨਕਲ ਕਰਕੇ ਲਿਆਏ, ਉਸ ਵਿਚ ਹਰ 'ਸ਼ਬਦ' ਦੇ ਉਪਰ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਜਿਸ ਜਿਸ ਰਾਗ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸਨ, ਉਸ ਉਸ ਰਾਗ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖ ਦਿਤੇ ਗਏ, ਆਪਣੀ ਠੀਕ ਥਾਂ ਸਿਰ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਅਤੇ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਨਿਯਮਿਤ ਤਰਤੀਬ ਮੂਜਬ। ਏਸ ਤਰਤੀਬ ਸਿਰ ਦੇਣ ਦਾ ਰਵਾਜ ਏਸ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਤੋਂ ਚਿਰ ਪਿਛੇ ਪਿਆ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਤਰਤੀਬ ਵਰਤੀ ਹੈ, ਓਹ ਸਭ ਡੇਢ ਪੋਣੇ ਦੇ ਸੌ ਵਰ੍ਹੇ ਤੋਂ ਏਧਰ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਹੁਣ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਾਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਏਸੇ ਤਰਤੀਬ ਸਿਰ ਦਰਜ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਸਲੀ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਹਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤਾਂਤੇ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦੀ ਉਪਰਲੀ ਹਦ ਮੁਕਰਰ ਹੋ ਗਈ।

ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਿਚ ਜਿਸ ਅੱਗ ਲਗੀ ਦੀ ਯਾਦਦਾਸਤ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਹ ਅੱਗ ਅਹਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਲਾਈ ਸੀ। ਅਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੰਨ ੧੭੫੬ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਪੁਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਦੁਆਬਾ, ਮੈਨਦੁਆਬ ਆਦਿ ਵਿਚੋਂ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਢਕੇ ਅਪਨੇ ਹਾਕਿਮ ਸਰਹਿੰਦ ਅਤੇ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਮੁਕਰਰ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਸੋਢੀ ਵਡਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਨ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਭਜ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਕ ਜਗ੍ਹਾਂ 'ਮੈੜੀ' ਡੇਰਾ ਜਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਜਗ੍ਹਾ ਹੁਣ ਭੀ 'ਡੇਰਾ ਵਡਭਾਗ ਸਿੰਘ' ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਅਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਨ ਪਿਛੋਂ ਸੋਢੀ ਵਡਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਤੇ ਆਦੀਨਾਬੇਗ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਜਾਂ ਚਸਮਪੋਥੀ ਨਾਲ ਦੁਆਬੇ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਜਲੰਧਰ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਆਹਮਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮੁਕਰਰ ਕੀਤੇ ਹਾਕਿਮ ਸਰਬੁਲੰਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਸੰਨ ੧੭੫੭ (ਸੰਮਤ ੧੮੧੪) ਦਾ ਵਾਕਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਤਾਰੀਖ

ਕਿ ਯਾਦਦਾਸਤ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ਯਾਦਦਾਸਤ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਮੁੜ ਜਿਤਕੇ ਸੋਢੀ ਵਡਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੀ ਕਰਾਈ ਹੋਵੇਗੀ ।

ਇਹ ਬੀੜ ਸੰਨ ੧੮੩੦ (ਸੰਮਤ ੧੮੮੭) ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਲਿਜਾਈ ਗਈ ਅਤੇ ਤੀਹ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ ਸੰਨ ੧੮੬੦ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਪਟਿਆਲੇ ਗਈ । ਜਾਲੰਧਰ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਡਿਸਟ੍ਰਿਕਟ ਰਜਿਸਟੀਅਰ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ:—

Sodhi Sadhu Singh took the volume to Lahore at Ranjit Singh's request in 1830, and received the highest honours as its guardian: A daily offering of Rs. 86/- was made, and a special dole of Rs. 600/- at each Amawas and Sankrant, while once a year a valuable Shawl and a horse were presented in the Maharaja's name.

This sacred volume was similarly taken to Patiala in 1860 to be shown to Maharaja Narindra Singh, who in vain tried to acquire it.* He fixed for its guardians a daily allowance of Rs. 51/- and made them stay with their precious charge for three whole years.

ਸੋ ਸੰਨ ੧੮੩੦ (ਸੰਮਤ ੧੮੮੭) ਵਿਚ ਇਹ ਬੀੜ ਮੌਜੂਦ ਸੀ । ਅਤੇ ਏਸਦੇ ਅਸਲੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਲਿਖੀ ਬੀੜ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਦਾ ਦੁਕਾ ਮੀ, ਜਿਸਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਉਚੇਚੀ ਮੰਗਵਾਈ । ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸੋਢੀ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਫੂਲਕੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿਚ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਰਸੂਖ ਮੀ. ਸਭ ਪਾਸੋਂ ਲਖਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਤੇ ਜਾਰੀਗਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ । ਏਸ ਰਸੂਖ ਦਾ ਹੀ ਨਤੀਜਾ ਸੀ ਕਿ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰੀਆ

*ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਸਾਰਾ 'ਖਾਲਸਾ' ਦੇ ਇਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਵਲ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੁਹੱਜ ਪੁਕਾਸ ਸੰਨ ੧੮੪੩ ਵਿਚ ਬਣ ਚੁਕਾ ਸੀ ।

ਸੋਢੀਆਂ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਆਮ ਲੋਗਾਂ ਨੇ ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਭੀ ਇਕ ਸਦੀ ਤੋਂ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਗੱਦੀ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠਾਂ ਸਨ ਮੰਨ ਲਿਆ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਏਸ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਨੂੰ ਬੀੜ ਲਾਹੌਰ ਲਿਜਾਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਕੁਝ ਬਹੁਤ ਮੁਦੱਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ।

ਏਸ ਦਾਅਵੇ ਦੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਮੰਨੇ ਜਾਣ ਨੇ 'ਰਾਗ ਮਾਲਾ' ਦਾ ਸਵਾਲ ਛੇੜ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਜਦ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਲਿਖੀ ਬੀੜ ਮੰਨ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਤਦ 'ਰਾਗ ਮਾਲਾ' ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਜਾਂ ਘਟ ਤੋਂ ਘਟ ਗੁਰੂ ਕੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਦਾ ਭੋਗ ਪਾਂਦੇ ਸਮੇਂ ਉਮਦਾ ਪਾਠ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲ ਜਾਂ ਫਰਜ਼ ਬਨ ਗਿਆ। ਇਹ ਬਹਿਸ ਕਿ ਭੋਗ ਪਾਣ ਸਮੇਂ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਏ ਕਿ ਨਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਹਿਦ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਜਦ 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ' ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ, ਹਾਲੀ ਤਾਜ਼ਾ ਹੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਏਸ ਮੁਆਮਲੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਤਭੇਦ ਸੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਏਸ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਤੀਸਰੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਹੇਠਾਂ ਜਾਕੇ ਦੱਸਾਂਗੇ।

(੨) ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਨੂੰ ਮਾਧਵਾਨਲ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚੋਂ ਲੈਕੇ ਕਿਸੇ ਸਿਖ ਦੀ ਪਿਛੋਂ ਪਾਈ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਭੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਗਲਤ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਜਦ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਅਸਲ ਮੰਨ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਦ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ ਕਿ ਰਾਗਮਾਲਾ ਏਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹੋਰ ਹਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਏ ਜੋ, ਰਾਗਮਾਲਾ ਦੇ ਪੱਖੀ ਸਾਨੂੰ ਦਸਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਨਹੀਂ। ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਏਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹਾਸ਼ੀਏ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ ਲਗੇ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੀ ਅਖੀਂ ਦੇਖੇ, ਪਰ ਮਾਲੂਮ ਵੇਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਹੋਰੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਨਿਰਾ ਮਥਾ ਟੇਕਨ ਹੀ ਗਏ ਸਨ, ਬੀੜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਉਹਨਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਡਿੱਠਾ ਅਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਲਿਖਿਤ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਵੀਆਂ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਲੰਮੀ 'ਖੋਜੀ ਬੁਧੀ' ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰਨੀ ਵਿਅਰਥ ਹੈ। ਪਰ ਜੋ ਬੀੜ

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੇਖੀ ਉਹ ਪੁਰਾਣੀ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ।

(੩) ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਬਾਬਤ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਬੀੜ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਏ, ਇਕ ਤਾਂ ਉਹ ਪੁਰਾਣੀ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਮ ਨਿਸ਼ਚਿਆਂ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਧੀਰਮਲ ਅਸਲ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਨੂੰ ਚੌਦਾਂ ਦਿਨ ਪਿਛੋਂ ਦਰਜਾ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਲਿਆਇਆ ਸੀ, ਹਰਫਾਂ ਤਕ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾ ਸੀ, ਪਰ ਹਾਮੀਏ ਗਲ ਗਏ ਸਨ। ਸੋ ਜੋ ਬੀੜ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਉਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਕਾਰਜ ਪੁਰਾਣਾ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਗਲੇ ਹੋਏ ਹਾਮੀਆਂ ਨੂੰ ਕਟਕੇ ਉਸ ਪਰ ਨਵੇਂ ਕਾਰਜ ਦੀਆਂ ਕਾਤਰਾਂ ਲੇਵੀ ਨਾਲ ਜੋੜੀਆਂ ਹੋਣ। ਕਾਰਜ ਲਗੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ K ੩ ਕਹੋ ਤਦ ਕਾਰਜ ਲਗਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ K ੨ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ।

ਹੁਣ K ੨ ਵਿਚ ਨਿਰੇ ਕਾਰਜ ਲਗਾਇਆਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਨੀ ਹਲਦਾ। ਇਹ ਆਮ ਪ੍ਰਸਿਧ ਗਲ ਸੀ ਕਿ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਤੋਂ ਉਤਾਰਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਬੱਠੇ ਨੇ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਇਕ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ (ਛਾਡ ਮਨ ਹਰ ਬੇਮੁਖਨ ਕੋ ਸੰਗ' ਇਤਯਾਦਿ।) ਅਤੇ ਇਕ ਮੀਰਾਂਬਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਬਾਹਰੋਂ ਆਪਣੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਹ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ। K ੨ ਬੀੜ ਭਾਈ ਬੱਠੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਕਿਸੇ ਉਤਾਰੇ ਤੋਂ ਨਕਲ ਦਰ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਸੋ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾਨ ਲਈ ਏਹਨਾਂ ਪੁਰ ਹੜਤਾਲ ਫੇਰੀ। ਪਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਖੂਨ ਕੀਤਾ ਛੁਪਿਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਖੂਨੀ ਕੋਲੋਂ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਨਿਸ਼ਾਣ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੋਈ ਏਥੇ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਜੋ ਉਪਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਏਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਆਏ ਭਗਤ ਪਰਮਾਨੰਦ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਤੁਕ ਨਾਲ ਮਿਲਾਕੇ ਇਕ ਪਾਲ ਵਿਚ ਲਿਖੀ,

ਸੀ, ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ 'ਸੂਰਦਾਸ' ਦਾ ਨਾਮ ਫਰਕ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ, ਠੀਕ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਾਂਗਟ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਸੋ ਹੜਤਾਲ ਲਗਾਂਦੇ ਸਮੇਂ ਬਾਕੀ ਪਾਲਾਂ ਪੁਰ ਤਾਂ ਹੜਤਾਲ ਫਿਰ ਗਈ, ਪਰ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਬਚ ਗਈ। ਫੇਰ ਏਸ ਪਾਲ ਦੀ 'ਪ੍ਰਤੀਕ' ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਸੂਰਦਾਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖਕੇ ਗਿਨਤੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਗੇਨਤਰੀ ਵਿਚ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਗਿਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। 'ਖੂਨੀ' ਨੂੰ ਇਹਨਾ ਦੇ ਮਿਟਾਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਸੁਝਾ ਸੋ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਬਚ ਗਏ, ਪ੍ਰਤੀਕ ਵੀ ਤੇ ਗੇਨਤਰੀ ਵੀ। 'ਖੂਨੀ' ਆਪਣੇ ਫਨ ਵਿਚ ਕਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸੀ*।

(੪) ਜੋ ਲਿਖੇ ਜਾਨ ਦਾ ਸੰਮਤ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਇਹ ਲਫਜ਼ ਵੀ ਹਨ: 'ਪੋਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁਚੇ'। ਇਹ ਵੀ ਭਾਈ ਬਾਣੋ ਦੀ ਬੀੜ ਦੀ ਨਕਲ ਸਨ ਜਿਸਨੂੰ 'ਖੂਨੀ' ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ, ਸੋ ਇਹ ਲਫਜ਼ ਜਿਉਂ ਕੇ ਤਿਉਂ ਪਏ ਰਹਿ ਗਏ:

'ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ' ਨਾਮ ਵੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਸਤੇ, ਬਹੁਤ ਪਿਛੋਂ ਵਰਤੀਨ ਲਗਾ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਸਿਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਆਕੇ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਪਿਛੋਂ।

(੫) ਭਾਈ ਬਾਣੋ ਦੀ ਬੀੜ ਦੀ ਓਹ ਨਕਲ ਜਿਸਤੋਂ ਇਹ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਉਸ ਵਿਚ ਨੌਂ ਪੁਨ: ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਉਹ ਪੁਨਾਂ ਦਰਜ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਨਕਲ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਏਸ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਪਹਿਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਮਾਂਗਟ-ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪਿਛੋਂ ਕੱਟ ਵਢਕੇ ਪੁਨਾਂ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ

*ਰਵਿਦਾਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦ (ਹਰਿ ਕੇ ਮੰਗ ਬਸੇ ਹਰਿ ਲੱਕਾ) ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਇਹ ਸਿਰਨਾਵਾਂ ਭਾਈ ਵਾਲੀ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਹੋ.—'ਮਹਲਾ ੫ ਸੂਰਦਾਸ' ਏਸੇ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹੈ। ਗੋਇਆ ਭਾਈ ਬਾਣੋ ਦੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਗਈਆਂ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਏਸ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਧੁਨਾਂ ਦਾ ਪਿਛੋਂ ਲਿਖੇ ਜਾਣਾ ਸਾਫ਼ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ*।

(੬) K ੨ ਦੇ ਲਿਖ ਜਾਨ ਦਾ ਸੰਮਤ ਵੀ ਉਸ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਏਸਨੂੰ ਭੀ ਬਦਲਕੇ ਵਾਕਿਆਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲਿਆਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਇਹ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਮਾਲੂਮ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਸੰਮਤ ੧੬੬੩ ਵਿਚ ਸਮਝੇ ਸਨ, ਸੋ ਏਸ ਬੀੜ ਦੇ, 'ਆਇ-ਬੀੜ' ਬਣਨ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ K ੨ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੰਮਤ ੧੬੬੩ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਏ। ਸੋ ਪਹਿਲੇ ਲਿਖੇ ਸੰਮਤ ਨੂੰ ਥੋੜੀ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰਕੇ ਜੋ ਇਹ ਕੰਮ ਬਣ ਜਾਏ ਤਾਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਮਹੀਨਾ ਤੇ ਥਿਤ ਬਦਲਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਉ ਹੁਣ ਦੇਖੀਏ ਕਿ ਓਹ ਸੰਮਤ ਕੇਹੜਾ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਬਦਲਕੇ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧* ਬਨਾਇਆ ਗਿਆ।

ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਸੰਮਤ ੧੬੮੮-੮੯ ਵਿਚ ਕੀਰਤਪੁਰ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਸੰਮਤ ੧੬੯੫ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਚਲ ਬਸੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਰਹਿਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦੀ, ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਆਪਣੇ ਪੇਕੇ ਆਕੇ ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਕੁਛੜ ਵਰ੍ਹੇ ਡੇਢ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਧੀਰਮਲ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦਾ ਹੱਕ ਉਸਨੂੰ ਪਹੁੰਚਦਾ ਸੀ। ਸੋ ਇਸ ਬਿਨਾ ਪੁਰ ਉਸਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਿਖਾਏ ਪੜ੍ਹਾਏ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਵਖਰੀ ਗੁਰਗੱਦੀ ਧੀਰਮਲ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਕਾਇਮ

*ਏਸ ਤੋਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਧੁਨਾਂ' ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਸੀ, ਪਿਛੋਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਜਾਕੇ ਵਧਾਈਆਂ।

*ਚੰਗੇ ਮੰਗਨੀਵਾਦੀ ਇੰਗ ਰਲਾਸ ਨਾਲ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਨਜ਼ਰ ਆ ਜਾਨੀ ਚਾਹੀਏ, ਅਤੇ ਸੰਮਤ ਪੁਰ ਜੋ ਅਸੀਂ ਸੋਲ੍ਹਣ ਲਗਾ ਸਕੀਏ, ਤਦ ਨਵੀਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਸਿਆਹੀ ਦਾ ਫਰਕ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆ ਜਾਏ।

ਕਰਨਾ ਚਾਹੀ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ (ਸੋਹਰੇ) ਪਾਸੋਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਮੰਗੀ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨਾ ਦਿੱਤੀ । ਇਹ ਮੋਕਿਆ ਸੀ ਜਦ ਗੱਦੀ ਲਈ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ । ਜੋ ਇਕ ਉਤਾਰਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਹ ਸੰਮਤ ੧੭੯੭ ਵਿਚ ਮੁੱਕਾ । ਇਹ ਏਥੋਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਬੀੜ K੧ ਸੀ । ਜਦ ਏਸ K੧ ਨੂੰ K੨ ਵਿਚ ਬਦਲਿਆ ਗਿਆ, ਤਦ ਇਹੋ ਸੰਮਤ ੧੭੯੭ ਉਸ ਵਿਚ ਨਕਲ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ । ਉਸ ਵਕਤ ਤਕ ਕੋਈ ਖਿਆਲ ਏਸਨੂੰ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । K੧ ਨੂੰ K੨ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਬਦਲਿਆ ? ਏਸਦਾ ਸਬਬ ਅਸੀਂ ਹੇਠਾਂ ਦਸਦੇ ਹਾਂ ।

(੭) ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਦੇ ਹੇਠਾਂ 'ਖਾਲਸਾ' ਆਪਣਾ ਬਲ ਦਿਖਾ ਚੁਕਾ ਸੀ ਅਤੇ 'ਖਾਲਸਾ' ਦਾ ਫਿਰਕਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਨਾਮ-ਲੇਵਾਂ ਵਿਚ ਆਮ ਪਸੰਦ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਅਤੇ ਏਸ 'ਖਾਲਸਾ' ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਨ ਵੇਲੇ ਹੁਕਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੀਣੇ, ਧੀਰਮਲੀਏ, ਰਾਮਰਾਈਏ ਤੇ ਮਸੰਦੀਏ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਨਾਹੀਂ ਮਿਲਨਾ, ਨਾਹੀਂ ਵਰਤਨਾ । ਪਰ ਹੁਣ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਖਾਲਸਾ ਵਧ ਫੁਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਰਾਜ ਸੰਭਾਲਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਡੇਰੇਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਉਸ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਕਦਮਾਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਸਨ । ਜੋ ਸਮੇਂ ਦੀ ਨੀਤੀ ਇਹ ਮੰਗਦੀ ਸੀ ਕਿ ਡੇਰੇਦਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਢਾਲ ਲੈਣ । ਪਹਿਲੋਂ ਇਹ ਲੋਕ ਸਤਵੇਂ, ਅਠਵੇਂ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਨਾਵੇਂ ਤੇ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂਆਂ ਨੂੰ ਗਾਸਿਬ ਜਾਣਦੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮੰਨਦੇ, ਸਗੋਂ ਮਾੜੇ ਸਬਦਾਂ ਨਾਲ ਜਾਦ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਇਹਨਾਂ ਗਲਾਂ ਵਿਚ ਧੀਰਮਲੀਏ ਮੋਹਰੀ ਸਨ । ਖਾਲਸਾ ਨਾਲ ਦਜਾਵੰਦਗੀ ਜਾਂ ਸੁਲਹ ਸਫਾਈ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਲੋੜ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਧੀਰਮਲੀਏ ਨਾਵੀਂ ਅਤੇ ਦਸਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨਣ, ਅਤੇ ਨਾਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਕਰ ਲੈਣ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਜ਼ਾਹਿਰੀ ਸੂਰਤ ਆਦਿ ਬਾਤਾਂ ਵਿਚ

ਉਹਨਾਂ ਵਰਗੇ ਹੋ ਜਾਣ, ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਕੇ ਖਾਲਸਾ* ਹੀ ਬਣ ਜਾਣ। ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੀ ਗਈ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਬੀੜ ੧੧ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦੋਹਰੇ ਸਮੇਤ, ਦਰਜ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਸੀ ਜੋ ਧੀਰਮਲੀਆਂ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨਾਲ ਰਜਾਵੰਦਗੀ ਲਈ ਦੁਕਿਆ।

‘ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ’ ਵਿਚ ਇਹ ਬਾਣੀ ਇਕੱਠੀ ਇਕ ਥਾਂ ਪਾਈ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ ਗਲ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਇਹ ਗੱਲ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਕੋਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਛੱਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਥੇ ਇਹ ਬਾਣੀ ਮਿਣਵੀਂ ਭਰਵੀਂ ਸਮਾ ਗਈ, ਇਹ ਕਥਨ ਇਕ ਬਚਿਆਂ ਵਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਗਲ ਇਉਂ ਦਿਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਵਰਕੇ ਕਢਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਨਵੇਂ ਲਿਖਕੇ ਪਾ ਦਿਤੇ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕੋਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਜੋ ਹੁਣ ਭੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਵਿਚ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਈਆਂ।

(੮) ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰ ਹੋਈ, ਅਰਥਾਤ ੧੧ ਤੋਂ ੧੨ ਕਦ ਬਣਿਆਂ ਏਸ ਗਲ ਦੇ ਨਿਰਣਾ ਲਈ ਕਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

(੯) ਏਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਛੇ ਗੁਰੂਆਂ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤੇ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਦਰਜ ਹਨ। ਜੇ ਤਾਂ ਇਹ ਇਕ ਹਥ ਦੀਆਂ

ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੇ ਕਦੀਦਾਫ਼ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਕੋਰੀਆਂ ਸਦੀ ਵਰਤ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਸਨ. ਜ ਅਰਮਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਰਤ ਦੇਏ ਹਨ। ਪਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਏਹਨਾਂ ਛਕਕਿਆਂ ਸੀ ਕਿ ਨਹੀਂ ਏਸ ਵਚ ਵਰਤ ਸ਼ਬ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਜਦ ਸੰਨ ੧੬੧੧ ਦੇ ਵੀਥ ਵਿਚੋਂ ਵੇ ਨਾਵਾਲੜ ਭਰੂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਏਠਿਆ, ਤਦ ਏਹ ਨ ਅਤੇ ਹਰਨਾਂ ਘਰਦਿਆਂ ਲੜਾਂ ਨੇ ਇਹਤਾੜ ਚੜ ਪੜਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਏਹ ਦਾ ਨਾਪ ਭਰੂ ਹੋਏ. ਇਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਿਸ ਤੋਂ ਛੋਕਨ ਏ ਫਿਰ ਨੂੰ ਭਰੂ ਸਨਾਣ। ਏਹ ਆਡ ਵਾਰ ਸਚ ਵਲੋਂ ਇਕ ਜਿਥ ਤੁਹੀਲਦਾਰ ਜਾ ਸਿਥ ਗਾਠਡੀਅਨ ਸਨ. ਵਨਾਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਹ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਨ, ਜਿਸ ਕੋਲੋਂ ਗੁਰੂ ਗਾਂਬੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਛਕਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਜਵਾਬ ਦਾ ਕੋਈ ਉਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੋ ਚਰ ਜ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਦਫਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਗਿਆ।

ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ ਤਦ ਮੁਆਮਲਾ ਹੀ ਸਾਫ ਹੈ, ਅਤੇ ਹੈ-ਭੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਸਾਨੂੰ ਮਾਲੂਮ ਹੋ ਸਕਿਆ ਹੈ। 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਹੈਸਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਬੁੜੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬੀੜਾਂ ਤੋਂ ਸਿਧ ਹੈ। ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਥਿਤ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਲਿਖੀ ਗਈ। ਏਸ ਦਰਜੇ ਤੇ ਆਕੇ ਹੋਏ ਉਤਾਰੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਖਾਲੀ ਪੰਜ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਚਲਾਣੇ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਹਨ, ਓਹ ਭੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਪਰ ਪਿਛਲੀਆਂ ਦੋ ਥਿਤਾਂ ਦਾ ਇੰਦਰਾਜ ਤਾਰੀਖੀ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਬੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪ੍ਰ-ਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਇਸ ਗਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਧੋਹ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਂਦੀਆਂ। ਇਹ ਦੋ ਥਿਤਾਂ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਹਥੀਂ ਸੰਮਤ ੧੭੧੭-੧੮ (ਸੁਫ਼) ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਉਤਾਰੇ ਕਟਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸਾਫ ਸਾਫ ਇਹਨਾਂ ਦੋ ਥਿਤਾਂ ਨੂੰ, 'ਮਹਲੇ ਅਠ ੮ ਲਿਖਿਆ ਖਾਸ ਕਲਮ ਆਪਣੀ ਹਥੀਂ' ਦਸਿਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸੱਤਾਂ ਥਿਤਾਂ ਵਾਲੇ ਉਤਾਰੇ ਭੀ ਬਹੁਤ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ੫੨ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਇਕ ਹਥ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ, ਸੋ ਉਹ ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੭੧੮ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸਿਧ ਹੋਈ।

(ਅ) ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਇਹ ਭੀ ਕਹਿ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਨਾਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡਕੇ ਰਾਗਾਂ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖਣ ਦਾ ਰਵਾਜ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਵੀ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਪਿਆ। ਜੇ ਅਸੀਂ ੧੫ ਸ਼ੋਲਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਭੀ ਗਿਨ ਲਈਏ, ਤਦ ਸੰਮਤ ੧੭੮੦-੮੧ ਤੇ ਅਪੜਦੇ ਹਾਂ।

(ੲ) 'ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ' ਦੇ ਲਫਜ਼ ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਭੀ ਹੇਠਾਂ ਲੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪੁਰਾਣਾ ਨਾਮ ਖਾਲੀ 'ਪੋਥੀ' ਜਾਂ 'ਗ੍ਰੰਥ' ਸੀ। 'ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ' ਨਾਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਬਹੁਤੇ ਨੇੜੇ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਜੇਕਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਆ ਛੁੰਦਾ ।

ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਦੇ ਪਖੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਭੀ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੀ ਬੀੜ ਜਪੁਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਰਾਗਮਾਲਾ ਤਕ ਇਕੋ ਹਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਜੇ ਦਲੀਲ ਦੀ ਖਾਤਰ ਇਹ ਮਨ ਲਈਏ, ਤਦ ਵੀ ਸਾਰੀ ਬੀੜ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸਿਧ ਹੋਈ।

(ਸ) ਏਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਜੋ 'ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਦੇ ਤੌਰ ਪੁਰ ਲਿਖੀ ਇਬਾਰਤ ਨਿਰੰਜਨ ਰਾਇ ਬਾਬਤ ਹੈ, ਉਹ ਇਕ ਵਸੀਅਤ ਹੈ ਜੋ ਨਿਰੰਜਨ ਰਾਇ ਦੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸੁਗੰਦ ਵਾਂਗ ਪੱਕੀ ਬਨਾਣ ਲਈ ਗੁੰਬ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ। ਜਿਸ ਵਕਤ ਇਹ ਵਸੀਅਤ ਲਿਖੀ ਗਈ, ਇਹ ਬੀੜ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਿਰੰਜਨ ਰਾਇ ਆਪਣੇ ਗੁਣ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਵਿਖਾ ਚੁਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਭਰਾਵਾਂ ਜਾਂ ਵਾਰਿਸਾਂ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗਾ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਗਾਦੀ ਲਈ ਦੁਣਿਆ ਗਿਆ। ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ੨੫ ਜਾਂ ੨੬ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਸੀ। ਨਿਰੰਜਨ ਰਾਇ ਧੀਰਮਲ ਦਾ ਪੜਪੋਤਾ ਸੀ। ਮੇ ਉਸਤੋਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪੀਹੜੀਆਂ ਦੇ ਔਸਤਨ ੬੦ ਵਰ੍ਹੇ* ਲੈਕੇ ਅਤੇ ੨੬ ਵਰ੍ਹੇ ਨਿਰੰਜਨ ਰਾਇ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਜੋੜਕੇ ੮੬ ਵਰ੍ਹੇ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਕਰਤ ਰਪੁਰ ਦੀ ਗਾਦੀ ਸੰਮਤ ੧੬੯੫ ੯੬ ਵਿਚ ਟੁਰੀ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚ ੮੬ ਵਰ੍ਹੇ ਜੋੜਕੇ ਅਸੀਂ ਸੰਮਤ ੧੭੮੦-੮੧ ਦੇ ਲਾਗੇ ਅਪੜਦੇ ਹਾਂ। ਸੋਢੀ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਨ, ਧੀਰਮਲ ਤੋਂ ਛੇਵੀਂ ਪੀਹੜੀ ਵਿਚ ਸਨ, ਅਤੇ ਨਿਰੰਜਨ

* ਧੀਰਮਲ ਆਪ ਸੰਮਤ ੧੭੩੪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਤੋਂ ਦੋ ਹੀ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ ਕੰਢੀ ੪੭ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਚਲਣਾ ਕਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਢੀਆਂ ਦੇ ਏਸ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀ ਛਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਗਜਰ ਜਾਨ ਦੀ ਹਸਮ ਦਾ ਪਾਲਨ ਕੀਤਾ। ਧੀਰਮਲ ਦੀ ਅਪਨਾ ਸੰਤਾਨ ਤਾਂ ਚਿਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ, ਪਰ ਸੰਤ ਮੁਤਬਨ ਬਨਾਕੇ ਗਈ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਔਲਾਦ ਦੀ ਦਤਨੀ ਬੰਡ ਹੈ ਕਿ ਮਹਿਲਾਂ ਉੱਤੇ ਨਹੁਸਤ ਵਜ ਰਹੀ ਹੈ। 'ਧਰਮਸਾਲ ਕੀ ਝਾਕ,

ਰਾਇ ਚੋਖੀ ਵਿਚ। ਏਸ ਤੋਂ ਭੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ, ੧੨ ਵਾਲੀ ਨਵੀਂ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੭੮੧ ਦੇ ਲਾਗੇ ਆ ਠਹਿਰਦੀ ਹੈ। ਘਟੋ ਘਟ ਏਸਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਨਹੀਂ, ਪਿਛੋਂ ਭਾਵੇਂ ਬਣੀ ਹੋਵੇ, ਨਿਰੰਜਨ ਰਾਏ ਦੇ ਵਕਤ।

ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਕਹਿ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ੧੨ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਧੀਰਮਲੀਆਂ ਦੀ ਬੀੜ K੧ ਨੂੰ ਅਦਲ ਬਦਲਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋਈ। ਜਦ ਇਹ K੧ ਬਣੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ 'ਮੁੰਦਾਵਣੀ', 'ਰਾਗਮਾਲਾ' 'ਰਤਨ ਮਾਲਾ' ਆਦਿ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋ ਚਕੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ 'ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ' ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖਣ ਲਗ ਪਏ ਸਨ।

ਤਾਂਤੇ ਉਪਰਲੀ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਦਾ

ਸਿੱਟਾ

ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਸੰਮਤ ੧੬੯੭ ਵਿਚ ਇਕ ਉਤਾਰਾ ਭਾਈ ਬਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨਕਲ ਤੋਂ ਧੀਰਮਲ ਦੇ ਮਸੰਦਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਬੀੜ K੧ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਬੀੜ ਸੀ, ਧੀਰਮਲ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੋਤੇ ਤਕ। ਫੇਰ ਏਸ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਵਰਕੇ ਪਾਕੇ, ਨਾਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਧਾਈ ਗਈ ਸੰਮਤ ੧੭੮੧ ਦੇ ਲਾਗੇ। ਇਹ ਬੀੜ ਦੀ ਦੂਜੀ ਸ਼ਕਲ ੧੨ ਸੀ। ਏਸ ੧੨ ਵਿਚ ਨਿਰੰਜਨ ਰਾਇ ਦੇ ਵੇਲੇ ਧੀਰਮਲੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਮਝ ਮੂਜਬ ਅਦਲ ਬਦਲ ਕਰਕੇ ਇਸਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਸੰਮਤ ੧੮੧੦* ਦੇ ਕ੍ਰੀਬ, ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਉਪਰ ਨਵੇਂ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਲਗਾਕੇ ਨਵੇਂ

*ਸੰਮਤ ੧੮੧੭ ਦੇ ਨੌੜੇ ਭਾਈ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਇਕ ਛੁੱਬ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਨਾਲ ਸੋਧਿਆ ਸੀ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਇਹ ਸੋਧਿਆ ਹੋਇਆ ਕੁਝ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ (ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ) ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

ਅੰਗ ਦੇ ਦਿਤੇ। ਕਰਮਾਤ ਵਾਲੀ ਕਹਾਨੀ ਉਸਨੂੰ ਦਰਜਾ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੀ ਘੜ ਲਈ। ਕਰਮਾਤ ਵਾਲੀ ਇਕ ਦੂਜੀ ਕਹਾਨੀ ਵੀ ਬਣਾਈ ਪਈ, ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਤੋਂ ਠੀਕ ਜਿੰਨੀ ਥਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਸਤੇ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ, ਉਤਨੀ ਕੋਰੀ ਥਾਂ ਰਖਾ ਛੱਡੀ। ਨਾਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹਰ ਰਾਗ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਜੋ ਪੌਣਾ ਆਪਾ ਸਫਾ ਕੋਰਾ ਛੱਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਪੁਰ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ਹੋਈ, ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਲੇ ਆਈ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਸਫੇ ਲੈ ਗਈ ਹੈ।

ਉਪਰ ਇਹ ਗਲ ਕਹਿਣੀ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ, ਕਿ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ 'ਜਪੁ ਨੀਸ਼ਾਣ' ਹੈ। 'ਨੀਸ਼ਾਣ' ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਜਾਂ ਪਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਹਸਤਲੇਖ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦੇ ਹਥ ਦਾ ਲਿਖਿਆ 'ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ' ਪਹਿਲੇ ਸਫੇ ਪੁਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦੇ, ਪਰ ਹੈ ਨਹੀਂ। 'ਪ੍ਰਤੀਕ' ਨਕਲ ਵਰ ਨਕਲ ਹੁੰਦੀ ਚਲੀ ਆਈ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੀਸ਼ਾਣ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਤਕ ਦੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਏਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਤਤਕਰੇ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪੰਨਾ ਖਪ ਦੇ ਤਰਫੀ ਕੋਰਾ* ਹੈ, ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

*ਹੋਰ ਕੋਰਾ ਪੰਨਾ ੨੫੨ ਹੈ। ਰਾਜ ਮਾਝ ਦੀਆਂ ਸ਼ਬਦੀਆਂ ਮੁਕੱਬੇ ਵਿਚ ਸਫਾ ਕੋਰਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਅਕੋਂ ਨਵੇਂ ਸਫੇ ਪੁਰ ਬਾਰਾਂ ਮਾਝ ਮਾਝ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਨਾ ੨੪੪ ਵੀ ਦੱਸਦੀ ਕੋਰਾ ਹੈ।

ਕਿਉਂਕਿ 'ਸੋ ਪਰਖ' ਵਾਲੇ ਰਾਜ ਸ਼ਬਦ ਨਿਤਨੇਮ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਲਿਖੀਣ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਸਨ, ਕਿਰਦੇ ਨਵੇਂ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਇਥੇ ਕੋਰਾ ਵਰਕਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲਿਖਣ ਲਈ ਲਗਾਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਪਹਿਲੇ ਵਰਕੇ ਪੁਰ ਹੀ ਮੁਕ ਕਏ ਤੇ ਇਹ ਵਰਕਾ ਕੋਰਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਅਗਲੇ ਪਤਰੇ ਪਰ 'ਮੁਣ ਵੰਡਾ ਅਖ ਸਭ ਕੇ' ਲਿਖਿਆ ਹੋ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਦਲ ਬਦਲ ਕਰੇ ਵਰਕੇ ਵਧਾਕੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਉਪਰ ਅਸੀਂ ਇਹ ਭੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਭਾਈ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖੀ ਕਾਪੀ ਪੁਰ 'ਸੁਧ' ਜਾਂ 'ਸੁਧ ਕੀਚੇ' ਆਪਣੀ ਹਥੀਂ ਲਿਖ ਦੇਂਦੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ। ਜੇਕਰ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਅਸਲੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਹੋਵੇ, ਤਦ ਇਹ ਹਦਾਇਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਦਸਤਖਤੀ, ਅਤੇ ਗਲਤੀਆਂ ਦੀ ਦਰੁਸਤੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਹਥਾਂ ਦੀ ਹੋਈ ਹੋਈ ਉਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਏ। ਨਿਰਾ ਇਹਨਾਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦਾ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹੋਣਾ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਸਭ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛਾਪੇ ਦੇ ਕ੍ਰਮਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਲਫਜ਼ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਅਜਿਹੇ ਸਵਾਲ ਖੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਤਸੱਲੀ ਬਖਸ਼ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੇਜਰ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸੋਂ ਮੈਂ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਲਈ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰ ਲੈਣ ਲਈ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮੰਗੀ ਸੀ ਜੋ ਮਿਲੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ।

੧੭-ਢਾਕੇ ਬੰਗਾਲੇ ਦੀਆਂ ਸਿਖ-ਸੰਗਤਾਂ

ਦਬਸੇਬ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚ, ਜੋ ਢਾਕੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਲ ਲਿਖੇ ਗਏ ਸਨ, ਕਿਤਨੀਆਂ ਕੁ ਇਸ ਦੇਸ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਭੀ ਲਏ ਹਨ। ਇਹ ਸੰਗਤਾਂ ਸਿਖ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਢਾਕੇ ਵਿਚ ਇਕ ਤਾਂ ਸੰਗਤ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਨਾਮ ਉਤੇ ਉਸ ਮਹਲੇ ਦਾ ਨਾਮ ਹੁਣ ਤਕ 'ਸੰਗਤ ਟੋਲਾ' ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੀ, ਢੋਜਾਂ ਦੇ ਕਮਪੂ ਵਿਚ ਸੀ ਜੋ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਕੁਝ ਦੁਰਾਡੀ ਸੀ। ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਇਸਦਾ ਨਾਮ 'ਲਸ਼ਕਰ ਕੀ ਸੰਗਤ' ਕਰਕੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਲੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਨਾਮ 'ਹਜੂਰ ਸੰਗਤ'। 'ਲਸ਼ਕਰ ਕੀ ਸੰਗਤ' ਦੇ ਖੋਲੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ, ਨਾ ਲਸ਼ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ 'ਲਸ਼ਕਰ ਕੀ ਸੰਗਤ'। ਇਕ ਪੱਕਾ ਤਲਾਬ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕੰਢੇ ਪੁਰ ਇਕ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹੀ ਇਮਾਰਤ। ਰਵਾਇਤ ਏਸ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਨਾ ਏਥੇ ਕੋਈ ਮੁਖ ਤੀਰਥ ਅਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਮੰਦਰ ਹੀ ਸੀ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਖਿਚਦਾ। ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਪਿੰਡ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਹੁਣ ਢਾਕਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮਹਲੇ ਹਨ। ਬੰਗਾਲੇ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਪਹਿਲੇ 'ਰਾਜ ਮਹਲ' (ਆਗ਼ਿਮਾਬਾਦ) ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਬਾਹ ਜਹਾਨ ਦੇ ਅਹਿਦ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਇਸਲਾਮ ਖਾਂ ਸੂਬਾਦਾਰ ਬੰਗਾਲ, ਰਾਜਧਾਨੀ ਰਾਜਮਹਲ ਤੋਂ ਚੁਫਕੇ ਢਾਕੇ ਲੈ ਆਏਆ। ਸੋਨੇਦੀਪ ਅਤੇ ਚਿੱਟਾ ਗੁਮ ਦੇ ਪੁਰਤਗੇਜ਼ਾਂ

ਅਤੇ ਰਬੰਗ ਦੇਸ (ਅਰਾਕਾਨ) ਦੇ ਮੱਠ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਖ਼ਾਤਰਾ ਬੰਦੋਸਤ
 ਕਰਨ ਲਈ ਢਾਕਾ ਨੇੜੇ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਬਹੁਤ ਫ਼ਸਾਦ ਚੁਕਿਆ ਹੋਇਆ
 ਸੀ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲੁਟਮਾਰ ਕਰਦੇ ਭੱਗੰਦੇ ਸਨ,
 ਸ਼ਾਇਦ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਵੇਲੇ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਏਧਰ ਆਏ
 ਹਨ, ਤਦ ਏਸੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਠਹਿਰੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਇਕ
 ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ
 ਰਖੇ ਹਨ। ਸੰਨ ੧੯੧੫ ਵਿਚ ਇਕ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਛਲੇ ਵੱਲ ਦੇ ਖੜੀ
 ਪੁਜਾਰੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਆਮਦਨ ਕੋਈ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਰੇਲਵੇ ਮਟਿਯਨ
 ਪੁਰ ਪਲ ਬੀੜੀ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਦਾ ਠੇਕਾ ਲੈ ਕੁਖਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਇਕ ਨੌਕਰ
 ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਏਸ ਸੰਗਤ ਨੂੰ 'ਹਜ਼ੂਰ ਸੰਗਤ ਇਸ ਕਮਰੇ
 ਆਖਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਇਸ ਦੇਸ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਖਾ
 ਪੜ ਏਸੇ ਸੰਗਤ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹੋ ਸੰਗਤ ਸਦੇ ਦੇਸ
 ਦੀ ਕਾਰਕੁੰਦ ਉਗ੍ਰਾਹ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤਕ ਪੁਚਾਂਦੀ ਸੀ। ਏਸੇ ਸੰਗਤ
 ਦੇ ਮੁਖੀਏ ਏਧਰ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਸਾਖੀ ਦੀ ਖ਼ਾਲੀ ਦੇ
 ਮੌਕਿਆ ਪੁਰ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਦ ਸੰਗਤਾਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਦਰਬਣਾ ਲਈ ਜਾਂਦੀਆਂ
 ਸਨ। ਦਸਮੇਸ਼ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਇਥੇ ਭੀ ਇਕ ਮਸੰਦ-ਰਾਈ ਕਾਇਮ ਹੋਈ ਅਤੇ
 ਚਿਰ ਤਕ ਰਹੀ। ਇਕ ਮਸੰਦ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਭੀ ਇਥੇ ਹੈ।

ਯਾਕੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚ
 ਲਏ ਹਨ ਇਹ ਸਨ—ਸਿਲਹਟ ਕੀ ਸੰਗਤ, ਚਾਟਗਾਮ ਕੀ ਸੰਗਤ ਤੇ
 ਸੋਨਦੀਪ ਕੀ ਸੰਗਤ। ਚਾਟਗਾਮ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਤੇ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਟਾਪੂ
 ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸੋਨਦੀਪ ਹੈ। ਸੋਨਦੀਪ ਪੁਰਤਗੇਜਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ
 ਸੀ, ਅਤੇ ਇਕ ਪਾਦਰੀ ਓਥੇ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਚਾਟਗਾਮ ਉੱਤੇ ਭੀ
 ਪੁਰਤਗੇਜਾਂ ਦਾ ਹੀ ਰਾਜ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸ ਜਗਾ ਦਾ
 ਨਾਮ ਚਿੱਟਾਗਾਮ ਪਿਆ ਜਿਸ ਤੋਂ ਵਿਗੜਕੇ ਚਾਟਗਾਮ, ਚਿੱਟਾਗੋਂਗ ਬਣ
 ਗਏ ਹਨ, ਅਰਾਕਾਨੀਆਂ ਪਾਸ ਆਪਣੇ ਵਡੇ ਜੰਗੀ ਜਹਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ

ਹੁੰਦੇ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੁਰਤਗੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਦਦ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ
 ਜਿਸ ਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਰਤਗੇਜ਼ ਮਾਲਸ ਤੇ ਦੋਕਲੇ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ
 ਨੀਵੇਂ ਆਚਾਰ ਵੇ, ਲੁਟਮਾਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਸਬ ਸੀ, ਬੋਕਨੀਉ ਟਾਪੂ ਅਤੇ
 ਹਿੰਦ ਦੇ ਪਛਮੀ ਕੰਢੇ ਤੋਂ ਇਥੇ ਆ ਇਕਠੇ ਹੋਏ । ਸੋਨਦੀਪ ਵਿਚ
 ਪੁਤਰਗੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਫੈਕਟਰੀ ਜਾਂ ਕੋਠੀ ਭੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਹੀ
 ਸਿਖ ਵਪਾਰੀ ਵਾਕੇ ਤੋਂ ਉਠਕੇ ਅਗੇ ਸੋਨਦੀਪ, ਚਿਟਾਗਾਮ, ਤੇ ਸਿਲਹਟ
 ਕਮੀਲਾ ਆਦਿ ਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲੇ ਸਨ, ਜਿਕਰ ਰਾਜਮਹਲ ਤੋਂ ਉਠਕੇ
 ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਦੇ ਨਾਲ ਵਾਕੇ ਆਏ ਸਨ । ਇਹ ਵਪਾਰੀ ਆਪਣਾ ਸਿਖੀ
 ਧਰਮ ਪਿਛੋਂ ਈ ਨਾਲ ਲਿਆਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਜਿਥੇ ਗਏ ਆਪਣੇ ਲਈ
 'ਸੰਗਤਾਂ' ਬਣਾ ਲਈਆਂ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਏਧਰ ਦੇ ਲੋਕ ਖਰੇ ਬੰਗਾਲੀ
 ਸਿਖ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬਣੇ ।

ਵਾਕੇ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਸੰਗਤ ਭੀ ਹੈ, ਜੋ ਬਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵਸੇ
 ਮਹਲੇ Suburb. ਬੁਜਾਅਤ ਪੁਰ ਵਿਚ ਸੀ, ਇਹ ਮਹਲਾ ਬਹਿਰੋਂ
 ਚੜ੍ਹਦੇ ਅਤੇ 'ਲਬਕਰ' ਤੋਂ ਦਖਣ ਵਲ ਸੀ । ਹੁਣ ਏਸੇ ਥਾਂ ਦਾ ਨਾਮ
 'ਚਮਣਾ' ਹੈ । ਜਦ ਲਾਰਡ ਕਰਜ਼ਨ ਨੇ ਬੰਗਾਲ ਨੂੰ ਦੋ ਹਿਸਿਆਂ ਵਿਚ
 ਵੰਡਕੇ 'ਪੂਰਬੀ ਬੰਗਾਲ' ਦਾ ਇਕ ਨਵਾਂ ਸੂਬਾ ਬਨਾਇਆ ਸੀ, ਤਦ
 ਵਾਕਾ ਉਸਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣੀ ਸੀ, ਜੋ ਬੁਜਾਅਤਪੁਰ ਵਾਲੇ ਮਹਲਿਆਂ
 ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਕੇ ਦਫ਼ਤਰ ਅਤੇ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਕੋਠੀਆਂ
 ਏਥੇ ਬਨਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ । ਪਿਛੋਂ ਸੂਬਾ ਤਾਂ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ
 ਪਰ ਵਾਕੇ ਦਾ ਸਿਵਲ-ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੁਣ ਇਹੋ ਹੈ । ਪੁਰਾਣੇ ਵੇਲੇ ਸਭ
 ਦਫ਼ਤਰ, ਫਰੰਗੀ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੋਠੀਆਂ, ਕੁਦਾਮ ਵਗੈਰਾ ਸਭ
 ਦਰਯਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਵਾਕਾ ਬਹਿਰ ਦਰਯਾ ਦੇ ਕੰਢੇ
 ਕੰਢੇ ਕਈ ਮੀਲਾਂ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ । ਮੁਢ ਵਿਚ
 ਦਰਯਾ ਰਸਤੇ ਹੀ ਸਿਧਾ ਰਾਜ ਮਹਲ ਨੂੰ ਆਉਂਦੇ
 ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਗੰਗਾ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਪੁਤ੍ਰ ਦਾ ਸੰਗਮ ਗੋਲਡੇ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ

ਉਚੇਰਾ ਸੀ। ਸ਼ੇਰ, ਸੁਜਾਅਤਪੁਰ ਵਾਲੀ ਨੰਗਤ ਦਾ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਜਿਕਰ ਨਹੀਂ, ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਇਹ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪਿਛੇ ਭੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਵਕਤ ਤਕ ਅਪੜਦੀ ਸੀ। ਏਸਦਾ ਸਬਬ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਨੰਗਤ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਦਾਸੀ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੀ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਸੀ। ਇਹ monastery ਫਾਂ ਅਖਾੜਾ ਸੀ, ਡਾਵੇਂ ਸਦੇ ਏਸਨੂੰ ਭੀ 'ਸੰਗਤ' ਹੀ ਹਨ। ਏਸ ਨੰਗਤ ਵਿਚ ਜੋ ਖੂਹ ਹੈ ਉਸਦੀ ਮੁੱਠਤ ਸੰਮਤ ੧੮੯੦ ਵਿਚ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇਕ ਪਥਰ* ਯਾਦਗਾਰੀ ਏਸ ਖੂਹ ਵਿਚ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:-

ਸਚਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਰਤਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ
ਅਲਮਸਤ ਰਾਜ ਗੁਰੂ ਤਖਤ ਨਾਨਕ ਮਤਾ।
ਬਾਬਾ ਨਥਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੀ ਸੰਗਤਿ ਸੂਜਾਤ ਪੁਰ।
ਮਹੰ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾਸ ਜੀ। ਇੰਦਾਹਾ ਮੁਰਮਤ ਸੰ. ੧੮੯੦
ਸਨ ਤਾਰੀਖ ੧੨੪੦

ਅਖੀਰਲੀ ਪਾਲਾ ਬੰਗਾਲੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ੧੨੪੦ ਬੰਗਾਲੀ ਸੰਨ ਹੈ ਜੋ ਅਕਬਰ ਨੇ ਚਲਾਇਆ ਸੀ ਹਿਜਰੀ ਸਨ ਤੋਂ, ਪਰ ਚੰਦ ਦੀ ਥਾਂ ਸੂਰਜ ਦਾ ਵਰ੍ਹਾ ਗਿਲਕੇ। ਏਸ ਪੱਥਰ ਲਗੇ ਨੂੰ ਹੁਣ ਸੰਮਤ ੧੮੯੯ ਤਕ ੧੮੯ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਨਥਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਚੋਲਾ ਬਣਾਖੰਡੀ ਉਦਾਸੀ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧੂਨੀ ਮੋਰੰਗ (ਨੇਪਾਲ) ਵਿਚ ਭੀ ਹੈ। ਰਾਜ ਮਿਹਲ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨੇੜੇ ਮਨੁਸ਼ਾਚੰਡੀ ਵਗੈਰਾ ਵਿਚ ਭੀ ਸੰਗਤਾਂ ਸਨ। ਪਿਛੋਂ ਨਵਾਬ ਅਲੀਵਰਦੀ ਸਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਜੋ ਚਿਟਾ ਗਾਮ ਦਾ ਹਾਕਿਮ ਸੀ ਹੋਰ ਕਈ ਸੰਗਤਾਂ ਚਿਟਾ ਗਾਮ ਦੇ ਛਿਲੇ

*ਇਕ ਹੋਰ ਆਲਾ ਜਿਹਾ ਪਥਰ ਛਕਾਠ ਲਾਈ ਖਾਲੀ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਪੱਥਰ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਖੂਹ ਦੇ ਪੁਟੇ ਜਾਣ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਸੰਮਤ ਸੀ, ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਡਿੱਗਕੇ ਲੁਆਚ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅਤੇ ਇਕ ਆਪਣੇ ਪਿਛੇ ਮਾਲਦਾ ਬਹਿਰ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਸਭ ਥਾਂ ਏਸ ਮੋਰਗ ਵਾਲੇ ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂ ਬੁਲਾਕੇ ਬਿਠਾਏ ਸਨ। ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਪਟਨੇ ਦਾ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਖੜੀ ਸੀ, ਪਰ ਫਾਰਸੀ ਖ਼ਾਂ ਮੁਨਸ਼ੀ ਚੰਗਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਮਝਦਾਰ ਤੇ ਮਿਹਨਤੀ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਇਕ ਪਰਵਾਨਾ ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਸਤਾ ਖ਼ਤ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਾ ਪੜ੍ਹ ਸਕਿਆ, ਅਤੇ ਇਸਨੇ ਪੜ੍ਹਕੇ ਨਵਾਬ ਅਲੀਵਰਦੀ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਇਹ ਨਵਾਬ ਦਾ ਚਾਹਤਾ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਤੁੱਕੀ ਪਾਂਦਾ ਗਿਆ। ਚਿਟਾ ਗਾਮ ਤੇ ਦਖਨ ਇਕ ਜਗਹ *‘ਦੇ ਹਜ਼ਾਰੀ’ ਹੈ, ਉਥੋਂ ਦੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਸਯਦ ਫਜ਼ਰ ਅਲੀ ਅਤੇ ਤਾਰਣ ਸਿੰਘ ਬਾਰੀ ਹੋ ਬੈਠੇ। ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਨਤਜ਼ਾਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਫਜ਼ਰ ਅਲੀ ਹੋਰੀਂ ਬਾਰਾਂ ਭਿਰਾ ਸਨ, ਲੜਾਈ ਜੋ ਹੋਈ, ਉਸ ਵਿਚ ਦਸ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਦੋਵੇਂ ਸਰਕਸ਼ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਦਬਾ ਲਏ ਗਏ ਅਤੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫਜ਼ਰ ਅਲੀ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਬਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਘਟਾਕੇ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਪੜ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੋਕੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਏਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਫੋਜਦਾਰ (ਛੋਟਾ ਸੂਬੇਦਾਰ) ਮੁਕਰਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ‘ਦਾਨ ਬੈਰਾਤ’ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ। ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅਖਤਿਆਰ ਵਰਤਕੇ ਜਿਥੇ ਮਸਜਿਦਾਂ ਅਤੇ ਬੈਰਾਗੀਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਜਾਗੀਰਾਂ ਲਗਾਈਆਂ, ਓਥੇ ਹੀ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਭੀ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਾਗੀਰਾਂ ਲਾਈਆਂ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਰਾਹਾਂ ਪੁਰ ਨਵੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ। ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਮਤਲਬ ਏਸ ਦੇਸ ਵਿਚ

*ਫਜ਼ਰ ਅਲੀ ਹੋਰੀਂ ਦਾ ਪੁਗਣਾ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਸੀ। ਜਦ ਕਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ‘ਦੇ ਹਜ਼ਾਰੀ’ ਗਏ ਸਨ, ਤਦ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਵਡੇ ਨੂੰ ਇਕ ਹੁਕਮਨ ਮਾ ਭੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਖਿਰ ਪਿਛੋਂ ਤਕ ਏਸ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। ਪਿਛੋਂ ਜਾ.ਏ.ਦਾਦ ਕੋਰਟ ਆਫ ਵਾਰਡਜ਼ ਪਾਸ ਚਲੀ ਗਈ ਤੇ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਕੁਮ ਹੋਇਆ।

ਧਰਮਸਾਲਾ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਸਾਧੂ ਤੇ ਹੋਰ ਮੁਸਾਫਰ ਲੋਕ ਆਕੇ ਉੜਦੇ ਹਨ। ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੇਲੇ ਚਿਟਾ ਗਾਮ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਇਹ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਸਨ :—

ਕੁਮੀਲਾ; ਜੋਰਾਰਗੰਜ; ਫੋਨੀ, ਮੀਰਿਰ ਸਰਾਇ (ਮਿਰਗਾ ਸਿਟੀ); ਸੀਤਾ ਕੁੰਡ; ਕੁਮੀਰਾ (ਦੋ ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਡੀ ਤੇ ਛੋਟੀ); ਭਟਿਆਰੀ ਅਤੇ ਚਿਟਾ ਗਾਮ। ਚਿਟਾ ਗਾਮ ਤੋਂ ਦਖਣ ਵਲ :—ਕੁਲਗਾਉ; 'ਦੋ ਹਜਾਰੀ'; ਬਾਂਸਖਾਲੀ (ਬਣੀਗ੍ਰਾਮ)। ਚਿਟਾ ਗਾਮ ਤੋਂ ਉੜ ਚੜ੍ਹਦੇ ਦੀ ਸੜਕ ਪਰ:—ਧੁਲਘਾਟ; ਹਾਠਾਜ਼ਾਰੀ (ਆਠ-ਹਜ਼ਾਰੀ); ਰਾਂਗੁਣੀਆਂ; ਅਤੇ ਕੰਚਨਨਗਰ (ਤਿੰਨ ਸੰਗਤਾਂ ਸਨ)। ਜਿਥੇ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਦਰ ਮੁਕਾਮ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਹਵੇਲੀ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਖੰਡਰਾਤ ਹੁਣ ਤਕ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

ਇਕ ਛੋਟੇ ਗ੍ਰਾਵ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੋ ਸਫ਼ਿਆਂ ਦਾ ਏਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਅਗੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਬੀੜ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਰਾ ਲਾਲਾ ਨੰਦ ਲਾਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਸੀ।

ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੁਣ ਸਿਰਫ ਦੋ ਹੀ ਭੈੜੀਆਂ ਚੰਤੀਆਂ ਚਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਇਕ ਚਿਟਾ ਗਾਮ ਦੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਬਣੀਗ੍ਰਾਮ ਦੀ। ਭਟਿਆਰੀ ਤੇ ਸੀਤਾ ਕੁੰਡ ਵਿਚ ਕੋਠੇ ਖੜੇ ਹਨ (ਸੰਨ ੧੯੧੫ ਵਿਚ); ਫੋਨੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਹੜ ਨਾਲ ਰੁੜ੍ਹ ਗਈ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਭੀ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਪਿਛਲੇ ਸੱਠ ਪੈਂਠ ਵਰ੍ਹੇ ਵਿਚ ਉੱਜੜ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਨਾ ਰਿਹਾ, ਸਾਧੂ ਉਠਕੇ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ ਪੁਜਾਰੀ ਹੋਇਆ, ਉਸਨੇ ਦੁਕਾਨ ਆਦਿ ਪਾ ਲਈ।

ਚਿਟਾਗਾਮ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ੧੦੦੦) ਸਾਲ ਦੀ ਅਤੇ ਬਣੀਗ੍ਰਾਮ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ੫੦੦) ਸਾਲ ਦੀ ਜਾਰੀਰ ਹਾਲੀ ਭੀ ਹੈ। ਬਣੀਗ੍ਰਾਮ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮਹੰਤ ਸੂਰਤ ਰਾਮ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਪਿਛੋਂ ਬੁੱਢਾ ਰਾਮ, ਲਛਮਨ ਦਾਸ, ਕਰਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਆਤਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਅਮਰਦਾਸ ਗੁਰੂ ਦਾਸ, ਤੇ ਰਾਮਦਾਸ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਦੀਆਂ ਸਮਾਧਾਂ ਸੰਗਤ

ਦੇ ਇਕ ਲੰਮੇ ਦਲਾਨ ਵਿਚ ਹਨ। ਹੁਣ (ਸੰਨ ੧੯੧੫) ਮਹੰਤ ਚੰਦਲਦਾਸ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਚੇਲਾ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਹੈ। ਬਣੀਗ੍ਰਾਮ ਦੇ ਲੋਕ ਉਸਦੀ ਕੋਈ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਪਰ ਨੇੜੇ ਤੋੜੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਚਾਲੀ ਕੁ ਘਰ ਸੇਵਕਾਂ ਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਰੀਰ ਦੀ ਆਮਦਨ, ਖਰਚ ਕਢਕੇ ਕੋਈ ੩੫੦) ਸਾਲ ਦੀ ਹੈ।

ਉਪਰਲੇ ਹਾਲਾਤ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਮਹੰਤ ਚੰਦਲ ਦਾਸ ਤੋਂ ਹੀ ਮਾਲੂਮ ਹੋਏ ਹਨ। ਮਹੰਤ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਭੀ ਦਸਿਆ ਕਿ ਤੀਹ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ (ਸੰਨ ੧੮੯੫ ਦੇ ਲਾਗੇ) ਜੋ ਕੁਮੀਲੇ ਵਿਚ ਇਕ ਖੜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਉਸਨੇ ੧੨ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇਖੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੁਨੇਹਰੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਸੀ, ਅਤੇ ਹਾਥੀਏ ਤੇ ਬੇਲਬੂਟੇ (illuminated) ਸਨ। ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਬੜੇ ਆਕਾਰ ਦਾ ਸੀ, ਖੂਬ ਮੋਟੀ ਲਿਖਤ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਗੁਮ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

੧੮-ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੭੪੨

ਨਾਨਕ ਮਤਾ (ਪੀਲੀ ਭੀਤ)

ਇਹ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੂਬੇ ਆਗਰਾ ਤੇ ਅਵਧ ਵਿਚ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਏਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਢਾਕੇ ਬੰਗਾਲੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਏਸ ਦੀ ਸਾਂਝ ਉਧਰ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਹੈ।

ਇਹ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪਿਛੇ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਤਕ ਅਪੜਦਾ ਹੈ। ਬਿਹਾਰ ਅਤੇ ਢਾਕੇ ਬੰਗਾਲੇ ਵਲ ਦੀਆਂ ਉਦਾਸੀ ਸੰਗਤਾਂ ਸਭ ਮੌਰੰਗ ਮੁਲਕ ਨੀਪਾਲ ਦੇ ਅਖਾੜੇ ਜਾਂ ਧੁਏਂ ਨਲ ਸਬੰਧਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਸਭ ਅਲਮਸਤ ਰਾਜ ਅਤੇ ਨਥਾ ਸਾਹਿਬ ਉਦਾਸੀ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਨਾਨਕ ਮਤਾ ਨੂੰ 'ਗੁਰੂ ਤਖਤ' ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਪਥਰ ਪੁਰ ਜੋ ਨਥਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਗਤ

ੴ
ਸਤਗੁਰ

No. 7

ਸਤਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

Autograph of Guru Gobind Singh
in Granth Sahib at Nanak-mata
traced by G.B.S.

ਸੰ
ਪ
ਸ
ਪ
ਸ
ਪ
ਸ
ਪ
ਸ
ਪ

ਬੁਜਾਅਤਪੁਰ (ਢਾਕਾ) ਦੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਹੈ, ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਸਤਰਾਂ ਇਉਂ ਹਨ :-

“ਸਚਿ ਵਾਹਗੁਰੂ ਕਰਤਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ
ਅਲਮਸਤਰਾਜ ਗੁਰੂ ਤਖਤ ਨਾਨਕ ਮਤਾ”

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋਰੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜ ਭਿੜਕੇ ਤੇ ਮਾਰਾਂ ਕੁੱਟਾਂ ਖਾਕੇ, ਅਲਮਸਤ ਨੇ ਇਹ ਥਾਂ ਜੋਰੀਆਂ ਤੋਂ ਖੋਹਕੇ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਬਣਾਕੇ ਨਾਮ ‘ਨਾਨਕ ਮਤਾ’ ਰਖ ਦਿੱਤਾ, ਉਸ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਹੋਰਥੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਰੀਰ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਰੀਰ ਅਵਧ ਦੇ ਨਵਾਬਾਂ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਏਸ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਹਥਿ-ਲਿਖਤ ਦੋ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਅਤੇ ਇਕ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਮਿਲੇ। ਇਕ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਮਤ ਉਸਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਨ ਦਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਅਤੇ ਆਮ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ। ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵੀ ਕੋਈ ਸਾਧੂ ਲਿਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਫੇਰ ਏਥੇ ਹੀ ਛੱਡ ਗਿਆ।

ਪਰ ਦੂਜਾ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਜੋ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਏਸ ਸੰਗਤ ਦਾ ਅਸਲੀ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ, ਸੰਮਤ ੧੭੪੨ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ‘ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਕੇ’ ਵੇਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:-

“ਸੰਮਤ ੧੭੪੨ ਮਘਰ ੨੭ ਪੋਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁਚੇ।”

ਪੋਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁਚੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ। ਸੋ ਇਹ ਬੀੜ ਭੀ, ਭਾਈ ਬਨੋ ਦੀ ਬੀੜ ਦੇ ਪਰਥਾਰ ਵਿਚੋਂ ਹੈ। ਦਸਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਨੀਸ਼ਾਣ ਇਸ ਬੀੜ ਅਦਰ ਹੈ, ਜੋ ਅਸੀਂ ਸਾਹਮਣੇ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ। ਸੰਮਤ ੧੭੪੨ ਅਤੇ ੧੭੪੬ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਜੋ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਤਾਰੇ ਕਰਵਾਕੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਨੇ ਦੂਰ ਦੂਰ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਭੇਜੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਇਹ ਭੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਬੀੜ ਇਕ ਹਥ ਦੀ ਸਾਡੇ ਮੁਥਭੀ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਏਸ ਬੀੜ ਦਾ ਜਾਂ ਢਾਕੇ ਬੰਗਾਲੇ ਡੇ ਯੂ.ਪੀ. ਜ਼ੀਆਂ ਹੋਰ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਸਾਮਣੇ ਬਹੁਤ ਬੜੇ ਸਵਾਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਜੇ ਮੈਂ ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਬੀੜਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਾਂ, ਤਦ ਅਜਬ ਠਹੀਂ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਗੱਲਾਂ

ਮਾਲੁਮ ਹੋਨ ।

ਕਈ ਅਖਰ ਪੁਰਾਣੀ ਸ਼ਕਲ ਦੇ ਹਨ, ਏਹ ਸਾਠੀ ਸਾਡੇ ਨਕਸ਼ੇ ਵਿਚ, ਜੋ ਬੁਝੇ ਸੰਧੁ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਨਾਲ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਦਾਖਲ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਹਨ ।

ਮੀਰਾਂ ਬਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਹੋਣਾ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਨਾਵੇਂ ਮਹਲ ਦੇ ਸ਼ਲੋਕ (ਪੜ੍ਹੇ) 'ਸ਼ਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ' ਦੇ ਨਾਲ, ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਤੋਂ ਝਟ ਚੀ ਪਹਿਲੇ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਰਾਗ ਸੋਰਠ ਹੋਣਾ ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਇਕ ਤੋਹਰਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸਾਧੋਂ ਇਹ ਜਗ ਖੋਲ ਤਮਾਸ਼ਾ ।

ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਅੰਦਰ ਗੁੰਝ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹੈ ਇਹੋ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੋਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਦੇਖੀ ਗਈ ਹੈ । ਜੋਸ਼ਾਵਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਰਾਗ ਜੋਰਸਰੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਰਖਿਆ ਹੈ । ਸਲੋਕ ਪੜ੍ਹ ਤੇ ਪੜ੍ਹ ਦੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਕੁਝ ਚੁਫ਼ੜੀ ਫ਼ਰਕ ਹਨ । 'ਬਲ ਹਉ, ਬੰਧਨ ਛੁਟੇ' ਵਾਲੇ ਸਲੋਕ ਨੂੰ ਸਾਡੇ 'ਮਹਲਾ ੧੦' ਦਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ । ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਕੁਝ ਫ਼ਰਕ ਹੈ । ਸਲੋਕ ਪੜ੍ਹ, ਪੜ੍ਹ ਤੋਂ ਅਗੇ ਸਲੋਕ ਪੜ੍ਹੇ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਹੈ—

ਬੰਧ ਸਖਾ ਸਭ ਤਜਿ ਕਏ ਦੀਉ ਨ ਕਾਹੁ ਸਾਥ ।
ਕਹ ਨਾਨਕ ਇਹ ਬਿਪਤ ਮਹਿ ਏਕ ਓਟ ਰਖੁਨਾਥ ।

ਮਾਨੋ ਸੀਸ ਏਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਇਹ ਛੇਕੜਲਾ ਸੁਨਿਹਾ ਪੁਤ੍ਰ ਵੱਝ ਤੋੜਿਆ ਸੀ । ਭੋਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਦਸਤੂਰ ਮੁਜਬ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਛਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ:—

ਸਲੋਕ—'ਜਿਤ ਵਰ ਲਖ ਮੁਹਮਦਾ' (੩) । ਸਲੋਕ ਮ: ੧—'ਬਾਇ ਆਤਿਸ ਆਬ' (੧੬) । ਰਾਮਕਲੀ ਚਤੁਰਮਾਲਾ (ਸਮੇਤ ਮਾਮੂਲੀ ਟਿਪੋਨੀ ਦੇ) । ਹਕੀਕਤ ਰਾਗ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਕੀ । ਰਾਕਮਾਲਾ ਤੇ ਸਿਆਹੀ ਕਿ ਬਿਧੀ (ਫੋਟੀ) ।

ਠਤਕਰੇ ਵਿਚ ਉਂਜ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਨਹੀਂ ਦਿਤੇ, ਪਰ ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਕ ਚਰਾ ਅਨੋਖੀ ਜਿਹੀ ਹੈ:—“੩੩ ਅਛਲ ਛਲਾਇ ਨ ਛਲੇ ਮਹਲਾ ੩ ਤੀਜਾ ਪਤਿ ਪ੦” । 'ਪਤਿ ਪ੦' ਦੇ ਲਛਕ ਉਸ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਸਨ, ਜਿਥੋਂ ਇਹ ਤਤਕਰਾ, ਠਕਲ ਕੇਤਾ ਗਿਆ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ, 'ਅਛਲ ਛਲਾਇ ਨ ਛਲੇ' ਏਸ ਬੀੜ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਪੜ੍ਹ ਨਹੀਂ । ਤਤਕਰਾ ਕਿਤੇ ਵਖਰੇ ਬਾਓਂ ਨਕਲ ਚੀਤਾ ਸੀ ।

'ਜਪੁ' ਬਾਬਤ ਭੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ:—'ਜਪੁ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਉ ਕੇ ਨਕਲ ਕਾ ਠਕਲ' ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਪਿਛੇ 'ਚਲਿਤੁ ਜੋਤੀ ਜੋਰੁ ਸਮਾਵਣ ਕੇ' ਨਾਬੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਠਕ ਚਿਤੇ ਹਨ । ਬਾਬੇ ਗੁਰਦਿਤੇ ਦੀ ਬਿਤ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਿਤ ਨਾਲੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਕਲਤੀ ਕਰਕੇ 'ਚੋਤ ਸੁਦੀ ੧੦' ਦੀ ਥਾਂ 'ਕਤਕ ਵਦੀ ੬' ਲਿਖ ਦਿਤਾ ਹੈ ।

੧੯-ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜ ਸੰਗਤ ਬਣਿਗਾਮ

ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ਤੇ ਮਾਲੂਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਹੈ ਇਹ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ। ਕਾਗਜ਼ ਖਸਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਹਫ਼ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਉਡ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਪੜ੍ਹੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਇਕ ਦੋ ਪੜ੍ਹੇ ਭੀ ਨਿਕਲੇ ਹੋਏ ਜਾਂ ਪਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਖਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਵੀ ਹੁਣ ਨਾਲੋਂ ਫਰਕ ਸਿਰ ਹਨ। ਸੰਮਤ ਅਕਸਰ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਅਗੇ ਜਾਂ ਪਿਛੇ ਦਿੱਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਸੰਮਤ ਦੇ ਦੇਣ ਦੀ ਗੁੰਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਛੇਕੜ 'ਚਰਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਕੇ' ਦੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਏਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਾਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਸੋ ਨਾਵੇਂ ਮਹਲ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਥਿਤ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਨਵਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆ ਦੇ ਸੰਮਤ ਦੇਕੇ ਸਫੇ ਉਤੇ ਚੌਖੀ ਥਾਂ ਬੜੀ ਹੋਣੀ ਏ। ਮਾਲੂਮ ਦੌਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਤਾਰੇ ਦਾ ਸੰਮਤ ਇਥੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਣਾ ਏ, ਪਰ ਇਹ ਅਧਾ ਵਰਕਾ ਹੋਣੋਂ ਪਾਟ ਗਿਆ ਹੈ। ਬੀੜ ਦੀ ਆਮ ਹਾਲਤ, ਅਖਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ, ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਆਦਿ ਦਾ ਬਿਆਲ ਕਰਕੇ, ਮੈਂ ਏਸ ਨੂੰ ਸੰਮਤ ੧੭੪੨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਰਖਾਂਗਾ। ਇਹ ਸੰਗਤ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ।

ਬੀੜ ਕਾਹਲੀ ਵਿਚ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ, ਲਿਖਾਈ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀ ਸੰਦਰ ਨਹੀਂ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਭੁਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਫੇਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਤਾਂ ਪਾਲਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਜਾਂ ਹਾਸ਼ੀਏ ਪੁਰ। ਸੁਧਾਈ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਭੀ ਗਲਤੀਆਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਜਿਤਨੇ ਕੁ ਸ਼ਬਦ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹੇ ਹਨ, ਉਸਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਨਾਲੋਂ ਪਾਠ ਦਾ ਬੌਝਾ ਬਹੁਤਾ ਅੰਤਰਾ ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਨਾਵੇਂ ਮਹਲ ਦੇ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ।

ਪਹਿਲੇ ੩੩ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਪੁਰ ਤਤਕਰੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਗੇ ੭੧੧ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਪੁਰ

ਕਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿਛੇ 'ਫਾਲਤੂ' ਬਾਣੀ ਹੈ। ਪਤਿਆਂ ਪੁਰ ਕੇਕ ਛੋਕਰ ਤਕ ਦਿਓ ਹਨ, ਮਤਲਬ ਕੀਓ ਓਹਨਾਂ ਪਤਿਆਂ ਪੁਰ ਭੀ ਅੰਕ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ।

ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੇ ਦੋ ਸਮੇਂ ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਾਰ ਕਿਨਤੀ ਭੀ ਲਿਖੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਜਿਹਨੇ ਪਏ ਹਨ, ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਕਿਨਤੀ ਵੀ ਸਜੇ ਹਥ ਪਰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲਿਖਾਰੀ ਤਤਕਰੇ ਨੂੰ ਅੰਤ ਪਵਿਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਮਝਦੇ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸਮਝ ਮੁਜਬ ਕੁਝ ਅਦਲ ਬਦਲ ਨਾ ਕਰਨ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਵਧੀਕ ਲਾਭਦਾਇਕ ਨਾ ਬਣਾਣ। ਹਰ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੇ ਸਾਮਣੇ ਲਫਜ਼ 'ਪਨੇ' ਤਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਪਨੇ ਦੇ ਅੰਕ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਮਿਠੀ ਜਾਂ ਵੇਚਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਤਤਕਰੇ ਵਖਰੇ ਪਹਿਲੇ ਨਕਲ ਕਰ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਮੁਕਨ ਪੁਰ ਪਤਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਸਾਮਨੇ ਡਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਨਮੂਨਾ ਹੇਠਾਂ ਦੇ ਦੋ ਹਾਂ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਭ ਸਮਝ ਆ ਜਾਇਗੀ:-

੩੩ ਅਫਲ ਫਲਾਇ ਨ ਫਲੇ ਨ ਘਾਉ- ਪਨੇ	ਪਦੇ ੧੨
ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੩ ॥ ਸ਼ਬਦ ਚਲੇ ॥	
੧ ਹਉ ਸਤਿਹਰੁ ਮੋਢੀ ਆਪਨਾ ਪਨੇ	ਪਦੇ ੧੨

'ਜੈਜੈਵੰਤੀ', ਰਾਗ ਜੈਤਸਰੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਛੋਕੜਲਾ ਰਾਗ ਬਿਭਾਸ਼ਹੀ ਰਖਿਆ ਹੈ।

ਰਾਗ ਬਿਭਾਸ਼ ਵਿਚ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ੧੫ ਦੀ ਥਾਂ ੧੭ ਚਉਪਦੇ ਅਤੇ ੩ ਦੀ ਥਾਂ ੪ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਲਿਖਦੇ ਸਮੇਂ ਭਗਤ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਸਭ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਇਕੱਠੇ ਲਿਖਕੇ ਪਿਛੋਂ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿਕਰ ਰਾਗ ਬਿਭਾਸ਼ ਦੇ ਅੰਤ ਪੁਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:-॥੫॥੧॥੯॥ ਕਬੀਰ॥੫॥ਨਾਮਦੇਵ ॥੩॥ ਬੇਣੀ ॥ ੧ ॥ ਜੋੜ ੯ ॥

ਬਿਭਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇਕੇ, ਬਟ ਹੀ ਪਿਛੋਂ ਸਲੋਕ ਨਾਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਤੋਂ ਬਟ ਪਹਿਲੇ

ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਹੋਰ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਛੇਕੜ
 ਦੇ ਕੁਝ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਤੇ ਤਰਤੀਬ ਇਉਂ ਹੈ:—

ਕੁਣ ਗੋਬਿੰਦ ਗਾਇਓ ਨਹੀਂ ਜਲਮ ਅਕਾਰਥ ਕੀਨ ।

ਦੁਹਰਾ ॥ ਥਲ ਟੂਟੇ ਬੰਧਨ ਪਰੇ ਰਹਿਉ ਨ ਕਛੁ ਉਪਾਇ ।

ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਯਜ ਜਿਉ ਹੋਹਿ ਸਹਾਇ ॥ ੪੪ ॥

ਮਹਲਾ ੯ ॥ ਰਾਮ ਨਾਮ ਓਥ ਮੈ ਗਏ ਜਾਕੇ ਬਸ ਨਹੀਂ ਕੋਇ ।

ਜਿਹ ਸਿਖਰਤ ਸੰਕਟ ਤਟੇ ਦਰਸ ਤੋਹਾਰੇ ਹੋਇ ॥ ੫੫ ॥

ਬੰਧ ਸਖਾ ਸਭ ਤਜਿ ਗਏ ਕਿਨਧੁ ਨ ਦੀਨੋ ਸਾਥ ।

ਹਰੁ ਨਾਨਕ ਇਹ ਬਿਪਤ ਮੈ ਕਾਹੀ ਓਟਿ ਰਖੁਨਾਥ ॥ ੫੬ ॥

ਨਾਮ ਰਹਿਓ ਸਾਧੁ ਰਹਿਓ, ਰਹਿਓ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ।

ਨਾਨਕ ਸਭ ਜਗ ਰਮ ਰਿਹਾ ਕਿਨੋ ਨ ਜਾਨਿਓ ਮੰਤ੍ਰ ॥੫੫॥

ਛੇਕੜਲੀ ਪਾਲ ਪਹਿਲੇ ਇਉਂ ਲਿਖੀ ਸੀ: 'ਕਹ ਨਾਨਕ ਇਹ
 ਜਗਤ ਮਹਿ ਕਿਨਹਿ ਜਪਿਓ ਗੁਰਮੰਤ੍ਰ ॥੫੭॥' ਇਸਨੂੰ ਕਟਕੇ ਉਸ
 ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿਕੁਰ ਉਪਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ
 ਦੋਹਰਾ ਨਕਲ ਕਰਨੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਪਤਾ ਕਿ ਅਗੇ
 'ਮਹਲਾ ੯' ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਇਹ ਫਰਕ
 ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ਲੋਕ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ, ਵਖਰੇ
 ਪੜ੍ਹੇ ਪੁਰ ਸਨ, ਜੋ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ਸੰਮਤ
 ੧੭੪੨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦੀ ਉਤਾਰਾ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਸੰਮਤ ਤਕ ਠੀਕ
 ਤਰਤੀਬ ਵਾਲੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਏਧਰ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ। ਛੇਕੜਲੀ ਪਾਲ
 ਦੀ ਦਰਸਤੀ ਅਗੇ ਜੋ ਗਿਨਤੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਗੜਬੜ ਦਸਦੀ
 ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਅਡ ਅਡ ਥਾਂ ਲਿਖੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਪੜ੍ਹੇ ਉਤਾਰਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਏਸ
 ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਏ ਸਨ।

ਨਾਵੇਂ ਮਹਲ ਦੇ ਪਿਛੇ 'ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ' ਇਸ ਤਰਤੀਬ ਸਿਰ ਆਉਂਦੀ
 ਹੈ:—ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤਿ ਮਹਲ ੧ (੪), ਸ਼ਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤਿ ਮਹਲਾ ੫ (੬੭),
 ਗਾਥਾ ਮ: ੫ (੨੪), ਵੁਨਹੋ ਮ: ੫ (੨੨), ਚਉਬੋਲੇ ਮਹਲਾ ੫ (੯), ਸ਼ਲੋਕ
 ਕਬੀਰ (੨੪੩), ਡਰੀਦ (੧੩੦), ਸਵਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਭਾਕ ਮਹਲ ੫ (੨੦), ਸਵਯੇ

ਭਟਾਂ ਕੇ, ਮਹਲੇ ਖਹਿਲੇ ਕੇ (੧੦), ਸਹਿਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ (੩੨), ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ (੯੯ ਸਾਫ਼ਿਆ ਪਰ, ੬੦) ਮਹਲੇ ਪੰਜਵੇਂ ਕੇ (੨੧) ਸਾਰੇ ਭਟਾਂ ਕੇ ੧੪੩, ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਵਧੀਕ ਮਹਲਾ ੧ :—‘ਉਤੰਗੀ ਪੈਓ ਹਰਿ.....ਸਭਨਾ ਦਾ ਵੇਸਾਹ ॥੯॥’

(ਹੋਰ ਸਲੋਕ ਨਹੀਂ ਦਿਤੇ ।)
ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਮਹਲਾ ੫ ।

ਫੇਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ :—ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧ । ਸ਼ਾਇ ‘ਆਤਿਸ ਆਬ’, ਥਾਗ ਥਾਮਕਲੀ ‘ਰਤਨਮਾਲਾ’ (ਹਸਬ ਮਾਮੂਲ ਟਿਪਨੀ ਸਮੇਤ ਪਰ ਕੁਝ ਲਫਜ਼ ਬਦਲਕੇ :—‘ਰਤਨਮਾਲਾ ਸੁਧ ਗੁੰਬ ਕਾ ਉਤਾਰਾ ਅਖਰੀ ਤੋਰਕੀ ਸੀ ਭੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਤਿਸਕਾ ਉਤਾਰ ਨਕਲ ਇਹ ਲਿਖੀ।); ਹਕੀਕਤ ਚਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਬਿਵਨਾਭ ਕੀ, ਬਿਨਾ ਨਾਮ ਦਿਤੇ ਦੇ ਰਾਗ ਏਕ ਸੰਯ ਪੰਚ ਬਰੋਕਨ ਆਇ ।’

੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਰਾਗਮਾਲਾ ਦੇ ਫੇਰ ਪਿਛੇ ਵਿਧਿ ਨਿਖੇਧੀ ਦੇ ਦਸ ਹੁਕਮ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਥਾਂ ‘ਸਾਖੀ ਮਹਲਾ ੫’ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।

ਏਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਛੇਕੜਲਾ ਵਰਕਾ ਹੈ ਜੋ ਆਧਾ ਪਾਟਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਸ ਪਰ ਅੰਦਰਲੇ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਚਲਿਤੁ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਕਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਪਾਸੇ ਹੋਰ ਹਥ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

“ਮੰਤੁ ਉਪਦੇਸ਼ । ਸਤ ਭੋਜਨ ਦੁਹੀ ਰਾਹੀ ॥ ੧ ॥
ਘਰ ਜੋਨ ਮਾਰਗ ਗੁਰੂ ਰਹਤ ਵ ਉਪਦੇਸ਼ ਜੀਆ ਦਇਆ
ਭੋਜਨ ਠੂਠਾ ਸੁਚਾ ਬਿਹਾ ਠੰਢਾ ।”

ਫੇਰ ਇਕ ਹੋਰ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਚਮਕੀਲੀ ਸਿਆਹੀ ਵਿਚ ‘ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧੀ’ । ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅੰਦਰਲੇ ਪਾਸੇ ਸਫੇ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਸਿਰੇ ਪੁਰ ਕੁਝ ਉਪਦੇਸ਼ ਜੋਨੀਆਂ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਮੀ, ‘ਸਾਖੀ ਮਹਲਾ ੫’ ਤੋਂ ਇਸ਼ਾਰਾ ਪਾਕੇ, ਇਹੋ ਮਸਮੂਨ ਚਲਦਾ ਦੂਜੇ ਬਾਹਰਲੇ ਸਫੇ ਪੁਰ ਆਕਿਆ ਹੈ । ‘ਜਤੀ’ ਦਾ ਭੋਜਨ ਚਸਿਆ ਹੈ । ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧੀ ਹੋਰ ਭੀ ਪਿਛੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਲਿਖੀ ।

ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਬੇਤਰਤੀਬੀ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਵਧ ਘਟ ਹੋਣਾ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਮਹਤਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਰਖਿਆ, ਅਤੇ ਮਾਮੂਲੀ ‘ਖਿਲ’ ਜਾਂ Supplement ਹੀ ਜਾਤਾ ਸੀ । ਰਾਗਾਂ ਹੇਠ ਆਈ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਹੀ ਉਹ ‘ਗੁੰਬ ਸਾਹਿਬ’ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ।

੨੦-ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜ ਚਾਟਗਾਮ ਸੰਗਤ

ਇਹ ਬੀੜ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਲਿਖਤ ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਸਿਆਹੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿਆਹੀ ਕਈ ਥਾਂ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਖਾ ਗਈ* ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਵਰਕੇ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦੇ ਨਾਲੋਂ ਪਿਛੋਂ ਲਿਖਕੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਹੁਣ ਉਹ ਭੀ ਪੁਰਾਣੇ ਹੀ ਦਿਸਦੇ ਹਨ। ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕੁਝ 'ਪਰਵਾਰਾਂ' ਵਿਚ ਵੰਡ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਏਧਰ ਦੀਆਂ ਉਦਾਸੀ-ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਬੀੜਾਂ ਇਕ ਮੁਢ ਤੋਂ ਟੁਰੀਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕ ਦੂਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਚਾਟਗਾਮ ਵਾਲੀ ਬੀੜ, ਬਣੀਗਾਮ ਅਤੇ ਨਾਨਕ ਮਤੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ 'ਪਰਵਾਰ' ਵਿਚ ਹੈ। ਸੋ ਨਾਨਕ ਮਤੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕਰਕੇ ਜੋ ਫਰਕ ਵਾਲੀਆਂ ਗਲਾਂ ਹਨ, ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ।

‘ਚਲਿਤੁ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਕਾ’ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਦੀ ਬਿੜ ਨਾਮ ਸਮੇਤ ਇਉਂ ਦਿੱਤੀ ਹੈ:-

‘ਸੰਮਤ ੧੬੯੫ ਵਿਚ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੧੦ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ਕੀਰਤਿਪੁਰ।’

ਏਥੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਨੂੰ ‘ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ’ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਆਦਿ-ਬੀੜ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਚਿਹਨਾਂ ਨਾਮ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਏਸ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਏਸ

*ਸਿਆਹੀ ਵਿਚ ਲੋਹੇ ਤੇ ਤਾਂਬੇ ਦਾ ਅੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨੀਲਾ ਬੋਝਾ ਵੀ ਪਾਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਲੋਹੇ ਦੀ ਬਾਫੀ ਵਿਚ ਚਾਲੀ ਦਿਨ ਰੜਕਦੇ ਸਨ। ਲੋਹੇ ਦਾ ਝੰਗ ਤੇ ਤਾਂਬੇ ਦੀ ਹਰਿਆਵਲ ਦੋਵੇਂ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਖਾ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਂ ਫੋਕ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸਿਆਹੀ ਬਣਾਣ ਦੀ ਠੀਕ ਵਿਧੀ ਜਾਣਣੀ ਏਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਬੜੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਚਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਦੀਆਂ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਿਤਾਬਾਂ ਚਿਖਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਤਾਂਹੀ ਤੇ ਹਰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸਿਆਹੀ ਦੀ ਬਿਧੀ ਦਿੱਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਬੀੜ ਵਿਚ ਉਹ ਟਿਪੱਨੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋ
ਥਿਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਆਪ ਲਿਖੀਆਂ।

ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਦੇ ਪਿਛੋਂ
ਜਾਕੇ ਰਬੇ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਜੋ ਪੁਰਾਣੇ ਰਾਗਾਂ ਹੇਠ ਆਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ
ਰਾਗ ਸੋਰਠ, ਰਾਗ ਜੈਤੋਸਰੀ ਅਤੇ ਰਾਗ ਤਿ ਤੰਗ ਹੇਠਾਂ, ਛਾਪੇ
ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਅੱਡ ਹੈ। ਰਾਗ ਸੋਰਠ ਹੇਠਾਂ ਬਾਰਾਂ
ਦੀ ਥਾਂ ਤੇਰਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਤੇਹਰਵਾਂ ਸ਼ਬਦ ਨਵਾਂ
ਹੈ:—‘ਸਾਧੋ ਇਹ ਜਗ ਖੋਲ ਤਮਾਸ਼ਾ’। ਮੈਨੂੰ ਅਫਸੋਸ
ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਨਕਲ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕਰ ਲਿਆ*।
ਬਸੰਤ ਰਾਗ ਹੇਠਾਂ ਦਿਤੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਤੇ ਸੰਮਤ
੧੮੪੯ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਛਾਪੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਹੈ। ਕਿਤੇ
ਕਿਤੇ ਪਾਠਾਂ ਤੋਂ ਜਾਂ ਲਫਜ਼ੀ ਫਰਕ ਵੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ
‘ਸਾਧੋ ਇਹ ਤਨ ਗਹਿਆ’ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

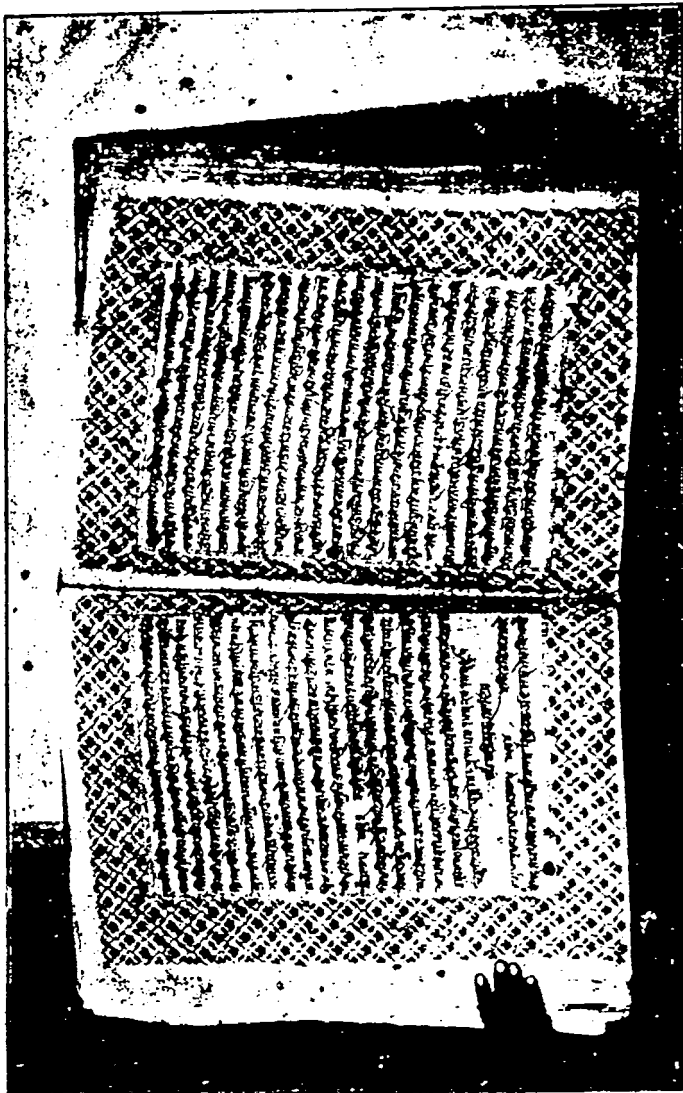
‘ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ’ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਫਰਕ ਹੈ।
‘ਮੁੰਦਾਵਣੀ’ ਨੂੰ ਵਿਚਾਲੇ ਦੀ ਕਿੱਲੀ ਮਨਕੇ, ਉਸਦੇ ਪਹਿਲੇ
ਤੇ ਪਿਛੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ :

ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤਿ ਮ: ੧ ॥ ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ
ਮਹਲਾ। ਗਾਥਾ ਮ: ੫। ਫੁਨਹੇ ਮਹਲਾ ੫। ਚਉਬੋਲੇ ਮ:
੫। ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਮਹਲਾ ੧, ੩, ੪, ੫ ਅਤੇ
ਫੇਰ ਇਕ ਸਲੋਕ।

ਮੁੰਦਾਵਣੀ

ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੇ। ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ ਕੇ।

*ਦੋਹੇ ਉਪਰ ਬੋਹਤ (ਗੁਜਰਾਤ) ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦਾ ਹਾਲ, ਜਿਸ ਵਿਚ
ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਹੇਠਾਂ ਚਕੇ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ ਦਿਤੇ ਹਨ।

ਸੰਨ ੧੭੪੫ ਈਸਵੀ ਦੀ ਇਕ "ਵੇਲਦਾਰ" (Illuminated) ਬੀੜ ਦੇ ਦੋ ਪਤਰੇ
(ਫੋਟੋ : ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ)

ਸਵੈਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਮ: ੫ (ਦੇਵੇਂ ਸੈਟ) । ਸਵੈਯੇ ਭੱਟਾਂ ਸਭਨਾਂ
ਕੇ ਬਾਬਤ ਮਹਲਾ ੧, ੨, ੩, ੪ ਅਤੇ ੫ ॥

ਇਹ ਸਾਰੇ ਵਰਕੇ ਪਿਛੋਂ ਪਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ
ਥਾਂ ਜੋ ਸਲਾਬੇ ਨਾਲ ਖਰਾਬ ਹੋਕੇ ਨਿਕਲ ਗਏ ਸਨ । ਅਸਲ
ਗਰੰਥ ਏਥੇ ਮੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਅਗੇ ਅਧਾ ਸਫਾ ਕੋਰਾ ਛੱਡਕੇ ਅਗਲੇ ਸਫੇ ਪਰ
ਰਾਗਮਾਲਾ ਹੈ, ਪਰ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ, ਜੋ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ, ਉਸਦੀ
ਪ੍ਰਤੀਕ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ । ਸਾਫ਼ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਗਮਾਲਾ
ਏਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ ।

ਏਸ ਬੀੜ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ਜ਼ਰੂਰ ਛੇਕੜ
ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਣਾ ਹੈ ਪਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਵਰਕੇ
ਨਿਕਲ ਗਏ ਹਨ । ਹੁਣ ਉਸ ਬਾਬਤ ਕੋਈ ਲਿਖਤ ਨਹੀਂ
ਪਰ ਅਖਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਹੋਰ
ਗਲਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਕੇ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰੂ
ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੋਣਾ ਏ ।

੨੧-ਬੇਲਬੂਟੇ ਵਾਲੀ (Illuminated) ਬੀੜ ਢਾਕਾ

ਇਹ ਮੋਟੇ ਰੋਗਨੀ ਕਾਗਜ਼ ਉੱਪਰ ਲਾਲਾ ਨੰਦ ਲਾਲ ਵਾਸਤੇ
ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉੱਪਰ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ । ੨੨
ਇੰਚ ਲੰਬੀ ਤੇ ੧੭ ਇੰਚ ਚੌੜੀ (11.5 in) ਅਤੇ ਜਿਲਦ ਸਮੇਤ ਸੱਤ
ਇੰਚ ਮੋਟੀ ਹੈ; ੧੦੬ ਵਰਕੇ ਹਨ, ਤੇ ਸੋਲਾਂ ਸੋਲਾਂ ਸਫਿਆਂ ਦੀਆਂ
ਜੁਜ਼ਾਂ ਹਨ । ਹਰ ਜੁਜ਼ ਦੇ ੧੬ ਸਫਿਆਂ ਦੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਪੁਰ ਰੂਜੀਆਂ ਜੁਜ਼ਾਂ

ਨਾਲੋਂ ਵਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੋਲ ਬੂਟੇ ਹਨ। ਮਥੇ ਦੇ ਸਫੇ ਉੱਤੇ ਮੁਨਹਿਰੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਚਮਕੀਲੇ ਮਹਿੰਗੇ ਟੰਗਾਂ ਨਾਲ ਗੁਲਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਲਿਖਤ ਸੁੰਦਰ ਮੋਟੇ ਅਖਰਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਇਕੋ 'ਖੁਸ਼ਨਵੀਸ' ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਚੰਗੀ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਚੀਜ਼ ਮੁਹੱਯਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ, ਅਤੇ ਚੋਖਾ ਖਰਚ ਆਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਇਹ ਹਾਲ ਹੈ ਕਿ ਸਿਆਹੀ ਤੇ ਰੰਗ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਖਾ ਗਏ ਹਨ, ਤੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਛੇਕ ਪਏ ਹਨ। ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਸਾਵਾ ਰੰਗ ਜਿਥੇ ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਹੈ, ਉਸਨੇ ਕਾਗਜ਼ ਖਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਬੀੜ ਵੀ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ ਨਹੀਂ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਚੋਖੇ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ ਮੁਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਹਿਦ ਵਿਚ ਬਣੀ। ਹਾਂ ਚਿਟਾਗਾਂਗ ਵਲ ਸਿਲੂ ਬਹੁਤ ਸੀ।

ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਆਦਿ ਵਿਚ ਇਹ ਬੀੜ ਉਸੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਚਾਣਗਾਮ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਹੈ। 'ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਕਾ' ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਦੀ ਬਿਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦਾ ਸੰਮਤ ਫੂਲ ਨਾਲ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ੧੭੨੭ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਬਜਾਇ ੧੭੨੧ ਦੇ, ਕਿਉਂ ਜੋ ੭ ਤੇ ੧ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਹੋ ਗਲਤੀ ਸੰਮਤ ੧੮੨੬ ਵਾਲੀ ਨਬੇ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੋ ਭਾਵੇਂ ਏਸ ਰੰਗੀਨ ਬੀੜ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਦੋਵੇਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬੀੜ ਤੋਂ ਜੋ ਹੁਣ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ।

'ਸਾਖੀ ਮਹਲਾ ਪ' Decalogue ਜੋ ਇਸ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਬਣੀਗਾਮ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਫਰਕ ਹੈ। ਉਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਜੇਹੜੇ ਲਫਜ਼ ਪੜ੍ਹੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਪੁਰ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਥੋਹ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। "ਮਧ ਮਾਂਸ ਨ ਖਾਏ, ਆਗਿਆ ਭੰਗ ਨ ਕਰੇ ਪ॥" "ਸਭਨਾ ਜੀਆਂ ਕਾ ਭਲਾ ਮਨਾਵੈ, ਕੋਈ ਦੁਖੈ ਨਾਹੀਂ, ਆਤਮ ਬ੍ਰਹਮ ਪਛਾਨਣ ਵੱਡੀ ਪੂਜਾ ਇਹ ਹੈ॥ ਪ॥"

ਅਖਰ ਕੋਈ ਕੋਈ ਪੁਰਾਣੀ ਸ਼ਕਲ ਦਾ ਹੈ, ਜ, ਛ ਆਦਿ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਔਕੜ ਅਤੇ ਦੁਲੈਂਕੜੇ ਖੁੰਡੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦੇ ਹਿੰਦੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਸਿਧੀਆਂ ਲੀਕਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬਣਾਏ ॥

ਏਸ ਬੀੜ ਦੇ ਦੋ ਸਫਿਆਂ ਦਾ ਫੋਟੋ, ਜੋ ਮੈਂ ਆਪ ਸੰਨ ੧੯੧੫ ਵਿਚ ਲਿਆ ਸੀ, ਦੋਂਦਾ ਹਾਂ ।

੨੨. ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜ, ਢਾਕਾ ਸੰਗਤ

ਇਕ ਪੁਰਾਣੀ ਬੀੜ ਢਾਕੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਹੋਰ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਲਿਖ ਜਾਨ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਮਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ । ਇਹ ਚਾਟਗਾਮ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਜੁਲਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੇਲੇ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵਧੇ ਪਿਛੋਂ ਬਣੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ ।

‘ਸ਼ਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ’ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ‘ਮੁੰਦਾਵਣੀ’ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਖਾਲੀ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਲੋਕ, ‘ਬਾਲ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਵਸਤੂ ਪਈਉਂ..... ਬ੍ਰਹਮ ਪਸਾਰੋ’ । ਦੂਜਾ ਸ਼ਲੋਕ, ‘ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਤੋ ਨਾਹੀਂ..... ਬੀਵੇ ਹਰਿਆ’ ਏਸ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ । ਉਹ ਉਪਰਲੇ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ । ਗੋਇਆ ‘ਮੁੰਦਾਵਣੀ’ ਦਾ ਇਕੋ ਸ਼ਲੋਕ ਹੈ, ਜੋ ਮੁਤਫਰਕ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਂ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਥਾਂ ਸਿਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਦਰਜ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ ਅਖੀਰਲੀ ਬੇਨਤੀ ਜਾਂ ਮੋਹਰ ਵਜੋਂ ।

ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਸ਼ਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੇ, ਸ਼ਲੋਕ ਸ਼ੇਖ ਗਰੀਦ ਜੀ ਕੇ ਸਵੈਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਵਾਕ, ਸਵੈਯੇ ਭਟਾ ਕੇ, ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ‘ਰਤਨਮਾਲਾ’ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਦਸਤੂਰ ਮੁਜਬ ਤੋਰਕੀ ਤੋਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਵਾਲੀ ਟਿਪਣੀ ਦਿਤੀ ਹੈ ।

ਰਤਨ ਮਾਲਾ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਹੋਰ ਢਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਏਸ ਤਰਤੀਬ ਸਿਰ—ਸ਼ਲੋਕ, ‘ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹਮਦਾ’; ਵਾਰ ਮਲਾਰ ਨਾਲ

ਹੋਏ। ਹਫ਼ੀਕਤ ਰਾਹ ਸੁਕਾਮ ਹਾਜ਼ਿ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਕੀ, ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦਾਖ਼ ਮਾਲਾ ।
ਸਿਆਰੀ ਕੀ ਬਧੀ ਤਿਸ ਤੋਂ ਤਿਚ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ ।

ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਉਹੋ ਹੈ, ਜੋ ਚਾਟਗਾਮ
ਸੰਗਤ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹੈ; ਅਤੇ ਕੁਝ ਛੋਕੜਲੇ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਛਾਪੇ
ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਖ ਹੈ ।

੨੩-ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੮੨੬ ਨਬਾ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਸੰਗਤ ਢਾਕਾ ॥

ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਈ 'ਚਲਿਤਰ ਜੋਤੀਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਕਾ' ਦਿਤਾ
ਹੈ । ਏਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ਕਿਸੇ
ਅਜਿਹੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ
ਦੇ ਵਕਤ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਸੀ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਸ ਵਿਚ ਨਾਵੇਂ ਮਹਲ ਤਕ
ਦੀਆਂ ਚਲਾਣੇ ਵੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ, ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਤ ਨਹੀਂ,
ਅਤੇ ਨਾਵੇਂ ਛੁਠੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕੁਝ ਤਰਤੀਬ ਦੇ ਵਰਕ ਨਾਲ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ ।

ਕੋਈ ਉਤਾਰਾ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ-
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਹਥੀਂ ਦੇ ਥਿਤਾਂ ਲਿਖੇ ਜਾਣੇ ਬਾਬਤ ਇਕ ਟਿੱਪਣੀ ਵਧਾਈ
ਗਈ, ਉਸ ਤੋਂ ਇਕ ਨਕਲ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹੋਈ । ਉਸ
ਨਕਲ ਤੋਂ ਨਕਲ ਇਹ ਬੀੜ ਹੈ । 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਤੋਂ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤੀ
ਗਈ ਅਜਾਂ ਲਭ ਲਈ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਸੰਮਤ ੧੭੧੮ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਜਿਸ ਦਾ
ਪੂਰਾ ਹਾਲ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਦੇ ਆਏ ਹਾਂ । ਸਾਡੇ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਪੁਰ ਅਪੜਨ
ਦੀ ਵਜਾਹ ਸੁਣੋ । ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ 'ਚਲਿਤਰ ਜੋਤੀਜੋਤ ਸਮਾਨ ਕੇ' ਵਿਚ,
ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਦੇ ਕੇ ਅਗੇ ਇਹ ਟਿੱਪਣੀ ਜਾਂ
'colophon' ਦਿਤੀ ਹੈ, ਅਗਲੀਆਂ ਦੋ ਥਿਤਾਂ ਬਾਬਤ, ਅਰਥਾਤ ਬਾਬਾ
ਗੁਰਦਿਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਬਾਬਤ :-

“ਮਹਲਾ ੮ ਮਹਲੇ ਅਠਵੇਂ ਜੀ ਕਾ ਨਕਲ ਹੈ
ਸ਼ਾਸ ਕਲਮ ਆਪਣੀ ਹਥੀ ਲਿਖਿਆ ਕਰਤੇ ਪੁਰਖ ॥”:

ਮਹਲੇ ਅਠਵੇਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਇਹ ਸੀ :-

“ਸੰਮਤ ੧੬੯੫ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੧੦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਮਾਣੇ
ਕੀਰਤਪੁਰ ॥ ਸੰਮਤ ੧੭੦੧ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੫ ਆਦਿਤਵਾਰਿ ਨਉ ਘੜੀਆਂ
ਰਾਤ ਜਾਂਦੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਮੁਥ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ
ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਕੇ ਹੇਠ ਥਾਪਲ ਪਾਲ*
ਗੜ੍ਹ ਨਾਓ ਥਾ ਕੋਠੇ ਵਿਚਿ ਪੰਜ ਦਿਹੁ ਸੰਗਾ ਹੋਆ। ਰਾਤ ਆਂਵਦੀ
ਸਮਾਣੇ। ਨਦੀ ਉਤੇ ਦਾਗੁ ਕਿਤਕ ਰਾਜ ਕਹਿਲੂਰ ਕੇ ਵਿਚਿ। ਆਰੈ ਜੋ
ਗੁਰੂ ਭਾਵੈਗਾ ਸੋ ਹੋਵੈਗਾ, ਤਾ ਕੇ ਜੀਵੈ ਸੋ ਲਿਖੈਗਾ, ਗੁਰੂ ਕੀ ਗੁਰੂ ਜਾਣੇ”

ਠੀਕ ਉਹੋ ਲਫਜ਼ ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੭੧੮ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ‘ਆਦਿ-
ਬੀੜ’ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕਰਕੇ ਉਪ੍ਰਲੀ ਟਿਪਨੀ ਵਧਾਈ ਗਈ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ
ਉਸ ਬੀੜ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਅਖੀਂ ਵੇਖੀ ਗਲ ਸੀ, ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ
ਜੀ ਦੇ ਹਥ ਦੀ ਲਿਖਤ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਈ ਸੀ। ਇਹ ਤਹਰੀਰ
ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਦੇ ਵੇਲੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ,
ਅਤੇ ਬਾਇਬ ਬੋਲ ਕੇ ਲਿਖਾਨ ਪੁਰ ਕਿਉਂ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਹਾਲੀ
ਬਰੇ ਸਨ, ਤੇ ਲਿਖਣਾ ਸਿਖੇ ਹੋ ਹੋਣਗੇ। ਇਹ ਤਹਰੀਰ ਹੋਈ ਭੀ ਪੰਜਵਾਂ
ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਵਾਲੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਇਹ
ਲਿਖਤ ਸੀ :-

“ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਚਲਿਤੁ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਕਾ ॥

ਸੰਮਤ ੧੫੯੬ ਆਸੁ ਵਦੀ ੧੦ ਸ੍ਰੀ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ॥

ਸੰਮਤ ੧੬੦੯ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੪ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ॥

* ਭੁਲ ਕੇ ‘ਪਾਲ ਗੜ੍ਹ’ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਚਾਹੀਏ ‘ਪਾਤਾਲ ਗੜ੍ਹ’।

+ ਇਹ ਭੀ ਗ਼ਲਤੀ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਚਾਹੀਏ ‘ਸਾਂਗ ਹੋਆ’।

ਸੰਮਤ ੧੯੩੨ ਭਾਦਰ ਸੁਦੀ ੧੫ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਸਮਾਣ ।
 ਸੰਮਤ ੧੯੩੮ ਭਾਦਰ ਸੁਦੀ ੩ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ।
 (ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਇਕ ਹੋਰ ਹਥ ਵਿਚ)
 ਸੰਮਤ ੧੯੬੩ ਜਨ ਸੁਦੀ ੪ ਸੁਫਰਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ॥”

ਬੂੜੇ ਸੰਪੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚ ਖ਼ਾਲੀ ਚਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਚਲਾਨੇ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਸਨ । ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਥਿਤ ਗੁਰ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਜਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਜਾਂ ਭਾਈ ਬੁਢਾ ਜੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਣਾ, ਕਿ ਕਿਸਨੇ ਕਿਉਂਕਿ ਬੀੜ ਮੋੜਦ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਲਿਖ ਆਏ ਹਾਂ । ਏਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦੋ ਥਿਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਹਥੀਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ । ਸਤਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਚਲਾਨੇ ਦੀ ਥਿਤ ਉਸ ‘ਆਦਿ-ਬੀੜ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋਈ ਕਿ ਨਾ, ਇਸ ਬਾਬਤ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਣਾ । ਸ਼ਾਇਦ ਅਠਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਭੀ ਦਰਜ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ॥ ਰਹੀ ਅਠਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਥਿਤ, ਸੋ ਆਸ ਨਹੀਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖੀ ਜਾਂ ਲਿਖਵਾਈ ਹੋਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵਰ੍ਹਾ ਸਾਰਾ ਉਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ਦਰਜ-ਬੁਤਦ ਕਰਨ ਤਕ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿਚ ਲੰਘਿਆ । ਹਾਂ ਨਵਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਥਿਤਾਂ ਉਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦਰਜ ਹੋਈਆਂ, ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਦੇ ਮਘਰ ਵਿਚ ਮੁੱਕੀ, ਗੁਰ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਨੇ ਤੋਂ ਸਤਾਰਾਂ ਦਿਨ ਪਿਛੋਂ ॥

ਸੋ ਨੌਆਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਨਕਲ ਕਰਕੇ ਨਥਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

“ਸੰਮਤ ੧੮੨੬ ਮਿਤਿ ਵੈਸਾਖ ਦੀ ਪੰਚਮੀ ਪ੍ਰ ਗਰੰਥ ਲਿਖਾ”

ਵੱਡਾ ਫਰਕ ਏਸ ਬੀੜ ਦਾ ਦੂਜੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰਾਗ ਪ੍ਰਭਾਸ ਦੇ ਪਿਛੇ, ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਵੇਂ ਮਹਲ ਦੇ ਸ਼ਲੋਕ ਦੇ ਕੇ, ਅਤੇ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਲਿਖ ਕੇ ਉਸ

ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸ਼ਲੋਕ ਕਬੀਰ, ਸ਼ਲੋਕ ਫਰੀਦ, ਸਵੇਯੋ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਮ: ਪ, ਅਤੇ ਭਟਾਂ ਦੇ ਸਵੇਯੋ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਇਉਂ ਸਮਝੋ ਜੋ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜੋ ਖਿਲ ਭਾਗ ਜਾਂ ਬਖਸ਼ੀਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਨਾਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸ਼ਲੋਕ ਅਤੇ 'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਵਾਲਾ ਸ਼ਲੋਕ ਘਤ ਕੇ ਦੋ ਹਿਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਹੈ ਕਿ ਰਾਗ ਪ੍ਰਭਾਸ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਨੌਂ ਸ਼ਬਦ ਭਗਤਾਂ* ਦੇ ਹਨ। ਫੇਰ ਸ਼ਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤਿ, ਗਾਥਾ, ਫੁਨਹੇ, ਚਉਬੋਲੇ ਅਤੇ 'ਸ਼ਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ' ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਸ਼ਲੋਕ ਮ: ਪ ਤਕ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਟ ਹੀ ਪਿਛੋਂ ਸ਼ਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯ ਦੇ ਕੇ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਲਿਖ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਚਉਬੋਲੇ ੧੧ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਪਰ ਚਾਟ ਗਾਮ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ੯ ਹਨ, ਛੇਕੜਲੇ ਦੋ ਛੁਟ ਗਏ ਹਨ। 'ਸ਼ਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ' ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ:—

ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਸ਼ਹਿਰ ਕਹਿਰ ॥ ੨੬ ॥

ਮਹਲਾ ੩॥ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਿਫਤੀਂ ਦਾ ਘਰ॥੨੭॥
 'ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਿਫਤੀਂ ਦਾ ਘਰ' ਤੀਜੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਬਚਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਾਮ ਏਸ ਕਸਬੇ ਦਾ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਪਿਆ ਸੀ, ਪਹਿਲੇ ਨਾਂ 'ਚੱਕ ਰਾਮਦਾਸ', ਤੇ ਫੇਰ 'ਰਾਮਦਾਸਪੁਰ' ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਮ ਸੀ 'ਭਸੀਂਹ'। 'ਰਾਮਦਾਸ ਪੁਰ' ਨਾਂ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਰਖਿਆ ਸੀ।

ਨਾਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਇਉਂ

*ਨਾਮ ਦੇਵ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਅਭੁਲ ਪੁਰਖ ਇਕ ਚਲਤ ਉਪਾਇਆ' ਵਿਚ 'ਅਭੁਲ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ' ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਹੈ, ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਗਲਤੀ ਨਾਲ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਕਬੀਰ ਦੇ ਸ਼ਲੋਕ—'ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਜਨ ਭਏ ਖੁਲਾਸੇ' ਵਿਚ 'ਭਏ ਖੁਲਾਸੇ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਭਏ ਖਾਸਲੇ' ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਕਰ ਕੇ 'ਖਾਲਸੇ' ਲਿਖਣਾ ਚਾਹਿਆ ਸੀ।

ਦਿਤਾ ਹੈ :-

ਜੋ ਉਪਜਿਉ ਸੋ ਬਿਨਸ ਹੈ ਪਰੋ ਆਜ ਕਿ ਕਾਲ ।

ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਇਲੇ ਛਾਡ ਸਗਲ ਜੰਜਾਲ । ਪ੨।
ਦੋਹਰਾ ॥ ਬਲ ਟੂਟਿਉ ਬੰਧਨ ਪਰਿਉ ਰਹਿਉ ਨ ਕਛੁ ਉਪਾਇ ।

ਕਰ ਨਾਨਕ ਅਬ ਓਟ ਹਰਿ ਗਜ ਜਿਉ ਹੋਇ ਸਹਾਇ । ਪ੩।
ਮਹਲਾ ਦਸਵਾਂ ॥ ਬਲ ਹੂਓ ਬੰਧਨ ਛੁਟੈ ਸਭ ਕਛੁ ਹੋਇ ਉਪਾਇ ।

ਸਭ ਕਿਛੁ ਤਮਰੇ ਹਾਥ ਮੈ ਤੁਮ ਹੀ ਹੋਇ ਸਹਾਇ । ਪ੪।
ਮਹਲਾ ੯ ॥ ਰਾਮ ਨਾਮ ਉਰ ਮੈ ਗਹੋ, ਜਾਕੀ ਸਮ ਨਹੀਂ ਕੋਇ । ਆਦਿ ।

ਕਹ ਨਾਨਕ ਇਹ ਜਗਤ ਮਹਿ ਕਿਨੈ ਜਾਪਿਉ ਗੁਰਮੰਤ । ਪ੧।੨੦੧।
'ਜੈਜਾਵੰਤੀ' ਰਾਗ ਦੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ 'ਜੈਤਸਰੀ' ਦੇ ਪਿਛੇ ਲਿਖੇ
ਹਨ । ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਜੋ ਨਾਵੇਂ ਮਹਲ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵੀ
ਗਿਣਤੀ, ਪਾਠ ਅਤੇ ਤਰਤੀਬ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਮੈਂ ਏਸ ਬੀੜ ਦਾ ਨਹੀਂ
ਕੀਤਾ ।

'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਵਾਰੋ ਵਾਰੀ:-ਸਲੋਕ
ਕਬੀਰ (੨੪੩), ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ (੧੩੦), ਸਵੈਯੇ ਮੁਖ ਵਾਕ (੯+੧੧)
ਸਵੈਯੇ ਭਟਾਂ ਦੇ, ਬਾਬਤ ਮਹਲਾ ੧ (੧੦), ਮਹਲਾ ੨ (੧੦),
ਮਹਲਾ ੩ (੨੨), ਮਹਲੇ ਵੇਥੇ ਕੇ (੬੦), ਅਤੇ ਮਹਲੇ ੫ ਕੇ (੨੧)

ਏਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ :-ਸਲੋਕ
ਮ: ੧ 'ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹਮਦਾਂ' (੩), ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧-'ਬਾਇ
ਆਤਿਸ ਆਬ' (੧੬); ਰਤਨ ਮਾਲਾ (੨੫); ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ
ਸਿਵਨਾਭ ਕੀ; ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਕੜ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ॥ ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧਿ
ਵਡੇ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਪਿਛੇ ਆ ਚੁਕੀ ਹੈ ।

ਰਤਨ ਮਾਲਾ ਦੇ ਪਿਛੇ ਦਫਤੂਰ ਮੁਫਬ ਟਿੱਪਣੀ ਤੋਂ ਠੀਕ ਤੋਂ
ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਬਾਬਤ ਦਿਤੀ ਹੈ । ਇਹ ਟਿੱਪਣੀ ਆਪਣੇ
ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਇਬਾਰਤ ਹੈ, ਮਖੀ ਤੇ ਮਖੀ ਮਾਰੀ

ਹੈ; ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹਰ ਕਿਸੇ ਲਿਖਾਰੀ ਪਾਸ ਤੋਰਕੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਰਤਨਮਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਪਾਸ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਹਥ ਦਾ ਲਿਖਿਆ 'ਜਪੁ' ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ॥

ਤਤਕਰਿਆਂ ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਲਫਜ਼ੀ ਫਟਕ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, 'ਨਟ ਨਾਰਾਇਣ' ਨੂੰ ਖਾਲੀ 'ਨਟ' ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਬਿਭਾਸ ਨੂੰ 'ਬਿਭਾਸ ਪ੍ਰਭਾਤੀ'। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਪਿਛੇ (ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਪੋਥੀ' ਹੈ), ਇਕ ਨਵੀਂ ਗਲ ਵਧਾਈ ਹੈ :-

“ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ
ਵਾਰਾਂ ਕਾ ਬੰਧੋਜ ਇਓ ਲਿਖਣੀਆਂ”

ਅਗੇ ਤਿੰਨ ਵਾਰਾਂ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ, ਚਾਰ ਤੀਜੇ ਦੀਆਂ, ਅਠ ਚਉਥੇ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਸਤ ਪੰਜਵੇਂ ਦੀਆਂ ਵਿਤੀਆਂ ਹਨ, ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੇ ਕੇ ॥

੨੪-ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੮੧੧

ਢਾਕਾ ਸੰਗਤ ਵਿਚ

ਇਹ ਬੀੜ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਇਕ ਹਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਲਿਖਾਈ ਸੁਥਰੀ ਹੈ। ਅਖਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਫਟਕ ਅਜਕਲ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਤੋਂ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਿਆ। ਇਹ ਉਤਾਰਾ ਢਾਕੇ ਸੰਗਤ ਦੇ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਉਤਾਰਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਭੁਲਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਤਫਾਕੀਆ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਸਫੇ ੨੬੪ ਅਤੇ ੨੬੫ ਉਤੇ ਪਈ; ਸਫੇ ੨੬੪ ਦੀ ਛੇਕੜਲੀ ਪਾਲ ਹੈ:-

ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧। 'ਜੇ ਰਤੁ ਲਗੈ ਕਪੜੈ ਜਾਮਾ ਹੋਇ ਪਲੀਤ।
ਸੋ ਰਤ ਪੀ' (ਵੇਂ) ਅਤੇ ਸਫੇ ੨੬੫ ਦਾ ਮੁਢ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਤੋਂ :-

(ਸ੍ਰ) 'ਰਗੈ ਦੀਆਂ ਹੋਵਣਿ ਨਾਨਕ ਸਭੇ ਜਾਉ' ॥
 ਪ੍ਰਤਖ ਹੈ ਕਿ ਵਿਚਵਾਰੋਂ ਕੁਝ ਮਜ਼ਮੂਨ ਛੁਟ ਗਿਆ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਨ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਅਖੀਰ ਨਕਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਭਾਵੇਂ ਸਿਰਨਾਵਾਂ ਏਸ ਮਤਲਬ ਦਾ ਦਿਤਾ ਹੈ :-
 ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਪੋਥੀ ਕਾ ਤਤਕਰਾ ਰਾਗਾਂ ਕਾ ਜੋਤਿਜੋਤ ਸਮਾਵਣੇ ਕਾ ਚਲਿਤ੍ਰ ।
 ਸੰਮਤ ੧੮੦੧੧ (ਮਤਲਬ ਹੈ ੧੮੧੧) ਮਿਤੀ ਫਾਗਨ ਸੂਦੀ ॥ ਗਿਰੰਥ ਲਿਖਾ ॥ ਮੰਦਾਵਣੀ (ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ 'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ) ਦੇ ਪਿਛੋਂ, ਸਲੋਕ ਮ: ੧-'ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ,' 'ਗੋਸ਼ਟ ਮਲਾਰ ਨਾਲ ਹੋਈ,' 'ਰਤਨ ਮਾਲਾ' ਅਤੇ 'ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸਿਵਨਾਭ ਕੀ' ਦੇ ਕੇ ਛੇਕੜ ਪਰ 'ਰਾਗ ਮਾਲਾ' ਦਿਤੀ ਹੈ। ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧੀ (ਛੋਟੀ) ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਰਤਨ ਮਾਲਾ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਮਾਮੂਲੀ ਟਿਪਣੀ ਦਿਤੀ ਹੈ ॥

੨੫-ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੮੪੯, ਢਾਕਾ ਸੰਗਤ ॥

ਇਹ ਬੀੜ ਨਬਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਾਲੀ ਸੰਮਤ ੧੮੨੬ ਦੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਨਾਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਸਲੋਕ, ਉਹਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਹੀ ਆਏ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਕਿ ਸੰਮਤ ੧੮੨੬ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ॥ ਹੋਰ ਮਜ਼ਮੂਨ ਤੇ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਵੀ ਉਹੋ ਹੈ। 'ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤੀ ਸਮਾਵਣ ਕਾ' ਵਿਚ ਪਹਿਲੀਆਂ ਪੰਜ ਥਿਤਾਂ ਦੇ ਕੇ, ਉਹੋ Colophon ਟਿਪਣੀ ਅਠਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੇ ਹਥੀਂ ਲਿਖੀਆਂ ਅਗਲੀਆਂ ਦੋ ਥਿਤਾਂ ਬਾਬਤ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਨਾਵੇਂ ਮਹਲ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਥਿਤ ਦੇ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :-

ਸੰਮਤ ੧੮੪੯ ਭਾਦਰੀ ਦੀ ਪੰਚਮੀ,
 ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸੁਪੂਰਣ ਦਿਨ ਬੁਧ ਕੇ ਹੂਆ ॥

ਵਸਮ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸਮਾਏ ੮੪ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਪਰ ਏਸ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਉਹ ਥਿਤ ਕਿਤੇ ਹੋਰਥੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ, ਜੋ ਕੁਝ ਸਾਮਣੇ ਪਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰ ਛਡੀ ਹੈ। ਕਸਬੀ ਲਿਖਾਰੀ ਹੋਣਾ ਏ। ਰਤਨ ਮਾਲਾ ਦੇ ਪਿਛੇ ਭੀ ਮਾਮੂਲੀ ਟਿੱਪਣੀ ਦਿਤੀ ਹੈ।

ਏਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦਰਜ ਨਾਵੇਂ ਮਹਲ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ, ਮੈਂ ਛਾਪੇ ਦੀ ਬੀੜ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਮਾਲੂਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਕਈ ਰਾਗਾਂ ਹੇਠ ਫਰਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਗ ਜੈਤਸਰੀ ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ ਤੇ ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਹੇਠਾਂ ॥ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਦਿਤੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ, ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਿਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਨਾਲੋਂ ਫਰਕ ਸਿਰ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਦੋ ਥਾਵਾਂ ਪੁਰ ਹੀ ਸਹੀ। 'ਜੈਜਾਵੰਤੀ' ਨੂੰ 'ਜੈਤਸਰੀ' ਦੇ ਪਿਛੇ ਰਖਿਆ ਹੈ, ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ ਨਹੀਂ।

ਇਹ ਬੀੜ ਅਤੇ ਸੰਮਤ ੧੮੧੧ ਦੀ ਬੀੜ, ਪਹਿਲੇ ਸਿਲਹਟ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਦ ਉਹ ਸੰਗਤ ਟੁਟ ਗਈ, ਤਦ ਬੀੜਾਂ ਨੂੰ 'ਹਜੂਰ ਸੰਗਤ' ਵਾਕਾ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

੨੬—ਸੂਬਾ ਆਗਰਾ ਤੇ ਅਵਧ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ॥

ਯੂ. ਪੀ. ਸੂਬੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੭੧੬ ਦੀ ਲਿਖੀ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਦਿਹੜੇ ਡੋਹਰਾਦੂਨ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਹ ਬੜੀ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਏਸੇ ਤੋਂ ਇਕ ਉਤਾਰਾ ਹੋਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੭੪੨ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਮੁੱਕਾ। ਇਹ ਦੋ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਆਪਣੀ ਵਖਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਹਨ।

ਮਾਸ ਯੂ. ਪੀ. ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਬੀੜ ਜੋ ਮੈਂ ਦੇਖੀ ਹੈ, ਉਹ ਛੋਟਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੈ, ਅਤੇ ਸੰਮਤ ੧੭੩੯ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੈ। (ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ

ਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੋਲਾਂ ਕੂ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਸੀ)। ਦੂਜੀ ਪੁਰਾਣੀ ਬੀੜ ਨਾਨਕ ਮਤੇ ਦੀ ਸੰਮਤ ੧੭੪੨ ਦੀ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਲਖਨਊ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੭੪੩ ਦੀ ਹੈ। ਲਖਨਊ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਖੀ ਇਕ ਤਸਵੀਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦੇ ਦੀ ਵੀ ਮਿਲੀ ਹੈ, ਬਸ ਇਹੋ ਕੋਈ ਯਾਰਾਂ ਬਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਉਮਰ ਦੀ। ਇਹ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ 'ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਤਵਾਰੀਖ' ਵਿਚ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ ॥ ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਦਸਮੇਸ਼ ਦਾ 'ਨੀਸ਼ਾਣ' ਹੈ, ਅਤੇ ਨੀਸ਼ਾਣ ਦੇ 'ੴ' ਦੇ ਉਪਰ ਆਪ ਦਾ ਖ਼ਾਸ ਚਿਨ੍ਹ ਬਿੰਦੀ ਅਤੇ ਚਰਖੜੀ ਦਾ (the Circle & the Cross) ਬਰੀਕ ਸਿਹਾ ਬਣਿਆਂ ਹੈ। ਏਸੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਬਣੀ ਇਕ ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੭੫੨ ਦੀ ਬਨਾਰਸ ਵਿਚ ਹੈ। ਆਗਰੇ ਵਿਚ ਦੋ ਬੀੜਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੂਰ ਸੰਮਤ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਹੋਨਗੀਆਂ ਉਹ ਏਸੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲਾਗੇ ਦੀਆਂ, ਅਰਥਾਤ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ॥

ਫੇਰ ਕੋਈ ਸੌ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਵਿਥ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਲਿਖੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਨਾਰਸ ਵਿਚ ਇਕ ਸੰਮਤ ੧੮੦੯ ਦੀ; ਅਜੁਧਿਆ ਵਿਚ ਇਕ ਸੰਮਤ ੧੮੩੮ ਦੀ, ਅਤੇ ਦੂਜੀ ੧੮੪੩ ਦੀ, (ਇਕ ਹੋਰ ਤੀਜੀ ਬੀੜ ਭੀ ਏਥੇ ਹੈ, ਜਿਸ ਪਰ ਕੋਈ ਸੰਮਤ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ); ਲਖਨਊ ਵਿਚ ਇਕ ਸੰਮਤ ੧੮੪੦ ਦੀ ਅਤੇ ਬਨਾਰਸ ਵਿਚ ਇਕ ਸੰਮਤ ੧੮੭੦ ਦੀ ਹੈ।

ਅਲਾਹਬਾਦ ਅਤੇ ਪਟਨਾ (ਬਿਹਾਰ) ਵਿਚ ਵੀ ਕਈ ਲਿਖਤ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਮੈਂ ਦੇਖੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਭੀ ਭਾਵੀ ਮਹਤਵ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਬਹੁਤੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਮੈਂ ਅਗੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਦੇ ਚੁਕਾ ਹਾਂ। ਸੰਮਤ ੧੭੧੬ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦਾ ਵੇਰਵੇ ਨਾਲ ਹਾਲ ਉਪਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਬਾਕੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਰ ਸੰਖੇਪ ਨਾਲ ਵਾਰੋ ਵਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਯੂ. ਪੀ. ਅਤੇ ਬਿਹਾਰ ਵਿਚ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿਖੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਾਰ

ਸੀ। ਏਥੇ ਵਪਾਰ ਬੜਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖੜੀ ਵਪਾਰੀ ਹਰ ਨਿਕੇ ਮੋਟੇ ਸ਼ਹਿਰ ਕਸਬੇ ਵਿਚ ਜਾ ਵਸੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਕਸਰ ਸਿਖੀ ਪੁਰ ਸੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਆਪਣੇ ਵੇਲੇ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਮੁਖੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵੀ ਜ਼ਾਤ ਦੇ ਨਾਮ ਸਮੇਤ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਏਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਧੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜੇ ਬਿਹਾਰ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਸਹਸਰਾਮ, ਤੁਮਰਾਓ ਰਾਜ,* ਬਰਦਵਾਨ, ਰਾਜ ਮਹਲ, ਮੁੰਗੋਰ, ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਆਦਿ ਵਿਚ ਹਾਲੀ ਭੀ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਭਾਵੇਂ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਏਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਨਤੀ ਘਟਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਏਹਨਾਂ ਨੂੰ ਢੂੰਡ ਕੇ ਕਢਨਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਮਤਿਹਾਨ ਲੈਣਾ, ਹੁਣ ਏਹਨਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋਵੇਗਾ, ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਦੇ ਦੁਕਾ ਹਾਂ।

੨੭—ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੭੩੯। ਪੁਰਾਣੀ ਸੰਗਤ—ਛੋਟਾ ਮਿਰਜ਼ਾਪੁਰ।

ਗੰਗਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕਾਂਸ਼ੀ ਤੋਂ ਪੰਜ ਛੇ ਮੀਲ ਉਪਰ ਛੋਟਾ ਮਿਰਜ਼ਾਪੁਰ ਨਾਮ ਦਾ ਇਕ ਗ੍ਰਾਮ ਹੈ। ਏਥੇ ਗੁਰੂ ਪੰਚਮੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੀ ਇਕ ਸੰਗਤ ਸੀ, ਜੋ ਹੁਣ ਗਿਰ ਗਈ ਹੈ। ਕਾਂਸ਼ੀ ਦਾ ਮਸੰਦ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦੇ ਵੇਲੇ, ਏਥੇ ਹੀ ਛੋਟਾ ਮਿਰਜ਼ਾਪੁਰ ਵਿਚ ਟਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਏਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਹਲਵਾਈ ਬਾਣੀਏ ਆਦਿ ਪੁਰਾਣੇ ਹੋਏ ਸਿਖ ਹੁਣ ਵੀ ਬਹੁਤੇਰੇ ਹਨ। ਅਹਰੋਰਾ-ਰੋਡ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਉਤ੍ਰੀਏ, ਤਦ ਛੋਟਾ ਮਿਰਜ਼ਾਪੁਰ ਓਥੋਂ ਕੁਲ ਦੋ ਕੂ ਮੀਲ ਹੈ।

ਸੰਗਤ ਦੇ ਗਿਰ ਜਾਨ ਪਿਛੋਂ, ਇਸ ਸੰਗਤ ਦਾ ਰੁੱਥ ਸਾਹਿਬ ਸਿਖਾਂ

*ਏਥੇ ਦਾ Ruling Prince ਖੜੀ ਹੈ।

ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਇਕ ਹਲਵਾਈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ
ਹੈ। ਸੰਮਤ ੧੭੩੯ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦਾ
'ਨਿਸ਼ਾਣ' ਹੈ।

ਤਤਕਰੇ ਦਾ ਮੁਢ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :-

“ਸੂਚੀ ਪਤ੍ਰ ਪੋਥੀ ਕਾ ਤਤਕਰਾ ਫਾਗਾਂ ਕਾ।

ਜੋਤੀਜੋਤ ਸਮਾਣੇ ਕਾ ਚਲਿਤ੍ਰ।

ਸੰਬਤ ੧੭੩੯ ਮਿਤੀ ਸਾਵਣ ਵਦੀ ਤ੍ਰਿਉਦਸੀ ਗ੍ਰਿਹੰਥ ਲਿਖਿਆ।

ਨੀਸ਼ਾਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਦਸਤਖਤੀ ਮਹਲਾ ੧੦।

ਜਪੁ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਓ ਕਿਆਂ ਦਸਤਖਤਾਂ ਕਾ ਨਕਲ ਕਾ

ਨਕਲ ਥਾ ਤਿਸਕਾ ਨਕਲੁ, ਨਕਲੁ ਕਾ ਨਕਲੁ, ਨਕਲ ਕਾ ਨਕਲੁ।”

ਅਰਥਾਤ ਮੁਢ ਤੋਂ ਸਤਰੋਂ ਕਾਂ ਜਪੁਜੀ ਏਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਕਲ ਹੋਇਆ
ਦਸਿਆ ਹੈ। ਦਸਮੇਸ਼ ਦਾ ਨੀਸ਼ਾਣ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :-

੦+

“ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ

ਸਤਿਨਾਮ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਨਿਟਭਉ ਨਿਰਵੈਰ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ

ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੈ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥”

ਦਸਤਖਤ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਹੀ ਹਨ। ਇਹ ਪਹਿਲਾ 'ਨੀਸ਼ਾਣ' ਹੈ ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ
ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਥ ਦਾ ਚਿਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਉਮਰ ਏਸ ਵੇਲੇ
ਸੋਲਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦਾ ਖਤ ਪੜ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ
ਆਪਣਾ ਗੁਝਾ ਚਿਨ੍ਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਹਥ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਤੇ ਪਾਣ ਲਗਾ
ਪਏ ਸਨ। ਇਹ ਸਵਾਲ ਹਲ ਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਖਾਸ ਨਿਸ਼ਾਨ ਪਾਣਾ
ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁੱਝਾ। ਹਾਲੀ ਤਕ ਉਹ ਮਾਥੇ ਵਾਲੇ ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ
ਨਹੀਂ ਗਏ ॥ ਇਹ ਭੀ ਧਿਆਨ ਕਰੋ ਕਿ ਏਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ
ਦੀ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਨਾਮ 'ਨੀਸ਼ਾਣ' ਦਿਤਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ਕ
ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਕਿ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ 'ਜਪੁ ਨੀਸ਼ਾਣ' ਦੇ

ਕੀ ਅਰਥ ਸਨ। ਹਾਂ ਓਥੇ 'ਨੀਸਾਣ' ਗੁਰੂ ਅਟਜਨ ਦੇਵ ਦੇ ਹਥਾਂ ਦਾ ਸੀ।

(੨) 'ਸੋ ਪੁਰਖ' ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ 'ਰਹਿਰਾਸ' ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਜੈਜਾਵੰਤ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ, ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਨਾ ਕਿ ਜੈਤਸਰੀ ਦੇ ਪਿਛੇ, ਅਤੇ ਨਾ ਬਿਭਾਸ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਦੇ ਪਿਛੇ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੇਣ ਵਿਚ ਤਰਤੀਬ ਦਾ ਅਜਕਲ ਦੇ ਗਾਰੰਥ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬੜਾ ਫਰਕ ਹੈ। ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਕ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੋਈ ਹੈ। ਲਛਮੀ ਫਰਕ ਵੀ ਦੇਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਕੁਝ ਸਮਾ ਦੇ ਕੇ ਦੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਤਨੀ ਫੁਰਸਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਗੱਡੀ ਪਕੜਨੀ ਸੀ।

'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਪਿਛੋਂ ਤਰਤੀਬ ਵਾਰ ਇਹ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :-

ਮੁੰਦਾਵਣੀ; ਸਲੋਕ—'ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹਮਦਾ';

ਸਲੋਕ - 'ਬਾਇ ਆਤਿਸ ਆਬ';

ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯ (੫੬); ਚਤਨਮਾਲਾ; ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ
ਰਾਜੇ ਸਿਵਨਾਭ ਕੀ, ਅਤੇ ਰਾਗਮਾਲਾ ॥

ਏਥੇ ਤਿੰਨ ਕੋਰੇ ਪਤਰੇ ਛਡਕੇ ਫੇਰ, ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਖਿਧੀ (ਛੋਟੀ) ਲਿਖੀ ਹੈ, ਅਤੇ 'ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਕੇ' ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਤਕ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਬਾਬੇ ਗੁਰਦਿਤੇ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਥਿਤ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ।

ਇਹ ਬੜੀ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ।

੨੮-ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੭੪੪

'ਪਟੇਟਾ' ਗ੍ਰਾਮ ਦੀ

ਚੁਨਾਰ ਤੋਂ ਛੇ ਸਤ ਮੀਲ ਤੇ ਇਕ ਛੋਟਾ ਗ੍ਰਾਮ 'ਪਟੇਟਾ' ਹੈ।

ਏਥੇ ਪੁਰਾਣੀ ਸੰਗਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਵਹਿ ਗਈ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੁਣ ਇਕ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਪਾਸ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਸਮੇਸ਼ ਦਾ 'ਨੀਸ਼ਾਣ' ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਛੋਟੇ ਮਿਰਜ਼ਾਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ, ਉਹੋ ਦਸਤਖਤ ਅਤੇ ਉਹੋ ਗੁਬਾ ਦਿਨੁ। ਬਾਕੀ ਤਰਤੀਬ ਵੀ ਸਾਰੀ ਉਹੋ ਹੈ। ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਇਕ ਹਥ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਨਿਰਸੰਧੋਹ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ, ਸਿਆਹੀ ਕਈ ਥਾਂ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਖਾ ਗਈ ਹੈ। ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਇਉਂ ਦਿਤੀ ਹੈ :-

“ਸੰਬਤ ੧੭੪੪ ਅਸਾਢ ਬਦੀ ਏਕਾਦਸ਼ੀ ਗਿਰੰਥ ਲਿਖਾ ਨੀਸ਼ਾਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਦਸਤਖਤ ਮਹਲਾ ੧੦।”

ਵੇਖੋ ਇਥੇ ਭੀ ਲਫਜ਼ 'ਨੀਸ਼ਾਣ' ਵਰਤਿਆ ਹੈ।

(੨) ਏਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਅਖਰੋ ਅਖਰ ਨਕਲ ਵੀ ਏਥੇ ਪਏਟੇ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਦੋਵੇਂ ਗਰੰਥ ਇਕ ਸਿਖ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਹਨ।

‘ਸੋ ਪੁਰਖ’ ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਵਹਿਰਾਸ ਅੰਦਰ ਭਿਹਨਾਂ ਦੁਹਾਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ।

੨੯—ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੭੪੩ ਲਖਨਊ

ਲਖਨਊ ਮਹਲਾ ਯਹਯਾਗੰਜ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੇ ਬਨੀਏ ਸਿੰਘ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਗਲੀ ਵਿਚ ਇਹ ਵਸਦੇ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਕਰਕੇ ਉਹ ‘ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਲੀ ਗਲੀ’ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਇਹ ਲੋਕ ਅਫਲ ਵਿਚ ਕੀਰਤਿ ਪੁਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਯਾਗ ਆ ਵਸੇ। ਸੰਗਤ ਦੀ ਕਾਵਭੇਦ ਇਹੋ ਉਗ੍ਰਾਹਿਆ ਕਟਦੇ ਸਨ। ਮਤਲਬ ਇਹ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਏਧਰ ਦੇ ਮਸੰਦ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਪਾਸ ਇਕ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਕੇ ‘ਨੀਸ਼ਾਣ’ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਦੋ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਹਨ। ਇਕ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਸੰਮਤ

੧੭੫੦ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸੰਮਤ ੧੭੫੮ ਦਾ। ਇਕ ਤਸਵੀਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸੋ ਆਪਣੀ 'ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਤਵਾਰੀਖ' ਵਿਚ ਦੇ ਦਿਹਾ ਹਾਂ।

ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸੰਮਤ ੧੭੪੩ ਸਿਤੀ ਅਸਾਢ ਵਦੀ ਦ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ 'ਨੀਸਾਣ' ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਹੈ:—

੦੧

੧੭

ਗੁਰੂ ਸਤਿ

ਸਤਿਨਾਮ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ

ਏਸ ਗਰੰਥ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਭੁਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਦਫੇ ਸੋਧੀਆਂ ਹਨ। ਲਿਖਤ ਭੀ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ, ਕਾਹਲੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। 'ਸੋ ਪੁਰਖ' ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਨਿਤਨੇਮ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ। ਜੈਸਾਵੰਤੀ ਰਾਗ ਜੈਤਸਰੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਛੋਕੜ ਪੁਰ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਇਉਂ ਹੈ:—

ਰਾਗ ਪ੍ਰਭਾਤੀ; ਸਲੋਕ ਸਦਸ਼੍ਰਿਤਿ; ਗਾਥਾ, ਫੁਨਹੇ, ਚਉਬੋਲੇ।
(ਏਥੇ ਇਕ Colophon ਦਿਤੀ ਹੈ:—) “ਕਬੀਰ ਅਤੇ ਫਰੀਦ ਦੇ ਸਲੋਕ ਏਥ ਅਓਨੇ ਚਾਹੀਏਂ ਅਤੇ ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਕੀ ਬਾਣੀ।”

ਏਸ ਨੋਟ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦਿਤਾ ਹੈ:—ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ, ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯; ਸਵੈਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ; ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ (੨੪੪); ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ (੧੩੦); ਸਲੋਕ, ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹਮਦਾ; ਸਲੋਕ, 'ਬਾਇ ਆਤਿਸ ਆਬ'; ਰਤਨਮਾਲਾ ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ, ਰਾਗ ਮਾਲਾ, ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧੀ।

ਏਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਇਕ ਦੁਬਰਾ ਉਤਾਰਾ ਭੀ ਏਥੇ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਜਾਨ ਦਾ ਸੰਮਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ।

੩੦-ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੮੪੦

ਸੰਗਤ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ, ਲਖਨਊ

ਇਹ ਬੀੜ ਭਾਵੇਂ ਉਪਰਲੀ ਨਾਲੋਂ ਸੌ ਵਰ੍ਹਾ ਪਿਛੋਂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਪਰ ਲਖਨਊ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਏਸਦਾ ਸ਼ਿਕਰ ਭੀ ਏਥੇ ਹੀ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ। ਆਪਣੇ ਲਿਖੇ ਜਾਨ ਬਾਬਤ ਏਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

ਸੰਮਤ ੧੮੪੦ ਮਿਤੀ ਫਾਗਨ ਵਦੀ ॥੫॥ ਵਾਰ ਇਤਵਾਰ ॥

ਸੂਚੀ ਪੜ ਪੋਥੀ ਕਾ ਤਤਕਰਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਕੇ ਦਸਤਖਤ ਕਾ ਨਕਲ, ਨਕਲ ਕਾ ਨਕਲ, ਨਕਲ ਕਾ ਨਕਲ, ਨਕਲ।

ਲਫਜ਼ 'ਜਪੁ' ਉਪਰਲੀ colophon ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਨਾਮ ਵੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦਾਸ' ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਹੋਰ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ 'ਜਪੁ' ਬਾਬਤ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਬਾਰਤ ਵਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਲਿਖਾਓ ਬੜਾ ਭੁਲਾ ਮਾਨਸ ਹੈ ਜੋ ਇਹ ਦਸਨ ਦੀ ਖੋਚਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਸਦੀ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਬੀੜ, 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਤੋਂ ਕਿਤਵੇਂ ਥਾਂ ਨਕਲ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਜਾਂ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ' ਅਤੇ 'ਦਾਸ' ਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਲਫਜ਼ 'ਰਾਮ' ਲਿਖਣਾ ਭੁਲ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸਤੇ ਇਹ colophon ਮਾਮੂਲੀ ਹੋਰ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਦਿਤੀ colophon ਬਣ ਜਾਂਦੀ। ਜੇ ਪਹਿਲੀ ਗਲ ਠੀਕ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ colophon ਆਪਣੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਇਕੱਲੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਗਲ ਇਉਂ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੀ colophon ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਉਸਦੀ ਗਲਤੀ ਦਰੁਸਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਲਫਜ਼ 'ਜਪੁ' ਛਡਕੇ ਨਾਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦਾਸ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। 'ਸ੍ਰੀ' ਦਾ ਲਫਜ਼ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਨਾਮ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ।

ਸਾਰੀ ਬੀੜ ਇਕੋ ਲਿਖਾਓ ਦੇ ਹਥ ਦੀ ਤੇ ਸੁਥਰੀ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਕੁਝ

ਹਰਫ ਜਿਵੇਂ ਯ ਤੇ ਛ, ਪੁਰਾਣੀ ਸ਼ਕਲਾਂ ਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਪੜ੍ਹੇ ੭੩੬ ਹਨ, ਸਭੇ ਤੇ ੧੭ ਪਾਲਾਂ ਅਤੇ ਹਰ ਪਾਲ ਵਿਚ ਔਸਤਨ ੩੮ ਅਖਰ।

ਸੋ ਪੁਰਖ ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਰਹਿਰਾਸ਼. ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਰਾਗ 'ਜੈਤਸਰੀ' ਦੇ ਪਿਛੇ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਨਾਵੇਂ ਮਹਲ ਦੇ ਸਲੋਕ (੫੭) ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਇਹ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ :-

ਰਤਨ ਮਾਲਾ, ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ, ਰਾਗ ਮਾਲਾ।

ਤਤਕਰਾ, 'ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਬਾਣੀ ਭਗਤਾਂ ਕੀ' ਉਪਰ ਸ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ 'ਭੋਗ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ' ਅਤੇ 'ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ' ਬ ਬਤ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੀਕ ਜਾਂ ਸਿਰਨਾਵੇਂ ਨਹੀਂ ਦਿਤੇ।

ਨਾਵੇਂ ਮਹਲ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਅਤੇ ਪਾਠ ਦਾ ਪਿਛੇ ਆ ਕੇ ਫਰਕ ਹੈ। ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :- ਜਾਕੇ ਬਹੁ ਪਰਵਾਰ ॥ ੫੦ ॥ ਕਿਨੇ ਜਪਿਓ ਗੁਰ ਮੰਤ ॥ ੫੧ ॥ ਛਡ ਸਗਲ ਜੰਜਾਲ ॥ ੫੨ ॥ ਬਲ ਤੂਟਿਓ ਬੰਧਨ ਪਰਿਓ ਰਹਿਉ ਨ ਕਛੁ ਉਪਾਇ। ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਅਬ ਓਟ ਹਰਿ ਗਜ ਜਿਉ ਹੋਇ ਸਹਾਇ ॥ ੫੪ ॥ ਬਲਹੁਓ ਬੰਧਨ ਛੁਟੇ ॥ ੫੫ ॥ ਰਾਮ ਨਾਮ ਉਰ ਮੋ ਗਹੇ ਜਾ ਕੀ ਸਮ ਨਹੀਂ ਕੋਇ ॥ ੫੬ ॥ ਬੰਧ ਸਖਾ ਸਭ ਤਜਿ ਗਏ ਦੀਉ ਨ ਕਾਹੂ ਸਾਥ। ਕਹ ਨਾਨਕ ਅਬ ਬਿਪਤਿ ਮਹਿ ਏਕ ਓਟ ਰਪੁਨਾਥ ॥ ੫੭ ॥

ਇਹ ਗਲ ਸਾਫ਼ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਆਪਣੀ ਪੈਰੀਂ ਪਈਆਂ, ਬੋੜੀਆਂ ਆਪਣੀ ਨਿਰਬਲਤਾ, ਆਪਣੇ ਦੁਖ ਦਾ ਸ਼ਿਕਰ ਏਥੇ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

੩੧-ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜ ਸੰਗਤ ਆਗਰਾ।

ਆਗਰੇ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁਰਾਣੇ ਅਸਥਾਨ ਹਨ, ਦੋ, ਮਾਈ-ਬਾਨ ਮਹਲੇ ਵਿਚ ਹਨ ਜਿਥੇ ਖੜੀ ਵਸਦੇ ਹਨ। ਇਕ 'ਪੁਰਾਣੀ ਸੰਗਤ'

ਕਹਲਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਆਏ ਦਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੂਜਾ ਸਥਾਨ ਇਕ ਨਵੀਂ ਧਰਮਸਾਲਾ ਹੈ ਜੋ ਖੜੀਆਂ ਨੇ ਚਾਰਕੂ ਪੀਹੜੀਆਂ ਤੋਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਸਠ ਸਤੁਰ ਬਰਸ ਏਸ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆਂ ਹੋਏ ਹਨ (ਸੰਨ ੧੯੧੬ ਵਿਚ ਜਦ ਮੈਂ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ।) ਹੁਣ ਵਾਲੇ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂ ਕਬੀਲਦਾਰ ਹਨ, ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀਹ ਵਰ੍ਹੇ ਤੋਂ ਉਥੇ ਹਨ। ਇਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਪੀਹੜੀਆਂ ਕੋਈ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਮਹਲਾ ਖੜੀਆਂ ਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅਕਸਰ ਉਚੀਆਂ ਜ਼ਾਤਾਂ, ਚਾਰਜ਼ਾਤੀ, ਪੰਜ ਜ਼ਾਤੀ ਬਿਰਾਦਰੀਆਂ ਦੇ ਹਨ, ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਪੇਸ਼ਾ ਹਨ। ਆਗਰੇ ਤੋਂ ਅਠ ਕੋਹ ਤੇ ਇਕ ਬਾਗ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗਬਹਾਦਰ ਪਹਿਲੇ ਠਹਿਰੇ ਹਨ; ਇਕ ਮਾਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਲੈ ਆਈ ਸੀ। ਤੀਜਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸਥਾਨ ਲੋਹਾ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਆ ਕੇ ਠਹਿਰੇ ਸਨ। ਏਥੇ ਖਾਲੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਮਕਾਨ ਹੈ, ਰੁੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।

ਨਵੀਂ ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਿਚ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਰੁੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਇਕ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂ ਲੈ ਗਏ। ਹੁਣ ਛਾਪੇ ਦੇ ਦੋ ਰੁੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹਨ ॥

ਪੁਰਾਣੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਬਹੁਤ ਨਵੀਂ ਅਤੇ ਸੁਥਰੀ ਹੈ, ਛਤਾਂ ਲਈ ਲੋਹੇ ਦੇ ਗਰਡਰ ਵਰਤੇ ਹਨ। ਪੁਰਾਣਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਇਕ ਸੁਕੇ ਹੋਏ ਬੋਹੜ ਦਾ ਤਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਇਕ ਬੜੀ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਪੁਰ ਸੰਗ ਮਰਮਰ ਦੀ ਇਕ ਸਿਲਾ ਨੌਂ ਇੰਚ × ਨੌਂ ਇੰਚ ਗੱਡੀ ਹੈ। ਏਸ ਸਿਲਾ ਉੱਤੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਪੈਰ ਉਕਰੇ ਹਨ, ਜੋ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਥੇ ਚੜ੍ਹ ਪਾਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਰਾਜਧਾਨੀ ਇਹੋ ਆਗਰਾ ਸੀ। ਸਿਲਾ ਉੱਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :-

“ਸਨ ਬਾਰ੍ਹਾ ਸੈ ਤ੍ਰੇਪਨ ਮਾਘ ਸੁਦੀ ਬਸੰਤ ਪੰਚਮੀ ਸੰਗਤ ਬੜੀ।
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੀ ਚਰਣ ਪਾਦਕਾ। ਥਾਨ ਗੁਰੂ ਤੇਗ
ਬਹਾਦਰ ਕਾ। ੧ ਓ ਸਤਿਨਾਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰੁੰਥ।”

ਇਹ ਸੰਨ 'ਮੁਲਕ' ਜਾਂ 'ਫ਼ਸਲੀ' ਹੈ। ਅਕਬਰ ਨੇ ਸੂਰਜੀ ਸਾਲ ੩੬੫
 ਦਿਨ ਕਾ ਮੁਕਰਰ ਕਰਕੇ, ਵਰਤਮਾਨ ਹਿਜਰੀ ਸੰਨ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ।
 ਸੰਨ ੧੨੫੩ ਫ਼ਸਲੀ, ਈਸਵੀ ਸੰਨ ੧੮੪੬ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।
 ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜਿਸ ਦੇ ਆਧਾਰ ਪੁਰ ਉਪਰਲੀ ਇਬਾਰਤ ਬੜੀ ਉਤੇ
 ਲਿਖੀ ਹੈ, ਸੰਨ ੧੮੪੩ ਵਿਚ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹੁਣ
 ਵਾਲੀ ਇਮਾਰਤ ਤੀਜੀ ਹੈ ਜੋ ਚੌਥੀ ਪੰਜਵੀਂ ਨਹੀਂ।

ਇਸ ਪੁਰਾਣੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਲਿਖਤ ਦਾ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੈ,
 ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਜਾਨ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਮਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਅਖਰਾਂ ਦੀਆਂ
 ਸ਼ਕਲਾਂ, ਆਮ ਹਾਲਤ, ਅਤੇ ਅੰਦਲੀ ਗਵਾਹੀ ਤੋਂ ਦੋ ਸੌ ਵਰ੍ਹੇ ਤੋਂ
 ਕੁਝ ਉਪਰ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ, ਸੰਮਤ ੧੭੭੫ ਦੇ ਲਾਗੇ ਦਾ। ਸਿੱਲ੍ਹੂ ਅਤੇ
 ਉੱਲੀ ਨਾਲ ਛੇਕੜਲੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੜ੍ਹੇ ਜੁੜ ਗਏ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ
 ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਨਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਾਲ ਸੰ ੧੯੧੬ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ।

ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪੁਰਾਣੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ,
 ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਾਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਕਲ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ
 ਬਾਣੀ ਕਿੱਤੋਂ ਹੋਰਥੋਂ ਲੈ ਕੇ ਚਾਹੜੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ
 ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਤੋਂ ਅਗੇ ਤੇ ਪਿਛੇ ਉਹੋ ਰਖੀ ਹੈ। ਤਤਕਰੇ ਤੋਂ ਇਸਦਾ ਹੈ
 ਕਿ ਮੁੰਦਾਵਣੀ 'ਭੋਤ ਦੀ ਬਾਣੀ' ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਆਈ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ
 ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤਿ, ਗਾਬਾ, ਦੁਨਹੇ, ਚਉਬੋਲੇ, ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ
 ਸਨ। ਫੇਰ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਵਾਲਾ ਸਲੋਕ ਆ ਕੇ ਪਿਛੋਂ ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਇਹ
 ਬਾਣੀਆਂ ਸਨ :—ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯; ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੇ ਸਲੋਕ ਸ਼ੇਖ
 ਫਰੀਦ ਦੇ, ਸਵੈਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਮ: ੫; ਸਵੈਯੇ ਭੱਵਾਂ ਕੇ; ਸਲੋਕ,
 ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹਮਦਾ; ਗੋਸ਼ਟ ਮਲਾਰ ਨਾਲ ਹੋਈ; ਰਤਨ ਮਾਲਾ;
 ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ; ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਰਾਗ ਮਾਲਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਿਛੇ
 ਖਾਲੀ ਜਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧੀ ਲਿਖੀ ਹੈ।

੩੨—ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ, ਬਨਾਰਸ ਸੰਗਤ ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੭੫੨ ॥

ਲਿਖਤ ਦੇ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਬਨਾਰਸ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਹਨ। ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸਭ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਜੋ ਤਿੰਨ ਦੇਖੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਦਾ ਸਿਟਾ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ। ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਬੀੜ ਏਥੇ ਸੰਮਤ ੧੭੫੨ ਦੀ ਹੈ। ਤਤਕਰੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਇਕ ਕੋਰੇ ਪਤਰੇ ਪੁਰ ਬਾਈ ਵਾਰਾਂ ਦਾ 'ਏਧੋਜ' ਮਤਲਬ ਫਹਿਰਿਸਤ ਹੈ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸੇ ਸਫੇ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :-

“ਸੰਬਤ ੧੭੫੨ ਮਿਤੀ ਵਸਾਖ ਵਦੀ ੧

ਗਿਰੰਥ ਲਿਖਿਤ ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ।”

ਅਖਰ ਲ, ਹ, ਛ, ਯ ਵਗੈਰਾ ਪੁਰਾਣੀ ਸ਼ਕਲਾਂ ਦੇ ਹਨ। ਰਾਗ ਜੈਜਾਵੰਤੀ, ਰਾਗ ਜੈਤਸਰੀ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੇ ਰਾਗ ਬਿਭਾਸ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਛੇਕੜਲਾ ਰਾਗ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਦਸਤੂਰ ਮੂਜਬ ਸਲੋਕ ਸਹਸਰੀਤਿ, ਗਾਥਾ, ਫੁਨਦੇ, ਚਉਬੋਲੇ, ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਦੇ ਕੇ—ਮੁੰਦਾਵਣੀ—ਵਾਲਾ ਸਲੋਕ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਦਸਤੂਰ ਮੂਜਬ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯; ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ; ਸਲੋਕ ਫਨੀਦ ਦੇ। ਸਵੈਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ, ਸਵੈਯੇ ਸਭਨਾਂ ਭੱਟਾਂ ਦੇ, ਅਤੇ ਛੇਕੜ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ॥ ਹੋਰ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ।

‘ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਪੋਥੀ’ ਵਿਚ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਰਾਗ ਹੇਠਾਂ ਚਾਰ ਸਤਰਾਂ ਖਾਲੀ ਛੱਡੀਆਂ ਹਨ, ਚਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦਰਜ ਕਰਨ ਲਈ, ਪਰ ਫੇਰ ਭੁਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਗਮਾਲਾ ਦੇ ਪਿਛੋਂ, ‘ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ਪ..... ਪਤਿ.....’ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਾਗਮਾਲਾ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ। ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ‘ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਪੋਥੀ’ ਕਿਤੇ

ਉਤਾਰਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਤੇ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕਿਤੋਂ ਹੋਰਥੋਂ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕਈ ਬਾਣੀ, ਜਿਵੇਂ 'ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ', ਏਧਰ ਓਧਰ ਪਾ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਓਹੋ ਲਛਮੀ ਫਟਕ ਏਥੇ ਭੀ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਉਪਰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਬੀਤ ਸੰਮਤ ੧੮੦੯

ਉਪਟਲੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲੋਂ ੬੦ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ ਦੂਜਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸੰਮਤ ੧੮੦੯ ਦਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ :

ਸੰਮਤ ੧੮੦੯ ਮਿਤੀ ਭਾਦੋਂ ਵਦੀ।

ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਪੋਥੀ ਕਾ ਤਤਕਰਾ।

ਜਪੁ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਉ ਰੇ ਦਸਤਖਤ ਕਾ ਨਕਲ, ਨਕਲ ਕਾ ਨਕਲ, ਨਕਲ ਕਾ ਨਕਲ ਕਾ ਨਕਲ।

ਗੋਇਆ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਛੇਵੇਂ ਥਾਂ ਉਤਾਰਾ ਹੈ। 'ਸੋ ਪੁਰਖ' ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਵਿਚ ਨਿਤਨੇਮ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਜੋਜਾਵੰਤੀ ਰਾਗ ਜੋਤਸਰੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। 'ਮੰਦਾਵਣੀ' ਦਾ ਸਲੋਕ ਬਾਣੀ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਹੈ, ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ ਨਹੀਂ। ਏਹਦੇ ਪਿਛੋਂ ਕਰਮਵਾਰ ਇਹ ਬਾਣੀਆਂ ਹਨ: - ਸਲੋਕ ਨਾਵੇਂ ਮਹਲ ਕੇ, ਸਲੋਕ ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹਮਦਾ, ਸਲੋਕ, ਬਾਇ ਆਤਿਸ਼ ਆਬ, ਰਤਨਮਾਲਾ; ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ; ਅਤੇ ਰਾਗ ਮਾਲਾ। ਛੇਕੜ ਤੇ ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧੀ ਹੈ।

'ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਪੋਥੀ' ਦੇ ਪਿਛੇ ਡੇਢ ਸਫਾ ਕੋਰਾ ਛਭਕੇ 'ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਕਾ' ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਕੁਝ ਦਰੁਸਤੀਆਂ ਕਰਕੇ ਗਲਤੀਆਂ ਪਾ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ। ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਥਿਤ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਤੀ ਹੈ :-

'ਸੰਮਤ ੧੭੬੪ ਕਾਤਿਕ ਸੁਦੀ.....ਗੁਰੂ ਗੋਇੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਸਮਾਣੇ।' ਬਿੱਤ ਜੋ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਮਲੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਹ ਕਤਿਕ ਸੁਦੀ ੫
ਸੰਮਤ ੧੭੬੫ ਹੈ, ਨਾਕਿ ੧੭੬੪। ਅਖਨੂਰ ਦੀ ਇਕ ਬੀੜ ਵਿਚ
ਸੰਮਤ ੧੭੬੬ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਵਧੀਕ ਠੀਕ ਮਾਲੂਮ ਦੋਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ
ਕਈ ਘਟਨਾਆਂ ੧੭੬੫ ਠੀਕ ਮੰਨਕੇ ਦਰੁਸਤ ਨਹੀਂ ਬੈਠਦੀਆਂ,
ਉਹ ੧੭੬੬ ਦਰੁਸਤ ਮਨਿਆਂ ਫੁਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੮੭੦

ਹੋਰ ਸਠ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ ਦੀ ਇਕ ਬੀੜ ਭੀ ਏਥੇ ਹੈ। ਗ੍ਰੰਥੀ ਜੀ
ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ 'ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਮਨਦੇ ਆਏ
ਹਨ ਅਤੇ ਤਤਕਰਾ ਹੋਰ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਢਕੇ ਲਗਾਇਆ ਹੋਇਆ
ਹੈ।' ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਕੁਝ ਫਰਕ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ, ਤਤਕਰੇ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ
ਕਈ ਗਲਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਮਿਲਨਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਅਡ ਅਡ
ਸੋਮਿਆਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ
ਜੋ ਪੁਰਖ ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ, ਪਰ ਉਹ ਸ਼ਬਦ
ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹਨ। ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ 'ਨੀਸ਼ਾਣ' ਦਾ
ਭੀ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਜੋ ਅੰਦਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ੧੮੭੦
ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਦੇ 'ਨੀਸ਼ਾਣ' ਮਿਲਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਣਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਗਰੰਥ
ਤੋਂ ਤਤਕਰਾ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ 'ਨੀਸ਼ਾਣ' ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ।
ਕਾਗਜ਼ ਵਿਚਲੀ ਬੀੜ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਡਾਢਾ ਪੁਰਾਣਾ ਨਹੀਂ, ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ
ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੈ; ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਰਾ ਘਸਮੈਲਜ਼ਾ ਹੈ।
ਤਤਕਰੇ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਲਿਖਾਈ ਦਾ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ,
ਇਕੋ ਲਿਖਾਰੀ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲਿਖਾਈ ਸੁੰਦਰ ਮੋਟੇ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਹੈ।
ਗ੍ਰੰਥੀ ਜੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਗਲਤ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਮਾਲੂਮ ਦੋਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ
ਇਕ ਬੀੜ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤਤਕਰਾ ਦੂਜੀ ਤੋਂ। ਤਤਕਰੇ ਦਾ
ਮੁਢ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :-

ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਪੌਥੀ ਕਾ ਤਤਕਰਾ ਰਚਾਂ ਕਾ ।
 ਜੋਤਿਜੋਤ ਸਮਾਵਣੇ ਕਾ ਚਲਿਤ੍ਰ ।
 ਸੰਮਤ ੧੮੭੦ ਮਿਤਿ ਅਸਾਢ ਸੁਦੀ ੨ ।
 ਨੀਸ਼ਾਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਕਾ ਮਹਲਾ ॥

ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਦੇ ਪਿਛੇ 'ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤਿਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਕਾ' ਵਿਚ ਨਾਵੇਂ ਮਹਲਾ ਤਕ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਅਗੇ ਇਹ ਥਿਤ ਵਧਾਈ ਹੈ :-

“ਸੰਮਤ ੧੭੨੧ ਕਤਕ ਵਈ ੫ ਵੀਰਵਾਰ ਪਹਿਰ ਡੇਵ ਰਾਤ ਗੁਦਰੀ ਸ੍ਰੀ ਮਾਤਾ ਬਸੀ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ।”

ਇਹ ਮਾਤਾ ਬਸੀ ਜੀ ਕੌਣ ਸਨ? ਮੈਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ। ਸ਼ਾਇਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਘਰੋਂ ਬਾਬਾ ਰਾਮਰਾਇ ਦੀ ਮਾਤਾ ਹੋਵੇ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਥਿਤ ਨਾਮ ਦੇ ਕੇ ਦਿਤੀ ਹੈ ਸੰਮਤ ੧੬੯੫ ॥

ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਹਿਰਾਸ ਵਿਚ 'ਸੋ ਪੁਰਖ' ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਹੋਠਾਂ ਮੀਰਾਂਬਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬਦ, ਅਤੇ ਸਾਰੰਗ ਹੋਠਾਂ ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਕਬੀਰ ਦੇ ੨੪੪ ਸ਼ਲੋਕ ਅਤੇ ਫਰੀਦ ਦੇ ੧੩੦ ॥ ਰਾਗ ਬਿਭਾਸ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਤਰਤੀਬ ਵਾਰ ਬਾਣੀਆਂ ਇਉਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ :-

ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਗਾਥਾ, ਫੁਨਹੇ, ਚਉਬੋਲੇ, ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ, ਸਵਈਏ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਵਾਕ; ਸਵੈਯੇ ਭੁੱਟਾਂ ਕੇ, ਸ਼ਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ॥ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਮਹਲਾ ੫ ॥

ਬਾਣੀ ਦੀ ਇਹ ਤਰਤੀਬ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਸਿਧ ਕਰਦੀ ਹੈ ॥ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ :- ਸਲੋਕ ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹਮਦਾ; ਸਲੋਕ ਬਾਇ ਆਤਿਸ ਆਬ; ਰਤਨ ਮਾਲਾ (ਮਾਮੂਲੀ ਟਿੱਪਣੀ ਸਮੇਤ); ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ, ਅਤੇ ਛੇਕੜ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਤੇ ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧੀ ॥

੩੩—ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ

ਬ੍ਰਹਮਕ੍ਰੰਡ ਅਜੁਧਿਆ

ਏਸ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਲਿਖਤ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਹਨ, ਇਕ ੧੮੩੮ ਦੀ; ਦੂਜੀ ੧੮੪੩ ਦੀ, ਅਤੇ ਇਕ ਤੀਜੀ ਜਿਸ ਪੁਰ ਕੋਈ ਸੰਮਤ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ। ਤਿੰਨੋਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇਕੋ ਹੀ ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਹਨ। ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਹਾਸ਼ੋਹੀਨੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪਿਛੋਂ ਚੜ੍ਹਾਨ ਲਈ, ਅਤੇ ਉਤਾਰਾ ਕਟਨ ਦਾ ਸੰਮਤ ਦੇਣ ਲਈ ਕੁਝ ਬੋੜੀ ਨਵੀਂ ਗਲ ਕਟਨੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਭੀ ਏਹਨਾਂ ਤੋਂ ਹੋ ਨਹੀਂ ਆਈ।

ਏਸ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਮੁਖ ਬੀੜ ਵਡੇ ਅਕਾਰ ਦੀ, ਸੁਨਹਿਰੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਾਲੀ, ਬੜੇ ਵਧੀਆ ਕਾਗਜ਼ ਪੁਰ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਏਸ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਦਾ ਮੁਢ ਇਉਂ ਕੀਤਾ ਹੈ :-

“ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਪੋਥੀ ਤਤਕਰਾ ਰਾਗਾਂ ਕਾ।

ਚਲਿਤ ਜੋਤੀਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਕਾ।

ਸੰਮਤ ੧੮੩੮ ਪੁਸ ਵਦੀ ੩

ਗੁਦਰੀ ਪੋਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁਚੇ ॥”

‘ਪੋਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁਚੇ’ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਜਾਦੂ ਦਾ ਮੰਤਰ ਸਮਝ ਰੱਖਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਏਸ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਸਲੀ ਮਤਲਬ ਤੋਂ ਉਹ ਅਤੈ ਹੋਰ ਆਮ ਸਿਖ ਭੀ ਅਨਜਾਣ ਸਨ ਤੇ ਹਨ। ‘ਪੁਸ ਵਦੀ ੩ ਗੁਦਰੀ’ ਦੀ ਵੀ ਚੰਗੀ ਕਹੀ ਹੈ। ਵਿਚਾਰੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ‘ਇਕ ਪਹਰ ਤਿੰਨ ਘੜੀਆਂ ਰਾਤ ਗੁਦਰਾਂ’ ਫਲਾਣੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਮਾਏ ॥

ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਇਹ ਭੀ ‘ਪ੍ਰਤੀਕ’ ਦਿਤੀ ਹੈ :- ‘ਨੀਸ਼ਾਣ ਗੁਰੂ ਕੇ ਦਸਤਖਤ,’ ਪਰ ਅੰਦਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੋਈ ‘ਨੀਸ਼ਾਣ’ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਸੰਮਤ

੧੮੩੮ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੂੰ ਚਲਾਣਾ ਕੀਤੇ ਵੀ ਪੌਣੀ ਸਦੀ ਲੰਘ ਚੁਕੀ ਸੀ ॥

‘ਸੋ ਦਰ’ ਰਹਿਰਾਸ ਵਿਚ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ‘ਸੋ ਸੁਰਖ’ ਵਾਲੇ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਹੇਠਾਂ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਜੇਹੜਾ ਸ਼ਬਦ, ‘ਹਰਿਕੇ ਸੰਗ ਬਸੇ’ ਵਾਲਾ ਸਭ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਇਹ ਸਿਰਨਾਵਾਂ ਦਿਤਾ ਹੈ :-

“ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਮਹਲਾ ੫ । ਸੂਰਦਾਸ ॥

੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥”

ਇਹ ਦਰੁਸਤੀ (ਮਹਲਾ ੫) ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਕਤ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਆਦਿ-ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹੈ। ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ‘ਸੂਰਦਾਸ’ ਤੋਂ ਮਤਲਬ ਉਸ ਅਨੇ ਸੂਰਦਾਸ ਤੋਂ ਲਿਆ ਜੋ ਸ਼ਾਹਜਾਨ ਦੇ ਵਕਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ‘ਸੂਰ ਸਾਗਰ’ ਦੀ ਭਾਖਾ ‘ਟਕਸਾਲੀ’ ਹਿੰਦੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਬੜਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੋ ਕਿਸੇ ਸਿਆਣੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੇ ਰਚ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਜਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛਲਿਆਂ ਨੇ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਚੁਕ ਬਨਾਈ, ਕਿ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸੂਰਦਾਸ (Future Surdas) ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਬਨਾਇਆ ਸੀ :

‘ਹਰਿ ਕੇ ਸੰਗ ਬਸੇ ਹਰਿ ਲੋਕਾ।’ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਦੇ ‘ਸੂਰ ਸਾਗਰ’ ਵਿਚ ਹੈ ਭੀ ਨਹੀਂ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀ ਘੜਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਹੋਰ ਸੂਰਦਾਸ ਸੀ ਜੋ ਅਕਬਰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ‘ਭਕਤ ਮਾਲ’ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਖ਼ਸ ਜ਼ਾਤ ਦਾ ਬ੍ਰਹਮਣ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਮੀਨ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਰੁਪਿਆ ਸਾਧਾਂ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਖੁਆ ਕੇ ਸਾਧ ਹੋ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਏਸ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸਾਧੂਆਂ ਵਿਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ, ਜਿਥੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ॥

ਮੀਰਾਂਬਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬਦ : ‘ਮਨ ਹਮਾਰੇ ਬਾਧਿਉ ਮਾਈ’ ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਹੇਠਾਂ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਦੇ ੨੪੫ ਸਲੋਕ ਦਿਤੇ ਹਨ ੨੫੩ ਵੀਂ ਥਾਂ। ਕਬੀਰ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਬਨਾਕੇ ਪਾਇਆ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—
 “ਜੇ ਪਾਬਰ ਕੇ ਕਹਿਤੇ ਦੇਵ, ਤਾਕੀ ਬਿਰਥਾ ਹੋਵੇ ਸੇਵ।”

-----ਰਾਮ ਭਗਤ ਹੈ ਸਦਾ ਸੁਖਾਲੇ ॥

ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਕਹਿ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਕਹਿਨ ਵਾਲੇ ਮੂਰਖ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ, ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਪੁਰ ਠਗੀ ਕਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਲੋੜ ਹੀ ਕੀ ਸੀ। ਏਸ ਕਹਾਣੀ ਘੜਨ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਭੁਲ ਨਾਲ ਏਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ‘ਮਹਲਾ* ਪ’ ਲਿਖਿਆ

ਇੰਜੀਲ ਦੀ ਖੋਧੀ ਹੋਈ ਖੇਡੀਫ਼ਨ ਤਿਆਰ ਠਰਨਵਿਚ ਸੰਧਕ ਮੰਡਲ ਨੇ ਬਾਇਬਲ ੩੬੦੦੦ ਗ਼ਲਤੀਆਂ ਨਿਕੀਆਂ ਸੋਟੀਆਂ ਪਕੜੀਆਂ ਸਨ। ਕੁੰਬਸਾਹਬ ਦਾ Annotarised Version ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਜਿਸ ਸਿਖ ਵਿਦਵਾਨ ਮੰਡਲ ਦੀ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ, ਮਾਲੂਮ ਨਹੀਂ ਉਹ ਕਿਤਨੀਆਂ ਗ਼ਲਤੀਆਂ ਵੜਨ।

ਗਿਆ, ਦੂਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਨਦੀ ਬੀੜ ਜਾਣ ਕੇ ਨਕਲ ਕਰਦੇ
 ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਗ਼ਲਤੀ ਫੈਲਦੀ ਗਈ। ਪਿਛੋਂ ਆ ਕੇ ਇਕ
 ਕਹਾਣੀ ਘੜਨੀ ਪਈ। ਜਿਸ ਵੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ ਲਫਜ਼
 'ਮਹਲਾ ਪ' ਏਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਉਥੇ ਹੀ
 ਇਹ ਪ੍ਰਤੱਖ ਗ਼ਲਤੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ
 ਹੋਵੇ, ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਬਨੋਂ ਵਾਲੀ ॥

ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਰਾਗ ਦੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਖੀਰ ਪੁਰ
 ਰਾਗ ਬਿਭਾਸ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਰਖੇ ਹਨ ॥ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਂ 'ਭੋਗ ਦੀ
 ਬਾਣੀ' ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਇਹ ਹੈ :-

'ਸੰ-ਗ-ਫੁ-ਚੋ' Slab, ਸਵਯਾ (ਦੋਨੋ ਕਿਸਮ ਦੇ); ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ
 ਤੇ ਵਧੀਕ; ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯, ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਤੇ ਫਰੀਦ; ਮੁੰਦਾਵਣੀ ॥
 ਅਤੇ ਏਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ:-ਸਲੋਕ, 'ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹਮਦਾ'; ਸਲੋਕ,
 'ਬਾਇ ਆਤਿਸ ਆਬ; ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਦੀ ਰਤਨਮਾਲਾ (ਹਸਬ ਦਸਤੂਰ
 ਟਿੱਪਨੀ ਸਮੇਤ); ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ; ਅਤੇ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ॥ 'ਮੁੰਦਾਵਣੀ'
 ਅਤੇ 'ਰਾਗਮਾਲਾ'। ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਤੇ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ
 ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਦਰਜ ਹਨ ॥

ਰਾਗਮਾਲਾ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਦਿਤਾ ਹੈ 'ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਕਾ'
 ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਸਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ।
 ਅਖੀਰ ਪੁਰ 'ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧੀ' ਲਿਖੀ ਹੈ।

ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ, "ਬਲ ਹੂਓ ਬੰਧਨ ਛੁਟੇ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਹੋਤ
 ਓਪਾਇ" ਵਾਲੇ ਦੁਹਰੇ ਦੇ ਪਹਿਲੇ 'ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦' ਦੇ ਲਫਜ਼
 ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ॥

'ਨਾਵੇਂ ਮਹਿਲ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ' ਦੇ ਪਿਛੇ ਕਿਹਾ ਹੈ :- 'ਜੁਮਲਾ ਸਲੋਕਾਂ
 ੨ ੨੧੦'। ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਸਲੋਕ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਆਪ

ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਗਿਨਤੀ ਦੇ ਅੰਕ 'ਲਿਖਾਰੀ' ਬਦਲ ਲੈਂਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਪੁਰ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣਾ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕ ਸਿਖ ਵਿਦਵਾਨ ਨੂੰ ਕਰਦੇ ਵੇਖਿਆ ਹੈ, ਵਿਅਰਥ ਹੈ ॥

ਇਕ ਹੋਰ ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੮੪੩ ਦੀ ਹੈ :-

“ਸੰਬਤ ੧੮੪੩ ਮਿਤੀ ਅਸਾਫ ਵਦੀ ਤ੍ਰਿਉਦਸੀ ਗਿਦੰਥ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਨੀਸਾਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਦਸਤਖਤਾ ਕਾ ਮਹਲਾ ੧੦” ਨੀਸਾਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਬੀੜ ਤੋਂ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਉਹ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੀ ਬਨੀ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚ ‘ਨੀਸਾਣ ਮਹਲਾ ੧੦’ ਹੋਵੇਗਾ, ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਨਕਲ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਮਖੀ ਤੇ ਮਖੀ ਮਾਰ ਕੇ ਰਖ ਦਿਤੀ। ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਕੁਝ ਫਰਕ ਹੈ।

ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਰਾਗ ਜੈਤਸਰੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਰਖਿਆ ਹੈ। ‘ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ’ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ‘ਸਿਵਾਇ ਸ਼ਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯’ ਦੇ ਮਾਮੂਲੀ ਛਾਪੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ‘ਮੁੰਦਾਵਣੀ’ ਪੁਰ ਖ਼ਾਤਮਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ‘ਮੁੰਦਾਵਣੀ’ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਤਰਤੀਬ ਵਾਰ ਇਹ ਬਾਣੀਆਂ ਹਨ :-

ਗੋਸ਼ਟ ਮਲਾਰ ਨਾਲ ਹੋਈ; ਸ਼ਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯; ਰਤਨ ਮਾਲਾ ਮਹਲਾ ੧; ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਕਾ; ਰਾਗਮਾਲਾ, ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧੀ॥ ‘ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਕਾ’ ਵਿਚ ਖਾਲੀ ਨੌਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ।

ਇਕ ਤੀਜੀ ਬੀੜ ਭੀ ਏਥੇ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਮਤ ਉਸ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ। ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਛੇਕੜਲਾ ਰਾਗ ਬਨਾਇਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਨਾਵੇਂ ਮਹਿਲ ਦੇ ਸ਼ਲੋਕ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਤੋਂ ਅੰਦਰ ਹਨ, ‘ਸ਼ਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ’ ਤੋਂ ਬੱਟ ਹੀ ਪਿਛੋਂ ॥

‘ਮੁੰਦਾਵਣੀ’ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ :-

ਸਲੋਕ : ਭਗਤ ਕਬੀਰ (੨੪੩); ਸਲੋਕ 'ਭੁਗਤ' ਫਰੀਦ (੧੩੦)
ਸਵਈਏ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਵਾਕ, ਸਵੈਯੇ ਭਟਾਂ ਕੇ ਪੰਜਵੇਂ ਮਹਲ ਤਕਦੇ,
ਰਾਗਮਾਲਾ 'ਮਹਲਪ' ॥

ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧੀ ॥

ਸੋ 'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਤਾਂ 'ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ' ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਆਪਨੇ ਥਾਂ ਸਿਰ ਆਈ
ਹੈ ਜਿਥੇ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਵਿਚ ਸੀ, ਪਰ ਹੋਰ ਫਰਕ ਹਨ। ਫਰੀਦ ਦੇ ਨਾਮ
ਨਾਲ 'ਭਗਤ' ਲਫਜ਼ ਲਗਾ, ਅਤੇ ਰਾਗਮਾਲਾ ਦੇ ਨਾਲ 'ਮਹਲਪ'
ਲਿਖਿਆ ਮੈਂ ਏਥੇ ਹੀ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ॥

ਏਸੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਖਤ ਦਾ 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਵੀ ਹੈ,
ਜਿਸ ਵਿਚ—

‘ਸੁਖਮਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਰ ਮਾਲਕੋਸ ਕੀ’

ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਨਵੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ ॥

ਬਾਵਾ ਮਾਧੋਦਾਸ ਦੀ ਸੰਗਤ

ਰਾਣੂ ਪਾਲੀ, ਅਜੁਧਿਆ।

ਏਸ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਪੁਰਾਣੇ ਲਿਖਤ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ
ਸਾਹਿਬ ਹਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪੋਥੀਆਂ ਭੀ ਹਨ।

੩੪—ਪਕੀ ਸੰਗਤ ਅਲਹਾਬਾਦ

ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ

ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਵਿਚ ਏਸ ਪਕੀ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਈ ਸਥਾਨ
ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਵਿਚ ਪੁਰਾਤਨ ਲਿਖਤ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਤੇ ਹੋਰ
ਪੋਥੀਆਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜਾ ਨਿਰਮਲਿਆਂ,
ਕੀਟਰੀਜ ਵਿਚ; ਬੜਾ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜਾ ਉਦਾਸੀਆਂ; ਨਵਾਂ ਅਖਾੜਾ
ਸੂਰਦਾਸ ਯਹਯਾਪੁਰ ਵਿਚ; ਸੰਗਤ ਮੌਜ ਦਰਯਾਓ (ਨਵੀਂ ਸੰਗਤ

ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੀ) ॥ ਪਕੀ ਸੰਗਤ ਅਲੁਾਬਾਦ ਦੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਜਾਰੀਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਆਮਦਨ ਖਾਲਸ ੩੦੦) ਸਾਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਕ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤ ਏਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਅਹਰੌਰਾ ਗ੍ਰਾਮ (ਮੁਤਸਿਲ ਮਿਰਜ਼ਾਪੁਰ) ਵਿਚ ਬਿਨੇਸ਼ਰੀ ਸਿੰਘ, ਜਗਨਨਾਥ ਸਿੰਘ ਖੜੀਆਂ ਦੇ ਪਾਸ ਇਕ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੈ, ਅਤੇ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੜੀ ਸੰਗਤ ਕਾਸੀ ਵਿਚ ਰੁੰਥ ਹਨ ॥

‘ਪਕੀ ਸੰਗਤ’ ਚਉਕ ਅਲੁਾਬਾਦ ਦੀ ਸੰਘਣੀ ਵਸੋਂ ਵਿਚ ਬਣੀ ਹੈ। ਉਹ ਕੋਠੜੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਪਥਰ ਦੀ ਚਉਕੀ ਰਖੀ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਲੰਗ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ‘ਤਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹਮਾਰਾ ਭਯੋ।’

ਲਿਖਤ ਦੇ ਤਿੰਨ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਇਕ ਛਾਪੇ ਦਾ ਏਥੇ ਹਨ। ਲਿਖਤ ਦੇ ਦੋ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਪੁਰਾਣੇ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਮੁਹਤਾਜ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਤੀਜਾ ਲਿਖਤ ਦਾ ਗਰੰਥ ਖਾਸਾ ਪੁਰਾਣਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਨ ਦਾ ਸੰਮਤ ਉਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ। ਅੰਦਰੂਨੀ ਜਾਵਾਹੀ ਤੋਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਚਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵਕਤ ਦਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਕੀਤੀ ਪੁਰਾਣੀ ਨਕਲ ਹੈ। ਲਿਖਤ ਕੋਈ ਭਾਵੀ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ, ਕਾਟਕੂਟ, ਦਾਗ, ਧਬੇ ਬਬੋਰੇ ਤੇ ਹਰ ਸਫੇ ਤੇ ਹਨ। ਸਿਰਨਾਵੇਂ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗੇਨਤਰੀ ਸੁਰਖ ਰੰਗ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਦੋ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ੧੦੪੨ ਵਰਕੇ ਪੁਰ ਮੁਕਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਬਿਆਰ ਲਿਖਾਰੀ ਪੜ੍ਹੇ ੧੦੧੧ ਤੋਂ ੧੦੨੧ ਤਕ ਨੂੰ ੧੦੦੧੧-੧੦੦੨੧ ਲਿਖਦੇ ਹਨ।

ਤਰਤੀਬ ਵਜੋਂ ਜੋਜਾਵੰਤ ਰਾਗ ਨੂੰ ਜੈਤਸਰੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯, ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਪਾਠਾਂਤ੍ਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹਨ। ਮੁੰਦਾਵਣੀ, ਬਾਣੀ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਤੇ ਫਰੀਦ ਪਹਿਲੇ ਆਏ ਹਨ, ਅਤੇ ਪਿਛੇ ਲਿਖੀਆਂ

ਹੈ,
ਇਕ
ਰੋਰਾ
ਸਿੰਘ
ਤਰਾਂ
।
।
।
।
।

ਬਾਣੀਆਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਇਹ ਹੈ :-

ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯; ਸਲੋਕ 'ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹਮਦਾ'; ਸਲੋਕ,
'ਬਾਇ ਆਤਿਸ ਆਬ,' ਰਤਨਮਾਲਾ (ਮਾਮੂਲੀ ਟਿੱਪਣੀ ਸਮੇਤ);
ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ; ਰਾਗ ਮਾਲਾ, ਅਤੇ ਸਿਆਹੀ ਕੀ
ਬਿਧੀ (ਛੋਟੀ) ॥

੨੩ਵਾਂ ਫੁਨਹਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਿਛੋਂ ਹੋਰ ਸਿਆਹੀ ਵਿਚ ਨਕਲ
ਕੀਤਾ ਹੈ ॥

੩੫-ਤਖਤ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ।

'ਤਖਤ' ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਥੇ 'ਰਹਿਤ' ਬ ਬਤ ਪੁਛ ਗਿਛ ਬਹੁਤ
ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ *ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇਕਾਦਸ਼ੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ
ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਬੋਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਸਿਵਾਇ ਖਾਸ ਤੌਰ ਪੁਰ ਲੰਗਰ ਆਦਿ
ਕਰਾਨ ਦੇ ॥ ਸੋ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਉਥੇ ਜਾਣ ਦਾ ਪੂਰਾ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ
ਉਠਾ ਸਕਿਆ । ਮਾਮੂਲੀ ਲਿਖਤ ਦੇ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੋ ਬਾਹਰ ਸਨ, ਉਹ
ਮੈਂ ੨੪ ਮਾਰਚ ਸੰਨ ੧੯੧੮ ਨੂੰ ਵੇਖੇ । ਕੋਈ ੩੦ ਸਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ
ਏਥੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵਖ ੧੯ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਹਨ (੧੦ ਗੁਰੂ
ਤੇਗਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ੪ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਉਹਨਾਂ

* 'ਰਾਤਮਾਲਾ ਪਬੰਧ' ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਗਿਆਨੀ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਿਆ
ਹੈ (ਸੰਨ ੧੯੧੮) :- 'ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ 'ਭਾਈ
ਬਨ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ' ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਛਪਵਾਇਆ, ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ
ਕ੍ਰਮ ਤੇ ਉਸ ਬੀੜ ਪੁਰ ਲਿਖੀ, ਅਤੇ ਅੰਤ ਕੇ ਰਾਗਮਾਲਾ ਲਿਖੀ ਅਤੇ ਆਦਿ ਮੈਂ
ਆਪਣੇ ਕਰਕਮਲਾਂ ਸੇ ਦਸਖਤ ਭੀ ਕੀਤੇ । ਇਹ ਬਾਬਾ ਜੀ ਤਖਤ ਪਟਨਾ
ਸਾਹਿਬ ਮੈਂ ਬਾਜਮਨ ਹਨ, ਤ ਹਰ ਏਕ ਇਕਾਦਸ਼ੀ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਕੇ ਦਰਸ਼ਣ ਦੇਂਦੇ
ਹਨ ॥' ਲੰਖਕ ਦੀ ਲੇਖਕ ਜਾਨੋ ॥

† ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਮੈਂ ਖੁਦ ਮਹੰਤ ਮੁਮੋਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ
ਸੀ । ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦੋ ਵਾਰੀ ਤਖਤ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ; ਹੁਣ ਚੌਥੀ ਵਾਰੀ ਮੈਂ
ਛਕਣਾ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਜੇ ਮੇਰੇ ਪੁਰ ਬਰਤ ਲਗਾਈ ਕਈ ਸੀ ।

ਦਾ ਦਸਤਖਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਪ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ
 ਦੇਵਾਂ ਜੀ ਦੇ) ॥ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵੀ ਹਨ। ਤਸਵੀਰਾਂ
 ਤੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਸਭ ਇਕ ਜਿਲਦ ਵਿਚ ਬਧੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਨਾਮਿਆਂ
 ਪੁਰ ਮਹੰਤ ਸੁਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਿਹੜਾ ਹੁਕਮ
 ਨਾਮਾ ਕਿਸ ਮੌਕਿਆ ਪੁਰ ਆਇਆ ਆਦਿ ॥

ਮੈਂ ਤਿੰਨ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਇਕ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵੇਖ ਸਕਿਆ।

ਪਹਿਲਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਬਹੁਤ ਨੌੜੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਏਸ
 ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਾਰੀਖ ਸੰਮਤ ਏਸ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਛਾਪੇ
 ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਾਂਗ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀ ਖਾਲੀ ਰਾਗਮਾਲਾ ਹੀ ਹੈ, ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ॥
 ਦੂਜੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ
 ਹੀ ਇਹ ਭੀ ਨਵਾਂ ਈ ਸੀ। ਏਸ ਵਿਚ ਤਤਕਰਾ ਭੀ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ।
 ਤਤਕਰਾ ਕਈ ਵਾਰੀ ਪਿਛੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਸੋ ਨਕਲ ਕਰਨੋਂ
 ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ; ਬਗੈਰ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਹੀ ਜਿਲਦ ਬਨ੍ਹਾ ਲਈ।
 ਉਤਾਰਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਦੋ ਵਰਕੇ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਏ ਸਨ; ਇਸ ਖਿਆਲ
 ਨਾਲ ਕਿ ਬੇਅਦਬੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਭੀ ਜਿਲਦ ਵਿਚ ਬਨ੍ਹਾ ਦਿਤੇ ਹਨ।

ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਗਲ ਇਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ।

ਤੀਜਾ ਆਦਿ-ਗ੍ਰੰਥ ਪਥਰ ਦੇ ਛਾਪੇ ਦਾ ਕਿਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ
 ਛਾਪੇਖਾਨੇ ਦਾ ਛਪਿਆ ਹੈ। ਬਾਹਰਲੇ ਟਾਈਟਲ ਪੇਜ ਪੁਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ
 ਕਿ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਚੌਥਾ ਗਰੰਥ ਜੋ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ, ਉਹ ਦਸਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਸੀ। ਮਜ਼ਮੂਨ ਦੀ
 ਤਰਤੀਬ ਛਾਪੇ ਦੇ ਦਸਮ-ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਵਖ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਛੇਕੜ
 'ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ' ਹੈ। 'ਅਸਫੋਟਕ ਕਥਿਤ ਸਵੈਯੇ' ਦਿਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਮਿਸਰ
 ਦੇ ਰੋ ਦੇਨ ਵਾਲਾ ਸਵੈਯਾ 'ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ' ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।
 'ਤ੍ਰਿਆ ਚਰਿਤ੍ਰ' ਦਿਤਾ ਹੈ ॥

ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਪਟਨੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰੀਂ, ਅਤੇ ਨੌੜੇ

ਤੋੜੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਕਸਬਿਆਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਲਿਖਤ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ
ਮੌਜੂਦ ਹਨ ॥

੩੬--ਦਖਣ ਦੇਸ ਦੀਆਂ

ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ॥

ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਪਾਰੀ ਖੜੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਜਿਸ
ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ ਵੀ ਗਏ, ਸਿਖੀ ਧਰਮ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਗਏ ਅਤੇ ਉਥੇ
ਜਾ ਕੇ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਵਾਰ
ਤੋਂ, ਜਿਥੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਨਾਮ
ਗਿਣੇ ਹਨ, ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਨਾ ਨਿਰਾ ਆਗਰੇ ਆਦਿ ਨੇੜੇ
ਦੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਗੋਂ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ, ਕੇਂਦਰੀ ਹਿੰਦ, ਮਧ ਪ੍ਰਾਂਤ
ਬੇਰਾਰ ਆਦਿ ਵਿਚ ਸਭ ਵਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਖੇ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ
ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਕਾਇਮ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ। ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਹੋਰ
ਫੈਲਿਆ ਅਤੇ ਮਦਰਾਸ ਅਹਾਤੇ ਵਿਚ ਵੀ ਭਾਟੜਿਆਂ, ਬਨਜਾਰਿਆਂ
ਆਦਿ ਨੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਬਨਾਈਆਂ, ਜੈਸਾ ਕਿ 'ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ
ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸਿਵਨਾਭ ਕੀ' ਤੋਂ ਮਾਲੂਮ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਭੀ ਪਿਛੋਂ ਜਦ
ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਖਣ ਗਏ, ਅਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਸਮਾਏ, ਤਦ ਹਜ਼ੂਰ
ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰੋਂ ਜੋ ਦੋ ਰਸਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਪੁਰ ਥਾਂ ਥਾਂ
ਸਾਧੂ ਬੈਠ ਗਏ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਸਿੰਧ ਵਿਚ
ਬਣਖੰਡੀ ਜੀ ਨੇ ਸਾਧ ਬੋਲਾ (ਸਖਕ ਭੱਕਰ) ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵਡਾ
ਅਖਾੜਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਸਿੰਧ ਦੀ ਸਾਰੀ ਹਿੰਦੂ ਆਬਾਦੀ ਨੂੰ
ਸਿਖੀ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਅੰਦਰ ਲੈ ਆਂਦਾ ॥ ਗਵਾਲੀਅਰ, ਗਵਾਲੀਅਰ ਲਸਕਰ
ਉਜੈਨ, ਇੰਦੌਰ, ਅਜਮੇਰ, ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ, ਏਲਚਪੁਰ, ਅਮਰਾਉਤੀ,
ਅਕੋਲਾ, ਬਾਲਾਪੁਰ, ਖਾਮਗਾਉ, ਬਾਸਿਮ ਹਿੰਗੋਲੀ, ਮੁਰਤਿਜਾਪੁਰ,

ਮਲਕਾਪੁਰ, ਬੁਲਦਾਨਾ ਸਭ ਜਗਾ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ; ਅਤੇ ਜਿਥੇ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਵਿਦਵਾਨ ਸਾਧੂ ਟਿਕਿਆ ਰਿਹਾ, ਉਥੇ ਹੋਰ ਗ੍ਰੰਥ ਭੀ, ਜਨਮਸਾਖੀ ਆਦਿ, ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਰਜੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਭੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਵੱਡੀ ਸੀ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਹ ਥਾਂ ਦਖਣ ਵਿਚ ਦਾਰੁਲਖਿਲਾਫਤ ਸੀ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਮੂੰਹ-ਬੋਲੇ ਪੁਤਰ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਗੱਦੀ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਬੇਟਾ ਗੁਰੂ ਹਠੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਦ ਵਰ੍ਹੇ ਗੁਰੂ ਰਹੇ। ਸੋ ਏਥੇ ਦੀ ਸਿਖ ਸੰਗਤ, ਤਖ਼ਤ ਅਬਚਲ ਨਗਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ, ਸਾਰੇ ਦਖਣ ਤੇ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਸਿਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕੇਂਦਰ ਸੀ। ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਏਥੇ ਗ੍ਰੰਥ-ਪੋਥੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਤ ਇਕ ਲੇਖ ਮੈਂ ਰਸਾਲੇ ਫੁਲਵਾੜੀ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਜੋ ਹੇਠਾਂ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੇਰਾਰ ਅਤੇ ਸੀ. ਪੀ. ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਸੰਗਤਾਂ ਮੈਂ ਸੰਨ ੧੯੦੪-੦੫ ਦੇ ਲਾਗੇ ਦੇਖੀਆਂ ਸਨ, ਕਈ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਕਿਨੇ ਕਿਨੇ ਪੁਰਾਣੇ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਧਰ ਵਸ ਗਏ ਖੜੀ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕਈ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇਖੇ, ਪਰ ਉਦੋਂ ਇਹ ਸ਼ੋਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਬਾਬਤ ਨੋਟ ਲੈਂਦਾ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਖਾਮਗਾਉ ਵਿਚ ਖਾਸੀ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਜਾਂ ਪੁਸਤਕ-ਭੰਡਾਰ ਇਕ ਸੰਤ ਨੇ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਚਾਲੀ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਭੀ ਨਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

੩੭—“ਮੇਲ ਵਡਾ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ”

ਸਨਮੁਖ ਸਿਖ ਸਹਜ ਪ੍ਰਗਾਸੁ ।

ਭਗਤ ਭਈਆ ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ, ਨਾਲ ਬੋਦਲਾ ਘਰੇ ਉਦਾਸ ॥

ਮਲਕ ਕਟਾਰੂ ਜਾਣੀਐ, ਪਿਰਥੀਮਲ ਜਰਾਹੀ ਖਾਸ।”

[ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ।

‘ਵਡਾ ਮੇਲ’ ਬਨਣ ਲਈ, ਪ੍ਰਤਖ ਹੈ, ਜੋ ਸਿਖੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਲਿਖਣ ਕੋਲੋਂ, ਫੇਰ ਚਿਰ ਪਹਿਲੋਂ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਅਪੜੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਜਦ ਬਹਾਦਰਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਦਖਣ ਵਲ ਗਏ ਹਨ, ਤਦ ਇਥੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਠਹਿਰੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਜਦ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕੋਲ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ‘ਪਰਗੀ’ ਪੁਚਾਨ ਗਏ ਹਨ, ਤਦ ਉਹ ਭੀ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਠਹਿਰੇ ਸਨ। ਸਬਬ ਇਹ ਕਿ ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਜੋ ਸੜਕ ਦਖਣ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਬੁਰਹਾਨ ਪੁਰੋਂ ਹੋ ਕੇ ਲੰਘਦੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਚਿਰ ਇਹ ਥਾਂ ਦਖਣ ਦੇ ਸੂਬੇ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਰਹੀ। ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਜਦ ਬਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਅਗਾਹਾਂ ਨੰਦੋੜ ਗਏ, ਤਦ ਸਾਹਿਬ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿਛੇ ਏਥੇ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਏਥੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਗੁਰੂ-ਗਦੀ ਬਨਾ ਲਈ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਨਿਸਬਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਆ ਕੇ ਪਿਛੋਂ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਬੇ-ਅਦਬੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਸ਼ੇਰ, ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਰਹੇ, ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਰੋਣਕ ਦਿਤੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਬੇਟੇ ਹਠੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਦੀ ਪੁਰ ਬੈਠੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਖੂਬ ਹੀ ਰੋਣਕ ਮਿਲੀ ॥

ਸੰਨ ੧੯੨੮ ਵਿਚ ਮੈਂ ਏਸ ਸੰਗਤ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਗਿਆ ਸਾਂ ਅਤੇ ਪੰਜ ਕੁ ਘੰਟੇ ਟਿਕਿਆ ਸਾਂ, ਜੋ ਕੁਝ ਹਾਲਾਤ ਮਾਲੂਮ ਹੋ ਸਕੇ, ਉਹ ਹੇਠਾਂ ਦਰਜ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ॥

(ੳ) ਨਾਨਕ ਬਾੜੀ। ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਸਥਾਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹੋ ਪੁਰਾਣੀ ਸੰਗਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਵੇਲੇ ਸੀ, 'ਵੱਡਾ ਮੋਲ' ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਥਾਨ ਹੁਣ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਹੈ। ਫੁਹਾਰੇ, ਬਾਉਲੀ ਅਦਿ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਖੋਲੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਅਤੇ ਅੰਬਾਂ ਦਾ ਇਕ ਬਗੀਚਾ ਹੈ। ਉਦਾਸੀਆਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਉਥੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ॥

(ਅ) ਪੁਰਾਣੀ ਸੰਗਤ : ਜੋ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਹਠੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਰੋਣਕ ਮਿਲੀ। ਹਠੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਧ ਭੀ ਏਥੋਂ ਈ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਸਮਾਧ ਕਿਸੇ ਮਾਈ ਦੀ ਹੈ। ਪਾਸ ਆਬਾਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਉਥੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਸ਼ਹਿਰ ਕੋਈ ਪਾਉਂ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿਥ ਤੇ ਦਖਣ ਵਲ ਹੈ। ਸਿਵਾਏ ਦੋ ਸਮਾਧਾਂ ਤੇ ਇਕ ਦਾਲਾਨ ਦੇ ਜਿਥੇ ਪੁਕਾਸ ਕਰ ਸਕੀਦਾ ਹੈ, ਹੋਰ ਮਕਾਨ ਖਸਤਾ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਮਾਲ ਡੰਗਰ ਬਝਦਾ ਹੈ। ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਪੱਕੀ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਜੋ ਕਦੇ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਡਯੋਫੀ ਭੀ ਵੈ ਗਈ ਹੈ। ਕੋਈ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਬਾਕਾਇਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਜਿਸ ਦਿਨ ਗਿਆ ਸਾਂ ਸੰਗਤ ਇਕੱਲੀ ਪਈ ਸੀ। ਛੇਕੜਲੀ ਮਾਲਕਨ, ਇਕ ਪੁਜਾਰਨ, ਸਭ ਜ਼ਮੀਨ ਆਦਿ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਕਰਾਕੇ, ਸੁਣੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਉਠ ਗਈ ਤੇ ਹੁਣ ਭੂਪਾਲ ਵਲੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਾਲ ਦੇ ਸਾਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਾਲੀਆ ਉਗ੍ਰਾਹ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਸਿੰਘ ਹੁਣ ਥੋੜੀ ਬਹੁਤੀ ਖਬਰਦਾਰੀ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਸੰਗਤ ਦਾ ਮਾੜਾ ਮੋਟਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਅਤੇ ਦੇਖ ਭਾਲ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਦੇ ਖੜੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਵਸੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹੋ ਸਿਖੀ ਨੂੰ ਏਥੇ ਲਿਆਏ ਸਨ ॥ ਅਜ ਕਲ ੭੫ ਕੂ ਘਰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਏਥੇ ਵਸਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਹੁਣ ਏਧਰ ਦੇ ਹੀ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਪੋਸ਼ਾਕ ਤੇ ਤੀਵੀਆਂ ਦੇ ਗਹਣੇ ਨਥ ਆਦਿ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਤੀਵੀਆਂ ਨੇ

ਘਗਰੀ ਤੇ ਓਹੜਨੀ ਹਾਲੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ ਅਤੇ ਨਾ ਚਿਹਰੇ ਮੁਹਰੇ ਵਿਚ ਫਰਕ ਆਇਆ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਏਧਰ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਵਸੇ ਬੌੜੇ ਬਹੁਤੇ ਖੜੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਇਹ ਸਭ ਸਿਖੀ ਵਿਚ ਸਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਕੁਝ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਤੇ ਕੁਝ ਸ਼੍ਰਾਮੀ ਨਾਰਾਇਣ ਦੇ ਚੇਲੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ॥ ਸੰਗਤ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਵਖ 'ਲਾਲਬਾਗ' ਵਿਚ ੩੦੦) ਸਾਲ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੰਗਤ ਦਾ ਸੀ ॥ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪੁਰਾਣੇ ਗਲੀਚੇ (ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ), ਹਠੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਆਦਿ ਸ਼ਸਤਰ ਤੇ ਕੁਝ ਬਹੁਮੁਲੇ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅਸੀਂ ਅਗੇ ਚਲਕੇ ਕਰਾਂਗੇ। ਏਸ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਇਹ ਤਿਉਹਾਰ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :-ਫਗਨ ਦੀ ਦਸਮੀ, ਦੀਵਾਲੀ, ਸਰਾਧਾਂ ਦੀ ਪੰਚਮੀ, ਕਤਕ ਪੂਰਣਮਾਸ਼ੀ ਤੇ ਬਸੰਤ ਪੰਚਮੀ ॥ ਹਠੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ 'ਫੂਲ-ਮੰਡਲੀ' ਪੋਹ ਚੌਦਸ ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਦਿਨ ਭੀ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ॥

(ੲ) ਰਾਜਘਾਟ ਦੀ ਸੰਗਤ। ਇਹ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਚੰਗੀ ਰੋਣਕ ਵਿਚ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਕੁਝ ਏਧਰ ਦੇ ਲੋਕੀ ਜੁਲਾਹੇ ਆਦਿ ਭੀ ਆ ਕੇ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਸੁਣਦੇ ਹਨ।

(ੳ) ਸੁਥਰੇ ਦਾ ਸਥਾਨ। ਚੋਕ ਵਿਚ ਹੈ।

(ਹ, ਕ, ਖ) ਇਹ ਭੀ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਵਧ ਘਟ ਰੋਣਕ ਵਿਚ ਚਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

'ਪੁਰਾਣੀ ਸੰਗਤ' ਵਿਚ ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਇਕ ਆਦਿ-ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹਨ। ਇਹ ਉਤਾਰਾ ਸ਼੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ 'ਸੰਗਤ' ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਗ੍ਰੰਥ ਇਹੋ ਹੈ। ਇਕ ਹਥ ਦਾ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਰੋਗਨੀ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ੮੧੧ ਪਤਿਆਂ ਪੁਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਐਸੇ

ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਕੁਝ ਆਪਣੀ ਸਮਝ ਵੀ ਵਰਤੀ ਹੈ, ਤੇ ਨਿਰਾ ਮਖੀ ਤੇ ਮਖੀ ਮਾਣਨੀ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਛੇਕੜ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਤਰਤੀਬ ਮਜ਼ਮੂਨ ਦੀ ਕੁਝ ਵਖਤੀ ਹੈ (ਅਤੇ ਆਦਿ-ਬੀੜ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਹੈ)। 'ਸੋ ਪੂਰਖ' ਦੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਰਹਿਰਾਸ ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਰਾਗ ਨੂੰ ੩੧ਵਾਂ ਰਾਗ ਬਨਾਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਤਰਤੀਬ ਵਾਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ :-

ਸਲੋਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਗਾਥਾ, ਫੁਨਹੇ, ਚਉਬੋਲੇ, ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ (੨੩); 'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' (ਖਾਲੀ ਪਹਿਲਾ ਸਲੋਕ)

ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯, 'ਗੁਣ ਗੋਬਿੰਦ' ਤੋਂ 'ਜਪਿਆ ਗੁਰਮੰਤ' ॥੫੭॥੨੦੧॥ ਤਕ; ਸਵੈਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਮਹਲਾ ੫; ਸਵੈਯੇ ਭਟਾਂਕੇ, ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ, ਦੂਜੇ, ਤੀਜੇ, ਚਉਥੇ ਅਤੇ ਪੰਜਵੇਂ ਕੇ; ਸਲੋਕ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਕੇ (੨੪੩); ਸਲੋਕ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਕੇ (੧੩੦)।

ਏਥੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀ, ਰਤਨ ਮਾਲਾ, ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ, ਸਲੋਕ 'ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹਮਦਾ', ਸਲੋਕ 'ਬਾਇ ਆਤਿਸ ਆਬ' ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਰਾਗਮਾਲਾ ਦਿਤੀ ਹੈ। 'ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧ' ਭੀ ਨਹੀਂ ॥

'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਜਿਸਤਰਾਂ ਕਿ ਛਾਪੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਸਲੋਕ 'ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ' ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 'ਬੀਵੇ ਹਰਿਆ' ਤਕ, ਇਹ ਪੰਜਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੇ 'ਵਧੀਕ ਸਲੋਕਾਂ' ਵਿਚ ੨੩ਵਾਂ ਹੈ, ਜਿਥੇ 'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਗਿਨਤੀ ਇਉਂ ਕੀਤੀ ਹੈ :-॥੨੩॥੩੩॥੬੧॥੨੭॥੧੪੪॥ 'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਨੂੰ ਵਖਰਾ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ '੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦ' ਲਿਖ ਕੇ ਤੇ 'ਮੁੰਦਾਵਣ' ਦਾ ਸਿਰਨਾਵਾਂ ਦੇ ਕੇ ਸਲੋਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਠੀਕ ਜਿਸਤਰਾਂ ਕਿ ਇਹ ਆਦਿ ਬ.੩ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਭੀ ਕਈ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਹੈ।

ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਅੰਤ ਪੁਰ 'ਦਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਦਾ' ਉਸੇ ਹਥ
 ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਕਿ ਬੀੜ। ਏਸ ਲਿਖਾਈ ਨੇ ਨਾਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ
 ਤਕ ਦੇ ਸਮਾਣੇ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ। ਪਿਛੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ
 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਣ ਦੇ
 ਮੰਮਤ ਵਧਾਏ ਹਨ; ਅਤੇ ਇਕ ਤੀਜੇ ਨੇ ਹਠੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਥਿਤ ਦਿਤੀ
 ਹੈ। ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿਸੇ ਏਸ ਦਲਿਤ੍ਰ ਦੇ ਅਸੀਂ ਹੇਠਾਂ ਨਕਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ॥

“ਦਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਦਾ।

ਸੰਮਤ ੧੫੯੬ ਅਸੂ ਵਦੀ ਦਸਵੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦੇਵ
 ਜੀ ਸਮਾਣੇ। (ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਮਤ ੧੬੦੮, ੧੬੩੧, ੧੬੩੮,
 ਤੇ ੧੬੬੩ ਜੇਠ ਸੁਦੀ ਚਾਰ ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ ਦੇ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।)

ਮਹਲਾ ੮ ਅਠਵੇਂ ਜੀ ਕਾ ਨਕਲ ਹੈ ਖਾਸ ਕਲਮ
 ਆਪਣੀ ਹਥੀ' ਲਿਖਿਆ ਕਰਤੇ ਪੁਰਖ।

ਸੰਮਤ ੧੬੯੫ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੧੦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਮਾਣੇ
 ਕੀਰਤਪੁਰ। ਸੰਮਤ ੧੭੦੧ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੫ ਆਇਤਵਾਰ ਨੇਂ
 ਘੜੀਆਂ ਰਾਤ ਜਾਂਦੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਕਹਿਲੂਰ ਕੇ ਵਿਚ
 ਅਗੇ ਜੋ ਗੁਰੂ ਭਾਵੈਗਾ ਸੋ ਹੋਵੈਗਾ। ਤਾਂ ਕੋਈ ਜੀਵੈ ਸੋ ਲਖੈਗਾ
 ਗੁਰੂ ਕੀ ਗੁਰੂ ਜਾਣੈ ॥

ਸੰਮਤ ੧੭੧੮ ਕਤਕ ਵਦੀ ੯ ਆਇਤਵਾਰ ਘੜੀਆਂ ਛੇ ਦਿਣ
 ਰਹਿੰਦੇ ਕੀਰਤਪੁਰ.....

ਸੰਮਤ ੧੭੨੧ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੧੪ ਏਧਵਾਰ ਦੁਇ ਪਹਿਰ ਦੁਇ
 ਘੜੀਆਂ ਰਾਤ ਗੁਦਰੀ.....

ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਮਘ ਸੁਦੀ ੫ ਵੀਰਵਾਰ ਬਾਰਾਂ ਘੜੀਆਂ ਦਿਣ
 ਰੜਿਆ ਤੋਹਰਵੀਂ ਦੇ ਅਮਲਿ.....

ਸੰਮਤ ੧੭੬੫ ਕਤਕ ਸੁਦੀ ੫ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ
 ਜੀ ਸਮਾਣੇ ॥

ਸੰਮਤ ੧੭੮੦ ਮਾਘ ਸੁਦੀ ੫ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ
ਸਮਾਣੇ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਸੁਕਰਵਾਰ ਛੇ ਘੜੀ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ। ਆਰੀ
ਗੁਰੂ ਭਾਵੇ ਕਾ ਖਾਵੰਦ ਹੈ ॥

ਸੰਮਤ ੧੮੩੯ ਫਗਨ ਸੁਦੀ ੧੦ ਬੁਧ ਵਾਰ ਦੋ ਘੜੀਆਂ ਦਿਨ
ਰਹਿੰਦੇ ਹੰਸਵਾਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਮਰਥ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ
ਹਠੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮਾਣੇ। ਵੀਰਵਾਰ ਸਵਾ ਪਹਿਰ ਦਿਨ ਅੰਗਨ
ਛੇਤ੍ਰ ਸਰਬਤ ਸੰਗਤ ਮਿਲ ਕਰ ਕੀਆ ਬੁਰਹਾਨ ਪੁਰ ਹੁਸਨ ਪੁਰੇ।
ਏਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਇਕ ਰੰਗਮੋਜੀ ਵਫਕੇ ਪੁਰ ਇਕ 'ਨਿਸ਼ਾਣ' ਹੈ,

ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ 'ਨੀਸ਼ਾਣ' ਦੀ ਅਤੇ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਦੀ
ਲਿਖਤ ਦੀ ਨਕਲ ਉਤਾਰਨ ਦੀ ਕਿਸੇ ਅੰਜਾਨ ਨੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।
ਨਕਲ ਸਾਫ ਸਾਫ ਦਿਸ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਚਿਨ੍ਹ ਪਏ ਹਨ ਜੋ ਹਰਫ ਨਹੀਂ,
ਅਤੇ ਜਿਥੇ ਹਰਫ ਹਨ, ਉਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜ ਕੇ ਕੋਈ ਲਫਜ਼ ਨਹੀਂ
ਬਣਦਾ। ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ'
ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਥਾਂ, ਅਰਥਾਤ ਸਿਧੀ *ਨਕਲ ਦੀ ਨਕਲ ਹੈ ॥

ਦੂਸਰੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਜੋ ਇਸ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਮੁਖ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ,
ਸੁਨਹਿਰੀ ਟੰਗਮੋਜੀ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਾਲੇ ਕਾਗਜ਼ ਪੁਰ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਸਜਾਵਟ
ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਲਿਖਾਈ ਉਮਦਾ ਹੈ। ਕਾਗਜ਼ ਪਤਲਾ ਰੋਗਨੀ ਵਧੀਆ
ਪਤਰੇ ੧੩ ਇੰਚ × ੯ ਇੰਚ ਚੌੜੇ ੭੫੫। ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਪਿਛੇ 'ਚਲਿਤ੍ਰ
ਜੋਤਿਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਕਾ' ਨਾਵੇਂ ਮਹਲ ਤਕ ਹੈ। ਉਤਾਰਾ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ
ਜੋਤਿਜੋਤ ਸਮਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਂ ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਹੀ ਬਾਅਦ ਹੋਇਆ।
ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਇਕ 'ਨਿਸ਼ਾਣ' ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਟ੍ਰੇਸ ਤੇ ਕਰ ਲਿਆ
ਸੀ, ਪਰ ਫੋਟੋ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੈ ਸਕਿਆ। ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਦੀ

*ਉਹ ਸਿਧੀ ਨਕਲ ਹੁਣ ਅਸਾਂ ਲਭ ਲਈ ਹੈ, ਉਹ ਸੰਮਤ ੧੭੧੮
ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਚਿਕਰ ਉਪਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਉਹ ਲਫਜ਼ ਹਨ,
ਜੋ ਅਸਾਂ ਉਪਰ ਮੋਟੇ ਕਰਕੇ ਦਿਖਾਏ ਹਨ।

ਨਕਲ ਉਤਾਰੀ ਹੈ, ਪਰ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ॥

ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਰਾਗ ਜੈਤਸਰੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਮਾਮੂਲੀ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇਂਦੇ ਇਹ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ:—ਗੋਬਟ ਮਲਾਰ ਨਾਲ ਹੋਈ, ਰਤਨਮਾਲਾ, ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਅਤੇ 'ਰਾਗਮਾਲਾ'; ਤੇ ਫੇਰ ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧੀ ॥

ਤੀਸਰੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ ਗਏ। 'ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਪੌਥੀ ਦਾ ਤਤਕਰਾ ਰਾਗਾਂ ਕਾ' ਸਿਰਨਾਵਾਂ ਦੇ ਕੇ ਅਗੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

“ਸੰਮਤ ੧੭੮੮ ਮਿਤੀ ਸਾਵਨ ਸੁਦੀ ੨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਭੋਤਾ ਪਿਆ। ਜਪ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਸਖਤਾਂ ਕਾ ਨਕਲ ਪਤਿ ੧ ॥”

ਰਾਗਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਕੇ 'ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀਜੋਤ ਸਮਾਵਣਿ ਕਾ' ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਣੇ ਦੀ ਥਿਤ ਕਤਕ 'ਵਦੀ ਪ' ਦਿਤੀ ਹੈ ਬਜ ਇ ਕਤਕ 'ਸੁਦੀ ਪ' ਦੇ, ਜੋ ਦੂਜਿਆ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਪਿਛੋਂ ਜੋ ਆਪ ਦੇ ਹੈਦਾਬਾਦ (ਦਖਣ) ਜਾਣ ਆਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਮਾਂ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਬਬੇ ਗੁਰਦਿਤੇ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦਾ ਸੰਮਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਹਥਾਂ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਸ੍ਰੀ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੭੮੦ ਮਾਘ ਸੁਦੀ ੫ ਸੁਕਰਵਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਇਕ ਤੀਜੇ ਨੇ ਹਠੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੮੩੯ ਫਗਨ ਸੁਦੀ ੯ ਤਿਥੀ ੧੦ ਬੁਧਵਾਰ ਚਾਰ ਘੜੀ ਦਿਨ ਰਹੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਉਪਰ ਦਿਤੇ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਫਰਕ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਫਗਨ ੯ ਹਸਾਬ ਕੀਤਿਆਂ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟਾ ਤਾਰੀਖ ਨਿਕਲੇ। ਏਸਤੋਂ ਹੇਠ ਇਕ ਹੋਰ ਤਾਰੀਖ ਸੰਮਤ ੧੮੩੨ ਪੋਹ ਵਦੀ ੧੩ ਬੁਧਵਾਰ, ਏਸੇ ਤੀਜੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਹਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਲ ਵੇਰਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ

ਕਿ ਇਹ ਥਿਤ ਕਿਸ ਦੇ ਮਟਨੇ ਦੀ ਹੈ। ਕੀ ਗੁਰੂ ਹਠੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰੋਂ ਇਸ ਤਾਰੀਖ ਚਲਾਣਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਸਦੀ ਸਮਾਧ ਓਥੇ ਹੈ? ਹੋਰ ਹੇਠਾਂ ਜਾਕੇ ਹਠੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬੜੀ ਸੋਭਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਮ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਇਕ ਮੁਹਰ ਜਾਂ ਛਾਪ ਲਗਾਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਅਖਰ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :-

‘ਤਿਸ ਨਾਨਕ ਗੋਬਿੰਦ.....।

ਅਜੀਤ ਹਠੀ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਜਪਨੀਤ।

ਸ਼ਾਇਦ ਜੋ ਲਫਜ਼ ਪੜ੍ਹੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ, ਓਹ ‘ਕਉ ਧਰੋ ਚੀਤ’ ਹੋਣ। ਹਠੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਹੋ ਜਾਨ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤਕ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹੇ। ਔਲਾਦ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸੋ ਗੱਦੀ ਦਾ ਇਹਨਾਂ ਪੁਰ ਖਾਤਮਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਜੰਜਾਵੰਤੀ ਰਾਗ ਸੈਤਸਰੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਰਖਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਇਹ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ : ਸਲੋਕ ‘ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹਮਦਾ’; ਰਤਨਮਾਲ, ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ, ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧੀ।

ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਤ ਦੇ ਜੋ ਇਸ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵਡੇ ਆਕਾਰ (‘੨੪’x‘੧੫’ ਗਿਜ਼) ਦੇ ੭੦੫ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਪੁਰ ਹੈ। ਇਹ ਉਤਾਰਾ ਹਠੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵਕਤ ਹੋਇਆ। ਇਕੋ ਹਥ ਦਾ ਮੋਟੀ ਕਲਮ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਖੁਸ਼ਖਤ ਨਹੀਂ। ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਹੋਰਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਫਰਕ ਹੈ : ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯ ਅਤੇ ‘ਮੁੰਦਾਵਣੀ’ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ ਸਲੋਕ ਦੋਕੇ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਬਾਣੀਆਂ ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ:-ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ, ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਸਵੈਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ, ‘ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹਮਦਾ’, ਰਤਨਮਾਲਾ; ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ, ਰਾਗਮਾਲਾ; ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧੀ।

ਚਲਾਣੇ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਕ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ, ਦਸਮੇਸ਼

ਜੀ ਦਾ ਚਲਾਣਾ ਕਤਕ ਸੁਦੀ ੫ ਅਤੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਮਾਘ ਸੁਦੀ
੫ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।

ਮਜ਼ਮੂਨ ਦੀ ਏਸੇ ਤਰਤੀਬ ਵਾਲੇ ਇਕ ਹੋਰ ਆਦਿ-ਗ੍ਰੰਥ ਸੁੰਦਰ
ਲਿਖਾਈ ਦੇ ਪੀਲਾ ਹਾਸੀਆ ਦੇਕੇ ਬਨੇ ਵੀ ਏਥੇ ਹਨ । ਪਰ ਨਾ
ਉਤਾਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਮਤ ਅਤੇ ਨਾ ਚਲਾਣੇ ਦੇ ਸੰਮਤ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ।

ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਹੋਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹਨ । ਇਹ ਉਤਾਰਾ
ਕਿਸੇ ਰਾਮਰਾਈਆਂ ਦੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਚਲਾਣੇ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਵਾਂਗ
ਲਿਖਿਆ ਹੈ :-

‘ਸੰਮਤ ੧੬੯੫ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ਚਾਰ ਵਾਰ ਬੁਧ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ
ਸਮਣੇ । ਸੰਮਤ ੧੭੪੪ ਭਾਰੋਂ ਸੁਦੀ ੮ ਆਇਤਵਾਰ ਪੰਜ ਘੜੀਆ
ਦਿਨ ਛਿਪਦੇ ਅਮਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ਗੜ੍ਹਵਾਲ ਦੇਸ ।’

ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਇਕ ਬੀੜ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਲਿਖਾਈ ਦੀ ਵੀ ਮੌਜੂਦ
ਹੈ । ਕੁਝ ਥੋੜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਦਲ ਬਦਲ ਦੇ ਸਿਵਾਇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਗਲ
ਲਿਖਣ ਜੋਗੀ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹੀ ।

ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਓਹ
ਓਥੋਂ ਦੇ ਹੀ ਖ਼ਾਸ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ, ਜੋ ਮੈਂ ਹੋਰਥੇ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖੇ । ਸਭ ਤੋਂ
ਪਹਿਲੇ ਮੈਂ ਉਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਵਿਚ
ਜਿਤਨੀ ਬਾਣੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਓਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹੈ । ਸੁਖਮਨੀ ਭੀ ਹੈ, ਜਿਸਤੋਂ
ਪ੍ਰਤਖ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦਾ ਬਨਿਆ
ਹੈ । ਪਰ ਤਰਤੀਬ ਬਾਣੀ ਦੀ ਅਸਲੋਂ ਹੀ ਅੱਡ ਹੈ । ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ
ਜੀ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੀ ਭੀ ਇਹ ਨਕਲ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਕੀ ਇਹ ਹੋ
ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਮਜ਼ਮੂਏ ਦੀ ਨਕਲ
ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ
ਲਈ ਹੈ ? ਮੇਰਾ ਇਰਾਦਾ ਸੀ ਕਿ ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਜਾਕੇ
ਦੇਖਾਂ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ । ਪਰ ਮੈਂ ਫੇਰ ਜਾ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ ।

ਇਕ ਹੋਰ ਗ੍ਰੰਥ 'ਬਾਣੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦' ਮੈਂ ਏਥੇ ਦੇਖਿਆ।
ਇਹ ਚੰਗਾ ਸਮਝ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਮਜ਼ਮੂਨਾ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ
ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕਦੇ ਆਪ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ। 'ਚਰਿਤ੍ਰ
ਪ੍ਰਖਿਆਨ' ਸਿਰਨਾਵੇਂ ਹੇਠਾਂ ਸੁਬੁਧ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇਕੇ ਇਕ ਹੋਰ
ਤ੍ਰਿਆ ਚਰਿਤ੍ਰ ਦੇ ਸਿਵਾਇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ।

ਇਕ ਹੋਰ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਭੀ 'ਤ੍ਰਿਆ ਚਰਿਤ੍ਰਾਂ' ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਏਥੇ ਹੈ।

ਇਕ ਹੋਰ ਨਵੀਂ ਕਿਤਾਬ ਹੈ 'ਸ-ਪਰਮਾਟਥ ਗੋਸਟਾਂ' ਜਨਮ
ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਲਈ ਹੈ। ਏਸਦੇ ਨਾਲ ਹੈ 'ਪਰਚੀਆਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ'
ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨ ਕਥਾਵਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ।

ਬਾਹਰਵੇਂ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਹਨ: 'ਪਰਿਛਿਆ', 'ਚਾਣਕਯ ਭਾਸ਼ਣ'
ਅਤੇ 'ਪਰਚੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਕੀ'।

ਏਸ ਪਰਚੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ
ਹਨ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਗੁਰੂ ਬੜੀ ਬਹੁਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ:-

“ਬੋਲਹ ਭਾਈ ਜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ।

ਸਾਖੀਆਂ ੫੦ ਸੰਪੂਰਣ ਹੋਈਆਂ ॥੫੦॥

ਸੇਵਾਦਾਸ ਉਦਾਸੀ ਕੀਨੀ ਪਰਚੀ।

ਗੁਰ ਉਸਤਤ ਕੀ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਚਰਚੀ।

ਅਠ ਸਾਖੀਆਂ ਮਹਲਾ ਅਠਾਂ ਦੀਆਂ ਇਕ ਇਕ ਮਹਲ

ਮਹਲ ਦੀ। ਚਾਰ ਸਾਖੀਆਂ ਮਹਲੇ ਨਾਵੇਂ ਦੀਆਂ

ਅਠੱਤੀ ਸਾਖੀਆਂ ਮਹਲੇ ਦਸਵੇਂ ਦੀਆਂ। ਦਸਾਂ

ਮਹਲਾ ਦੇ ਸਾਖੀਆਂ ਦਾ ਜੁਮਲਾ ੫੦ ॥”

ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦਸਾਂ ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀਆਂ ਮਿਆਦਾਂ ਦੇਕੇ
ਸਾਰੇ ੨੩੯ ਵਰ੍ਹੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਅਤੇ ਛੇ ਦਿਨ ਬਨਾਏ ਹਨ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ
ਜੀ ਦੇ ੩੩ ਵਰ੍ਹੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ, ਸੰਮਤ ੧੭੯੯ ਦੇਕੇ ਪਿਛੋਂ 'ਚਲਿਤ੍ਰ
ਜੋਤਿ ਜੋਤ ਮਮਾਵਣ ਦਾ' ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਭ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਹ

ਆ।
ਦਾ
ਕਿਤ੍ਰ
ਹੋਰ
ਹੈ।
ਨਮ
ਆਂ
ਜ
ਮਾਂ

ਸਤਰਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ :-

‘ਸੰਮਤ ੧੮੧੦ ਮਿਤੀ ਵੈਸਾਖ ਸੁਦੀ ੩ ਸੋਮਵਾਰ ੩ ਅਥੇ ਤੀਜ ਦਿਨ ਭੋਗ ਪਾਇਆ ਜੀ। ਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਪੋਥੀ ਨਿਹਦਲ ਨਗਰ ਮੇਂ ਸੰਪੂਰਣ ਹੋਈ ਲਿਖਾਰੀ ਬਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ।’

ਗੋਇਆ ਬਹਾਲ ਸਿੰਘ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਇਹ ਨਕਲ ਮੰਨ ਈਸਵੀ ੧੭੫੩ ਵਿਚ ਮੁਕਾਈ, ਜਦ ਹਾਲੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਟਾਜ ਲਈ ਸਿਖਾਂ ਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸੇਵਾਦਾਸ ਉਦਾਸੀ ਨੇ ਇਹ ਪੋਥੀ ਹੋਰ ਭੀ ਪਹਿਲੋਂ ਲਿਖੀ। ਸੇਵਾਦਾਸ ਦਾ ਨਾਮ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅਜ ਤਕ ਨਹੀਂ ਲਭੀ। ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਉਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹਨਾਂ ਸਾਖੀਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਹੈ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਤੋਂ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਲਾਨੇ ਤੋਂ ੩੪ ਵਰ੍ਹੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਸੰਮਤ ੧੭੯੯ ਦੇ ਅਖੀਰ ਆਕੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉਪਰ ਦਿਤੇ ਚਲਾਣੇ ਦੇ ਸੰਮਤ ੧੭੮੦ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ। ਹਾਂ ਏਸ ਤਾਰੀਖ ਦੇ ਠੀਕ ਮਨਿਆਂ ਹਠੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਗਦੀ ਨਬੀਨੀ ਦੀ ਮਿਆਦ ਪਦ ਤੋਂ ਘਟਕੇ ੪੧ ਵਰ੍ਹੇ ਰਹਿ ਜਾਏਗੀ। ਜੋ ਵਧੀਕ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਜਾਂ ੩੪ ਵਰ੍ਹੇ ੩ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਥਾਂ ੧੪ ਵਰ੍ਹੇ ੩ ਮਹੀਨੇ ਮੰਨਨੇ ਚਾਹੀਏ, ਜੋ ਗ਼ਾਲਬਨ ਠੀਕ ਹੈ। ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹਾਲੀ ਮੋਲਾਂ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਹੀ ਸੀ ਜਦ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਉਮਰ ਅਤੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹੀਦ ਬਚੇ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਵੇਖਕੇ, ਏਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ-ਬੋਲਾ ਪੁਤ੍ਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਇਹ ਸੰਮਤ ੧੭੬੨-੬੩ ਦੀ ਗਲ ਹੈ। ਜੇ ਕਰ ਉਹ ਮਾਘ ਸੁਦੀ ੫ ਸੰਮਤ ੧੭੮੦ ਨੂੰ ਸਮਾਏ, ਤਦ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ੩੪ ਵਰ੍ਹੇ ੩ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਨਾ ਕਿ ਗਦੀ ਨਬੀਨੀ ਦੀ ਮਿਆਦ। ਜਿਸ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਕਤਕ ਸੰਮਤ ੧੭੪੬ ਵਿਚ ਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹੋ ਸੰਮਤ ਸ਼ਹੀਦ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਦਾ ਹੈ ॥ ਗੁਰੂ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ

ਸਾਬ ਵਿਚ ਦਖਣ ਜਾਂਦੇ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਵਿਚ ਹੀ ਪਿਛੇ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ, ਉਸ ਵਕਤ ਕੰਵਾਰੇ ਸਨ। ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਹੀ ਖੜੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਬਾਦੀ ਕਰ ਲਈ ਹੋਈ ਏ। ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਹਠੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ਸੰਮਤ ੧੮੩੯ ਵਿਚ, ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਚਲਾਣਾ ਕੀਤਾ, ਕੋਈ ੭੨ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਠੀਕ ਹੈ।

ਤੇਹਰਵੀਂ ਕਿਤਾਬ ਏਸ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਗੀਤਾ ਦਾ ਤਰਜਮਾ ਮਰਹੱਟੀ ਜ਼ਬਾਨ ਪਰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਚੌਧਵੀਂ ਥਾਂ ਅਸੀਂ ਓਹਨਾਂ ਸਨਦਾਂ ਦਾ ਸ਼ਬਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਪੁਜਾਰਨ ਦੇ ਕਥਜ਼ੇ ਵਿਚ ਹਨ ਤੇ ਮੈਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕਿਆ।

ਏਸ 'ਪੁਰਾਣੀ ਸੰਗਤ' ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਬੜੀ ਸੰਗਤ ਤੇ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਏਥੇ ਤਿੰਨ ਆਦਿ-ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਤ ਦੇ ਹਨ, ਦੋ ਪੁਰਾਤਨ ਤੇ ਇਕ ਨਵਾਂ। ਦੋਹਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਚਾਰ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ (ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹਮਦਾ, ਰਤਨਮਾਲਾ, ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਅਤੇ ਰਾਗ ਮਾਲਾ) ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰਾਗਮਾਲਾ ਛੇਕੜ ਪੁਰ ਹੈ। ਦਸਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੇ ਸੰਮਤ ਦਿਤੇ ਹਨ।

੩੮-ਕੁਝ ਹੋਰ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਬੀੜਾਂ।

ਸੂਬਾ ਸਰਹਦ।

ਪਸ਼ਾਵਰ, ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ 'ਨੀਸ਼ਾਣ' ਹੈ, ਮਾਈ ਬੁਧਕੀ ਦੇ ਘਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਪਾਸ ਹੋਰ ਕਈ ਯਾਦਗਾਰੀ ਚੀਜ਼ਾਂ (relics) ਭੀ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦਸਤਾਰ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦੇ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਦਾ ਇਕ ਪੈਰ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਬੜੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁਕਮਨਾਮੇ, ਇਕ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਹਥ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਧੌਲ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਲ। ਧੌਲ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿਚ

ਗਏ
ਬਾਦੀ
ਸੰਮਤ
ਸੀ,
ਹੱਟੀ
ਬਾਂ
ਬਸ਼
ਤੇ
ਗ੍ਰੰਥ
ਤਨ
ਸਾ,
ਚੋਂ
ਤ

ਮਾਂਗਣ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਕੋਹ ਪੂਰ ਹੈ। ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵੇਖਿਆ, ਸੋ ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਗਲ ਦਸ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।

ਕਕੜਾਂ ਦੇ ਮਹਲੇ ਇਕ ਧਰਮਸਾਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹਨ, ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੭੨੩ ਵਿਚ, ਜਾਂ ਏਸਤੋਂ ਦੋ ਚਾਰ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ ਲਿਖੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਲਿਖਤ ਦੇ ਅਖਰ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੇ ਹਨ*।

ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਭੀ ਏਥੇ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਾਧੇ ਘਾਟੇ ਅਤੇ ਤਰਤੀਬ ਉਲਟ ਪੁਲਟ ਹੋਈ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਆਦਿ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਵਾਧੂ ਬਾਣੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਬਾਣੀ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਭੀ ਹੈ। ਅੰਤ ਪੁਰ 'ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ', ਫੇਰ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਦੇਕੇ ੩੦ ਵਰਕੇ ਹੋਰ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਕਈ ਝਰੂਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤਾਂ ਦਰਜ ਹਨ।

ਸ਼ਬਕਦਰ, ਬਡਗਾਂਉ, ਆਦਿ ਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਪੁਰਾਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇਖੇ ਹਨ, ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਜੀਬ ਅਜੀਬ ਉਲਟ ਪੁਲਟ ਅਤੇ ਵਾਧੇ ਘਾਟੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮੈਂ ਕੁਝ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵੀ ਵੇਖੀਆਂ। ਪਿੰਡੀ ਘੋਬ ਜਿਲ੍ਹਾ ਅਟਕ ਵਿਚ ਵੀ ਤਿੰਨ ਪੁਰਾਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦਾ ਸੰਮਤ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਹੋਰ ਭੀ ਕਈ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਨਵੀਆਂ ਗਲਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਦੂਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ

*ਦੇਖੋ ਮੇਰਾ ਲੇਖ 'ਵੁਲਵਾੜੀ' ਵਿਚ, ਜੁਲਾਈ ੧੯੩੩ ਦਾ ਪਰਚਾ।

ਅਬਤ ਭੀ ਲਿਖਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਹ ਬੀੜਾਂ ਹਨ:-

(੧) ਸੰਮਤ ੧੬੬੮ ਦੀ ਬੀੜ, ਸਯਦ ਕਸਰਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜੇਹਲਮ।

(੨) ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ, ਕਾਦਿਰਾਬਾਦ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਜਰਾਤ।

(੩) „ ਗੋਦਲਾਂਵਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ।

(੪) „ ਤਰਨ ਤਾਰਨ।

(੫ ਤੋਂ ੯) ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ, ਬੁਰਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਖਟਿਆਲਾ।

ਆਦਿ।

ਦਾਸ ਓਹਨਾਂ ਸਜਨਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਹੀ ਧਨਵਾਦੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਦਾ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਵਕਤ ਤਕ ਬਲ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ, ਪਤਾ ਦੇਨਗੇ। ਇਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

HI

ਰ
ਜ
ਨ

ਭਾਗ ਤੀਜਾ

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ

ਪਾਠਕ ਉਪਰ 'ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ' ਦੇ ਲਫਜ਼ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਘੜੀ ਖੜੀ ਪੜ੍ਹਕੇ ਥੱਕ ਤੇ ਅੱਕ ਗਏ ਹੋਣਗੇ। ਹੁਣ ਇਹ ਵੇਖੋ ਜੋ 'ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ' ਕੀ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਕੀ ਹੈ? ਏਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਅਕੇਵਾਂ ਕੁਝ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਏਗਾ।

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਲਈ ਲਾਏ ਜਾਂ ਕੋਰੇ ਰਹਿ ਗਏ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਪੁਰ ਅਕਸਰ ਵੇਠ ਦਸੀਆਂ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ :-

੧. ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫।
੨. ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧—'ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹਮਦਾ' ਵਾਲੇ
੩. ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧—'ਬਾਇ ਆਤਿਸ ਆਬ ਸ਼ਾਕ', ਵਾਲੇ।
ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ 'ਗੋਸ਼ਟ ਮਲਿਆਰ ਨਾਲ ਹੋਈ' ਹੈ।
੪. ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਰਤਨਮਾਲਾ ਮਹਲਾ ੧।
ਇਹ ਪਹਿਲੇ ਫਾਰਸੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ।
੫. ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵ ਨਾਭ ਕੀ।
੬. ਰਾਗ ਮਾਲਾ।
੭. ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧੀ।
੮. ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤਿ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਕਾ। (ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ, ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਪਿਛੇ।)

੯. ਸਾਖੀ ਮਹਲਾ ਪੰਜ ।

ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ' ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਰਸਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਅਤੇ ਅਜ ਕਲ ਨਿਤਨੇਮ ਦੇ ਗੁਟਕਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਤਿੰਨ ਬਾਣੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ :-

੧੦. ਨਸੀਹਤ ਨਾਮਾ ਕਾਰੂ ।

੧੧. ਪੌਤੀਸ ਅਖਰੀ, ਅਤੇ

੧੨. ਹਾਜਿਰ ਨਾਮਾ

ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਈਆਂ ਹਨ ।

ਹੋਰ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਫੁਟਕਲ ਸਲੋਕਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੋ ਵਡੇ ਆਕਾਰ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤਕ ਬਣ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ । ਇਕ ਸੀ 'ਮਕੇ ਦੀ ਗੋਸ਼ਟ' ਅਤੇ ਦੂਜੀ 'ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ' ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ, ਹੋਰ ਨਾਵਾਂ ਹੇਠ । ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ 'ਜੁਗਾਵਲੀ' ਲਿਖੀ ਗਈ, ਅਤੇ ਉਸਤੋਂ ਪਿਛੋਂ 'ਅਜਿਤੇ ਰੰਧਾਵੇ ਦੀ ਗੋਸ਼ਟ' 'ਗਿਆਨ ਸੁਰੋਦਯ' ਆਦਿ । ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਰਚੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਏਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਥੋੜਾ ਵਾਸਤਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ; ਉਪਰ ਦਿਤੀਆਂ ਬਾਰਾਂ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਹੀ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ।

'ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤਿ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਕੇ' 'ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ
ਰ ਜੇ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਕੀ'

ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ ਪੁਰ ਬੜੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਅਸੀਂ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ' ਦੇ ਬਣਨ; ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਵਧਾ ਘਟਾ ਦੀਆਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਮੁਕਰਰ ਕਰ ਸਕੇ ਹਾਂ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦੇਣ ਦੀ ਰਸਮ ਤਾਂ ਖੁਦ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੇ ਟੋਰੀ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਦਿ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਅੰਕ ਦਿਤੇ ਪਰ ਕੋਰੇ

ਵਰਕੇ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੇ ਬਿਤ ਸੰਮਤ
ਸਾਦੇ ਜਿਹੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬਤੌਰ ਯਾਦਦਾਸਤ ਦਰਜ ਕਰਾ ਦਿਤੇ, ਅਤੇ
ਜੋ ਉਤਾਰੇ ਇਸ ਬੀੜ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਉਂਦਿਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ
ਮੌਜੂਦਗੀ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖਬਰ ਵਿਚ ਹੋਏ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਤਾਟੀਖਾਂ
ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਕਲ ਕਰ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ
ਬਿਤ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਜਾਂ ਕਹਿਕੇ
ਕਿਸੇ ਸਿਖ ਠੇਲੇ ਕਰਾਈ। 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਤੋਂ ਉਤਾਰੇ ਜੋ ਇਸ ਵੇਲੇ
ਹੋਏ, ਅਰਥਾਤ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਕਤ, ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ
ਖਾਲੀ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀਆਂ ਬਿਤਾਂ ਹੀ ਦਿਤੀਆਂ
ਹਨ, ਉਹ ਭੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਹ ਇੰਦਰਾਜ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ
ਦੇ ਗਵਾਲੀਅਰ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋਕੇ ਵਾਪਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਜਾਨ ਪਿਛੋਂ
ਕਦੇ ਹੋਇਆ। ਏਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਵਿਚ ਦੋ ਹੋਰ ਬਿਤਾਂ ਸੰਮਤ
੧੭੧੭-੧੮ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਜੀ ਦੀ ਹਥੀਂ ਦਰਜ
ਹੋਈਆਂ, ਜਦ ਉਹ ਹਾਲੀ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਬਣੇ ਸਨ। ਏਥੇ ਪਹੁੰਚਕੇ ਇਕ
ਭਾਵੀ ਅਜਿਬ ਗਲ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋ ਬਿਤਾਂ, (ਬਾਬੇ ਗੁਰਦਿ: ਦੀ
ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ) ਦੇ ਦਰਜ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਜੋ ਪਹਿਲਾ
ਹੀ ਉਤਾਰਾ ਆਦਿ-ਬੀੜ ਤੋਂ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਸਾਡੀ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ
ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਏਸ ਉਤਾਰੇ ਦੇ ਲਿਖਾਫੀ ਨੇ ਇਹ ਪਿਛਲੀਆਂ ਦੋ ਬਿਤਾਂ
ਨਕਲ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਉਹਨਾਂ ਬਾਬਤ ਇਹ ਹਾਸੀਆ ਆਪਣੇ ਉਤਾਰੇ
ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ :-

“ਮਹਲ ੮ ਅਠਵੇਂ ਜੀ ਕਾ ਨਕਲੁ ਹੈ। ਖਾਸ ਕਲਮ
ਆਪਣੀ ਹਥੀਂ ਲਿਖਿਆ ਕਰਤੈ ਪੁਰਖੁ।”

ਇਹ colophon ਸਾਡੇ ਬੜੇ ਕੰਮ ਆਈ ਹੈ। ਸਤਵੇਂ ਅਤੇ ਅਠਵੇਂ
ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀਆਂ ਬਿਤਾਂ 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀਆਂ
ਗਈਆਂ। ਏਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਜੋ ਬੀੜ ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਛਲੇ

ਵਰ੍ਹੇ ਵਿਚਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਅਗਹਨ ਵਦੀ ੭ ਨੂੰ ਪੂਰਣ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਸਤਵੇਂ, ਅਠਵੇਂ ਅਤੇ ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਿਤਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦਰਜ ਹੋਈਆਂ। ਏਸ ਵੇਲੇ ਜਾਂ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਤਕ ਉਤਾਰੇ ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਸਿਧੇ ਜਾਂ ਹੋਰ ਬੀੜਾਂ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਹੋਏ, ਜਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਏਸ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਓਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਤਿੰਨ ਬਿੱਤਾਂ ਇਥੋਂ ਹੀ ਨਕਲ ਕੀਤੀਆਂ।

ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਬਿਤ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਅਤੇ ਯੂ. ਪੀ. ਵਿਚ ਤਿਯਾਰ ਹੋਈਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। ਬੁਰਹਾਨ ਪੁਰ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਬਿਤ ਸੰਮਤ ੧੭੮੦ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਹਠੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਅਹਿਦ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋਈ, ਸਮਝੋ ਕੋਈ ਵੀਹ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ। ਯੂ. ਪੀ. ਚੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਬੀੜ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਬਿਤ ਦਰਜ ਹੈ, ਉਹ ਬਨਾਰਸ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੰਮਤ ੧੮੦੯ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਕੋਈ ਤ੍ਰਿਤਾਲੀ ਚੁਤਾਲੀ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ। ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇੰਦ੍ਰਾਜ ਇਉਂ ਕੀਤਾ ਹੈ:—“ਸੰਮਤ ੧੭੬੪ ਕਾਤਿਕ ਸੁਦੀ.....ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਸਮਾਣੇ।” ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਬਿਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ, ਸੁਣੀ ਬਿਤ ਤੇ ਕੁਝ ਸ਼ੱਕ ਸਾਸੂ, ਪੁਛਕੇ ਜਾਂ ਪੱਕੀ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਥਾਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ। ਸੰਮਤ ਜੋ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਉਹਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ “ਸੰਮਤ ੧੭੬੫ ਕਤਕ ਸੁਦੀ ੫” ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਅਬਦਲਾ ਨਗਰ ਤਖ਼ਤ ਨਾਲ ਵਾਸਤਾ ਵਧੀਕ ਪੈਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਓਹ ਲੋਗ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਸਰਾਧਾਂ ਦੀ ਪੰਚਮੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਾਧ ਕਰਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਇਹ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁਖ ਤਿਓਹਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ। ਸੋ ਬਿਤ ਪੰਚਮੀ ਬਾਬਤ ਤਾਂ

ਵਰ੍ਹੇ ਵਿਚਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਅਗਹਨ ਵਦੀ ੭ ਨੂੰ ਪੂਰਣ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਸਤਵੇਂ, ਅਠਵੇਂ ਅਤੇ ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਥਿਤਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦਰਜ ਹੋਈਆਂ। ਏਸ ਵੇਲੇ ਜਾਂ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਤਕ ਉਤਾਰੇ ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਸਿਧੇ ਜਾਂ ਹੋਰ ਬੀੜਾਂ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਹੋਏ, ਜਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਏਸ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਓਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਤਿੰਨ ਥਿਤਾਂ ਇਥੋਂ ਹੀ ਨਕਲ ਕੀਤੀਆਂ।

ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਥਿਤ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਅਤੇ ਯੂ. ਪੀ. ਵਿਚ ਤਿਯਾਰ ਹੋਈਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਥਿਤ ਸੰਮਤ ੧੭੨੦ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਹਠੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਅਹਿਦ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋਈ, ਸਮਝੋ ਕੋਈ ਵੀਹ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ। ਯੂ. ਪੀ. ਚੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਬੀੜ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਥਿਤ ਦਰਜ ਹੈ, ਉਹ ਬਨਾਰਸ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੰਮਤ ੧੮੦੯ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਕੋਈ ਤ੍ਰਿਤਾਲੀ ਚੁਤਾਲੀ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ। ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇੰਦ੍ਰਾਜ ਇਉਂ ਕੀਤਾ ਹੈ:—“ਸੰਮਤ ੧੭੬੪ ਕਾਤਿਕ ਸੁਦੀ.....ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਸਮਾਣੇ।” ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਥਿਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ, ਸੁਣੀ ਥਿਤ ਤੇ ਕੁਝ ਸ਼ੋਕ ਸਾਸੂ, ਪੁਛਕੇ ਜਾਂ ਪੱਕੀ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਥਾਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ। ਸੰਮਤ ਜੋ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਉਹਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ “ਸੰਮਤ ੧੭੬੫ ਕਤਕ ਸੁਦੀ ੫” ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਅਬਦਲਾ ਨਗਰ ਤਖ਼ਤ ਨਾਲ ਵਾਸਤਾ ਵਧੀਕ ਪੈਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਓਹ ਲੋਗ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਸਰਾਧਾਂ ਦੀ ਪੰਚਮੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਾਧ ਕਰਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਇਹ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁਖ ਤਿਓਹਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ। ਸੋ ਥਿਤ ਪੰਚਮੀ ਬਾਬਤ ਤਾਂ

ਕੋਈ ਸ਼ੋਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਧਰ ਸੰਮਤ ਚੁੰਕਿ ਵੀਹ ਜਾਂ ਵਧੀਕ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਬਾਬਤ ਸ਼ੋਕ ਕਰਨ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਹੈ। ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੭੬੫, ਬਨਾਰਸ ਸੰਮਤ ਦੀ ਬੀੜ ੧੮੦੯ ਦੇ ਸੰਮਤ ੧੭੬੪ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਸਹੀ ਹੈ।

ਪਰ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਇਕ ਬੀੜ ਅਖਨੂਰ (ਜੰਮੂ) ਵਿਚ ਹੈ, ਉਸ ਉੱਤੇ ਬਨਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ, ਪਰ ਅੰਦਰਲੀ ਗਵਾਹੀ ਤੋਂ ਉਸਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਅੰਦਰ ਹੀ ਬਣੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਥਿਤ “ਕਾਤਕ ਸੁਦੀ ੫ ਸੰਮਤ ੧੭੬੬” ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਸੰਮਤ ਵਧੀਕ ਇਤਬਾਰ ਕਰਨੇ ਜੋਗ ਹੈ। ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲੋਂ ਜਾਂ ਪਿਛੋਂ ਹੋਈਆਂ, ਉਹ ਸੰਮਤ ੧੭੬੬ ਨੂੰ ਸਹੀ ਮੰਨਕੇ ਬਹੁਤ ਢੁਕਵੀਆਂ ਤੇ ਥਾਂਓਂ ਥਾਂਈਂ ਸੋਹਣੀਆਂ ਬੈਠ-ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੋ ਮੈਂ ਕਾਤਿਕ ਸੁਦੀ ੫ ਸੰਮਤ ੧੭੬੬ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹਾਂ।

ਸੋ ਆਪ ਨੇ ਦਸਾਂ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੇ ਥਿਤ ਸੰਮਤ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋਣ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣ ਲਈ ਹੈ। ਪਰ ‘ਚਲਾਣੇ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ’ ਕਿਉਂ? ਜਨਮ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਵਿਸਟਾਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਕਿਉਂ ਨਾ? ਜੋ ਜਨਮ ਪੜੀਆਂ ਜਾਂ ਟੇਵਿਆਂ ਤੋਂ ਮਾਲੂਮ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਸਬਬ ਸੀ। ਮੋਏ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਲੋੜ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਰਖ ਦੇਣੀਆਂ, ਕਬਰ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਦਬ ਦੇਣੀਆਂ ਜਾਂ ਚਿਤਾ ਉੱਤੇ ਰਖ ਕੇ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਸਾੜ ਦੇਣੀਆਂ ਇਹ ਹੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਪਰਸਤਾ ਦਾ ਮੁਢ ਹੈ, ‘ਪਿਤ੍ਰਿ ਪੂਜਾ’ ਧਰਮ ਕਰਮ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਜਿਕੁਰ ‘ਪਿਤ੍ਰਿ’ ਸਮਾਂ ਪਾਕੇ, ਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦ ਨਸਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਦੁਰੇਡੇ ਹੋਕੇ, ਦੇਵੀ ਦੇਵ ਬਨ ਗਏ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਪਿਤ੍ਰਿ ਪੂਜਾ, ਦੇਵ ਪੂਜਾ ਵਿਚ ਵਟ ਗਈ। ਓਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮਨ ਰਖੀਆਂ ਲੋੜਾਂ

ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਕੇ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਿਝਾਉਣਾ ਮਤਲਬ ਸੀ, ਜਿਸਤੇ ਓਹ ਪ੍ਰਸੰਨ
 ਹੋਕੇ ਸੁਖ ਵਰਤਾਉਣ ਤੇ ਮੁਰਾਦਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ। ਭਾਵੇਂ ਮੁਖ ਭਾਵ
 ਤਾਂ ਏਸ ਧਰਮ ਕਰਮ ਵਿਚ ਖੁਦ ਗਰਬੀ ਸੀ, ਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਜਚਬੇ
 ਦਾ ਕੁਝ ਅੰਨ ਇਸ ਵਿਚ ਸੀ। ਜੇ ਭਾਵ ਪਿਤਾ ਪੁਤ੍ਰ ਵਿਚ ਆਖੋ ਬਹੁਤ
 ਵਰੇ ਰਿਹਾ, ਓਹ ਮੌਤ ਨਾਲ ਬਠ ਟੁਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦਾ, ਮੌਏ ਵਲ ਓਹੋ
 ਪੁਰਾਣੀ ਸਾਂਝ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਡੋਰ ਮੌਤੋਂ ਪਿਛੇ ਚਿਰ ਤਕ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੀ
 ਸੀ ਅਤੇ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਟੁਟਦੀ ਸੀ। ਮੌਏ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਕੇ
 ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਆਪ ਪਰਸੰਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਏਸ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ
 ਕੀਤੇ ਕੰਮ ਸ਼ਰਾਧ ਸਨ ਅਤੇ ਮੌਏ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਕੰਮ ਇਹੋ
 ਸ਼ਕਲਾਂ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਗੀਬਾਂ
 ਮੁਹਤਾਜਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦੇ ਦਿਉ, ਖੁਆ ਦਿਉ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਨਮਿਤ
 ਕੋਈ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਕਰੋ ਕਰਾਉ। 'ਪਿਤ੍ਰਿ ਪੂਜਾ' ਆਰੀਆ-ਧਰਮ ਦਾ ਮੁਢ
 ਤੋਂ ਹੀ ਮੁਖ ਭਾਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਰ ਮਨੁਖ ਦੇ ਤਿੰਨ ਬੜੇ ਫਰਜ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ
 ਸਨ, ਇਹ ਉਸ ਪੁਰ ਕਰਜ਼ੇ ਜਾਂ ਰਿਣ ਸਨ, ਜੋ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ
 ਵਿਚ ਉਤਾਰਨੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। 'ਪਿਤ੍ਰੀ-ਰਿਣ' ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂਰੀ ਸੀ
 ਜਿਹਾ 'ਦੇਵ-ਰਿਣ'। ਮੌਏ ਲਈ ਸ਼ਰਾਧ ਕਰਨ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ
 ਵੇਲਾ ਵਰੇ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਦਿਨ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਿਨ ਯਾ ਵਾਰ ਉਹ ਮੌਏਆ ਸੀ।
 ਹਿੰਦੂ ਬਸ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਪਿਛੋਂ ਆ ਕੇ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਰਾਧ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਪਖ
 (ਭਾਦਰੋ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਪਖ) ਮੁਕਰਰ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਜਿਸਤੇ ਦੇਖੋ ਦੇਖੀ,
 ਸ਼ਰਮੋ ਕੁਸ਼ਰਮੀ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇਹ ਸ਼ਰਾਧ ਕਰਨ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣ, ਭਾਵੇਂ
 ਸ਼ਰਧਾ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਨਾ। ਹਰ ਪਖ ਵਿਚ ਪੰਦਰਾਂ ਥਿਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।
 ਸੋ ਹਰ ਹਿੰਦੂ ਮਾਤ੍ਰ ਲਈ ਮਰਨ ਦੀ 'ਥਿਤ' ਦਾ ਮਾਲੂਮ ਹੋਣਾ ਬੜਾ
 ਹੀ ਸ਼ੁਰੂਰੀ, ਸਗੋਂ ਅਵਸ਼ਜ ਸੀ। ਅਤੇ ਏਸੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਗੁਰੂ
 ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਲਈ ਲਿਖ ਲਈਆਂ
 ਗਈਆਂ ਸਨ। ਅਤੇ ਹੋਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਾਂਗ ਸਿਖ ਵੀ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ

ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਨੂੰ ਮਨਾਂਦੇ ਆਏ ਹਨ, ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਸਥਾਨ ਵਿਚ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਧੀਕ ਵਾਸਤਾ ਰਿਹਾ। ਹੁਣ ਤਕ ਪਾਠ ਰਖਾਂਦੇ, ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਭੋਗ ਪਾਂਦੇ ਅਤੇ ਯਗ ਜਾਂ ਲੰਗਰ ਕਰਕੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਥਾਦ ਛਕਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਗਲ ਅਯੋਗ ਜਾਂ ਇਤਫਾਜ਼ ਦੇ ਲਾਇਕ ਵੀ ਨਹੀਂ।

ਏਸਦੇ ਉਲਟ ਜਨਮ ਦਿਨ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਡਿਤਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਨਾ ਕੋਈ ਜਨਮ ਦਿਨ ਮਨਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਪਣਾ 'ਸਦਕਾਂ', ਗੁਨਾਹਾਂ ਦਾ ਬੋਝ ਸਿਰੋਂ ਲਾਹਨ ਲਈ ਦੋਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਤੁਲਾਦਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹਿੰਦੂ ਰਾਜੇ ਭੀ ਏਸੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਜਨਮ ਦਿਨ ਨੂੰ ਤੁਲਾ ਦਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਮ ਲੋਕੀ, ਛਨਿਛਰਵਾਰ ਨੂੰ ਤਿਲ ਮਾਂਹ ਡਕੌਂਤ ਨੂੰ ਦੇਕੇ ਹੀ ਹੌਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਜੀਉਂਦੇ ਨੇ ਆਪ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਖ਼ਾਸ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਬਚੇ ਦੇ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਲਈ ਯਾਦ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਘਰ ਵਿਚ ਔਲਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ, ਜਾਂ ਹੋਕੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਤਦ ਮਾਂ ਪਿਉ ਸੁਖਨਾਂ ਸੁਖਦੇ ਅਤੇ ਸੁਖਾਂ-ਲਧੇ ਬਚੇ ਦੀ ਵਰ੍ਹੇ-ਗੰਢ ਮਨਾਂਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਹਰ ਜਨਮ ਦਿਨ ਨੂੰ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਇਕ ਨਵੀਂ ਹੱਸੀ ਉਸ ਦੇ ਗਲ ਪਾ ਦੋਂਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਉਹ ਬੱਚਾ ਮਰ ਦੁਕੇ ਬਚਿਆਂ ਦੀ ਉਮਰ ਦੀ ਹੱਦ ਟਪ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਤਦ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੱਸੀਆਂ, ਜਿਸ ਦੇਵ ਪੀਰ ਦੀ ਸੁਕਨਾ ਸੁਖੀ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਤੇ ਫੇਰ ਜਨਮ ਦਿਨ ਭੁਲ ਭੁਲਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਨਮ ਦਿਨ ਮਨਾਨ ਦੀ ਰਸਮ ਅਸਾਂ ਅਜ ਕਲ ਯੂਰੋਪੀਨਾਂ ਤੋਂ ਮਾਂਗਵੀਂ ਲਈ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੈਸ਼ਨ ਵਾਲੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਹੁਣ ਨਵੀਂ ਬਣੀ ਮਾਂ ਆਖਦੀ ਹੈ ਅਜ ਮੇਰੇ 'ਬੇਬੀ ਦਾ ਬਰਥ-ਡੇ' ਹੈ, ਮੈਂ ਮਿਤ੍ਰ ਸਰਬੰਧੀ ਬਚੇ ਨੂੰ ਤੁਹਫੇ ਦੋਂਦੇ ਹਨ। ਬੀਬੀਆਂ ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਦਿਨ

ਮਤੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਨਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, 'ਸਿਲਵਰ ਵੈਡਿੰਗ' ਤੇ 'ਗੋਲਡਨ ਵੈਡਿੰਗ' ਨੂੰ ਪਤੀ ਕੀਮਤੀ ਤੁਹਫੇ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। 'ਡਾਇਮਾਂਡ ਵੈਡਿੰਗ' ਮਨਾਣਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਬੜੀ ਭਾਗਵਾਲੀ* ਦੇ ਨਸੀਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਮਨਾਉਣੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਰਸਮ ਹੈ। ਜਨਮ ਦੀ ਤਾਰੀਖ (ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟਾ) ਹਰ ਔਸਤ ਦਰਜੇ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਘਰ ਵਿਚ ਪਾਂਧੇ ਜਾਂ ਜੋਤਸ਼ੀ ਤੋਂ ਲਿਖਵਾ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਏਹ ਟੇਵਾ ਜਾਂ ਜਨਮ-ਪਤ੍ਰਾ ਜਨਮ ਦਿਨ ਮਨਾਨ ਦੀ ਗਾਰਜ਼ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਨਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ, ਸਗੋਂ ਵਰਸ਼ਫਲ ਜਾਨਣ ਲਈ, ਵਿਆਹ ਜਾਂ ਹੋਰ ਵਡੇ ਸੁਭ ਕਾਰਜਾਂ ਵਾਸਤੇ ਲਗਨਵੇਲਾ ਕਢਨ ਲਈ ॥ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲੜਕਿਆਂ ਦੇ ਜਨਮ ਦੀਆਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਚਲਾਣੇ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪਿਛੇ ਵਲ ਹਿਸਾਬ ਕਰਕੇ ਕੱਢੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਜੇ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਸਾਡੇ ਨੁਕਤਾ ਖ਼ਿਆਲ ਤੋਂ ਇਹ ਚਲਾਣੇ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣਾ ਬੜਾ ਹੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਬਨਣ ਦੀਆਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਅਤੇ ਵਧਾ ਵਧਾਏ ਜਾਨ ਦੇ ਸੰਮਤ ਕਢ ਸਕੇ ਹਾਂ।

ਸਿਖ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹੋ ਚਲਾਣੇ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ, ਪਕੀਆਂ ਬੁਰਜੀਆਂ ਜਾਂ ਬੈਚਮਾਰਕ ਸਿਧ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਕਰ ਚਲਾਣੇ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਨਾ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਤਦ ਸਿਖ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਵਿਚ ਬੜੀ ਹੀ ਗੰਝ ਬੜ ਹੁੰਦੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਥਿਤਾਂ ਤੋਂ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਹੋਰ ਤਾਰੀਖਾਂ ਕਢਨ ਵਿਚ ਬੜੀਆਂ ਭੁਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤਕ

*ਪਰਾਣ ਸਮੇਂ ਸਾਡੇ ਵੀ ਬੁਢੀ ਬੁਢਾ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਹੋਣ ਪੁਰ ਸੋਨੇ ਦੀ ਪਉੜੀ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸਨ ਪਰ ਇਹ ਸੋਨੇ ਦੀ ਪਉੜੀ ਦਾਨ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਬੁਢੀ ਬੁਢਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਾਂਭ ਲੈਂਦੇ।

ਵਧੀਕ ਗਲਤੀਆਂ ਦਾ ਕਾਰਣ, ਇਹਨਾਂ ਚਲਾਣੇ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਇਕ ਥਿਤ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੋ ਇਕ ਬਚੇ ਦੀ ਹਥੀਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਥਿਤ ਸੀ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਾਬੇ ਗੁਰਦਿਤੇ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਤਾ ਗਿਆ, ਖ਼ਾਲੀ 'ਬਾਬਾ ਜੀ' ਲਿਖਿਆ ਸੀ।

ਜੋਤੀਜੋਤ ਸਮਾਣ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ, 'ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸਿਵਨਾਭ ਕੀ' ਨੇ ਵੀ ਬੜਾ ਕੰਮ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਨੇ, ਜੋ ਕੋਈ ਵੀ ਉਹ ਸੀ, ਭਾਈ ਪੈੜਾ ਕਿ ਕੋਈ ਭਾਟੜਾ, ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਦਕਨ ਮਦਰਾਸ ਅਹਾਤੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੰਜੋਰ ਵਿਚ 'ਨਾਯਿਕਾਂ' ਦੇ ਰਾਜ ਹੋਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਕ 'ਨਾਯਿਕ' ਰਾਜੇ ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸੰਮਤ ਸਾਲ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਲਭ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਤੰਜੋਰ ਵਿਚ 'ਨਾਯਿਕਾਂ' ਦਾ ਰਾਜ ਕੱਦ ਤੋਂ ਕੱਦ ਤਕ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਜਿਸ ਰਾਜ ਦਾ ਉਸ ਨੇ ਨਾਮ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਕੋਣ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਦ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਤਾਰੀਖਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਰਾਜੇ ਵਲ ਉਸ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੈ, ਉਹ ਸੰਨ ੧੬੭੩ (ਸੰਮਤ ੧੭੩੦ ਵਿਚ) ਬੋੜੇ ਚਿਰ ਲਈ ਹੀ ਰਾਜਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਹ ਸੰਮਤ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਦੋ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਬੜੀ ਹੀ ਖਿਚ ਘਸੀਟ ਕਰੀਏ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਮਨੋਤਾਂ ਮੰਨ ਲਈਏ ਜੋ ਮੰਨਣ ਯੋਗ ਨਹੀਂ, ਤਦ ਅਸੀਂ ਪਿਛੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਅਖੀਰ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤਕ ਅਪੜ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਰਿਹਾ ਨਾ ਉਹ ਸਾਲ ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਾਟੜਾ ਉਧਰ ਗਿਆ; ਇਸ ਸਾਲ ਤੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਲਿਖਤ ਲਿਖੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਅਤੇ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅਤੇ ਨਕਲ ਦਰ ਨਕਲ ਹੋਣ ਲਗੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਸੋ ਅਸੀਂ ਮੁੜ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਹੀ ਆ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਾਂ। ਫਟਕ ਖ਼ਾਲੀ ਕੁਝ ਵਰ੍ਹੇ ਏਧਰ ਓਧਰ ਦਾ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਜਿਥੇ ਜਾਂ ਜਿਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿਖਤ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਮੁਕਰਰ ਹੋ ਗਈ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿਖਤ 'ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸਿਵਨਾਭ ਕੀ' ਪਿਛੋਂ ਪਾਏ ਵਰਕਿਆਂ ਪੁਰ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਬਾਹਰਲੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਕਲਮ ਦੀ ਲਿਖੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਤੇ ਇਹਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਕੀਤੇ ਵਾਧਿਆਂ ਦੇ ਸੰਮਤ-ਸਾਲ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਤਾਈਂਦ ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਦਰਜ ਹੋਣਾ, ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਖਿੱਤ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਣਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

'ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ' ਪੁਰ ਪੂਰੀ ਬਹਿਸ ਮੋਰੀ ਦੂਜੀ ਕਿਤਾਬ 'ਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਹਕੀਕਤ' ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਰਾਗਮਾਲਾ ਦੇ ਬਨਣ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਮਾਲੂਮ ਹੈ। ਕਰਤਾ ਨੇ ਖੁਦ ਹੀ ਸਾਲ ੯੪੧ ਹਿਜਰੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ਮਿਨ ਈਸਵੀ ੧੫੮੩ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਸਾਲ ਅਕਬਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਸ਼ਮੀਰ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਆਕੇ ਚੌਦਹ ਵਰ੍ਹੇ ਸੰਨ ੧੫੯੮ ਤਕ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਹੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਈ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਰਾਗਮਾਲਾ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬਣੀ ਹੀ ਪਿਛੋਂ ਹੈ। ਅਤੇ ਜਾਂ ਦੂਜੀ ਪੋਥੀ ਸੰਮਤ ੧੬੪੧ ਦੇ ਕਰੀਬ ਮੁਕੀ।

ਇਹਨਾਂ ਚੌਦਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਕਿਸੇ ਸਾਲ ੧੫੯੫ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਕਿਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਕੀਰ ਨੇ, ਇਮਾਮ ਅਲਗਜ਼ਾਲੀ ਦੇ ਰਸਾਲੇ 'ਨਸੀਹਤ-ਉਲ-ਮਲੂਕ' ਦਾ ਖ਼ਲਾਸਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭੌਤਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਕੇ ਉਸਦਾ ਨਾਮ 'ਪੰਦ-ਨਾਮ' ਜਾਂ 'ਨਸੀਹਤ ਨਾਮਾ ਕਾਊਂ' ਰਖਿਆ। ਇਸ ਪੁਰ ਭੀ ਅਸਾਂ 'ਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਹਕੀਕਤ' ਵਿਚ ਬਹਿਸ ਕੀਤੀ ਹੈ।

'ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹਮਦਾ' ਅਤੇ 'ਬਾਇ ਆਤਿਸ਼ ਆਬ' ਵਾਲੇ ਸਲੋਕ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਸਨ,

ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਹੀ ਲੈਕੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਸਨ।

ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹਮਦ ਸਾਹਿਬ ਭਾਵੇਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖੁਦਾ ਦਾ ਬੰਦਾ ਜਾਨਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਬੀ ਜਾਂ ਰਸੂਲ ਅਤੇ ਖਾਤਿਮ-ਉਲ-ਮੁਰਸਲੀਨ ਦਸਦੇ ਸਨ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਓਹ ਜ਼ਬਤ-ਉਲ-ਕਾਇਨਾਤ, ਸਰਵਰੇ ਦੇ ਆਲਮ, ਖ਼ਤਮੀ ਮਰਤਬਤ, ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਕੌਨੀਨ ਰਸੂਲੇ ਮਕਬੂਲ, ਵਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬਰਗੁਜ਼ੀਦਾ ਅਤੇ ਚੋਟੀ ਪੁਰ ਹਨ, ਓਹਨਾਂ ਲਈ

‘ਹਰ ਗੁਲ ਮੇਂ ਹਰ ਸ਼ਜਰ ਮੇਂ ਮੁਹਮਦ ਕਾ ਨੂਰ ਹੈ।’

ਐਸੀ ਉਚੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਲਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਬਨਾਣਾ ਅਤੇ ‘ਲਖ ਮੁਹਮਦਾ’ ਲਿਖਣਾ, ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹਮਦ ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਹੈ॥ ਹੋਣਲੀਆਂ ਮਾਮੂਲੀ ਜਿਹੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਪੁਰ ਬਾਬਾ* ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਬੋੜਾ ਬਦਲਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ ਸੀ :-

‘ਮਿਟੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੀ ਪੇੜੇ ਪਈ ਘੁਮਿਆਰ।

ਘੜ ਭਾਂਡੇ ਇੱਟਾਂ ਕੀਆਂ ਜਲਤੀ ਕਰੇ ਪੁਕਾਰ।’

ਇਹਨਾਂ ਦੋ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਮਾਮੂਲੀ ਗਲ ਆਖੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਚ ਮਨਣ ਤੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਇਕ ਇਸਲਾਮੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਖੰਡਨ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਸਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ‘ਲਖ ਮੁਹਮਦਾ’ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੋੜੇ ਠੰਡੇ ਜਿਗਰੇ ਨਾਲ ਸੁਣ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਦਰ ਦਾ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

ਨਾਲ ਹੀ ‘ਲਖ ਬ੍ਰਹਮੇ ਬਿਸ਼ਨ ਮਹੇਸ਼, ਲਖ ਲਖ ਰਾਮ’ ਆਦਿਕ

*ਬਾਬਾ ਰਾਮਰਾਇ ਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਤ ਅਠ ਵਰ੍ਹੇ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

ਕਹਿਕੇ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਾਂ ਅਤੇ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੀ ਵੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸੋ ਕੋਈ ਅਜਬ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਅਤੇ ਪਕੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਲੋਕ ਸੁਣਕੇ ਹੀ ਰਾਜਾ ਬੀਰਬਲ ਪਾਸ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਨੇ ਅਗੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕੰਨ ਭਰੇ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਹਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਤਰਦੀਦ। ਇਹੋ ਵਜਹ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਤਦ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਜਹ ਇਹਨਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾ ਮੰਨਨ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਠੀਕ ਸਿਖੀ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ। ਹਾਂ ਏਸ ਦੀ ਪੁਰ ਜ਼ੋਰ ਇਬਾਰਤ ਅਤੇ ਏਸਦਾ ਖੰਡਨ-ਆਤਮਕ ਹੋਣਾ ਇਸਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਏਸਦੀ ਸਿਧੀ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵੀ ਇਹੋ ਕੁਝ ਦਸਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਤਿੰਨ ਬੰਦ ਹਨ। ਵਿਚਲਾ ਬੰਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠਾਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਤਖ ਹੈ ਕਿ ਏਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਤਿੰਨੇ ਬੰਦ ਜਾਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਇਕ ਬੰਦ ਚੁਣ ਲੈਣਾ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੋ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਸਾਬਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੋ ਬੰਦ ਜਾਣ ਬੁਝਕੇ ਛੱਡੇ ਗਏ ਸਨ। ਜੋ ਈਂਦ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਲਫਜ਼ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਸਾਫ ਦਸ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਹਾਲੇ ਸ਼ਾਇਰ ਹੀ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਆਮ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਖਰੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਲੋਕੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਕਵਾਸੀ, ਬੇਅਕਲ, ਮੋਰੀ, ਕੁਰਾਹੀਆ ਆਦਿ ਨਾਮ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਲਿਖਿਆ ਹੈ :-

ਏਸ ਕਲੀਉ ਪੰਜ ਭੀਤੀਉ, ਕਿਉ ਕਰ ਰਖਾਂ ਪਤਿ।

ਜੇ ਬੋਲਾਂ ਤਾਂ ਆਖੀਐ, ਬੜ ਬੜ ਕਰੇ ਬਹੁਤੁ ।
 ਚੁਪ ਕਰਾਂ ਤਾਂ ਆਖੀਐ, ਇਤੁ ਘਟ ਨਾਹੀ ਮਤੁ ।
 ਜੇ ਬਹ ਰਹਾਂ ਆਖੀਐ, ਬੈਠ ਸਥਰੁ ਘਤਿ ।
 ਉਠਿ ਜਾਈਂ ਤਾਂ ਆਖੀਐ, ਫਾਰੁ ਗਇਆ ਸਿਰ ਘਤਿ ।
 ਜੇ ਨਿਵਾਂ ਤਾਂ ਆਖੀਐ, ਡਰਦਾ ਕਰੇ ਭਗਤਿ ।
 ਕਾਈ ਗਲ ਨ ਮੇਵਣੀ, ਜਿਥੇ ਕਢਾਂ ਝਤਿ ।
 ਏਥੇ ਓਥੇ ਨਾਨਕਾ ! ਕਰਤਾ ਰਖੈ ਪਤਿ ॥ ੨ ॥

ਏਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਕਿਹੀ ਸੋਹਣੀ ਤਰ੍ਹਾਂ
 ਵਿਖਾਈ ਹੈ । ਕਿਨੀ ਚੰਗੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ। ਬੋਲੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ, ਲਿਖਣ-ਸੋਲੀ
 ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ, ਸਿਆਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ । ਤਾਂ ਤੇ ਮੈਂ ਏਸ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ
 ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ।

‘ਗੋਸ਼ਟ ਮ’ਲਆਰ ਨਾਲ ਹੋਈ’ ਵਿਚ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ
 ਅਰਾਬੀ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ, ਸੋ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਬੋਲੀ ਵਰਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਦੋਸ਼
 ਦੀ ਭਾਵੀ ਭਯਾਨਕ ਤਸਵੀਰ, ਫਰੀਦ ਆਦਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ
 ਵਿਚ, ਖਿਚੀ ਹੈ, ਪਰ ਅੰਦਰਮਾਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ
 ਹੈ । ਉਪਰਲੇ ਸ਼ਬਦ ਵਾਂਗ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਭੀ ਖੰਡਨ-ਆਤਮਕ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸੇ
 ਸਮੇਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ । ਜਦਾ ਹੋਠਲੀਆਂ ਕੁਝ ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਦੋ ਬੰਦਾਂ ਵਿਚੋਂ
 ਲਈਆਂ ਹਨ, ਵਿਚਾਰੋ :-

ਪੁਛੇ ਚਾਰੈ ਬੰਦ ਮੈਂ, ਲੇਖੇ ਅੰਤ ਨ ਪਾਇ ।
 ਚਾਰ ਕਤਬਾਂ ਪੁਛੀਆਂ ਕੀਮਤ ਕਹਣ ਨ ਜਾਇ ।
 ਨਵ ਖੰਡ ਪੁਛੇ ਮੇਢਨੀ, ਇਕਦੂ ਇਕ ਚੜ੍ਹਾਉ ॥
 ਸ਼ਾਇਰ ਸਭ ਢੰਢੋਲਿਆ ਬੋਹਬੁ ਦਿਲ ਦਰਿਆਉ ॥ ੧ ॥
 ਬੁਹਮਾ ਆਇ ਨ ਆਖਸੀ; ਵੇਦ ਪੜੇ ਮੁਖ ਚਾਰਿ ।
 ਕਿਸਨ ਕਿਸੰਦਾ ਬਪੁੜਾ, ਜਿ ਹੁਕਮਿ ਲਏ ਅਉਡਾਰੁ ।
 ਸ਼ਿਵ ਸਾਲਾਹਿਨਿ ਦਰ ਖੜੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵ ਅਸੀਖਾ ॥

ਅਪੁਨਾ ਹੋਇ ਤਾ ਬੁਰਿ ਮਰਾਂ, ਸਚ ਸਦਾ ਬਖਸ਼ੰਦ ॥੧੬॥

ਏਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੇ ਨਾ ਰਾਹੜਨ ਦੀ ਵਜਾ ਓਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਲਿਖਾਰੀਆਂ' ਨੇ ਪਿਛੋਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਨਨ ਤੋਂ ਬੌੜਾ ਚਿਰ ਈ ਬਾਅਦ, ਏਸਨੂੰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰ ਲਿਆ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾਂ ਵਿਚ ਏਸਨੂੰ ਇਕੀਹਵਾਂ ਧਿਆਇ ਬਣਾਇਆ, ਅਤੇ ਏਸ ਧਿਆਏ ਦਾ ਨਾਮ 'ਜੀਵ ਨਸੀਹਤ ਕਰਣ' ਰਖਿਆ। ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਹੀ ਰਚਨਾ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ।

ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਰਤਨਮਾਲਾ ਨੂੰ ਭੀ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਉਨੀਸਵਾਂ ਧਿਆਏ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਨਾਮ ਰਤਨਮਾਲਾ ਹੀ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਪਾਠ ਦਾ ਬਹੁਤ ਫਰਕ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਰਤਨ ਮਾਲਾ ਦਿੱਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ੨੫ ਬੰਦ ਜਾਂ stanzas ਹਨ, ਪ੍ਰਾਣਸੰਗਲੀ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਵਧੀਕ ਹਨ, ਅਤੇ ਰਤਨ ਮਾਲਾ ਦੇ ਕੁਝ ਬੰਦ ਛੱਡ ਭੀ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਇਹ 'ਛੋਟੀ ਰਤਨ ਮਾਲਾ' ਹੈ। ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਲਮਾਂ ਧਿਆਇ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ 'ਵਡੀ ਰਤਨਮਾਲਾ' ਕਿਹਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ ਦੇ ਕਥਨ ਮੁਜਬ ਇਹ ਰਤਨਮਾਲਾ ਪਹਿਲੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੇ ਗੋਰਖਨਾਥ ਅਤੇ ਭਰਥਰੀ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਪੁਰ ਰਚੀ ਸੀ। ਸੋ ਏਸਦਾ ਜਾਅਲੀ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਖੁਦ ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ ਦਾ ਪਾਖੰਡ, ਏਤਨੀ ਗਲ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਨਾ ਬੋਲੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਨਾ ਈ ਖਿਆਲ। ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਨਾਨਕ 'ਨਿਰੰਕਾਰੀ' ਅਜਿਹੇ ਫਜ਼ੂਲ ਹਠ-ਯੋਗ ਦੇ ਅਮਲਾਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਇਸ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਨਮੁਨੇ ਲਈ ਕੁਝ ਸਤਰਾਂ ਹੇਠਾਂ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ :-

ਕੋਟ ਕਟੰਤਰਿ ਤਤ ਕਾ ਬੇਤਾ।

ਗਗਨ ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਰਾਖਿ ਚੇਤਾ ॥

ਸਿੰਚ ਪਿਆਲ ਗਰਨ ਸਰਿ ਭਰੈ ।
 ਜਾਇ ਤ੍ਰਿਬੇਣੀ* ਮਜਨ ਕਰੇ ॥
 ਸਤ ਪੰਚ ਨਉ† ਲਗਾ ਰਖਨ ।
 ਨਾਨਕ ਕਹੇ ਜੋਗ ਕੇ ਲਖਣ ॥ ੪ ॥
 ਪੂਰਬ ਚੜ੍ਹ ਹੈ ਪਸਚਿਮ ਆਵੈ ।
 ਰਵਿ ਸਸਿ ਦੁਹਾ ਇਕਤ੍ਰ ਮਿਲਾਵੈ ॥
 ਅਹਟ ਪਟਨ ਕੀ ਚੀਨਿ ਬਾਟ ।
 ਤਾ ਪਰਿ ਬੁਝੈ ਅਉਪਟ ਘਾਟ ॥
 ਨਉ ਖੰਡ ਦੇਖੈ‡ ਪੂਰਬ ਪਛਮ ਉਤ੍ਰ ਦਖਣ ।
 ਨਾਨਕ ਕਹੇ ਜੋਗ ਕੇ ਲਖਣ ॥ ੫ ॥
 ਸਤ ਸਤਾਈ ਚਉਦਹ ਓਚਾਰਿ ।
 ਤਾਕੈ ਆਗੈ ਖੜੇ ਦੁਆਰ ।
 ਪ੍ਰਥਮੇ ਪੂਰਬਿ ਗਉਣ ਕਰੈ ।
 ਦੁਤੀਆਂ ਦਖਣ ਕਉ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਧਰੈ ॥
 ਪਛਮ ਤੇ ਚੜ੍ਹੈ ਸੁਮੇਰਿ ।
 ਆਵੈ ਪਰਿਦਛਨ ਕੈ ਫੇਰਿ ॥
 ਪਰੀਆਂ ਸਾਤ ਉਪਰਿ ਕਉਲਾਸਣ ।
 ਤਿਥੈ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕਾ ਆਸਣੁ ॥
 ਗਰਨ ਮੰਡਲ ਗਉ ਜਿਨਹ ਚੋਈ ।
 ਨਾਨਕ ਕਹੇ ਉਦਾਸੀ ਸੋਈ ॥ ੧੨ ॥
 ਪਰ ਘਰ ਜਾਇ ਨਾ ਕੀਜੈ ਕਥ ।
 ਇਹ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਨਥਾ ॥

*ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਹੈ । †ਯੋਗ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ੨੧ ਤਤਵ ।
 ‡ਸਦਾ ਫਿਰਦਾ ਰਹੇ । §ਛਾਵਣ ਬੀਰ । ¶ਕਈ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂ ਜਹਾਲਤ
 ਕਰਕੇ ਇੰਦ੍ਰੀ ਖਸ ਕਰਨ ਲਈ ਲਿੰਗ ਨੂੰ ਨੱਥ ਦੇਂਦੇ ਸਨ, ਕਈ ਹੋਰ ਛੱਲੇ ਚੜ੍ਹਾ
 ਛਡਦੇ ਸਨ । ਉਸ ਕਲ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੈ । ਇਹ ਪਾਲ ਫੇਰ ਅਛੇ ਜਾਕੇ
 ਦੁਹਰਾਈ ਹੈ ।

ਬੈਰਾਰੀ ਜੋ ਜੋ ਬੈ ਮਹਿ ਆਵੈ ।
 ਸਿਵ ਕੈ ਆਰੈ ਸਕਤਿ ਨਿਵਾਵੈ ॥
 ਅਜਰੁ ਵਸਤੁ ਅਗੋਚਰ ਜਰੈ ॥
 ਤਾਮਸ ਤਿਸਨਾ ਮਨ ਮਹ ਤਿਆਗੀ ।
 ਨਾਨਕ ਕਹੈ ਸੋਈ ਬੈਰਾਰੀ ॥ ੨੫ ॥ ੧ ॥

ਸਾਫ ਤੋਰ ਤੇ ਇਹ ਰਤਨਮਾਲਾ ਕਿਸੇ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੈ ਜੋ ਹਠ-ਯੋਗੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਕਤਾਂ ਦੇ ਢਹੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਲਿਖੀ ਭੀ ਉਸਨੇ ਇਹ ਰਤਨ ਮਾਲਾ ਤੋਰਕੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ। ਪਰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਏਸ ਵਿਚ ਕੀ ਝਿੱਠਾ ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਛੇ ਦਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਭੀ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੀ* ।

੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧ ॥

ਜਿਤੁ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹੰਮਦਾ, ਲਖ ਬ੍ਰਹਮੇ ਬਿਸਨ ਮਹੇਸ਼ ।
 ਲਖ ਲਖ ਰਾਮ ਵਡੀਰੀਅਹਿ, ਲਖ ਰਾਹੀਂ ਲਖ ਵੇਸ਼ ।
 ਲਖ ਲਖ ਓਥੇ ਜੱਤੀਆ, ਤੇ ਸਨਿਆਸੀਆਂ ।
 ਲਖ ਲਖ ਓਥੇ ਗੋਰਖਾਂ, ਲਖ ਲਖ ਨਾਥਾਂ ਨਾਥ ।
 ਲਖ ਲਖ ਓਥੇ ਆਸਨਾ, ਗੁਰ ਚੋਲੇ ਰਹ ਰਾਸਿ ।
 ਲਖ ਲਖ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ, ਦਾਨੂ ਲਖ ਨਿਵਾਸ ।
 ਲਖ ਪੀਰ ਪਿਕੰਬਰ ਅਉਲੀਐ, ਲਖ ਕਾਜ਼ੀ ਮੁਲਾ ਸ਼ੇਖ ।

* ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ, ਸਿੰਘਲਾਦੀਪ ਕੀ ਸਾਖੀ ਅਤੇ 'ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ' ਪੁਰ ਜੋ ਤਿਨੋਂ ਆਪੋ ਵਿਚ ਸਬੰਧਤ ਹੈ, 'ਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਹਕੀਕਤ' ਵਿਚ ਅਸ' ਪੂਰੀ ਬਹਿਸ ਕੀਤੀ ਹੈ ।

ਕਿਸੇ ਸਾਂਤ ਨ ਆਈਆ, ਬਿਨ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ।
 ਸਾਧਕ ਸਿਧ ਅਗਨਤ ਹੈ, ਕੋਤੇ ਲਖ ਅਪਾਰ ।
 ਏਤੜਿਆਂ ਅਪਵਿਤੁ ਹੈ, ਬਿਨ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਾਰ ।
 ਸਿਰ ਨਾਥਾਂ ਕੇ ਏਕ ਨਾਥੁ, ਸਤਿਨਾਮ ਕਰਤਾਰੁ ।
 ਨਾਨਕ ਤਾ ਕੀ ਕੀਮਤ ਨ ਪਵੈ ਬੇਅੰਤ ਬੇਸੁਮਾਰ ॥ ੧ ॥
 ਏਸ ਕਲਿਉ ਪੰਜ ਡੀਤੀਉ, ਕਿਉਂਕਰ ਰਖਾਂ ਪਤਿ ।
 ਜੇ ਬੇਲਾਂ ਤਾਂ ਆਖੀਐ, ਬੜ ਬੜ ਕਰੇ ਬਹੁਤੁ ।
 ਰੁਪ ਕਰਾਂ ਤਾਂ ਆਖੀਐ, ਇਤੁ ਘਟਿ ਨਾਹੀਂ ਮਤੁ ।
 ਜ ਬਹ ਰਹਾਂ ਆਖੀਐ, ਬੈਠਾ ਸਥਰੁ ਘਤਿ ।
 ਉਠਿ ਜਾਈ ਤਾਂ ਆਖੀਐ, ਛਾਰੁ ਗਇਆ ਸਿਰ ਘਤਿ ।
 ਜੇ ਨਿਵਾਂ ਤਾਂ ਆਖੀਐ, ਡਰਦਾ ਕਰਦੇ ਭਗਤਿ ।
 ਕਾਈ ਗਲ ਨ ਮੇਵਣੀ ਜਿਥੇ ਕਢਾਂ ਝਤਿ ।
 ਏਥੇ ਓਥੇ ਨਾਨਕਾ ਕਰਤਾ ਰਖੈ ਪਤਿ ॥ ੨ ॥
 ਦਿਸਟਿ ਨ ਰਹੀ ਨਾਨਕਾ ਰਹਿਆ ਵਾਰਿ ਵਰਜਿ ।
 ਦਿਸਟਿ ਵਿਚਾਰੀ ਕਿਆ ਕਰੇ ਖਾਦਾ ਲੋੜੈ ਰਜਿ ।
 ਰਜਿ ਖਾਉਂ ਜੇ ਪੰਜਾ ਮਾਰੈ ਗੁਰਮੁਖ ਰਹੈ ਸਹਜਿ ।
 ਭਰਿਆ ਭਾਂਡਾ ਉਛਲੈ ਭੈ ਵਿਚ ਰਖਹੁ ਕਜਿ ।
 ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਰਿ ਅਛਾ ਪੁਣੀਐ ਛੁਟਹੁਗੇ ਕਿਤੁ ਪਜਿ ।
 ਘਣੀ ਨਿਪਗਿ ਨਾਨਕਾ ਛਿੰਬ ਪਈ ਦ੍ਰਵਜਿ ॥ ੩ ॥

੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ।
 ਸਲੋਕ ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਕੇ ॥ ੧ ॥
 ਗੋਸ਼ਟ ਮਲਾਰ ਨਾਲ ਹੋਈ ।

ਬਾਇ ਆਤਿਸ ਆਬ ਖਾਕ ਇਨਾ ਜਾਤੀ ਬੜਸੀ ।
 ਉਮਤਿ ਪੈਦੇ ਪੰਜਿ ਟੋਲ ਹਵਰਥ ਪਾਕ ਖੁਦਾਇ ।

ਜੇਕਰ ਵੱਡੀ ਛਾਲ ਦੇਇ ਭੀ ਫਿਰ ਧਰਤੀ ਪਾਹਿ ।
 ਜੇਕਰ ਉਡੇ ਪੰਖਣੁ ਪਾਣੀ ਪਉਣ ਰਜਾਇ ।
 ਸੇ ਕਿਸੁ ਜੇਵਡੁ ਆਖੀਐ ਕਿਸ ਨੋ ਪੁਛਾ ਜਾਇ ।
 ਵਡੀ ਵਡਾ ਵਡੁ ਮੇਦਨੀ ਹਉਮੈ ਕਰਿ ਕਰਿ ਰਜਾਇ ।
 ਪੁਛੈ ਚਾਰੇ ਬੇਦ ਮੈ ਲੇਖੈ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਇ ।
 ਚਾਰ ਕਤੋਬਾਂ ਪੁਛੀਆਂ ਕੀਮਤ ਕਹਣ ਨ ਜਾਇ ।
 ਨਵਖੰਡ ਪੁਛੈ ਮੇਦਨੀ ਇਕ ਦੂ ਇਕ ਚੜਾਉ ।
 ਸਾਇਰ ਸਭ ਵੰਢੇਲਿਆ ਬੋਹਬੁ ਦਿਲ ਦਰਿਆਉ ।
 ਨਦੀਆਂ ਨਾਲੇ ਵਸਿਆ ਅਠ ਸਠ ਤੋਰਥ ਨਾਇ ।
 ਵਣ ਤ੍ਰਿਣ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਵਸਿਆ ਕਉੜਾ ਮਿਠਾ ਖਾਇ ।
 ਸਪਤ ਪਾਤਾਲਾਂ ਦੇਖਿਆਂ ਅਸਮਾਣੀ ਅਸਮਾਣੁ ।
 ਨਾਨਕ ਭਉ ਕਰਣੀ ਜੇ ਮਿਲੈ ਸਚ ਰਹੈ ਈਮਾਣੁ ॥੧॥
 ਵੀਰ ! ਸਲਾਮਲੇਖੁ ਬਰਾਂ ਖੁਦਾਇ ਸਚਉ ਦਰਗਹ ਕਿਤ ਵਿਸੇਖੁ ।
 ਜਿਹਾ ਬੀਜੇ ਸੁ ਲੁਣੈ ਹਕਮੀ ਮਿਲੈ ਸੁ ਖਾਇ ।
 ਨਾਨਕ ਸਚੇ ਨਾਮ ਬਿਨੁ ਬਧਾ ਦੁਖ ਸਹਾਇ ॥ ੨ ॥
 ਖਾਲਿਕ ਕੂ ਸੁਬਹਾਨੁ ਗੋਰ ਨਿਮਾਨੀ ਅੰਧਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਕੇ ਨੀਸਾਣੁ ॥
 ਆਇ ਹੁਕਮੀ ਫਰੋਸਤੇ ਕੁਦਰਤ, ਕੇ ਅਉਗਾਨ ।
 ਤਰਗਸ ਗੁਰਜਾ ਛਹਵੀਆਂ ਖੰਨੇ ਹਥ ਕਮਾਨ ।
 ਸਾਂਗਾਂ ਸਿਪਰਾਂ ਆਤਸ਼ੀ ਪਵਨਿ ਗਲੀ ਜੰਜੀਰ ।
 ਹੁਕਮੀ ਬੰਨ ਚਲਾਇਆ ਨਿੰਦਕ ਜਿਉ ਬੇ ਪੀਰ ।
 ਨਾਨਕ ਦਰਗਹ ਮੰਨੀਐ ਸਚੁ ਨਾਮੁ ਕਲ ਧੀਰ ।
 ਸਿੰਘ ਸਿਆਲਹੁ ਸਰਪਹੁ-ਡਰਪਹੁ, ਸੋ ਘਰ ਕੀਨਾ ਗੋਰ ।
 ਧਟੈ ਖਉਰੂ ਕਰਿ ਗਏ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਠਡੈ ਵੈਰ ।
 ਭਾਈ ਸਕੈ ਮੁਹਬਤੀ ਜੇਹੜੇ ਫਾਤਿਆ ਦੇਨਿ ਦੁਆਈ ।
 ਨਾਨਕ ਗਲਾਂ ਕੂੜੀਆਂ ਸੱਚਾ ਏਕ ਖੁਦਾਇ ॥ ੪ ॥

ਗੁਨਹੀ ਸੰਦੀ ਪੋਟਲੀ ਚੁਕਿ ਨ ਮਕਾਂ ਭਾਰੁ ।
 ਅਗੇ ਭੂੰਰਗ ਧੰਧਲੀ ਪਿਛੇ ਸਿਰਿ ਜੰਦਾਰੁ ।
 ਆਗੇ ਸਾਗਰ ਆਤਸ਼ੀ ਕਿਉ ਕਰ ਉਤ੍ਰਾਂ ਪਾਰ ।
 ਕਉਏ ਮਾਦਹਿ ਸੀਸ ਚੜਿ ਵਰਖਨਿ ਜਿਉ ਅੰਗਿਆਰ ।
 ਨਾਨਕ ਕਿਥੈ ਛੁਟੀਐ ਹੁਕਮੀ ਹੋਵੈ ਮਾਰ ॥੫॥
 ਚਸਮੇ ਕਢੇ ਅਉਗਣੀ ਅੰਧ ਕੋਰ ਅੰਧਿਆਰੁ ।
 ਕੰਨੀ ਕੋਲੂ ਪੀੜੀਐ ਨਾਸੀ ਗੰਧ ਗੁਬਾਰ ।
 ਜੀਭ ਕਟਾਏ ਕਉਲ ਸਿਰਿ ਸਚ ਵਿਸਾਰਣਹਾਰੁ ।
 ਕੋਪੁਰ ਉਤੈ ਢਾਢੜੀ ਜਲਤੀ ਕਰੇ ਪੁਕਾਰਿ ।
 ਤਿਸਨਾ ਰਖਿ ਨ ਸਕਈ ਬੋਪੀਰ ਗਾਵਾਰ ।
 ਅਉਗਣ ਗੁਣੀ ਬਕਸੀਅਨਿ ਨਾਨਕ ਜੋਈ ਸਾਰੁ ॥੬॥
 ਜਿਉ ਤਿਲ ਤਾਵਣਿ ਪੀੜੀਅਹਿ ਪਿੰਝੈ ਤੰਦ ਚੜ੍ਹਾਇ ।
 ਕਾਂਗਲ ਵਾਂਙੀ ਕੁਟੀਆ ਮੁੰਗਲੀਏ ਇਸਕੁ ਚੜ੍ਹਾਇ ।
 ਲੋਹੇ ਵਾਂਗੀ ਤਾਂਈਆਂ ਭਖੈ ਤੇ ਬਿਲ ਲਾਇ ।
 ਸੰਨੀ ਪਕੜਿ ਚਲਾਈਐ ਅਹਰਣਿ ਸਿਰਿ ਵਿਚਾਰੁ ।
 ਘਣੀਅਰੁ ਮਾਰੇ ਤਿਤੁ ਤਾਲਿ ਜਿਉ ਕਰੇ ਲੁਹਾਰੁ ॥
 ਨਾਨਕ ਸਚੇ ਨਾਮ ਬਿਨ ਨ ਉਰਵਾਰਿ ਨ ਪਾਰਿ ॥੭॥
 ਪੈਰੀਂ ਕੰਡੇ ਸਾਰ ਦੇ ਸਿਰ ਤਪੈ ਆਕਾਸ ।
 ਪਤਾਲੋਂ ਪਤਿ ਉਤਰੈ ਪਰ ਤ੍ਰਿਆ ਰਤਾ ਮਾਸਿ ।
 ਬੰਮਾਂ ਨਾਲਿ ਲਗਾਈਐ ਕੋਇ ਨ ਆਵੈ ਪਾਸਿ ।
 ਭੀ ਫਿਰ ਲਾਇ ਵਿਛੋੜੀਐ ਤੋਬਾ ਕਰੇ ਫਿਰਿਯਾਦਿ ।
 ਅਉਗਣਆਟੇ ਨਾਨਕਾ ਸਕੋ ਕੋਈ ਵਾਦਿ ॥੮॥
 ਭੱਟੀ ਅੰਦਰਿ ਪਾਈਆ ਮਿਲੀ ਅਗਨਿ ਸਲਾਇ ।
 ਬਾਲੂ ਰੇਤ ਭਖਾਈਆ ਦਿਚੈ ਅਗਨਿ ਜਲਾਇ ।
 ਅੰਦਰ ਭੁਜੈ ਧਾਣ ਜਿਉ ਤੜਫੜੇ ਤੇ ਬਿਲਲਾਇ ।

ਆਪਿ ਬਖਸ਼ੈ ਨਾਨਕਾ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹੀਐ ਜਾਇ ॥੯॥
ਇਥੁ ਜਿਵੇਂ ਰਸ ਕਢੀਐ ਸਭ ਸਿਰਿ ਆਈਆ ਭਾਰਿ ।
ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਪਹਿਨਣਾ ਮਨ ਕੀ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਆਰ ।
ਮਨ ਬਉ ਲੇਖਾ ਮੰਗੀਐ ਜਿਨਿ ਕੀਤਾ ਵਾਪਾਰ ।
ਹਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਚਾਕਰੀ ਕਰ ਫੁਰਮਾਇ ਕਾਰ ।
ਜੀਭ ਪੁਕਾਰੇ ਦਰ ਖੜੀ ਚਖਿ ਚਖਿ ਸੁਆਦ ਬਿਕਾਰ ।
ਕੰਨ ਦੇਨ ਉਗਾਹੀਆਂ ਮਨੁ ਬੂਠਾ ਕੂੜਿਆਰ ।
ਨਾਸਾਂ ਲੋਇਣ ਮੁਕਰੇ ਅੰਧੇ ਦੇ ਸਿਰਿ ਮਾਰ ।
ਇੰਦ੍ਰੀ ਸਭ ਜਗ ਮੋਹਿਆ, ਬਾਧਾ ਜਮ ਦੁਆਰ ।
ਕਾਰਿਲਿ ਕਰਿ ਵਿਧਣਿ ਸੁਟਿਆ ਆਟਣ ਜਿਉ ਲੁਹਾਰਿ ।
ਨਾਨਕ ਸਰਿਗੁਰ ਸਹਿਜ ਨ ਭੋਟਿਆ ਨ ਓਰਵਾਰਿ ਨ ਪਾਰਿ ॥੧੦॥
ਸਤਰਿ ਵੇਰਾਂ ਰੇਤੀਐ ਤੀਰ ਜਿਵੇਂ ਕਲਬੁਤ ।
ਸੋਨਾ ਵਾਂਗ ਢਾਲੀਐ ਸਹਿਜ ਇਹੁ ਕਮ ਕੀਤੁ ।
ਘੋੜੇ ਵਾਂਙੀ ਫੁਲਾਇਆ ਅਜਗਰੁ ਜੀਨੁ ਸੁਹਾਇ ।
ਨਾਨਕ ਬਧਾ ਕਾਲ ਕਾ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਆਵੈ ਜਾਇ ॥੧੧॥
ਜਲ ਥਲ ਦੁਸ਼ਮਨਿ ਕੇਤੜੇ ਵਣਿ ਤ੍ਰਿਣ ਮਾਰਨ ਹਾਰ ।
ਘਰ ਘਰ ਵੈਰੀ ਨਾਨਕਾ ਸਚੀ ਸੁਟਤ ਅਪਾਰ ॥ ੧੨ ॥
ਤੂੰ ਜਮ ਜੋਹਿਨਿ ਲੋਇਣੀ ਕਰਤ ਨੇੜੁ ਵਿਕਰਾਲੁ ।
ਸਭ ਜਗ ਤਿਸਕਾ ਭਖੁ ਹੈ ਨਿਰਦਇਆ ਜਮਕਾਲੁ ।
ਨਾਨਕ ਪਕੜ ਚਲਾਇਆ ਹੁਕਮੀ ਹੁਕਮ ਵੀਚਾਰੁ ।
ਇਹੁ ਤਨੁ ਅਗੇ, ਤੂ ਖਸਮ, ਤੂੰ ਰਖਹਿ, ਤੂ ਮਾਰਿ ॥੧੩॥
ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਨ ਬੰਧਯੋ ਨ ਬਈਅਰ ਨ ਵੀਰ ।
ਨਾ ਸੁਤ ਨਾ ਲਖਮੀ ਕਿਓ ਕਰ ਬਧਾ ਧੀਰ ।
ਨ ਤਰਗਸ ਨ ਧਨਖੜੋ ਨ ਸਿਪਰ ਤਲਵਾਰ ।
ਤਪੇ ਕੜਾਹਾ ਅਹਿਨਿਸਿ ਦੇਖਹੁ ਗੁਰ ਬੀਚਾਰੁ ॥੧੪॥

ਧਰਮ ਘੋੜਾ ਸਤ ਜੀਨੁ ਕੜ ਜਤ ਕੀ ਪਾਖਰ ਸਾਨ ।
 ਪੰਜ ਤਤ ਸਰ ਬਾਣੁ ਖਗ ਸਿਪਰ ਸਚ ਨਿਦਾਨ ।
 ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖ ਸਚੁ ਮਨਿ ਦਰਗਹ ਪਾਵਹਿ ਮਾਨ ॥੧੫॥
 ਬੁਹਮਾ ਆਇ ਨ ਆਖਸੀ ਵੇਦ ਪੜ੍ਹੇ ਮੁਖ ਚਾਰਿ ।
 ਕਿਸਨ ਕਿਸੰਦਾ ਬਪੁੜਾ ਜਿ ਹੁਕਮਿ ਲਏ ਅਉਤਾਰੁ ।
 ਸਿਉ ਸਾਲਾਹਿਨਿ ਦਰ ਖੜੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵ ਅਸੰਖ ।
 ਅਪੁਨਾ ਹੋਇ ਤ ਬੁਰਿ ਮਰਾਂ ਸਚ ਸਦਾ ਬਖਸੰਦ ॥ ੧੬ ॥

ਰਤਨਮਾਲਾ

ਉਪਰ ਅਸੀਂ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ
 'ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ' ਨੂੰ ਸੰਗਲਾਦੀਪ ਤੋਂ ਪੈੜੇ ਨੂੰ ਭੇਜਕੇ ਮੰਗਵਾਇਆ, ਅਤੇ
 ਵੇਖਕੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਸੁਟ ਪਾਇਆ। ਅਤੇ ਫੇਰ ਇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿਖ ਦੀ ਬੜੀ
 ਜਾਚਨਾ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਲੈਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।
 ਸੰਤ ਸੰਪੂਰਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਾਂ
 ਏਸ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਜਲ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਪਰ

"ਭਾਈ ਬੱਠੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕੇ ਬਿਨਾ ਹੀ, ਦੋ ਤੰਨ
 ਅਧਿਆਏ 'ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ' ਕੇ ਆਪਣੀ ਬੀੜ ਉਤਾਰਾ ਕਟਵਾਤੇ ਸਮੇਂ
 ਉਸਮੇਂ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਦੀਯੇ ਥੇ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪਣੇ ਅਨਨਜ ਨਿਵਕ ਕੀ ਪ੍ਰੇਮ ਮਈ
 ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਵਿੱਤੀ ਪਰ ਬੀੜ ਕੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਕੀ ਮੁਹਰ ਲਗਾਤੇ ਹੁਏ ਸ੍ਰੀ
 ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ, ਉਸ ਕੇ ਖਾਨੀ ਬੀੜ ਕੇ ਨਾਮ ਸੇ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਦੀਯਾ ਥਾ।
 ਉਸੀ ਬੀੜ ਮੇਂ ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ ਕੇ ਆਰੰਭ ਮੇਂ ਯਿਹ ਨੋਟ ਲਿਖਾ ਹੂਆ ਹੈ
 ਕਿ ਯਿਹ ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ* ਤੋਰਕੀ ਅਖਰੋਂ ਸੇ ਲਿਖੀ ਗਈ। ਕਿਸੀ ਏਕ
 ਪ੍ਰਤੀ ਮੇਂ ਲਿਖਾਰੀ ਸੇ ਯਿਹ ਨੋਟ ਛੁਟਾ ਹੂਆ ਭੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਆਯਾ ਹੈ।

*ਇਹ Colophon ਰਤਨਮਾਲਾ ਦੇ ਵੱਟੜ ਪੁਰ ਲਿਖਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ,
 ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਨਹੀਂ।

ਜਿਸ ਸੇ ਅਨੁਮਾਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਥਮ ਜਿਹ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਰਕੀ ਅਖਰੋਂ ਹੀ ਮੋਂ ਲਿਖਾ ਗਿਆ ਹੋਗਾ। ਸ੍ਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਾ ਬਚਨ ਭੀ ਇਸ ਬਾਤ ਕਾ ਸੂਚਕ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਮਾਪਤੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਆਗਿਆ ਰੂਪ ਮੇਂ ਰਾਜਾ ਸਿਵਨਾਭ ਕੋ ਕਹਾ ਥਾ, 'ਜਬ ਪੰਜਾਬੀ ਸੇ ਹਮਾਰਾ ਕੋਈ ਸਿਖ ਜਿਹ ਗ੍ਰੰਥ ਲੇਨੇ ਆਵੇ ਤੋ ਉਸੇ ਲਿਖਵਾ ਦੇਨਾ'। ਜੈਸਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਦੂਸਰੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਕੇ ਸਮਯ ਕਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਆਦਿ ਲਿਖਾਰੀ ਭਾਈ ਪੈੜਾ ਹੀ ਸੰਗਲਾਦੀਪ ਮੇਂ ਭੋਜਾ ਗਯਾ ਥਾ, ਜੋ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋ ਲਾਯਾ। ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਵੋਹ ਤੋਰਕੀ ਅਖਰੋਂ ਸੇ ਹੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਮੇਂ ਲਿਖ ਕਰ ਲਾਯਾ ਹੋਵੇ। ਜਿਹ ਕਾਰਣ ਉਸ ਕਾਲ ਮੇਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰੋਂ ਕੀ ਅਪ੍ਰਗਟਤਾ ਸੇ, ਪਸਚਾਤ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰੋਂ ਮੇਂ ਆਨੇ ਕਾ ਹੈ।"

ਦੋ ਤਿੰਨ ਅਧਿਆਇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਲ ਉਪਰਲੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਨ :-

(੧) ਰਤਨਮਾਲਾ ਜਾਂ, ਸਲੋਕ 'ਆਸਨ ਸਾਧ ਨਿਰਾਲਮ', ਜਿਸਨੂੰ ਉਪਰ 'ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ' ਨਾਮ ਦਿਤਾ ਹੈ।

(੨) 'ਗੋਸ਼ਟ ਮਲਾਰ ਨਾਲ ਹੋਈ', ਜਾਂ ਸਲੋਕ, 'ਬਾਇ ਆਤਿਸ ਆਬ' ਵਾਲੇ ਜੋ ਉਪਰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ। 'ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ' ਨਾਮ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ, ਏਸ ਨੂੰ 'ਜੀਵ ਨਸੀਹਤ ਕਰਣ' ਦਾ ਨਾਮ ਦਿਤਾ ਹੈ।

ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਲਿਖੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ।

+ 'ਪੰਜਾਬ' ਨਾਮ ਏਸ ਦੇਸ ਦਾ ਅਕਬਰ ਨੇ ਰਖਿਆ ਸੀ; ਸੋ ਕਰੂ ਨਾਨਕ ਏਸ ਨੂੰ ਠਹੀਂ ਸਨ ਵਰਤ ਸਕਦੇ।

‡ ਏਸਦਾ ਮਤਲਬ ਤਾਂ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਤੋਰਕੀ ਜਾਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਖਰਾਂ ਦਾ ਸਿੰਘਲਾਦੀਪ ਵਿਚ ਪਚਾਰ ਸੀ, ਤੇ ਇਹ ਰਾਜਾ ਸਿਵਨਾਭ ਜਾਨਦਾ ਸੀ: ਜੋ ਬਜਾਏ ਉਦ ਗਲਤ ਹੈ।

(੩) 'ਸੁੱਨ ਮਹਲ ਕੀ ਕਥਾ', ਜੋ ਅੱਡ ਪੋਥੀ* ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ 'ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ' ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਮ ਇਹੋ 'ਸੁੱਨ ਮਹਲ ਕੀ ਕਥਾ' ਹੈ। ਇਹ ਭੀ ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ ਦਾ ਇਕ ਧਿਆਇ ਹੈ। ਇਹ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।

ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ 'ਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਹਕੀਕਤ' ਵਿਚ ਇਸ ਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਿਨ ਰਚਨਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤਕ ਮੌਜੂਦ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਤੋਂ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾਣ ਲਗੀਆਂ ਸਨ। ਪਹਿਲੇ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾ ਚੁਕੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਮੇਤ ਪਿਛੋਂ ਘੱਤੇ ਵਰਕਿਆਂ ਪੁਰ ਹਨ, ਪਿਛਲੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀ ਹਥੀਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਇਹੋ ਗੱਲ ਭਾਈ ਬੱਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੀ ਹੈ। 'ਹਕੀਕਤ ਗੁਰ ਮੁਕਾਮ' ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਰਚਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵਾਧੂ ਵਰਕੇ ਪਾਏ ਜਾਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨੀਯਤ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

'ਰਤਨਮਾਲਾ' ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਉਪਰ ਕਿਹਾ ਹੈ ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ ਦਾ ਉਨੀਸਵਾਂ ਧਿਆਇ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਏਸਨੂੰ ਪਾਠ ਅਤੇ ਤਰਤੀਬ ਦੇ ਫਰਕਾਂ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪਾਠ ਦੇ ਚੌਥੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਫਰਕ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਬੰਦ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ੨੫ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ ਵਿਚ ਅਠਾਈਂ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਬੀੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬੰਦ ੧ ਤੋਂ ੬ ਤਕਦੇ 'ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ' ਵਿਚ ੧੧ ਤੋਂ ੧੬ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਏਥੇ ਦਾ ੨੫ਵਾਂ, 'ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ' ਵਿਚ ੨੮ਵਾਂ ਜਾਂ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ੨੪ਵੇਂ ਬੰਦ ਦੀਆਂ ਖਾਲੀ ਦੋ ਸਤਰਾਂ ਪਹਿਲੀ ਤੇ ਪਿਛਲੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ, ਵਿਚਲੀਆਂ ਚਾਰ ਨਕਲ

*ਏਸੇ ਵਾਂਗ ਅੱਡ ਪੋਥੀਆਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਰ ਭੀ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ:—ਗਿਆਣ ਸੁਰੋਦਯ (ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਜੁੜਦਾ ਮਛਮੂਨ), ਬਾਬਾ ਲਾਲ ਨਾਲ ਰੋਸ਼ਟ (ਜਿਸ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਦਾਗ ਛਿਕਰ ਨੇ ਉਪਨਿਸ਼ ਦ ਪੜ੍ਹਕੇ ਤਰਜਮਾ ਕੀਤੇ ਸਨ); ਜਨਕ ਦੀ ਗੋਸ਼ਟ; ਕਾਛੀਆਂ ਆਦਿ ॥

ਕਰਨੇ ਰਹਿ ਗਏ ਅੰਗ ਹਨ। ਇਹ ਚਾਰ ਸਤਰਾਂ ਅਸੀਂ 'ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ' ਵਿਚੋਂ ਨਕਲ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਪ੍ਰਾਣ-ਸੰਗਲੀ' ਦੇ ਵਾਧੂ ਤਿਨ ਬੰਦ ਭੀ। ਤੀਸਰੇ, ਦਸਵੇਂ ਬਾਹਰਵੇਂ ਅਤੇ ਸੋਹਲਵੇਂ ਬੰਦ ਵਿਚ ਜੋ ਪਾਦ ਨਹੀਂ ਓਹ 'ਪ੍ਰਾਣ-ਸੰਗਲੀ' ਵਿਚ ਭੀ ਨਹੀਂ। ਸਤਾਰਵੇਂ ਬੰਦ ਤੋਂ ਵਜਨ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚੌਪਈ ਦੀ ਥਾਂ ਦੁਹਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਆਸਨ ਸਾਧ ਨਿਰਾਲਮ ਬਹੈ। ਪੰਜ ਤਤ ਕਾ ਨਿਗ੍ਰਹ ਗਹੈ।
ਬੋੜੀ ਨਿਦਰਾ ਅਲਪ ਆਹਾਰੀ। ਸਾਧ ਕਾ ਪਿੰਡ ਸਦਾ ਬਿਚਾਰੀ ॥
ਜਤ ਸਤ ਸੰਜਮ ਸੁਰਤਿ ਬਿਚਖਣ।

ਨਾਨਕ ਕਹੇ ਜੋਗ ਕੇ ਲਖਣ ॥ ੧ ॥ (੧੨)

ਜਾਂ ਬੋਲੇ ਤਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਣੁ। ਅਹਿਨਿਸ ਜਾਗੈ ਰਹੈ ਧਿਆਨ ॥
ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਡੋਰੀ ਧਰੈ। ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਕਦੇ ਨ ਮਰੈ ॥
ਇਨਿ ਬਿਧਿ ਕੀਜੈ ਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ। ਤਾਕਉ ਬੰਧਹਿ ਸਲਲੇ ਦੇਵਾ।
ਜੇਭਾ ਭੇਦ ਨ ਦੇਖੀ ਚਖਣ।

ਨਾਨਕ ਕਹੇ ਜੋਗ ਕੇ ਲਖਣ ॥ ੨ ॥ (੧੨)

ਤਾਮਸ ਤਿਸਨਾ ਲੋਭ ਨਿਵਾਰੈ। ਪੰਚ ਅਗਨਿ ਘਟਿ ਭੀਤਰ ਜਾਰੈ ॥
ਅਹਿਨਿਸ ਰਹੈ ਗਭੀਰ ਚੜਾਈ। ਸਹਜਿ ਉਪਜੈ ਦੁਰਮਤਿ ਜਾਇ ॥
ਸਾਧੇ ਨਿਵਾਜੈ ਬਾਂਧੇ ਚੋਰ। ਜਮ ਜਾਗਾਤੀ ਨਾ ਲਾਗੈ ਤੋਰ ॥
*ਹਰਿ ਬਿਨ ਮੰਤ੍ਰ ਨ ਜਪੀਐ ਹੋਰ।

ਉਤਮ ਭਲ ਜਿਨਾ ਕੇ ਜਖਣ।

ਨਾਨਕ ਕਹੇ ਜੋਗ ਕੇ ਲਖਣ ॥ ੩ ॥ (੧੩)

ਪੰਚੋ ਇੰਦ੍ਰੀ ਦ੍ਰਿੜੁ ਕਰ ਰਾਧੈ। ਜਿਹਬਾ ਅਸਤ ਕਦੇ ਨ ਭਾਧੈ ॥
ਕੋਟ ਕਟੰਤਰਿ ਤਤ ਕਾ ਬੇਤਾ। ਗਗਨ ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਰਾਖੈ ਚੇਤਾ ॥
ਸਿੰਚ ਪਿਆਲਾ ਗਗਨ ਸਰਿ ਭਰੈ। ਜਾਇ ਤ੍ਰੇਬੇਣੀ ਮਜਨ ਕਰੈ ॥

*ਪ੍ਰਾਣ-ਸੰਗਲੀ ਵਿਚ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਪਾਦ ਜਾਂ ਮਿਸਰਹ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।
ਮਤਲਬ ਪੂਰੀ ਬੇਤ ਮੌਦ ਨਹੀਂ।

ਲੀ'
ਦੇ
ਵਚ
ਬੰਦ

ਸਤ ਪੰਚ ਨਉ ਲਗਾ ਰਖਣ ।
 ਨਾਨਕ ਕਹੇ ਜੋਗ ਕੇ ਲਖਣ ॥ ੪ ॥ (੧੯)
 ਪੂਰਬਿ ਚੜ੍ਹਹੈ ਪਸਚਿਮ ਆਵੈ । ਰਵਿ ਸਸਿਦੁਹਾ ਇਕਤ੍ਰ ਮਿਲਾਵੈ ॥
 ਅਹਟ ਪਟਨ ਕੀ ਚੀਨੇ ਬਾਟ । ਤਾ ਪਰਿ ਬੁਝੈ ਅਉਘਟ ਘਾਟ ॥
 • ਨਉਵੰਡ ਦੇਖੇ ਪੂਰਬ ਪਛਮ ਉਤ੍ਰ ਦਖਣ ।
 ਨਾਨਕ ਕਹੇ ਜੋਗ ਕੇ ਲਖਣ ॥ ੫ ॥ (੧੯)
 ਜਿਹ ਤਨ ਭਾਂਡਾ ਸੁਰਤਿ ਕਰ ਦੂਧੁ । ਪਾਇ ਸਚੁ ਸਮਾਇਣ ਸੁਧੁ ॥
 ਜੁਗਤ ਜਤਨ ਕਰਿ ਸਹਜਿ (ਜਮਾਇਆ ।
 ਜੁਗਤਿ ਵਿਹੂਣਾ ਕਿਕਰਿ ਜਾਯਾ ॥*)
 ਗਿਆਣ ਮਧਾਣੀ ਨੇੜਾ ਨਾਮੁ । ਇਨ ਬਿਧਿ ਜਪੀਐ ਕੇਵਲ ਰਾਮੁ ॥
 ਰੋਲਿ ਬਿਰੋਲਿ ਲੀਜਿ ਮਖਣ ।
 ਨਾਨਕ ਕਹੇ ਜੋਗ ਕੇ ਲਖਣ ॥ ੬ ॥ (੧੯)
 ਤ੍ਰਿਹ ਕਾ ਮਾਰ ਮਿਲਾਵੈ ਮਾਨੁ । ਪੰਚਾ ਮਹਿ ਹੋਵੈ ਪ੍ਰਧਾਨੁ ॥
 ਪੰਚਾ ਕਾ ਜੋ ਜਾਣੈ ਭੇਤੁ । ਸੋਈ ਕਰਤਾ ਸੋਈ ਹੋਤੁ ॥
 ਅਗਮ ਨਿਗਮ ਜੋ ਵਾਰੈ ਜਾਣਿ । ਬੰਧੈ ਨਵਗ੍ਰਿਹ ਪਰਿ ਆਣਿ ॥
 ਸਤ ਸਤਾਈ ਚਉਦਹ ਚਾਰਿ । ਤਾ ਕੇ ਆਗੈ ਖੜੈ ਦੁਆਰ ॥
 ਅਠ ਅਠਾਰਾ ਬਾਰਾਂ ਬੀਸ (੫੮) ।
 ਤਾਂਕੇ ਆਗੈ ਕਢਹਿ ਖੜੈ ਆਦੀਸਾਂ ॥
 ਉਚੀ ਨਦਰਿ ਸਰਾਫੀ ਹੋਇ । ਨਾਨਕ ਥਹੋ ਉਦਾਸੀ ਸੋਈ॥੭॥ (੧)
 ਸੋ ਉਦਾਸੀ ਜੋ ਪਾਲੈ ਉਦਾਸੁ । ਰੁਖ ਬਿਰਖ ਕਰਿ ਕੰਦਰਿ ਵਾਸੁ ।
 ਅਹਿਨਿਸ ਰਹਿਬੋ ਜੋਗ ਅਭਿਆਸ । ਪਰਸੈ ਅੰਗ ਨ ਲਾਵੈ ਪਾਸੁ ॥

*ਇਹ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ, 'ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ' ਵਿਚੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ।
 ਬੀੜ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਮਿਖਰੇ ਦੇ ਅੰਤ ਲਫਜ਼ 'ਸਮਾਇਣ' ਲਿਖਿਆ ਸੀ ।
 ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ ਵਿਚ ਪਾਠ 'ਬਦੀਸ' ਹੈ ਅਤੇ ਮਤਲਬ ਪਾਪ ਖੁਨ
 ਦੀ ਵਧੀ ਤੋਂ ਹੈ ।

ਜਿਤੁ ਤਨਿ ਦੁਤੀਆ ਮੈਲ ਨ ਹੋਈ ।
 ਨਾਨਕ ਕਹੇ ਉਦਾਸੀ ਸੋਈ ॥ ੮ ॥ (੨)
 ਗਿਆਨੁ ਖੜਗੁ ਲੇ ਮਨਸੋ ਲੂਝੈ । ਮਰਮੁ ਦਸਾ ਪੰਚਾਂ ਕਾ ਬੁਝੈ ॥
 ਮਨ ਮਿਰਤਕ ਕੀ ਪਾਵੈ ਕੰਠੀ । ਤੀਰਥ ਧਰਸੇ ਤ੍ਰੈਸਠ (ਸੰਠੀ)* ।
 ਜਿਨਿ ਜਿਹ ਮੈਲੁ ਮਨੇ ਕੀ ਖੋਈ ।
 ਨਾਨਕ ਕਹੇ ਉਦਾਸੀ ਸੋਈ ॥ ੯ ॥ (੩)
 ਦੇਹੀ ਅੰਦਰ ਅਠ ਸਭ ਹਾਟ । ਤਾਕੇ ਬਜਰ ਜੁੜਾਏ ਕਪਾਟ ॥
 ਅਉਘਟ ਪਾਟ ਬਿਖਮ ਹੋਬਾਟ ।
 ਅੰਸਾ ਮਾਰਗ ਗੁਰੂ ਦਖਾਇਆ ।
 ਦਸ ਦਿਸ ਦੇਖਿ ਸਹਜ ਘਰ ਆਇਆ ।
 ਅਠ ਦਸ ਰੰਠੀ ਖੋਲੇ ਕੋਈ ।
 ਨਾਨਕ ਕਹੇ ਉਦਾਸੀ ਸੋਈ ॥ ੧੦ ॥ (੪)
 ਪ੍ਰਿਥਮੈ ਪੂਰਬਿ ਗਉਣ ਕਰੈ । ਦੁਤੀਆ ਦਖਣ ਕਉ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਧਰੈ ॥
 ਪਛਮ ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਸੁਮੇਰਿ । ਆਵੈ ਪਰਦਫਨ ਕੈ ਫੇਰਿ ॥
 ਪੁਰੀਆਂ ਸਾਤ ਉਪਰਿ ਕਉਲਾਸਣ ।
 ਤਿਥੈ ਪਾਰ ਬੁਹਮ ਕਾ ਆਸਣੁ ॥
 ਜਿਨਹਿ ਹੀਰੇ ਦਤਨ ਮਾਲ ਪਰੋਈ ।
 ਨਾਨਕ ਕਹੇ ਉਦਾਸੀ ਸੋਈ ॥ ੧੧ ॥ (੫)
 ਕਹਾ ਸੁ ਗਰਨ ਦੇਵ ਕਾ ਭਵਨ । ਅਹਿਨਿਸ ਬੁਝੈ ਦੁਰਜਨ ਦਉਣੁ ॥
 ਬੰਧੋ ਬੰਸੰਤੜੁ ਪਾਣੀ ਪਉਣੁ ।
 ਗਰਨ ਮੰਡਲ ਗਰੂ ਜਿਨਹ ਚੋਈ ।
 ਨਾਨਕ ਕਹੇ ਉਦਾਸੀ ਸੋਈ ॥ ੧੨ ॥ (੬)
 ਗੁਰ ਕਾ ਭਗਤੁ ਇੰਦ੍ਰੀ ਕਾ ਜਤੀ ।
 ਹਿਰਦੈ ਕਾ ਮੁਕਤਾ ਮੁਖ ਕਾ ਸਤੀ ॥

* 'ਸੰਠੀ' ਲਫਜ਼ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪ੍ਰ. ਟ ਸੰਕਲਨੀ ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੈ ।

ਦਿਸਟਿ ਦਇਆਲ ਦਇਆ ਕਰਿ ਦਾਨੁ ।

ਜੇ ਘਟੁ ਨਿਵੈ ਤ ਨਿਵਿਆ ਜਾਨੁ ॥

ਬਚਨ ਸਬਦ ਕਾ ਸੁਫਲਾ ਹੂਤੁ ।

ਨਾਨਕ ਕਹੇ ਸੋਈ ਅਉਧੂਤੁ ॥ ੧੩ ॥ (੭)

ਚੰਚਲ ਚਾਇ ਨ ਜਾਇ ਤਮਾਸੇ । ਜੂਐ ਜਾਇ ਨ ਖੇਲੈ ਪਾਸੇ ।

ਅੰਗੈ ਚੰਗੈ ਚਿਤੁ ਨ ਲਾਏ । ਗੁਰ ਕਾ ਦਿੱਤਾ ਅੰਗ* ਹੰਡਾਏ ।

ਪਰ ਘਰ ਜਾਇ ਨ ਕੀਜੈ ਕਥਾ । ਇਹ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਨਥ ॥

ਗੁਰ ਕੀ ਸੀਖਿਆ ਸੁਣਿ ਹੇ ਪੂਤ ।

ਨਾਨਕ ਕਹੇ ਸੋਈ ਅਉਧੂਤੁ ॥ ੧੪ ॥ (੮)

ਅਓਸੁਰਾ ਨਦੀ ਅਪੁਠੀ ਤਰੈ ॥ ਅਹਿਨਿਸ ਸਦਾ ਸਿਧੀਰੇ ਸਰੈ ।

ਕਮਲ ਉਲਟੈ ਪਲਟੈ ਪਉਣੁ । ਇਉਂ ਨਿਵਾਰੈ ਆਵਾ ਗਉਣੁ ॥

ਮਨ ਪਓਨੇ ਕੀ ਰਾਖੇ ਬੰਧਿ । ਲਹੈ ਤ੍ਰਿਬਣੀ ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਸੰਧਿ ॥

ਅਪਨੈ ਵਸਕਰਿ ਰਾਖੈ ਦੂਤਿ ।

ਨਾਨਕ ਕਹੇ ਸੋਈ ਅਉਧੂਤਿ ॥ ੧੫ ॥ (੯)

ਗਰਨ ਤਰਿ ਕਰਿ ਭਵਰ ਉਡਾਵੈ । ਅਹਿਨਿਸ ਗੁਡੀ ਡੋਰੀ ਲਾਵੈ ॥

ਪਰਚਾ ਹੋਇ ਤ ਫੇਰਿ ਘਰਿ ਆਵੈ ॥

ਇਨ ਬਿਧ ਜੁਗਤ ਕਮਾਵੈ ਜੋਗੁ । ਆਇ ਹਿਰਖ ਨ ਗਏ ਜੋਗੁ ।

ਸੰਜਮ ਰਹੈ ਨ ਬਿਨਸੈ ਸੂਤੁ ।

ਨਾਨਕ ਕਹੇ ਸੋਈ ਅਉਧੂਤੁ ॥ ੧੬ ॥ (੧੦)

ਦੋਹਰਾ । ਜਿਨ ਮਾਇਆ ਜਗ ਮੋਹਿਆ ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸਨ ਮਹੇਸ਼ੁ ।

ਬ੍ਰਹਮਾਦਿਕ ਇੰਦ੍ਰਾਦਿਕਾਂ ਸਿਧ ਸ਼ਾਦਿਕ ਮੁਨਿ ਏਸੁ ।

ਜਤੀ ਸਤੀ ਭਵਿ ਭੀਖ ਕਰਮੀ ਮੋਹੀ ਮੋਹਨਹਾਰ ।

ਇੰਦ੍ਰ ਇੰਦ੍ਰਾਦਿਕ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਹਰਿਮੈ ਚਿੰਤਾ ਧਾਰਿ ॥

ਦੇਵੀ ਦੇਵ ਸਬਾਇਆ ਸਿਧ ਸਾਧਕ ਮੁਨੀ ਧਿਆਨੁ ॥

* ਖੁਬਸੂਰਤ ਜਿਸਮ ।

† ਬਦਵਿਅਲੀ ।

ਨਾਨਕ ਕਾਲੁ ਜਾਲੁ ਬਸਿ ਯਾਹਤੇ ਹੁਕਮੁ ਸਚੇਨੀਸਾਣੁ॥੧੭॥(੧੭)
 ਸਾਸਤ ਬੇਦ-ਕਤੇਬ ਸੁਣ ਨਰਕ ਸੁਰਗ ਤੇ ਜਾਹਿ ॥
 ਮਾਇਆ ਮੋਹੈ ਗੁਰ ਬਬਦ ਬਿਨੁ ਮਾਨਿ ਮੁਖ ਭਰਮ ਭੁਲਾਹਿ ।
 ਸੁਰਗ ਮ੍ਰਿਗ ਤਨ ਮੋਹਿਆ ਸਪਤ ਲੋਕ ਧਤਾਲ ।
 ਆਕਾਸੀ ਬੈਕੰਠ ਲੋਗ ਸੋ ਮੋਹੈ ਮਾਇਆ ਜਾਲਿ ।
 ਜੋ ਸਰਨਿ ਪਰੈ ਜਗਦੀਸ ਕੀ ਸੰਤ ਜਨ ਪਗ ਰੇਨ ।
 ਨਾਨਕ ਸੋ ਦਰਸਨ ਪਾਇਸੀ ਅਥਿਨਾਸੀ ਸੁਖ ਸੇਖ ॥੧੮॥ (੧੮)
 ਗੁਰ ਜਤ ਸਤ ਸਿਵਰ-ਜਪ ਤਪੁ ਸਹਜਿ ਧਿਆਨੁ ।
 ਸੁਖ ਸਰੋਵਰ ਮੁਕਤਿ ਵਰੁ ਦਾਤਾ ਘਟਿ ਘਟਿ ਸੋ ਪ੍ਰਦਾਨੁ ।
 ਯਹ ਸੁਚ ਸੰਜਮ ਗੁਰ ਗਿਆਨ ਪਦਾਰਥੁ
 ਹਰਿ ਅੰਤਰ ਭਗਤਿ ਖਾਜਾਨਾ ।
 ਮਿਥਿਆ ਲੋਭ ਭਏ ਮਨਸੂਚਾ ਸਹਿਜ ਭਾਇ ਮਨੁਮਾਨਾ ॥
 ਮੁਕਤਿ ਸਰੋਵਰੁ ਸੁ ਮੁਕਤਾ ਨਾਉ ਸੋ ਨਿਖ ਸਮਿ ਨਿਕਾਲਾ ।
 ਨਾਉ ਸੁਨਿ ਦਾਤਾ ਗਰਭ ਅਗਨਿ ਪ੍ਰਭੁ
 ਪਾਇਆ ਦੀਨ ਦਇਆਲਾ ॥੧੯॥ (੧੯)
 ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਮੈ ਘੁਲੈ ਅਮਰ ਪਦ ਡੰਡਾ ।
 ਅਲਖ ਘਰਿ ਆਸਨੁ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਭਉ ਖੰਡਾ ॥
 ਸੁਆਕਲ ਪਾਵਹੁ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ।
 ਜਾ ਕਉ ਬੰਧਹਿ ਦੇਵੀ ਦੇਵਾ ।
 ਜਿਹਬਾ ਅਨਰਸ ਸੁਆਦ ਬਿਚਖਣ ।
 ਨਾਨਕ ਸਹਿਜ ਬੈਰਾਗ ਕੇ ਲਖਣ ॥ ੨੦ ॥ (੨੦)
 ਬਿਮਲਾ ਨਦੀ ਉਲਟੀ ਤਰੈ । ਓਲਟਿ ਪਲਟਿ ਸਿਧਿਰੀ ਕਰੈ ।
 ਸੀਧਾ ਕਮਲ ਪੂਰਣ ਤਿਹ ਪਵਨ । ਇਓ ਨਿਵਾਰੈ ਆਵਾ ਗਵਨ ।
 ਮਨ ਪਵਣੈ ਕਉ ਸਬਦਿ ਲੇਬੰਧ ।
 ਨਾਨਕ ਇਉ ਟੂਟੈ ਜਮ ਕਾ ਫੰਦ ॥ ੨੧ ॥ (੨੧)

ਸੋ ਅਥਿਨਾਮੀ ਆਪੇ ਆਪਿ । ਕਾਲ ਬਿਕਾਲ ਲਉ ਮਾਰੇ ਚਾਪਿ ॥
 ਪਰ ਘਰ ਜਾਇ ਨ ਸੁਨੇ ਅਨਕਥ ।
 ਜਿਹ ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਸਭਿਗੁਰ ਕੀ ਨਥ ।
 ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਸਿਖਿਆ ਸੁਣ ਰੇ ਪੁਤੁ ।
 ਨਾਨਕ ਜੁਗ ਜੁਗ ਸਤਿਗੁਰ ਅਓਧੁਤੁ ॥ ੨੨ ॥ (੨੨)
 ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਮਿਲੇ ਸੁਹੇਲਾ । ਜਾਗਤ ਅਵਸਥਾ ਮਨ ਮਾਰਿ ਮੁਕਿਲਾ ।
 ਰੋਗੁ ਬਿਰੋਗੁ ਸੋਗੁ ਪ੍ਰਜਾਲੈ । ਆਪ ਪਛਾਤਾ ਵਾਤੇ ਮਿਤਿ ਨਾਲੈ ।
 ਐਸਾ ਅਲਖ ਅਪਾਰ ਨਿਰਾਲਾ ।
 ਨਾਨਕ ਦੀਨ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ ਸਮਾਲਾ ॥ ੨੩ ॥ (੨੩)
 ਅਰਚੇ ਕੇ ਘਰਿ ਰਹੈ ਉਦਾਸੁ । ਪਰਚੇ ਕੇ ਘਰਿ ਕਰੈਹੀ ਨਿਵਾਸੁ ॥
 [ਪਰਚਾ ਛੋਡਿ ਅਰਚੇ ਦਰਿ ਖੋਲੈ ਤਿਨ ਚਾਰ ਦੁਇ ਸਮ ਕਵਿ ਟੋਲੈ ।
 ਦੁਇ ਦਰਿ ਮੁੰਦ ਇਕਤੁ ਘਰਿ ਜਾਯ ।
 ਮੁਨੇ ਗੁਫਾ ਕੀ ਸੋਝੀ ਪਾਇ ।
 ਉਸ ਦਰ ਕਾ ਖੁਲੈ ਦਰਵਾਜ਼ਾ । ਤਾਂ ਸਭਿ ਦੇਖੈ ਅਨਹਦਿ ਬਾਜਾ ।
 ਉਹਾਂ ਸਰ ਸੁਭਰ ਅਮ੍ਰਿਤ ਸਿਓਂ ਭਰਿਆ ।
 ਏਕ ਬੂੰਦ ਰਸੁ ਕਾਰਜ ਸਰਿਆ ।]
 ਤੇਂਦਰਿ* ਕੇ ਸਬਦਿ ਬਿਲਾਈ ਭਾਰੀ ।
 ਨਾਨਕ ਕਹੈ ਸੋਈ ਬੈਰਾਰੀ ॥ ੨੪ ॥
 ਜੀਸ ਮੁੰਡਾਵੈ ਟੋਪੀ ਪਾਵੈ । ਖਿੰਝਾ ਘਰਿਰੈ ਬਨ ਖੰਡ ਜਾਵੈ ॥
 ਕੰਨੀ ਤੁਲਸੀ ਕੰਠੀ ਮਾਲਾ । ਹਥ ਘਰੋੜੀ ਕਾਂਹੇ ਮ੍ਰਿਗ ਛਾਲਾ ॥
 ਕਰ ਪਖੰਡ ਲੋਕਾਂ ਪਤਯਾਏ । ਅੰਤਿ ਕੀ ਦੁਬਿਧਾ ਕਬਹੂ ਨ ਜਾਵੈ ॥
 ਪਹਾਰਿ ਭੇਖ ਗ੍ਰਿਹ ਤਿਨਿਆ ਤਜਾਰੀ । ਸੋ ਨਾਹੀ ਪੁਰਖਾ ਬੈਰਾਰੀ ।
 ਮਿਲੇ ਸਤਿਗੁਰ ਹਉਮੈਂ ਵਹੀ ਤਜਾਰੀ ।
 ਨਾਨਕ ਸੋ ਨਾਹੀ ਬੈਰਾਰੀ (੨੫)

*ਉਂਦਰ—੧ ਗਾ ॥

ਜਤਨ ਦੀਪਕ ਤੱਤ ਕਾ ਤੇਲਾ । ਸੁਰਤ ਕਰ ਬਾਤੀ ਸਹਜ ਮੇ ਮੇਲਾ ।
 ਪੰਚਮੂ ਮੇਲ ਚਾਦਨ ਕਰੈ । ਤਿਤ ਚਾਂਦਨੈ ਗੜ੍ਹ ਉਪਰ ਚੜੈ ।
 ਉਤ ਗੜ੍ਹ ਬੈਸਿ ਹੋਵੈ ਬਡ ਭਾਰੀ।ਨਾਨਕ ਕਹੇ ਸੋਈ ਬੈਰਾਰੀ॥੩੬॥
 ਬਿਨ ਸੰਜਮ ਬੈਰਾਗ ਨ ਪਾਯਾ।ਭਰਮਤ ਫਿਰਿਆ ਜਨਮ ਗਵਾਇਆ
 ਕਯਾ ਹੋਯਾ ਜੋ ਅਉਧ ਬਯਾਈ॥ ਕਯਾ ਹੋਯਾ ਜੋ ਬਿਭੂਤੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ॥
 ਕਯਾ ਹੋਯਾ ਜੋ ਸਿੰਛੀ ਬਜਾਈ । ਕਯਾ ਹੋਆ ਜੋ ਨਾਦ ਬਜਾਈ ॥
 ਕਯਾ ਹੋਯਾ ਜੋ ਕਨੂਆ ਫੂਟਾ । ਕਯਾ ਹੋਆ ਜੋ ਗ੍ਰਹਿ ਤੇ ਛੋਟਾ ।
 ਕਯਾ ਹੋਯਾ ਜੋ ਉਸ਼ਨ ਸ਼ੀਤ ਸਹੇ । ਕਯ ਹੋਆ ਜੋ ਬਨ ਥੰਡ ਰਹੇ ॥
 ਕਯਾ ਹੋਯਾ ਜੋ ਮੋਨੀ ਹੋਤਾ । ਕਯਾ ਹੋਯਾ ਜੋ ਬਕ ਬਕ ਕਰਤਾ ।
 ਸੋਹੰ ਜਾਪ ਜਪੇ ਦਿਨ ਰਾਤਾ । ਮਨ ਤੇ ਤਜਾਗੇ ਦੁਬਿਧਾ ਭ੍ਰਾਂਤਾ ॥
 ਆਵੇਤ ਸੋਧੇ ਜਾਵਤ ਬਿਚਾਰੈ । ਨੌਦਰ ਮੂੰਦੇ ਤਖ਼ਤ ਮਾਰੈ ।
 ਏ ਪ੍ਰਦਖਣਾਂ ਦਸਵੇਂ ਚੜੈ ! ਉਸ ਨਗਰੀ ਸਭ ਸੋਬੀ ਪੜੈ ॥
 ਤ੍ਰੈਗੁਣ ਤਜਾਗ ਚਉਥ ਅਨੁਰਾਰੀ।ਨਾਨਕ ਕਹੇ ਸੋਈ ਬੈਰਾਰੀ॥੨੭॥
 ਸੋ ਬੈਰਾਰੀ ਬੈ ਮਹਿ ਆਵੈ । ਸ਼ਿਵ ਕੈ ਆਗੇ ਸਕਤਿ ਨਿਵਾਵੈ ।
 ਸ਼ਿਵ ਸਕਤੀ ਕੇ ਕਰਮ ਜੁ ਕਰੈ । ਅਜਰ ਵਸਤੂ ਅਗੋਚਰ ਜਰੈ ।
 ਐਸਾ ਔਖਤ ਖਾਹ ਗਵਾਰਾ । ਜਿਤ ਖਾਦੇ ਤੋਰੇ ਜਾਂਹਿ ਬਿਕਾਰਾ ॥
 ਤਾਮਸ ਤਿਸਨਾ ਸਗਲ ਤਿਆਗੀ ।
 ਨਾਨਕ ਕਹੇ ਸੋਈ ਬੈਰਾਰੀ ॥ ੨੫ ॥ (੨੮)

ਜੇਕਰ ਆਪ ਨੇ ਉਪਰਲੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕੀਤੀ ਹੈ,
 ਤਦ ਕਹਿ ਸਕੋਗੇ, ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਮੇਰੇ
 ਲਈ ਤਾਂ ਇਹ ਬੇ-ਮਹਿਨੀ ਹੈ । ਭਲਾ ਏਸ ਵਿਚ ਕੀ ਗਿਆਨ
 ਹੋਇਆ:—‘ਚੂਹਾ ਦੇਖ ਬਿਲੀ ਭਾਰੀ । ਨਾਨਕ ਕਹੇ ਸੋਈ ਬੈਰਾਰੀ ॥’
 ਸਾਰੀ ‘ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ’ ਬਸ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸਿਖਿਆ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੈ ।

ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫*।

ਇਹ ਵਾਰ ਤਾਂ ਸਭ ਛਾਪੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਪਰ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਆਰਾਮ ਲਈ ਏਏ ਦੇ ਦੇ ਹਾਂ। ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਤਿੰਨ ਪਉੜੀਆਂ ਦੀ ਵਾਰ ਹੈ। (ਸੰਮਤ ੧੭੧੬ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚੋਂ) ॥ ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਪਾਠਾਂ ਤਾਂ ਬੀ ਹਨ ॥

ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮ ਧਿਆਇ ਕੈ ਦੋਹੁ ਹਰਿਆ ਭਾਈ।

ਕਰਮ ਲਿਖੰਤੈ ਪਾਈਐ ਇਹ ਰੁਤ ਸਹਾਈ ॥

ਵਣ ਤ੍ਰਿਣੁ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਮਉਲਿਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਫਲ ਪਾਈ ॥

ਮਿਲਿ ਸਾਧੂ ਸੁਖ ਉਪਜੈ ਲਬੀ ਸਭ ਛਾਈ।

ਨਾਨਕ ਸਿਮਰੈ ਏਕੁ ਨਾਮੁ ਫਿਰਿ ਬਹੁੜਿ ਨ ਧਾਈ ॥ ੧ ॥

ਪੰਜੇ ਬਧੇ ਮਹਾ ਬਲੀ ਕਰਿ ਸਚ ਵੇਆ ॥

ਆਪਣੇ ਚਰਣ ਜਪਾਇਨੁ ਵਿਚਿ ਦਯੁ ਖੜੋਆ ॥

ਰੋਗੁ ਸੋਗੁ ਸਭ ਮਿਟਿ ਗਏ ਨਿਤ ਨਵਾ ਨਿਹੋਆ ॥

ਦਿਨੁ ਰੈਣ ਨਾਮ ਧਿਆਇੰਦਾ ਫਿਰਿ ਪਇਆ ਨ ਮੋਆ ॥

ਜਿਸਤੇ ਉਪਜਿਆ ਨਾਨਕਾ ਸੋਈ ਫਿਰਿ ਹੋਆ ॥ ੨ ॥

ਕਿਥਹੁ ਉਪਜੈ ਕਹ ਰਹੈ ਕਹ ਮਾਹਿ ਸਮਾਵੈ ॥

ਜੀਆ ਜੰਤ ਸਭਿ ਖਸਮ ਕੇ ਓਣ ਕੀਮਤਿ ਪਾਵੈ ॥

ਰਹਨਿ ਧਿਆਇਨਿ ਸੁਣਨਿ ਨਿਤ ਸੇ ਭਗਤ ਸੁਹਾਵੈ ॥

ਅਗਮ ਅਗੋਚਰ ਸਾਹਿਬੋ ਦੂਸਰ ਨਵੈ ਨ ਲਾਵੈ ॥

ਸਚੁ ਪੂਰੈ ਗੁਰਿ ਉਪਦੇਸਿਆ ਨਾਨਕ ਸੁਣਾਵੈ ॥ ੩ ॥ ੧ ॥

ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵ ਨਾਭ ਕੀ

ਇਹ ਅਸੀ ਬਣੀਗ੍ਰਾਮ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜੋ ਲਫੜ

* ਗਲਫੀ ਨਾਲ ਏਥੇ 'ਮਹਲਾ ੧' ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

† ਪਾਠਾਂ ਤੋਂ ਬੁੜੇ ਸੰਧੁ ਦੀ ਬੀੜ ਤੋਂ।

ਓਥੇ ਪੜ੍ਹੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਂਦੇ, ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਢਾਕੇ ਦੀ ਬੇਲ ਬੂਟੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੈ।

੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਸਿਵ ਨਾਭ ਰਾਜੇ ਕੀ। ਨਾਗ ਪਟਣੁ ਬਿਦਰ ਤਿਜਾਵਰ ਸਹਰ * (ਗਾਹ) ਤਹਾਂ ਕਾ ਰਾਜਾ ਐਇਰਾ † ਪਤਿ ਨਾਇਕੁ ਹੈ। ਤਹਾਂ ਵਲਾਇਤ ਰਾਮ ‡ ਰਾਜੇ ਕੀ ਹੈ। ਤਹਾਂ ਤੇ ਲੋਕ ਜਹਾਜ ਚੜ੍ਹਤਾ ਹੈ। ਤਿਨ ਦਿਨ ਤਿਨ ਰਾਤਿ ਵਿਚ ਜਾਪਾ ਪਟਣੁ ਪਾਰਿਕਾ ਬੰਦਰ ਹੈ ਤਹਾਂ ਜਾਇ ਉਤ੍ਰਤਾ ਹੈ। ਸੋ ਸੰਗਤਾ ਦੀਪ ਹੈ। ਚਉਦਹ ਸੋ ਗਾਂਉ ਵਿਚਿ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਤਹਾਂ ਸਤ ਰਾਜੇ ਸੇ। § ਗੁਰ ਬਾਬੇ ਕੇ ਵਚਨਿ ਇਕ ਰਾਜ ਹੋਆ ਹੈ। ਸਿਵਨਾਭ ਰਾਜੇ ਕੀ ਸੰਤਿਤ ਸਤਾਵਰ A ਸਹਰਿ ਹੈ। ਤਖਤਗਾਹ ਤਹਾਂ ਅਬ ਰਾਜਾ ਮਾਇਆ ਦਉਨੀ ਹੈ। ਰਾਜੇ ਗਏ ਮਿੰਘ ਕਾ ਬੇਟਾ, ਰਾਜੇ ਸਿਵਨਾਭ ਕਾ ਪੋਤਾ ਹੈ। ਤਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਹੈ। ਸੰਗਤਿ ਜੁੜਤੀ ਹੈ। ਕੀਰਤਨ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਰਸੋਈ ਬੀਸ ਮਨ ਲੂਨ ਹਰ ਰੋਜ ਲਗਤਾ ਹੈ।

ਨੋਕਾ ਪਟਣੁ ਬੀਜਾ ਨਗਰ ਤੇ ਇਕਤ੍ਰੀ ਕੋਸ † ਅੱਸੀ ਹੈ। ਅਰੋਗਾ ਪੇਟਿ ਹੈ ਤਾਂ ਸੰਗਤ ਚੰਗੇ ਭਾਟੜੇ ਕੀ ਹੈ। ਤਿਸਕੀ ਗਿਰਦ ਨਿਵਾਹੀ ਸੰਗਤ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਅਰ ਭਾਟੜਿਆਂ ਕੇ ਘਰਿ ਤੇ ਕਜਲੀ ਬਣ ਕੋਸ ਅੱਸੀ ਹੈ। ਤ੍ਰੀਆ ਰਾਜ ਹੈ। ਤਹਾਂ ਭੀ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਕਾ ਵੇਹੁਰਾ ਹੈ। ਸੰਗਤ ਭਾਟੜਿਆਂ ਕੇ ਜੁੜਤੀ ਹੈ। ਓਥੇ ਗੁਰੂ ਸਿਧਾਂ ਨਾਲ ਗੋਸਟਿ ਕਰਕੇ ਪੂਜਾ ਖਿਚ ਲੀਤੀ ਸੁ। ਤਬ ਸਿਧ ਗੁਰੂ ਕਾ ਜੋਰ ਅਜਮਾਇਕੇ ਪੈਰੀ ਆਇ ਪਏ ਹੋਨਿ । ਉਸ ਥਾਉਂ ਕਾ ਨਾਮ † ਕਜਲੀ ਬਣ ਤ੍ਰੀਆ ਰਾਜ ਹੈ। ਤਹਾਂ ਭੀ ਸੰਗਤ ਹੈ ॥

* ਸਹਰ ਗਾਹ; † ਆਇਰ ਪਤਿ; ‡ ਰਾਜੇ ਰਾਮ; § ਬੋ; ¶ ਸਚੁਨ ॥

A ਪਾਠਾਂਤੁ ਸਤਾਵਦ; B ਬਾ; C ਜੁੜਦੀ; D ਹੋਨ; E ਨਾਉ ॥

ਸਾਖੀ ਮਹਲਾ ੫॥

ਬਣਿਗਾਮ (ਜ਼ਿਲਾ ਚਾਟਗਾਮ) ਦੀ ਬੀੜ ਦੇ ਪਿਛੇ ਇਹ ਸਾਖੀ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜ ਕੰਮ ਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅਤੇ ਪੰਜ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਹੇ ਹਨ। (ਟਾਕਰਾ ਕਰੋ ਹਜ਼ਰਤ ਮੂਸਾ ਦੇ ਦਸ ਹੁਕਮਾਂ ਨਾਲ)। ਗਿਣਤੀ ਦਸ ਦੀ ਰਖਣ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਕਿਥੋਂ ਆਇਆ? 'ਪੰਜੇ ਐਬ ਸ਼ਰਈ' ਇਕ ਮੁਹਾਵਰਾ ਹੈ, ਜੋ ਨਿਖੇਧੀ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈ, ਭਾਵੇਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਕੀਤੇ ਕੰਮ ਉਹੋ ਪੰਜ ਨਹੀਂ ਜੋ ਸ਼ਰਹ ਵਿਚ ਪੰਜ ਐਬ ਗਿਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਵਿਧੀ ਦੇ ਜਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਵੀ ਪੰਜ ਕਿਉਂ? ਚਾਟਗਾਮ, ਸੋਨਦੀਪ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਢੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪੁਰਤਗੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਕ ਪਾਦਰੀ ਹੀ ਹਕੂਮਤ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਕੀਹ ਦਸ ਦੀ ਗਿਣਤੀ Ten Commandments ਤੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੁਝੀ ਸੀ। ਹਾਂ ਕੰਮ ਜੋ ਮਨੁੱਖਾਂ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ, ਉਹ ਬਹੁਤੀ ਆਪਣੀ ਦੇਸੀ ਸੋਸਾਇਟੀ ਦੇ ਹਾਲ ਮੁਤਾਬਕ ਹੋਣੇ ਸਨ। ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰਥੇ ਭੀ ਪੁਨਾਮਰਥੀ ਕੰਨਿਆ ਦੇਣ ਜਾਂ ਦਿਵਾਨ ਦੀ ਸਫਾਰਬ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਚੋੜ ਸਿਖ ਹੋ ਜਾਨ ਕਰਕੇ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਖ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਉਂਜ ਹੀ ਕੁੜੀਆਂ ਘਟ ਸਨ, ਜਿਕੁਰ ਜਟਾਂ ਤੇ ਖੜੀਆਂ ਵਿਚ? ਬਣੀਗ੍ਰਾਮ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਚਿਟਾਗ੍ਰਾਮ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸਾਫ਼ ਨਾਮ 'ਸਾਖੀ ਮਹਲਾ ੫' ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਧਰਮਸਾਲਾ ਪੈਧਾ ਸਾਹਿਬ (ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ) ਵਿਚ ਇਹੋ 'ਸਾਖੀ ਮਹਲਾ ਪੰਜ' ਦੋਇਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਕਾਲਮਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

‘ਗੁਰੂ ਬੋਲਿਆ, ਜੋ ਪੰਜ ਕਰਮ ਨ ਕਰੇ, ਜੋ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਜੋ ਗੁਰੂ ਰਖੇ ॥ ਪੰਜ ਕੰਮ ॥ ਪਰ ਦਰਬ ਨ ਹਿਰੈ ॥ ੧ ॥ ਪਗਈ ਇਸਤ੍ਰੀ

ਨ ਰਵੈ ॥ ੨ ॥ ਪਰਾਈ ਨਿੰਦਾ ਨ ਕਰੇ ॥ ੩ ॥ ਜੂਏ ਨ ਖੇਲੇ ॥ ੪ ॥
ਆਗਿਆ ਭੇੜ ਨ ਕਰੇ ॥ ੫ ॥ ਪੰਜਵੀਂ ਹਿਦਾਇਤ ਦੀ ਥਾਂ, ਭਾਈ ਪੈਧਾ
ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ :- 'ਮਦ ਮਾਂਸ ਨਾ ਖਾਏ ।'

'ਪੰਜ ਕੰਮ ਕਰੋ, ਜੇ ਗੁਰੂ ਕਰਾਵੇ ॥ ਪੰਜ ਕੰਮ ॥ ਸੰਗਤਿ ਨਿੱਤ
ਜਾਏ ॥ ਕਛੁ ਸੁਹ ਪਾਵਨ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਏ ਅਰ ਆਰਤੀ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣ
ਸੋਵੇ ॥ ੧ ॥ ਅਰਥੀ ਦੁਖੀ ਨਮਾਨੇ ਨੂੰ ਮਾਨਦੇ । ਪਰ ਉਪਕਾਰ ਕਰੇ
ਕਰਾਵੇ ਲੋਚੇ ॥ ੨ ॥ ਜਿਸਨੂੰ ਕੋਈ ਕੁੜਮਾਈ ਨਾ ਕਰੇ ਤਿਸਨੂੰ ਪੁਨ
ਅਰਥ* ਕਨਿਆ ਦਾਨ ਦੇ, ਇਕੇ ਲੋਚਕੇ ਦਿਵਾਵੇ ॥ ੩ ॥ ਮਨਮੁਖ ਤੇ
ਜਿਉ ਸਿਖ ਹੋਵੇ, ਤਿਉ ਲੋਚਕਰ ਸਿਖ ਕਰੇ, ਜੀਆ ਦਾਨ ਇਹੋ ਹੈ ॥ ੪ ॥
ਸਭਨਾਂ ਜੀਆਂ ਕਾ ਭਲਾ ਮਨਾਵੈ ਕੋਈ ਦੁਖੇ ਨਹੀਂ ।

੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸਾਹੀ ਕਾ ਵਜਨੁ ਸਵਾਰਨੇ ਕਾ

- ੧ ਸਿਰਸਾਹੀ, ਕਜਲੁ ਦੀਵੇ ਕਾ ਫੁਲ ॥ ੧ ਸਿਰਸਾਹੀ ਬੋਲਿ ॥
- ੧ ਸਿਰਸਾਹੀ ਨੀਯ ਹਛਾ ਖਰਾ ॥ ੧ ਸਿਰਸਾਹੀ ਨਸੰਗਫ (ਸਿੰਗਫ) ॥
- ੧ ਮਾਸਾ ਭਰਿ ਸੁਇਨਾ ਕੁੰਦਨ ਪਾਵਨਾ ॥ ੧ ਅਧ ਸਰਸਾਹੀ ਕੇਸਰ ॥
- ੧ ਸਿਰਸਾਹੀ ਮਾਜੂ ਕਾਲੇ ਕਾਹੀ ਹਛੀ ।
- ਕਸੀਰ ਤੋਲੁ ਕਸਤੂਰੀ ਹਛੀ ਖਤਾਈ ਦਾਨੇ ॥

ਇਹ ਸਭ ਵਸਤੂ ਕਪੜ ਛਾਨ ਕਰਨੀਆਂ । ਭੰਗਰੇ ਕੇ ਪਾਣ /
ਵਿਚ ਭੇਵਿਕੇ ਘੋਟਣੀਆਂ ॥ ਤਾਂਬੇ ਕਾ ਭਾਂਡਾ ਨਿਮ ਕੀ ਲਕੜੀ ਨਾਲਿ
ਹੋਰਿ ਮਸਾਲੇ ਲੈਕੇ ਤਿਨਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਮਸਾਲਿਆਂ ਦੇ ਪੰਜ ਸਿਰਸਾਹ
ਲਾਖ ਰੰਗ ਕੀ ਲੈਨੀ ॥ ੨ ਸਿਰਸਾਹੀ ਕੰਛਨ ਖਾਰ ਹਛੀ ਲੈਣੀ ॥ ੩ ॥

*ਕੁੜਮਾਈ-ਕੋਈ ਜਾਂਦੀ ਨਾ ਸਨ ।

ਬਿਜੇ ਸਾਰ ਲੈਣਾ ॥ ੧ ਸਿਰਸਾਹੀ ਸੁਹਾਗਾ ਲੈਣਾ ॥ ੧ ਸਿਰਸਾਹੀ ਨੀਲਾ
ਬੋਥਾ ਲੈਣਾ ॥ ਅਪ ਸਿਰਸਾਹੀ ਫਟਕੜੀ ਲੈਣੀ । ੫ ਸਿਰਸਾਹੀ ਅਨਾਰ
ਦੇ ਫਿਲੜ ਲੈਣੇ ॥

ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦਿਨ ਤ੍ਰੀਹ ਘੋਟਨਾ ॥

ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧ। ਸਿਰਸਾਹੀ ਕਜਲੁ ਵਜਨ ॥੧॥ਬੋਲ॥੨॥

ਗੁੰਦ ਕਿਕਰ ਕਾ ॥ ਇਕ ਰੱਤੀ ਲਾਜਵਰਦ। ਇਕ ਰਤੀ ਮੁਇਣਾ।
ਬਿਜੇਸਾਰ ਕਾ ਪਾਨੀ। ਤਾਮੇ ਕਾ ਭਾਂਡਾ। ਨਿੰਮ ਕੀ ਲਕੜੀ ॥ ਦੀਵੇ ਕਾ
ਕਜਲੁ। ਦਿਨ ਵੀਹ ਘਸਨੀ। ਰਵਾਲ ਰਖਣੀ ॥ ੧ ॥ ੧ ॥

ਇਹ ਛੋਟੀ ਬਿਧੀ ਸਿਆਹੀ ਦੀ ਮੰਮਤ ੧੭੩੨ ਵਾਲੀ ਬੀੜ
ਤੋਂ ਲਈ ਹੈ ॥

ਰਾਗ ਮਾਲਾ ॥

(ੳ) ਕਦ, ਕਿਥੋਂ ਤੇ ਕਿਸ ?

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਕ ਇਸ਼ਕੀਆ ਕਿੱਸਾ ਮਾਧਵਨਲ ਕਾਮਕੰਦਲਾ
ਨਾਮ ਦਾ ਹੈ। ਉਸੇ ਨੂੰ ਬੋੜਾ ਅਦਲ ਬਦਲਕੇ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਤਲਬ ਲਈ
ਢਾਲਕੇ ਭਾਖਾ ਵਿਚ ਵੀ ਅਡ ਅਡ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਦਸਮਗ੍ਰੰਥ ਦੇ 'ਚਰਿਤ੍ਰ-ਉਪਾਖਿਆਣ' ਚਰਿਤ੍ਰ ੯੧) ਵਿਚ ਵੀ
ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਨੂੰ ਇਉਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:-

ਗੋਬਿੰਦ ਚੰਦ ਨਰੈਸ ਕੋ ਮਾਧਵਨਲ ਨਿਜ ਮੀਤ।

ਪੜ੍ਹੇ ਬਿਯਾਕ੍ਰਨ, ਸਾਸਤ੍ਰ ਖਟ, ਕੋਕਸਾਰ, ਮੰਗੀਤ ॥ ੧ ॥

ਮਧੁਰ ਮਧੁਰ ਧੁਨ ਬੇਨ ਬਜਾਵੈ।

ਜੋ ਕੋਈ ਤ੍ਰਿਯ ਸ੍ਰਵਨਨ ਸੁਨਿ ਪਾਵੈ ॥

ਚਿਤ ਮੈਂ ਆਧਿਕ ਮੱਤ ਹੁਵੈ ਝੁਲੇ।

ਗ੍ਰਿਹ ਕੀ ਸਕਲ ਤਾਂਹਿ ਸੁਧ ਭੁਲੇ ॥ ੨ ॥

ਪਰਬਾਸੀ ਨਿਪੁ ਪੈ ਚਲਿਆਏ । ਆਇ ਰਾਏ ਤੇ ਬਚਨ ਸੁਨਾਏ ॥
ਕੈ ਮਾਧਵ ਨਲ ਕੋ ਅਬ ਮਰੀਐ ।

ਨਾਂ ਤੋਂ ਯਾਂਕਹਿ ਦੇਸ ਨਿਕਰੀਐ ॥ ੩ ॥

ਇਹ ਹਮਰੀ ਇਸਤ੍ਰੀਨ ਕੋ, ਲੇਤ ਚਿੱਤ ਬਰਮਾਇ ।

ਜੋ ਹਮ ਸਭ ਕੋ ਕਾਢੀਐ, ਤੋ ਇਹ ਰਾਖਿਯੋ ਰਾਇ ॥ ੪ ॥

ਤਦ ਰਾਉ ਨੇ ਸਿਕਾਯਤ ਦੇ ਸਬੂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ
ਕੰਵਲ*ਫੁਲ ਮੰਗਵਾਏ ਅਤੇ ਪੰਖੜੀਆਂ ਤੋੜਕੇ ਇਕ ਫਰਸ਼ ਤੇ ਵਿਛਾ
ਦਿਤੀਆਂ । ਨਗਰ ਦੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਉਸ ਫਰਸ਼ ਪੁਰ ਬਿਠਾ
ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮਾਧਵਾਨਲ ਨੂੰ ਸਦਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਬਿਠਾਕੇ ਹੁਕਮ
ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਬੀਨ ਬਜਾਕੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਏ ।

ਰੀਝ ਬਿਪੁ ਤਬ ਬੇਨ ਬਜਾਈ ।

ਸਭ ਇਸਤ੍ਰੀਨ ਕੋ ਚਿੱਤ ਲੁਭਾਈ ॥ ੬ ॥

ਰਾਉ ਨੂੰ ਜਦ ਸਬੂਤ ਮਿਲ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਓਹ ਉਮੀਦ ਕਰ
ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਮਾਧਵਾਨਲ ਨੂੰ ਤੁਰਤ ਦੇਸ ਨਿਕਾਲਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ।
ਬਾਹਮਣ ਜਾਣਕੇ ਜਾਨੋ ਨਾ ਮਾਰਿਆ ।

ਮਾਧਵਾਨਲ ਫਿਰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਕਾਮਾਵਤੀ ਨਗਰੀ ਆ ਨਿਕਲਿਆ ।

ਕਾਮਸੈਨ ਰਾਜਾ ਜਹਾਂ, ਤਹਿ ਇਜ ਪਹਚਿਯੋ ਜਾਇ ।

ਪ੍ਰਗਟ ਤੀਨ ਸਠਿ ਤ੍ਰਿਯ ਨਾਚਤ ਜਹਾਂ ਬਨਾਇ ॥ ੯ ॥

ਮਾਧਵ ਤੋਨ ਸਭਾ ਮਹਿ ਆਯੋ । ਆਨਿ ਰਾਵ ਕੋ ਸੀਸ ਬੁਕਾਯੋ ॥

ਸੂਰਬੀਰ ਬੈਠੇ ਬਹੁ ਜਹਾਂ । ਨਾਚਤ ਕਾਮ ਕੰਦਲਾ ਤਹਾਂ ॥

ਚੰਦਨ ਕੀ ਤਨ ਕੰਚੁਕੀ ਕਾਮਾ ਕਸੀ ਬਨਾਇ ।

ਅੰ ਗਿਆ ਹੀ ਸਭ ਕੋ ਲਖੈ, ਚੰਦਨ ਲਖਿਯੋ ਨ ਜਾਇ ॥੧੧॥

ਚੰਦਨ ਕੀ ਲੈ ਬਾਸਨਾ ਭਵਰ ਬਹਿਠਿਯੋ ਆਇ ।

*ਫੁਲਾਬ ਬਾਹਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਆਇ ਆ ਹੈ ।

ਸੋ ਤਿਨ ਕੁਚ ਕੀ ਬਾਯ ਤੇ ਈਨ ਤਾਂਹਿ ਉਠਾਇ ॥੧੨॥
 ਇਹ ਸੁਭੇਦ ਬਿਪ੍ਰ ਨੇ ਲਹਿਯੋ । ਰੀਬਤ ਅਧਿਕ ਚਿੱਤ ਮੈ ਭਯੋ ।
 ਅਮਿਤ ਦਰਬੁ ਨਿਪੁ ਤੇ ਜੋ ਲੀਨੋ । ਸੋ ਲੈ ਕਾਮ ਕੰਦਲਹਿ ਦੀਨੋ ॥੧੩॥
 ਅਮਿਤ ਦਰਬ ਹਮ ਜੋ ਦਯੋ, ਸੋ ਇਹ ਦਯੋ ਲੁਟਾਇ ।
 ਐਸੇ ਬਿਪ੍ਰ ਫਜ਼ੂਲ ਕੋ ਮੋਹਿ ਨ ਵਾਖਿਯੋ ਜਾਇ ॥੧੪॥
 ਬਿਪ੍ਰ ਜਾਨਿ ਜਿਯ ਤੇ ਨਹਿ ਮਰੀਯੈ ।
 ਇਹ ਪੁਰ ਤੇ ਤਿਹ ਤੁਲਤ ਨਿਕਰੀਯੈ ।

ਸਦ ਮਾਧਵਾਨਲ ਨੇ ਇਹ ਹੁਕਮ ਸੁਨਿਆ, ਤਦ ਕਾਮਕੰਦਲਾ ਦੇ
 ਘਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਸੁਣਾਇਆ । 'ਕਾਮਾ' ਨੇ
 ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੇਸ ਛੱਡ ਜਾਣ ਤੇ ਜ਼ਿਦ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਮਾਧਵਾਨਲ ਨਾ
 ਮਨਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਓਥੇ ਛੱਡ ਆਪ ਦੇਸੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ । ਪਿਛੇ
 'ਕਾਮਾ' ਬਿਰਹ ਵਿਚ ਸੁਕਕੇ ਤੀਲਾ ਹੋ ਗਈ ।

ਸੋਰਠਾ ॥ ਅਧਿਕ ਬਿਰਹਿ ਕੇ ਸੰਗ, ਪੀਤ ਬਦਨ ਕਾਮਾ ਭਈ ।
 ਰਕਤ ਨ ਰਹਿਯੋ ਅੰਗ, ਚਲਿਓ ਮੀਤ ਚੁਰਾਇ ਚਿਤ ॥ ੨੪ ॥
 ਟਾਂਕ ਤੋਲ ਤਨ ਨਾਂ ਰਹਿਯੋ, ਮਾਸਾ ਰਹਿਯੋ ਨ ਮਾਸ ।
 ਬਿਰਹਲ ਕੋ ਤੀਨੋ ਭਲੇ, ਹਾਡ ਚਾਮ ਅਰ ਸ੍ਰਾਸ ॥੨੫॥
 ਅਤਿਕਾਮਾ ਲੋਟਤ ਧਵਨ, ਸਾਧਵਨਲ ਕੇ ਹੇਤ ।
 ਟੂਟੇ ਅਮਲ ਅਫੀਮ ਜਿਉ, ਜਨੁ ਪਸਵਾਰੋ ਲੇਤ ॥ ੨੬ ॥
 ਮਿਲਤ ਨੈਨ ਨ ਵਹਿ ਸਕਤ, ਜਾਨਤ ਪ੍ਰੀਤ ਪਛੰਗ ॥
 ਫੂਟਤ ਬਿਰਹ ਬਿਯੋਗ ਤੇ, ਹੋਮਤ ਅਪਨੋ ਅੰਗ ॥ ੨੭ ॥

ਮਾਧਵਾਨਲ ਹੁਣ ਬਿਕਰਮ ਰਾਇ ਦੇ ਦੇਸ ਪੁਜਾ । ਇਕ ਗੌਰਜਾ ਦਾ
 ਮੰਦਰ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਰਾਜਾ ਰੋਜ ਮਥਾ ਟੇਕਨ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਮਾਧਵਾਨਲ ਨੇ ਮੰਦਰ
 ਵਿਚ ਜਾਕੇ, ਅਜਿਹੀ ਥਾਂ ਤੇ ਇਕ ਦੁਹਰਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਥੇ ਓਹ ਰਾਜਾ ਦੀ
 ਨਜਰ ਪਵੇ । ਦੋਹਰਾ :-

ਜੋ ਨਰ ਰੋਗਨ ਸੋ ਗ੍ਰੰਥੇ, ਤਿਨ ਕੋ ਹੇਤ ਉਪਾਉ ।

ਬਿਰਹਿ ਤ੍ਰਿਦੋਖਨ ਜੋ ਗ੍ਰਸੇ, ਤਿਨ ਕੋ ਕਛੁ ਨ ਬਚਾਉ ॥ ੩੬ ॥

ਰਾਜਾ ਨੇ ਜਦ ਇਹ ਦੁਹਿਰਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤਦ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ
ਦੂਡ ਮੰਗਵਾਇਆ। ਮਾਧਵਨਲ ਨੇ ਆਮਣੀ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਕਹਿ ਸੁਣਾਈ।
ਰਾਜਾ ਉਸਨੂੰ ਕਾਮਕੰਦਲਾ ਲੈ ਦੇਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿਯਾਰ ਹੋਗਿਆ, ਭਾਵੇਂ ਜੁਧ
ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇ। ਸਰਣ ਆਏ ਕੀ ਲਾਜ ਰਖਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ॥

ਦੂਤ ਪਠਾਯੋ ਏਕ ਕਾਮਸੈਨ ਨਿਪੁ ਸੋ ਕਹੋ।

ਕਾਮ ਕੰਦਲਾ ਇਕੈ ਦੈ, ਇਕੈ ਸਭ ਦੇਸ ਉਬਾਰਿਯੋ ॥

ਕਾਮਸੈਨ ਨੂੰ ਸੁਣਕੇ ਬੜਾ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਲਈ
ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ। ਖੁਬ ਜੰਗ ਛਿੜ ਪਿਆ ॥

ਖੰਡੇਲੇ ਬਘਲੇ ਧੰਧਰੇ ਪਛਾਏ। ਗਹਰਵਾਰ ਚੌਹਾਨ ਗਹਲੋਤ ਦੋਹੇ ॥

ਦੁਊ ਓਰ ਤੇ ਸੂਰ ਸੈਨਾ ਉਮੰਗੈ।

ਮਿਲੇ ਜਾਇ ਜਮਨਾ ਮਨੋ ਧਾਇ ਗੰਗੇ ॥ ੪੮ ॥

ਜਦ ਬਹੁਤ ਜੰਗ ਹੋ ਚੁਕੀ ਤਦ ਬਿਕ੍ਰਮ ਨੇ ਕਾਮਸੈਨ ਨੂੰ ਸੁਨਿਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ;
ਦੈ ਬੇਸਵਾ ਇਹ ਬਿਪੁ ਕੋ, ਸੁਨ ਹੋ ਬਚਨ ਅਚੇਤ।

ਬਿਬਾ ਜੁਥਾਵਤ ਕਿਯੋ ਕਟਕ, ਏਕ ਨਟੀ ਕੇ ਹੇਤ ॥ ੫੩ ॥

ਕਾਮਸੈਨ ਵੀ ਅਨਖ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਸਾਮਨੇ ਆਕੇ ਕਿਹਾ
ਕਿ ਆ ਫੇਰ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਈਏ;—

ਝਾਗ ਸੋਹਥੀ ਬ੍ਰਿਣ ਕਰੇ ਤੋ ਤੂ ਬਿਕਰਮ ਰਾਇ ॥

ਬਿਕ੍ਰਮ ਰਾਇ ਨੇ:—ਮਾਰਿ ਕਟਾਰੀ ਰਾਖਿਯੋ ਜੀਯਤ ਰਾਵ ਤਿਹ ਠੌਰ ॥

ਅਤੇ ਜਿੱਤ ਪਾਕੇ:—ਅਥਿਤੀ ਭੇਖ ਸਜ ਆਪ ਨਿਪੁ ਗਯੋ ਬਿਪੁ ਕੇ ਧਾਮ।

ਜਹ ਕਾਮਾ ਲੋਟਤ ਹੁਤੀ, ਲੈ ਮਾਧਵ ਕੋ ਨਾਮ ॥ ੬੧ ॥

ਜਾ ਤੇਇ ਹੈ ਬਚਨ ਤਿਨ ਕਹਿਯੋ। ਮਾਧਵ ਖੇਤ ਹੇਤ ਤਵ ਰਹਿਯੋ ॥

ਸੁਨਤ ਬਚਨ ਤਬ ਹੀ ਮਰ ਗਈ।

ਨਿਪੁ ਲੈ ਇਹ ਖਬਰ ਦਿਜ ਕਰਈ ॥ ੬੨ ॥

ਯਹ ਬਚ ਜਬ ਸੁਨਨ ਸੁਨਿ ਲੀਨੋ। ਪਲਕ ਏਕ ਮਹਿ ਪ੍ਰਾਨਹਿ ਦੀਨੋ ॥

ਜਬ ਕੋਤਕ ਇਹ ਗਇ ਨਿਹਾਰਿਯੋ ।

ਜਨਮ ਮਰਨ ਕਾ ਨਿਹਾਰ ਧਾਰਿਯੋ ॥ ੬੩ ॥

ਚਿਤਾ ਜਗਾਇ ਜਰਨ ਜਬ ਲਾਗਿਯੋ ਤਬ ਬੈਤਾਲ ਤਹਾਂ ਤੇ ਜਾਗਿਯੋ ॥

ਸੀਚ ਅਮ੍ਰਿਤ ਤਿਨ ਦੁਹੁਨ ਜਿਵਾਯੋ ।

ਨਿਪ ਕੇ ਚਿਤ ਕੋ ਤਾਪ ਮਿਟਾਯੋ ॥ ੬੪ ॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਚਰਿਤ੍ਰੇ ਪਾਖਿਆਨੇ ਪੁਰਖ ਚਰਿਤ੍ਰੇ ਇਕਾਨਵੋ ਚਰਿਤ੍ਰ
ਸਮਾਪਤੰ । ਸੁਭੰ ਅਸਤੁ ॥

ਏਸੇ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਬੋਝਾ ਬਦਲ ਕੇ ਆਲਮ ਕਵੀ ਨੇ ਕਿਸਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਨਾਮ 'ਮਾਧਵਾਨਲ ਸੰਗੀਤ' ਰਖਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤੇ ਜੰਗ ਦਾ ਮੌਕਿਆ ਪਾਕੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ 'ਬੀਰ-ਰਸ' ਭਰਿਆ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ 'ਸਿੰਗਾਰ' ਨੂੰ ਭੁਲੇ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਆਲਮ ਨੇ ਜੋ ਆਪ ਚੰਗਾ ਗਵਈਆ ਸੀ 'ਸਿੰਗਾਰ-ਰਸ' ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਕੇ ਨਾਚ-ਰਾਗ ਦੀ ਵਧੀਕ ਉਪਮਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਏਸੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ 'ਗਰਮਾਲਾ' ਬਣਾਈ ਹੈ। ਓਹੋ ਗਰਮਾਲਾ ਹੈ ਜੋ ਬੋਝੇਕੂ ਮਾਮੂਲੀ ਲਫਜ਼ੀ ਫਰਕਾਂ ਨਾਲ ਗਵੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਛੇ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਆਲਮ ਪਹਿਲੇ ਬ੍ਰਹਿਮਣ ਹੰਦਾਸੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਚੰਗਾ ਕਵੀ ਸੀ। ਇਕ ਲਿਲਾਰਨ ਦੇ ਇਬਕ ਵਿਚ, ਸਯਦ ਮੁਹੰਮਦਗੋਸ ਦੀ ਹਥੀਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਲਮ ਉਸਦਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾ ਨਾਂ ਹੈ, 'ਪੰਡਿਤ' ਦੀ ਥਾਂ। ਇਹ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਖ਼ੁਦਾ ਦੀ 'ਹਮਦ-ਓ-ਸਨਾ' ਕਹਿਕੇ ਫੇਰ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਅਤੇ ਚਾਰ ਅਸੁਹਾਬ ਦੀ 'ਮਦਹ' ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫੇਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :-

ਸੰਮਤ ਨਉਸੈ ਇਕਾਨਵਾ ਆਹੀ ! ਕਰਉ ਕਥਾ ਅਬ ਬੋਲਉ ਤਾਹੀ।

ਕਹੋ ਬਾਤ ਸੁਨਹੋ ਸਭ ਲੋਗਾ। ਕਰਉ ਕਥਾ ਸਿੰਗਾਰ ਬਿਓਗਾ ॥

ਕਾਮੀ ਰਸਿਕ ਪੁਰਖ ਜੋ ਸੁਨਹੀ।

ਤੇ ਯਹ ਕਥਾ ਕੈਨ ਦਿਨ ਗੁਲਹੀ ॥

ਕੁਛ ਆਪਨ ਕੁਛ ਪਰਾਕ੍ਰਿਤ ਜੋਟੈ ॥

ਜਥਾ ਸਕਤ ਕੇ ਅੱਛਰ ਜੋਰੈ ॥

ਰਸਕ ਸਿੰਗਾਰ ਬ੍ਰਿਹ ਕੀ ਰੀਤਾ । ਮਾਧਵਨਲ ਕਾਮ ਕੰ ਤਲਾ ਪ੍ਰੀਤਾ ।

ਕਥਾ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤ ਸੁਨ ਕੁਛ ਬੋਰੀ । ਭਾਖਾ ਬਾਂਧ ਚੋਪਈ ਜੋਰੀ ॥

ਵਕਤ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਉਂ ਅਸੀਸ ਦੇਂਦਾ ਹੈ :-

ਜਗਪਤਿ ਰਾਜ ਕੋਟ ਜੁਗ ਕੀਜੈ । ਬਹਿ ਜਲਾਲ ਛਤ੍ਰ ਪਤ ਜੀਜੈ ॥

ਦਿਲੀਪਤ ਅਕਬਰ ਸੁਲਤਾਨ । ਸਪਤਦੀਪ ਸਹਿ ਜਾਂਕੀ ਆਨ ॥

ਸੰਨ ੯੯੧ ਹਿਜਰੀ ਸਨ ਈਸਵੀ ੧੫੮੩ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਅਕਬਰ ਦੇ ਜੋਬਨ ਦਾ ਵੇਲਾ ਸੀ । ਅਕਬਰ ਓਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਫੇਰ ਚੋਦਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਲਾਹੌਰ ਹੀ ਰਿਹਾ ਤੇ ਸੰਨ ੧੫੯੮ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਆਗਰੇ ਗਿਆ । ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਏਸ ਸਾਲ ਤੋਂ ਅੱਠ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ ਬਣਿਆ । ਜੇਕਰ ਇਹ 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਬਾਬੇ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀ ਦੂਜੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਅੰਤ ਪੁਰ ਦਿਤੀ ਸੀ, ਤਦ ਇਹ ਦੂਜੀ ਪੋਥੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਣਨ ਤੋਂ ਸਤ ਅੱਠ ਵਰ੍ਹੇ ਹੀ ਪਹਿਲੇ ਮੁਕੀ ਸੀ । ਜਦ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਪੋਥੀਆਂ ਲੈਣ ਲਈ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਗਏ ਹਨ, ਤਦ ਤਕ ਸਹਸਰਾਮ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਤਾ ਮਰ ਚੁਕੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਹੀ ਇਕੱਲੇ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ ।

ਰਾਗਮਾਲਾ ਬਨਾਣ ਦਾ ਮੋਕਿਆ ਆਲਮ ਇਉਂ ਕਢ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਮਾਧਵਨਲ ਕਾਮਵਤੀ ਦੇ ਰਾਜਾ ਦੇ ਮਹਲ ਸਾਹਮਣੇ ਗਿਆ, ਅੰਦਰ ਮੁਜਰਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਾਮਕੰਦਲਾ ਪਾਤ੍ਰਾ ਨਚ ਤੇ ਰਾ ਰਹੀ ਸੀ । ਮਾਧਵਨਲ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਦਰਬਾਨ ਨੇ ਰੋਕਿਆ । ਇਹ ਬਾਹਰ ਬੈਠਕੇ ਰਾਗ ਸੁਣਨ ਲਗਾ । ਕਾਮਕੰਦਲਾ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਜੋੜੀ ਵਾਲਾ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਖੜੇ ਹਥ ਦਾ ਅੰਗੂਠਾ ਬਨਾਵਟੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਤਬਲੇ ਪੁਰ ਬਾਪ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਫਰਕ ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਮਾਧਵਨਲ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਉਸਤਾਦ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਇਹ ਗਲ ਤਾਂ ਲਈ, ਅਤੇ ਬੋਲਿਆ

ਕਿ ਅੰਦਰ ਬੈਠੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਕਿਹੋ ਮੁਰਖ ਹਨ ਜੋ ਏਸੁਰੀ ਦਾ ਸਬਬ
 ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ। ਦਰਬਾਨ ਨੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਖਬਰ ਕੀਤੀ, ਮਾਧਵਾਨਲ
 ਅੰਦਰ ਸਭਾ ਵਿਚ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਮਾਧਵਾਨਲ ਕਾਮਕੰਦਲਾ ਦੇ
 ਨਾਰ ਤੇ ਰਾਗ ਪੁਰ ਮਸਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਾਮਕੰਦਲਾ ਨੇ ਜਦ ਆਪਣੇ
 ਗੁਣ ਦਾ ਪਾਰਖੂ ਸਭਾ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਡਿਠਾ, ਤਦ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਬੋਰ
 ਲਾਕੇ ਤਰੁੰ ਤਰੁੰ ਦੇ ਰਾਗ ਰਾਗਣੀਆਂ ਵਿਚ ਗੀਤ ਗਾਏ। ਮਾਧਵਾਨਲ
 ਨੇ ਵੀ ਇਕਲੇ ਅਤੇ ਕਾਮਕੰਦਲਾ ਨਾਲ ਮਿਲਥੇ ਗਾਵੇਂ। ਉਹਨਾਂ ਰਾਗ
 ਰਾਗਣੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮਾਂ ਦੀ ਇਕ ਮਾਲਾ ਆਲਮ ਕਵੀ ਨੇ ਬਣਾਈ ਹੈ,
 ਜੋ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਰਾਗਮਾਲਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ
 ਹੈ, ਬੌੜੇ ਛੋਟੇ ਲਫੜੀ ਫਰਕ ਜੋ ਹਨ, ਓਹ ਸਜੇ ਹਥ ਦੇ ਫਾਲਮ ਵਿਚ
 ਦਿਤੇ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਮੁਟੇਰੀ ਗਲਤੀ ਹੈ, ਓਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ
 ਹੈ, ਆਲਮ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਰਾਗਮਾਲਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਕੁਝ ਲਫੜਾਂ ਪਰ
 ਅਸਾਂ ਚਰਖੜੀਆਂ ਪਾ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ, ਕੋਈ ੪੦ ਕੁ। ਇਹ ਲਫੜ ਉਸ
 ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਭਾਗ ਹਨ ਅਤੇ ਕਾਮਕੰਦਲਾ ਤੇ ਮਾਧਵਾਨਲ ਵੱਲ ਸੰਕੋਤ
 ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਮਾਧਵ ਨਲ ਸੰਖੀਤ ਵਿਚੋਂ

ਜਿਸ ਤਰੁੰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ
ਮੁਕਾਬਲੇ ਦਾ ਲਫੜ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਰਾਗ ਏਕ ਸੰਗ ਪੰਚ ਬਰੰਗਨ
 ਸੰਗ ਅਲਾਪਹਿ ਆਠਉ ਨੰਦਨ।
 ਪ੍ਰਥਮੇ ਰਾਗ ਭੋਰਉ ਵੈ + + ਕਰਹੀ।
 ਪੰਚ ਰਾਗਣੀ ਸੰਗ + ਉਚਰਹੀ।
 ਪ੍ਰਥਮ ਭੋਰਵੀ ਬਿਲਾਵਲੀ।
 ਪੁਨਿਆ ਕੀ + ਗਾਵਹੀ ਬੰਗਲੀ
 ਪੁਨ ਅਸਲੇਖੀ ਕੀ ਭਈ + ਬਾਰੀ
 ਇਹ ਭੋਰਉ ਕੀ ਪਾਂਚੋਂ ਨਾਰੀ

ਗਾਵਹਿ
ਪੁਨਿ

ਪੰਚਿਮ ਹਰਿਖ ਦਿਸਾਖ ਸੁਨਾਵਹਿ +	ਪੰਚਮ ਹਰਖ
ਬੰਗਾਲਾ ਮਧੁ ਮਾਧਵ + ਗਾਵਹਿ ॥ ੬੩ ॥	ਬੰਗਾਲਮ
ਲਲਿਤ ਬਿਲਾਵਲਿ + ਗਾਵਹੀ	ਲਲਤ ਬਿਲਾਵਲ.....
ਅਪਨੀ ਅਪਨੀ ਭਾਂਤਿ ।	ਅਪੁਨੀ ਅਪੁਨੀ
ਆਠ ਪੁਤ੍ਰ ਭੋਰਉ ਕੇ + ਗਾਵਹਿ	ਅਸਟ ਪੁਤ੍ਰ ਭੋਰਵ
ਗਾਇਨ + ਪਾਤ੍ਰਿ* ।	ਗਾਇਨ ਪਾਤ੍ਰ੦
ਦੁਤੀਆ ਮਾਲਿ ਕਉਸਕ + ਅਲਾਪਹਿ	
ਸੰਗ ਰਾਗਨੀ ਪਾਂਚੇ + ਬਾਪਹਿ ।	ਸੰਗਿ ਪਾਂਚਉ
ਗੋਡਕਰੀ ਅਰ ਵੇਵ ਕੰਧਾਰੀ ।	ਗੰਧਾਰੀ
ਗੰਧਾਰੀ ਸੀਹੁਤੀ + ਉਚਾਕੀ ।	
ਧੰਨਾਸਰੋ ਏ ਪਾਂਚੇ + ਗਾਈ ।	ਪਾਂਚਉ
ਮਾਲਕੋਸ ਰਾਗ ਸੰਗ ਲਾਈ ।	ਮਾਲ ਰਾਗ ਕਉਸਕ
ਮਾਰੂ ਮਸਤ ਅੰਗ ਮੋਵਾਫਾ ।	
ਪ੍ਰਬਲ ਚੰਡ ਕਉਸਕ + ਉਭਾਰਾ ।	
ਕੋਖਟ ਅਉ ਭਉਰਾਨਦ + ਗਾਏ ।	ਖਉਖਟ
ਮਾਲਕਉਸ ਰਾਗ	
ਸੰਗ + ਲਾਏ ॥੬੫॥	ਅਸਟ ਮਾਲਕਉਸਕ ਸੰਗ ਲਾਏ ।
ਪੁਨ + ਆਯੇ ਹਿੰਡੋਲ ਘੰਚ ਨਾਰ	
ਸੰਗ ਅਸਟ ਸੁਤ ।	ਪੁਨਿ ਆਇਉ ਹਿੰਡੋਲ, ਨਾਰਿ ਸੰਗਿ
ਓਠੈ ਸੁ ਤਾਨ ਕਲੋਲ	
+ ਗਾਵਹਿ + ਤਾਲ + ਮਿਲਾਇਕੇ । ਓਠਹਿ ਤਾਨ...ਗਾਇ ਤਾਰ-	
ਤਿਲੰਗੀ ਵੇਵ ਕਰੀ ਆਈ੦ ।	ਮਿਲਾਵਹੀ ।
ਬਸੰਤੀ ਸਿੰਧੂਰ ਸੁਹਾਈ੦ ।	
ਸਰਸ ਅਹੀਰੀ ਲੈ ਭਾਰਜਾ ।	

*ਗਾਇਨ ਪਾਤ੍ਰਿ ਰੰਭੀ, ਚਾਉਠ ਵਾਠੀ ਕਚਨੀ ।

ਸੰਗ + ਲਾਈ ਪਾਂਚੋ ਆਰਜਾ ।†
 ਸੁਰਮਾਨੰਦ ਭਾਸ ਕਰ ਠਆਏ ।
 ਚੰਦ੍ਰ ਬਿੰਬ ਮੰਗਲਨਿ ਠਸੁਹਾਏ । ਵੰਦੁ ਬਿੰਬ ਮੰਗਲਨ
 ਪੰਚ ਬਾਨ ਅਉ ਆਹਿ ਬਿਨੋਦਾ । ਸਰਬ ਬਾਨ
 + ਗਾਵਹਿ ਸਰਸ ਬਸੰਤ ਕਮੋਦਾ ।
 ਅਸਟ ਪੁਤ੍ਰ ਮੈਂਝ ਕਹੇ ਸਵਾਰੀ ।
 ਪੁਨਿ + ਆਈ ਦੀਪਕ ਕੀ ਬਾਰੀ ॥ ੬੭ ॥
 ਕਾਲੇਖੀ ਪਟਮੰਜਰੀ ਟੋਡੀ ਕਹੀ + ਅਲਾਪਿ । ਕਾਵਲੀ, ਅਲਾਪਿ
 ਕਾਮੋਦੀ ਅਓ ਗੁਜਦੀ
 ਸੰਗਿ ਦੀਪਕ ਕੇ ਬਾਪ + ॥ ੬੮ ॥ ਸੰਗ ਬਾਪਿ
 ਕਾਲੰਗਨ ਕੁੰਤਲ ਅਉ ਟਾਮਾ । ਕਾਲੰਕਾ
 ਕਮਲ ਕੁਸਮ ਪੰਚਨ ਕੇ ਨਾਮਾ । ਚੰਪਕ ਕੇ ਨਾਮਾ wrong
 ਗਉਰਾ + ਅਉ ਕਾਨਰਾ + ਕਲਿਆਨਾ । ਕਲਾਨਾ wrong
 ਅਸਟ ਪੁਤ੍ਰ ਦੀਪਕ ਕੇ ਜਾਨਾ ।
 ਸਭਿ + ਮਿਲਿ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਵੈ + ਗਾਵਹਿ ।
 ਪਾਂਚੋ ਬੰਗ ਬਰੰਗਨ ਲਾਵਹਿ + ।
 ਬੋਰਾਟੀ ਕਰਨਾਟੀ ਧਰੀ ਬੋਰਾਟੀ
 ਗੋਰੀ ਗਾਵਹਿ ਆਸਾ ਵਰੀ ਗਵਰੀ
 ਪੁਨਿ ਪਾਛੈ ਸਿੰਧਵੀ ਅਲਾਪੀ + ਤਿਹ ਪਾਛੈ ਸਿੰਧਵੀ
 ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਸੰਗ ਪਾਂਚੋ ਬਾਪੀ ॥ ੬੯ ॥ ਸਿਉ ਪਾਂਚਉ
 ਮਾਲਵ ਸੰਗਰ ਸਾਗਰਾ
 ਅਉਰ ਗੋਡ ਗੰਭੀਰ । ਸਾਲੂ ਸਾਟੰਗ wrong

† ਆਰਜਾ - ਆਰਜਾ, ladies
 ਝੰਝੰਝ ਕਹੇ ਇਹ ਆਲਮ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਆਠ ਪੁਤ੍ਰ ਸਿਰੀ ਰਾਗਕੇ ਗੁੰਡ ਕੁੰਭ ਹਸੀਰ ॥ ੮॥ ਖ਼ੀ
 ਖਸਟਮ ਮੇਘ ਰਾਗ ਵੈ ਗਾਵਹਿ + ।
 ਪਾਂਚੇ ਮੰਗ ਬਰੰਗਨ ਲਾਵਹਿ + । ਪਾਂਚਉ ਸੰਗਿ
 ਸੋਰਠ ਗੋਡ ਮਲਾਰੀ ਧੁਨੀ ।
 ਪੁਨਿ ਗਾਵਹਿ ਆਸਾ ਗੁਨਗੁਨੀ + ।
 ਉਚੇ । ਸਰ ਸੁਹਵੀ ਕੀਨੀ + । ਸੂਹਉ ਪੁਨਿ wang
 ਮੇਘ ਰਾਗ ਸੋ ਪਾਂਚੋ ਚੀਨੀ । ਸਿਓ ਪਾਚਉ
 ਬੈਰਾਧਰ ਗਜਧਰ ਕੇਦਾਰਾ ।

ਜਲਧਰ ਅਓ ਨਟ ਜਬਲੀ ਧਾਰਾ ਜਬਲੀਧਰ ਨਟ ਅਉ ਜਲ ਧਾਰਾ
 ਪੁਨਿ ਗਾਵਹਿ + ਸੰਕਰ ਅਓ ਸਿਆਮਾ ।
 ਮੇਘ ਰਾਗ ਪਤਲਨ ਕੇ ਨਾਮਾ ॥ ੯੧ ॥
 ਖਸਟ ਰਾਗ ਉਨ ਗਾਇਆ ਸੰਗਿ ਰਾਗਨੀ ਤੀਸ
 ਸਭੈ ਪੁਤਰ ਰਾਗਨ ਕੇ ਅਠਾਰਹ ਦਸ ਬੀਸ ॥ ੯੨ ॥

ਇਹ ਦਿਸ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਮਾਧਵਾਨਲ ਸੰਗੀਤ' ਦੀ ਰਾਗਮਾਲਾ ਅਤੇ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਛੇ ਦਿਤੀ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਇਕ ਹੀ ਚੀਜ਼ ਹਨ, ਮਾਮੂਲੀ ਹਿਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਫ਼ਕ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਉੱਤੇ ਹੈ । ਜਿਥੇ ਜ਼ਰਾ ਮੋਟਾ ਫ਼ਟਕ ਹੈ, ਓਥੇ ਗਰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਿਤੀ 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਦਾ ਲਫਜ਼ ਗਲਤ ਹੈ, ਜਿਕੁਰ ਚੰਪਕ, ਕਲਾਨਾ, ਸੂਹਉ ਸਾਲੂ (ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਮਾਲੂ ਮਾਲਵ ਦਾ ਵਟਿਆ ਰੂਪ) ਕੋਈ ਚਾਲੀ ਕੂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਉਪਰ ਅਸਾਂ ਚਰਖੜੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਪੰਜ ਥਾਂ ਹੇਠਾਂ ਲੀਕਾਂ ਪਾਈਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਤਾਂ ਅਟਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਬਿੰਦੀ । ਇਹ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਕਾਮਕੰਦਲਾ ਵੇਸਵਾ (ਗਾਇਣ ਪਾਤ੍ਰਿ ਜਾਂ ਪਾਤ੍ਰਾ) ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨਾਲ ਸੰਗਲੀ ਵਤ ਪਰੋਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਕਿਰਿਆ ਪਦ ਭੂਤਕਾਲ ਵਿਚ ਹਨ (in Past Tense) ਰਾਗਮਾਲ ਬਨਾਣ ਵਾਲਾ ਸਾਫ਼ ਕਹਿ

ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਸਤ ਪਤ੍ਰ ਮੈਂ ਕਹਿ ਸਵਾਰੀ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗਲਾਂ ਇਕ ਚਲਦੀ ਕਹਾਨੀ ਵਿਚ ਵੁਕਵੀਆਂ ਬਠਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਟੂ ਗੁੰਬ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਹੇਠਾਂ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਉਪਦਲੀ ਮਾਲਾ ਵਿਚੋਂ ਢੰਡਕੇ ਲਭਨੇ ਪੈਨਗੇ, ਕੁਝ ਨਾਮ ਦੋਰਾਸੀ ਨਾਮਾਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਮੁਕੰਮਲ ਫ਼ੋਹਰਿਸਤ ਵਿਚ ਆਏ ਭੀ ਨਹੀਂ, ਰਾਗ ਤਾਂ ਏਹਨਾਂ ਚਉਰਾਸੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ, ਸੋ ਨਾ-ਆਏ ਨਾਮ ਕਿਸੇ ਰਾਗਨੀ ਜਾਂ ਪੁਤ੍ਰ-ਰਾਗ ਦੇ ਦੂਜੇ ਨਾਮ ਹੋਣਗੇ। ਗੋਇਆ ਗੁੰਬ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਬਣਣ ਵੇਲੇ ਇਹ 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਾ ਓਹਨਾਂ ਨੇ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਦੋਂਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਵੰਡ classification ਵਰਤੀ ਹੈ। ਜਿਸਨੇ 'ਮਾਧਵਾਨਲ ਮੰਗੀਤ' ਵਾਲੀ ਚਾਗਮਾਲਾ ਪਿਛੋਂ ਗੁੰਬ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਨਕਲ ਕੀਤੀ, ਉਸਨੇ ਇਹ 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਕਿਸੇ ਨਕਲ ਤੋਂ ਲਈ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਜ਼ਬਾਨੀ ਸੁਣਕੇ ਲਿਖੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗਲਤੀਆਂ ਪੈ ਗਈਆਂ।

ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਕੇ ਇਹ ਦਸ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਸ ਬੀੜ* ਵਿਚ ਇਹ ਪਹਿਲੋਂ ਪਹਿਲ ਲਿਖੀ ਗਈ, ਪਰ ਸਾਡੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਦੇਖੀਆਂ ਹਨ, ਓਹਨਾਂ ਸਭ ਵਿਚ ਇਹ ਰਾਗਮਾਲਾ, ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਅਤੇ ਓਹਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ (ਸਿਵਾਇ ਜਿਆਹੀਂ ਕੀ ਬਿਧੀ ਦੇ) ਪਿਛੋਂ ਘਤੇ-ਕੋਰੇ ਕਾਗਜਾਂ ਪੁਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਕਰਕੇ 'ਹਕੀਕਤ ਰਾਗ ਮੁਕਾਮ' ਲਿਖੇ ਜਾਨ ਤੋਂ ਵੇਰ ਪਿਛੋਂ ਅਤੇ 'ਹਕੀਕਤ ਰਾਗ ਮੁਕਾਮ' ਗੁੰਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਣਨ ਤੋਂ ਕੋਈ ਪੌਣੀ ਸਦੀ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪਿਛੋਂ

*ਕੀ ਬੀੜਾਂ ਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਕਿ
 - 13 ਬੀੜਾਂ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਜਾਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।
 *ਤਾਂਵੇਂ ਇਹ ਭੀ ਕੋਈ ਬਰ੍ਹਰੀ ਗਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਕ ਦੋ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ
 ਮੈਂ 'ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧੀ' ਰਾਗਮਾਲਾ ਨਾਲ ਪਹਿਲ ਲਿਖੀ ਦੇਖੀ ਹੈ।

ਲਿਖੀ ਗਈ ।

ਇਹ ਆਪ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਰਾਗਮਾਲਾ ਵਿਚ ਛੇ ਨਾਮ ਮੁਖ ਰਾਗਾਂ, ਭੈਰਉ, ਮਾਲਕਉਸ, ਹਿੰਡੋਲ, ਦੀਪਕ, ਸਿਰੀ ਅਤੇ ਮਿਘ ਦੇ ਦੋਕੇ ਹਰੇਕ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਪੰਜ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਜਾਂ ਰਾਗਨੀਆਂ ਅਤੇ ਅਠ ਅਠ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਜਾਂ ਛੋਟੇ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਕੁਲ ਚੌਦਸੀ ਨਾਮ । ਏਸਦੇ ਟਾਕਰੇ ਪੁਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਤੀਹ ਨਾਮ ਹੀ ਰਾਗ ਰਾਗਨੀਆਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੈਣ ਨਾਲ ਇਕ ੩੧ਵਾਂ ਰਾਗ 'ਜੈਜੈਤੀ' ਵਧ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਹੇਠਾਂ ਖਾਲੀ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਨਾਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਹੀ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਇਕੱਤੀ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨੌਂ ਨਾਮ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਵਿਚ ਆਏ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਬਾਕੀ ਜੇਹੜੇ ਹਨ ਓਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਫ ਦੋ ਨਾਮ 'ਭੈਰਉ' ਤੇ 'ਸਿਰੀ' ਹੀ ਮੁਖ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਓਹ ਭੀ ਉਲਟੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ, ਹੋਰ ਸਭ ਰਾਗਨੀਆਂ ਤੇ ਛੋਟੇ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹਨ । ਸੋ ਪ੍ਰਤਖ ਹੈ ਕਿ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਰਾਗਾਂ ਪੁਰ ਨਿਟਭਰ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਏਸਨੂੰ ਅੰਦਰਲੇ ਰਾਗਾਂ ਨਾਲ ਤਰਤੀਬ ਜਾਂ ਗਿਨਤੀ ਕਦੇ ਕੋਈ ਭੀ ਸਾਂਝ ਹੈ । ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਤਤਕਰਾ ਮੁਢ ਵਿਚ ਆ ਹੀ ਚੁਕਾ ਹੈ ।

(ਅ) ਰਾਗਮਾਲਾ ਦਾ ਪਾਠ

ਬਗੜੇ ਦੀ ਗਲ ਤਾਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਠ ਕਦੇ ਸਮੇਂ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਨੂੰ ਪਾਠ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਜਾਂ ਨਾ ਕਦਨ ਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਬਗੜਾ ਪਿਛੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਬਣੇ ਦੋ ਗ੍ਰੰਥ ਆਪੋ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਉਲਟ ਪਖ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ' ਜੋ ਧੀਰ-ਮਲੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ੇਰ-ਅਸਰ ਬਣੀ ਕਿਤਾਬ ਹੈ, ਓਹ ਤਾਂ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ

ਰਾਗਮਾਲਾਂ ਨੂੰ ਪਾਠ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰੋ, ਪਰ ਭਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜੋ ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਤੇ ਸਨ, ਪਰ 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ' ਦੇ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਵਾਂਗ ਚਤੁਰ ਅਤੇ ਸ਼ੱਕੀ ਚਲਣ ਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਸਿਧੇ ਸਾਦੇ ਭਲੇ ਪੁਰਖ ਸਨ, ਉਹ ਰਾਗਮਾਲਾ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਮਾਲਮ ਕਵੀ ਦੀ ਬਨਾਈ ਮਨਦੇ ਹਨ ਅਤੇ 'ਮਾਧਵਾਨਲ ਸੰਗੀਤ' ਵਿਚੋਂ ਲਈ ਗਈ ਦਸਦੇ ਹਨ।

ਹੈਸੀ ਤਾਂ 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਪਰ ਸਦਾ ਸੋ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੇ ਦੇ ਕੁਝ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਇਸਨੂੰ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਜਿਹੀ ਮਿਲ ਗਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਕ ਅਧੀ ਬੀੜ ਅਜਿਹੀ ਭੀ ਦੇਖੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿ ਬਾਕੀ ਸਭ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਸਿਰਫ਼ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਹੀ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਇਸਦੇ ਕੁਝ ਕਾਰਣ ਸਨ। ਵੱਡ ਕਾਰਣ ਤੇ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਲੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਦਾਅਵਾ, ਕਿ ਉਹ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਹਥੀਂ ਲਿਖੀ ਆਦਿ-ਬੀੜ ਹੈ, ਆਮ ਨੇ ਮਨ ਲਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਏਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਇਕ ਅੰਕਵਾਲਾ numbered ਕੋਰਾ ਪੜ੍ਹਾ ਛੱਡਕੇ ਫੇਰ ਇਕ ਅੰਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ unnumbered ਪੜ੍ਹੇ ਪੁਰ ਪਹਿਲੇ ਰਾਗਮਾਲਾ ਹੀ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਅਤੇ 'ਹਕਾਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵਨਾਭੀ ਕੀ' ਆਦਿ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਪਿਛੋਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਬੜੀ ਬਾ-ਰੁਖ਼ ਪਾਰਟੀ ਇਸ ਸ਼ਿਅਾਲ ਦੇ ਫੈਲਾਨ ਅਤੇ ਮਨਵਾਨ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਜ਼ਾਤੀ ਫਾਇਦਾ ਦੇਖਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਹੋਰ ਸਬਬ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੁਢ, ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਇਕ ਬੇਰਸ ਜਿਹੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਏ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਨਾਮਾਂ ਦੀ ਫ਼ੈਹਰਿਸਤ ਸੀ, ਅਤੇ ਰਾਗ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਕਿਸੀ ਮੰਨੀ ਪ੍ਰਮੰਨੀ ਤਰਤੀਬ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਰਾਗ ਤੇ ਰਾਗਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਮੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਜੇ 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ' ਵਿਚ ਵਰਤੀਆਂ ਉਪਮਾਂ ਦੁਹਰਾਉਣ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੋਵੇ, ਤਦ

‘ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਥ ਪਿਤਾ, ਅਤੇ ਪੂਤਮਾਤ ਕਰਹੋਂ ਇਕ ਠਾਰੇ’। ਏਸਦੇ ਉਲਟ ‘ਰਾਗਮਾਲਾ’ ਇਕ ਚੰਗੇ ਰਾਗੀ ਤੇ ਕਵੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਛੇ ਮੁਖ ਰਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਤੀਹ ਵਾਗਣੀਆਂ (ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ) ਅਤੇ ੪੮ ਛੋਟੇ ਰਾਗਾਂ (ਪੁਤ੍ਰਾਂ) ਦੇ ਨਾਮ ਛੰਦਾਬੰਦ ਕਰਕੇ ਸਾਇੰਟਿਫਿਕ ਢੰਗ ਪੁਰ ਇਕ ਸੰਦਰ ਮਾਲਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਤੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਹ ਸੀ ਭੀ ਇਕ ਸਾਇੰਟਿਫਿਕ ਵੰਡ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਹਿੰਦ ਦੇ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮਾਣੇ ਰਾਗ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਮਾਹਿਰਾਂ ਤੇ ਉਸਤਾਦਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਏਸ ਮਾਲਾ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਕੰਠ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਰਾਗੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਗਾਉਣ ਵਿਚ ਏਸਤੋਂ ਚੰਗੀ ਮਦਦ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰ ਭੀ ਹੈ। ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਚੰਗੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਨ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਛੇ ਅੰਗ ਲਯੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ:—ਸ਼ਿਕਸਾ ਵਯਾਕਰਣ, ਨਿਰੁਕਤ (ਨਿਘੰਟੂ), ਜਯੋਤਿਸ਼, ਕਲਪ ਅਤੇ ਛੰਦ। ਇਹ ਛੇ ਵੇਦ ਦੇ ਅੰਗ ਜਾਂ ‘ਵੇਦਾਂਗ’ ਅਖਵਾਂਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਵੇਦ ਨਾਮ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ (ਵੇਦ-ਅੰਤ) ਸਮੇਤ ਵੇਦ ਹੀ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਗਾਯਣ ਲਈ ਮੁਖ ਗਲ ਜਾਗ ਸੀ। ਤਾਂਤੇ ‘ਰਾਗਮਾਲਾ’ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇ ਸਕਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਵੇਦਾਂ ਨਾਲ ਲਗਾ ‘ਛੰਦ’। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਗਮਾਲਾ ‘ਗ੍ਰੰਥ-ਅੰਗ’ ਬਣ ਗਈ।

ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੇਲੇ ‘ਅਖੰਡ ਪਾਠ’ ਕਰਨ ਦਾ ਰਵਾਜ ਤੁਰ ਪਿਆ, ਤਦ ‘ਰਾਗਮਾਲਾ’ ਦੇ, ਜੋ ‘ਗ੍ਰੰਥਾਂਗ’ ਮਨ ਲਈ ਗਈ ਸੀ, ਬਾਕੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲਾਕੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਉਠ ਖੜਾ ਹੋਇਆ। ਫਰਕ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਵੇਦਾਂਗਾਂ ਦਾ ਪੜ੍ਹਨਾ ਪੰਡਿਤਾਂ ਦੇ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਨ ਦੇ ਮਤਲਬ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਸੀ, ਅਤੇ ਏਧਰ ‘ਰਾਗਮਾਲਾ’ ਦਾ ਪੜ੍ਹਨਾ ਇਕ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਕੇ ਸੀ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਮਝਨ ਜਾਂ ਠੀਕ ਗਾਉਣ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੂਰੇ ਪਾਠ ਨੂੰ, ‘ਅਖੰਡ’ ਹੋਵੇ ਕਿ

‘ਸਪਤਾਹਕ’ ਜਾਂ ‘ਖੁੱਲਾ’*, ਅਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਸਭ ਵਲਵਾਤਾ, ਅਤੇ ਮੁਰਾਦਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਣ ਦਾ ਜ਼ਰੀਆ ਮਨ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਸੋ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਅਖਰ ਛੁਟਨਾ ਮਾੜਾ ਅਤੇ ਮਹਾਂ ਪਾਪ ਗਿਣਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਮੂਧੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਰਾਗਮਾਲਾ ਨੂੰ ਵੀ ਭੋਗ ਪਾਨ ਵੇਲੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਾਠ ਦਾ ਫਲ ਨਿਰਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸੁਣਦੇ ਸਰਬ ਲਾਹੇਵੰਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਭਾੜੇ ਦੇ ਪਾਠੀ ਰਖਕੇ, ਪਾਠ ਕਰਾਨ ਵਾਲੇ ਦੀਆਂ ਸਭ ਭਾਉਣੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਮੰਦੀਆਂ, ਪਾਪ ਦੀਆਂ, ਪੁਨ ਦੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਛੇਕੜ ਪੁਰ ਪਹੁੰਚਕੇ ਜਦ ਪਾਠੀ ਅਖੀਰ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸਤਰਾਂ, ‘ਖ਼ਸਟ ਰਾਗ ਉਨ ਗਾਏ’ ਪੜ੍ਹਨ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਇਸੜੀਆਂ ਮਰਦ ਭੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਈਸਾਈ ਲੋਗ ‘ਆਮੀਨ’ ਕਰਨ ਵਿਚ ਪਾਦਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲਦੇ ਹਨ। ਸਮਝਦਾਰ ਲੋਕ ਏਸ ਨਵੀਂ ਚਲੀ ਕੁਰੀਤੀ ਦੇ ਉਲਟ ਵਾਵੈਲਾਂ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਥੇ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਹੋਵੇ, ਓਥੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕੀਹ ਵਟਕ ਸੀ। ਗਰਜ਼ਾਂ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਏਹਨਾਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋਇਆਂ ਟੋਟੀ ਚਲਦੀ ਸੀ, ਓਹ ਇਸ ਕੁਰੀਤੀ ਦੇ ਜ਼ਾਰੀ ਰਖਣ ਲਈ ਤਤਪਰ ਸਨ। ਚੁਨਾਂਚਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੰਤ ਰਾਗਮਾਲਾ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਆਪਣੇ ਜੋਰਾਂ ਪੁਰ ਸੀ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਪੁਜਾਰੀ ਆਦਿ ਲੋਕ ਸਨ, ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਥੋੜੇ ਕੁਝ ਸਮਝਦਾਰ ਸਿਖ। ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਦਾ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਤਖ਼ਤ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗਾ ਦਾ ਇਕ ਪੁਜਾਰੀ ਸੀ, ਓਹ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :-

ਪਾਵੇ ਭੋਗ ਰਾਗਮਾਲਾ ਪੜ੍ਹ।

*ਹੁਣ ਇਕ ਹੋਰ ਕਿਸਮ ਦਾ ਪਾਠ ਨ ਲਿਆ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ‘ਸਮਪਟ ਪਾਠ’ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਏਸ ਪਰ ਖਰਚ ਚੋਖਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ‘ਅਕਲ ਦੇ ਅਨੁਆਂ ਤੇ ਗੱਦ ਦੇ ਪੁਰਿਆਂ’ ਦਾ ਕੋਈ ਖ਼ਾਲ ਨਹੀਂ ਪੰ ਗਿਆ।

ਛਿਨ ਮਹਿ ਪਾਪ ਜਾਹਿ ਤਾਂਕੇ ਸੜ ॥

ਦੋਹਿਰਾ । ਧਾਰ ਪ੍ਰੇਮ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕਾ ਪਾਠ ਕਰੈ ਮਨ ਲਾਇ ।

ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਪੜ੍ਹ ਪ੍ਰੇਮ ਸੋ ਭੋਯ ਜਪੁਜੀ ਤੇ ਪਾਇ ॥ ੪੧੫ ॥

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੁਜਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ
ਅਤੇ ਕਵੀ ਸਨ, ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :-

ਲਿਖੇ ਸਮਸਤ ਸਵਯੇ ਸੋਊ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਹਿਬ ਕੇ ਮਾਹਿ ।

ਅੰਤ ਸਰਬਕੇ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਮੁਦ੍ਰਿਤ ਮੁਹਿਰ ਲਗੀ ਜਾਨ ਵਾਹਿ ॥

ਭੋਯ ਸਕਲ ਬਾਣੀ ਕੋ ਪਾਯਹੁ ਮਹਿਮਾ ਜਿਸਕੀ ਕਹੀ ਨ ਜਾਇ ।

ਭਵਜਲ ਭੈਤਵ ਕੋ ਜਹਾਜ ਬਡ ਪ੍ਰਭੁ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਪਾਰ ਪਰਾਇ ॥੩੯॥

‘ਰਾਗਮਾਲਾ’ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕੀ ਕ੍ਰਿਤ ਨਹਿ ਹੈ,

ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਲਗ ਗੁਰ ਬੈਨ ।

ਇਸ ਮੇ ਰਹਿ ਸੰਸੇ ਕੁਛ ਕਰਅਹਿ, ਜੇ ਸੰਸੇ ਅਵਲੋਕਹੁ ਨੇਨ ।

‘ਮਾਧਵਨਾਲ’ ਆਲਮ ਕਵੀ ਕੀਨਸਿ,

ਤਿਸ ਮਹਿ ਨ੍ਰਿਤਕਾਰੀ ਕਰਿਤੈਨ ।

ਰਾਗਨੀ ਨਾਮ ਗਿਨੈ ਤੰਹਿ, ਯਾਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਕ੍ਰਿਤ ਨ ਹੋਨ ॥੪੦॥

ਇਹ ਸੁਧ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ, ਇਹ ਗੁਰੂ ਕੇ ਕਿਧੋ ਸਿਖ ਕਹੂ ਲਿਖ ਦਾਨਾ

ਰਾਗ ਨਾਮ ਸਭ ਜਾਨਹਿ ਰਾਗੀ, ਇਹ ਕਾਰਣ ਲਿਖ ਦਈ ਪ੍ਰਬੀਨਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਿਰਾ, ਹਰਿ ਕੇ ਬਿਨ ਸੰਤਨ ਮਹਿਮਾ ਬਿਨ ਕਹਿ ਬੀਨ ।

ਭਯੋ ਮਹਦਫਲ ਪਠਬੇ, ਸੁਨਬੇ,

ਲਿਖਬੇ, ਗੁਨਬੇ ਚਹੈ ਸੁ ਲੀਨ ॥ ੪੧ ॥

ਤਦ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ ਇਹ ਵਾਦ ਵਿਵਾਦ ਹੁੰਦਾ ਚਲਾ ਆਇਆ
ਹੈ, ਅਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਨੀਵਾਂ ਵੀ ਅਖਵਾਂਦਾ ਆਇਆ ਹੈ। ਵਿਚ
ਵਿਚ ਬਹਿਸ ਜ਼ੋਰ ਪਕੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੰਨ ੧੯੧੭-੧੮ ਵਿਚ ਇਹ

† ਇਹ ਵਾਕ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕਢਾਏ ਹਨ, ਅਤੇ ਰਾਗ ਮਾਲਾ
ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਸਿਆ ਹੈ ।

ਚਰਚਾ ਕੋਈ ਵਰ੍ਹਾ ਭਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਏਸ ਲੰਮੀ ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਰਾਗਮਾਲਾ ਪੜ੍ਹਨੀ ਕਿਉਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਏਸਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਕੀ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਦੁਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਲੋਂ ਏਸ ਗਲ ਤੇ ਖਰਚ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਰਾਗਮਾਲਾ ਫਲਾਨੀ ਫਲਾਨੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਫਲਾਨੀ ਫਲਾਨੀ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਵਿਤੰਡਾ ਵਾਦ ਦਾ ਦਸਤੂਰ ਹੈ, ਪਖੀਆਂ ਨੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗਲਤ ਬਿਆਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਰੱਜਕੇ ਖੂਠ ਬੋਲੇ ਤੇ ਲਿਖੇ, ਅਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਲ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਕੇ ਗੁਰੂ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਧਾਈ। 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ' ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਵਿਚ 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੀ ਰਚੀ ਦਸਿਆ, ਜਦ ਸਵਾਲ ਹੋਇਆ ਕਿ ਫੇਰ ਨਾਲ 'ਮਹਲਾ ਪ' ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ, ਤਦ ਏਸ ਟੀਚੇ ਤੋਂ ਟਲਕੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਬਨਾਈ ਸੀ, ਅਦਬ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਵੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਅਤੇ ਰਸਾਲਿਆਂ ਦੇ cuttings ਜੋ ਮੈਂ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕਠੇ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਜਦ ਮੈਂ ਹੁਣ ਦੇਖੇ ਹਨ, ਤਦ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰ ਚੰਗਿਆਂ ਦੀ ਵੀ ਏਸ ਮਜ਼ਹਬੀ ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਮਤ ਮਾਰੀ ਗਈ ਸੀ।

ਮੈਂ ਏਸ ਚਰਚਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਆ, ਪਰ ਜਦ ਇਕ ਅਜੀਜ਼ ਨੇ ਚਿਠੀ ਵਿਚ ਸਿਧਾ ਸਵਾਲ ਪੁਛ ਭੇਜਿਆ, ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਇਕ ਚਿਠੀ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖੀ। ਇਹ ਚਿਠੀ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਿਛੋਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਅਖਬਾਰ 'The Sikhs & Sikhism, ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ੨੩ ਜਨਵਰੀ ੧੯੧੮ ਨੂੰ ਨਿਕਲੀ ਸੀ। ਅਖਬਾਰ ਵਿਚੋਂ ਸੰਦੇਪ ਹੇਠਾਂ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

THE RAGMALA

We publish below an important cutting from a private correspondence, which passed between two Sikh gentlemen and a copy of which has been sent to us. Its clear-set arguments make comment superfluous. It is time that this harmful controversy should cease, and our energies be directed to more useful work.....(Editor)

"On the question of Ragmala, I am afraid I do not agree with you. Ragmala is one of about half-a-dozen apocryphal pieces and memoranda which found their way to the sacred volume through the carelessness of unthinking ancient scribes. Several of the hymns, thus added, are almost certainly the compositions of the First and Fifth Gurus, as clearly stated therein. They breath the same spirit, their diction and style, and the moral and religious lessons they teach, are the same as found in the hymns of the Granth Sahib itself. The same however, can not be said of the Ragmala. No amount of specious argumentation or sophistry, such as has been indulged in by the *Khalsa Smachar*, can prove it to be either composed by the Guru, or copied into the Granth Sahib under his authority. All your best scholars, ancient and modern, who have studied the question, are agreed on this point. The 'Ragmala' is clearly and unmistakably, an excerpt from

'Madhavanal Sangit', where it fits in the plot of the story so well. Madhavanal, a debauchee, and dancing girl 'Kama-Kandla' in their attempt to excel each other, sing songs to the accompaniment of instruments, in all the rags and raginies, in the presence of the raja of Kama-vati, where a *mujra* is in progress. The only connection this Ragmala has with the Granth Sahib, is that the names of the majority of the rags mentioned in the Sacred Book are strung together here in verses, otherwise it is an absolutely jejune piece of composition full of jingling words only. That Guru Gobind Singh ji dictated by his supernatural powers, a copy of Granth Sahib, called the *Damdame-wali-bir*, as the Dhirmalites of Kartarpur refused him the loan of their Book, and no other copy existed to copy from, and that four copies were subsequently made from this supernaturally dictated volume for four principal Sikh temples etc is all a myth, a modern invention. The fact remains that this so called *Damdame-wali-bir* does not exist, for the simple reason that it was never produced, and the onus of proving that the four copies now pointed out, were made from it, lies on those who make the assertion. Even if it were granted for a moment that it was so, the argument will prove too much, for these very copies include, in the same way as the Ragmala, other spurious matter. As a matter of fact, however, many scores of copies of the Book existed before Guru Gobind Singh's arrival at

Talwandi Sabo (afterwards called Damdama) somewhere about the Sambat 1764. They can be seen even now. A number of them passed through his hands and contain his autograph. Some of them even include the hymns of the 9th Guru. All these contain after the *Mundawini*, not only the Ragmala, but a large number of other extraneous compositions as stated above. No sacrilege has, therefore, been committed, at least no more than in leaving out the other pieces, by getting about 200 copies bound to meet the demand of those Sabhas etc who wanted the Granth Sahib without any extraneous matter. Sacrilege was undoubtedly committed, when some old scribe, ignorant of the consequences, copied this and other pieces on the fly-leaves of the Granth Sahib, he prepared. Again the Bhasour people are not the first to expunge it. There exist about a dozen old manuscript copies which do not contain any such extraneous matter; even a printed edition appears without this Ragmala. In my opinion the Bhasour people have done well in publishing the Granth Sahib in its purest form, and expunging all foreign matter, which had no business to be in the Holy Book, even if the immoral associations of the Ragmala in its source, be overlooked. The alarms raised regarding the action of the Bhasour Dewan being taken as a precedent by some people in future, to corrupt the text of the Granth Sahib itself, are fanciful and silly. What is there to prevent such people from doing so

even now ? And again, when such a situation does arise, there will be time enough to take suitable steps. But fancied dangers like this should not prevent us from publishing the *Granth Sahib* in its purity, in the mean while. In fact, it ought to have been the business of the Chief Khalsa Dewan to do what the Bhasour men have done.

It is not very difficult to get *Hukmnama* as issued from certain Sikh temples, such as they are at present, or loud exclamations uttered in promiscuous gatherings of the brotherhood, by people who live on misused public charity, for more foolish things than this *Ragmala* question. The Bhasaur Dewan has thousands of very zealous followers and hundreds of Singh Sabhas have passed resolutions in support of its action. They are ready to lend it every help in sticking to its principles, in spite of the threats, open and veiled. If the Chief Khalsa Dewan in its bid for popularity has thought fit to change front, and recede from an attitude, which more than tacitly approved of the crusade against *Ragmala*, that has been going on for many years now, that is no reason why others should do the same, at the bidding of some mischievous man, or men who have stooped so low as to recommend the use of force and to incite violence against Babu Teja Singh, a good Sikh, so far as I know.

This controversy is altogether harmful to the community, and what is more it is malicious and dishonest, and as such the movement can have no

support from me, even if it be carried out in the name of the Chief Khalsa Dewan, whose course clearly lay in a direction, quite the opposite of what it has adopted or threatens to adopt, in view of the fact that it happens to be in the leading strings of the very men who have started the harmful controversy.....

I had not expressed my views, as there was no occasion for it. Now, however, that you ask me, I write plainly what I think.*

ਇਹ ਚਰਚਾ ਸੰਨ ੧੯੧੮ ਵਿਚ ਮੁਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਈ, ਕਸ਼ਮੀਰਣਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਾਂਗ ਰਾਤ ਲਈ ਦੱਬ ਦਿਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ ਕਿ ਪਿਛਲੇਰੇ ਵਰ੍ਹੇ ਫੇਰ ਫਿੜ ਪਈ ਸੀ, ਪਰ ਛੋਟੀ ਹੀ ਠੰਡੀ ਪੈ ਗਈ। ਸਿਖ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦਾ ਇਕ ਛੋਟੀ ਸਬਬ ਇਹ ਚਰਚਾ ਵੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਗੁਣੀਆਂ, ਗਿਆਨੀਆਂ, ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਧਰਮੀ ਚਿਹਰਿਆਂ ਤੋਂ ਪਰਦਾ ਲਾਹ ਦਿੱਤਾ। ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਸਿਖ ਹੁਣ ਜਦ ਸਿਖੀ ਤੋਂ ਹੀ ਬਾਗ਼ੀ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਦ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਛੁਲ੍ਹਲ ਬਹਿਸਾਂ ਵਿਚ ਕੀ ਰਸ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਓਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਸਿਖ ਰਾਗਮਾਲਾ ਪੜ੍ਹਕੇ 'ਭੋਗ' ਪਾਠ ਤੇ ਭਾਵੇਂ 'ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧੀ' †

*ਮੈਂ ਏਸ ਦੇ ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ ਚਾਲੀ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਜਵਾਨ ਸਾਂ ਤੇ ਕਰਮਾ ਦੀ ਕੁਝ ਭਧੀਕ ਸੀ।

†ਤਾਈ ਚੰਪਾ ਸਿੰਘ ਦੇ 'ਪ੍ਰਯਾਯ ਪਾਠ' (Synonyms) ਵਿਚ 'ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧੀ' ਵਿਚ ਆਏ ਲਫਜ਼ 'ਵਚਨ' ਦੀ ਟੀਕਾ 'ਪ੍ਰਯਾਯ' ਦੇਕੇ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਰਾਗਮਾਲਾ ਵਿਚ ਆਏ ਅੱਖੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ। ਰਾਗਮਾਲਾ ਦੇ ਪਖੀਆਂ ਨੇ ਚੰਪਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਹਿਤਨਾਮੇ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਰਾਗਮਾਲਾ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧੀ ਪੁਰ ਭੋਕ ਪਾਠ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਚੰਪਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਹਿਤਨਾਮੇ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਕਾਪੀ ਵਿਚ ਭੋਕ ਮੁੱਢਵਾਨੀ ਪੁਰ ਪਾਉਣ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਹੈ। ਸਬਬ ਇਹ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਰਹਿਤਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਹਸਬ ਮਨਸ਼ਾ ਹਸਤਾਖੇਪ—

ਪੁਰ, ਅਤੇ ਜੀਅ ਕਰਨੇ ਤਾਂ 'ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਤਤਕਰੇ' ਤੋਂ ਪਾਠ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕਰਿਆ ਕਰਨ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਖਰੋ ਅਖਰ ਪਾਠ ਦਾ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ। ਪੰਥਕ ਇਤਿਫਾਕ ਬੂਠ ਨੂੰ ਏਸ ਭਰ੍ਹਾਂ ਠੁਮਨੇ ਦੇਕੇ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ: ਗਰਜਾਂ ਵਾਲੇ ਚਾਹੇ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਰਜ਼ਾਮੰਦੀ ਦੇ ਦੇਣ, ਪਰ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਚ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪਸਾਦਿ ।

ਅਬ ਨਸੀਹਤਨਾਮਾ ।

ਤਿਲੰਗ ਮਹਲਾ ੧ ।

ਪੁਰਾਤਨ ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਬਗ਼ਾਦਾਦ ਗਏ ਹਨ, ਤਦ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਉਥੇ ਦੇ ਕਾਰੂੰ ਪਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਮਸੀਹ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ੬੦੦ ਵਰ੍ਹਾ ਪਹਿਲੇ ਦੀ ਹੈ। ਕਾਰੂੰ ਲਿਡੀਆ ਮੁਲਕ ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ, ਇਸਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਬਰਾਂ ਵਿਚ ਦਬੇ ਦਰਬ ਨੂੰ ਵੀ ਕਢਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਯੂਨਾਨੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ Croesus ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਅਰਥ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿਚ 'ਧਨੀ ਪੁਰਖ'

← ਕਰ ਲਏ ਹਏ ਹਨ। ਮੁਹਾਰਾਜ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਖੀਰ ਜਦ ਇਹ ਚੜ੍ਹਾ ਜੋਰਾਂ ਤੇ ਸੀ, ਤਦ ਵਿਸੇ ਨੇ ਓਪਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਹਿਤਨਾਮੇ ਵਿਚ ਆਮੁੰਕਕ ਹੀ ਲਫਜ਼ ਪਾ ਦਿਤੇ :- 'ਸੀ ਗੁਰੂ ਚੰਬ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵੇਕ ਸਲੋਕਾਂ ਪੁਰ ਪਾਵੇ।' ਪਿਛੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਲਫਜ਼ 'ਸਲੋਕਾਂ' ਨੂੰ ਬਦਲਕੇ 'ਸਲੋਕ' ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਪੜ੍ਹਕੇ ਭੇਰ ਸਲੋਕ 'ਕੋਤੀ ਫੁਟੀ ਠਾਲ' ਪੁਰ ਪਾਵੇ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਜਪੁਜੀ ਸਾਰਾ ਪੜ੍ਹੇ ਤੋੜੇ ਫੋਕੜਲੇ ਸਲੋਕ 'ਪਉਣ ਗੁਰੂ.....ਹਰ ਕੋਤੀ ਫੁਟੀ ਠਾਲ' ਤਕ। ਸੋ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਕਿਤਨੀ ਗੜਬੜ ਮਚੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਹੋਰ ਰਹਿਤਨਾਮਿਆਂ ਭਾਈ ਠੰਦ ਲਾਲ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ, ਪਹਿਲਾਦ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਕਠ ਦਾ ਚਿਕਰ ਹੀ ਠਹੀਂ ਚਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਵਾਲੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਏਸ ਨਵਾਲ ਛਿੜਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ।

ਦੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਏਸ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਇਕ ਪੁਰਾਣੀ ਕਹਾਣੀ ਹਜ਼ਰਤ ਮੂਸਾ
 ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚਚੇਰੇ ਭਾਈ Korah ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਬਾਈਬਲ
 ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਅਰਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਵਾਜਿਤ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਕਹਾਣੀਆਂ
 ਮਿਲ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ Korah ਤੇ Croes *(us) ਦੁਹਾਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੇ
 ਬਦਲਨ ਨਾਲ ਅਰਬੀ ਵਿਚ ਨਾਮ ਕਾਰੂੰ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਰਬ ਵਿਚ
 ਇਹ ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਤ ਕਹਾਣੀ ਸੀ। ਸੋ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿਚ ਵੀ
 ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਵਜੋਂ ਦੋ ਜਗਾ ਪੁਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਕੁਰਾਨ ਤੋਂ ਇਬਾਰਾ ਪਾਕੇ
 ਯਾਹਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਇਮਾਮ ਅਲਗਜ਼ਾਲੀ ਨੇ ਏਸੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਨੂੰ
 ਵਰਤਕੇ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਰਿਸਾਲਾ ਨਸੀਹਤ ਭਰਿਆ ਲਿਖਕੇ ਖੁਰਾਸਾਨ
 ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੁਹਮਦ ਸਲਜੂਕੀ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਦਰਖਾਸਤ ਪੁਰ ਭੇਜਿਆ।
 ਇਹ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਏਸਦਾ ਨਾਮ 'ਨਸੀਹਤ
 ਉਲ-ਮੁਲੂਕ' ਸੀ। ਇਮਾਮ ਗਜ਼ਾਲੀ ਨੇ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਹੀ ਇਸਦਾ ਤਰਜਮਾ
 ਅਰਬੀ ਵਿਚ ਕਰਕੇ ਉਸਦਾ ਨਾਮ 'ਅਤ-ਤਿਬਰੁਲ ਮਸਬੂਕ' ਰਖ ਦਿਤਾ।
 ਸੰਨ ਈਸਵੀ ੧੫੯੦ ਦੇ ਲਾਗੇ ਜਦ ਲਾਹੌਰ ਅਕਬਰ ਦੀ ਰਾਜ-
 ਧਾਨੀ ਸੀ, ਮਹਕਮਾ 'ਅਰਬਗਰੀ' ਦੇ ਕਿਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ
 ਬੋਤਾਂ ਵਿਚ ਇਸਨੂੰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਿਛੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਇਹ ਨੂੰ ਗੁਰੂ
 ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਲਗਾ ਲਿਆ।

ਕੀਰੇ ਨੋਕਨਾਮੀ ਜੋ ਦੇਵੈ ਖੁਦਾਇ।
 ਜੋ ਦੀਸੈ ਜ਼ਿਮੀ ਪਰ ਸੋ ਹੋਸੀ ਫਨਾਇ।
 ਦਾਯਮ ਨ ਦੋਲਤ ਕਸੇ ਬੇ ਸੁਮਾਰ।
 ਨ ਰਹਿੰਗੇ ਕਰੋੜੀ ਨ ਰਹਿੰਗੇ ਹਜ਼ਾਰ।
 ਦਮੜਾ ਤਿਸੀਕਾ ਜੋ ਖਰਚੈ ਅਰ ਖਾਇ।
 ਦੇਵੈ ਦਿਲਾਵੈ ਰਜਾਵੈ ਖੁਦਾਇ।

*ਪਿਛਲੇ ਅਖਰ us ਤ੍ਰਿਤੀਆਂ ਪੁਰਖ ਏਕ-ਵਚਨ ਦੀ ਵਿਭਕਤੀ ਯਨ।

ਹੋਤਾ ਨਾ ਰਾਖੈ ਅਕੇਲਾ ਨ ਖਾਇ ।
 ਤਹਕੀਕ ਦਿਲਦਾਨੀ ਵਹੀ ਭਿਸਤ ਜਾਇ ।
 ਕੀਜੇ ਤਵਜਿਆ ਨਾ ਕੀਜੇ ਗੁਮਾਨ ।
 ਨ ਰਹਿਸੀ ਇਹ ਦੁਨੀਆ ਨ ਰਹਿਸੀ ਦੀਵਾਨ ।
 ਹਾਥੀ ਵ ਘੋੜੇ ਵ ਲਸਕਰ ਹਜ਼ਾਰ ।
 ਹੋਵੈਗੇ ਗਰਕ ਕੁਛ ਲਾਗੈ ਨ ਬਾਰ ।
 ਦੁਨੀਆ ਕਾ ਦੀਵਾਨਾ ਕਹੇ ਮੁਲਖ ਮੇਰਾ ।
 ਆਈ ਮੌਤ ਸਿਰ ਪਰ ਨਾ ਤੇਰਾ ਨ ਮੇਰਾ ।
 ਕੇਤੀ ਗਈ ਦੇਖ ਵਾਜੇ ਵਜਾਇ ।
 ਵਹੀ ਏਕ ਰਹਸੀ ਜੋ ਸਾਚਾ ਖੁਦਾਇ ।
 ਆਇਆ ਅਕੇਲਾ ਅਕੇਲਾ ਚਲਾਇਆ ।
 ਚਲਤੇ ਵਕਤ ਕੋਈ ਕਾਮ ਨ ਆਇਆ ।
 ਲੇਖਾ ਮੰਗੀਜੇ ਕਿਆ ਦੀਜੇ ਜਵਾਬ ।
 ਤੋਬਾ ਪੁਕਾਰੇ ਤੇ ਪਾਵੇ ਅਜ਼ਾਬ ।
 ਦੁਨੀਆ ਪੈ ਕਰ ਜੋਰੇ ਦਮੜਾ ਕਮਾਇਆ ।
 ਖਾਇਆ ਹੰਡਾਇਆ ਅਜਾਂਈ ਗਵਾਇਆ ।
 ਆਖਰ ਪਛੋਤਾਨਾ ਕਰੇ ਹਾਇ ਹਾਇ ।
 ਦਰਗਹਿ ਗਇਆਂ ਤੇ ਤੂੰ ਪਾਵਹਿ ਸਜਾਇ ।
 ਲਾਨਤ ਹੈ ਤੋਂਕੂਾਂ ਵ ਤੋਂਤੀਂ ਕਮਾਈ ।
 ਦਗੋ ਬਾਜ਼ੀ ਕਰਕੇ ਦੁਨੀਆ ਲੂਟ ਖਾਈ ।
 ਪੀਏ ਪਿਆਲੇ ਅਰ ਖਾਏ ਕਬਾਬ ।
 ਦੇਖੋ ਰੇ ਲੋਕੋ ਜੋ* ਹੋਤਾ ਖਰਾਬ ॥

† ਮੁਲਤਾਨੀ ਦੇ ਲਛਮ ਹਨ ।

* 'ਜੋ' ਦਾ ਪਾਠਾਤ੍ਰ 'ਬਾਰੂ' ਹੈ, ਕਾਰੂੰ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਕਦੇ ਪਿਆਲੇ
 ਨਾ ਖੀਤੇ ਹੋਣ ।

ਜਿਸਕਾ ਤੂੰ ਬੰਦਾ ਤਿਸੀ ਕਾ ਸਵਾਰਿਆ।
 ਦੁਨੀਆਂ ਕੇ ਲਾਲਚ ਤੋਂ ਸਾਹਿਬ ਵਸਾਰਿਆ।
 ਨ ਕੀਤੀ ਇਬਾਦਤ ਨਾ ਰਖਿਓ ਈਮਾਨ।
 ਨਾ ਕੀਤੀਆ ਹਕੂਮਤ ਪੁਕਾਰੇ ਜਹਾਨ।
 ਅੰਦਰ ਮਹਲ ਕੇ ਤੂੰ ਬੈਠਾ ਹੈਂ ਜਾਇ।
 ਹਰਮਾਂ ਸੇ ਖੇਲੇ ਖੁਸ਼ਬੋਈ ਹਵਾਇ।
 ਨਾ ਸੂਝੈ ਨਾ ਬੂਝੈ ਬਾਹਰ ਕਿਆ ਹੋਇ।
 ਹਰਾਮੀ ਗਰੀਬਾਂ ਕੋ ਮਾਰੇ ਬਿਭੋਈ* ॥
 ਵਸਤੀ ਉਜਾੜੈ ਫਿਰ ਨ ਵਸਾਵੈਂ।
 ਕੂਕੋ ਪੁਕਾਰੇ ਤੋ ਦਾਦ ਨ ਪਾਵੈਂ।
 ਲਾਖੇ ਕਰੋੜੀ ਕਰੇ ਬੇਬੁਮਾਰ।
 ਕਈ ਕਸਾਨ* ਬਪੁੜੇ ਮਰੀਵੇਂ ਹਜ਼ਾਰ।
 ਹਾਕਮ* ਕਹਾਵੈ ਹਕੂਮਤ ਨਾ ਹੋਇ।
 ਦੁਨੀਆਂ ਕਾ ਦੀਵਾਨਾ ਫਿਰੈ ਮਸਤ ਲੋਇ ॥
 ਲੂਟੇ ਮੁਲਕ ਔਰ ਪਹਿਰੇ ਵਾ ਖਾਇ ॥
 ਦੋਜ਼ਕ ਕੀ ਆਤਸ਼ ਮਾਰੇਗੀ ਜਲਾਇ ॥
 ਗਰਬ ਸਿਓ* ਨਾ ਦੇਖੋ ਦੁਨੀਆ ਕੇ ਦੀਵਾਨੇ।
 ਹਮੇਸ਼ਾ ਨ ਰਹੇਗੀ ਤੂੰ ਐਸਾ ਨ ਜਾਨੇ।
 ਉਠਾਵੈ* ਸਭਾ ਉਸਕੇ ਲਾਗੇ ਨ ਬਾਰ।
 ਕਿਸ ਕੀ ਯਿਹ ਦੁਨੀਆ ਕਿਸਕੇ ਘਰ ਬਾਰ।
 ਚੰਦ ਰੋਜ਼ਾ ਚਲਨਾ ਕੁਛ ਪਕੜੋ ਕਰਾਰ।
 ਨਾ ਕੀਚੈ ਹਿਰਸ ਬਹੁਤ ਦੁਨੀਆਂ ਕੇ ਯਾਰ।
 ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਨ ਹੋ ਕੁਛ ਨੇਕੀ ਕੁਮਾਇ।

*ਇਹ ਸਾਰੇ ਲਫਜ਼ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਡਿਖਨ ਵਾਲਾ ਕੋਟ ਸੀ ।

ਲਾਨਤ ਕਾ ਜਾਮਾ ਤੂੰ ਪਹਿਰੇ ਨ ਜਾਇ ।
 ਗਫਲਤ ਕਰੋਗੇ ਤੋ ਖਾਵੋਗੇ ਮਾਰ ।
 ਬੇਟੀ ਵ ਬੇਟਾ ਕੋਈ ਲਏਗਾ ਨਾ ਸਾਰ ।
 ਤੋਬਾ ਕਰੋ ਬਹੁਤ ਕੀਚੇ ਨ ਜੋਰ ।
 ਦੋਸ਼ਮ ਕੀ ਆਤਿਸ਼ ਜਲਾਵੇਰੀ ਗੋਰ ।
 ਮੁਸਾਇਕ ਪੇਕੰਬਰ ਕੋਤੇ ਸ਼ਾਹਿ ਖਾਨ* ।
 ਨ ਦੀਸੇ ਜਿਮੀਂ ਪਰ ਓਨੋ ਕੇ ਨਿਬਾਨ ।
 ਚਲਤੇ ਕਬੂਤਰ ਜਨਾਵਰ ਕੀ ਛਾਓ ।
 ਕੋਤੇ ਖਾਕ ਹੁਏ ਕੋਈ ਪੂਛੇ ਨਾ ਨਾਉ ।
 ਵੇਖੋ ਰੇ ਲੋਕੋ ਕਾਰੂ ਹੋਤਾ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ।
 ਨਦਾਨੀ ਯੇ ਦੁਨੀਆ ਵ ਫਾਨੀ ਮੁਕਾਮ ।
 ਤੂੰ ਮੁਦ ਚਸ਼ਮ ਬੀਨੀ ਹੈ ਚਲਨਾ ਜਹਾਨ ।
 ਹਰ ਵਕਤ ਬੰਦੇ ਨਾਂ ਸ਼ਿਦਮਤ ਵਿਸਾਰ ।
 ਮਸਤੀ ਓ ਗਫਲਤ ਮੈਂ ਬਾਜੀ ਨ ਹਾਰ ।
 ਤੋਬਾ ਨ ਕੀਤੀਆ ਕਰਦੇ ਗੁਨਾਹ ।
 ਨਾਨਕਾਂ ਐਸੇ ਆਲਮ ਸੋ ਤੇਰੀ ਪਨਾਹ ।

ਆਪ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਬੜਾ ਹੀ
 ਘਟੀਆ ਮੇਲ ਦਾ ਤੁਕ ਬੰਦੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ । 'ਉਰਦੂ' ਦਾ ਬਚਪਨ
 ਹੈ । ਇਹ ਜ਼ਬਾਨ ਕਦੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ।
 ਨਾ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਨਾਂ ਇਹ ਉਰਦੂ ਹੈ । ਬੋਲੀ ਵਲੋਂ ਸ਼ਿਆਲ
 ਕਰੀਏ, ਤਦ ਸਾਨੂੰ ਇਸ 'ਨਜ਼ਮ' ਨੂੰ, ਜੋ ਈਸ ਨੂੰ 'ਨਜ਼ਮ' ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ,
 ਅਕਬਰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਭੀ ਪਿਛੇ ਰਖਣਾ ਪਵੇਗਾ । ਕਾਰੂੰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਰ ਮਾਲੀ
 ਇਕ ਸਤਰ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਹੈ ਵੀ ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਪੁਰ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਪਰਲੀ

* 'ਨਾਨਕ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਕਹੇ ਅਰਜਬੇਰੀ' ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਨਸੀਹਤ ਕਿਸੇ ਭੀ ਹਾਕਮ ਬਾਬਤ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਸਿਹੀ ਫ਼ਜ਼ੂਲ ਜਿਹੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਖਤ ਹੱਤਕ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਵੇਰ ਛੇਕੜਲੀ ਪਾਲ ਵਿਚ ਬਾਇਰ ਦਾ ਤਖ਼ਲੁਸ 'ਅਰਜਬੇਰੀ' ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਹਾਜ਼ਿਰਨਾਮਾ

ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਸਰੂਰ ਦੇ ਪਾਸ ਮਿਠੇ ਦੇ ਕੋਟਲੇ ਵਿਚ ਮੀਆਂ ਮਿੱਠਾ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਮੀਆਂ ਕੋਣ ਸੀ, ਕਦ ਹੋਇਆ, ਏਸਦਾ ਕੋਈ ਬੋਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਏਸ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾਮੇ ਦੀ ਇਕ ਨਕਲ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹਥੀਂ ਕੀਤੀ ਮੈਂ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਵਿਚ ਸੋਢੀ ਮਨੋਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਦੇਖੀ ਹੈ। ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਚੋਖੀ ਪੁਰਾਣੀ ਰਚਨਾ ਹੋਵੇਗੀ।

“ਹਾਜ਼ਿਰਾਂ ਕੋ ਮਿਹਰ ਹੈ। ਬੇ ਹਾਜ਼ਿਰਾਂ ਕਉ ਬੇ ਮਿਹਰ ਹੈ। ਈਮਾਨੁ ਦੋਸਤ ਹੈ। ਬੇਈਮਾਨ ਕਾਫ਼ਿਰ ਹੈ। ਤਿਕੱਬਰ ਕਹਰ ਹੈ। ਗੁੱਸਾ ਹਰਾਮੁ ਹੈ। ਨਫ਼ਸ ਬੇਤਾਨ ਹੈ। ਗੁਮਾਨ ਕੁਫ਼ਰ ਹੈ। ਪਸ਼ਰੀਬਤ ਕਾ ਮੂੰਹ ਕਾਲਾ ਹੈ। ਬੇਈਮਾਨ ਨਾਪਾਕ ਹੈ। ਮੌਮ ਦਿਲ ਪਾਕੁ ਹੈ। ਏਲਮ ਹਲੀਮੀ ਹੈ। ਬੇਹਿਰਸ ਅਉਲੀਆ ਹੈ। ਬੇਇਆਨਤ ਨਾ-ਸੁਰਖਰੂ ਹੈ। ਅਕਿਰਤਘਨ ਜਰਦ-ਰੂ ਹੈ। ਸਚ ਭਿਬਤ ਹੈ। ਦਰੋਗ ਦੋਬਖ ਹੈ। ਹਲੀਮੀ ਹਲੂਫੇ ਹੈ। ਜੋਰ ਜੁਲਮ ਹੈ। ਇਨਸਾਫ ਮੁਸਾਫ ਹੈ। ਸਿਫਤਿ ਵਜੂ ਹੈ। ਬਾਂਗ ਬਲੋਕ ਹੈ। ਚੋਰੀ ਲਾਲਚ ਹੈ। ਜਾਰੀ ਪਲੀਤੀ ਹੈ। ਫਕੀਰੀ ਸਬੂਰੀ ਹੈ। ਨਾ ਸਬੂਰੀ ਮਕਰ ਹੈ। ਰਾਹ ਪੀਰਾ ਹੈ। ਬੇ-ਰਾਹ ਬੇਪੀਰਾ ਹੈ। ਦਿਆਨਤ ਦੋਸਤੁ ਹੈ। ਬੇਇਆਨਤ ਨਕਾਰੂ ਹੈ। ਤੇਗ ਮਰਦਾਂ ਹੈ। ਅਦਲ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਹੈ। ਇਤੋਣਿ ਟੋਲ ਜੋ ਜਾਨਿ ਜਨਵੈ। ਤਉ ਨਾਨਕ ਦਾਨਬੰਦ ਕਹਾਵੈ ॥ ੧ ॥

ਇਹ ਕੁਝ ਫਰਕ ਸਿਰ ਲਿਖਿਆ ਭੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ

ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਪਠਾਨ ਫਕੀਰ ਦਾ
ਬਨਾਇਆ ਹੈ। ਖਿਆਲ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਹਨ। ਬੋਲੀ ਡਾਢੀ
ਭੌੜੀ। ਸਿਖਿਆ ਕੁਝ ਮਾਮੂਲੀ ਜਿਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਏਸਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰੂ
ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਚਨਾ ਮੰਨਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ।

ਪੈਂਤੀਸ ਅਖਰੀ

ਕਿਸੇ ਵੇਦਾਂਤੀ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧ ਦੀ ਬਨਾਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ
ਰਤਨਮਾਲਾ ਆਦਿ ਬਾਣੀਆਂ ਹਨ।

ਓਂਕਾਰ ਸਰਬ ਪ੍ਰਕਾਸੀ। ਆਤਮਸੁਧ ਅਕ੍ਰੇ ਅਥਿਨਾਸੀ।

ਈਸ ਜੀਵ ਭੇਦ ਨ ਜਾਨੇ। ਸਾਧ ਚੌਰ ਸਭ ਬ੍ਰਹਮ ਪਛਾਣੇ।

ਹਸਤੀ ਚੀਟੀ ਤ੍ਰਿਣ ਲੋ ਆਦੇ। ਏਕ ਅਖੰਡਤ ਬਸੈ ਅਨਾਦੇ ॥੧॥

ਓ ਅ ਏ ਸ ਹ

ਕਾਰਣ ਕਰਣ ਅਕਰਤਾ ਕਹੀਏ। ਭਾਨ ਪ੍ਰਕਾਸ ਜਗਤ ਸਿਉ ਲਹੀਏ।

ਖਾਨ ਪਾਨ ਕਛੂ ਰੂਪ ਨ ਰੇਖੰ। ਨਿਰਬਿਕਾਰ ਅਦੈਤ ਅਲੇਖੰ

ਗਾਤੰ ਗ੍ਰਾਮੰ ਸਭ ਦੇਸ ਦਿਸੰਤ੍ਰ। ਸਤਿਕਾਰ ਸਰਬ ਕੇ ਅੰਤਰ ॥

ਘਨ ਕੀ ਨਿਆਈਂ ਸਦਾ ਅਖੰਡਤ।

ਛਿਆਨ ਬੋਧ ਪਰਾਤਮ ਪੰਡਿਤ ॥ ੨ ॥

ਚਾਪ ਰਾਜਾਨ ਕਰਿ ਜਾਹਿ ਬਿਰਾਜੈ।

ਛਾਯ ਦਵੈਤ ਸਗਲ ਉਠ ਭਾਜੈ।

ਜਾਗਰਤ ਸੁਪਨ ਸੁਖੋਪਤ ਤੁਰੀਆ।

ਆਤਮ ਭੂਪਤ ਕੀ ਇਹ ਪੁਰੀਆ।

ਬੁਨਤਕਾਰ ਅਨਹਦ ਘਨਘੋਰੰ। ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਭੀਤਰ ਅਤਿ ਛਬ ਜੋਰੰ।

ਬਾਲਤ ਜੋਗੀ ਇਆ ਰਸਬਾਤਾ। ਸੋਹੰ ਸਬਦ ਅਮੀ ਰਸ ਮਾਤਾ ॥੩॥

ਚ ਛ ਜ ਝ ਵ

ਟਾਕਨੇ ਭ੍ਰਮਨ ਅਘਨ ਕੀ ਸੋਨ। ਸਤਿਗੁਰ ਮੁਕਤਿ ਪਦਾਰਥ ਦੇਨ।

ਠਾਕਤ ਦੁਬਿਧਾ ਨਿਰਮਲ ਕਰਣੰ।

ਡਾਰਿ ਸੁਧਾ ਮੁਖ ਅਪਦਾ ਹਰਣੰ ॥
 ਵਾਪਤ ਦਵੈਤ ਅੰਧੇਰੀ ਮਨਕੀ ।
 ਨਾਸਤ ਗੁਰ ਭ੍ਰਮਤਾ ਸਭ ਤਨ ਕੀ ॥ ੪ ॥

ਟ ਠ ਡ ਵ ਣ

ਤਾਰਣ ਗੁਰੂ ਬਿਨਾ ਨਹਿ ਕੋਈ । ਸੂਤ ਸਿਮ੍ਰਿਤ ਮਨ ਬਾਤ ਪਰੋਈ ।
 ਥਾਨ ਅਦ੍ਰੈਤ ਤਬੀ ਜਾਇ ਪਰਸੈ ।
 ਮਨ ਬਚ ਕਰਮ ਗੁਰੂ ਪਗ ਦਰਸੈ ॥
 ਦਾਰਿਦ ਰੋਗ ਮਿਟੇ ਸਭ ਤਨਕਾ । ਗੁਰ ਕਰੁਣਾ ਕਰ ਹੋਵੈ ਮੁਕਤਾ ।
 ਧੰਨ ਗੁਰਦੇਵ ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਦਾਤੇ ।
 ਨਾਨਾ ਨੇਤ ਬੇਦ ਜਿਸ ਗਾਤੇ ॥ ੫ ॥

ਤ ਬ ਦ ਧ ਨ

ਪਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਸਭ ਮਾਹਿ ਸਮਾਨਾ ।
 ਸਾਂਤ ਸਿਧਾਂਤ ਕੀਓ ਬਖਯਾਨਾ ।
 ਫਾਸ ਕਟੀ ਦ੍ਰੈਤ ਗੁਰ ਪੂਰੇ । ਬਾਚੈ ਸਬਦ ਅਨਾਹਦ ਤੂਰੇ ।
 ਬਾਣੀ ਬ੍ਰਹਮ ਸਾਬ ਭਯੋ ਮੇਲਾ । ਭੰਗ ਦ੍ਰੈਤ ਹਉ ਸਦਾ ਅਕੇਲਾ ।
 ਮਾਨ ਅਪਮਾਨ ਦੋਊ ਜਰ ਗਏ । ਜੋਊ ਬੈ ਸੋਈ ਪੁਨ ਭਏ ॥੬॥

ਪ ਫ ਬ ਭ ਮ

ਯਾ ਕਿਰਯਾ ਕਉ ਸੋਊ ਪਛਾਨੈ । ਅਦ੍ਰੈਤ ਅਖੰਡ ਆਪ ਕਉ ਮਾਨ ।
 ਰਵਿ ਰਹੈ ਸਭ ਮਹਿ ਪੁਰਖ ਅਲੇਖੰ ।
 ਆਦਿ ਅਪਾਰ ਅਨਾਦ ਅਭੇਖੰ ।
 ਤਾੜ ਮਿਟੀ ਆਤਮ ਦਰਸਾਨਾ । ਪ੍ਰਗਟ ਗਯਾਨ ਜੋਤਿ ਤਬ ਭਾਨਾ ।
 ਲਿਵਲੀਨ ਭਏ ਆਤਮ ਮਧ ਅੰਸੇ ।
 ਜਿਉ ਜਲ ਜਲਹਿ ਭੇਦ ਕਹੁ ਕੈਸੇ ॥
 ਵਾਸਦੇਵ ਬਿਨ ਅਵਰ ਨ ਕੋਊ ।
 ਨਾਨਕ ਓਅੰ ਸੋਹੰ ਆਤਮ ਸੋਊ ॥ ੭ ॥

ਯ ਰ ਲ ਵ ਤ

ਭਾਗ ਚੌਥਾ

ਜ਼ਮੀਮਾ ੧ ।

੧-ਬਾਣੀ ਦੀ ਵੰਡ ।

ਅਗੇ ਦਿਤੀ ਸਾਰਣੀ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ੩੧ ਰਾਗਾਂ ਹੇਠ ਆਈ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਏਸ ਗਿਨਤੀ ਵਿਚ ਖ਼ਾਸ ਖ਼ਾਸ ਬਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਵਾਰਾਂ ਨਹੀਂ ਗਿਣੀਆਂ। ਪਰ ਕਾਫ਼ੀਆਂ, ਕਰਹਲੇ, ਛੰਤ, ਸੋਹਲੇ, ਅੰਜੁਲੀਆ, ਚਉਪਦੇ, ਦੁਪਦੇ, ਪੰਜ ਪਦੇ ਅਤੇ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਗਿਨਤੀ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕੋਈ ਛੇਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ੧੪੦੦ ਸਫ਼ੇ ਵਿਚੋਂ ੨੫੦ ਸਫ਼ੇ ।

ਸਭ ਤੋਂ ਲੰਬੇ ਰਾਗ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੌ ਤੋਂ ਵਧੀ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਇਹ ਹਨ :-

ਗਉੜੀ (੩੮੭); ਆਸਾ (੩੬੧); ਸਾਰੰਗ (੧੭੯); ਸੋਰਠ (੧੭੧); ਬਿਲਾਵਲ (੧੮੮); ਮਾਰੂ (੧੫੯); ਸੂਹੀ (੧੪੦); ਸਿਰੀ (੧੩੭); ਭੈਰੋ (੧੩੨); ਰਾਮਕਲੀ (੧੨੧); ਅਤੇ ਧਨਾਸਰੀ (੧੧੮)। ਬਾਕੀ ਸਭ ਵਿਚ ਸੌ ਤੋਂ ਘਟ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ॥

੨. ਖ਼ਾਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ :-

(ੳ) ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ : 'ਪਹਿਰੋ' ਮ: ੧, ਮਹਲਾ ੪ ਅਤੇ ੫ ਦੇ ।

'ਵਣਜਾਰਾ' ਮ: ੪ ਦਾ ।

(ਅ) ਰਾਗ ਮਾਝ ਵਿਚ :- 'ਬਾਰਾ ਮਾਹ' ਮ: ੫, 'ਦਿਨਕੈਨ' ਮ: ੫;

'ਕਰਹਲੇ' ਮ: ੪ ।

- (ੲ) ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਵਿਚ : 'ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ' ਮ: ੫; 'ਸੁਖਮਨੀ' ਮ: ੫;
 'ਬਿਤੀ' ਮ: ੫; 'ਪੰਦ੍ਰਹ ਬਿਤੀ' ਕਬੀਰ;
 'ਬਾਂਵਨ ਅਖਰੀ' ਕਬੀਰ।
- (ਸ) ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ : 'ਪੱਟੀ ਲਿਖੀ' ਮ: ੧; 'ਪਟੀ' ਮ: ੩
- (ਹ) ਰਾਗ ਵਡਹੰਸ ਵਿਚ : ੨ 'ਘੋੜੀਆਂ' ਮ: ੪ ਅਤੇ ੩ ਮਹਲਾ ੫
 ਦੀਆਂ। 'ਅਲਾਹਣੀਆਂ' ਮ: ੧ ਦੀਆਂ ੫, ਅਤੇ
 ਮ: ੩ ਦੀਆਂ ੪
- (ਕ) ਰਾਗ ਬਿਲਾਵਲ ਵਿਚ : 'ਸਤ ਵਾਰ' ਮ: ੩ ਏ।
- (ਖ) ਰਾਗ ਰਾਮ ਕਲੀ ਵਿਚ : 'ਅਲੰਦ' ਮਹਲਾ ੩; 'ਸਦ' ਸੁੰਦਰ ਦੀ;
 'ਓਕਾਰ' ਮ: ੧; 'ਸਿਧ ਗੋਬਟ' ਮ: ੧।
- (ਗ) ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਵਿਚ : 'ਸੋਹਲੇ' ਮਹਲਾ ੧, ੩, ੪ ਤੇ ੫ ਏ, ਕਾਫੀਆ
 ਮਹਲੇ ੧ ਦੀਆਂ, 'ਅੰਜੁਲੀਆਂ' ਮ: ੫।
- (੫) ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਵਿਚ : 'ਆਰਤੀ' ਮਹਲਾ ੧।

ਰਾਗ	ਸਿਰੀ	ਮਾਝ	ਗਉੜੀ	ਆਸਾ	ਗੁਜਰੀ	ਬਿਹਗੋਰੀ	ਬਿਹਗਾੜਾ	ਵਡੀਸ
ਮਹਲਾ								
ਮ: ੧	੫੧	੧	੪੦	੬੭	੭	—	—	੫
ਮ: ੩	੩੯	੩੨	੩੨	੩੦	੮	—	—	੭
ਮ: ੪	੭	੮	੩੨	੩੦	੮	੬	੬	੭
ਮ: ੫	੩੫	੪੮	੧੯੧	੧੯੦	੩੨	੩੮	੧੦	੯
ਮ: ੯	—	—	੯	੧	—	੩	੧	—
ਕਬੀਰ	੨	—	੭੭	੩੭	੨	—	—	—
ਨਾਮਦੇਵ	—	—	੧	੫	੨	੩	—	—
ਰਵਿਦਾਸ	੧	—	੫	੬	੧	—	—	—
ਫਰੀਦ	—	—	—	੨	—	—	—	—
ਹੋਰ ਭਗਤ	੨	—	—	੩	੩	—	—	—

ਕਾਗ	ਸਿਰਠ	ਧਨਾਸਰੀ	ਜਿਤਸਰੀ	ਜੋਜਾਵੰਤੀ	ਟੋਡੀ	ਬੋਰਾੜੀ	ਤਿਲੰਗਾ	ਸੂਹੀ
ਮ: ੧	੧੬	੧੩	---	---	---	---	੭	੨੨
ਮ: ੩	੧੫	੯	---	---	---	---	---	੧੧
ਮ: ੪	੯	੧੪	੧੧	---	੧	੬	੨	੨੩
ਮ: ੫	੯੭	੬੦	੧੬	---	੩੦	੧	੫	੭੪
ਮ: ੯	੧੨	੪	੩	੪	੧	---	੩	---
ਕਬੀਰ	੧੧	੫	---	---	---	---	੧	੫
ਨਾਮਦੇਵ	੩	੫	---	---	੩	---	੨	---
ਰਵਿਦਾਸ	੭	੩	੧	---	---	---	---	੩
ਫਰੀਦ	---	---	---	---	---	---	---	੨
ਹੋਰ ਭਗਤ	੨	੪	---	---	---	---	---	---

ਰਾਗ	ਬਿਲਾਵਲ	ਗੋਡ	ਰਾਮ ਕਲੀ	ਨਟ ਨਾਗ	ਮਾਲੀ ਗੋੜਾ	ਮਾਰੂ	ਤੁਖਾਰੀ	ਕਿਦਾਰ
ਮਹਲਾ								
ਮ: ੧	੮	---	੨੦	---	---	੪੫	੬	---
ਮ: ੩	੯	---	੬	---	---	੩੦	---	---
ਮ: ੪	੧੫	੬	੬	੧੫	੬	੧੦	੪	੨
ਮ: ੫	੧੩੭ ੧੩੭	੨੩	੬੮	੧੦	੮	੫੪	੧	੧੬
ਮ: ੯	੩	---	੩	---	---	੩	---	---
ਕਬੀਰ	੧੨	੧੧	੧੨	---	---	੧੦	---	੬
ਨਾਮਦੇਵ	੧	੭	੪	---	੩	੨	---	---
ਰਵਿਦਾਸ	੨	੨	੧	---	---	੨	---	੧
ਫਰੀਦ	---	---	---	---	---	---	---	---
ਹੋਰ ਭਗਤ	੧	---	੧	---	---	੩*	---	---

*੧ ਮੀਰਾਂਬਾਈ ਦਾ

ਮਹਲਾ	ਰਾਗ	ਭੇਰ	ਬਸੰਤ	ਸਾਰੰਗ	ਮਲਾਰ	ਕਾਨੜਾ	ਕਲਯਾਨ	ਪ੍ਰਭਾਤੀ	ਜੰਗ
ਮ: ੧		੯	੧੯	੫	੧੪	---	---	੨੪	੩੬੦ ੧੯
ਮ: ੩		੨੩	੧੯	੬	੧੬	---	---	੯	੨੯੨ ੧੭
ਮ: ੪		੭	੮	੧੩	੯	੧੮	੧੩	੭	੩੦੬ ੩੦
ਮ: ੫		੬੦	੨੩	੧੪੦	੩੧	੫੧	੧੦	੮	੧੪੭੬ ੩੦
ਮ: ੬		---	੫	੪	---	---	---	---	੫੯ ੧੫
ਕਬੀਰ		੨੦	੮	੩	---	---	---	੫	੨੨੭ ੧੫
ਨਾਮਦੇਵ		੧੨	੩	੫	੨	੧	---	੩	੬੭ ੧੯
ਰਵਿਦਾਸ		੧	੧	---	੩	---	---	---	੪੦ ੧੬
ਫਰ		---	---	---	---	---	---	---	੪ ੨
ਹੋਰ ਭਗਤ		੧	੩*	---	---	---	੧	---	੨੪ ੧੨

* ੧ ਪਰਮਾਨੰਦ, ਅਤੇ ੨ ਸੂਰਦਾਸ

੩ - ਬਾਣੀ ਵਾਰਾਂ

(੧) ਰਾਗ ਸਿਰੀ ਵਿਚ ਵਾਰ ਮਹਲੇ ਚੜ੍ਹੇ ਦੀ, ਨਾਲ ਸਲੋਕ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਪਹਿਲੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦੇ, ਸਾਰੀਆਂ ੨੧ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ। ਪਉੜੀ ਛੇਵੀਂ ਨੂੰ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਵਿਚ ਦੂਜੀ ਪਉੜੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸਲੋਕ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

(੨) ਰਾਗ ਮਾਝ ਵਿਚ ਵਾਰ ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਦੀ, ੨੭ ਪਉੜੀਆਂ ਨਾਲ ਸਲੋਕ ਮਹਲੇ ੧, ੨, ੩ ਅਤੇ ੪ ਦੇ। ਧੁਨੀ : ਮਲਕ ਮੁਰੀਦ ਤਥਾ ਚੰਦ੍ਰਕਾ ਸੋਹੀਆਂ ਕੀ ਧੁਨੀ ਗਾਵਣੀ।

ਜੈਨੀ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ੨੬ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਹੈ।

(੩) ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਵਿਚ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੪ ਦੀ, ੩੩ ਪਉੜੀਆਂ, ਕੁਝ ਸਲੋਕ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਦੇ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਲੋਕ ਤੇ ਪਉੜੀਆਂ ਵੀ ਮਹਲੇ ਪੰਜਵੇਂ ਦੀਆਂ। ਇਕ ਪਉੜੀ ੩੧ਵੀਂ ਦੁਹਰਾਈ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਕ ਥਾਂ ਚੜ੍ਹੇ ਗੁਰੂ ਦੀ, ਤੇ ਦੂਜੇ ਥਾਂ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰ ਦੀ ਕਰਕੇ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗਦੀ ਦੇ ਝਗੜੇ ਬਾਬਤ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਤਾਰੀਖੀ ਮਸਾਲਾ ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਹੈ।

(੪) ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਵਿਚ ਵਾਰ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ, ੨੧ ਪਉੜੀਆਂ ਹਰ ਪਉੜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦੋ ਦੋ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ। ਧੁਨੀ : ਰਾਇ ਕਮਾਲ ਦੀ ਮੈਜਦੀ ਕੀ ਵਾਰ ਕੀ ਧੁਨਿ ਉਪਰਿ ਗਾਵਣੀ।

(੫) ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ ਵਾਰ ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਦੀ, ੨੪ ਪਉੜੀਆਂ ਸਲੋਕ ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦੇ। ਧੁਨੀ : ਟੁੰਡੇ ਅਸ ਰਾਜੇ ਕੀ ਧੁਨੀ।

(੬) ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਦੀ, ੨੨ ਪਉੜੀਆਂ ਨਾਲ ਸਲੋਕ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਦੇ ਅਤੇ ਇਕ ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਦਾ ਤੇ ਇਕ ਉਸੇ ਨਾਲ ਮੇਲਵਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ। ਧੁਨੀ : ਸਿਕੰਦਰ ਬਿਰਾਹਿਮ ਕੀ ਵਾਰ ਕੀ ਧੁਨੀ ਗਾਉਣੀ।

(੭) ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਮਹਲਾ ੪, ੨੧ ਪਉੜੀਆਂ। ਸਲੋਕ

ਬਹੁਤੇ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਪੰਜਵੇਂ ਦੇ ਦੋ ਜੁਟ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਦੇ ਨਾਮ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਹੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਹੀ ਹਨ।

(੯) ਰਾਗ ਵਡਹੰਸ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪। ੨੧ ਪਉੜੀਆਂ। ਸਲੋਕ ਸਾਰੇ ਤੀਜੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਖਾਲੀ ਤਿਨ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਦੇ। ਚਉਥੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਕੋਈ ਸਲੋਕ ਨਹੀਂ ਭਾਵੇਂ ਵਾਰ ਚਉਥੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹੈ, ਮਤਲਬ ਹੈ ਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਲੋਕ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦਾ ਸੀ।

ਧੁਨਿ : ਲੱਲਾ ਬਹਲੀਮਾ ਕੀ ਧੁਨਿ ਗਾਵਨੀ।

(੧੦) ਰਾਗ ਸੋਰਠ ਦੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੪। ੨੯ ਪਉੜੀਆਂ, ਸਲੋਕ ਬਹੁਤੇ ਤੀਜੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਥੋੜੇ ਪਹਿਲੇ ਦੂਜੇ ਅਤੇ ਚਉਥੇ ਦੇ ਹਨ।

(੧੧) ਰਾਗ ਜੈਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫। ੨੦ ਪਉੜੀਆਂ, ਹਰ ਏਕ ਨਾਲ ਦੋ ਦੋ ਸਲੋਕ ਹਰ ਥਾਂ ਪਹਿਲਾ ਸਲੋਕ 'ਗਾਥਾ' ਜਾਂ ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤਿ ਵਾਲੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹੈ, ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਲਹਿੰਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ। ਪਉੜੀਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਮਾਮੂਲੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਹੈ। ਸਲੋਕ ਸਾਰੇ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹਨ।

(੧੨) ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੩। ੨੦ ਪਉੜੀਆਂ, ਸਲੋਕ ਮਹਲੇ ੧, ੨, ਅਤੇ ੩ ਦੇ।

(੧੩) ਰਾਗ ਬਿਲਾਵਲ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੪। ੧੩ ਪਉੜੀਆਂ, ਸਲੋਕ ਸਾਰੇ ਮਹਲੇ ੩ ਦੇ, ਸਿਵਾਇ ਇਕ ਦੋ ਦੇ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਹਨ।

(੧੪) ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ਤੀਜਾ। ੨੧ ਪਉੜੀਆਂ, ਸਲੋਕ ਮਹਲੇ ੧, ੨, ਅਤੇ ੩ ਦੇ, ਅਤੇ ਦੋ ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਦੇ।

ਧੁਨਿ : ਜੋਧੇ ਵੀਰੈ ਪੂਰਬਾਣੀ ਕੀ ਧੁਨੀ।

(੧੫) ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ਪੰਜਵਾਂ। ੨੨ ਪਉੜੀਆਂ

ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੀ ਸਾਰੇ ਸਲੋਕ ।

(੧੬) ਰਾਗ ਰਾਮਕਾ ਦੀ ਵਾਰ ਰਾਇ ਬਲਵੰਤ ਤਥਾ ਸਤੋ
ਭੂਮ ਆਖੀ । ਅਠ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ, ਕੋਈ ਸਲੋਕ ਨਹੀਂ । ਦੋ ਹੋਰ
ਪਉੜੀਆਂ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਗਦੀ ਨਬੀਨੀ ਪੁਰ ਕਹੀਆਂ ਇਕ ਬੀੜ
ਵਿਚ ਹਨ ।

(੧੭) ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੩ । ੨੨ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ
ਸਲੋਕ ਖਹਿਲੇ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਮਹਲੇ ਦੇ ਅਤੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ।

(੧੮) ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਦੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੨ ੩ ਪਉੜੀਆਂ । ਹਰ
ਪਉੜੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਥਾਂ 'ਡਖਨੇ' ਦਿਤੇ ਹਨ, ਜੋ ਮੁਲਤਾਨੀ
ਜਿਹੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਅਣਜਨ ਦੇ ਹਨ ।

(੧੯) ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫ । ਖ਼ਾਲੀ ਤਿੰਨ
ਪਉੜੀਆਂ, ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਲੋਕ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਨਾ ਮੁਕੰਮਲ ਹੀ ਰਹੀ
ਸੀ । 'ਆਦਿ-ਬੀੜ' ਵਿਚ ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ,
ਪਿਛੋਂ ਆਕੇ ਅੰਦਰ ਕਰ ਦਿਤੀ ਗਈ ।

(੨੦) ਰਾਗ ਸਾਦੰਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੪ । ੩੬ ਪਉੜੀਆਂ
ਹਨ, ਸਲੋਕ ਮਹਲੇ ੧, ੩, ੨, ੪ ਅਤੇ ਪੰਜ ਦੇ ਦਿਤੇ ਹਨ । ਧੁਨਿ:-
ਮਹਿਮੇ ਹਸਨੇ ਕੀ ਧੁਨੀ ।

(੨੧) ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੧ । ੨੮ ਪਉੜੀਆਂ
ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਲੋਕ ਮਹਲੇ ੧, ੩, ੨ ਅਤੇ ੫ ਦੇ ਹਨ । ਪਉੜੀ
੨੭ਵੀਂ ਨਵੀਂ ਬਨਾਕੇ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨੇ ਪਾਈ ਹੈ । ਧੁਨਿ: 'ਰਾਣੈ ਕੈਲਾਸ
ਤਿਥਾ ਮਾਲਦੇ ਕੀ ਧੁਨਿ' । ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ
ਪਾਠ ਹੈ : 'ਰਾਣੈ ਕੈਲਾਸ ਕੀ ਧੁਨਿ ਤਥਾ ਮਾਲਦੇ' ਜਿਸ ਤੋਂ
ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ
ਨੇ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਫੇਰ ਦੁਰੁਸਤੀ ਕੀਤੀ, ਧੁਨਾਂ ਪਿਛੋਂ

ਲਿਖੀਆ ਗਈਆਂ ਹਨ !

(੨੨) ਰਾਗ ਕਾਨੜਾ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੪ । ਪਉੜੀਆਂ ੧੫,
ਸਾਰੇ ਸਲੋਕ ਚਉਥੇ ਦੇ । ਧੁਨਿ:-ਮੂਸੇ ਕੀ ਵਾਰ ਕੀ ਧੁਨੀ ।

‘ਜਪੁ’ ਵੀ ਵਾਰ ਦੀ ਤਰਜ਼ ਉਤੇ ਈ ਹੈ, ਆਖੋ ਓਹ ‘ਨਿਟੰਕਾਰ ਦੀ ਵਾਰ’ ਹੈ । ੩੮ ਪਉੜੀਆਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਦੂਜੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਲੋਕ ਹੈ, ‘ਪਉਨ ਗੁਰੂ’ ਅਤੇ ਇਕ ਸਲੋਕ ਮੁਢ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੈ ।

ਧੁਨੀਆਂ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰਨ ਈਸਵੀ ੧੬੨੧ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ।

੪ - ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ।

ਬਾਣੀ ਬਹੁਤੀ ਕਬੀਰ, ਨਾਮਦੇਵ, ਰਵਿਦਾਸ ਅਤੇ ਫਰੀਦ ਦੀ ਹੈ । ਬਾਕੀ ਯਾਰਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਥੋੜੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸੇ ਦੇ ਦੋ । ਚਾਰ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਖਾਲੀ ਧਨੇ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਦੇ ਹਨ । ਸਾਰੇ ੨੨ ਸ਼ਬਦ । ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਇਕ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ, ਅਤੇ ਮੀਰਾਂ ਬਾਈ ਦਾ ਇਕ ਭਾਈ ਬਨੋ ਨੇ ਵਧਾਏ ਸਨ । ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਦਾ ਇਕ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਗੁਜਰੀ ਹੇਠਾਂ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹੈ । ਕਬੀਰ ਦੇ ਵੀ ਛੇ ਸਤ ਸਲੋਕ ਵਧੀਕ ਹਨ ।

ਭਗਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਫ ਫਰੀਦ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਬਾਹਰ ਦੇ ਹਨ । ਤਿੰਨ (ਨਾਮਦੇਵ, ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਤੇ ਪਰਮਾ ਨੰਦ) ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ, ਜੈਦੇਵ ਬੰਗਾਲੀ, ਬੇਣੀ ਬਿਹਾਰੀ, ਪੀਪਾ ਗੁਜਰਾਤ (ਕਾਠੀਆਵਾਡ) ਦਾ, ਸਧਨਾ ਸਿੰਧੀ, ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੋ ਪੱਨਾ, ਸੇਨ, ਭੀਖਨ, ਰਾਮਾਨੰਦ, ਸੂਰਦਾਸ ਤੇ ਮੀਰਾਂਬਾਈ, ਏਹ ਸਭ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੇ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਦੇ । ਮਰਹਟੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਮਰਹਟੀ ਲਫਜ਼ ਹਨ । ਅਤੇ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੈਦੇਵ ਤੇ ਬੇਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬੰਗਾਲੀ ਤੇ ਬਿਹਾਰੀ ਲਫਜ਼ ਅਤੇ ਫਰੀਦ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਲਫਜ਼ ਤੇ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ । ਫਰੀਦ, ਕਬੀਰ, ਅਤੇ ਭੀਖਨ ਜਨਮ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ ।

ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕੁਝ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਨ ਵੇਲੇ, ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਰਖਿਆ। ਕਬੀਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਭ ਤੋਂ ਬਹੁਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਹਰ ਰਾਗ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਬਾਣੀ ਪਹਿਲੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਛੋਂ ਨਾਮਦੇਵ ਤੇ ਫੇਰ ਰਵਿਦਾਸ ਦੀ। ਪਰ ਕਈ ਰਾਗਾਂ ਹੇਠਾਂ ਏਸ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਕੁਝ ਫਰਕ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਸਗੋਂ ਇਕੋ ਭਗਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਭੀ ਅਭ ਅਭ ਕਰ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਆਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਗਲ ਜਾਣਕੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਮਗੋਂ ਅਭੋਲ ਹੀ ਨਕਲ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਸਾਮਣੇ ਪਏ ਪੜ੍ਹੇ ਉਤੇ ਹੇਠਾਂ ਹੋ ਗਏ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਵਤਰਤੀਬੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰ ਹੈ :

(੧) ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਹੇਠਾਂ ਤਰਤੀਬ ਹੈ;—ਕਬੀਰ, ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਫੇਰ ਕਬੀਰ, ਬੋਣੀ, ਅਤੇ ਰਵਿਦਾਸ। (੩)

(੨) ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਹੇਠਾਂ ਤਰਤੀਬ ਹੈ : ਜੈਦੇਵ, ਰਵਿਦਾਸ। (੧)

(੩) ਗੁਜਰੀ ਰਾਗ ਹੇਠਾਂ ਤਰਤੀਬ ਹੈ : ਕਬੀਰ, ਨਾਮਦੇਵ ਰਵਿਦਾਸ, ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ, ਜੈਦੇਵ। (੧)

(੪) ਭੈਰੋ ਰਾਗ ਹੇਠਾਂ ਤਰਤੀਬ ਹੈ : ਕਬੀਰ; ਨਾਮਦੇਵ, ਰਵਿਦਾਸ ਫੇਰ ਨਾਮਦੇਵ। (੧)

(੫) ਬਸੰਤ ਰਾਗ ਹੇਠਾਂ ਤਰਤੀਬ ਹੈ : ਕਬੀਰ, ਰਾਮਾਨੰਦ, ਨਾਮਦੇਵ, ਰਵਿਦਾਸ, ਫੇਰ ਕਬੀਰ (੨)

(੬) ਸਾਰੰਗ ਹੇਠਾਂ ਤਰਤੀਬ ਹੈ : ਕਬੀਰ, ਨਾਮਦੇਰ, ਸੂਰਦਾਸ, ਫੇਰ ਕਬੀਰ। (੧)

ਇਹੋ ਅਗੇਤੜ ਪਛੇਤੜ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਇਕ ਦੋ ਥਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਦਿਸਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਗ ਆਸਾ ਹੇਠਾਂ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਮਾਮੂਲੀ ਤਰਤੀਬ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ

ਬ ਮੌਕਿਆ ਹੈ, 'ਆਰਤੀ' ਜੋ ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਵਿਚ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਰਾਗ ਦੇ ਅਖੀਰ ਪੁਰ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਂ ਵਾਕੁਰ ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ।

ਇਕ ਹੀ ਸ਼ਲੋਕ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਪਹਿਲੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ, ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਦੂਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਦਸਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਫਰਕ ਕਿਤਨੀ ਥਾਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਤਿਲੰਗ ਰਾਗ ਵਿਚ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਇਹਨਾਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ: 'ਖਾਕ ਨੂਰ ਕਰਦੰ,' ਉਸਨੂੰ ਗ਼ਲਤੀ ਨਾਲ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਹੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸੀ, ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ 'ਮੌਕੇ ਦੀ ਗੋਸ਼ਟ' ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਹੈ ਇਹ ਭੀ 'ਨਕਲੀ' (apocryphal) ਸੀ।

ਠੀਕ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਗ ਰਾਮ ਕਲੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਦੋ ਵਾਰੀ ਸੁਣ ਮਾਛਿੰਦਾ ਲਫਜ਼ ਆਏ ਹਨ, ਅਤੇ ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟ ਵਿਚ ਵੀ ਚਰਪਟ, ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਆਦਿ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ ਹੈ, ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਣ ਭਰਬਰਿ ਜੋਗੀ ! ਇਹ ਮਾਛਿੰਦੁ ਭਰਬਰਿ ਚਰਪਟ ਆਦਿ ਜੋਗੀ ਨਾਥ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲੇ ਹੋਏ ਸਨ; ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਏਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਕਦੇ।

੫

'ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ' ਵਿਚ ਜੋ 'ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ

ਮਹਲਾ ੧' ਕਰਕੇ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲਾ ਬੰਦ
ਇਹ ਹੈ:—

ਪੜ੍ਹਿ ਪੁਸਤਕ ਮੰਧਿਆ ਬਾਦੰ ।
ਸਿਲ ਪੂਜਸਿ ਬਗਲ ਸਮਾਧੰ ।
ਮੁਖ ਝੂਠ ਬਿਭੂਖਨ ਸਾਰੰ ।
ਤ੍ਰੈਪਾਲ ਤਿਹਾਲ ਬਿਚਾਰੰ ॥ ੧ ॥

ਏਸਦਾ ਵਜ਼ਨ ਜਾਂ ਬੰਦ, ਏਸਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦਿਤੇ ਤਿੰਨ
ਬੰਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਅਡ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਖੰਡਨ ਆਤਮਕ ਵੀ ਹੈ। ਪਰ
ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨ ਬੰਦ ਨਾ ਨਿਰਾ ਵਜ਼ਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸਗੋਂ ਮਜ਼ਮੂਨ
ਤੇ ਬੋਝੀ ਕਰਕੇ ਵੀ ਪਹਿਲੇ ਤੋਂ ਵਧ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਬੰਦ ਦੇ ਮੁਢ

‘੧ ਓ’ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਬਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ
ਹੋਣ ਲਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਜਾਂ ਬੰਦਾਂ
ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇ ਕੇ ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ
ਦੇ ਸ਼ਲੋਕ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਬੰਦ ‘ਨਿਹਫੱਲ ਤਸਜ ਜਨਮਸਜ...
... ਜਿਨਿ ਕਲ ਰਖੀ ਧਾਰਿ ॥੨॥’ ਵਾਰ ਮਾਝ ਦੀ ੨੩ਵੀਂ
ਪਉੜੀ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੀਜੇ ਬੰਦ ਅਤੇ ਚੌਥੇ
ਬੰਦਾਂ ਨੂੰ ‘ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ’ ਵਿਚ ਸ਼ਲੋਕ ਮਹਲਾ ਦੂਜਾ ਦੇ
ਦਸਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਗਲ ਠੀਕ ਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਸਿੱਟਾ ਇਹ
ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਪਤ੍ਰੇ ਪੁਰ ਪਹਿਲਾ
ਸ਼ਲੋਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਉਸੇ ਕਾਗਜ਼
ਪੁਰ ‘੧ ਓ’ ਪਾਕੇ ਹੇਠਾਂ ਤਿੰਨ ਸ਼ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਰਚੇ ਦੂਜੇ ਗੁਰੂ

ਨੇ ਲਿਖ ਦਿਤੇ। ਬੀੜ ਬਨੁਦੇ ਵੇਲੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਗਦ ਦੇ ਰਚੇ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖਦੇ ਸਮੇਂ ਕਾਗਜ਼ ਪੁਰੇ ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਨਕਲ ਕਰ ਦਿਤੀ, ਅਤੇ ਸਿਰੇ ਪੁਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦਾ ਨਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸਿਰਨਾਵਾਂ 'ਸ਼ਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤਿ ਮਹਲਾ ੧' ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਤਾਰ ਲਿਆ। ਤਾਂਤੇ ਇਹ ਮਨਣਾ ਪਏਗਾ ਕਿ ਘਟ ਤੋਂ ਘਟ ਇਕ ਪੜਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਪਰ ਰਵਾਇਤ ਇਸ ਬਾਬਤ ਚੁਪ ਹੈ।

ਹੋਰ ਭੀ ਕੁਝ ਫਰਕ ਦੇਖੇ ਗਏ ਹਨ, ਜੋ ਏਥੇ ਨਹੀਂ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ। ਅਡ ਅਡ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਲਫਜ਼ੀ ਫਰਕ ਭੀ ਬਹੁਤੇਰੇ ਹਨ, ਛੇਕੜਲੀ ਸਿਆਰੀ ਅਤੇ ਅੰਕੜ ਦੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਨਿਯਮ ਵਿਰੁਧ ਕ੍ਰੀਬਨ ਹਰ ਸਫੇ ਪੁਰ ਸਭਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਲਭਦੀਆਂ ਹਨ, ਹਿਜਿਆਂ ਦਾ ਫਰਕ, 'ਨ' ਅਤੇ 'ਣ' ਦੇ ਵਰਤਾਉ ਦੇ ਫਰਕ, ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਲਗੇ 'ਰ' ਅਤੇ ਵਖਰੇ 'ਰ' ਅਤੇ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਯ' ਤੇ 'ਹ' ਦੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਭੀ ਕੁਝ ਘਟ ਨਹੀਂ ॥

੬.

ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਹੀ ਅਸੀਂ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਬਾਨੀ ਚਲੇ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਖੁਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਫਰਕ ਪੈਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਹਥ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਫਰਕ ਵਾਲੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਹ 'ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ, ਆਪਨੇ ਮੌਜੂਦਾ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਲਿਖੀਆਂ ਤਾਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ

ਨਾਲੋ ਖਿਛੋ ਕੀ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਬਾਣੀ ਦੀ ਨਕਲ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲੋ ਪਹਿਲੋ ਬਣ ਚੁਕੀਆਂ 'ਸਾਖੀਆਂ' ਤੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਆਈ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਨਮੂਨੇ ਲਈ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਸੰਮਤ ੧੮੦੩ ਦੀ ਲਿਖੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਓਹੋ ਸ਼ਬਦ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ। 'ਸਾਖੀ' ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਹ ਫ਼ਰਕ ਆਪ ਜਾਨ ਬੁਝਕੇ ਨਹੀਂ ਪਾਏ ਸਿਧ ਹੁੰਦੇ, ਸਗੋਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇ ਜਿਸ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਮਿਲਿਆ ਉਸਨੇ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ:—

ਸੰਮਤ ੧੮੦੩ ਦੀ ਨਕਲ ਜੀਤੀ
ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਿਚੋਂ

ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਮਹਲਾ ੧
ਨਉ ਸਤ ਚੜੀਦਹ ਤੀਨਿ ਚਾਰਿ ਕਰਿ
ਮਸਲਤ ਚਾਰਿ ਬਹਾਲੀ ।
ਚਾਰੇ ਦੀਵੇ ਚਹੁ ਹਥਿ ਦੀਏ, ਏਕਾ
ਏਕੀ ਵਾਰੀ ॥ ੧ ॥
ਬਾਬਾ ਮਿਹਰਵਾਨ ਮਧਸੂਦਨ ਮਾਧੋ
ਐਸੀ ਸਕਤਿ ਤੁਮਾਰੀ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
ਘਰਿ ਘਰਿ ਲਸਕਰੁ ਪਾਵਕੁ ਤੋਰਾ,
ਧਰਮ ਕਰੇ ਸਿਕਦਾਰੀ ॥
ਭਾਣੈ ਚੰਗੀ ਭਾਵ ਮੰਦੀ,
ਐਸੀ ਨਦਰਿ ਤੁਮਾਰੀ ॥੨॥
ਧਰਤੀ ਦੇਗ ਚੜੀ ਇਕ ਬੋਰਾ,
ਭਾਗੁ ਤੋਰਾ ਭੰਡਾਰੀ ।
ਨਾਸਾਬੁਰੁ ਹੋਵੈ ਫਿਰਿ ਮੰਗੈ,
ਨਾਰਦੁ ਕਰੇ ਖੁਆਰੀ ॥੩॥
ਪੁੰਜੀ ਮਾਰਿ ਪਵੈ ਨਿਤ ਮੁਦਰੁ,
ਪਾਪ ਕਰੇ ਕੂਟਵਾਲੀ ।
ਲਬ ਅਧੋਰਾ ਬੰਦੀ ਖਾਨਾ
ਅਉਕਟੁ ਪੌਰੁ ਲੁਹਾਰੀ ॥੪॥

ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ
੧ ਉ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ
ਬਸੰਤ ਹਿੰਡੋਲੁ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੨
ਨਉ ਸਤ ਚੜੀਦਹ ਤੀਨਿ ਚਾਰਿ ਕਰਿ,
ਮਸਲਤ ਚਾਰਿ ਬਹਾਲੀ ।
ਚਾਰੇ ਦੀਵੇ ਚਹੁ ਹਥਿ ਦੀਏ, ਏਕਾ
ਏਕੀ ਵਾਰੀ ॥੧॥
ਮਿਹਰਵਾਨ ਮਧਸੂਦਨ ਮਾਧੋ,
ਐਸੀ ਸਕਤਿ ਤੁਮਾਰੀ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
ਘਰਿ ਘਰਿ ਲਸਕਰੁ ਪਾਵਕੁ ਤੋਰਾ,
ਧਰਮ ਕਰੇ ਸਿਕਦਾਰੀ ।
ਧਰਤੀ ਦੇਗ ਮਿਲੈ ਇਕ ਵੋਰਾ,
ਭਾਗੁ ਤੋਰਾ ਭੰਡਾਰੀ ॥੨ ॥
ਨਾ ਸਾਬੁਰੁ ਹੋਵੈ ਫਿਰਿ ਮੰਗੈ,
ਨਾਰਦੁ ਕਰੇ ਖੁਆਰੀ
ਲਬ ਅਧੋਰਾ ਬੰਦੀ ਖਾਨਾ,
ਅਉਕਟੁ ਪੌਰਿ ਲੁਹਾਰੀ ॥੩॥
ਪੁੰਜੀ ਮਾਰ ਪਵੈ ਨਿਤ ਮੁਦਰੁ,
ਪਾਪ ਕਰੇ ਕੂਟਵਾਲੀ ।
ਭਾਵੈ ਚੰਗਾ ਭਾਵੈ ਮੰਦਾ,
ਐਸੀ ਨਦਰਿ ਤੁਮਾਰੀ ॥੪॥

ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਕਉ ਅਲਹੁ ਕਹੀਐ,
 ਸੇਖਾ ਆਈ ਵਾਰੀ ।
 ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆ ਕਰ ਲਾਗਾ
 ਐਸੀ ਕਿਰਤਿ ਚਾਲੀ ॥੫॥
 ਕੂਜਾ ਬਾਗ ਨਿਵਾਜ ਮੁਸਲਾ,
 ਨੀਲਰੂਪ ਬਣਵਾਰੀ ।
 ਏਕੋ ਮੀਆ ਸਭਨਾ ਜੀਆ
 ਬੇਨੀ ਅਵਰ ਤੁਮਾਰੀ ॥੬॥
 ਜੇ ਤੂੰ ਮੀਰ ਮਹਿਪਤਿ ਸਾਹਿਬ,
 ਕੁਦਰਤਿ ਕਉਣੁ ਹਮਾਰੀ ।
 ਚਾਰੇ ਕੁੰਟ ਸਲਾਮ ਕਰਹਿਗੇ
 ਘਰੇ ਘਰਿ ਸਿਫਤਿ ਤੁਮਾਰੀ ॥੭॥
 ਰਾਮ ਰਹਮ ਏਕ ਖੁਦਾਇ,
 ਹਰਿਦਮ ਸੇਏ ਚਿਤਾਰੀ ।
 ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਹਉ ਤਾਕੇ ਬੰਦਾ
 ਸਰਹਰ ਪਾਰ ਉਤਾਰੀ ॥੮॥

ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਕਉ ਅਲਹੁ ਕਹੀਐ,
 ਸੇਖਾ ਆਈ ਵਾਰੀ ।
 ਦੇਵਲ ਦੇਵਤਿਆ ਕਰੁ ਲਾਗਾ,
 ਐਸੀ ਕੀਰਤਿ ਚਾਲੀ ॥ ੫ ॥
 ਕੂਜਾ ਬਾਗ ਨਿਵਾਜ ਮੁਸਲਾ,
 ਨੀਲਰੂਪ ਬਣਵਾਰੀ ।
 ਘਰਿ ਘਰਿ ਮੀਆ ਸਭਨਾ ਜੀਆ,
 ਬੇਨੀ ਅਵਰ ਤੁਮਾਰੀ ॥੬॥
 ਜੇ ਤੂੰ ਮੀਰ ਮਹਿਪਤਿ ਸਾਹਿਬ,
 ਕੁਦਰਤਿ ਕਉਣੁ ਹਮਾਰੀ ।
 ਚਾਰੇ ਕੁੰਟ ਸਲਾਮੁ ਕਰਹਿਗੇ,
 ਘਰਿ ਘਰਿ ਸਿਫਤਿ ਤੁਮਾਰੀ ॥੭॥
 ਤੀਰਥ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਪੁੰਨ ਦਾਨ,
 ਕਿਫ ਲਾਹਾ ਮਿਲੇ ਦਿਹਾੜੀ ।
 ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਮਿਲ ਵਖਿਆਈ,
 ਮੋਕਾ ਘੜੀ ਸਮਾਲੀ ॥੮॥

ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਮਲੂਖਾਂ ਦੀ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਬੜਾ ਗੁਸੇ ਵਿਚ ਭਰਿਆ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਆਇਆ ਸੀ; ਅਤੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਾਤਾ ਮੰਬੋਤ ਬਾਬਤ ਇਤ੍ਰਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸਵਾਬ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਇਕ ਚੋਰ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਇਹੋ ਸ਼ਬਦ ਮਕੇ ਦੀ ਗੋਸ਼ਟ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਸਾਰੇ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਵਰਤੇ ਹਨ।

ਜ਼ਮੀਮਾ ਦੂਸਰਾ

ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਅਤੇ ਫ਼ਰੀਦ ਦੇ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸਲੋਕ ਰਚੇ ।

ਆਪ ਦੇਖੋਗੇ ਕਿ ਇਥੇ ਨਾਨਕ ਛਾਪ ਨਹੀਂ ਵਰਤੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਕਿ ਅਗੇ ਹੋਰ ਕਈ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਹੈ ।

ਫਰੀਦਾ ! ਕਾਲੀ ਜਿਨੀ ਨ ਰਾਵਿਆ ਧਉਲੀ ਰਾਵੈ ਕੋਇ ।

ਕਰਿ ਸਾਈਂ ਸਿਉ ਪਿਰਹੜੀ ਰੰਗ ਨਵੇਲਾ ਹੋਇ ॥ ੧੨ ॥

ਮਹਲ ੩ ॥ ਫਰੀਦਾ ! ਕਾਲੀ ਧਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਸਦਾ ਹੈ ਜੇ ਕੋ ਚਿਤਿ ਕਰੇ ।

ਆਪਣਾ ਲਾਇਆ ਪਿਰਮੁ ਨ ਲਗਾਈ ਜੇ ਲੋਚੈ ਸਭੁ ਕੋਇ ।

ਇਹ ਪਿਰਮੁ ਪਿਆਲਾ ਖਸਮ ਕਾ ਜੇ ਭਾਵੈ ਤੈ ਦੇਇ ॥ ੧੩ ॥

ਫਰੀਦਾ ! ਰੱਤੀ ਰਤੁ ਨ ਨਿਕਸੈ ਜੇ ਤਨ ਚੀਰੈ ਕੋਇ ।

ਜੇ ਤਨ ਟਤੇ ਰੱਬ ਸਿਉ ਤਨਿ ਰਤੁ ਨ ਹੋਇ ॥ ੧੪ ॥

ਮਹਲਾ ੩ ॥ ਇਹ ਤਨੁ ਸਭੋ ਰਤੁ ਹੈ ਰਤ ਬਿਨੁ ਤਨੁ ਨ ਹੋਇ ।

ਜੇ ਸਹ ਰਤੇ ਆਪਣੇ ਤਿਤੁ ਤਨਿ ਲੋਭੁ ਰਤੁ ਨ ਹੋਇ ।

ਭੈ ਪਇਐ ਤਨ ਖੀਣੁ ਹੋਇ ਲੋਭੁ ਰਤੁ ਵਿਚਹੁ ਜਾਇ ।

ਜਿਓਂ ਬੈਸੰਤਰਿ ਧਾਤੁ ਸੁਧੁ ਹੋਇ,

ਤਿਓਂ ਹਰਿ ਕਾ ਭਉ ਦੁਰਮਤ ਮੈਲੁ ਗਵਾਇ ।

ਨਾਨਕ ਤੇ ਜਨ ਸੋਹਣੇ ਜਿ ਰਤੇ ਹਰਿ ਰੰਗੁ ਲਾਇ ॥ ੧੫ ॥

ਫਰੀਦਾ ! ਪਾੜ ਪਟੋਲਾ ਧਜ ਕਰੀ ਕੰਬਲੜੀ ਪਹਿਰੇਉ ।

ਜਿਨੀ ਵੇਸੀ ਸਹੁ ਮਿਲੈ ਸੇਈ ਵੇਸ ਕਰੇਉ ॥ ੧੦੩ ॥

ਮਹਲਾ ੩ ॥ ਕਾਇ ਪਟੋਲਾ ਪਾੜਤੀ ਕੰਬਲੜੀ ਪਹਿਰੇਇ ।
 ਘਰ ਹੀ ਬੈਠਿਆ ਸੁ ਮਿਲੈ ਜੇ ਨੀਅਤ ਰਾਸਿ ਕਰੇਇ ॥੧੦੪॥
 ਫਰੀਦਾ ! ਮਨ ਮੈਦਾਨੁ ਕਰਿ ਟੋਏ ਟਿਬੇ ਲਾਹਿ ।
 ਅਗੈ ਮੂਲਿ ਨ ਆਵਮੀ ਦੋਜਕ ਸੰਦੀ ਭਾਹਿ ॥ ੭੪ ॥
 ਮਹਲਾ ੫ ॥ ਫਰੀਦਾ ! ਗਰਬੁ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ਧਨਿ ਜੋਬਨ ਅਸਗਾਹੁ
 ਖਾਲੀ ਚਲੇ ਧਣੀ ਸਿਉ ਟਿਬੇ ਜਿਉ ਮੀਹਾਹੁ ॥
 ਮਹਲਾ ੫ ॥ ਫਰੀਦਾ ! ਖਾਲਕ ਖਲਕ ਮਹਿ ਖਲਕ ਵਸੈ ਰਬ ਮਾਹਿ ।
 ਮੰਦਾ ਕਿਸਨੋ ਆਖੀਐ ਜਾਂ ਤਿਸ ਬਿਨ ਕੋਈ ਨਾਹਿ ॥ ੭੫ ॥
 ਫਰੀਦਾ ! ਮੈਂ ਜਾਨਿਆ ਦੁਖ ਮੁਖ ਕੂ ਦੁਖੁ ਸਬਾਇਐ ਜਗਿ ।
 ਉਚੇ ਚੜਿਕੈ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਘਰਿ ਘਰਿ ਇਹਾ ਅਗਿ ॥ ੮੧ ॥
 ਮਹਲਾ ੫ ॥ ਫਰੀਦਾ ! ਭੂਮਿ ਰੰਗਾਵਲੀ ਮੰਬ ਵਿਸੁਲਾ ਬਾਗੁ ।
 ਜੋ ਜਨ ਪੀਰਿ ਨਵਾਜਿਆ ਤਿਨਾ ਅੰਚ ਨ ਲਾਗੁ ॥ ੮੨ ॥
 ਮਹਲਾ ੫ ॥ ਫਰੀਦਾ ! ਉਮਰ ਸੁਹਾਵੜੀ ਸੰਗ ਸੁਵੰਨੜੀ ਦੇਹੁ ।
 ਵਿਰਲੇ ਕੋਈ ਪਾਈਅਨਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰੇ ਨੇਹੁ ॥ ੮੩ ॥
 ਫਰੀਦਾ ! ਪਿਛਲੀ ਰਾਤਿ ਨ ਜਾਗਿਓਹਿ ਜੀਵੰਦੜੇ ਮੋਇਓਹਿ ।
 ਜੇ ਤੈ ਰਬੁ ਵਿਸਾਇਆ ਤ ਰਬਿ ਨ ਵਿਸਰਿਓਹਿ ॥ ੧੦੭ ॥
 ਮਹਲਾ ੫ ॥ ਫਰੀਦਾ ! ਕੰਤ ਰੰਗਾਵਲਾ ਵੱਡਾ ਵੇ ਮੁਹਤਾਜੁ ।
 ਅਲਹ ਸੇਤੀ ਤਤਿਆਂ ਇਹੁ ਸਚਾਵਾ ਸਾਜੁ ॥ ੧੦੮ ॥
 ਮਹਲਾ ੫ ॥ ਫਰੀਦਾ ! ਦੁਖ ਸੁਖ ਇਕੁ ਕਰਿ ਦਿਲ ਤੇ ਲਾਹਿ ਵਿਕਾਰੁ ।
 ਅਲਹ ਭਾਵੈ ਸੋ ਭਲਾ ਤਾਂ ਲਭੀ ਦਰਬਾਰੁ ॥ ੧੦੯ ॥
 ਮਹਲਾ ੫ ॥ ਫਰੀਦਾ ! ਦੁਨੀ ਵਜਾਈ ਵਜਦੀ ਤੂੰ ਭੀ ਵਜਹਿ ਨਾਲ ।
 ਸੋਈ ਜੀਉ ਨ ਵਜਦਾ ਜਿਸੁ ਅਲਹੁ ਕਰਦਾ ਸਾਰ ॥ ੧੧੦ ॥
 ਮਹਲਾ ੫ ॥ ਫਰੀਦਾ ! ਦਿਲ ਰਤਾ ਇਸੁ ਦੁਨੀ ਸਿਉ ਦੁਨੀ ਨ ਕਿਤੈ ਕੰਮਿ ।
 ਮਿਸਲ ਫਕੀਰਾਂ ਗਾਖੜੀ ਸੁ ਪਾਈਐ ਪੂਰ ਕਰੰਮਿ ॥੧੧੧॥

ਫਰੀਦਾ ! ਤਨ ਤਪੈ ਤਨੂਰ ਜਿਓ, ਬਾਲਣੁ ਹਡ ਬਲੰਲਿ ।

ਪੈਰੀਂ ਬਕਾਂ ਸਿਰਿ ਜੁਲਾਂ ਜੇ ਮੂੰ ਪਿਰੀ ਮਿਲੰਨੁ ॥ ੧੧੯ ॥

ਮਹਲਾ ੧ ॥ ਤਨੁ ਨ ਤਪਾਇ ਤਨੂਰ ਜਿਉ ਬਾਲਣੁ ਹਡ ਨ ਬਾਲਿ ।

ਸਿਰਿ ਪੈਰੀ ਕਿਆ ਫੇੜਿਆਂ ਅੰਦਰਿ ਪਿਰੀ ਨਿਹਾਲਿ ॥ ੧੨੦ ॥

ਮਹਲਾ ੪ ॥ ਹਉ ਢੂਢੇਦੀ ਸਜਣਾ ਸਜਣ ਮੈਡੇ ਨਾਲਿ ।

ਨਾਨਕ ਅਲਖ ਨ ਲਖੀਐ ਗੁਰਮੁਖ ਦੇਇ ਦਿਖਾਲਿ ॥ ੧੨੧ ॥

ਇਹ ਚੋਖੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸਲੋਕ ਪ੍ਰਥਾਇ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ, ਬੋਲੀ, ਛੰਦ ਤੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਮਿਲਦਾ ਜੁਲਦਾ ਵੇਖ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਏਸ ਸਲੋਕ ਨਾਲ ਰਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਬਾਣੀ ਸਭ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ, ਜੋ ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਸਲੋਕ ਸਮੇਤ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਹੈ ।

ਫਰੀਦਾ ! ਮੈਂ ਜਾਣਿਆ ਵਡਹੰਸ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੀਤਾ ਸੰਗੁ ।

ਜੇ ਜਾਣਾ ਬਗੁ ਬਪੁੜਾ ਜਨਮਿ ਨ ਭੇੜੀ ਅੰਗੁ ॥ ੧੨੩ ॥

ਮਹਲਾ ੧ ॥ ਕਿਆ ਹੰਸਾ ਕਿਆ ਬਗੁਲਾ ਜਾ ਕਉ ਨਦਰਿ ਧਰੇ ।

ਜੇ ਤਿਸ ਭਾਵੈ ਨਾਨਕਾ ਕਾਗਹੁ ਹੰਸ ਕਰੇ ॥ ੧੨੪ ॥

ਮਹਲਾ ੩ ॥ ਹੰਸਾ ਦੇਖਿ ਤਰੰਦਿਆ ਬਗਾ ਆਇਆ ਚਾਉ ।

ਤੂਬ ਮੂਏ ਬਗ ਬਪੁੜੇ ਸਿਰ ਤਲਿ ਉਪਰਿ ਪਾਉ ॥ ੧੨੨ ॥

ਮਹਲੇ ੩ ਦਾ ਇਹ ਸਲੋਕ ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਹਾਸ਼ੀਏ ਤੇ ਲਿਖੇ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਫਰੀਦ ਦੇ ਸਲੋਕ ਤੋਂ ਪਿਛੋਲਿਖਣ ਦੀ ਥਾਂ ਪਹਿਲੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਏਸ ਤੋਂ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਸਾਮੁਣੇ ਨਕਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਕਾਗਜ਼ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਜਿਸ ਪੁਰ ਇਹ ਸਲੋਕ ਲਿਖੇ ਸਨ ।

ਆਪ ਦੇਖੋਗੇ ਕਿ ਫਰੀਦ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਾਮੁਣੇ ਰਖਕੇ ਸਿਰਫ ਦੋ ਸਲੋਕ ਹੀ ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਰਚੇ ਦਸੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਏਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ੧੪

ਸਲੋਕ ਦੂਜੇ ਗੁਣਿਆਂ ਦੇ ਹਨ। ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਇਕ ਅਨਹੋਏ ਇਤ੍ਰਾਜ਼ ਤੋਂ ਬਚਨ ਲਈ 'ਸ਼ਿਖ ਫਰੀਦ' ਤੋਂ ਬਦਲਕੇ ਬਾਣੀ 'ਸ਼ਿਖ ਇਬਰਾਹੀਮ' ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗੋਂ ਕਢਕੇ ਇਕ ਕਪੋਲ ਕਲਪਿਤ ਨਾਮ 'ਫਰੀਦ ਸਾਨੀ' ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਭਲਾ ਸਮਝੋ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਤਾਂ ਏਸ 'ਫਰੀਦ ਸਾਨੀ' ਨੂੰ ਮਿਲ ਪਏ ਸਹੀ, ਬਾਕੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਮਹਲਾ ੩, ਮਹਲਾ ੪ ਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮਿਲੇ (ਦੇਖੋ ਅਗੇ ਜਾਕੇ ਜ਼ਮੀਆ ੫, ਜਿਥੇ ਏਸ ਸਵਾਲ ਪੁਰ ਬਹਿਸ ਕੀਤੀ ਹੈ)। ਫੇਰ ਕਬੀਰ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਬਾਬਤ ਕੀ ਕਿਹਾ ਜਾਇਗਾ ?

੨. ਕਬੀਰ ਦੇ ਸਲੋਕ

ਕਬੀਰ ! ਟਾਲੇ ਟੋਲੇ ਦਿਨੁ ਗਇਆ ਬਿਆਜ ਬਢਤਉ ਜਾਇ ।
ਨਾ ਹਰਿ ਭਜਿਓ ਨ ਖਤੁ ਫਟਿਓ, ਕਾਲ ਪਹੁੰਚੇ ਆਇ ॥੨੦੮॥

ਮਹਲਾ ੫ ॥ ਕਬੀਰ ! ਕੂਕਰੁ ਭਉਕਨਾ ਕਰੰਗ ਪਿਛੈ ਉਠਿ ਯਾਇ ।

ਕਰਮੀ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪਾਇਆ ਜਿਨਿ ਹਉ ਲੀਆ ਛੁਡਾਇ ॥੨੦੯॥
ਮਹਲਾ ੫ ॥ ਕਬੀਰ ਧਰਤੀ ਸਾਧਕੀ ਤਸਕਰ ਬੈਸਹਿ ਗਾਹਿ ।

ਧਰਤੀ ਭਾਰ ਨ ਬਿਆਪਈ ਉਨ ਕਉ ਲਾਹੂ ਲਾਹਿ ॥੨੧੦॥
ਮਹਲਾ ੫ ॥ ਕਬੀਰ ! ਚਾਵਲ ਕਰਨੇ ਤੁਖ ਕਉ ਮੁਹਲੀ ਲਾਇ ।

ਸੰਗ ਕੁਸੰਗੀ ਬੈਸਤੇ ਤਬ ਪੂਛੈ ਧਰਮ ਰਾਇ ॥ ੨੧੧ ॥

ਇਹ ਤਾਂ ਪ੍ਰਤਖ ਹੈ ਕਿ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਤਿੰਨ ਸਲੋਕ ੨੦੯, ੨੧੦ ਤੇ ੨੧੧, ਕਬੀਰ ਦੇ ਸਲੋਕ ੨੦੮ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਕਹੇ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਿਚ ਸਾਂਝ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਫਰੀਦ ਦੇ ਸਲੋਕ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਿਚ ਸਾਂਝ ਸਾਫ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਸ਼ੇਰ, ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਸਲੋਕ ੨੦੯ ਅਤੇ ੨੧੦ ਰਾਮਕਲੀ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਫੇਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਅਗੇ ਦੋ ਸਲੋਕ ੨੧੨ ਅਤੇ ੨੧੩, ਨਾਮੇ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਦੇ ਅਧੋ

ਵਿਚ ਕਟਾਕਸ਼ਾਂ ਵਾਲੇ ਦੇਕੇ, ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਅਗਲੇ ਸਲੋਕ ੨੧੪,
 ਵਿਚ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਕਬੀਰ ਨੂੰ ਮੁਖਾਤਿਬ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੀਹ ਸਲੋਕ ੨੧੨,
 ੨੧੩ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਏਥੇ ਦਰਜ ਹੋ ਗਏ ਹਨ? ਜੇ ਕਬੀਰ
 ਦੇ ਵੀ ਹੋਣ, ਤਦ ਅਗਲੇ ਸਲੋਕ ੨੧੪ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮਸ਼ੂਮ
 ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਨਕਲ ਕਰਨ ਦੀਆਂ
 ਗਲਤੀਆਂ ਹਨ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਏਸ ਥਾਂ ਤੇ ਆਕੇ ਕਾਫ਼ੀ ਗੜ ਬੜ
 ਹੋਈ ਦਿਸਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਠ ਨਵੇਂ ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ
 ਦੇ ਦਰਜ ਹਨ। ਸਲੋਕ ੨੧੨ ਤੋਂ ੨੧੪ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਹਾਂ।

ਨਾਮਾ ਮਾਇਆ ਮੋਹਿਆ, ਕਹੈ ਤਿਲੋਚਨ ਮੀਤ।
 ਕਾਹੇ ਛੀਪਹੁ ਛਾਇਲੈ, ਰਾਮ ਨ ਲਾਵਹੁ ਚੀਤ ॥ ੨੧੨ ॥
 ਨਾਮਾ ਕਹੇ, ਤਿਲੋਚਨਾ! ਮੁਖ ਤੇ ਰਾਮ ਸਮੁਲਿ।
 ਹਾਥ ਪਾਉ ਕਰਿ ਕਾਮੁ ਸਭੁ ਚੀਤ ਨਿਰੰਜ ਨਾਲਿ ॥ ੨੧੩ ॥

ਮਹਲਾ ੫ ॥ ਕਬੀਰ ਹਮਰਾ ਕੋਇ ਨਹੀਂ ਹਮ ਕਿਸਹੂ ਕੇ ਨਾਹਿ।
 ਜਿਨਿ ਇਹ ਰਚਨੁ ਰਚਾਇਆ ਤਿਸ ਹੀ ਮਾਹਿ ਸਮਾਹਿ ॥੨੧੪॥
 ਕਬੀਰ! ਜੇ ਮੈ ਚਿਤਵਉ ਨਾ ਕਰੈ, ਕਿਆ ਮੇਰੇ ਚਿਤਵੈ ਹੋਇ।
 ਆਪਣਾ ਚਿਤਵਿਆ ਹਰਿ ਕਰੈ, ਜੇ ਮੇਰੇ ਚਿਤ ਨ ਹੋਇ ॥੨੧੫॥
 ਮਹਲਾ ੫ ॥ ਚਿੰਤਾ ਭੀ ਆਪ ਕਰਾਇਸੀ ਅਚਿੰਤ ਭੀ ਆਪੇ ਦੇਇ।
 ਨਲਕ ਸੇ ਸਾਲਾਹੀਐ ਜਿ ਸਭਨਾ ਸਾਰ ਕਰੇਇ ॥ ੨੨੦ ॥
 ਮਹਲਾ ੫ ॥ ਕਬੀਰ! ਨਾਮ ਨ ਚੇਤਿਓ, ਫਿਰਿਆ ਲਾਲਚ ਮਾਹਿ ॥
 ਪਾਪ ਕਰਤਾ ਮਰਿ ਗਇਆ ਅਉਧ ਪੁਨੀ ਖਿਨ ਮਾਹਿ ॥ ੨੨੧ ॥
 ਪ੍ਰਤਪ ਹੈ ਕਿ ਕਬੀਰ ਦੇ ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ
 ਮੌਜੂਦ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਫ਼ਰੀਦ ਦੇ ਸਲੋਕ; ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨੇ ਤਾਂ ਪਿਛੋਂ ਬੀੜ
 ਬਨ੍ਹਨ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਹੀ ਸਨ। ਸਲੋਕ ਕਦ ਰਚੇ ਬੀੜ ਬਨ੍ਹਨ ਤੋਂ
 ਪਹਿਲੇ ਜਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ, ਕੌਨ ਕਹੇ।

ਜ਼ਮੀਮਾਂ ਤੀਸਰਾ

ਦੂਜੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ

ਬਹੁਤ ਬੋਝਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗਲ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੇ ਵੀ ਕੋਈ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਸੀ। ਬਾਲੇਵਾਲੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਪੜ੍ਹਕੇ ਜੋ ਤਸਵੀਰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੀ ਮਨ ਤੇ ਉਕਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਨਹੀਂ। ਡਾਕਟਰ ਟ੍ਰੰਪ ਨੇ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਆਪ ਅਨਪੜ੍ਹ ਸਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਤਾਂ ਭੀ ਕੋਈ ੧੧੩ ਸ਼ਲੋਕ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਹ ਸ਼ਲੋਕ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋਈ ਬਾਣੀ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਹਿਸੇ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੀ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਪੁਰ ਨਹੀਂ ਰਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ, ਸਗੋਂ, ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਦ ਅਸੀਂ ਏਸ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਭਾਗਾਂ ਤੋਂ ਵਖ ਨਾ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਜਦ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੁਅਜਜ਼ੇ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ, ਤਦ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਤ੍ਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕੁਰਾਨ ਹੀ ਮੇਰਾ ਮੁਅਜਜ਼ਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਰਸਾਲਤ ਦੀ ਸਨਦ। ਏਸ ਉਤ੍ਰ ਦੇ ਅਖਰੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਏਸਦੇ ਮਨਸ਼ਾ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਦੂਜੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਠੀਕ ਠੀਕ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਹੋਣ ਦੀ ਸਨਦ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ

ਹੈ। ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਚਰਣਾ ਵਿਚ ਪਰਮ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਸੀ ਏਸ ਬਾਤ ਦੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਠੀਕ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਬਲਕ ਉਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਖੁਦ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ (ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ) ਕਿਤਨੇ ਇਕ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਬਾਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਜੋ ਤਸਵੀਰ ਇਸ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੀ ਬਨਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਬੜੀ ਉਚੀ ਹੈ।

ਉਪਰ ਅਸੀਂ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਜੋ 'ਸਲੋਕ ਸਹਸ-ਕ੍ਰਿਤਿ ਮਹਲਾ ੧' ਦੀ ਸੁਰਖੀ ਹੇਠਾਂ ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਫ ਪਹਿਲਾ ਸਲੋਕ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਤ੍ਰੈ ਮਾਝ ਤੇ ਆਸਾ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਦਿਖਾਏ ਹਨ। ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ੩੮ ਪਉੜੀਆਂ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਸਲੋਕ ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਹੀ ਸਭ ਮਨਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਰਾਗ ਮਾਝ ਵਿਚ ਤਿੰਨੇ ਸਲੋਕ 'ਪਵਣ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ' ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲ' ਤਕ ਦੂਸਰੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਸੇ ਹਨ। ਫੇਰ ਲੋ ਇਹ ਸਲੋਕ :-

ਵੈਦਾ ਵੈਦੁ ਸੁਵੈਦ ਤੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਰੋਗ ਪਛਾਣੁ।
 ਐਸਾ ਦਾਰੂ ਲੋੜਿ ਲਹੁ ਜਿਤੁ ਵੰਝੈ ਰੋਗਾਂ ਘਾਣਿ।
 ਜਿਤੁ ਦਾਰੂ ਰੋਗ ਉਠਿਅਹਿ ਤਨਿ ਸੁਖ ਵਸੈ ਆਇ।
 ਰੋਗ ਗਵਾਇ ਆਪਣਾ ਤ ਨਾਨਕ, ਵੈਦ ਸਦਾਇ॥
 ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਆਇ ਵਿਚ ਇਹ ਸਲੋਕ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ

ਦਾ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਆਮ ਸਿਖ ਵੀ ਇਹੋ ਮਨਦੇ ਹਨ,
ਪਰ ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਏਸਨੂੰ ਦੂਜੇ ਗੁਰੂ ਦਾ
ਕਰਕੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਹੋਰ ਭੀ ਕਈ ਸਲੋਕ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ। ਹੇਠਾਂ ਅਸੀਂ
ਕੁਝ ਕੁ ਸਲੋਕ ਦੂਜੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਆਪ ਵੇਖੋਗੇ ਕਿ
ਪਹਿਲੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਰਚਨਾ ਨਾਲ ਓਹ ਕਿਡੋ ਮਿਲਦੇ
ਹਨ, ਮੁਹਾਵਰਾ, ਬਣਤ, ਲਿਖਣ-ਢੰਗ ਸਭ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ
ਦੇ ਹਨ, ਜੇ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ
'ਮਹਲਾ ੨' ਨਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਵੇ ਤਦ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ
ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਹੀ ਸਮਝੀਏ।

ਵਾਰ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ: -

ਜਿਸ ਪਿਆਰੇ ਸਿਉ ਨਿਹ ਤਿਸ ਆਗੇ ਮਰ ਚਲੀਐ।

ਪ੍ਰਿਯ ਜੀਵਣੁ ਸੰਸਾਰਿ ਤਾਕੈ ਪਾਛੈ ਜੀਵਣਾ ॥੨॥੩॥

ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਜੋਤਿਜੋਤ ਸਮਾਣ ਦੀ ਖਬਰ
ਸੁਣੀ ਤਦ ਵੈਗਾਗ ਵਿਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਆਖਦੇ
ਹਨ, ਵਾਰ ਮਾਝ ਵਿਚ: -

ਦੀਖਿਆ ਆਖਿ ਬੁਝਾਇਆ, ਸਿਫਤੀ ਸਚਿ ਸਮੇਉ।

ਤਿਨ ਕਉ ਕਿਆ ਉਪਦੇਸੀਐ,

ਜਿਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਉ ॥ ੧ ॥ ੨੭ ॥

ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਆਪਦੀ ਗੁਰੂ ਭਗਤੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ, ਅਗ
ਵਾਰ ਮਾਂਝ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ: -

(੧) ਜੋ ਸਿਰੁ ਸਾਂਈ ਨਾ ਨਿਵੈ ਸੋ ਸਿਰ ਦੀਜੇ ਡਾਰਿ।

ਨਾਨਕ ਜਿਸ ਪਿੰਜਰ ਮਹਿ ਬਿਰਹਾ ਨਹੀਂ
ਸੋ ਪਿੰਜਰ ਲੈ ਜਾਰਿ ॥ ੧ ॥ ੧੫ ॥ [ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ

- (੨) ਸੇਈ ਪੂਰੇ ਸ਼ਾਹ ਜਿਨੀ ਪੂਰਾ ਪਾਇਆ।
ਅਠੀਂ ਵੈ ਪਰਵਾਰ ਰਹਿਨ ਇਕਤੈ ਰੰਗ ॥ ੨ ॥ ੧੭ ॥
- (੩) ਦੇਂਦੇ ਬਾਵਹੁ ਦਿੱਤਾ ਦੰਗਾ, ਮਨਮੁਖ ਐਸਾ ਜਾਣੀਐ।
ਸੁਰਤਿ ਮਤਿ ਚਤੁਰਾਈ ਤਾਕੀ ਕਿਆ ਕਰਿ ਆਖਿ ਵਖਾਣੀਐ।
ਅੰਤਰਿ ਬਹਿ ਕੈ ਕਰਮ ਕਮਾਵੈ ਸੋ ਚਹੁ ਕੁੰਡੀ ਜਾਣੀਐ।
ਜੋ ਧਰਮ ਕਮਾਵੈ ਤਿਸ ਧਰਮੀ ਨਾਓ ਹੋਵੈ,
ਪਾਪ ਕਮਾਣੈ ਪਾਪੀ ਜਾਣੀਐ ॥ ੨੧ ॥
- (੪) ਅਖੀਂ ਬਾਝਹੁ ਵੇਖਣਾ, ਵਿਣੁ ਕੰਨਾ ਸੁਨਣਾ।
ਪੈਰਾਂ ਬਾਝਹੁ ਚਲਣਾ, ਵਿਣੁ ਹਥਾਂ ਕਰਣਾ।
ਜੀਭੀ ਬਾਝੋਂ ਬੋਲਣਾ, ਇਉਂ ਜੀਵਤ ਮਰਣਾ।
ਨਾਨਕ ਹੁਕਮ ਪਛਾਣਿਕੈ ਤਉ ਖਸਮੈ ਮਿਲਣਾ ॥ ੧॥੩॥
- (੫) ਓਥੈ ਪਾਪੁ ਪੁਨੁੰ ਬੀਚਾਰੀਐ ਕੂੜੈ ਘਟੈ ਰਾਸਿ।
ਓਥੈ ਖੋਟੈ ਸਟੀਅਹਿ ਖਰੇ ਕੀਚਹਿ ਸਾਬਾਸਿ।
ਬੋਲਣੁ ਫਾਦਲੁ ਨਾਨਕਾ ਦੁਖੁ ਸੁਖੁ ਖਸਮੈ ਪਾਸਿ ॥੧॥੧੮॥
- (੬) ਆਖਣੁ ਆਖ ਨ ਰਜਿਆ, ਸੁਨਣ ਨ ਰਜੇ ਕੰਨ।
ਅਖੀਂ ਦੇਖ ਨ ਰਜੀਆਂ, ਰੁਣ ਗਾਹਕ ਇਕ ਵੰਨ।
ਭੁਖਿਆ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੈ, ਗਲੀ ਭੁਖ ਨ ਜਾਇ।
ਨਾਨਕ ਭੁਖਾ ਤਾਂ ਰਜੇ, ਜਾ ਗੁਣ ਕਹਿ ਗੁਣੀ ਸਮਾਇ ॥੨॥੧੯॥
- (੭) ਦੁਹਾ ਸਿਰਿਆਂ ਆਪੇ ਖਸਮ ਵੇਖੈ ਕਰਿ ਵਿਉਪਾਇ।
ਨਾਨਕ ਏਵੈ ਜਾਣੀਐ ਸਭ ਕਿਛੁ ਤਿਸਹਿ ਰਜਾਇ ॥੧॥੨੨॥
- (੮) ਅਗੀ ਪਾਲਾ ਕਿ ਕਰੇ, ਸੁਰਜ ਕੇਹੀ ਰਾਤਿ।
ਚੰਦ ਅਨੇਰਾ ਕਿ ਕਰੇ, ਪਉਣ ਪਾਣੀ ਕਿਆ ਜਾਤਿ।
ਧਰਤੀ ਚੀਜੀ ਕਿ ਕਰੇ, ਜਿਸੁ ਵਿਚਿ ਸਭ ਕਿਛੁ ਹੋਇ।

ਨਾਨਕ ਤਾ ਪਤਿ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਪਤਿ ਰਖੈ ਸੋਇ ॥ ੨੬ ॥

ਰਾਗ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚੋਂ :-

ਜੇ ਸਉ ਰੰਦਾ ਉਗਵਹਿ, ਸੂਰਜ ਚੜਹਿ ਹਜਾਰ ॥

ਏਤੋ ਚਾਨਣ ਹੋਇਆ, ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਘੋਰ ਅੰਧਾਰ ॥

ਇਹੁ ਜਗੁ ਸਚੈ ਕੀ ਕੋਠੜੀ, ਸਚੇ ਕਾ ਵਿਚਿ ਵਾਸੁ ।

ਇਕਨਾ ਹੁਕਮਿ ਸਮਾਇ ਲਏ, ਇਕਨਾ ਹੁਕਮੇ ਹੋਇ ਵਿਣਾਸੁ ।

ਇਕਨਾ ਭਾਣੈ ਕਢਿ ਲਏ, ਇਕਨਾ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸੁ ।

ਏਵ ਭੀ ਆਖਿ ਨ ਜਾਪਈ, ਜਿ ਕਿਸੈ ਆਣੈ ਰਾਸਿ ॥

ਨਲਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਾਣੀਐ ਜਾਕਉ ਆਪਿ ਕਰੇ ਪਰਗਾਸੁ ॥ ੩ ॥

ਹਉਮੈ ਇਹਾ ਜਾਤਿ ਹੈ, ਹਉਮੈ ਕਰਮ ਕਮਾਹਿ ।

ਹਉਮੈ ਏਈ ਬੰਧਨਾ, ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਜੋਨੀ ਪਾਹਿ ।

ਹਉਮੈ ਕਿਥਹੁ ਉਪਜੈ ਕਿਤ ਸੰਜਮਿ ਇਹ ਜਾਇ ।

ਹਉਮੈ ਇਹੋ ਹੁਕਮੁ ਹੈ, ਪਇਐ ਕਿਰਤਿ ਫਿਰਾਹਿ ।

ਹਉਮੈ ਦੀਰਘ ਠੋਗੁ ਹੈ, ਦਾਰੁ ਭੀ ਇਸੁ ਮਾਹਿ ।

ਕਿਰਪਾ ਕਰੇ ਜੇ ਆਪਣੀ ਤਾਂ ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਕਮਾਹਿ ॥

ਨਾਨਕੁ ਕਹੈ ਸੁਣਹੁ ਜਨਹੁ ਇਤ ਸੰਜਮਿ ਦੁਖ ਜਾਹਿ ॥

ਜੋਗ ਸਬਦੰ ਗਿਆਣ ਸਬਦੰ, ਬੇਦ ਸਬਦੰ ਬ੍ਰਹਮਣਹ ।

ਖੜੀ ਸਬਦੰ ਸੂਰ ਸਬਦੰ, ਸੂਰੁ ਸਬਦੰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਹ ।

ਸਰਬ ਸਬਦੰ ਏਕ ਸਬਦੰ, ਜੋ ਕੋ ਜਾਣੈ ਭੋਉ ।

ਨਾਨਕ ਤਾ ਕਾ ਦਾਸੁ ਹੈ, ਸੋਈ ਨਿਰੰਜਨ ਦੇਉ ।

ਏਕ ਕ੍ਰਿਸਨੰ ਸਰਬ ਦੇਵਾ ਦੇਵ ਦੇਵਾਤ ਆਤਮਾ ।

ਆਤਮਾ ਬਾਸੁਦੇਵਸਿ ਜੋ ਕੋ ਜਾਣੈ ਭੋਉ ।

ਨਾਨਕ ਤਾਕਾ ਦਾਸੁ ਹੈ, ਸੋਈ ਨਿਰੰਜਨ ਦੇਉ ॥ ੧੨ ॥

ਇਹ ਕਨੇਹੀ ਆਸਕੀ, ਦੂਜੇ ਲਗੈ ਜਾਇ ।

ਨਾਨਕ ਆਸਕ ਕਾਂਢੀਐ ਸਦ ਹੀ ਰਹੇ ਸਮਾਇ ।

ਚੰਗੇ ਚੰਗਾ ਕਰਿ ਮੰਨੇ, ਮੰਦੇ ਮੰਦਾ ਹੋਇ ।
 ਆਸਕ ਇਹ ਨ ਆਖੀਐ, ਜੇ ਲੇਖੇ ਵਰਤੈ ਸੋਇ ॥
 ਸਲਾਮੁ ਜਵਾਬੁ ਦੋਵੈ ਕਰੇ ਮੰਦਹੁ ਘੁਥਾ ਜਾਇ ।
 ਨਾਨਕ ਦੋਵੈ ਕੂੜੀਆ ਥਾਇ ਨ ਕਾਈ ਪਾਇ ॥ ੨੧ ॥
 ਚਾਕਰੁ ਲਗੈ ਚਾਕਰੀ, ਨਾਲੇ ਗਾਰਬੁ ਵਾਦੁ ।
 ਗਲਾਂ ਕਰੇ ਘਣੇਰੀਆਂ, ਖਸਮ ਨ ਪਾਏ ਸਾਦੁ ।
 ਆਪੁ ਗਵਾਇ ਸੇਵਾ ਕਰੇ, ਤਾ ਕਿਛੁ ਪਾਇਮਾਨੁ ।
 ਨਾਨਕ ਜਿਸਨੋ ਲਗਾ ਤਿਸੁ ਮਿਲੈ, ਲਗਾ ਸੋ ਪਰਵਾਣੁ ॥ ੨੨ ॥
 ਜੇ ਜੀਏ ਹੋਇ ਸੁ ਉਤਵੈ, ਮੁਹ ਕਾ ਕਹਿਆ ਵਾਉ ।
 ਬੀਜੇ ਬਿਖੁ ਮੰਗੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਵੇਖਉ ਇਹੁ ਨਿਆਉ ।
 ਹੋਇ ਇਆਨਾ ਕਰੇ ਕੰਮੁ ਆਣਿ ਨ ਸਕੈ ਰਾਸਿ ।
 ਜੇ ਇਕ ਅਧ ਚੰਗੀ ਕਰੇ, ਦੂਜੀ ਭੀ ਵੇ ਰਾਸਿ ॥ ੨੩ ॥
 ਇਹ ਕਿਨੇਹੀ ਦਾਤਿ, ਆਪਸ ਤੇ ਜੇ ਪਾਈਐ ।
 ਨਾਨਕ ਸਾ ਕਰਮਾਤਿ, ਸਾਹਿਬ ਤੁਠੈ ਜੋ ਮਿਲੈ ।
 ਇਹ ਕਿਨੇਹੀ ਚਾਕਰੀ, ਜਿਤੁ ਭਓ ਖਸਮ ਨ ਜਾਇ ।
 ਨਾਨਕ ਸੇਵਕੁ ਕਾਢੀਐ, ਜਿ ਸੇਤੀ ਖਸਮ ਸਮਾਇ ॥ ੨੪ ॥
 ਆਪੇ ਸਾਜੇ ਕਰੇ ਅਸਿਪ, ਜਾਈ ਭੀ ਰਖੈ ਆਪਿ ॥
 ਤਿਸ ਵਿਚਿ ਜੰਤ ਉਪਾਇ ਕੈ, ਦੇਖੈ ਥਾਪ ਓਥਾਪਿ ।
 ਕਿਸਨੋ ਕਹੀਐ ਨਾਨਕਾ, ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਆਪੇ ਆਪ ॥ ੨੫ ॥

ਰਾਗ ਵਡਹੰਸ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚੋ :-

ਨਕਿ ਨਥ ਖਸਮ ਹਥ ਕਿਰਤੁ ਧਕੇ ਦੇ ।

ਜਹਾਂ ਦਾਨੇ ਤਹਾਂ ਖਾਣੇ ਨਾਨਕਾ ਸਚੁ ਇਹ

ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚੋ :-

ਬਥਾ ਚੱਟੀ ਜੇ ਭਰੇ, ਨਾ ਗੁਣ ਨਾ ਉਪਕਾਰੁ ।

ਸੇਤੀ ਮੁਥੀ ਸਵਾਰੀਐ, ਨਾਨਕ ਕਾਰਜ ਸਾਰੁ ॥ ੧ ॥

ਤੁਰਦੇ ਕਉ ਜੀਵਤਾ ਮਿਲੈ, ਉਡਤੇ ਕਉ ਉਡਤਾ ।
 ਜੀਵਤੇ ਕਉ ਜੀਵਤਾ ਮਿਲੈ, ਮੂਏ ਕਉ ਮੂਆ ॥
 ਨਾਨਕ ਸੋ ਸਾਲਾਹੀਐ ਜਿਨਿ ਕਾਰਣੁ ਕੀਆ ॥ ੮ ॥
 ਕਿਸ ਹੀ ਕੋਈ ਕੋਇ ਮੁੰਬੁ ਨਿਮਾਣੀ ਇਕ ਤੂ ।
 ਕਿਉ ਨ ਮਰੀਜੈ ਰੋਇ ਜਾ ਲਗੁ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵਹੀ ।
 ਜਾਂ ਸੁਖ ਤਾ ਸਹੁ ਰਾਵਿਓ, ਦੁਖਿ ਭੀ ਸੰਮਲਿਓਈ ।
 ਨਾਨਕ ਕਹੇ ਸਿਆਣੀਏ ਇਓ ਕੰਤ ਮਿਲਾਵਾ ਹੋਇ ॥ ੨੦ ॥

ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚੋਂ :-

ਨਾਨਕ ਅੰਧਾ ਹੋਇਕੈ, ਰਤਨਾ ਪਰਖਣ ਜਾਇ ।
 ਰਤਨਾ ਕੇਰੀ ਗੁਥਲੀ, ਰਤਨੀ ਖੋਲੀ ਆਇ ।
 ਵਖਰ ਤੈ ਵਣਜਾਰਿਆ, ਦੁਹਾ ਰਹੀ ਸਮਾਇ ।
 ਜਿਨ ਗੁਣੁ ਪਲੈ ਨਾਨਕਾ, ਮਾਨਕ ਵਣਜਹਿ ਸੇਈ ।
 ਰਤਨਾ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣਨੀ, ਅੰਧੇ ਵਤਹਿ ਲੋਇ ॥ ੧੫ ॥
 ਅੰਧੇ ਕੈ ਰਾਹਿ ਦਸਿਐ ਅੰਧਾ ਹੋਇ ਸੁ ਜਾਇ ।
 ਹੋਇ ਸੁਜਾਖਾ ਨਾਨਕਾ, ਸੋ ਕਿਉ ਉਝੜਿ ਪਾਇ ॥
 ਅੰਧੇ ਇਹਿ ਨ ਆਖੀਅਨਿ, ਜਿਨ ਮੁਖਿ ਲੋਇਣ ਨਾਹਿ ।
 ਅੰਧੇ ਸੇਈ ਨਾਨਕਾ ਖਸਮਹੁ ਘੁਥੇ ਜਾਹਿ ।

ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚੋਂ :-

ਆਪੈ ਜਾਣੈ ਆਪਿ ਆਪੇ ਆਣੈ ਰਾਸਿ ।
 ਤਿਸੈ ਅਗੈ ਨਾਨਕਾ, ਖਲਿਇ ਕੀਚੈ ਅਰਦਾਸ ।

ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚੋਂ :-

ਗੁਰ ਕੁੰਜੀ ਖਾਹੂ ਨਿਵਲੁ, ਮਨੁ ਕੋਠਾ ਤਨੁ ਛਤਿ ।
 ਨਨਕ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਮਨ ਕਾ ਤਾਕੁ ਨ ਓਘੜੈ,
 ਅਵਰ ਨ ਕੁੰਜੀ ਹਥ ॥ ੧ ॥
 ਆਪਿ ਓਪਾਏ ਨਾਨਕਾ, ਆਪੇ ਰਖੇ ਵੇਕ ।

ਮੰਦਾ ਕਿਸਨੋ ਆਖੀਐ ਜਾਂ ਸਭਨਾ ਸਾਹਿਬੁ ਏਕ ॥
 ਵਸਤੁ ਲਈ ਵਣਜਾਰਈ, ਵਖਰੁ ਬਧਾ ਪਾਇ ।
 ਕੇਈ ਲਾਹਾ ਲੈ ਚਲੇ, ਇਕਿ ਚਲੇ ਮੂਲੁ ਗਵਾਇ ।
 ਜਿਹਾ ਚੀਰੀ ਲਿਖਿਆ; ਤੇਹਾ ਹੁਕਮੁ ਕਮਾਹਿ ।
 ਘਲੇ ਆਵਹਿ ਨਾਨਕਾ ਸਦੇ ਉਠੀ ਜਾਹਿ ॥
 ਕਥਾ ਕਹਾਣੀ ਬੇਈ ਆਣੀ ਪਾਪ ਪੁੰਨੁ ਬੀਚਾਰੁ ।
 ਦੇ ਦੇ ਲੈਣਾ, ਲੈ ਲੈ ਦੇਣਾ, ਨਰਕਿ ਸੁਰਗਿ ਅਵਤਾਰ ।
 ਉਤਮ ਮਧਿਮ ਜਾਤੀਂ ਜਿਨਸੀ ਭਰਮਿ ਭਵੈ ਸੰਸਾਰੁ ।
 ਜੋਸਾ ਕਰੈ ਕਹਾਵੈ ਤੈਸਾ ਐਸੀ ਬਨੀ ਜਰੂਰਤਿ ।
 ਹੋਵਹਿ ਲਿੰਡ, ਬਿੰਡ ਨ ਹੋਵਹਿ ਐਸੀ ਕਹੀਐ ਸੂਰਤ ।
 ਜੋ ਉਸ ਇਛੇ ਸੋ ਫਲੁ ਪਾਇ ਤਾਂ ਨਾਨਕ ਕਹੀਐ ਮੂਰਤਿ ॥੨੦॥

ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚੋ :-

ਸਾਵਣੁ ਆਇਆ ਹੇ ਸਖੀ ਕੰਤੈ ਚਿਤਿ ਕਰੇਹੁ ।
 ਨਾਨਕ ਝੂਰਿ ਮਰਹਿ ਦੋਹਾਗਣੀ ਜਿਨੁ ਅਵਰੀ ਲਾਗਾ ਨੇਹੁ ।
 ਸਾਵਣੁ ਆਇਆ ਹੇ ਸਖੀ ਜਲਹਰ ਬਰਸਨ ਹਾਰੁ ।
 ਨਾਨਕ ਸੁਖਿ ਸਵਣੁ ਸੋਹਾਗਣੀ ਜਿਨੁ ਸਹ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ॥੪॥
 ਨਾਓ ਫਕੀਰੈ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੁ, ਮੂਰਖ ਪੰਡਿਤੁ ਨਾਓ ।
 ਅੰਧੇ ਕਾ ਨਾਓ ਪਾਰਖੁ, ਏਵੇ ਕਰੇ ਗੁਆਓ ।
 ਇਲੱਤੀ ਕਾ ਨਾਓ ਚਉਧਰੀ, ਕੂੜੀ ਪੂਰੇ ਥਾਉ* ॥੨੨॥
 ਨਾਨਕ ਦੁਨੀਆਂ ਕੀਆਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ਅਗੀਂ ਸੇਤੀ ਜਾਲਿ ।
 ਏਨੀ ਜਲੀਈਂ ਨਾਮ ਵਿਸਾਰਿਆ ਇਕ ਨ ਚਲੀਆ ਨਾਲਿ ॥

੨-ਸਲੋਕ ਮਰਦਾਨਾ ।

ਰਾਗ ਬਿਹਾਗੜਾ ਵਿਚ ਦੋ ਬੰਦ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਦੇ

*ਚੋਰ ਉਚੋਕ ਚਉਧਰੀ, ਕੁੰਡੀ ਰਨ ਪ੍ਰਧਾਨ ॥

ਨਾਮ ਪੁਰ ਭੀ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੰਡੇ, ਤਰਦੇ ਪਿਉ, ਤੇ ਮਾਸ ਦੀਆਂ ਉਪਮਾਆਂ ਧਿਆਨ ਕਰਨ ਯੋਗ ਹਨ। ਇਹ ਉਪਮਾਆਂ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਰਦਾਨੇ ਦੇ ਦਸਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਿਰਾਸੀਆਂ ਵਾਲਾ ਲਾਲਚੀ ਸੁਭਾ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਮਖੌਲ ਉਡਾਇਆ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਸਫਰਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਤਾਂ ਜੋ ਕਿਤੇ ਰੋਟੀ ਨਾ ਮਿਲੇ, ਤਦ ਚਨੋਂ ਚਬਕੇ ਵੀ (ਜੋ ਸਦਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਲੇ ਬਧੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ) ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਮਰਦਾਨੇ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ, 'ਭੁਖੇ ਮਰ ਗਏ', 'ਗੋਰ ਖਫਨੋਂ ਭੀ ਗਏ' ਸਦਾ ਲਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ॥

ਸਲੋਕ ਮਰਦਾਨਾ ੧।

ਕਲਿ* ਕਲਵਾਲੀ, ਕਾਮ ਮਦੁ, ਮਨੂਆ ਪੀਵਣਹਾਰ।
ਕ੍ਰੋਧ ਕਟੋਰੀ ਮੋਹਿ ਭਰੀ, ਪੀਲਾਵਾ ਅਹੰਕਾਰੁ।
ਮਜਲਸ ਕੂੜੇ ਲਬ ਕੀ, ਪੀ ਪੀ ਹੋਇ ਖੁਆਰੁ।
ਕਰਣੀ ਲਾਹਣਿ, ਸਤ ਗੁੜ, ਸਚ ਸ਼ਰਾ ਕਰਿ ਸਾਰੁ।
ਗੁਣ ਮੰਡੇ ਕਰਿ, ਸੀਲ ਪਿਉ, ਸ਼ਰਮ ਮਾਸ ਆਹਾਰੁ।
ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਈਐ, ਨਾਨਕਾ ! ਖਾਦੈ ਜਾਤਿ ਬਿਕਾਰੁ ॥ ੧ ॥

ਸਲੋਕ ਮਰਦਾਨਾ ੧।

ਕਾਇਆ ਲਾਹਣਿ ਆਪੁ ਮਦੁ, ਮਜਲਸ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਧਾਤੁ।
ਮਨਸਾ ਕਟੋਰੀ ਕੂੜਿ ਭਰੀ, ਪੀਲਾਏ ਜਮ ਕਾਲੁ ॥
ਇਤੁ ਮਦਿ ਪੀਤੇ ਨਾਨਕਾ ਬਹੁਤੇ ਖਟੀਅਹਿ ਬਿਕਾਰੁ।
ਗਿਆਣੁ ਗੁੜ, ਸਾਲਾਹ ਮੰਡੇ ਭਉ ਮਾਸ ਆਹਾਰੁ।
ਨਾਨਕ ਇਹੁ ਭੋਜਨੁ ਸਚੁ ਹੈ, ਸਚੁ ਨਾਮੁ ਆਧਾਰੁ ॥ ੨ ॥
ਕਾਯਾ ਲਾਹਣਿ, ਆਪੁ ਮਦੁ, ਅਮ੍ਰਿਤ ਤਿਸ ਕੀ ਧਾਰ।

*'ਕਲੀ' ਦੇ ਅਰਥ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਹੋਣਗੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਮਾਕੂ ਹਾਲੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ।

ਸਤ ਸੰਗਤਿ ਸਿਉ ਮੇਲਾਪੁ ਹੋਇ, ਲਿਵ ਕਟੋਰੀ ਅਮ੍ਰਿਤ ਭਰੀ
ਪੀ ਪੀ ਕਟਹਿ ਬਿਕਾਰ ॥੩॥

ਦੇਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਿਰਨਾਵੇਂ ਵਿਚ '੧' ਦਾ ਅੰਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ,
ਭਾਵੇਂ 'ਮਹਲਾ ੧' ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ, ਸੋ ਇਸ ਤੋਂ ਕੀ ਸਮਝੀਏ? ਇਹੀ
ਕਿ '੧' ਰਚਨਾ ਜਾਂ ਬੰਦ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਸਦਾ ਹੈ।

ਜ਼ਮੀਮਾ ਚਉਬਾ ਨਾਮਦੇਵ ਦੀ ਬਾਣੀ

ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਕ ਮਰਹਟੇ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਅਤੇ ਚੋਖਾ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਜਿਤਨੀ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕੀ ਹੈ, ਇਕ ਕਿਤਾਬ 'ਨਾਮਦੇਵ ਗਾਥਾ' ਵਿਚ ਇਕਠੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ੨੫੦੦ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਮਰਹਟੀ ਅਭੰਗ ਅਤੇ ਕੋਈ ੧੧੦ ਹਿੰਦੀ ਪਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ੬੪ ਪਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਲਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵਖ ਹੋਰ ਅਭੰਗ ਨਾਮਦੇਵ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਾਧੂਆਂ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵੀ ਦਿਤੇ ਹਨ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮਦੇਵ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਵਾਸਤਾ ਹੈ।

ਜਿਤਨੇ ਅਭੰਗ ਨਾਮਦੇਵ ਦੇ ਆਪਣੇ ਰਚਿਤ ਦਸੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਹ ਸਭ ਉਸਦੇ ਨਹੀਂ। ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਭੀ ਹਨ ਜੋ ਨਾਮਦੇਵ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। 'ਨਾਮਦੇਵ ਗਾਥਾ' ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਹ ਛਾਂਟ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਜਦ ਇਹ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਗ੍ਰੰਥ ਮਰਹਟੀ ਦਾ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਤਦ ਕਈ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਅਭੰਗ ਵਿਚੋਂ ਵੁਣਕੇ ਇਕ ਪਰਸਿਧ ਮਰਹਟੇ ਵਿਦਵਾਨ

ਨੂੰ ਦਿਖਾਏ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ੰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਸੇ, ਜਿਸ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮਨ ਲਿਆ ਕਿ ਜੇ ਅਭੰਗ ਦਿਖਾਏ ਗਏ ਸਨ, ਉਹ ਨਾਮਦੇਵ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਏਸ 'ਨਾਮਦੇਵ ਗਾਥਾ' ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅਧਾ ਹਿੱਸਾ, ੧੯੦੫ ਦੇ ਕ੍ਰੀਬ ਮਰਹਟੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦੇ ਐਮ. ਏ. ਲਈ ਕੋਰਸ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹੋ ਵਿਦਵਾਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੈਂ ਬਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੀਖਿਅਕ ਸਨ। ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜਦ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੋਰ ਬਨਾਵਟੀ ਅਭੰਗ ਕਢੇ, ਜੋ ਨਾਮਦੇਵ ਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਵਾਧੂ ਹਿੰਦੀ ਪਦਿਆਂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਜੋ ਮੇਰੀ ਲਿਖੀ ਕਿਤਾਬ 'ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਦਾ ਜੀਵਨ ਚਰਿਤ੍ਰ' ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਹ ਹਨ :-

(੧) ਸਥਾਵਰ ਜੰਗਮ ਕੀਟ ਪਤੰਗਾ।

ਸਤਜ ਰਾਮ ਸਭ ਹੀ ਕੇ ਸੰਗਾ।

ਭਣਤ ਠਾਮਦੇਵ ਜੀਵਨ ਰਾਮਾ।

ਆਨਦੇਵ ਫੋਕਟ ਬੇ ਕਾਮਾ ॥ [ਨਾਮਦੇਵ ਗਾਥਾ ੨੪੧੯।

(੨) ਤੀਰਥ ਦੇਖਨ ਜਲਮੇ ਬੂਡਨ ਜੀਆ ਜੰਤ ਨਹ ਸੰਤਾ ਵੋਗੋ।

ਅਠਸਠ ਤੀਰਥ ਗੁਰੂ ਦਿਖਾਏ, ਘਟ ਹੀ ਭੀਤਰ ਨੁਾਵੋਗੋ।

ਗੰਗਾ ਗਾਇਆ ਗੋਦਾਵਰੀ ਸੰਸਾਰ ਕੇ ਕਾਮਾ।

ਨਾਰਾਇਣ ਸੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਤੋ ਸੇਵਕ ਨਾਮਾ ॥ [ਗਾਥਾ ੨੪੦੮

'ਗਾਥਾ' ਵਿਚ ਹੋਰ ਪਦੇ ਏਹਨਾਂ ਨੰਬਰਾਂ ਪੁਰ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ :-

੨੪੧੨, ੨੪੦੯, ੨੪੫੦, ਆਦਿ ॥

ਜ਼ਮੀਮਾ ਪੰਜਵਾਂ

ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਦੀ ਬਾਣੀ

‘ਅਰਸ਼ਾਦਾਤਿ ਫ਼ਰੀਦੀ’ ਨਾਮ ਦੀ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਸੰਨ ੧੯੨੭ ਵਿਚ ਛਪੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਖਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਲਈ ਕੋਰਸ ਹੈ। ਏਸ ਦੇ ਕਰਤਾ ਪੀਰ ਮੁਹਮਦ ਹੁਸੈਨ ਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਸਾਲਿਸ, ਔਲਾਦ ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ, ਪਾਕਪਟਨ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਰਥਾਤ ਸਲੋਕ ਅਤੇ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਤੇ ਆਸਾ ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਸ਼ਬਦ, ਨਕਲ ਕਰ ਕੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਲੋਕ ਬਾਹਰੋਂ ਵੀ ਵਧਾਏ ਹਨ। ਤਰਜੁਮਾ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਕਰਕੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬੜੀ ਲਮੀ ਟੀਕਾ ਹਰ ਸਲੋਕ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਫ਼ਤਾ ਲਈ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਕੁਰਾਨ ਸ਼੍ਰੀਫ਼ ਦੀ ਆਇਤਾਂ ਅਤੇ ਹਦੀਸਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿਤੇ ਹਨ।

ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਰਲਾਕੇ ਜੋ ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ, ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ, ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਏਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ‘ਮਹਲਾ’ ਸਮੇਤ ਦਿਤਾ* ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਤਰਜੁਮਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਦੇ ਹੀ ਮਨ

* ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਫ਼ਰੀਦਾ ਭਮ ਰੰਗਾਵਲਾ; ਫ਼ਰੀਦਾ ਉਮਰ ਮੁਹਾਵੜੀ; ਫ਼ਰੀਦ ਕਰਬ ਜਿਨ; ਫ਼ਰੀਦਾ ਕੰਤ ਰੰਗਾਵਲਾ; ਫ਼ਰੀਦ ਦੁਖ ਸੁਖ ਇਕ ਕਰ, ਫ਼ਰੀਦਾ ਦੁਨੀ ਵਜਾਈ ਵਜਾਈ। ਸਬਬ ਇਹ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫ਼ਰੀਦ ਦੇ ਕਲਾਮ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਿਹਤ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕਰ ਸਕੇ, ਇਹ ਕਲ ਕਰਤਾ ਮਨ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ ॥

ਲਿਆ ਹੈ*, ਅਤੇ ਤਰਜੁਮਾ ਤੇ ਟੀਕਾ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਭੀ, ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ, ਕੁਰਾਨ ਅਤੇ ਹਦੀਸਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਤੇ ਹਵਾਲਿਆਂ ਸਮੇਤ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਇਕ ਦੋ ਜਗਹ 'ਮੁਹਲਾ' ਪਦ ਨਹੀਂ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਜਗਾ ਪਰ ਜਿਥੇ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਨਾਨਕ' ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਬਦਲਕੇ 'ਫ਼ਰੀਦ' ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਚਾਰ ਪੰਜ ਸਲੋਕ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਏਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਦੋਨੋਂ ਰਹਿ ਵੀ ਗਏ ਹਨ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਕੁਝ ਕੁ ਨਵੇਂ ਸਲੋਕ ਭੀ ਦਿਤੇ ਹਨ ਜਾਂ ਬਦਲਕੇ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਓਹ ਅਸੀਂ ਹੇਠਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ।

(੮੨) ਕੂਕ ਫ਼ਰੀਦਾ! ਕੂਕ ਤੂੰ ਜਿਓ ਰਾਖਾ ਜੁਆਰ।

ਜਬ ਲਗ ਟਾਂਡਾ ਨ ਗਿਰੇ, ਤਬ ਲਗ ਕੂਕ ਖੁਕਾਰ ॥

(੮੪) ਫ਼ਰੀਦਾ! ਮੈਂ ਨੂੰ ਮੁੰਜ ਕਰ, ਨਿੱਕੀ ਕਰਕੇ ਕੁਟ।

ਭਰੇ ਸ਼ਜ਼ਾਨੇ ਰੱਬ ਦੇ ਜੋ ਭਾਵੇ ਸੋ ਲੁਟ ॥

(੯੭) ਫ਼ਰੀਦਾ! ਇਹ ਤਨ ਭੌਂਕਨਾ ਨਿਤ ਨਿਤ ਦੁਖੇ ਕੌਨ।

ਕੰਨੀਂ ਬੁਜੇ ਦੇ ਰਹਾਂ ਕਿੱਤੀ ਵਗੇ ਪਉਣ ॥

(੧੦੫) ਕਾਗਾ! ਨੈਣ ਨਿਕਾਸ ਦੁੰ, ਪੀ ਕੇ ਦੁਖ, ਲੇਜਾਇ।

ਪਹਿਲੇ ਦਰਸ ਦਿਖਾਏ ਕੇ ਤਾ ਪਾਛੇ ਲੀਜੇ ਖਾਇ ॥

ਅਰਥ:—ਹੇ ਕਾਂ ! ਮੈਂ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਦੋਵੇਂ ਅਖਾਂ ਕਢ ਦਿਆਂਗਾ, ਪਰ ਪਹਿਲੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦਾ ਦੀਦਾਰ ਕਰ ਲੈਨ ਦੇ, ਪਿਛੋਂ ਖਾ ਲਈਂ। ਏਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਸਲੋਕ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੈ।

(੧੦੮) ਆਪ ਸਵਾਰੇ ਮੈਂ ਮਿਲਾਂ ਮੈਂ ਮਿਲਿਆਂ ਸੁਖ ਹੋਇ।

ਫ਼ਰੀਦਾ! ਜੇ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਹੋ ਰਹੁੰ, ਸਭ ਜਗ ਤੇਰਾ ਹੋਇ।

ਅਰਥ:—ਹੇ ਫ਼ਰੀਦ ਜੇ ਤੂੰ ਆਪਨੇ ਆਪਨੂੰ ਸਵਾਰੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮਿਲਾਂ

* ਇਹ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਇ ਪਟੇਲਾ ਪਾਬਤੀ, ਫ਼ਰੀਦਾ ਦਿਲ ਰੱਤਾ ਇਸ ਦੁਨੀ ਸੋ ਦੁਨੀ ਨ ਠਾਠਾਏ ਤਨੁਰ ਜਿਉ।

† ਜੇ ਤਿਸ ਭਾਵੇ ਓ ਫ਼ਰੀਦ ! ਕਾਕੋਂ ਹੰਸ ਹਰੇ।'

ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਮਿਲਨੇ ਨਾਲ ਸੁਖ ਹੋਵੀ। ਜੇ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਹੋ ਰਹੇਂ, ਤਦ ਸਾਰਾ
ਜਗ ਤੇਰਾ ਹੋਵੇ।

(੧੧੦) ਫ਼ਰੀਦਾ! ਮਹਲ ਬਿਸਖਨ ਰਹਿ ਗਏ, ਵਾਸਾ ਆਇਆ ਤਲ।
ਗੋਰਾਂ ਸੇ ਨਿਮਾਨੀਆਂ ਬਹਸਨ ਰੂਹਾਂ ਮਲ।

(੧੧੨) ਫ਼ਰੀਦਾ! ਮੌਤੇ ਦਾ ਬਨਾ ਏਵੇਂ ਦਿਸੇ ਜਿਓ ਦਰਯਾ ਦੀ ਢਾਹ।
ਅਗੇ ਦੋਜਕ ਤਪਿਆ, ਸੁਨੀਏ ਹੋਲ ਪਵੇ ਕਹਾਹ॥

ਅਰਥ:—ਮੌਤ ਦਾ ਕਿਨਾਰਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ
ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਿਆ ਦੀ ਢਾਹ ਹੋਵੇ। ਅਗੇ ਦੋਜਕ ਤਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ
ਉਥੇ ਹਾਇ ਹਾਇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਹੋਲ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ।

(੧੧੬) ਸਾਢੇ ਤੂੰ ਮਨ ਦਿਹੁੜੀ, ਚਲੋਂ ਪਾਨੀ ਅੰਨ।

ਆਯੋ ਬੰਦਾ ਦੁਨੀ ਵਿਚ, ਵਤਿਆ ਸੂਨੀ* ਬੰਧ।

(੧੨੪) ਫ਼ਰੀਦਾ! ਗੁਰ ਬਿਨ ਨ ਵਡਿਆਈਆਂ, ਧਨ ਜੋਬਨ ਅਸਗਾਹ।
ਖਾਲੀ ਚਲੇ ਦੁਨੀ ਸੋ ਟਿਬੇ ਜਿਉਂ ਮੀਆਹੀ॥

“(੧੩੪) ਸਬਰ ਮੰਬ ਕੁਮਾਨ ਏ, ਸਬਰ ਕਾਨੀ ਹੂੰ!

ਸਬਰ ਸੰਦਾ ਬਾਨ ਖਾਲਕ ਖਤਾ ਨ ਕਰੇ॥

ਤਰਜਮਾ:—ਜਨਾਬ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਫ਼ਰਮਾਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਸਬਰ ਕੀ
ਕੁਮਾਨ ਅਰ ਸਬਰ ਕਾ ਹੀ ਚਿਲਾ ਬਨਾ ਔਰ ਸਬਰ ਹੀ ਕਾ ਤੀਰ। ਜਿਹ
ਹਰਗਿਜ਼ ਖੁਦਾ ਖ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ।

ਸ਼ਬਰ:—‘ਅਲ-ਸਬਰ ਮਿਫਤਾਹ-ਉਲ-ਫ਼ਰਹ,’ ਸਬਰ ਕਬਾਇਬ
ਕੀ ਕੁੰਜੀ ਹੈ। ‘ਫ਼ ਸਬਰੁਨ ਜਮੀਲੁਨ’ (ਆਯਤ), ਪਸ ਸਬਰ ਉਮਦਾ ਹੈ।

ਕਰ ਸਬੂਰੀ ਰਾਤ ਦਿਨ, ਐ ਨੇਕ ਦੀਨ!

ਰਬ ਕਹਾ ਹੈ, ‘ਨਿਅਮ ਅਜਰੁ ਅਲ-ਸਾਬਰੀਨ’।

*ਆਸ।

†ਇਹ ਲਫ਼ਜ਼ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਇਕ ਤੁਕ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਨਤੀਜਾ :—ਜਨਾਬ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਫਰਮਾਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਅਗਰ ਤੂੰ ਸਬਰ ਕੀ ਕੁਮਾਨ ਔਰ ਸਬਰ ਹੀ ਕਾ ਚਿਲਾ ਬਨਾ ਕਰ ਤੀਰ ਚਲਾਵੇਗਾ, ਤੋਂ ਖ਼ਾਲਿਕ ਹਰ ਗਿਬ ਖਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ । ਜ਼ਰੂਰ ਇਨਸਾ ਅਲੱਹ ਮੁਰਾਦ ਲਗੇਗਾ । ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਬਰ ਫਰਹਤ ਕੀ ਕੁੰਜੀ ਹੈ ਔਰ ਸਬਰ ਕਰਨੇ ਸੇ ਹੀ ਮੁਰਾਦ ਹਾਸਿਲ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਸਬਰ ਅਗਰਚਿਹ ਤਲਖ ਹੈ, ਲੇਕਨ ਉਸਕਾ ਫਲ ਸੀਰੀਂ ਹੈ । ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹਸਬੁਲ-ਅਰਬਾਦ, ਮਰਫੂਹ-ਅਲ-ਇਜਾਜ਼ਤ ਸ਼ੇਖ ਕਾਮਿਲ ਸਬਰ ਔਰ ਇਸਤਕਲਾਲ ਔਰ ਇਸਤਕਾਮਤ ਕੇ ਸਾਬ ਜ਼ੁਹਦ ਵ ਰਿਆਜ਼ਤ ਸੇ ਜ਼ਾਤ ਮੇਂ ਫਨਾਇ ਤਾਮਹ ਕਾ ਦਲਾਇਆ ਹੁਆ ਤੀਰ ਜ਼ਰੂਰ ਵਸਲਿ-ਖ਼ੁਦਾ ਕੇ ਨਿਬਾਨਹ-ਏ-ਮੁਰਾਦ ਪਰ ਲਰੇਗਾ।” (੧੩੫) ਸਬਰ ਅੰਦਰ ਸਾਬਰੀ ਤਨ ਐਵੇਂ ਜਾਲੋਂ ।

ਹੋ ਨਜ਼ੀਕ ਖੁਦਾਇ ਦੇ ਭੇਤ ਨ ਕਿਸੇ ਦੇ ॥

ਅਰਥ :—ਸਾਬਰਾਂ ਦੇ ਤਨ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਜਿਹੇ ਨਹੀਂ ਹਨ । ਉਹ ਖ਼ੁਦਾ ਦੇ ਕ੍ਰੀਬੀ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਨਾ ਹਾਲ ਨਹੀਂ ਦਸਦੇ । (੧੩੬) ਸਬਰ ਇਹ ਸੁਆਓ* ਜੋ ਤੂੰ ਬੰਦਹ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਹਿ ।

ਵਧ ਥੀਵਹੇ, ਦਰਯਾਓ ਟੁਟ ਨ ਥੀਵੇਂ ਵਾਹੁੜਹ ।

(੧੩੭) ਫਰੀਦਾ ! ਦਰਵੇਸ਼ੀ ਗਾਖੜੀ ਚੋਪੜੀ ਪ੍ਰੀਤ ।

ਇਕ ਨ ਤੱਕੋਨੇ ਚਾਲੀਏ ਦਰਵੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਰੀਤ ॥

ਅਰਥ :—ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਖ਼ੁਦਾ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਅਸਲ ਵਿਚ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਦੇਖਨ ਨੂੰ ਸੁਖਲੀ ਹੈ । ਦਰਵੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਤ੍ਰੀਕੇ ਤੇ ਕੋਈ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਹੈ ।

੨.

ਇਕ ਹੋਰ ਸਵਾਲ ਜੋ ਮੈਕਾਲਿਫ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ The Sikh Religion ਛਾਪਕੇ ਛੇੜ ਵਿੱਤਾ ਹੈ, ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ‘ਸ਼ਲੋਕ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ’ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਸ਼ਕਰ ਗੰਜ ਦੇ ਬਨਾਏ ਹਨ ਜਾਂ

*ਸੁਆਓ — ਲਾਭ । †ਕਠੇ—ਕੰਠੀ ।

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨ ਪਾਕਪਟਨ ਦੀ ਗਦੀ ਪੂਰ ਬਾਹਰਵੇਂ ਸਜਦਾ-ਨਿਬੀਨ ਸ਼ੇਖ ਇਬਰਾਹੀਮ ਦੇ। ਰਸਾਲਾ 'ਦੀ ਸਿਖ ਰੀਵੀਊ' ਦੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੧੫ ਦੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਏਸਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰਦੀਦ ਕੀਤੀ ਸੀ Shaikh Farid or Shaikh Brahim ੨ ਦੇ ਸਿਰਨਾਵੇਂ ਹੇਠਾਂ। ਉਸਦਾ ਸੰਖੇਪ, ਬੌਤੀ ਜਿਹੀ ਤਬਈਲੀ ਨਾਲ ਮੈਂ ਏਥੇ ਦਿੱਤਾ ਹਾਂ।

“ਮੈਕਾਲਿਫ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ :—‘ਇਹ ਗਲ ਨਿਸਚੇ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਸਲੋਕ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਉਹ ਸ਼ੇਖ ਬੁਰਮ (ਇਬਰਾਹੀਮ) ਦੇ ਰਚੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਤਖਲੁਸ ਆਪਣੇ ਖਾਨਵਾਦੇ ਦੇ ਮੋਢੀ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਦਾ ਹੀ ਰਖਿਆ ਹੈ।’

ਮੈਕਾਲਿਫ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗਲ ਨਿਸਚਿਤ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਗਈ, ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਮੈਕਾਲਿਫ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੁਰਾਣੀ ਮੰਨੀ ਪ੍ਰਮਾਣੀ ਗਲ ਦੇ ਉਲਟ ਆਪ ਤਾਂ ਕੋਈ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਨਹੀਂ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਸੁਭਾਵਕ ਫਾਰਸੀ ਬੋਲਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਏਸ ਗਲ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਾ ਲਈ ਹੋਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦ ਉਹ ਮਰਨ ਲਗੇ ਤਦ ਫੇਕੜਲੇ ਲਫੜ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਬ ਨੇ ਨਿਕਲੇ, ਉਹ ਸਨ, ‘ਯਾ ਹੋਯੂ! ਯਾ ਕਯੂਮ* !!’ ਅਰਥਾਤ ਹੇ ਸਦਾ ਜੀ ਵਦੇ ਕਾਇਮ ਦਾਇਮ ਸ਼ੁਦਾ।

ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਅਜਿਹਾ ਅਨੋਖਾ ਤੇ ਨਵਾਂ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ‘ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ’ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚ ਏਸ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਰੀਵੀਊ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਏਸਦੇ ਬੋਦਾਪਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਸੀ।

(ੳ) ਏਲੀ ਤੋਂ ਦਲੀਲ

ਜੇ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਕਾਲਿਫ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਇਹ ਗਲ ਲਿਖਵਾਨ

*ਕੀਹ ਮੈਕਾਲਿਫ ਸਾਹਿਬ ਉਮੀਦ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ‘ਹੇ ਰਮ’ ਨਿਕਲਦਾ। ‘ਯਾ ਹੋਯੂ! ਯਾ ਕਯੂਮ’ ਇਹ ਫਾਰਸੀ ਹੈ ਜੋ ਅਕਸਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮਰਨ ਵੇਲੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਲਈ ਦਲੀਲ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਬਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਹੁਨਰ ਵਿਚ ਉਹ ਮਾਹਿਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਜੇ ਖ਼ਿਆਲ ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਸ ਮਤਲਬ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਉਹਨਾਂ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ, ਇਹੋ ਰਵਈਆ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਰੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਡਾਕਟਰ ਟ੍ਰੰਪ ਇਹ ਕਦੇ ਨਾ ਕਰਦਾ।

ਬੇਸ਼ਕ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਆਲਿਮ ਸਨ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਸ਼ਿਅਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦੀ ਨੋਕ ਤੇ ਸਨ, ਜੋ ਮੌਕਿਆ ਬਣੇ ਪੁਰ ਹੋਠਾਂ ਤੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਇਹ ਭੀ ਅਸੀਂ ਮਨ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜਦ ਫਾਰਸੀ ਬੋਲਨ ਵਾਲੇ ਬਿਦੇਸੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਂ ਘਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਤਦ ਫਾਰਸੀ ਬੋਲਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਪਰ ਏਸ ਗਲ ਦੇ ਸਬੂਤ ਵਿਚ ਰਤਾ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਗਵਾਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਸ਼ਖ਼ਸ ਨਾਲ, ਹਿੰਦੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਵਲਾਇਤੀ, ਉਹ ਸੁਭਾਵਕ ਫਾਰਸੀ ਹੀ ਬੋਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਏਸ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਗਵਾਹੀ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇਸ ਦੀ ਬੋਲੀ, ਜਿਥੇ ਜਮੇ ਪਲੇ ਸਨ, ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਣਦੇ, ਜਾਂ ਜੱਟਾਂ ਸ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਧੀਕ ਵਾਹ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤੀ ਗਿਣਤੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਗੁਜ਼ਾਰੀ, ਉਹ ਬੋਲੀ ਆਪ ਨਾ ਬੋਲਦੇ ਲਿਖਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬੋਲ ਲਿਖ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸੰਬੰਧੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਫਾਰਸੀ ਉਰਦੂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਗੋਂ ਏਸਦੇ ਉਲਟ ਅਜਿਹੇ ਬਿਆਨ ਹਨ, ਅਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਸੁਭਾਵਕ ਵੰਗ ਤੇ ਦੇਸੀ ਬੋਲੀ ਹੀ ਬੋਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਹਾਂ ਏਸਦਾ ਨਾਮ ਉਸ ਵੇਲੇ 'ਪੰਜਾਬੀ' ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਹ ਨਾਮ ਬਹੁਤ ਨਵਾਂ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਆਪਣੇ ਪੀਰ ਖ਼ਾਜਾ ਕੁਤੁਬਦੀਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਦਿਲੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਇਕ ਮੌਕਿਆ ਪੁਰ ਹਨਬ ਮਾਮੂਲ ਪੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ, ਸੋਣ ਦੀ ਨਿਮਾਜ ਵਾਸਤੇ ਵਜ਼ੂ ਕਰਨ ਲਈ ਪਾਣੀ ਗਰਮ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਉਸ ਰਾਤ ਬੜੀ ਹਨੇਰੀ ਵਗ ਰਹੀ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਸ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਘਰ ਵਿਚ ਅੱਗ ਬੁਝ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਸੋ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਸੁਕੋਂ ਬ ਲਨ ਅਤੇ ਅੱਗ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਉਸ ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤੇਰਾ ਫਿਰੇ, ਪਰ ਕਿਤੇ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾ ਮਿਲੀਆਂ। ਛੇਕੜ ਇਕ ਬੁਢੀ ਮਾਈ ਦੀ ਝੁੰਗੀ ਤੇ ਅਪੜੇ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਜ਼ਮਾਇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਅੱਗ ਦੇਨੀ ਤਾਂ ਹਾਂ, ਪਰ ਆਪਣੀ ਸੱਜੀ ਅਖ ਦਾ ਡਲਾ ਕੱਢ ਦੇ। ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਨੇ ਝਟ ਅੱਖ ਕਢ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਅੱਗ ਲੈ ਆਏ। ਪਾਣੀ ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਜਦ ਖ਼ਾਜਾ ਨੂੰ ਵਜ਼ੂ ਕਰਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਅੱਖ ਪੱਗ ਨਾਲ ਬਧੀ ਵੇਖਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਫਰੀਦ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਅੱਖ ਨੂੰ ਕੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ, 'ਜੀ! ਅੱਖ ਆ ਗਈ ਹੈ।' ਖ਼ਾਜਾ ਨੇ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਕਿਹਾ, 'ਜੇ ਅੱਖ ਆ ਗਈ ਹੈ, ਤਾਂ ਪੱਗ ਹਟਾ ਦਿਉ।' ਪੀਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮਨ ਕੇ, ਜਦ ਫਰੀਦ ਨੇ ਪੱਗ ਹਟਾਈ, ਤਾਂ ਅੱਖ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਸੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੀਰ ਤੇ ਮੁਰੀਦ ਵਿਚ ਰਲ ਬਾਤ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਦੋਸ ਦੀ ਉਸ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਦਾ ਕਿ 'ਅੱਖ ਆ ਗਈ ਏ' ਇਕ ਮੁਹਾਵਰਾ ਹੈ।

ਇਕ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਹੈ, ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਬਾਬਾ ਫ਼ੀਦ, ਏਸ ਬਹਾ-ਉਲ-ਹੱਕ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਰਲਕੇ ਸ਼ੇਖ ਸੂਫ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਨੂੰ ਨਿਕਲੇ। ਜਦ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਅਪੜੇ ਤਦ ਵੇਖਿਆ ਜੋ ਬੜੀ ਜਾਂ ਚੌਘੜਾ ਪਾਰ ਹੋਣ ਲਈ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਸੋ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮੁਸੱਲਾ ਪਾਣੀ ਉਤੇ ਵਿਛਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਉਸ ਪੁਰ ਬਹਿਕੇ ਠਿੱਲ ਪਏ। ਸ਼ੇਖ ਸੂਫ ਦਾ ਮਕਾਨ ਦਰਿਆ ਦੇ ਦੂਜੇ ਕੰਢੇ ਸੀ। ਜਦ

ਉਸਨੇ ਬਾਰੀ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰ ਕਢਕੇ ਕੁਝ ਆਦਮੀ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਵੇਖੇ, ਤਦ ਮੁਸੱਲੇ ਨੂੰ ਤਕਨੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਉਹ ਡੁਬਨ ਲਗਾ। ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਨੂੰ ਗੁਸਾ ਆਇਆ ਅਤੇ ਗੁਸੇ ਵਿਚ ਈ ਬੋਲੇ 'ਸਾਡਾ ਮੁਸੱਲਾ ਰੋਕਨ ਵਾਲਿਆ 'ਤੇਰੇ ਸਿਰ ਸਿੰਕ'। ਲਫਜ਼ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਨ ਦੀ ਢਿਲ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ੇਖ ਸੂਫ ਦੇ ਸਿਰ ਸਿੰਗ ਉਗ ਆਏ, ਅਤੇ ਬਾਰੀ ਵਿਚ ਫਸ ਗਏ।

ਏਥੇ ਭੀ ਪ੍ਰਤਖ ਹੈ ਕਿ ਗੁਸੇ ਵੇਲੇ ਭੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਹੀ ਲਫਜ਼ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲੇ।

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਫਰੀਦ ਜੀ ਨੇ ਤਖ਼ਤ ਹਜ਼ਾਰਾ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਮੰਗਲ ਸੇਨ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਕੌਮ ਸਮੇਤ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀਤਾ, ਤਦ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹੀ ਉਸਦਾ ਨਾਮ 'ਰਾਂਬਾ' ਰਖਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਮ ਨਾਲ ਕਿ ਕੌਮ ਹੁਣ ਤਕ ਪੁਕਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੋਂਦਲਾਂ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਨੂੰ ਜਦ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਨਾਇਆ ਤਦ ਉਸਦਾ ਨਾਮ 'ਵਹੀਰ' ਰਖਿਆ। ਇਕ ਹੋਰ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ 'ਭੋਯਾ ਗਰੀਬ' ਕਹਿਕੇ ਪੁਕਾਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਦਸਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿ 'ਰਾਂਬਾ' 'ਵਹੀਰ' 'ਭੋਯਾ' ਨਾ ਅਰਬੀ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਫਾਰਸੀ ਦੇ।

ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬੂਠੀਆਂ ਹੋਨ ਜਾਂ ਸਚੀਆਂ, ਸਾਨੂੰ ਏਸ ਗਲ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ। ਅਸਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਦੇਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗਲ ਜੋ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਦੇਸੀ ਬੋਲੀ ਬੋਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਅਨੋਖੀ ਜਾਂ ਅਨਹੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਏਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਕੀਤੇ ਦੇ ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਲੋਕ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਨ, ਖੁਦ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦੇ ਹੀ ਰਚੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਓਹ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕਈ ਦੁਹਰੇ ਆਦਿ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਰਚੇ ਦਸਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ :-

ਫਰੀਦਾ ! ਇਹ ਦਮ ਗਏ ਰੇ ਬਾਓਰੇ, ਜਾਗਨ ਕੀ ਕਰ ਚੌਂਪ।
ਇਹ ਦਮ ਹੀਰੇ ਲਾਲ ਨੇ, ਗਿਨ ਗਿਨ ਸਾਹ ਨੂੰ ਸੌਂਪ।

ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਹੋਰਨੀ ਦੀ ਗਲ ਵੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਚਿਸਤੀ ਖਾਨਵਾਦਾ ਦੇ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਤਬਲੀਗ ਜਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਆਪਣੇ ਵੇਲੇ ਏਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਦੇ ਖਲੀਫੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੇ ਇਕੋ ਕੰਮ ਕੁਫਰ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਫੇਲਾਣਾ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਣਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹੋਈ। ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੋਮਾਂ ਦੀਆਂ ਕੋਮਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਇਸਲਾਮ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ, ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣਾ ਫ਼ਖਰ ਦੀ ਗਲ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਪਾਸ ਪਿੰਡ ਕੋਠੀਵਾਲ ਵਿਚ ਜਮੇ ਪਲੇ, ਅਤੇ ੯੫ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਜੱਟਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਜ਼ਾਰੀ। ਕੀ ਇਹ ਮੁਮਕਿਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦੇਸੀ ਬੋਲੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਣਦੇ। ਜਾਂ ਸਾਰੀ ਸਫਲਤਾ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮਿਮਬਰ ਉਤੇ ਖਲੋਕੇ ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ ਵਾਅਜ਼ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ? ਆਪ ਸਮਾਅ ਦੀਆਂ ਮਜਲਿਸਾਂ ਭੀ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਥੇ ਕੱਵਾਲ ਕੱਵਾਲੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਕੱਵਾਲੀ ਸ਼ਿਆਦਾ ਕਰਕੇ ਦੇਸੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਸੁਣਕੇ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਵਜਦ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਕੱਵਾਲ ਅਕਸਰ ਨੌਮੁਸਲਮ ਲੋਗ ਸਨ।

ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਹਾ ਜਾਏ ਕਿ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਵਲਾਇਤੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ, ਅਤੇ ਕਾਬਲੀ ਸਰਦਾਰ ਜਾਂ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਆਦਿ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਹਨ, ਕਿੰਨਾ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਏਥੇ ਰਹਿਕੇ ਭੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸਾਫ ਨਹੀਂ ਬੋਲ ਸਕਦੇ। ਜਵਾਬ ਹੈ ਕਿ ਫਰੀਦ ਦੇ ਬਚੁਰਗਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆਏ ਦੋ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਲੰਘ

ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਏਸੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਵਤਨ
 ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਫੇਰ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਨੇ ਵੀ ਇਕ ਸਦੀ ਜਿੰਨੀ ਲੰਮੀ
 ਉਮਰ ਪਾਈ। ਸੋ ਬੋਲੀ ਦੇ ਬਦਲਨ ਲਈ ਕਾਫੀ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਸਮਾ
 ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦੇ ਸਬੰਧੀ ਭੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ
 ਵਿੱਚ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਕਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਮਾਲੂਮ
 ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਗਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ
 ਕੀਤਾ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਓਧਰ*ਦੇਸੀ ਖੂਨ ਦੀ ਮਿਲਾਵਟ ਭੀ
 ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਕਾਬਲੀ ਨਜਰਬੰਦ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ
 ਦਰਵੇਸ਼ਾਂ ਪੁਰ ਨਹੀਂ ਘਟਦੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇਕ
 ਇਕ ਖਿਨ ਆਮ ਖ਼ਲਕਤ ਵਿਚ ਰਲ ਮਿਲਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਨਾ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੀ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮਿੱਕ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ
 ਫਰੀਦ ਦਾ ਹਾਲ ਠੀਕ ਹੋਰ ਪੀਰਾਂ ਫਕੀਰਾਂ ਵਰਗਾ ਖੀ ਸੀ ਜੋ ਸਭ
 ਦੇਸੀ ਬੋਲੀ ਜਾਣਦੇ ਅਤੇ ਬੋਲਦੇ ਸਨ।

ਜੇਕਰ ਉਪਰ ਕੀਤੀ ਵਿਚਾਰ ਕਾਫੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਤਦ ਆਓ ਅਮੀਰ
 ਖ਼ੁਸਰੋ, 'ਤੂਤੀਏ ਹਿੰਦ' ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰੀਏ।
 ਅਮੀਰ ਖ਼ੁਸਰੋ, ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਸੀ। ਅਮੀਰ
 ਖ਼ੁਸਰੋ ਦਾ ਬਾਪ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਆਇਆ, ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦਾ
 ਦਾਦਾ ਉਸਤੋਂ ਅਧੀ ਸਦੀ ਪਹਿਲੋਂ। ਖ਼ੁਸਰੋ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਅਮੀਰ
 ਉਮਰਾਵਾਂ ਦੇ ਹਲਕੇ ਵਿਚ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਲੰਘਿਆ,
 ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦਾ ਸਿਧੇ ਸਾਢੇ ਜੱਟਾਂ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਲੋਕਾਂ
 ਵਿਚ। ਹੁਣ ਖ਼ੁਸਰੋ ਦੀ ਹਿੰਦੀ ਰਚਨਾ ਅਜਿਹੀ ਸਰਲ ਤੇ ਮਿਠੀ ਹਿੰਦੀ
 ਵਿਚ ਹੈ, ਕਿ ਜੇ ਕਰਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਪਤਾ ਨ ਹੋਵੇ, ਤਦ ਅਸੀਂ ਉਸਨੂੰ
 ਕਿਸੇ ਨਵੀਨ ਹਿੰਦੀ ਲੇਖਕ ਦੀ, ਕਿਸੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਰਸਾਲੇ ਲਈ ਲਿਖੀ

*ਆਪ ਪੀਰ ਹਮਦ-ਉਦ-ਦੀਨ ਨਾਕੇਰੀ ਦੀ ਲੜਕੀ ਸਨ, ਅਤੇ ਚੰਗੇ
 ਮੁਸਲਮਾਨ ਭੀ ਰਾਜਪੂਤ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਵਿਆਹ ਲੈਂਦੇ ਸਨ।

ਰਚਨਾ ਸਮਝੀਏ। ਏਸਦੇ ਟਾਕਰੇ ਪੂਰ ਫਰੀਦ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ, ਲਹਿੰਦੀ ਹਿੰਦਿਆਂ ਭੀ ਪੁਰਾਣੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੀ ਸੋਰਸੋਨੀ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼, (ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਿਕਲੀ ਹੈ) ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿਚਲੇ ਦਰਜੇ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਕ੍ਰਿਆ ਪਦਾਂ ਦੀਆਂ ਵਰਤੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵੀ ਹੋਰ ਦੇਸੀ ਬੋਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਤੇਹਰਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਵਿਚ, ਉਸਦੀ ਅਜ ਕਲ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਲ ਪਾ ਚੁਕੀ ਸੀ। 'ਖ਼ਾਲਸਾ ਐਡਵੋਕੇਟ' ਦੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ਸੰਨ ੧੯੦੬ ਦੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਏਸ ਵਿਸ਼ੇ ਪੂਰ ਮੈਂ ਬਹਿਸ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਬਹਰਹਾਲ ਇਹ ਕੋਈ ਗ਼ੈਰ ਮਾਮੂਲੀ ਗਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਅਜਿਹੀ ਚੰਗੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਰਚਨਾ ਕਰਦੇ, ਜਿਹੀ ਚੰਗੀ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਅਮੀਰ ਖ਼ੁਸਰੋ। ਅਮੀਰ ਖ਼ੁਸਰੋ ਨੇ ਇਕ ਕਿਤਾਬ 'ਬ-ਜ਼ਬਾਨੇ ਲਾਹੌਰੀ ਨਵਿਸ਼ਤਮ' ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਸਾਡੇ ਤਕ ਨਹੀਂ ਅਪੜੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਪਾਟਾ ਹੋਇਆ ਪੜਾ ਭੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਬੜਾ ਕੀਮਤੀ ਹੁੰਦਾ।

ਅਮੀਰ ਖ਼ੁਸਰੋ ਨੂੰ ਦਿਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕੁਝ ਤੁਹਫ਼ੇ ਦੇਕੇ ਪੀਰ ਬੁ ਅਲੀ ਕਲੰਦਰ ਜਾਂ ਸ਼ੇਖ ਸ਼ਰਫ ਪਾਸ ਪਾਨੀਪਤ ਭੇਜਿਆ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਓਹਨਾਂ ਤਕ ਅਪੜਨ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ। ਸ਼ੇਖ ਸ਼ਰਫ ਨੇ ਅਮੀਰ ਖ਼ੁਸਰੋ ਦੀ ਆਉ ਭਗਤਿ, 'ਆਓ ਕਲਾਉਤ' ਕਹਿਕੇ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੁਝ ਕਲਾਮ ਸੁਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ। ਪਿਛੋਂ ਸ਼ਾਹ ਸ਼ਰਫ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਚੇ ਕੁਝ ਸ਼ਿਅਰ ਪੜ੍ਹੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਅਮੀਰ ਖ਼ੁਸਰੋ ਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਅਖਰੂ ਭਰ ਆਏ ! ਸ਼ਾਹ ਸ਼ਰਫ ਨੇ ਰੋਂਦਾ ਵੇਖਕੇ ਕਿਹਾ :— 'ਐ ਰੋਂਦਾ ਏ ? ਕੁਝ ਬੁੜਦਾ ਏ ?' ਫਾਰਜੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਵਾਕਿਆ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ, ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਫਿਕਰੇ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਸ਼ੇਖ ਸ਼ਰਫ ਬਾਬਤ ਬੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਾਨੀਪਤ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਨ, ਪਰ ਜ਼ਰਾ ਉਪਰਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ

ਉਚਾਰਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਕੇ ਵੇਖੋ, ਤਦ ਦਿਸੇਗਾ ਕਿ ਇਕ ਵਲਾਇਤੀ ਮੁਸਲਮਾਨ
ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕੇਹੇ ਫਬਦੇ ਹਨ ।

ਫੇਰ ਏਸ ਗਲ ਦਾ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਫਰੀਦ ਦੀ
ਬਾਣੀ ਜਿਉਂ ਕੀ । ਤਉਂ ਅਖਰੋ ਅਖਰ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰਚੀ
ਹੋਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤਕ ਅਪੜੀ ਸੀ । ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਆ ਜਾਨ ਤੋਂ
ਪਹਿਲੇ, ਮੂੰਹ ਜ਼ਬਾਨੀ ਚਲੇ ਆਉਣ ਵਿਚ ਕਈ ਇਕ ਲਫਜ਼ੀ ਫਰਕ
ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਪੈ ਗਏ ਹੋਨਗੇ, ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਸਭ ਗੀਤਾਂ ਆਦਿ ਦਾ
ਦੱਸਤੂਰ ਹੈ । ਪਰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਲਫਜ਼ੀ ਫਰਕ ਪੈ ਜਾਨ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਭੀ ਬਾਣੀ
ਅਸਲੀ ਕਰਤਾ ਅਰਥਾਤ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦੀ ਹੀ ਰਹੇਗੀ ।

ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਬਦੇਸੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਮੇਲ ਹੋਨ ਦੇ
ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਸਿਖਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ
ਸਨ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ
ਥੋੜੀ ਸੀ । ਜੇ ਇਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਤਦ ਨਿੱਤ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਕਾਰ
ਕਿਕੁਰ ਟੁਰਦਾ । ਗੋਰੇ ਲੋਕ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਕੁਝ ਟੁੱਟੀ
ਭਜੀ ਦੇਸੀ ਬੋਲੀ ਬੋਲਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਅਗੋਂ ਸਦਰ ਬਾਜ਼ਾਰ* ਦਾ
ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਟੁੱਟੀ ਭੱਜੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਤਾ
ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਹਥਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਸਭ ਤੋਂ
ਪੁਰਾਣਾ ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਕਵੀ ਬਾਹਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ, 'ਚੰਦ
ਬਰਦਾਈ', ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਰਹਿਣਵਾਲਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ
'ਪ੍ਰਿਥੀਰਾਜ ਰਾਸਾ' ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਫਾਰਸੀ ਅਰਬੀ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਵਰਤਦਾ
ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਭੀ ਬੋਲੇੜੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਹਿੰਦੀ
ਲਫਜ਼ ਵਰਤ ਸਕਦਾ ਸੀ । ਏਸ ਦੇ ਉਲਟ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੁਰਾਣੇ ਵਕਤਾਂ
ਤੋਂ ਹੀ ਦੇਸੀ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਰਚਨਾ ਕਰਦੇ ਚਲੇ ਆਏ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ

*'ਉਰਦੂ' ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ 'ਲਬਕਰ' ਦੇ ਜਿਸ ਤੋਂ ਮਤਲਬ ਹੈ ਅਜ ਕਲ
ਦੀ ਛਾਉਣੀ ਜਾਂ ਸਦਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ।

ਮਲਿਕ ਮੁਹਮਦ ਜਾਇਸੀ, ਕਿਜਲਬਾਸ ਖਾਂ ਉਮੀਦ, ਗੁਲਾਮ ਫਰੀਦ
ਆਦ।

(ਅ) ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਦੀ ਗਵਾਹੀ

ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ 'ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਹਮ' ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਹਮ' ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਰੋਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਇਕ ਸਲੋਕ ਉਹੋ ਬੋਲਿਆ ਜੋ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਗੋਂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਵੀ ਉਹੋ ਸਲੋਕ ਕਿਹਾ ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਫਰੀਦ ਦੇ ਸਲੋਕ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਠੀਕ ਉਹੋ ਹਾਲ ਉਸ ਫਰਸ਼ੀ ਗੋਸ਼ਟ ਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮੁਦ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਨਾਲ ਪੂਰਬ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਹੋਈ ਦਸੀ ਹੈ। ਉਥੇ ਭੀ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਸਲੋਕ* ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕਹਾਏ ਹਨ। ਪਰ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਘਟਨਾ ਦੇ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ, ਬਲਕਿ ਸਦੀਆਂ ਪਿਛੋਂ; ਅਤੇ ਨਾ ਇਹ ਕਿਤਬਾਂ ਕਿਸੇ ਇਤਬਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਜੋਗ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਕੋਈ ਗਲ ਕਿਸੇ ਤਾਰੀਖੀ ਬੁਨਿਆਦ ਤੇ ਹੈ ਵੀ, ਉਥੇ ਵੀ ਵੇਰਵਾ ਸਾਰਾ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਕਪੋਲ ਕਲਪਨਾ ਹੈ। ਖ਼ਾਲੀ ਮੋਟਾ ਢਾਂਚਾ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਸਹੀ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਦੋ ਫਰਕ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਫ਼ਜ਼ੂਲ ਅਤੇ ਅਸੰਭਵ ਗਲਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਇਕ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਤਕ ਭਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਹੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਦੀਆਂ ਅੱਡ ਅੱਡ

*ਅਸੀਂ ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕਢਾਂਗੇ ਕਿ ਸਾਖੀਆਂ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਹ ਸਲੋਕ ਦੇਖਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਮੱਲ ਖਾਣੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਮਨੋ ਖੜ ਲਈਆਂ ਹਨ।

ਐਡੀਸ਼ਨਾਂ, ਅਨਪੜ੍ਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅਦਲ ਬਦਲਕੇ ਬਨਾਈਆਂ, ਇਹ ਸਭ ਗਲਾਂ ਦਸਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਕਿਤਾਬਾਂ ਰਤਾ ਜਿੰਨਾ ਇਤਬਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਲਾਇਕ ਨਹੀਂ। ਫੇਰ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਾਖੀਆਂ ਸਾਡੀਆਂ ਅਖੀਆਂ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਵਧਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸੋ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ ਦਿਤੀਆਂ ਵੇਰਵੇ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮੂਲੋਂ ਸਚ ਨਹੀਂ ਮਨ ਸਕਦੇ।

ਪਰ ਜੇ ਦਲੀਲ ਦੀ ਖਾਤਰ ਅਸੀਂ ਪਲ ਭਰ ਲਈ ਮਨ ਭੀ ਲਈਏ ਕਿ ਜੇ ਸਲੋਕ ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਹਮ ਨੇ ਕਹਿ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਜੇ ਸਲੋਕ ਜਵਾਬ ਵਜੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਉਹ ਮਚ ਮੁਚ ਪਾਕਪਟਨ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਗੋਸ਼ਟ ਹੁੰਦੇ ਸਮੇਂ ਕਹਿ ਸੁਣੇ ਗਏ ਸਨ, ਤਦ ਵੀ ਇਹ ਸਿਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਜੇ ਸਲੋਕ ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਹਮ ਨੇ ਏਲੇ, ਓਹ ਉਸਦੇ ਵਡੇ ਵਡੇਰੇ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦੇ ਬਨਾਏ ਹੋਏ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਨਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਵਾਬੀ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਇਹ ਸਿਧ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਓਹ ਸਲੋਕ ਜਰੂਰ ਗੋਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਰਚੇ ਤੇ ਕਹੇ ਸਨ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧੀਕ ਗਿਣਤੀ ਉਹਨਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਤੀਸਰੇ ਤੇ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ, ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਰਖਕੇ ਰਚੇ ਸਨ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖੋ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਲੋਕ ਨੰਬਰ ੧੩, ੫੨, ੮੬, ੧੦੪, ੧੦੫, ੧੨੦, ੧੨੧, ੧੨੪ ਆਦਿ।

ਜੇ ਭੀ ਹੋਵੇ, ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜੋ ਤਰਤੀਬ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਿਤਨ ਜਿਰਨਾਵੇਂ ਜਾਂ ਹੈਡਿੰਗ ਹਨ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੇ ਦਿਤੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਹ ਸਲੋਕਾਂ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਦੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਨਾ ਕਿ 'ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਹਮ' ਦੇ। ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਨਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਲੂਮ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਏ। 'ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ' ਨਾਮ ਖਾਲੀ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਸ਼ਕਰਗੰਜ ਲਈ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਦਾ।

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ; ਉਹ ਦੂਜੇ ਸ਼ੇਖ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਮਿਲੇ ਕਹੇ ਗਏ ਹਨ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਨਾਮ 'ਸ਼ੇਖ ਇਬ੍ਰਾਹੀਮ' ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਲੂਮ ਸਨ, ਜਿਸਨੂੰ ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਲਿਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਵਿਗਾੜਕੇ 'ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਹਮ' ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਾਮ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਲੂਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਗਲ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਫਰੀਦ ਸਾਨੀ' ਆਖਦੇ ਸਨ, ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਮਿਖਾਂ ਦੀ ਬੁਠੀ ਬਣਾਵਟ ਹੈ। ਸ਼ੇਖ ਇਬ੍ਰਾਹੀਮ ਜਿਸ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮਿਲਨਾ ਮੁਮਕਿਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਥੋੜਾ ਚਿਰ, ਕੋਈ ਛੇ ਸੜ ਵਰ੍ਹੇ ਹੀ ਪਾਕਪਟਨ ਵੀ ਗਈ ਪੁਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਕੋਈ ਚੋਣਵੇਂ ਮੁਖੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਸਿਧ ਗਈ-ਨਸ਼ੀਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਬਾਪ ਸ਼ੇਖ ਤਾਜਦੀਨ ਅਤੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਤੇ ਪੋਤ੍ਰਾ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧੇ ਗਈ-ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਏ ਹਨ। ਮੈਕਾਲਿਫ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਿਰ ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਵੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਿ ਸ਼ੇਖ ਇਬ੍ਰਾਹੀਮ ਨੂੰ 'ਫਰੀਦ ਸਾਨੀ' ਸਦਦੇ ਸਨ। ਨਾ ਇਹ ਲਫਜ਼ ਇਬ੍ਰਾਹੀਮ ਦੇ ਨਾਮ ਦੇ ਪਿਛੇ ਲਗਕੇ ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ: 'ਸ਼ੇਖ ਇਬ੍ਰਾਹੀਮ ਫਰੀਦ ਸਾਨੀ। ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦੇ ਪੋਤੇ, ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਸਜਦ-ਨਿਸ਼ੀਨ ਸ਼ੇਖ ਅਲਾਉਦੀਨ ਨੂੰ 'ਸ਼ੇਖ ਅਲਾਉਦੀਨ ਫਰੀਦ ਸਾਨੀ' ਜ਼ਰੂਰ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਰਸੂਮ ਵਾਲੇ ਤੇ ਵਧੇ ਪੀਰ ਸਨ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਭੀ ਫਰਜ਼ ਕਰ ਲਈਏ ਕਿ ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਫਰੀਦ ਸਾਨੀ (ਦੂਜਾ ਫਰੀਦ), ਜਾਂ ਫਰੀਦ ਸਾਲਿਸ (ਤੀਜਾ ਫਰੀਦ) ਆਖਦੇ ਸਨ, ਤਦ ਵੀ ਮੈਕਾਲਿਫ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਦਾਅਵਾ (ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਮਾਗ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਕਲਮ ਵਿਚ, ਸ਼ਾਇਦ ਸਰਦਾਰ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵਾੜਿਆ ਸੀ) ਸਿਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। 'ਫਰੀਦ ਸਾਨੀ' ਜਾਂ 'ਫਰੀਦ ਸਾਲਿਸ' ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ, ਇਹ 'ਉਪਨਾਮ' ਹਨ, ਜੋ ਮੁਰੀਦ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਪਿਛੋਂ ਆਪਣੇ ਪੀਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਬਸ਼ਰਤਕਿ ਉਹ ਇਸ ਮਾਨ ਦੇ ਲਾਇਕ ਹੋਵੇ ॥ ਫੇਰ 'ਸਾਨੀ' ਤੇ 'ਸਾਲਿਸ' ਦੇ

ਲਫਜ਼ 'ਫਰੀਦ' ਦੇ ਲਫਜ਼ ਨਾਲੋਂ ਅਡ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਨਾ
 'ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਹਮ' ਨੂੰ 'ਫਰੀਦ' ਜਾਂ 'ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ' ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ॥
 ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੈਸੇ ਸਿਆਣੇ ਆਦਮੀ ਤੋਂ ਅਜਿਹੀ ਗਲਤੀ ਹੋਣੀ
 ਨਾਮੁਮਕਿਨ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਇਹਨਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ
 ਨੂੰ ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਬਨਾਏ ਜਾਣਦੇ ਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਹਮ'
 ਦੇ ਕਰਕੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਲਿਖਦੇ। ਬਿਲਕੁਲ ਮਾਮੂਲੀ ਤੇ ਗੁਮਨਾਮ ਜਿਹੇ
 ਭਗਤਾਂ ਵੀ ਬਾਣੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ
 ਹੀ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਤਦ 'ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਹਮ' ਲਿਖਨ ਵਿਚ ਕੀ ਹਰਜ ਸੀ, ਜਿਸ
 ਨਾਮ ਨਾਲ ਉਹ ਗੱਦੀ-ਨਸ਼ੀਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ? ਕਿਸੇ
 ਇਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਲੰਮੀ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਦੋ, ਵਿਚਾਲੇ ਜੇ ਕਿਤੇ ਇਕ
 ਅਧਾ ਸਲੋਕ ਭੀ ਦੂਸਰੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਦ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ
 ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਖਰਾ ਕਰਕੇ ਵਿਖਾਇਆ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਛਾਪ ਸਭ ਜਗਹ
 'ਨਾਨਕ' ਪਦ ਦੀ ਹੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਵਖੇਵਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦੇ ਦੋ
 ਸਮੇਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹ ਹੀ ਇਸ ਗਲ ਦੀ
 ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਸਾਫ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਹਮ
 ਤੋਂ ਕੋਈ ਸੱਠ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ ਅਤੇ ਸਾਥੋਂ ੩੫੦ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲੋਂ ਇਹਨਾਂ
 ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਸ਼ਕਰਗੰਜ ਦੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਸਲੋਕ
 ਜਾਤਾ ਅਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ। ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ
 ਅਜ ਤਕ ਇਹੋ ਮਨਦੇ ਚਲੇ ਆਏ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ
 ਪੁਰ ਸਾਰੀ ਟੀਕਾ ਟਿਪਣੀ ਏਸੇ ਨਿਸਚੇ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ।

ਏਸ ਨਵੀਨ ਬਨਾਵਟ ਨਾਲੋਂ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਕਾਰਾਂ
 ਦਾ ਅਫਸਾਨਾ, ਕਿ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਰੂਹਾਨੀ
 ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖਵਾ ਦਿਤੀ, ਵਧੀਕ
 ਅਕਲ ਦੀ ਗਲ ਜਾਪਦੀ ਹੈ।

ਬਾਣੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਗਵਾਹੀ

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਖ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਇਕ ਤੀਜੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਦਲੀਲ ਤੇ ਅਪੜਦੇ ਹਾਂ। ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਜਿਨੇ ਵੀ ਜ਼ਾਤੀ ਜਾਂ ਸ਼ਖ਼ਸੀ ਇਸ਼ਾਰੇ ਜਾਂ ਸੰਕੇਤ ਆਏ ਹਨ, ਉਹ ਸਭ ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਸ਼ਕਰਗੰਜ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਵਾਸਤਾ ਰਖਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਹਮ ਵਗੈਰਾ ਦੀ ਸ਼ਿਦਰੀ ਨਾਲ। ਫੇਰ ਇਹ ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ First Person ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਇਹਨੀਂ ਨਿੱਕੀ ਜੰਪੀਏਂ ਬਲ ਭੂਗਰ ਭਵਿੱਚਮੀ।

ਅੱਜ ਫ਼ਰੀਦੇ ਕੂਜ਼ੜਾ ਸੈ ਕੋਸਾਂ ਬੀਓਮੀ॥

ਸਾਫ਼ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਬਲ ਭੂਗਰ ਭਵਿਆਂ ਅਤੇ ਅਜ ਕੁੱਜਾ ਮੈਨੂੰ ਸੈ ਕੋਸਾਂ ਤੇ ਪਿਆ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਫ਼ਰੀਦ ਦੀ ਲੰਮੀ ਉਮਰ, ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਦੇਸ ਦੇਸਾਂਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਪੈਦਲ ਲੰਮੇ ਸਫ਼ਰਾਂ, ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਕਾਠ ਦੀ ਬਣੀ ਰੋਟੀ, ਓਹਨਾਂ ਦਾ ਖੂਹ ਵਿਚ ਪੁਠੇ ਲਟਕ ਕੇ ਚਿਲ੍ਹਾ ਕਟਨਾ, ਜਦ ਪੁਠੇ ਲਟਕੇ ਸਨ, ਤਦ ਕਾਵਾਂ ਦਾ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਲੀਆਂ ਵਿਚ ਠੂੰਗੇ ਮਾਰਨਾ, ਅਤੇ ਚਿੜੀਆਂ ਦਾ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿਚ ਆਹਲਨਾ ਬਨਾਣਾ, ਆਪਣੇ ਉਪਰ ਸਖ਼ਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਕ ਚਉਧਰੀ ਨੂੰ ਬਦ-ਦੁਆ ਦੇਣੀ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਿਕਲੇ ਮਾਰਿਆ ਜਾਣਾ, ਤਖ਼ਤ ਹਜ਼ਾਰੇ ਪਾਸ ਦਰਿਆ ਦੇ ਰੁਖ਼ ਨੂੰ ਪਲਟ ਦੇਣਾਂ, ਇਹ ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿਧ ਘਟਨਾਆਂ ਗਿਣੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਗਲਾਂ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰੇ, ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਦੇਖੋ ਸਫ਼ੋਕ ਨੰਬਰ ੪੧, ੫੫, ੯, ੧੦, ੨੮, ੨੯, ੯੦, ੯੧, ੯੨, ੧੧੯, ੬੮, ੬੯, ੮੪, ਅਤੇ ੪੨. ੪੩, ੮੧, ੪੭, ੫੦, ੬੭, ੭੦, ੮੦ ਆਦਿ।

ਜੇ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਗਵਾਹੀ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਰੀ ਪੁਰਾਣੇ ਨਿਸਚੇ ਜਾਂ ਪਖ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹੈ।

ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਛੇਵਾਂ ।

ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਪੁਰ ਨੋਟ,

ਡਾਕਟਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ

“ਸੰਨ ੧੯੩੩ ਦਸੰਬਰ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜਾਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ । ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਵਾਲੀ ਇਕ ਪੋਥੀ, ਪਹਿਲੀ, ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ । ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਮਰਾਹੌਂ ਮੈਂ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਬੈਠਾ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਕੁਝ ਨੋਟ ਵੀ ਲਏ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਐਸ ਵੇਲੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਜੇ ਕੁਝ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਬਾਨੀ ਯਾਦ ਹੈ, ਉਹ ਸਨਮੁਖ ਰਖਦਾ ਹਾਂ ।

ਪੋਥੀ ਦਾ ਵਡਾ ਅਕਾਰ ਸੀ ੧੮ x ੨੦ x ੫ ਦੇ ਲਗ ਪਗ । ਪਹਿਲਾਂ ਜਪ ਸੀ । ਮੈਂ ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਬੜਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਕਿ—

‘੧ ਓ.....ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ’

ਦੀ ਥਾਂ

‘੧ ਓ.....ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸਾਦ’

ਲਿਖਿਆ ਹੈ । ਜਪ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ‘ਰਹੁਮਾਸ’ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸਨ ਤੇ ਫੇਰ ‘ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟ’ ਸੀ । ਪੋਥੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੀ । ਮੈਨੂੰ ਜਿਥੇ ਤਕ ਯਾਦ ਹੈ, ਫਰੀਦ ਦੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵੀ ਸਨ ।

ਇਕ ਥਾਂ ਮੈਂ ਕੀ ਵੇਖਿਆ ਜੋ ਖਬੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੇ ਸਫੇ ਤੇ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਤੇ ਉਹ ਕਟ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਲਕੀਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਜੇ ਸਫੇ ਤੇ ਉਹੋ ਸ਼ਬਦ ਪਰ ਹੋਰ ਤੇ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਏਸ ਤੋਂ ਮੈਂ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਕੱਢਿਆ ਕਿ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਬੜੀ ਖੋਜ ਕਰਕੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਵਿਚ ਚਾਹੜੀ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਏਸ ਖੋਜ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਤੀਜੀ ਪਾਤ. 171 ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਸੀ ।

ਮੇਰਾ ਹਿਰਦਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ.....

ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ.....

ਬਾਬੇ ਮੋਹਨ ਜੀ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ (ਪਹਿਲੀ) ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੁਕੱਦਸ ਤੇ ਆਦਰ ਜੋਗ ਹੈ। ਵੈਸੇ ਗੁਰਦੇਵ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਹੋਰ ਪੁਰਾਣੇ ਕਲਮੀ ਉਤਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਖਰੀ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਉਹਦੀ ਤਰਤੀਬ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਸਿਵਾਇ ਗੁਰਦੇਵ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ। ਰਾਗ ਕੁਝ ਉਹਦੇ ਵਿਚ ਵੀ ਸਨ। ਦੂਜੀ ਪੋਥੀ ਵੇਖਦਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਕਿ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਇਹੋ ਹੈ ਜਾਂ ਹੋਰ। ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਸ਼ੁਰੂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੀ।

ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ”

੨.

ਉਪਰਲਾ ਨੋਟ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਮੈਨੂੰ ੧੪ ਜਨਵਰੀ ੧੯੪੫ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਤੋਂ ਮਿਲਿਆ। ਨੋਟ ਲਿਖਿਆ ਤਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਜਿਠੇ ਪੰਜ ਸਫ਼ਿਆਂ ਪੁਰ ਹੈ, ਪਰ ਓਸ ਵਿਚ ਬਾਬੇ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਬਾਬਤ ਬਮ ਇਤਨਾ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਅਸਾਂ ਉਪਰ ਨਕਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਗਵਾਹੀ ਏਨੀ ਹੀ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਜੋ ਕੁਝ ਉਸ ਨੋਟ ਵਿਚ ਹੈ, ਉਹ ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀਆਂ ਕਹੀਆਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਏਥੇ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ।

‘ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦ’ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸਾਦ’ ਲਿਖੇ ਹੋਣਾ ਕੋਈ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗਲ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਸੀ, ਖੁਦ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤੀ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਲਫਜ਼ੀ ਫ਼ਰਕ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਨਾਮਦੇਵ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖ ਕੇ ਫੇਰ ਉਸ ਪਰ ਲਕੀਰਾਂ ਖੁਦ ਪੋਥੀ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਸਹਸਰ ਰਾਮ ਨੇ ਹੀ ਫੇਰੀਆਂ

ਹੋਣਗੀਆਂ। ਏਸ ਗਲ ਤੋਂ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਨਹੀਂ ਕਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਬੜੀ ਖੋਜ ਕਰਕੇ ਆਦਿ-ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਵਿਚ ਚਾਹੜੀ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਾ ਇਹ ਗਲ ਸਿਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਏਸ ਖੋਜ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਤੀਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਸੀ। ਜੇ ਨਤੀਜਾ ਕਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਕਿਤਬ ਵਿਚ ਦੇ ਆਏ ਹਾਂ।

ਜੇਕਰ ਬਾਬੇ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀ ਪਹਿਲੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਿਤਨੇਮ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜਪੁਜੀ ਤੇ ਰਹਿਰਾਸ ਪਹਲੇ ਰਖੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ 'ਸਿਰੀ' ਰਾਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪੋਥੀ ਦਾ ਮੁਢ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਤਦ ਇਹ ਖਿਆਲ ਵੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨਾ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਰਖਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਵੀ ਸਹਸਰ ਰਾਮ ਦਾ ਹੀ ਹੋਇਆ।

ਉਪਰ 'ਗੁਰਦੇਵ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕਲਮੀ ਉਤਾਰਿਆਂ' ਵਲ ਭੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ; ਮੈਂ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਇਕ ਭੀ ਉਤਾਰਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ, ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਬਾਣੀ ਦੁਰਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਨ ਮਾਨੀ ਤਰਤੀਬ ਦੇਕੇ ਪੋਥੀਆਂ ਬਣਾ ਲਈਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ 'ਮਹਲਾ' ਦਸਕੇ ਦਿੱਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਖ਼ਾਸ ਬਾਣੀਆਂ 'ਸੁਖਮਨੀ', 'ਆਨੰਦ' ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਆਪਣਾ ਆਧਾਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਬਾਬੇ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਦੋ ਪੋਥੀਆਂ ਪੂਰ ਹੀ ਸੀ; ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ

ਹੋਰ ਜੋ ਕੁਝ ਬਾਹਰੋਂ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਸਕੇ ਏਸਦੇ ਟਾਕਰੇ ਪੁਰ
ਬਹੁਤ ਖੋੜਾ ਸੀ। ਵੇਰਵਾ ਅਸਾਂ ਉਪਰ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਕਰ
ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਸਤਵਾਂ

ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਲੀ

ਕਾਂਸ਼ੀ-ਨਾਗਰੀ ਪ੍ਰਚਾਰਣੀ ਸਭਾ ਵਲੋਂ ਇਕ ਕਿਤਾਬ 'ਕਬੀਰ
ਗ੍ਰੰਥਾਵਲੀ*' ਨਾਮ ਦੀ ਛਪੀ ਹੈ। ਏਸਦਾ ਆਧਾਰ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਗਰੰਥਾਂ
ਦੀਆਂ ਹੁਥ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਦੋ ਹਿੰਦੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੁਰ ਹੈ।
ਹਿੰਦੀ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਤਾਂ ਸੰਮਤ ੧੫੬੧ (ਸੰਨ ੧੫੦੪)
ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਸੰਮਤ ੧੮੮੧ (ਸੰਨ ੧੮੨੪) ਦੀ।
ਇਹ ਸੰਮਤ ਓਹਨਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਪਿਛਲੀ ਪੁਸਤਕ,
ਪਹਿਲੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਦੂਜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਦੀ ਨਕਲ ਹੈ, ਏਸ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ੧੩੧
ਦੋਹੇ (ਜਾਂ ਸ਼ਲੋਕ) ਅਤੇ ਪੰਜ ਪਦੇ (ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ) ਵਧੀਕ ਹਨ। ਦੋਵੇਂ
ਪੁਸਤਕਾਂ ਸੁੰਦਰ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਂਭਕੇ
ਰਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਆਦਿ ਅੰਤ ਤੇ ਪੂਰਣ ਮਿਲੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਦੋਹਾਂ
ਵਿਚ ੩੨੦ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਵਿਥ ਹੈ, ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਪਠ ਭੇਦ ਬਹੁਤ
ਖੋੜਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਪੋਥੀ ਕਿਸੇ ਖੇਮ ਚੰਦ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ

*ਨਾਗਰੀ ਪ੍ਰਚਾਰਣੀ ਗਰਥ ਮਾਲਾ ਨੰ: ੩੩।

†ਏਸ ਸੰਮਤ ਪਰ ਖੋੜਾ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਣ ਹੈ, ਇਹ ਸੰਮਤ ੧੫੬੧
ਦੋਹਾਂ ਚਾਹਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਐਲੀਬਨ ਵਿਚ ਏਸ ਗਲ ਪੁਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗੇ।

ਕਿਸੇ ਮਲੂਕਦਾਸ* ਨੇ ਕਾਂਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਸੀ।

ਅਜ ਕਲ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਜਿਤਨੇ ਗ੍ਰੰਥ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਨ, ਅਤੇ ਜੋ ਬਾਣੀ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਦਸਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਓਹਨਾਂ ਸੰਮਤ ੧੫੬੧ ਤੇ ਸੰਮਤ ੧੩੮੨ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਹ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਬੜੀਆਂ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਬਾਣੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਕਿ ਓਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜੋ ਕੁਝ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਮਿਲੇ, ਉਸਨੂੰ ਠੀਕ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਮਨ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਾਖਿਪਤ ਨਾ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਾ ਮਿਲ ਜਾਏ।

ਪਹਿਲੀ ਪੁਸਤਕ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲੋਂ ੭੮ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲੇ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ੨੩੩ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ। ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜਿਤਨੀ ਬਾਣੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਥੋੜੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਭੀ ਪਾਠਾਂਤ੍ਰ ਨਾਲ, ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਕੁਲ ੪੪ ਦੋਹੇ ਜਾਂ ਸਲੋਕ ਅਤੇ ਪੰਜ ਪਦੇ (ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ) ਪਹਿਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ, ਅਤੇ ਚਾਰ ਦੋਹੇ (ਜਾਂ ਸਲੋਕ) ਦੂਜੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ, 'ਕਬੀਰ ਗ੍ਰੰਥਾਵਲੀ' ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਹਨ। ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ੧੯੨ ਸਲੋਕ ਅਤੇ ਦੋਹੇ ਅਤੇ ੨੨੨

*ਮਲੂਕਦਾਸ ਨਾਮ ਦਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਚੇਲਾ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਜਗਨ ਨਾਥ ਪੁਰੀ ਜਾ ਵਸਿਆ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਸਿਧ ਖਿਚੜੀ ਦਾ ਹੁਨ ਤਕ ਜਗਨ ਨਾਥ ਜੀ ਨੂੰ ਭੋਗ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਖੁਦ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਵਚਨ ਉਸ ਮਲੂਕਦਾਸ ਬਾਬਤ ਕਿਹਾ ਵਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ - 'ਮੇਰਾ ਗੁਰ ਬਨਾਰਮੀ ਚੇਲਾ ਸਮੰਦਰ ਤੀਰ'। ਜੇਕਰ ਪਹਿਲੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇਸੇ ਮਲੂਕਦਾਸ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਤਦ ਓਹ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

†ਮੈਂ ਹੋਰ ਕਈ ਸਲੋਕ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਕਾਰੰਬ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ ਲਭੇ ਹਨ, ਓਹਨਾਂ ਹੀ ਦੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚੋਂ। ਦੇਖੋ ਅਗੇ ਜਾਕੇ।

ਪਦੇ ਇਹਨਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਏ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੰਮਤ ੧੫੬੧ ਵਾਲੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਸੱਤ੍ਰ ਅੱਸੀ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਰਚੀ ਜਾਕੇ ਕਬੀਰ ਪੰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਬਾਬੇ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਈ। ਏਸ ਮੁੱਦਤ ਅੰਦਰ ਕਈ ਨਵੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤੀ ਤੇ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਜਾ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਕਬੀਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :-

ਗੰਗਾ ਗੁਸਾਇਨ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ।

ਜੰਜੀਰ ਬਾਧ ਕਰ ਖਰੇ ਕਬੀਰ।

ਗੰਗਾ ਕੀ ਲਹਿਰ ਮੇਰੀ ਟੂਟੀ ਜੰਜੇਰ।

ਮ੍ਰਿਗ ਛਾਲਾ ਪੁਰ ਬੈਠੇ ਕਬੀਰ।

ਨਾਮਦੇਵ ਪੁਰ ਕਿਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਜੁਲਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕਹਾਣੀ, ਕਬੀਰ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿਤੀ ਗਈ, ਅਤੇ ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਦੀ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਇਕ ਬੁਢਨ ਨਾਮ ਕਬੀਰ ਪੰਥੀ ਸਾਧੂ ਨੂੰ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਮਰਵਾ ਦੇਨ ਕਰਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦਾ ਨਾਮ ਕਬੀਰ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਕਿਹਾ ਹੈ :-

‘ਪਹਲੇ ਦਰਸ਼ਨ ਮਗਹਰ ਪਾਯੋ,

ਪੁਨਿ ਕਾਬੀ ਬਸੇ ਆਇ।’

ਹੋਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਦਾ ਜਨਮ ਕਾਂਸ਼ੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਦਸਿਆ ਹੈ, ਮਗਹਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਦਿਤੀ ਉਪਰਲੀ ਤੁਕ ਤੋਂ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪਹਿਲੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ੮੦੮ ਦੋਹੇ ਦਿਤੇ ਹਨ, ੫੮ ਸਿਰਨਾਵਿਆਂ ਹੇਠਾਂ, ਵਿਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਤਰਤੀਬ ਦੇਕੇ, ਜਿਕੁਰ, ‘ਗੁਰਦੇਵ ਕੇ ਅੰਗ,’ ‘ਸੁਮਿਰਣ ਕੇ ਅੰਗ’ ‘ਬਿਰਹ ਕੇ ਅੰਗ’

ਆਦਿ। ਏਸ ਭਾਗ ਦਾ ਨਾਮ 'ਸਾਖੀ' ਰਖਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਤੇ ਦੋਹਿਆਂ ਵਿਚ ਵਯਵਹਾਰਿਕ ਸਿਖਿਆ ਅਤੇ ਲੌਕਿਕ ਆਚਰਣ ਸਬੰਧੀ ਸਿਖਿਆ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਜਿਸਦਾ ਸਿਰ ਲੇਖ 'ਪਦ' ਦਿਤਾ ਹੈ, ੪੦੩ ਪਦੇ (ਸ਼ਬਦ) ਅੱਡ ਅੱਡ ਰਾਗਾਂ ਹੇਠਾਂ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਏਹਨਾਂ ਪਦਿਆਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਰਾਗ ਹੇਠਲੀ ਤਰਤੀਬ ਸਿਰ ਆਏ ਹਨ :—

ਰਾਗ ਗੌੜੀ (੧੫ ਪਦੇ); ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ (੧੦੯ ਪਦੇ);
 ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ (੩੮ ਪਦੇ); ਰਾਗ ਕੇਦਾਰੋ (੨੦ ਪਦੇ), ਰਾਗ ਮਾਰੂ
 (੩ ਪਦੇ), ਰਾਗ ਟੋਡੀ (੨ ਪਦੇ); ਰਾਗ ਭੈਰੂ (੩੭ ਪਦੇ); ਰਾਗ ਬਿਲਾ-
 ਵਲ (੧੨); ਰਾਗ ਲਲਿਤ (੩ ਪਦੇ); ਰਾਗ ਬਸੰਤ (੧੩ ਪਦੇ);
 ਰਾਗਮਾਲੀ ਗੌੜੀ (੩੫ ਪਦੇ); ਰਾਗ ਕਲਜਨ (੧ ਪਦ); ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ (੨੦
 ਪਦੇ); ਰਾਗ ਮਲਾਰ (੨੦ ਪਦੇ); ਰਾਗ ਧਨਾਸਿਨੀ (੬ ਪਦੇ) ॥ ਸਾਰ ੪੦੩ ॥

ਹਰ ਇਕ ਪਦ ਵਿਚ ਇਕ ਦੋਹਾ, ਜੋ ਪਹਿਲੋਂ ਦਿਤਾ ਹੈ, 'ਟੋਕ' ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 'ਰਹਾਉ' ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਤੀਸਰਾ ਭਾਗ ਹੈ 'ਰਮੈਂਣੀ'। ਏਸਦੇ ਹੇਠਾਂ ਰਾਗ ਸੂਹੋ; ਸਤਪਦੀ ਰਮੈਂਣੀ, ਦੁਪਦੀ ਰਮੈਂਣੀ; ਅਸਟਪਦੀ ਰਮੈਂਣੀ; ਬਾਰਾਪਦੀ ਰਮੈਂਣੀ; ਚੌਪਦੀ ਰਮੈਂਣੀ; ਇਹਨਾਂ ਸਿਟਨਾਵਿਆ ਹੇਠਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦਿਤੇ ਹਨ ਕੋਈ ੨੨ ਸ਼ਬਦੇ। ਏਸੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੮੮੧ ਵਾਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਰਮੈਂਣੀ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਗ੍ਰੰਥ ਬਾਵਨੀ' ਆਖਿਆ ਹੈ, ਉਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਹਨ :—

ਬਾਵਣ ਅਖਿਰ ਲੋਕਤ੍ਰੀ ਸਬ ਕੁਛਿ ਇਨਹੀ ਮਾਂਹਿ।

ਯੇ ਸਬ ਖਿਰ ਖਿਰ ਜਾਹਿਗੇ, ਸੋ ਆਖਿਰ ਇਨਮੈਂ ਨਾਂਹਿ।

ਏਸ ਵਿਚ ਇਕ 'ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ' ਦਿਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ॥

ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਗਲ ਭੀ ਧਿਆਨ ਜੋਗੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਹਿੰਦੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਦੋਹਿਆਂ ਅਤੇ ਪਦਾਂ ਦੀ

ਭਾਸ਼ਾ, ਤੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਵਿਕਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੀ ਗਰੰਥਾਂ ਵਿਚਲੇ ਪਦਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਜ਼ਿਮੀਂ ਆਸਮਾਨ ਦਾ ਫਰਕ ਹੈ। ਭਾਖਾ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਠੀਕ ਹੈ, ਅਤੇ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਤਾਹਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਲੇ ਦੋਹਿਆਂ ਤੇ ਪਦਾਂ ਨੂੰ ਸੁਦ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ। ਪਰ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਜੋ ਵਡੇ ਵਡੇ ਗਰੰਥ ਅਜ ਕਲ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭਾਖਾ ਬੜੀ ਨਵੀਂ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਤਾਂ ਅਜਕਲ ਦੀ 'ਖੜੀ ਬੋਲੀ' ਹੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। ਅਜ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਸੌ ਵਰ੍ਹਾ ਪਹਿਲੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਅਜਕਲ ਵਰਗੀ ਭਾਖਾ ਕਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖ ਸਕੇ, ਇਹ ਸੋਚਣ ਵਾਲੀ ਗਲ ਹੈ।

ਇਕ ਹੋਰ ਗਲ ਖ਼ਾਸ ਧਿਆਨ ਜੋਗ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਪਨ ਬਹੁਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਬੋਲੀ ਬਨਾਰਸੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਗਲ ਠੀਕ ਹੈ ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਪਨ ਕਿਥੋਂ ਆ ਗਿਆ? ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਜੋ ਬਾਣੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀਪਨ ਦਿਸਦਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਕਾਰਣ ਤਾਂ ਚੇਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਕਬੀਰ ਪੰਥੀ ਸਾਧੂਆਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਪਰ ਮੂਲ ਗਰੰਥ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਹਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀਪਨ ਕਿਉਂ ਆਵੇ? ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਪੰਜਾਬੀ ਵਰਤਾਉ ਅਤੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਦਲਨ ਨਾਲ ਭਾਵ ਅਤੇ ਬਨਾਵਟ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਂ ਤਾਂ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖਨ ਵਾਲੇ ਮਲੂਕ ਦਾਸ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦਾ ਫਲ ਹੈ, ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਧੂਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਸੁਦ ਕਬੀਰ ਜੀ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਸੀ; ਪਹਿਲੀ ਗਲ ਵਧੀਕ ਠੀਕ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਪਛੇ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ ਇਹ

ਪੁਸਤਕ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਕਬੀਰ ਪੰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਦੇ ਜਨਮ
ਸ਼ਬੰਧੀ ਇਹ ਪਦਜ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ:-

ਚੌਦਹ ਸੌ ਪਚਪਨ ਸਾਲ ਗਏ, ਚੰਦ ਵਾਰ ਏਕ ਠਾਠ ਠਏ।

ਜੇਠ ਸੁਦੀ ਵਰਸਾਯਤ ਕੋ ਪੂਰਣਮਾਸੀ ਤਿਥੀ ਪ੍ਰਗਟ ਮਏ।

ਜੇਠ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਸਾਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੈ, ਜਦ
ਹਾਲਾਂ ਨਵੇਂ ਸੰਮਤ ਵਰਤਨ ਦਾ ਰਵਾਜ ਨਹੀਂ ਟੁਰਿਆ ਹੁੰਦਾ, ਸੋ 'ਗਏ' ਜਾਂ
'ਗਤ' ਸੰਮਤ ੧੪੫੫ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਸਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸੰਮਤ ੧੪੫੬
ਬਣਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਸੰਮਤ ੧੪੫੬ ਵਿਚ ਜੇਠ ਦੀ ਪੂਰਣਮਾਸੀ ਸੋਮਵਾਰ
ਨੂੰ ਹੀ ਸੀ, ਸੋ ਜੋਤਸ਼-ਗਣਿਤ ਮੂਜਬ ਇਹ ਤਿਥਿ ਸੰਮਤ ਠੀਕ ਹੈ ਅਤੇ
ਕਬੀਰ ਦਾ ਜਨਮ ਏਸੇ ਸੰਮਤ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਇਹ ਤਿਥਿ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ:-

ਸੰਮਤ ਪੰਦ੍ਰਹ ਸੌ ਐ ਪਾਂਚ ਸੌ, ਮਗਹਰ ਕੀਯੋ ਗਮਨ।

ਅਘਹਨ ਸੁਦੀ ਏਕਾਦਸੀ, ਮਿਲੀ ਪਵਨ ਸੇ ਪਵਨ ॥

ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸਤੇ ਤਿਥੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਜਯੋਤਿਸ਼-ਗਣਿਤ
ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਪਰ ਡਾਕਟਰ ਫ਼ਯੂਰ ਨੇ ਆਪਣੇ
“ਮਾਨੂਮੈਂਟਲ ਏਂਟੀਕਿਟੀਜ਼ ਆਫ ਨਾਰਥ ਵੈਸਟਰਨ ਪ੍ਰੋਵਿਨਸਿਜ਼”
ਨਾਮ ਦੇ ਗਰੰਥ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਸਤੀ ਬਿਲੇ ਦੇ ਮਗਹਰ ਗਰਾਮ
ਵਿਚ ਆਮੀ ਨਦੀ ਦੇ ਦਖਣੀ ਕੰਢੇ ਪੁਰ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਰੋੜਾ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ
ਸੰਨ ੧੪੫੦ (ਸੰਮਤ ੧੫੦੭) ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਖਾਂ ਨੇ ਬਨਵਾਇਆ
ਅਤੇ ਜਿਸਦੀ ਖ਼ਾਸ ਮੁਰੰਮਤ ਸੰਨ ੧੫੬੭ (ਸੰਮਤ ੧੬੨੪) ਵਿਚ
ਨਵਾਬ ਫਿਦਾਈ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਕਰਵਾਈ*। ਗੋਇਆ ਕਬੀਰ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਨ
੧੩੯੯ ਅਤੇ ਮੌਤ ਸੰਨ ੧੩੫੦ ਵਿਚ ਹੋਏ ਅਤੇ ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਉਮਰ
੫੧ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਨਿਕਲੀ। ਪੁਸਤਕ ਮਲੂਕਦਾਸ ਨੇ ਸੰਨ ੧੫੦੪ ਵਿਚ

*ਰੰਗੇ ਦੀ ਕੰਧ ਉਤੇ ਅਜਕਲ ਕਈ ਏਸ ਬਾਬਤ ਲੇਖ ਨਹੀਂ।

ਲਿਖੀ। ਇਕ ਹੋਰ ਪਦਯ ਵਿਚ ਚਲਾਣੇ ਦਾ ਸੰਮਤ 'ਪੰਦਰਹ ਜੋ
 ਪੜਤਰ' ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਏਸ ਨੂੰ ਠੀਕ ਮਨੀਏ ਤਦ ਉਮਰ ੧੧੯ ਵਰ੍ਹੇ
 ਦੀ ਬਨਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਮਲੂਕਦਾਸ ਵਾਲੀ ਪੁਸਤਕ ਕਬੀਰ ਦੇ ਮਕਨ ਤੋਂ
 ਦੋਵਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲੇ ਲਿਖੀ ਗਈ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਗਲਾਂ ਨਹੀਂ।

— ੨ —

ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਹਸਤ-ਲਿਖਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾਨ
 ਪਰ ਜੋ ਦੋਹੇ ਅਤੇ ਪਦੇ ਦੋਹਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ
 ਕਬੀਰ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ ਮਿਲੇ ਹਨ, ਉਹ ਹੇਠਾਂ
 ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਦੇਖੋਗੇ ਕਿ ਵਾਧੂ ਸਿਆਰੀ ਅਤੇ ਔਕੜ ਏਥੇ
 ਭੀ ਵਰਤੇ ਹਨ। ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਗਲ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਇਹ ਦੋਹੇ ਤੇ ਪਦੇ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਪੰਡਿਤ ਸ਼ਯਾਮ ਸੁੰਦਰ ਦਾਸ
 ਜੀ ਦੇ ਇਕ ਸ਼ਿਸ਼ਯ ਪੰਡਿਤ ਅਜੁਧਿਆ ਨਾਥ ਸ਼ਰਮਾ ਐਮ. ਏ.
 ਨੇ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਕਬੀਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਕੇ ਚੁਣੇ
 ਹਨ। ਮੈਨੂੰ 'ਕਬੀਰ ਗਰੰਥਾਵਲੀ' ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ
 ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਕੇ ਹੋਰ ੩੯ ਦੋਹੇ (ਸ਼ਲੋਕ) ਅਤੇ ੨੨ ਪਦ (ਸ਼ਬਦ)
 ਅਜਿਹੇ ਮਿਲੇ ਹਨ ਜੋ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਦੋਹਾਂ
 ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਹਨ।

ਏਹਨਾਂ ੩੯ ਦੋਹਿਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜੋ ਗਰੰਥ
 ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ
 ੧-੨, ੪੨-੧ (ਦੂਜੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ), ੩੫-੬, ੪੫-੯ ਅਤੇ ੪੫-੧੩॥
 ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਦੋਹਾ ਫਰੀਦ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ
 ਦਿੱਤਾ ਹੈ (੩-੪੧)। ਹੋਰ ਬਾਈ ਪਦ ਜੋ ਸਾਂਝੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ
 ਤਿੰਨ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਗੁਰਬਾਣੀ
 ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨੰਬਰ ੫੧, ੭੨, ੯੮ ਅਤੇ ਇਕ ਦਾ ਮੇਲ ਜਨਮ

-੪੬੫-

ਸਾਖੀ* ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ (ਨੰਬਰ ੨੫੮)। ਇਕ ਪਦੇ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਤੁਕਾਂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਨਾਮਦੇਵ ਦੇਵ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਦਿਤੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਦੇਖੋ ਨੰਬਰ ੧੯੭੧† ਇਹ ਗਲਾਂ ਦਸਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਨਾ ਨਿਰਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬੇਠੁਕੀ ਸੀ ਸਗੋਂ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਉਮੀਦ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਗੜ ਬੜ ਮਚੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਕ ਭਗਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੂਜੇ ਭਗਤ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਆਮ ਵਿਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਇਹੋ ਹਾਲ ਮੇਂ ਮਰਹਟੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਦੇਖਿਆ। ਨਾਮਦੇਵ ਦੇ ਪਦੇ ਤੁਕਾਰਾਮ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਅਤੇ ਤੁਕਾਰਾਮ ਦੇ ਏਕ ਨਾਥ ਜਾਂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਨ, ਸਿਰਫ ਛੋਕੜਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ 'ਛਾਪ' ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਸਿਖ ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਸੰਮਤ ੧੭੬੩-੬੪ ਵਿਚ 'ਦਮਦਮੇ' ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਆਪਣੀ ਦੇਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਲਿਖਾਈ ਤਦ ਏਸ ਬੀੜ ਦੀ ਪਹਿਚਾਨ ਵਾਸਤੇ ਕਬੀਰ ਦੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਲਫਜ਼ 'ਖਾਲਸੇ' ਦੀ ਥਾਂ ਬਦਲਕੇ ਲਫਜ਼ 'ਖਾਲਸੇ' ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਗਲਤ ਹੈ, ਅਸਲੀ ਲਫਜ਼ ਹੀ ਖਾਲਸੇ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹੋ ਕਬੀਰ ਦੀ ਸੰਮਤ ੧੫੬੧ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਤੁਕ ਇਉਂ ਹੈ :-

ਕਹੇ ਕਬੀਰ ਤੇ ਭਯੇ ਖਾਲਸੇ,
ਗੁਮ ਭਗਤ ਜਿਨ ਜਾਨੀ ॥ ੨੬੪ ॥

*ਇਹ ਨੰਬਰ ਹਿੰਦੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ੭5।

†ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਹਥ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਬੀਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪੁਸ਼ਟ ਵਜੋਂ ਬੋਲਦੇ ਦਸਿਆ ਹੈ ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਹਿੰਦੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ :-

ਏਕਾ ਜੋਤ ਏਕ ਮਲਮੂਤਾ ਏਕ ਪਉਣ ਸੇ ਹੁਆ।

ਏਕ ਮਾਟੀ ਤੇ ਸਭ ਜਗ ਹੁਆ ਕਉਣ ਬਹਮਣ ਕਉਣ ਸੁਏ।

ਦੋਹੇ

ਬਲਿਹਾਰੀ ਗੁਰ ਆਪਣੇ ਦਯੋਹਾਡੀ ਕੈ ਵਾਰ ।
ਜਿਨਿ ਮਾਨਿਸ ਤੈ ਦੇਵਤਾ, ਕਰਤ ਨ ਲਾਰੀ ਬਾਰ ॥੨॥
ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਲੋਕ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ
ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦਾ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਥੇ ਪਾਠ ਇਹ ਹੈ :-
ਬਲਿਹਾਰੀ ਗੁਰ ਆਪਣੇ ਦਿਉਹਾਡੀ ਸਦ ਵਾਰ ।
ਜਿਨ ਮਾਨਸ ਤੇ ਦੇਵਤੇ ਕੀਏ, ਕਰਤ ਨ ਲਾਰੀ ਬਾਰ ॥
ਹੋਰ ਭੀ ਅਜਿਹੇ ਦੋਹੇ ਤੇ ਸ਼ਲੋਕ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤਾ ਦੋਹਾ :-
ਵਾਡਿ ਪਟੋਲਾ ਧਜ ਕਰੀਂ ਕਾਮਲੜੀ ਪਹਿਰਾਂਉ ।
ਜਿਹਿ ਜਿਹਿ ਭੇਖਾਂ ਹਰਿ ਮਿਲੈ, ਸੋਈ ਸੋਈ ਭੇਖ ਕਰਾਉ ॥੪੧॥੩*।
ਇਹ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਫਰੀਦ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਉਸਦੇ ਸ਼ਲੋਕਾਂ
ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਹੈ ਭੀ ਫਰੀਦ ਦਾ, ਪਰ ਕਬੀਰ
ਪੰਥੀਆਂ ਨੇ ਬੜੇ ਬਦਲੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਕਿਤੋਂ
ਜ਼ਬਾਨੀ ਸੁਣਕੇ । ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ਇਹ ਹਿੰਦੀ ਦੀਆਂ, ਪੁਸਤਕਾਂ ਨਕਲ
ਹਨ ਅਸਲ ਨਹੀਂ । ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਨਕਲ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਲਤੀ ਨਾਲ
ਕਈ ਪਦ ਅਤੇ ਦੋਹੇ ਦੁਹਰਾਏ ਹਨ, ਅਤੇ ਕਈ ਪਾਠਾੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦੋ ਥਾਂਈਂ
ਆਏ ਹਨ (ਪਦ ੩੫੯) ਇਕ ਪਦ ਵਿਚ ਤੋਪ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ
(ਪਦ ੩੫੯) । ਫੇਰ ਦੋਖੋ :-

ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ ਸਦਕੈ ਕਰੂ, ਦਿਲ ਆਪਣੀ ਖਾ ਸਾਫ ।
ਕਲਿਯੁਗ ਹਮ ਸਯੂਂ ਲਡ ਪਡਯਾ, ਮੁਹਕਮ ਮੇਰਾ ਬਾਛ ॥੫॥
ਸਤਿਗੁਰ ਸਾਂਚਾ ਸੂਰਿਵਾਂ, ਸਬਦ ਜੁ ਬਾਹਯਾ ਏਕ ।
ਲਾਰਾਤ ਹੀ ਮੈਂ ਮਿਲਿ ਗਯਾ, ਪਡਯਾ ਕਲੇਜੇ ਫੋਕ ॥੭॥

*ਹਿਜੇ ਪਾਠ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਅਕ ਇਹ ਸਭ ਹਿੰਦੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਹਨ ।

ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪਾਠ ਹੈ :-

ਕਬੀਰ ਸਤਿਗੁਰ ਸੁਰਮੇ ਬਾਹਿਆ ਭਾਨ ਜੁ ਏਕੁ ।
ਲਾਗਤ ਹੀ ਭੁਇ ਗਿਰ ਪਠਿਆ ਪਰਾ ਕਲੇਜੇ ਛੇਕੁ ॥
ਹੂੰਗਾ ਹੁਵਾ ਬਾਵਲਾ, ਬਹਰਾ ਹੁਵਾ ਕਾਨ ।
ਪਾਉ ਬੈ ਪੰਗੁਲ ਭਯਾ, ਸਤਗੁਰ ਮਾਰਯਾ ਬਾਣ ॥੧੦॥
ਤੂੰ ਤੂੰ ਕਰਤਾ ਤੂੰ ਭਯਾ, ਮੁਝ ਮੈਂ ਰਹੀ ਨ ਹੂੰ ।
ਵਾਰੀ ਫੇਰੀ ਬਲਿ ਗਈ, ਜਿਤ ਦੇਸੇ ਤਿਤ ਤੂੰ ॥ ੯ ॥ ੨ ॥
ਕਬੀਰ ਸੁਤਾ ਕਯਾ ਕਰੇ, ਜਾਗਿ ਨ ਜਪੇ ਮੁਰਾਰਿ ।
ਏਕ ਦਿਨਾਂ ਭੀ ਸੇਵਣਾ ਲੰਬੇ ਪਾਵ ਪਸਾਰਿ ॥ ੧੧ ॥
ਕਬੀਰ ਸੁਤਾ ਕਯਾ ਕਰੇ, ਕਾਹੇ ਨ ਦੇਖੇ ਜਾਗਿ ।
ਜਾਕਾ ਸੰਗ ਤੈਂ ਬੀਛੁਡਯਾ, ਤਾਹੀ ਕੇ ਸੰਗ ਲਾਗਿ ॥ ੧੨ ॥
ਕਬੀਰ ਸੁਤਾ ਕਯਾ ਕਰੇ ਓਠਿ ਨ ਰੋਵੈ ਦੁਖ ।
ਜਾਕਾ ਬਾਸਾ ਗੋਰ ਮੈਂ, ਸੋ ਕਯੋ ਸੇਵੈ ਸੁਖ ॥ ੧੩ ॥
ਕੇਸੇ ਕਹਿ ਕਹਿ ਕੂਕਿਯੇ, ਨਾਂ ਸੋਇਯੈ ਅਸਰਾਰ ।
ਰਾਤ ਦਿਵਸ ਕੈ ਕੂਕਣੈਂ (ਮਤ) ਕਬਹੂੰ ਲਗੀ ਪੁਕਾਰ ॥੧੬॥
ਲੂਟਿ ਸਕੈ ਤੋ ਲੂਟਿਯੋ, ਰਾਮ ਨਾਮ ਹੈ ਲੂਟਿ ।
ਪੀਛੇ ਹੋ ਪਛਿਤਾਹੁਗੇ, ਯਹੁ ਤਨ ਜੈਹੇ ਛੂਟਿ ॥ ੨੫ ॥
ਰੈਣਾ ਦੂਰ ਬਿਛੋਹਿਯਾ, ਰਹੁ ਰੇ ਸੰਖਮ ਝੂਰਿ ।
ਦੇਵਲਿ ਦੇਵਲਿ ਧਾਹਡੀ ਦੇਸੀ ਉਗੇ ਸੁਰਿ ॥੪੪॥ ੩॥
ਗੰਗ ਜਮੁਨ ਓਰ ਅੰਤਰੈ, ਸਹਜ ਸੁੰਨ ਲਯੋ ਘਾਟ ।
ਤਹਾਂ ਕਬੀਰੇ ਮਠ ਰਚਯਾ, ਮੁਨਿ ਜਨ ਜੋਵੈ ਬਾਟ । ੩॥੧੦॥੧੮੨॥
ਮੇਰਾ ਮੁਝ ਮੈਂ ਕੁਛ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਕੁਛ ਹੈ ਸੋ ਤੇਰਾ ।
ਤੇਰਾ ਤੁਝਕੋਂ ਸੌਪਤਾਂ ਕਯਾ ਲਾਗੇ ਮੇਰਾ ॥ ੩ ॥ ੧੧ ॥
ਕਬੀਰ ਕੂਤਾ ਰਾਮ ਕਾ, ਮੁਤਿਯਾ ਮੇਰਾ ਨਾਉਂ ।
ਗਲੇ ਰਾਮ ਕੀ ਜੇਵੜੀ, ਜਿਤ ਖੈਚੈ ਤਿਤ ਜਾਓਂ ॥੧੪॥੧੧॥

ਕਬੀਰ ਨੌਬਤ ਆਪਣੀ ਇਨ ਦਸ ਲੇਹੁ ਬਜਾਇ ।
 ਏ ਪੁਰ ਪਟਨ ਏ ਗਲੀ, ਬਹੁਰਿ ਨ ਦੇਖੇ ਆਈ ॥੧॥੧੨॥
 ਰਾਮ ਨਾਮ ਜਾਨਜਾ ਨਹੀਂ, ਪਾਲਜੇ ਕਟਕ ਕੁਟੰਬ ।
 ਧੰਧਾ ਹੀ ਮੈਂ ਮਰ ਗਯਾ, ਬਾਹਰ ਹੁਈ ਨ ਬੰਬ ॥੩॥੧੧॥
 ਦੀਨ ਗਵਾਯਾ ਦੁਨੀਂ ਸੌ ਦੁਨੀ ਨ ਚਾਲੀ ਸਾਬਿ ।
 ਪਾਇ ਕੁਹਾਡਾ ਮਾਰਿਯਾ ਗਾਫਿਲ ਅਪਣੈ ਹਾਬਿ ॥ ੪੩ ॥
 ਦੁਨਿਯਾ ਕੇ ਧੋਖੇ ਮੁਵਾ, ਚਲੇ ਜੁ ਕੁਲ ਕੀ ਕਾਂਠਿ ।
 ਤਬ ਕੁਲ ਕਿਸਕਾ ਲਾਜਸੀ ਜਬ ਲੇ ਧਰਜਾ ਮਸਾਣਿ ॥ ੪੬ ॥
 ਉਜਲ ਕਪਡਾ ਪਹਿਰ ਕਰਿ, ਪਾਨ ਸੁਪਾਰੀ ਖਾਂਹਿ ।
 ਏਕੇ ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਂਵ ਬਿਨ, ਬਾਂਧੇ ਜਮਪੁਰ ਜਾਂਹਿ ॥੫੪॥੧੨॥
 ਮਨ ਜਾਣੈਂ ਸਬ ਬਾਤ, ਜਾਣਤ ਹੀ ਔਗੁਣ ਕਰੇ ।
 ਕਾਹੇ ਕੇ ਕੁਸਲਾਤ, ਕਰ ਦੀਪਕ ਕੁੰਵੈ ਪਡੈ ॥ ੭ ॥ ੧੩ ॥
 ਮੈਂ ਜਾਨਯੁ ਪਡਿਬੋ ਭਲੇ, ਪਛਿਬਾ ਬੈਂ ਭਲੇ ਜੋਗ ।
 ਰਾਮ ਨਾਮ ਸੁ ਪ੍ਰੀਤਿ ਕਰਿ, ਮਲ ਮਲ ਨੀਦੋਂ ਲੋਗ ॥ ੧ ॥ ੧੯ ॥
 ਲੇਖਾ ਦੇਣਾਂ ਸੋਹਰਾ, ਜੇ ਦਿਲ ਸਾਂਚਾ ਹੋਇ ।
 ਉਸ ਚੰਗੇ ਦੀਵਾਨ ਮੈਂ, ਪਲਾ ਨ ਪਕੜੈ ਕੋਇ ॥੨॥੨੨॥
 ਜੋਰੀ ਕੀਯਾਂ ਜੁਲਮ ਹੈ, ਮਾਂਗੇ ਨਜਾਵ ਖੁਦਾਇ ।
 ਖਾਲਕ ਦਰਿ ਖੁਨੀ ਖਡਾ; ਮਾਰ ਮੁਹੇ ਮੁਹਿ ਖਾਇ ॥੯॥੨੨॥
 ਪਾਂਹਣ ਕੇਰਾ ਪੂਤਲਾ, ਕਰਿ ਪੂਜੈ ਕਰਤਾਰ ।
 ਇਹੀ ਭਰੋਸੈ ਜੇ ਰਹੇ, ਤੇ ਬੁਝੇ ਕਾਲੀ ਧਾਰ ॥ ੧ ॥ ੨੩ ॥
 ਨਿਰਮਲ ਬੁੰਦ ਅਕਾਸ ਕੀ, ਪਡਿ ਗਈ ਭੋਮਿ ਬਿਕਾਰ ।
 ਮੂਲ ਬਿਨਠਾਂ ਮੰਨਵੀ, ਬਿਨ ਸੰਗਤਿ ਭਠਠਾਰ ॥੧॥੨੫॥
 ਕਬੀਰ ਚਾਂਦਨ ਕਾ ਬਿਡਾ, ਬੈਠਜਾ ਆਕ ਪਲਾਬ ।
 ਆਪ ਸਰੀਖੇ ਕਰਿ ਲਿਏ, ਜੇ ਹੋਤੇ ਉਨ ਪਾਸ ॥ ੭ ॥ ੨੮ ॥

ਸੰਤ ਨ ਛਾਡੇ ਸੰਤਈ, ਜੋ ਕੋਟਿਕ ਮਿਲੈ ਅਸੰਤ।
 ਚੰਦਨ ਭੁਵੰਗਾ ਬੈਠਿਯਾ, ਤਉ ਸੀਤਲਤਾ ਨ ਤਜੰਤ ॥੨॥੨੯॥
 ਜਿਨ੍ਹ ਕੁਛ ਜਾਣਿਆਂ ਨਹੀਂ, ਤਿਨੁ ਸੁਖ ਨੀਂਦਰੀ ਬਿਹਾਇ।
 ਮੈਂਰ ਅਬੂਬੀ ਬੁਝਿਯਾ, ਪੂਰੀ ਪੜੀ ਬਲਾਇ ॥ ੬ ॥ ੨੯ ॥
 ਕਾਜਲ ਕੇਰੀ ਕੋਠੜੀ, ਤੈਸਾ ਯਹੁ ਸੰਸਾਰ।
 ਬਲਿਹਾਰੀ ਤਾਂ ਦਾਸ ਕੀ, ਪੈਸਿ ਜੁ ਨਿਕਸਣ ਹਾਰ ॥੧੩॥੪੭੭॥
 ਜਿਹਿ ਪੈਂਡੇ ਪੰਡਿਤ ਗਏ, ਦੁਨਿਯਾ ਪਰੀ ਬਹੀਰ।
 ਐਘਟ ਘਾਟੀ ਗੁਰ ਕਹੀ, ਤਿਹਿ ਚਢਿ ਰਹਯਾ ਕਬੀਰ ॥੫॥੩੧॥
 ਕਬੀਰ ਹਰਦੀ ਪੀਯਰੀ, ਚੂਨਾ ਉਜਲ ਭਾਇ।
 ਰਾਮ ਸਨੇਹੀ ਯੁ ਮਿਲੇ, ਦੁਨ੍ਹੂੰ ਬਰਨ ਗੰਵਾਇ ॥ ੯ ॥
 ਧਰਤੀ ਅਰੁ ਅਸਮਾਨ ਬੀਚਿ, ਦੋਇ ਤੂੰਬਡਾ ਅਥਧ।
 ਖਟ ਦਰਸਨ ਸੰਸੇ ਪਡਯਾ, ਅਰੁ ਚੋਰਾਸੀ ਸਿਧ ॥੧੧॥੫੩੬॥
 ਦਾਵੈ ਦਾਬਣ ਹੋਤ ਹੈ, ਨਿਰਦਾਵੈ ਨਿਸੰਕ।
 ਜੇ ਨਰ ਨਿਰਦਾਵੈ ਰਹੈ, ਤੇ ਗਿਣੈ ਇੰਦੁ ਕੋ ਰੰਕ ॥ ੯ ॥ ੬੭ ॥
 ਨਾਂ ਕੁਛ ਕਿਯਾ ਨ ਕਰਿ ਸਕਯਾ, ਨਾਂ ਕਰਣੈ ਜੋਗ ਸਰੀਰ।
 ਜੇ ਕੁਛ ਕਿਯਾ ਸੁ ਹਰਿ ਕਿਯਾ, ਤਾਥੈ ਭਯਾ ਕਬੀਰ ਕਬੀਰ ॥੧॥
 ਸਾਤ ਸਮੰਦ ਕੀ ਮਸਿ ਕਰੋ, ਲੇਖਨਿ ਸਭ ਬਨਰਾਇ।
 ਧਰਤੀ ਸਭ ਕਾਗਦ ਕਰੋ, ਤਉ ਹਰਿ ਗੁਣ ਲਿਖਯ ਨ ਜਾਇ ॥੧੩੮॥

੪੧-ਜੀਵਨ ਮਿਤਕ ਕੋ ਅੰਗ।

ਮਰਤਾਂ ਮਰਤਾਂ ਜਗ ਮੁਵਾ, ਐਸਰ ਮੁਵਾ ਨ ਕੋਇ।
 ਕਬੀਰ ਐਸੈਂ ਮਰਿ ਮੁਵਾ, ਜਿਉਂ ਬਹਰਿ ਨ ਮਰਨਾਂ ਹੋਇ ॥੫॥੪੧॥
 ਬੈਦ ਮੁਵਾ ਰੋਗੀ ਮੁਵਾ, ਮੁਵਾ ਬਕਲ ਸੰਸਾਰ।
 ਏਕ ਕਬੀਰਾ ਨਾ ਮੁਵਾ, ਜਿਨਿ ਕੇ ਰਾਮ ਅਧਾਰ ॥ ੬ ॥
 ਨਿਗੁ ਸਾਂਵਾਂ ਬਹਿ ਜਾਇਗਾ, ਜਾਕੈ ਥਾਪੀ ਨਹੀਂ ਕੋਇ।

ਦਿਨ ਗਰੀਬੀ ਬੰਦਿਗੀ, ਕਰਤਾਂ ਹੋਇ ਸੁ ਹੋਇ ॥ ੧੧ ॥
 ਰੋਡਾ ਹੂੰ ਰਹੋ ਬਾਟ ਕਾ, ਤਜਿ ਪਾਖੰਡ ਅਭਿਮਾਨ ।
 ਐਸਾ ਜੇ ਜਨ ਹੂੰ ਰਹੈ, ਤਾਹਿ ਮਿਲੈ ਭਗਵਾਨ ॥੧੪॥੬੩੨॥
 ਰੋਡਾ ਭਯਾ ਤੋ ਕਯਾਂ ਭਯਾ, ਪੰਖੀ ਕੋ ਦੁਖ ਦੋਇ ।
 ਹਰਿ ਜਨ ਐਸਾ ਚਾਹੀਏ, ਜਿਸੀ ਜਿਮੀਂ ਕੀ ਖੋਹ ॥ ੧੮ ॥
 ਖੋਹ ਭਈ ਤੋ ਕਯਾ ਭਯਾ, ਉਡਿ ਉਡਿ ਲਾਗੈ ਅੰਗ ।
 ਹਰਿਜਨ ਐਸਾ ਚਾਹੀਏ, ਪਾਂਣੀਂ ਜੈਸਾ ਰੰਗ ॥ ੧੯ ॥
 ਪਾਂਣੀਂ ਭਯਾ ਤੋ ਕਯਾ ਭਯਾ, ਤਾਂਤਾ ਸੀਤਾ ਹੋਇ ।
 ਹਰਿਜਨ ਐਸਾ ਚਾਹੀਏ, ਜੈਸਾ ਹਰਿ ਹੀ ਹੋਇ ॥ ੨੦ ॥
 ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨ ਦੋਹੇ ਸੰਨ ੧੮੮੧ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚੋਂ ਹਨ ।
 ਐਸਾ ਕੋਈ ਨ ਮਿਲੈ; ਅਪਨਾ ਘਰ ਦੇਇ ਜਰਾਇ ।
 ਪੰਹੂ ਲਰਿਕਾ ਪਟਿਕ ਕਰਿ, ਰਹੈ ਰਾਂਮ ਲਯੋ ਲਾਇ ॥ ੪ ॥੪੩॥
 ਜਿਸ ਮਰਨੈਂ ਬੈ ਜਗ ਡਰੈ, ਸੋ ਮੇਰੇ ਆਨੰਦ ।
 ਕਬ ਮਰਿਹੂੰ ਕਬ ਦੇਖਿਹੂੰ, ਪੂਰਨ ਪਰਮਾਂ ਨੰਦ ॥ ੧੩ ॥ ੪੫ ॥
 ਸਤੀ ਪੁਕਾਰੈ ਸਲਿ ਚਢੀ, ਸੁਨਿਰੇ ਮੀਤ ਮਸਾਂਨ ।
 ਲੋਗ ਬਟਾਉ ਚਲਿ ਗਯੋ, ਹਮ ਤੁਝ ਰਹੇ ਨਿਦਾਂਨ ॥੩੩॥੪੫॥
 ਦੋਂ ਕੀ ਦਾਧੀ ਲਕੜੀ, ਠਾਢੀ ਕਰੇ ਪੁਕਾਰ ।
 ਮਤਿ ਬਸਿ ਪਵੈਂ ਲੁਹਾਰ ਕੈ, ਜਾਲੇ ਦੁਜੀ ਬਾਰ ॥ ੧੦ ॥ ੪੬ ॥
 ਦਾਤਾ ਤਰਵਰੁ ਦਯਾ ਫਲ, ਉਪਗਾਰੀ ਜੀਵਿਤ ।
 ਪੰਖੀ ਚਲੇ ਦਿਸਾਵਰਾ, ਬਿਰਖਾ ਸੁਫਲ ਫਲੰਤ । ੭ ॥ ੭੩੨ ॥
 ਏਕ ਅਚੰਭਾ ਵੇਖਿਆ, ਹੀਰਾ ਹਾਟਿ ਬਿਝਾਇ ।
 ਪਰਿਖਣ ਹਾਰੇ ਬਾਹਰਾ, ਕੋਠੀ ਬਦਲੇ ਜਾਇ ॥ ੨ ॥ ੪੮ ॥
 ਹਰਿ ਹੀਰਾ ਜਨ ਜੋਹਰੀ, ਲ ਲੇ ਮਾਂਡਿਯ ਹਾਟਿ ।
 ਜਬਰ ਮਿਲੈਗਾ ਪਰਿਬੁ, ਤਬ ਹੀਰਾਂ ਕੀ ਸਾਟਿ ॥ ੩ ॥ ੭੪੦ ॥

ਲੋਗ ਬਿਚਾਰਾ ਨੀਂਦਈ, ਜਿਨਹ ਨ ਪਾਯਾ ਰਾਜਾਨ ।
 ਰਾਮ ਨਾਂਵ ਰਾਤਾ ਰਹੇ, ਤਿਨਹੁ ਨ ਭਾਵੈ ਆਂਨ ॥ ੧ ॥ ੫੪ ॥
 ਹਜ ਕਾਬੈ ਹੂੰ ਹੂੰ ਗਾਯਾ, ਕੋਤੀ ਬਾਰ ਕਬੀਰ ।
 ਮੀਰਾਂ ਮੁੜ ਮੈਂ ਕਜਾ ਖਤਾ, ਮੁਖਾਂ ਨ ਬੋਲੈ ਪੀਰ ॥ ੬ ॥ ੭੯੯ ॥
 ਕਬੀਰ ਹਰਣੀ ਦੂਬਲੀ, ਇਸ ਹਰਿਯਾਲੈ ਤਾਲਿ ।
 ਲਖ ਅਹੋੜੀ ਏਜ ਜੀਵ, ਕਿਤ ਏਕ ਟਾਲੋਂ ਭਾਲੋ ॥੩੮॥੪੬॥
 ਇਹ ਸੰਮਤ ੧੮੮੧ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ ਹੈ ।

ਪਦੇ॥

ਰਾਗ ਗੋਰੀ ।

- (੧) ਝਗਰਾ ਏਕ ਨਬੇਰੋ ਰਾਮ, ਜੇ ਤੁਮੁ ਅਪਨੈਂ ਜਨ ਸੂ ਕਾਮ ॥ ਟੇਕ ॥
 ਬੁਹਮਾ ਬਡਾ ਕਿ ਜਿਨਿ ਰੂ ਉਪਾਯਾ, ਬੇਦ ਬਡਾ ਕਿ ਜਹਾਂ ਥੈਂ ਆਯਾ
 ਯਹੁ ਮਨ ਬਡਾ ਕਿ ਜਹਾਂ ਮਨ ਮਾਨੈ, ਰਾਮ ਬਡਾ ਕਿ ਰਾਮਹਿ ਜਾਨੈ
 ਕਹੈ ਕਬੀਰ ਹੂੰ ਖਰਾ ਉਦਾਸ ਤੀਰਥ ਬਡੇ, ਕਿ ਹਰਿ ਕੇ ਦਾਸ ॥੨੭॥
- (੨) ਪਾਂਡੇ ਕੋਨ ਕੁਮਤਿ ਤੋਹਿ ਲਾਗੀ; ਤੂੰ ਰਾਮ ਨ ਜਪਹਿ ਅਭਾਗੀ ॥ ਟੇਕ ॥
 ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਪਫਤ ਅਸ ਪਾਂਡੇ, ਖਰ ਚੰਦਨ ਜੈਸੇਂ ਭਾਰਾ ।
 ਰਾਮ ਨਾਮ ਤਤ ਸਮਝਤ ਨਾਂਹੀ; ਅੰਤਿ ਪਡੈ ਮੁਖਿ ਫਾਰਾ ॥
 ਬੇਦ ਪਫਤਾਂ ਕਾ ਯਹ ਫਲ ਪਾਂਡੇ, ਸਬ ਘਟਿ ਦੇਖੋਂ ਰਾਮਾ ।
 ਜਨਮ ਮਰਨ ਬੈ ਤੋ ਤੂ ਛੁਟੈ, ਸੁਫਲ ਹੂੰਹਿ ਸਭ ਕਾਮਾਂ ॥
 ਜੀਵ ਬਧਤ ਅਹੁ ਧਰਮ ਕਹਤ ਹੋ, ਅਧਰਮ ਕਹਾਂ ਹੈ ਭਾਈ ।
 ਆਪਨ ਤੋ ਮੁਨਿਜਨ ਹੂੰ ਬੈਠੇ, ਕਾਂ ਸਨਿ ਕਹੋ ਕਸਾਈ ॥
 ਨਾਰਦ ਕਹੈ ਬਯਾਸ ਯੋ ਭਾਖੈ, ਸੁਖਦੇਵ ਪੂਛੋ ਜਾਈ ।
 ਕਹੈ ਕਬੀਰ ਕੁਮਤਿ ਤਬ ਛੁਟੈ, ਜੇ ਰਹੋ ਰਾਮ ਲਯੋ ਲਾਈ ॥ ੩੯ ॥

ਰਾਗ ਭੈਰੂ

ਕਜੂ ਲੀਜੇ ਗਢ ਬੰਕਾ ਭਾਈ, ਦੋਵਰ ਕੋਟ ਅਰੁ ਤੇਵਡ ਖਾਈ ॥ ਟੇਕ ॥
 ਕਾਮ ਕਿਵਾਡ ਦੁਖ ਸੁਖ ਦਰਵਾਨੀ, ਪਾਪ ਪੁੰਨਿ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ।
 ਕ੍ਰੋਧ ਪ੍ਰਧਾਨ ਲੋਭ ਬਡ ਦੁੰਦਰ, ਮਨ ਮੈਂ ਵਾਸੀ ਰਾਜਾ ॥
 ਸ੍ਰਾਦ ਸਨਾਹ ਟੋਪ ਮਮਿਤਾ ਕਾ, ਕੁਬਧਿ ਕਮਾਣ ਚਢਾਈ ।
 ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਤੀਰ ਰਹੇ ਤਨ ਭੀਤਰਿ, ਸੁਬਧਿ ਹਾਥਿ ਨਹੀਂ ਆਈ ।
 ਪ੍ਰੇਮ ਪਲੀਤਾ ਸੁਰਤਿ ਨਾਲਿ ਕਰਿ, ਗੋਲਾ ਗਜਾਨ ਚਲਾਯਾ ।
 ਬ੍ਰਹਮ ਅਗਨਿ ਲੇ ਦਿਯਾ ਪਲੀਤਾ, ਏਕੈ ਚੋਟ ਢਹ ਯਾ ।
 ਸਤ ਸੰਤੋਖ ਲੇ ਲਰਨੈ ਲਾਗੈ, ਤੋਰੇ ਦਸ ਦਰਵਾਜਾ ।
 ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਅਰੁ ਗੁਰ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਬੇਂ ਪਕਰਯੋ ਗਢ ਕੋ ਰਾਜਾ ॥
 ਭਗਵੰਤ ਭੀਰ ਸਕਤਿ ਸੁਮਿਰਣ ਕੀ ਕਾਟਿ ਕਾਲ ਕੀ ਪਾਸੀ ।
 ਦਾਸ ਕਬੀਰ ਚਢੇ ਗਢ ਉਪਰਿ ਰਾਜ ਦਿਯੋ ਅਥਿਨਾਮੀ ॥੩੫੯॥

ਰਾਗ ਬਿਲਾਵਲ

(੪) ਬਾਰ ਬਾਰ ਹਰਿ ਕਾ ਗੁਣ ਗਾਵੈ ਗੁਰ ਗਮਿ ਭੇਦ ਸਹਰ ਕਾਪਾਏ ॥ ਟੇਕ ॥
 ਆਦਿਤ ਕਰੈ ਭਗਤਿ ਆਰੰਭ ਕਾਯਾ ਮੰਦਰਿ ਮਨਸਾ ਬੰਭ ।
 ਅਖੰਡ ਅਹਨਿਸਿ ਸੁਰਖਜ ਜਾਇ, ਅਨਹਦ ਬੇਨ ਸਹਜ ਮੈਂ ਪਾਈ ।
 ਸੋਮਵਾਰ ਸਸਿ ਅਮ੍ਰਿਤ ਝਰੈ, ਚਾਖਤ ਬੋਗਿ ਤਪੈ ਨਿਸਤਰੈ ।
 ਬਾਣੀ ਰੋਕਜਾਂ ਰਹੈ ਦੁਵਾਰ ਮਨ ਮਤਿਵਾਲਾ ਪੀਵਨਹਾਰ ।
 ਮੰਗਲਵਾਰ ਲਜੋ ਮਾਂਹੀਤ, ਪੰਜ ਲੋਕ ਕੀ ਛਾਡੋ ਰੀਤ ॥
 ਘਰ ਛਾਡੈ ਜਿਨਿ ਬਾਹਿਰ ਜਾਇ, ਨਹੀਂ ਤਰ ਖਰੋ ਰਿਸਾਵੈ ਰਾਇ ॥
 ਬੁਧਵਾਰ ਕਰੈ ਬੁਧਿ ਪ੍ਰਕਾਸ, ਹਿਰਦਾ ਕਵਲ ਮੈਂ ਹਰਿ ਕਾ ਬਾਸ ॥
 ਗੁਰ ਗਮਿ ਦੋਉ ਏਕ ਸਮਿ ਕਰੈ, ਉਰਧ ਪੰਕਜ ਬੇਂ ਸੁਧਾ ਧਰੈ ॥
 ਬ੍ਰਿਸਪਤਿ ਬਿਥਿਯਾ ਦੇਇ ਬਹਾਇ, ਤੀਨਿ ਦੇਵ ਏਕੈ ਸੰਗਿ ਲਾਇ ॥
 ਤੀਨਿ ਨਦੀ ਤਹਾਂ ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਮਾਹਿ, ਕੁਸੁਮਲ ਧੋਵੈ ਅਹਨਿਸਿ ਨੁਹਾਯਿ ॥

ਸੁਕ੍ਰ ਸਧਾ ਲੇ ਇਹਿ ਬੁਤ ਚਢੇ, ਅਹਨਿਸਿ ਆਪ ਆਪ ਸੁੰ ਲਡੇ ।
 ਸੁਕ੍ਰੀ ਪੰਚ ਰਾਖਿਯੇ ਸਬੈ, ਤੋ ਦੂਜੀ ਦ੍ਰਿਸਿਟ ਨ ਪੈਸੇ ਕਬੈ ॥
 ਬਾਵਰ ਬਿਰ ਕਰਿ ਘਟ ਮੈਂ ਸੋਇ, ਜੋਤਿ ਦੀਵਟੀ ਮੇਲੈ ਜੋਇ ॥
 ਬਾਹਰਿ ਭੀਤਰਿ ਭਯਾ ਪ੍ਰਕਾਸ, ਤਹਾਂ ਭਯਾ ਸਕਲ ਕਰਮ ਕਾ ਨਾਸ ।
 ਜਬ ਲਗ ਘਟ ਮੈਂ ਦੂਜੀ ਆਣ, ਤਬ ਲਗ ਮਹਲਿ ਨ ਪਾਵੈਜਾਣ ।
 ਰਮਿਤਾ ਰਾਮ ਸੂ ਲਾਗੈ ਰੰਗ, ਕਹੈ ਕਬੀਰ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਅੰਗ ॥੩੬੨

ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ

(੫) ਕਹਾ ਨਰ ਗਰਬਸਿ ਬੋਰੀ ਬਾਤ ।

ਮਨ ਦਸ ਨਾਜ ਟਕਾ ਦਸ ਰੀਠਿਯਾ, ਟੇਵੇ ਟੇਵੇ ਜਾਤ ॥ ਟੇਕ ॥
 ਕਹਾ ਲੈ ਆਯੋ ਯਹੁ ਧਨ ਕੋਉ, ਕਹ ਕੋਉ ਲੈ ਜਾਤ ।
 ਵਿਵਸ ਚਾਰਿ ਕੀ ਹੈ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਜਜੁੰ ਬਨਿ ਹਰਿਯਲ ਪਾਤ ।
 ਰਾਜਾ ਭਯੋ ਗਾਂਵ ਸੋ ਪਾਯੋ, ਟਕਾ ਲਾਪ ਦਸ ਬੁਾਤ ।
 ਰਾਵਨ ਹੋਤ ਲੰਕ ਕੋ ਛੜ ਪਤਿ, ਪਲ ਮੈਂ ਗਈ ਬਿਹਾਤ ॥
 ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਲੋਕ ਸੁਤ ਬਨਿਤਾ, ਅੰਤਿ ਨ ਚਲੈ ਸੰਗਾਤ ।
 ਕਹੈ ਕਬੀਰ ਰਾਮ ਭਜਿ ਬੋਰੇ, ਜਨਮ ਅਕਾਰਥ ਜਾਤ ॥੪੦੦॥

—੩—

ਪੰਡਿਤ ਸ੍ਰੀਮ ਸੁੰਦਰ ਦਾਸ ਜੀ, 'ਕਬੀਰ-ਗ੍ਰੰਥਾਵਲੀ' ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ
 ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਬਤ ਇਉਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :-

'ਕਬੀਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਿਰਣੈ ਕਰਨਾ ਟੇਵੀ ਖੀਰ ਹੈ, ਕਜੋਂ
 ਜੋ ਓਹ ਖਿਚੜੀ ਹੈ । ਕਬੀਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਕਈ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਲਫਜ਼
 ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਿਰਣੈ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਉਤੇ
 ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਕ੍ਰਿਯਾ ਪਦ, ਜੋੜਨ ਵਾਲੇ ਜਾਂ
 ਸੰਯੋਜਕ ਪਦ ਅਤੇ ਕਾਰਕ ਚਿਨ੍ਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਵਾਕ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੀ
 ਤੋਂ ਨਿਖੇੜਦੇ ਹਨ । ਕਬੀਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਨਿਰੇ ਲਫਜ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ

—੪੭੪—

ਕ੍ਰਿਯਾਪਦ ਤੇ ਕਾਰਕ-ਚਿਨ੍ਹ ਵਗੈਰਾ ਭੀ ਕਈ ਭਾਖਾਂ ਦੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ।
 ਕ੍ਰਿਯਾਪਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ ਅਤੇ ਖੜੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਹਨ ।
 ਕਾਰਕ ਚਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਕੇ' 'ਸਨ' 'ਸਾ' ਆਦਿ ਅਵਧੀ ਦੇ ਹਨ; 'ਕੇ'
 ਬ੍ਰਜ ਦਾ ਅਤੇ 'ਬੇ' ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਦਾ । ਭਾਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪ ਕਿਹਾ ਹੈ 'ਮਿਰੀ
 ਬੋਲੀ ਪੂਰਬੀ ਹੈ' ਪਰ ਤਾਂ ਭੀ ਖੜੀ, ਬ੍ਰਜ, ਪੰਜਾਬੀ, ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਅਰਬੀ
 ਫਾਰਸੀ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਭਾਖਾਆਂ ਦਾ ਪੁਠ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਚਨਾਂ ਪੁਰ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ
 ਹੈ । 'ਪੂਰਬੀ' ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਸੀ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿ
 ਸਕਦੇ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬਨਾਰਸ-ਨਿਵਾਸ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਪੂਰਬੀ' ਦਾ ਮਤਲਬ
 'ਅਵਧੀ' ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਹੋਵੇਗਾ; ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ 'ਬਿਹਾਰੀ' ਦੀ
 ਵੀ ਚੋਖੀ ਮਿਲਾਵਟ ਹੈ, ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਮਰਨ ਸਮੇਂ 'ਮਗਹਰ' ਵਿਚ
 ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ 'ਪਦ' ਕਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ 'ਮੈਥਿਲੀ' ਦਾ ਵੀ ਕੁਝ
 ਮੇਲ ਦਿਖਾਈ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਜੇਕਰ ਬੋਲੀ ਦਾ ਅਰਥ 'ਮਾੜੀ ਭਾਖਾ'
 ਲਈਏ ਅਤੇ 'ਪੂਰਬੀ' ਦਾ 'ਬਿਹਾਰੀ' ਤੋਂ, ਤਦ ਕਬੀਰ ਦੇ ਜਨਮ ਪੁਰ ਇਕ
 ਨਵੀਂ ਹੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਮਤਲਬ ਕੁਝ ਹੀ
 ਹੋਵੇ, ਪਰ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ 'ਅਵਧੀ' ਅਤੇ
 'ਬਿਹਾਰੀ' ਦੋਵੇਂ ਬੋਲੀਆਂ ।

ਏਸ ਪੰਜਮੇਲ ਖਿਚੜੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੂਰ
 ਦੂਰ ਦੇ ਸਾਧੂ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਸਤਸੰਗ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ
 ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ।.....ਹੇਠ
 ਦਿਤੇ ਦੂਹੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲਫਜ਼ ਵਰਤੇ ਹਨ:-

ਅੰਖੜੀਆਂ ਝਾਂਈ ਪੜੀ, ਪੰਥ ਨਿਹਾਰਿ ਨਿਹਾਰਿ ।

ਜੀਭੜੀਆਂ ਛਾਲਾ ਪੜਿਆ, ਰਾਮ ਪੁਕਾਰਿ ਪੁਕਾਰਿ ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨਾ ਨਿਰਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਬਦ ਹੀ ਵਰਤੇ ਹਨ, ਸਗੋਂ
 ਮੁਹਾਵਰੇ ਭੀ ਉਹਨਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:-

ਰਲਿ ਗਿਆ ਆਟੇ ਲੂਣ ॥

ਲੂਣ ਬਿਲਾਗਾ ਪਾਣਿਆਂ, ਘਣੀ ਲੂਣ ਬਿਲਾਗਾ ॥

ਕਬੀਰ ਦੇ ਉਚਾਰਣ ਉੱਤੇ ਭੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। 'ਨ' ਨੂੰ 'ਣ' ਕਹਿਣਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ 'ਵਿਵੇਕ' ਦਾ ਉਚਾਰਣ 'ਬਿਬੇਕ' ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਬੀਰ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਏਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਵਰਜਸ' ਤੋਂ ਵਿਗੜ ਕੇ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਇਕ 'ਬਾਜ' ਸ਼ਬਦ ਤੁਲਸੀ ਅਤੇ ਜਾਯਸੀ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਾਯਸੀ ਵਿਚ ਏਸਦਾ ਰੂਪ 'ਬਾਝ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਜਕਲ ਏਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਵਰਤਾਉ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਏਸ ਦਾ ਰੂਪ 'ਬਾਝੋ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਹੈ:-

ਭਿਸਤ ਨ ਮੇਰੇ ਚਾਹੀਏ ਬਾਝ ਪਿਯਾਰੇ ਤੁਝ।

'ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼' ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਕ' ਦਾ 'ਗ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ 'ਪ੍ਰਕਟ' ਦਾ 'ਪ੍ਰਗਟ'। ਕਬੀਰ ਨੇ ਮਨਮਾਨੇ ਫੰਗ ਨਾਲ ਅਜਿਹੇ ਅਦਲ ਬਦਲ ਕਰ ਲਏ ਹਨ; 'ਉਪਕਾਰੀ' ਦਾ 'ਉਪਗਾਰੀ' ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ। 'ਧ' ਆਦਿ 'ਮਹਾਪ੍ਰਾਣ ਅਖਰ' ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਵਿਚ 'ਹ' ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਸ਼ਧਰ ਤੋਂ ਸਸਿਹਰ। ਕਬੀਰ ਵਿਚ ਏਸਦੇ ਉਲਟ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 'ਦਹਨ' ਦਾ 'ਦਾਝਨ' ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਇਕ ਹੀ ਦੋਹੇ ਤੋਂ ਦਿਸ ਪੈਂਦਾ ਹੈ:-

ਹਮ ਰਫਤ, ਰਹਬਰਹੁ ਸੁਮਾਂ; ਮੈਂ ਖੁਰਦਾ ਸੁਮਾਂ ਬਿਸਿਯਾਰ।

ਹਮ ਜ਼ਮੀਨ ਅਸਮਾਂਨ ਖਲਿਕ, ਗੁੰਦ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਕਾਰ।

ਬੰਗਾਲੀ ਦੇ ਛਿਲੇ (ਜੀ) ਅਤੇ ਪਾਰੇ (ਸੱਕੇ) ਭੀ ਵਰਤੇ ਹਨ।

ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਕਹਿ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਬੀਰ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵਧੀਕ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ। ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਨ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਟਿਕਵੀਂ ਕਿਸੇ ਟੀਚੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਇਹ ਭੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜਾਨ ਬੁਝ ਕੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੇ

ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਹੋਨ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸ਼ਬਦ-ਭੰਡਾਰ ਦੀ ਕੰਮੀ ਦੇ ਥਾਰਣ ਜਦ
 ਜਿਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸੁਣਿਆ ਸੁਣਾਇਆ ਸ਼ਬਦ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ
 ਗਿਆ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਨੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਰਖ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ
 ਨੇ ਤੋੜਿਆ ਮਰੋੜਿਆ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਦਫਲੀ ਵਜਾਏ ਗਾਉਣ ਲਈ ਜੇ
 ਠੀਕ ਬੈਠਾ, ਉਹ ਵਰਤ ਲਿਆ। ਛੰਦ ਦਾ ਭੀ ਕੋਈ ਲਮਾਂ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ
 ਸੀ। ਏਸ ਤੋਂ ਵਖ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅਖੜਪਨ ਹੈ; ਅਤੇ
 ਸਾਹਿਤਕ ਕੋਮਲਤਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੀ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ
 ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਿਲਕੁਲ ਗੰਵਾਰੂ ਲਗਦੀ ਹੈ; ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ
 ਬਤਾਂ ਵਿਚ ਖਰੋਪਨ ਦੀ ਮਿਠਾਸ ਹੈ; ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ
 ਇਹ ਗਵਾਰਪਨ ਨੂੰ ਢਕ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਚੁਨੇ ਹੋਏ ੩੯ ਦੋਹੇ ਅਤੇ ੨੨ ਪਦੇ ਦੂਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ
 ਦਿੱਤੇ ਜਾਨਗੇ।

ਸੁਦੀ ਪੜ੍ਹ।

	ਪਾਲ	ਅਸੁਧ	ਸੁਧ
ਸਫਾ		ਹੀ	...
੧੦	੧	ਤਰੁਬੱਕ	ਤਬੁੱਰਕ
੧੪	੧੪	ਦਿਖਾਈ	ਦਿਖਾਈ
੧੫	੬	ਬਾਣਇਆ	ਬਣਾਇਆ
੨੫	੧੯	ਰਾਮਦਾਸ	ਅਮਰਦਾਸ
੨੭	੧੯	ਆਂਦੇ, ਜੋ	ਆਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ
੩੪	੨੩	ਸੰਬੰਧ	ਸੰਬੰਧ
੪੧	੧੧	ਤ੍ਰਿਕੁਨਾਂ	ਤ੍ਰਿਹੁਨਾਂ
੪੩	੭	ਸ੍ਰਾਹਿਬ	ਸਾਹਿਬ ਨੇ
”	੧੩	mysticisen	Mysticism
੪੯	੮	ਅਖਟ	ਆਖਿਰ
੫੯	੧੮	ਸੂਵਣ	ਸੂਵਨ
੮੩	੧੩	ਆਤਮ	ਆਤਮ
੮੭	੧੫	ਦਵਾਜਦੀ	ਦਵਾਜਦਹ
੯੧	੧੯	ਇਹ	ਇਸ
੯੨	੨੨	੧੯੫੫	੧੬੫੫
੯੫	੧੩	ਮਰਦੁਕ	ਮਰਦੁਕੇ
੯੬	੨	ਦੀ	ਦਾ
੯੮	੧	੧੩੨੨	੧੭੨੨
੧੦੧	੧	ਪੰਜ	ਨੌ
”	੨੨	ਪ੍ਰਣਹਾਨ	ਪ੍ਰਾਣਹਾਨ
੧੦੪	੪		

ਪ੍ਰਿਸ਼ਟ	ਪਾਲ	ਅਸੁਧ	ਸੁਧ
੧੧੦	੧੫	ਪ੮੯	੫੮੮
”	੨੧	ਸੁਦੀ ਪਰ	ਸੁਦੀ ੫
੧੨੦	੧੯	ਤਰਤੀਬ	ਤਰਤੀਬ ਦੀ
੧੩੦	੨	ਸਾ	ਸਾਫ
੧੩੭	੭	ਚੁੰਡਕਿ	ਚੁੰਡਕੇ
੧੩੮	੨੨	ਮਹਿੰ	ਮਹਿੰਤ
੧੪੬	੨੪	ਇਸ	ਇਸ ਵਿਚ
੧੫੫	੫	ਲਬੀ	...
”	੨੨	ਰਾਗ	ਵਾਰ
੧੫੮	੨	(ਜਾ ਸ਼ਾਇਦ	(ਸ਼ਾਇਦ
੧੫੯	੧੩	ਸਾਹਮਣੇ	ਸਮਾਣੇ
੧੬੬	੨੨	ਆਮੋਹ	ਆਹਮੋ
੧੬੭	੧	ਚੁਆਲੇ	ਦੁਆਲੇ
੧੬੯	ਫੁਟਨੋਟ	੧੭੦	੧੨੦
੧੭੩	੧੧	ਕੀਤਾ	ਕੀਤੀ
੧੭੭	੧	ਰਿਪਨੀ	ਟਿਪਨੀ ਦਿਤੀ ਹੈ
੧੭੮	ਫੁਟਨੋਟ	ਸਿਲਾਂ ਵਿਚ	ਸਿਲਾਂ ਪੁਰ
੧ ੨	੨੦	ਮਨ	ਸਨ
੧੯੫	੨	ਪਹਿਲ	ਪਹਿਲੀ
”	੨੨	ਡਾਕ	ਡਾਕਟਰ
”	”	ਰੀ...ਡ	ਰੀਟਾਇਰਡ
੧੯੬	੨੦	ਛਾਪ	ਪਿਛੇ ਛਾਪ
੨੦੦	੧੯	ਕੋਰ	ਫੋਰ
੨੧੦	੧੩	ਮਧਾਂ	ਮਧਾਂ

	ਪ੍ਰਿਥਟ	ਪਾਲ	ਅਸੁਪ	ਸੁਪ
	੨੧੬	੨੨	ਲੇਕਿਨ	ਨਿਕਲੇ
	੨੨੦	੭	ਖਾਕੇ ਫੇਰ
	੨੨੪	੧੮	ਮਹਾਡੇ	ਮਹਾਣੇ
	੨੨੪	੨੩	(੧੭)	(੧੮)
ਸਫ	੨੩੪	੧੪	੨੬	੨੦
੧੮	੨੩੫	੧੪	ਗਾਇ	ਗਾਇ
੧੯	੨੫੩	੧੬	ਤੇ ਭਯ	ਦੇ ਭਯ
੧	੨੬੨	੨੨	ਦਾ	ਜਾ
੨	੨੬੩	੯	ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ	ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ
੩				ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੀ ਤੇ
੪	੨੭੧	੧੦	ਵਿਛਾਟ	ਵਿਚਾਰ
੫	੩੦੫	੬	੦+	੦+
੬	"	੧੦	ਫੇਰ	ਫੇਰ
੭	"	੨੨	ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ
੮	੩੧੧	੨	ਬਾਣੀ	ਬਾਣੀਆਂ
੯	੩੧੨	੪	੧੭੬੫	ਜੋ ੧੭੬੫
੧੦	"	੧੨	ਦਿਸਥਾ	ਦਸਥਾ
੧੧	੩੧੭	੧੫	ਮੰਦਾਵਣੀ ਤੇਰਾਗਮਾਲਾ
੧੨	੩੨੨	੪	ਹੋਇਆ	ਹੋਇਆ ਹੈ
੧੩	੩੨੩	੧੯	(ਸਖਬ ਭਕਰ)	(ਸਖਰ ਭਖਰ)

---:0:---

